

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

LGOG

‘Toegewijd aan de dienst van God’

Facetten van 900 jaar *Kloosterrade-Rolduc*

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

DEEL 140

Jaarboek
'04

PUBLICATIONS

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dank zij de financiële bijdrage van de volgende sponsors:

Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, Heerlen
Crasborn Grafisch Ontwerpers bno, Valkenburg aan de Geul
Mr. Paul De Gruyter Stichting, Bergeijk
Oud-leraren Rolduc
Stichting Elisabeth Strouven, Maastricht
Stichting Dr. P.G.J.M. Janssens, Maastricht
Stichting Laura-fonds, Kerkrade
Stichting Lève Rolduc, Heerlen
Stichting Het Nuyensfonds, Nijmegen
Stichting Rolduc 900, Kerkrade
Drukkerij Hub Tonnaer B.V., Kelpen-Oler

Het werk van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap wordt in belangrijke mate financieel ondersteund door de Provincie Limburg

© Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 2004
ISSN 0167-6652

Grafisch ontwerp: Crasborn Grafisch Ontwerpers bno, Valkenburg a.d. Geul | 04630

Ten geleide

Het jaarboek 2004 van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap staat geheel in het teken van de herdenking van het 900-jarig bestaan van Rolduc. Door de stichting Lève Rolduc werd reeds in 1997 het initiatief genomen voor deze herdenking. Dit initiatief resulteerde in een reeks van artikelen, waarin een groot aantal verschillende aspecten van 900 jaar Rolduc werd belicht.

In de loop van 2003 nam de kernredactie van deze bundel, bestaande uit drs. J.P.L.G. Offermans (voorz.), dr. R.M. de la Haye (secr.), dr. A.E.M. Janssen en drs. C.H.G. Schutgens, contact op met de redactie van de Publications om te bezien, of deze bundel, hetzij als werk van LGOG, hetzij als jaarboek zou kunnen worden uitgegeven.

Al snel werd duidelijk, dat deze laatste optie de voorkeur zou verdienen, aangezien daarmee de basisfinanciering voor de bundel zou zijn afgedekt.

Met het voortschrijden van de tijd werd echter duidelijk dat de omvang van het themanummer de voor het jaarboek gebruikelijke 350 blz. aanzienlijk zou overschrijden. Van de zijde van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en niet minder van de zijde van de kernredactie heeft men daarom tot op het laatst alle zeilen moeten bijzetten om additionele financiering voor het jaarboek te vinden.

Dat dit is gelukt, mag blijken uit het feit, dat het themanummer 900 jaar Rolduc thans voor u ligt.

Voor de inhoud van de bundel tekent, zoals hierboven reeds vermeld, de kernredactie onder leiding van drs. J.P.L.G. Offermans.

Namens de redactie van de Publications dank ik niet alleen hen, maar ook het bestuur van LGOG, alsmede de talrijke subsidiënten voor hun grote inzet.

Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens

Verantwoording

Als de stichter van Rolduc, Ailbertus van Antoing, in het jaar 1104 op 'deze plek' gaat wonen, wijdt hij die, volgens de Annales Rodenses, toe aan de dienst van God. Ze is dat ondanks wijzigingen van haar bestemming, negenhonderd jaar lang gebleven. Negenhonderd jaar Kloosterrade-Rolduc. Er zijn in Nederland weinig of geen nog volop functionerende instituten te vinden, die op een dergelijke leeftijd en op zo'n rijk, zij het misschien niet altijd roemvol verleden kunnen bogen.

Op 13 december 1996 werd op Rolduc op initiatief van de Stichting Lève Rolduc een studiedag gehouden ter herdenking van de gedwongen opheffing van de abdij door de Fransen in 1796. Aan het einde van deze bijeenkomst hield de dagvoorzitter, prof. dr. M.G. Spiertz, een afrondende voordracht onder de titel: *Uitzicht op een symposium bij gelegenheid van de viering van het 900-jarig bestaan van Rolduc in 2004*. Hij opperde daarin onder meer dat het een goed idee zou zijn te gaan nadenken over een bundel met artikelen over Rolducs historie, die over een jaar of acht zou kunnen verschijnen bij gelegenheid van het negende eeuwfeest in 2004. Hij deed daarbij ook al waardevolle suggesties voor thema's die daarin aan de orde zouden kunnen komen.

De stichting Lève Rolduc heeft die gedachte opgepakt; op 27 oktober 1997 werd te Rolduc een eerste bijeenkomst belegd van mensen van wie verondersteld mocht worden dat ze aan de opzet en mogelijk zelfs aan de inhoud van zo'n bundel een bijdrage zouden kunnen leveren. Deze groep bestond uit drs. F.L. Augustus, dr. J.M.C. Crousens, dr. R.M. de la Haye, dr. M.C.A. van der Heijden, prof. dr. E.M.V.M. Honée, dr. A.P.J. Jacobs, prof. dr. P.J.A. Nissen, drs. C.Th.J. Reul, M.J.G. Schlijper, drs. C.H.G. Schutgens en prof. dr. M.G. Spiertz. Namens de stichting Lève Rolduc vervulde drs. J.P.L.G. Offermans het voorzitterschap van deze groep. A. Jacobs, E. Honée en P. Nissen moesten jammer genoeg wegens drukke andere werkzaamheden al spoedig afhaken. Als compensatie werd in het eindtraject dr. A.E.M. Janssen bij het werk van deze groep betrokken.

In dit gremium is lang en diepgravend gediscussieerd over de vraag of de beoogde bundel een centraal thema zou moeten krijgen. Zo'n thema zou immers coherentie kunnen geven aan op zichzelf nogal divergente bijdragen. Het vinden van zo'n rode draad bleek echter niet zo makkelijk. Geopperd is de artikelen te centreren rond het thema *Het zelfconcept van Rolduc in de voorbije eeuwen*: hoe keek Rolduc naar zichzelf en naar zijn verleden? Al spoedig bleek zo'n inperking tot één concept niet vruchtbaar: waardevolle bijdragen zouden wellicht geschrapt moeten worden, alleen omdat ze niet binnen het gekozen hoofdthema zouden vallen.

Daarom is besloten tot een meer frivole opzet. De historie van een instituut dat negenhonderd jaar heeft bestaan, blijft immers tot in lengte van dagen vragen oproepen, die het beantwoorden meer dan waard zijn. Geen strenge rode draad dus, maar naar de mening van de redactie toch wel samenhang: de bundel zou onderbelichte aspecten van Rolducs geschiedenis moeten behandelen op basis van nieuw, op bronnenstudie gebaseerd onderzoek.

Het oorspronkelijke thema van het zelfbeeld vooral uit de tijd van het Derde Rolduc (1843 - 1946), klinkt nog door in de artikelen van M. van der Heijden, J. van der Heijden, M. Schlijper, K. Schutgens en L. Spronck: Rolduc als nationaal hoogstaand onderwijsinstituut, naar eigen opvatting nauw verbonden met het Oranjehuis, en op deze gronden een eervolle plaats verdienend binnen de Nederlandse samenleving. Onderbelichte aspecten van de geschiedenis van dit derde Rolduc komen aan de orde in de bijdragen van R. de la Haye, N. Sprokel s.j. en J. Pouls. Over de abdijtijd (1104-1796) handelen de artikelen van L. Augustus, H. Franssen, A. Janssen en H. Tummers. Met name het artikel van Franssen, geschreven op basis van het verloren gewaande en door de auteur teruggevonden benoemingsdossier van abt Nicolaas Heyendal, kan gelden als belangrijke invulling van een witte vlek in de abdijschiedenis. Ook de bijdrage van A. Janssen over Simon Pieter Ernst vult een vaker gesignaleerde lacune uit Rolducs historie op. Als afronding biedt E. Ramakers een systematisch samengesteld overzicht van de rijke literatuur die aan Rolduc in al zijn facetten is gewijd.

Het bleek voor de redactie niet mogelijk een evenwichtige verdeling te vinden van artikelen over de verscheidene perioden van Rolducs bestaan. Daarbij is in aanmerking genomen dat aan het vierde Rolduc (1946-1971) al een boekwerk is gewijd (C.Th.H. Reul e.a., *Het Vierde Rolduc 1946-1971*, Kerkrade 1983). Van het derde Rolduc (1843-1946) is het archief in het Rijksarchief in Limburg pas onlangs door R. de la Haye geordend en geïnventariseerd. Het bevat een overvloedig wellende bron aan gegevens, die nog voor een reeks van jaren stof tot publiceren zullen geven. Ook de rijk gedocumenteerde abdijschiedenis blijft nieuwe vragen oproepen en onderwerpen voor studie en publicatie aandragen. Enkele bijdragen over deze periode mochten dus niet ontbreken.

Toen eenmaal de globale inhoud van de bundel vaststond, is een kernredactie gevormd, bestaande uit J.P.L.G. Offermans (voorz.), R.M. de la Haye (secr.), A.E.M. Janssen en C.H.G. Schutgens. Deze redactie heeft de auteurs begeleid, hun (niet altijd tot hun vreugde) indicaties tot verbetering gegeven en gepoogd doublures tussen bijdragen te vermijden. Dat soms toch dezelfde deelaspecten van Rolducs geschiedenis in meer dan één bijdrage aan de orde komen, is in enkele, spaarzame gevallen een welbewuste keuze: ieder artikel moet immers als zelfstandige eenheid gelezen kunnen worden en soms werpen verschillende auteurs een net wat ander strijklicht over hetzelfde onderwerp.

Aanvankelijk is overwogen deze artikelenbundel uit te geven als aparte publicatie. Vervolgens is echter met graagte ingegaan op de suggestie, de uitgave als themanummer onder te brengen bij de *Publications*, het jaarboek van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Daardoor zou immers een brede verspreiding binnen de doelgroep verzekerd zijn en zouden de kosten aanmerkelijk lager kunnen zijn dan bij uitgave in eigen beheer. Nadat de kernredactie in eerste aanleg de bijdragen van de auteurs had beoordeeld, becommentarieerd en in meerderheid ook aanvaard, moest daardoor nog marginale toetsing plaatsvinden door de redactie van de *Publications* als eindverantwoordelijke. Het zal zelden voorkomen dat bijdragen voor een bundel zo'n dubbele *screening* moeten doorstaan. De kernredactie hoopt en verwacht dat deze gang van zaken de uiteindelijke kwaliteit alleen maar ten goede is gekomen.

Toen bleek dat deze bundel, uit te geven als themanummer voor het jaar 2004 van de *Publications*, de omvang van een gebruikelijk jaarboek verre zou overtreffen, ontstond in het eindtraject, tot ieders schrik, ook nog een financieel probleem. Gelukkig kon dat worden opgelost door bijdragen van instellingen en personen, die elders met name worden vermeld. Het is verheugend te kunnen vaststellen dat in een tijd die door begrippen als direct nut en rendementsdenken lijkt te worden gekenmerkt, toch altijd weer subsidiënten gevonden kunnen worden, die ook belang hechten aan belangrijke projecten zonder direct winstdoel. Wij danken hen voor hun vrijgevigheid.

Kloosterrade-Rolduc

Een geschiedenis van negen eeuwen toewijding aan spiritualiteit, onderwijs en cultuur in de dienst van God.

De kernredactie hoopt erin geslaagd te zijn, ten behoeve van wetenschappers en geïnteresseerde leken, een bundel samen te stellen van artikelen die, elk op hun terrein, nieuw licht kunnen doen schijnen over enkele tot dusver mistige plekken uit de lange historie van de abdij, de kostschool en het kleinseminarie Kloosterrade/Rolduc. Zij realiseert zich dat hiermee het

laatste woord niet is gesproken. Dat is niet erg. Er moet immers ook in de toekomst en met name in 2054 en 2104 voor actieve historici nog iets te doen vallen. De huidige redactie (dan ongetwijfeld in overtuigende meerderheid niet meer onder de levenden), wenst haar opvolgers daarbij wijsheid, inzicht en speurzin toe.

Namens de kernredactie:

oktober 2004 J.P.L.G. Offermans, voorzitter

De viering van het achtste eeuwfeest van Rolduc op 12 juli 1904*

‘Waarlijk, de onderwijs-inrichting van Rolduc, tegelijk Seminarium voor priesters van ’t bisdom Roermond - Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus, - H.B.S. met 3-jarigen cursus, - gymnasium, voorbereidende school, - deze geheel unieke en grootsche verzameling van onderwijs-inrichtingen in Nederland, op een der schoonste heuvelen van het schoone Zuid-Limburg gelegen, mag met recht trotsch wezen op dit jubelfeest.’¹

Aldus een fragment uit een verslag van de viering van het Rolducse eeuwfeest op 12 juli 1904. De katholieke pers heeft het herdenkingsfeest accuraat gevolgd, met een ondertoon van eerbied, solidariteit en trots, dat dit toch allemaal maar in deze uithoek van Nederland kon gebeuren.

Dankzij de bewaard gebleven documentatie over deze jubileumdag kan het verloop ervan een eeuw later nog worden gereconstrueerd. Behalve uit het *Archief van de onderwijsinstellingen van Rolduc (1843-1946)*, berustend in het Rijksarchief in Limburg, is ook informatie verkregen uit krantenknipsels, drukwerk en ingekomen stukken, uit het schoolblad *Utile Dulci* en uit correspondentie over de oprichting van het Ailbertus-monument.

Een onmiskenbaar onderdeel van het materiaal vormen twee gelegenhedsgeschriften van directeur Corten. Al in 1902 publiceerde hij, samen met A.H.M. Ruyten, het imposante *Rolduc in Woord en Beeld* en in het gedenkjaar 1904 *Gedenkschrift*; beide uitgaven in folioformaat.²

Dinsdag 12 juli 1904. Er gebeurde veel op die gedenkwaardige dag. Er werd gezongen, gebeden, gespeecht, getoast, gehuldigd, getelegrafeerd, geapplaudisseerd en veel gejuicht. Er werd gesproken over het kunstenaarschap, de eruditie en de bijna-heiligheid van Ailbertus van Antoing. Prelaten en staatslieden prezen Rolduc als een voortreffelijk onderwijsinstituut.

Foto van directeur
Corten, door de
Akense fotograaf
A. Classens.

Hulde over en weer: een minister bracht hulde aan buitenlandse kerkvoogden, terwijl een aartsbisschop de regering prees, vooral vanwege haar grote verdiensten voor het bijzonder onderwijs. Ook per telegraaf werden hoffelijkheden over en weer uitgewisseld tussen Rolduc, regering en Koninklijk Huis. *De Maasbode* meldde zelfs dat de portierswoning van Rolduc die dag was herschapen in een telegraafkantoor, waar het Hughes-toestel 'onverpoosd in beweging' was.³

Het hoogtepunt van de dag zou zich echter afspelen op het voorplein van Rolduc waar een standbeeld van Ailbertus zou worden onthuld. Daar,

op dat voorplein bij die Ailbertus, hield directeur M. Reinier H. Corten (1844-1909) de feestrede, niet - zoals verwacht mocht worden - tijdens de pontificale hoogmis of onder het diner. De afsluiting van de dag met de uitvoering van Cortens *Feestgedicht met zang en levende beelden* in de aula aan het voorplein zou een item worden dat door bijna geen krant werd gemist. Door pers en geleerde gasten werd met sympathie gesproken over de enthousiaste jeugd van Rolduc als de 'hoop des vaderlands' die ooit zou uitgroeien tot 'ware christenen en flinke staatsburgers', en die jeugd heette dan altijd 'de jongens', omdat er bij die gelegenheid nergens meisjes te bespeuren waren, ook geen vrouwen. Vrijwel alle toespraken begonnen dan ook met de aanhef 'mijne heren' en diezelfde heren kwamen dan toch telkens nog *na* de kardinaal, bisschoppen, ministers en andere dienaren van Kerk en Staat.

Naar aanleiding van deze viering begonnen veel kranten hun artikelen met uitvoerige, soms lyrische, beschrijvingen van de plek waar Rolduc ligt. De *Geilenkirchener Zeitung (Für Thron und Altar!)* laat de 'Zueilenden' vanuit de 'westlichen Reichsgrenze' met het 'Dampfrosz' Herzogenrath binnenrijden en welke 'imposanter Bau' ligt dan boven 'auf stolzer Felsenhöhe?' De lezer raadt het al: die 'Holländische Studienanstalt Rolduc!' Er zijn heel wat meer voorbeelden van dichterlijke beschrijvingen van de heuveltop waarop Rolduc zich bevindt. Een heel merkwaardige aanduiding geeft *Het Handelsblad van Antwerpen*: 'Op 't uiterste hoekje van Limburg, tegen de grens van Deutschland aan, op een berg, die afhelt in Duitsch grondgebied, en vanwaar men het heerlijk vergezicht heeft over Herzogenrath, met zijn geheimzinnig bokkenrijders-kasteeltje, over den "Duivelsberg", altijd zwart, over de Worms, de snelvlietende en grillig kronkelende rivier, naar Burscheid, naar Aken - daar ligt Rolduc.'²⁴ Geen erg praktische aanduiding voor op de hedendaagse website van *Hotel & Conferentieoord Abdij Rolduc*, maar wel een die de lezer van honderd jaar later nog doet glimlachen. De redacteur van *Het Handelsblad van Antwerpen* vervolgt met: 'Zouden er veel ontwikkelde katholieken in België zijn, aan wie deze naam is onbekend? Ik geloof het niet.' Ook op dit punt is er wel wat veranderd: in september 1999 stonden bij het kasteel van Antoing, de geboorteplaats van Ailbertus, een gids en een VVV-employee die nog nooit van Ailbertus, Rolduc en Kerkrade hadden gehoord. Toch worden daar bezoekers uit heel de wereld rondgeleid. Het kan verkeren.

WAT WILDE ROLDUC MET DIT FEEST?

'Feesten, gedenkdagen en jubilea', aldus een historicus, 'zijn momenten waarop gemeenschappen hun bestaan als gemeenschap vieren. Ze bieden gelegenheid om het besef, liever gezegd de claim, van een gezamenlijk heden, een gezamenlijk verleden en een gezamenlijke toekomst te onderstrepen.'²⁵ Dit gedenkcredo is zonder meer van toepassing op de eeuwfeestviering van

Rolduc in 1904. Een eeuw geleden heeft Rolduc er alles aan gedaan zich *urbi et orbi* te presenteren. *Verleden* was er genoeg. Rolduc was trots op dat verleden en *nu* moest de rest van de wereld maar eens weten wat er allemaal bereikt was. De dag na het feest berichtte de *Nieuwe Limburger Koerier*: 'Nooit tevoren zal een katholieke onderwijsinrichting in Nederland de eer hebben genoten zulk elite gezelschap van geestelijke en wereldlijke Hoogwaardigheidsbekleeders en eminente mannen in zijn midden te zien, als Rolduc gisteren herbergde'. Twee dagen later kopte *Le Patriote*: 'Honneurs rendu à la mémoire d'un moine par la maison royale d'Orange et le gouvernement d'un pays protestant.' Hier is het hele herdenkingsfeest in één zin samengevat: een katholieke 'monnik', Ailbertus, wordt eervol herdacht door niemand minder dan het Huis van Oranje en de regering van een protestantse natie. Rolduc *stond* er op 12 juli met een gezamenlijk verleden, een gezamenlijk heden en - toe maar - voor een gezamenlijke toekomst.

AMORRICUS EN AILBERTUS

Dat gemeenschappelijk ervaren verleden begon vroeg, en wel bij de vader van Ailbertus. Zijn naam Amorricus wordt meteen aan het begin van de 'Annales Rodenses' vermeld en daarbij komt dan een opvallende predispositie tot uiting:

*"Deze, een edelman in den besten zin des woords, - zijn geheele levenswandel getuigt het - huwde eene jonkvrouwe, evenals hij van adel. De kinderen uit dit huwelijk gesproten had hij zeer lief; hadden zij geen recht op de genegenheid eens vaders? Een hunner echter, Ailbert genaamd, was de lieveling zijns vaders, als was deze zich tevoren bewust van Gods zegeningen over dat kind. Ook buiten het gezin was deze meer dan de anderen het voorwerp van ieders genegenheid."*⁶

Wie deze verhaaltrant ongeloofwaardig vindt, kan zich maar beter eerst verdiepen in het literair genre van zulke oude teksten. L. Augustus en J.T.J. Jamar, bezorgers en vertalers van de jongste editie van de 'Annales Rodenses', hebben vastgesteld dat de annalist het verhaal over het leven en sterven van Ailbertus brengt in de vorm van een zogeheten *vita* (heiligenleven): 'Het bevat alle elementen van de goddelijke uitverkiezing: als kind door allen bemind, vroege gelofte om steeds voor God te leven, geleid door bovennatuurlijke droomgezichten.' Ailbertus overleed in 1122. De betreffende annalist, die behoorde tot de tweede of derde generatie kloosterlingen, schreef zijn verhaal rond 1160.⁷ De beschrijvingen van zaken als beheer van de wereldlijke goederen van de abdij, bouw en verbouw en kloosterregels, lijken betrouwbaar. Hij heeft dan als chroniqueur eigentijdse gebeurtenissen vastgelegd. Maar als hij - achteraf - schrijft over Ailbertus als stichter van Kloosterrade, blijkt hij zich bezig te houden met hagiografie. Dan koestert

Zicht op de oost- en zuidzijde van Rolduc in 1904 (naar een eigentijdse gravure).

hij als annalist grote bewondering voor Ailbertus, door hem meestal als 'de priester' aangeduid; hij wil immers diens verering bevorderen. Heeft de annalist misschien willen bereiken dat Ailbertus alsnog heilig zou worden verklaard? Dan zou zijn roem namelijk rechtstreeks afstralen op het door hem in 1104 gestichte klooster.⁸

In en met de uitgave van *Rolduc in Woord en Beeld* koesterde directeur Corten eenzelfde soort bewondering voor de stichter Ailbertus als de annalist destijds. De in 1902 getekende Ailbertus bezit dan ook nog steeds hagiografische trekken, al gaf de Rolducse directeur toe dat een heiligverklaring van Ailbertus er niet (meer) inzaf, mede omdat daar dan indertijd een openbare verering aan vooraf had moeten gaan.⁹ Maar voor Corten was en bleef 'de legende der stichting van Rolduc'¹⁰ een memorabel en - letterlijk - legendarisch gegeven, dat als zodanig gekoesterd moest blijven; ook een andere Rolducse scribent-publicist zou nog in 1916 bij het noemen van de 'Annales Rodenses' onverbloemd gewag maken van 'de geur eener liefelijke Annende, een mystieke bloem, die geheel de verdere geschiedenis van Rolduc heiligt en doorgeurt.'¹¹ Kortom, rond 1904 genoot de historische Ailbertus in en rond Rolduc een even eerbiedwaardige als levendige belangstelling.

ROLDUC IN WOORD EN BEELD

Twee jaar voor het achtste eeuwfeest publiceerde directeur Corten *Rolduc in Woord en Beeld*. In dit, ook letterlijk, kolossale boekwerk (twee kilo, 250 pagina's in folioformaat) wordt liefst 800 jaar geschiedenis aangeboden: 'Ons doel bij het uitgeven dezer geïllustreerde geschiedenis is den lezer bekend: den oud-leerlingen van Rolduc eene rijke gedachtenis in woord en beeld aan te bieden van de Inrichting, waarin zij hunne jonge-

lingsjaren in deugd en vreugd hebben doorgebracht.' Een groot aantal intekeningen van 'Rolduc's vrienden' maakte het Corten mogelijk dit kostbare werk uit te geven. In het voorwoord dankt hij ook de Rolducse leraren Alfons Ruyten en Willem Goossens voor hun medewerking aan dit boek.

Rolduc in Woord en Beeld schetst in grote lijnen de geschiedenis van de stichter, van kerk en crypte, van de abdij en tenslotte van Rolduc als seminarie van Luik en als seminarie en inrichting van voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs in het bisdom Roermond.

Meteen na een korte levensschets van Ailbertus brengt Corten het relaas van de wedervinding van het gebeente van de stichter en de overbrenging ervan in 1895 van Sechtem bij Bonn naar Rolduc.¹² Een groot deel van *Rolduc in Woord en Beeld* wordt ingenomen door een beknopte karakterisering van de abten die tussen 1111 en 1800 Kloosterrade hebben bestuurd, een opsomming die onderbroken wordt door enige hoofdstukken, onder meer over Rolduc als kloosterschool. Corten wil daarbij aantonen dat Rolduc zich vanaf de eerste jaren van zijn bestaan altijd met onderwijs heeft bezig gehouden. In dit hoofdstuk vindt de lezer opeens een verwijzing naar het aanstaande jubileum: 'Zoo dagtekt onze school van de eerste jaren der twaalfde eeuw en zal haar niemand de eer betwisten de *oudste school* in ons vaderland te zijn; immers met slechts weinige jaren onderbreking duurt ze tot op den dag van heden voort en zoo kan weldra de school van Rolduc haar achtste eeuwfeest vieren. Acht eeuwen! Welk een tijdruimte! Maar ook welk een verschil tussen toen en nu!'¹³ Hierop aansluitend volgt een boeken-catalogus van rond 1230 en de conclusie dat in Rolduc vanaf het begin godsdienstzin en liefde tot de wetenschap hand in hand gingen. Dat hoofdstuk eindigt met nóg een constatering: 'Hoe verder zij (de abdij) haren zegenrijken werkkring uitbreidde, des te meer groeiden hare bezittingen en inkomsten aan, zoowel in den omtrek als in meer afgelegen streken.' Dan volgen onderwerpen als 'Uitbreiding der Abdij op geestelijk en stoffelijk gebied', 'De mannenkloosters', 'De parochiën', 'De vrouwenkloosters' en 'De tijdelijke bezittingen der abdij', waarna de auteur weer verder gaat met 'De Abten en hunne voornaamste daden van 1522 tot aan de opheffing der Abdij in 1803'. Ook is er een hoofdstuk over de kerk van Rolduc als begraafplaats van de hertogen van Limburg, gevolgd door een geslachtslijst, getiteld: 'Afstamming van H. M. Wilhelmina Koningin der Nederlanden van Karel den Grooten door de Hertogen van Limburg'. Het boek eindigt met een imposante naamlijst van leerlingen van Rolduc van 1843 tot 1901 en de lijst van het schooljaar 1901-1902.

Rolduc in Woord en Beeld, de titel zegt het al, is rijk geïllustreerd. Men vindt er onder meer de eerste facsimile-uitgaven van een deel der 'Annales Rodenses' en van een aantal oorkonden. Ook is het boek verlucht met afbeeldingen van abten en bisschoppen en met foto's van Rolduc en zijn omgeving. Opmerkelijk: een foto van een plaats als Kerkrade krijgt als onderschrift: '*Omstreden van Rolduc. Kerkrade*'. De foto laat vanuit het

centrum het begin zien van de toen nog bijna lege Hoofdstraat en men ziet ook de aftakking naar links, waar het begin ligt van de Kloosterraderstraat, de straat die rechtstreeks leidde naar de abdij waar het op 12 juli 1904 om te doen was. In die jaren - of zijn het eeuwen? - is Kloosterrade inderdaad het *centrum* en hoort Kerkrade tot de *omstreken*.

Uit advertenties in de Rolducse Jaarboeken van 1921 en 1922 blijkt dat *Rolduc in Woord en Beeld* achttien jaar later nog te koop is geweest, voor f 8,50. 'Verkrijgbaar bij de administratie van Rolduc'. In beide jaargangen staat ook nog geadverteerd het eerder vermelde boek: *Rolduc, schetsen en herinneringen*, verzameld door H. van Rode. Voor de prijs van f 1,25.

GEDENKSCHRIFT

Op de nieuwjaarskaarten van directeur Corten aan vrienden en bekenden stond in 1904 een bijzondere tekst: 'Nos meilleurs vœux pour la nouvelle année 1904, huitième centenaire de la fondation de Rolduc par le vénérable prêtre Ailbert d' Antoing.' Corten combineerde deze geste met een verzoek om in te tekenen op '*Gedenkschrift: het leven van Ailbertus, den Stichter van Rolduc*'. Inschrijven op dit boek betekende: bestrijding van de kosten van het monument van Ailbertus.¹⁴ Na *Rolduc in Woord en Beeld* en *Gedenkschrift* zou het *standbeeld* van Ailbertus het derde jubileum-product worden.

Ook *Gedenkschrift* is een werk van Corten, 48 bladzijden in folio-formaat. Het boek begint met een beschrijving van de lotgevallen van het befaamde handschrift der 'Annales Rodenses', eeuwenlang goed bewaard, maar op het eind van de achttiende eeuw bij de opheffing van de abdij verdwenen. Het bleek uiteindelijk terecht te zijn gekomen in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn.¹⁵ Een knappe prestatie van Corten dat hij het met zijn mensen klaar speelde het handschrift naar Aken te halen waar hij het in het Stadsarchief kon raadplegen. Ook liet hij van de bladzijden die op het leven van Ailbertus betrekking hebben goede facsimile's maken bij Victor Schols van Stoomdrukkerij en Clichéfabriek Maastricht. In *Gedenkschrift* geeft Corten de oorspronkelijke Latijnse tekst van Ailbertus' leven, genomen uit de 'Annales Rodenses'. De Nederlandse vertaling is van Corten zelf. De oorspronkelijke tekst en de vertaling zijn er naast elkaar afgedrukt. Voorafgaand aan het levensverhaal van Ailbertus plaatst Corten de oudste geslachtslijn van de graven van Gelre. Op de nieuwjaarskaart van 1904 had hij deze lijst genoemd 'het historisch bewijs van de verwantschap van Ailbertus met ons geëerbiedigd Koninklijk Huis'. Aansluitend aan deze geslachtslijst volgt de tekst van het Onthullingslied dat op 12 juli zou worden gezongen tijdens de plechtigheid rond het standbeeld van Ailbertus.

Gedenkschrift bevat onder meer afbeeldingen van het betreffende standbeeld, van de kastelen van Antoing, Wassenberg, Kleef, en van de crypte. Er is ook een hoofdstuk 'Aanteekeningen betreffende de Geschiedenis en het

Achtste Beeld.

De graaf doet plechtig afstand van zijn bezittingen bij gelegenheid van de wijding der crupfe.

Koor.

Muziek van Van BEETHOVEN.

Nu juich, Rolduc, hef aan uw zangen,
Uw zegelied hef aan, hef aan!
'k Zie 't volk reeds naaden in juichende rangen,
'k Zie zalvend reeds uw kerkvoogd staan!
Hoe klopt, Ailbertus, U 't harte zoo blijde!
Hee zegent God uw pelgrimstocht!
Wij juichen blijde op 't eeuwgetijde,
Volvoer, Rolduc, uw zegetocht!

VOORDRACHT.

Dat was een gloriëdag,
O pas gebouwd Rolduc.
Maar dacht gij 't, dat, wanneer, bij 't wntelen der
[eeuwen;
De tijd voor d'achtsten keer den wijden eeuwkring sluit,
Dat op het roemrijk spoor dier eedle priesterschare
Van Keulen, Luik en Trier, bij 't wijdingsfeest vergaart,
Dat dan een Prins der Kerk, de Kardinaal-
[Aartsbisschop
Van 't Noorderlijke Room, (1) én aan-zijn zijde hij,
Die 't roemrijk pallium thans draagt in Neerlands
[kerke (2)
En d'eedle Kerkvoogd, die nu op den Luikschen stoel
Obbert heeft opgevoigd (3) op 't woord van Roer-
[monds kerkvoogd, (4)
Uw vader teer bemind, vereenigd in uw huis
Uit liefde tot de jeugd, dien dag herdenken zouden?
O dacht ge 't, Priester, Gij, zoo nederig van zin,
Dat op dien jubeldag in onze vreugd zou deelen
's Lands eedle Koningin en zenden haar Gezant (5)
En brengen aan ons Huis haar koninklijke groeten?
Dat Hij aan wiens beleid de zaak van d'Heiligen Stoel²³
In 't land is toevertrouwd, (6) des Opperpriesters zegen
Ons heden brengen zou? Dat zij, die bij den Troon
Aan Wilhelmina's zij ons vaderland regeeren, (7)
Of in ons dier Gewest bekleeden Hare plaats, (8)
Aan uw Rolduc, Ailbert, hun hulde zouden bieden?

Schrijf, schrijf, Rolduc, in goud deez' dag in uw kroniek!
En klinke opnieuw ons lied den edelen ter eere
Uit volle borst, in dank voor zooveel erbetoon.

Koor.

Nu juich, Rolduc, hef aan uw zangen enz.,

VOORDRACHT.

Maar is het wet, helaas, dat vreugde steeds met leed
Moet wisselen op deez' aard? En dat bij 't heiligst
[streven
Oneenigheid zoo vaak in kiem het goede smooit?
Het duurde dan niet lang, of Ailbert, de arme priester,
Geraakte in droev'gen strijd met Broeder Embrico,
Die steeds naar rijkdom streefde en luister der ge-
[bouwen,
Daar 't hem niet mogelijk was, den vroegren edelman
Tot strenge kloostertucht en armoete bekeeren,
Neemt hij een hard besluit: hij zegt vaarwel aan 't Huis,
Waar heel zijn ziel aan hing, maar met een bloedend
[harte
En tranen in het oog. Met zijner broedren twee
Vertrekt Gods trouwe knecht en richt d'onwisse schreden,
Werwaarts de goede God het drietal voeren zou.

(1) Zijne Eminentie Antonius Fischer, Kardinaal-Aartsbisschop van Keulen.

(2) Monseigneur Henricus van de Wetering, Aartsbisschop van Utrecht.

(3) Monseigneur Martinus Hubertus Rutten, Bisschop van Luik.

(4) Monseigneur Josephus Hubertus Drehmanns, Bisschop van Roermond.

(5) Graaf A. de Marchant d'Ansembourg, te Amstenrade, vertegenwoordiger van H. M. de Koningin.

(6) Monseigneur Rodolfo Giovanni, Auditeur der Nunciatuur.

(7) Zijne Excellentie Mr. J. A. Loeff, Minister van Justitie.
Zijne Excellentie Mr. J. J. S. Harte van Tecklenburg, Minister van Financien.

Zijne Excellentie J. W. Bergansius, Minister van Staat, Minister van Oorlog.

(8) Zijne Excellentie Jhr. mr. G. L. M. H. Ruijs de Beerenbrouck, Commissaris der Koningin.

Het "Achtste
beeld" uit Corten's
"Gedenkschrift".

Leven van den Eerbiedwaardigen Ailbertus', met daarin notities over de voorvaders van Ailbertus, het kasteel van Antoing, het intreden van Ailbertus in de stiftschool van Doornik, de bouwkundige kwaliteiten van Ailbertus, de stichting van Clairefontaine. Dan volgt nog een gedetailleerde beschrijving van het standbeeld 'van den Eerbiedwaardigen Ailbertus'. Ook *Gedenkschrift* bevat het verhaal van de wedervinding van het gebeente van Ailbertus en de overbrenging naar Rolduc, met daarin een geladen uitroep waarin Corten zijn verknochtheid aan de stichter laat zien: als hij het moment beschrijft dat hij op 28 juli 1895 in Sechtem arriveert om het gebeente op te halen, noteert hij: 'Ailbert d'Antoing was ons'.¹⁶

Gedenkschrift eindigt met de volledige tekst van 'Feestgedicht met zang en levende beelden', een voorstelling die aan het einde van de feestdag in de aula zou plaatsvinden. Bij het afdrucken van de tekst van dit *Feestgedicht* moet er iets merkwaardigs zijn gebeurd. De vijf fraai vormgegeven bladzijden met de complete tekst van het 'Feestgedicht' laten een foutje zien. Het verhaal over Ailbertus wordt namelijk verteld in negen

beelden. Elk beeld krijgt een titel, in sierlijk rode Gotische letters. Nu blijkt dat de titels van acht beelden verkeerd zijn geplaatst. De titel van het achtste beeld hoort bij het zevende beeld, die van het zevende bij het zesde beeld, enzovoort. De titel van het eerste beeld hoort bij de inleiding. Het zij hier vermeld, met schroom en zonder leedvermaak.

Aan deze twee uitgaven, *Rolduc in Woord en Beeld* en *Gedenkschrift*, valt duidelijk te zien waar Corten de accenten wilde plaatsen bij het achtste eeuwfeest. De eerste, tweede en derde plaats is voor Ailbertus, de man die aan het begin staat van hetgeen Rolduc zou worden. Aan hem is wat er volgt te danken en zo kan Corten schrijven over Rolduc als burcht van geloof en wetenschap, als kloostergemeenschap, als (internationaal) onderwijsinstituut, als gewaardeerd leverancier van parochiepriesters, en ook als instituut dat in de loop van de negentiende eeuw bij Nederland was gaan horen en daar intussen ook bij *wilde* horen. Sterker nog, Rolduc voelde zich ook verbonden met het Nederlandse koningshuis. Niet voor niets plaatst Corten in beide jubileumuitgaven geslachtslijsten die een bewijs moeten leveren voor de vanzelfsprekende relatie tussen Rolduc en het Huis van Oranje-Nassau.¹⁷

Rolduc in Woord en Beeld en *Gedenkschrift*, - deze twee jubileumproducten tonen de thema's die in de viering op 12 juli 1904 aan de orde zullen komen: zij vormen de keuze van Corten.

Nog in 1945 merkte de historicus P.C. Boeren op dat juist de viering van dit achtste eeuwfeest de belangstelling van de wetenschappelijke en internationale wereld voor het verleden van Rolduc heeft gewekt en dat Corten de eer toekomt door zijn twee feestuitgaven die ontwikkeling in gang te hebben gezet. Boeren: 'Zijn beide werken brachten niet alleen een volledige geschiedenis, bewerkt naar alle toen bekende bronnen, maar hadden voor de wetenschappelijke wereld nog deze bijzondere verdiensten, dat zij haar bekend maakten met den tekst van den boekencatalogus der abdij en de eerste facsimile-uitgaven boden van een deel der *Annales Rodenses* en van een aantal oorkonden.'¹⁸

DE GROTE DAG

Met het verzenden van al die nieuwjaarswensen voor 1904 had directeur Corten het voornemen voor een grootse viering van het achthonderdjarig bestaan van zijn Rolduc wereldkundig gemaakt. In de bewaard gebleven correspondentie tussen Corten en de architect Pierre Cuypers gaat dan al de meeste aandacht uit naar het ontwerp van een stenen beeld, waarmee de nagedachtenis aan Ailbertus duurzaam en zichtbaar moest worden vastgelegd. Het diarium uit 1904 maakt op 17 januari melding van een bezoek van dr. Cuypers aan directeur Corten. Ze hadden besloten 'geen vrijstaand beeld te vervaardigen, evenals de moderne standbeelden, maar een overdekt beeld overeenkomstig de Middeleeuwen'.¹⁹ In *Rolduc's Jaarboek 1927* wordt nog gesproken over de samenwerking van beide heren en over de 'kunstzinnige

wenken' die Corten aan de architect gaf: 'Wellicht heeft Dr. Cuypers niets anders gedaan, dan het idee van Corten in tekening brengen'.²⁰

Kort na Kerstmis 1903 riep Corten zijn leraren bijeen voor een algemeene vergadering. Zonder dat daarbij het eigenlijke thema van de bijeenkomst werd genoemd, wist iedereen waar de directeur het toen over zou hebben: de plechtige herdenking van het achthonderdjarig bestaan van Rolduc. In het schoolblad *Utile Dulci*, een Rolducus periodiek dat zichzelf omschreef als 'Kath. Weekblad in de 4 moderne talen (Hollandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch)²¹ zou de leraar P.J.M. van Gils (1869-1956) uitvoerig verslag doen van de feestelijkheden. Over directeur Corten noteerde hij vol respect:

*'Het zij reeds dadelijk tot eer van den feest-ontwerper, Dr. Corten, gezegd: in geen enkel hoofd- en in zeer weinige detailpunten is van 't oorspronkelijk feestplan afgeweken. Dit is machtig organiserend talent!'*²²

Al in februari en april 1904 werden kranten als *De Maasbode* en de *Limburger Koerier* geïnformeerd over het aanstaande eeuwfeest.

En toen brak de laatste week vóór de Grote Dag aan. Het verloop van die week blijkt de kroniekschrijver van Rolduc nauwgezet te hebben opgetekend:

'3 [juli] Zondag. Komst van Prof. Everts²³ van het Groot Seminarie ter bijwoning van het eindexamen der Seminaristen.

5 Dinsdag. [...] Onder het diner kondigt de directeur aan, dat met het oog op het aanstaande eeuwfeest van Rolduc's stichting tot aan de vakantie door de studenten na het diner mag gerookt worden. Deze aankondiging werd door een geweldig applaus begroet.

8 Vrijdag. [...] Onder het diner uitreiking van exemplaren van het ont-hullingslied ter oefening.

9 Zaterdag. Opstaan om 6 uur, studie tot 8, laatste compositie.²⁴ In den voormiddag en namiddag worden kransen gemaakt van sparrenegroen in het bosquet om gangen, eetzaal, voorgevel enz. feestelijk te versieren.

10 Zondag.

11 Maandag. In den namiddag aankomst van Mgr. Drehmanns²⁵ en prijsuitdeeling.

*12 Dinsdag. Het grote feest...'*²⁶

DE KERKELIJKE VIERING

Op 12 juli 1904 stonden om negen uur professoren en leerlingen in twee rijen gereed op het voorplein. Klokken luidden. Schoten klonken. Daarbovenuit weerklonk gejuich, toen de eerste gasten arriveerden. Drie katholieke ministers waren door de Rolducse leraar W.H. Nolens (1860-1931) met een vierspan in Aken afgehaald en kwamen nu met hun aanwezig-

heid de viering opluisteren: mr. J.A. Loeff van Justitie, mr. J.J.S. Harte van Tecklenburg van Financiën en J.W. Bergansius van Oorlog. Van deze excellenties maakte laatstgenoemde, 'in groot uniform van luitenant-generaal, den martialen helm met witten helmbos op het hoofd'.de meeste indruk. Het verslag van Van Gils - die zich als rapporteur liet ontvallen: 'De zaak treft en roert mij diep' - nodigt honderd jaar later nog uit tot veelvuldig citeren. Met de komst van A.O.J.E.M. Graaf de Marchant d'Ansembourg, als afgezant van de koningin 'in vol ornaat', werd de koninklijke standaard gehesen. Het werd druk: 'De geheele omtrek voert al wat hij aan vehikels met twee paarden bezit, hier samen'. Ook leden en oud-leden van de Tweede Kamer maakten hun opwachting: dr. P.J.F. Vermeulen, mr. F.I.J. Janssen, mr. F.J. Bolsius, J.M.M.H. Merckelbach en J.H.J. Beckers. Voorts verschenen leden van Gedeputeerde en Provinciale Staten van Limbours onder leiding van de commissaris van de koningin jhr. mr. G.M.L.H. Ruijs de Beerenbrouck. Dan waren er ineens ook, als vertegenwoordigers van het kathedraal kapittel van Roermond, de kanunniken A.J. Deutz, H.L.A. Sevriens, W.A. Notermans en dr. P. Mannens; na professor J.V. de Groot O.P. uit Amsterdam arriveerden de professoren van het Roermondse groot-seminarie H.W.H. Everts, J.M.L. Keuller en G.A.H. Bauduin. Daarop volgden dan weer een aantal dekens uit het Roermondse diocees en allerlei vrienden en weldoeners van Rolduc. Kortom, 'een grootsche en groote schaar zoals Rolduc nooit binnen zijne acht eeuwen oude muren zag.' En nog was het gezelschap niet compleet. Nog meer kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders die naar rang en stand nog eerwaardiger waren gemijterd en feestelijk uitgedost, vereerden Rolduc met hun komst: de aartsbisschop van Keulen, kardinaal Anton Fischer, werd vergezeld door Domproost dr. Steffens en Matthias Goebbels, de Akense kanunnik die het gewelf en de muren van de oude abijkerk van Rolduc van kleurrijke, bijbels geïnspireerde schilderijen had voorzien. Kort daarop liet mgr. Rodolfo Giovannini, zich als zaakgelastigde van de Paus aandienen. Ook mgr. H. van de Wetering, de aartsbisschop van Utrecht, liet niet op zich wachten. Hem volgden dr. H.A. Poels, mgr. dr. J.E.H. Menten, dr Lucas uit Luik, dr. A. van Oppen, rector van het stedelijk gymnasium van Maastricht en voorts de Luikse bisschop mgr. M.H. Rutten.

Rond 9.30 uur begaven al deze gasten met de leraren en leerlingen, als de eigenlijke bewoners van Rolduc, zich naar de abdijkerk voor de Pontificale Hoogmis. Bisschop Drehmanns werd daarbij als hoofdcelebrant geassisteerd door directeur Corten, als presbyter assistens, en door de dekens van Venlo en Echt. Van Gils is niet zo uitvoerig met details van deze kerkdienst, maar hij blijkt onder de indruk: 'Wij beleven momenten, die geen tijd uit onze heugenis zal wisschen.' Aan het einde van deze plechtige dienst zong het koor de bede voor de koningin, het *Domine salvam fac reginam nostram*. Na een gezongen litanie volgde nog een gebed voor de paus. En ter afsluiting werd het op Rolduc zo vertrouwde Marialied *Salut, ô Vierge Immaculée* gezongen.

Na afloop van deze kerkdienst kregen gasten en bewoners gelegenheid nader met elkaar kennis te maken. Maar al spoedig luidde de bel ter aankondiging van de volgende plechtigheid: de onthulling van het standbeeld van Ailbertus. In de trefzekere bewoordingen van Van Gils: 'Alles ijlt of strompelt naar het voorplein tusschen kerk en aula'; het was een dag voor alle leeftijden.

AILBERTUS IN STEEN ONTHULD

Toen de voorname gasten eenmaal, conform de *ordre de préséance*, op het voorplein hadden plaats genomen - de kardinaal-aartsbisschop van Keulen vooraan, vervolgens de bisschoppen, de vertegenwoordigers van paus en koningin en dan de ministers - boden het kardinaalsrood, de bisschopskruisen, de goudgerande uniformen en de opzichtig gedragen ordeversierselen onder de fel brandende zon een schitterende aanblik: volgens Van Gils '... een kleurengloed 't penseel van een Rembrandt waardig'. Toen viel het doek en alle aanwezigen zagen voor het eerst het stenen beeld van Ailbertus als stichter van Rolduc. Dr. P. Cuypers bleek deze Ailbertus te hebben uitgebeeld, zoals de 'Annales Rodenses' hem in woorden tekenen. Daarop volgde voor directeur Corten, de initiator van het herdenkingsfeest, het moment om zijn belangrijkste toespraak van die dag te houden. Het is hier de plaats om de volledige tekst van deze (gelukkig in de notities van Corten bewaard gebleven) toespraak te bieden, waarmee de retorisch begaafde directeur van Rolduc op die jubileumdag hooggestemd kon gaan uitpakken.

'Eminentie, Excellenties, Doorluchtige Hoogwaardigheden, hoogedelgeboren Graaf, hoogerwaarde Heeren, Mijne Heeren,

Regi saeculorum immortalis et invisibili soli Deo honor et gloria!

Het zal u niet verwonderen, M.H., dat deze verheven woorden, onze morgenhymne, onze ochtendgroet bij dit achtste eeuwfeest van Rolduc, op dit plechtig uur, spontaan uit mijn hart opwellen en van mijne lippen vloeien, als de uitdrukking van de ééne gedachte mijns geestes, het ééne gevoel mijns harten, door geen andere verdrongen.

Ja, eere en lof zij den Koning der eeuwen, den onsterfelijken en onzichtbaren, wiens almachtige hand sparend en reddend, beschermend en zegevend gedurende achthonderd jaar over dit dierbaar Huis uitgestrekt bleef!

Acht eeuwen! Slaat, M.H., in het licht der Historie uwe blikken op het wereldtooneel en de pas begonnen twaalfde eeuw! Wat is er, buiten de onvergankelijken rots van Petrus en de daarop gebouwde Kerk overeind gebleven?

De tronen dier tijden zijn ineengestort, de rijken gevallen, de volkeren uit elkaar geworpen, kerken en kathedralen verwoest en verminkt, de duizenden kloosters en abdijen, wier grootsche gebouwen daar prijkten op de bergen, in de dalen, op de pleinen en in de straten der steden, - zij zijn verdwenen en nauwelijks herinnert nog een ijdele naam van plein of wijk aan

hun bestaan van weleer, en met het oog op het vergankelijke van al het aardsche mogen wij wel uitroepen met den dichter:

Daar vaart langs heel de wereld / Een woeste doodsorkaan / De schepingen der menschen / Verrijzen en vergaan!

De meeste der heerlijke middeleeuwsche kloosters en abdijen - wie weet het niet? - werden weggerukt door den heilloozen storm der hervorming en de enkele die gespaard bleven vonden hun ondergang in de algemeene vernieling der Fransche Revolutie.

Bleef ons Huis dan van alle gevaar bevrijd en gierde de doodsorkaan niet om de tinnen van Rolduc?

O zeg het ons, edele Winand Lamberti, schandelijk ingekerkerd om uwen trouw aan dit Huis, zeg het ons, hoe Rolduc tot driemaal op den rand van den afgrond raakte en slechts door een wonder gered werd? Zeg het ons, o Gij laatste der kloosterheeren, en gij, eerste Directeur van het Seminarie van Rolduc,²⁷ wat strijd en moeite het kostte Rolduc van den ondergang te redden?

Uw woord, o onverschrokken grijsaard, edele Kruyder²⁸, uw troostvol woord verklaart het geheim van Rolduc's wondervolle redding en voortbestaan:

"Fürchten Sie nicht: Gottes Segen ruhet über diesem Hause".

Wie bracht den zegen aan ons dierbaar Rolduc? Luistert naar den plechtigen aanhef van den middeleeuwsche Annalist:

In het jaar 1104, in het zevenenveertigste jaar der regeering van Keizer Hendrik den vierden in het dertiende jaar van Obbertus van Luik, in de twaalfde indictie nam de priester Ailbertus bezit van deze plaats en legde daar met zijne twee broeders de grondslagen der nieuwe woonplaats.

Ailbertus! Ja hij was de man aan wien - ik gebruik de woorden der Schrift - de heilige beloften betreffende dit Huis gedaan werden.

Hij was een telg uit den ouden, forschen Vlaamschen stam der Baroenen van Antoing wier bloed nog stroomt in de aderen onzer inniggeliefde hooggevierde Koningin.

Hij was een man van hoogen wetenschappelijken roem, bestierder van de wijdberoemde stiftschool van Doornik.

Hij was een kunstenaar, van wiens uitstekend talent onze heerlijke crypta en kerk nog heden een schitterende getuigenis afleggen.

Maar meer dan dit alles! Hij was een heilig priester, een trouwe dienaar der H. Drieuldigheid die hem had uitverkoren om de stichter te zijn van heiligdommen waarin de christelijke volmaaktheid en de evangelische Raden hare hoogste beoefening, de kerk haar schoonsten bloesem vinden zou.

Ik weet het wel: geen sterveling zal tot Gods eeuwige raadsbesluiten doordringen, maar wanneer wij in onze kroniek lezen dat God aan Ailbertus, toen hij nog in Vlaanderen vertoefde herhaaldelijk deze plaats toonde, wanneer zijne levensgeschiedenis ons bericht door welke heldhaftige heiligheid hij aan dit huis een hoogere wijding gaf, met wat liefde zijn

hart hing aan dit huis, met welke vuurige bede hij bij zijn sterven smeekte dat God dit huis mocht sparen en hoezeer hij wenschte te rusten onder de gewelven van zijne crypta, - kunnen wij dan niet met alle recht veronderstellen dat wij aan de voorbede van den in geur van heiligheid overleden stichter het behoud van dit huis te danken hebben?

Niet zonder reden, M.H., heeft dan Rolduc op het achtste eeuwfeest zijnen stichter een gedenkteeken zijner achting en zijner liefde willen oprichten; niet zonder reden hebben de tegenwoordige en vroegere leeraren en leerlingen met den edelen kunstenaar Dr. Cuypers aan het hoofd als om strijd willen bijdragen opdat men in waarheid kon schrijven ter eeuwige gedachtenis: Roda posuit. Niet zonder reden ziet gij, Ailbertus, heden voor uw kerk vergaderd deze hoogedele hoogerwaarde mannen uit de hoogste eerste rangen van ons land op het uur der onthulling. Zoo rijst dan uw gestalte voor onze oogen in uw heerlijke beeltenis, o eerbiedwaardige priester, en gij, gijzelf o schouw op ons neder uit de hemel en zeg en uw Huis en allen die Rolduc lief hebben.²⁹

Foto van de hoge gasten op het eeuwfeest van 1904, op het voorplein, bij het standbeeld van Ailbertus (foto uit Nederlandsche Illustratie, zondag 31 juli 1904, nr. 33, p. 324).

De tekst van deze éloge is ondubbelzinnig: na de vraag 'Wie bracht den zegen aan ons dierbaar Rolduc?' (de instelling die acht eeuwen niet zonder rampspoed is gebleven, maar die uiteindelijk alle onheil had weten te doorstaan) kon Corten de hoofdrolspeler van deze dag noemen. Ailbertus: man van wetenschap; kundig bestuurder van de vermaarde stiftsschool in Doornik; bouwer van de Rolducse crypte en - het wordt met nadruk verkondigd - de man die met terugwerkende kracht verwant heet aan het Nederlandse koningshuis.

Ook in de hoogdravende tekst van de door hem vervaardigde onthulingshymne is deze koninklijke verwantschap niet weggestopt. Ziehier de volledige tekst van dit lied dat bijna alle kranten in hun kolommen bij de verslaglegging van deze herdenking opnamen.

*Triomf ! Triomf ! Als 't golvenloeien
Zoo bruiſe 't lied der dankbre vreugd !
Reeds ſluit zich d'achtſte kring der eeuwen, -
Nog ſtraalt Rolduc in eeuwge jeugd !
Triomf ! Triomf ! Rijs voor onze oogē,
AILBERTUS, Vlaandren's fiere zoon,
Wiens bloed nog ſtroomt in 't hart der Eedle,
Die roemvol heerscht op Neerlands troon.*

*Triomf ! Triomf ! Wij ſchouwen blijde
Op 't heerlijk beeld in blanken ſteen.
Wijs, KUNSTNAAR, fier ons op Uw kerke,
Een meesterſtuk uit 't grauw verleēn !
Verkond ons, PRIESTER, den Drieēene -
Wat ſtormen huilden om dit Huis,
Rolduc bleef trouw zijn God, zijn Kerke, -
Wij zweren trouw aan 's Heeren Kruis !*

Na de onthulling van dit 'heerlijk beeld in blanken steen' werd de plechtigheid in de abdijkerk voortgezet: het moment was aangebroken voor een grandios 'Te Deum' uit dankbaarheid. Alle aanwezigen stroomden opnieuw de kerk in. En weer memoreert Van Gils glanzende mijters, brede koorkappen, gouden kromstaven: 'De zon werpt hare stralen door de fraaie vensters op het hooge koor. De beide rijen komen voor het hoofdaltaar samen en hooge en lage geestelijkheid, vergrijsde leeken en bloeiende jongelingen werpen zich op de knieën, om den in de Eucharistie verborgen God dank, hulde en eerbied te brengen. De kardinaal intoneert het 'Te Deum' en nu ruischt en bruiſt en jubelt de lofzang door de hooge gewelven: gebed en wierookwolken vullen den tempel.'

'Weer was de pauze kort', aldus Van Gils, 'de feestmaaltijd wachtte ons'.

DINER

Bij kennisneming van het verslag over het feestmaal, waarbij heel veel gespeecht, getoast en gezongen werd, dient zich bij een hedendaags lezer de vraag aan of er toen ook nog wel gelegenheid werd geboden tot het nuttigen van de opgediende gerechten. Als eerste spreker memoreerde bisschop Drehmanns op eigen wijze acht eeuwen Rolduc, om vervolgens passende hulde te betuigen jegens paus en koningin, als hoogste gezagsdragers op

geestelijk en wereldlijk terrein; Drehmanns beschouwde de aanwezigheid van hun vertegenwoordigers, mgr. R. Giovannini en graaf de Marchant d'Ansembourg als een zichtbare erkenning van Rolducs liefde voor Kerk en Vaderland. Mgr. Giovannini dankte onmiddellijk voor de hulde die aan de H. Vader werd betuigd, om vervolgens over te gaan tot het uitreiken van een kerkelijke onderscheiding aan directeur Corten en aan leraar Willem Hubert Nolens. Of alle aanwezigen op het feestelijke moment van deze eervolle benoeming tot kamerheer van paus Pius X en van de toekenning van het erekruis 'Pro Ecclesia et Pontifice' alle nuances en modaliteiten van deze onderscheidingen hebben begrepen, mag worden betwijfeld. Vast staat in elk geval dat korte tijd na het feest bleek dat er in Rome een vergissing was begaan en dat op grond daarvan de leraar Nolens als geheim kamerheer van de paus een hogere waardigheid ten deel was gevallen dan directeur Corten, die voortaan als ere-kamerheer van de paus verder door het leven moest.³⁰

Na dit optreden van mgr. Giovannini dankte Graaf de Marchant d'Ansembourg in welgekozen bewoordingen voor de hulde, Hare Majesteit gebracht bij monde van de Roermondse bisschop; hij beloofde de koningin verslag te doen van de blijken van trouw en afhankelijkheid die hij te Rolduc had mogen zien en horen.

Vervolgens was het de beurt van mgr. A.H. Fischer, kardinaal-aartsbisschop van Keulen. Hij las een schrijven voor van kardinaal-staatssecretaris Merry del Val, waarin met lof gewag werd gemaakt van de verdiensten van Rolduc jegens Kerk en Vaderland en waarin ook expliciet gemeld werd dat Ailbertus aan de Nederlandse koningin verwant zou zijn. Daarop reageerde minister Bergansius met woorden van hulde jegens de buitenlandse kerkvoogden. Naar aanleiding hiervan uitte mgr. H. van de Wetering loffelijke woorden jegens de bewindslieden die zich zo verdienstelijk hadden gemaakt voor het bijzonder onderwijs in den lande. Minister Loeff dankte daarop de aartsbisschop en bracht een toast uit op het Nederlandse episcopaat; zijn wens mocht er zijn: 'dat het onderwijs - want 't feest van heden is toch niets anders dan een feest van het onderwijs - onder de auspiciën van 't Doorluchtig Episcopaat blijve groeien en bloeien, dat 't oplevere voor den tegenwoordigen en toekomstigen tijd meerdere vruchten van den boom, meerdere vruchten van die, die ik noem Rolduc'. De aanwezigen kregen nauwelijks gelegenheid al die plechtige woorden en verheven wensen goed tot zich te laten doordringen. Als volgende spreker diende de Luikse bisschop M.H. Rutten zich aan. Zijn toespraak was niet alleen 'tintelend van geest', maar ook geestig. Zo begon hij met minister Bergansius, die 's morgens het voorplein was opgereden met die martiale helm met witte helmbos op het excellente hoofd, een persoonlijk pluimpje toe te kennen: *L'homme le plus pacifique que j'aie jamais rencontré de ma vie*'. Maar daarna memoreerde hij in ernst dat zijn voorganger mgr. C.R.A. van Bommel in 1843, toen Rolduc bij het vicariaat Limburg kwam, zich - overigens tevergeefs - had verzet tegen die losmaking van het bisdom Luik, omdat Van Bommel

terdege had beseft dat daarmee een gebied voor Luik verloren ging, dat hem als bisschop de beste priesters leverde: 'Hebben de Duitsch sprekende parochiën van mijn bisdom het geloof trouw bewaard, en volbrengen zij hun godsdienstplichten als de besten, dan danken zij dit aan de geestelijkheid die haar eeuwen lang uit de abdij van Rolduc werd gezonden.'

Bijna was het diner ten einde. Als voorlaatste spreker spoorde jhr. mr. G.L.M.H. Ruijs de Beerenbrouck, commissaris van de koningin in Limburg, de leerlingen aan het katholieke vaandel hoog te houden en zich hun leven lang hun Rolducse opvoeding waardig te tonen.

Tussen de toespraken door van al deze hoogwaardigheidsbekleders uit de sectoren Kerk en Staat werden talrijke telegrammen voorgelezen. Zo was er de telegrafisch vanuit Schwerin-Mecklenburg overgebrachte gelukwens van prins Hendrik: 'Ik betuig U allen mijne zeer groote en oprechte belangstelling in uw schoon feest van heden. Mijne beste wenschen voor den verderen bloei van Rolduc. Mijne bezoeken aan Rolduc blijven voor mij steeds zeer aangename herinneringen. Hendrik Prins der Nederlanden.' Na voorlezing van dit telegram stond het hele gezelschap als één man op, om uit volle borst het 'Wien Neêrlands bloed' (Hendrik Tollens) te zingen. Er waren nog heel wat meer telegrammen: van prelaten, katholieke instellingen, inspecteurs van gymnasiaal en middelbaar onderwijs, hoogleraren-gecommitteerden, oud-leerlingen, ouders van leerlingen. Tijdens de avondzitting in de aula zou directeur Corten nog een bijzonder telegram voorlezen van Abraham Kuyper, in diens hoedanigheid van minister van Binnenlandse Zaken (waaronder toen óók nog Onderwijs ressorteerde): 'Van zelf herleeft door uw jubileum bij mij de verheffende indruk dien uw grootsche stichting een vorig jaar op mij maakte. Daarom te meer stel ik uw telegram op prijs en beantwoord het met een gelukwensch mijnerzijds. Ik eer in Rolduc een der oudste scholen, waardoor de Christelijke grondslagen in ons volksleven gelegd en bevestigd zijn. Blijve uwe machtige stichting aan de bevestiging daarvan haar beste krachten wijden en zij ze door dien bezielenden arbeid het Vaderland ten zegen.'

Het diner werd afgesloten met een slotwoord van de directeur. Van Gils noteert: 'Hoogst gelukkig was Mgr. Dr. Corten in zijn antwoord. Het roemvol feit van de herdenking van het achtste eeuwfeest zou met gouden letters op Rolducsch historiebld geschreven worden.'³¹

FEESTGEDICHT MET ZANG EN LEVENDE BEELDEN

De dag van het achtste eeuwfeest werd besloten met een voorstelling in de aula van Cortens *Feestgedicht met zang en levende beelden*. In aria's, koren en voordrachten werd in negen taferelen het leven uitgebeeld van de stichter van Rolduc. Het vertrek van Ailbertus uit het adellijk slot van Antoing naar de stiftschool in Doornik, zijn visioen van de plaats waar hij eens Rolduc zou stichten, zijn tocht naar het land van Rode, waar hij de

plaats van het visioen herkent, Ailbertus als leraar in het land van Rode, zijn verdere levensgang tot aan zijn dood: het wordt allemaal getoond en bezongen in deze *tableaux vivants*. De mensen van Rode zoeken hem op om, zoals het *Feestgedicht* zegt: 'te hooren 't woord des heils, verkondigd door den Priester! Zoo stroomde 't volk eens saam bij d'oevers der Jordaen, toen het woord des Boetgezants weerklonk door de woestijnen'. Dit is een geschikte passage om te ontdekken in welke context Corten zijn Ailbertus wil plaatsen, Ailbertus als een Johannes de Doper die de weg bereidt. In een volgend beeld schildert Corten Ailbertus af als weldoener van de armen, en beschrijft hij hoe Ailbertus omgaat met rijk en arm. Het kan 'beeldend' werken hier weer een stukje tekst uit dat *Feestgedicht* te citeren:

*In armoe leefd' hij ginds, in armoe leeft hij hier,
Als zijne bruid verkoor die nazaat der "baroenen"
De schamele armoe zich en zwoer haar liefde en trouw.
Den rijke bood hij gul, al wat hij op kon disschen,
Maar meer den troost der ziel dan keur van spijs of drank.
Doch 's Priesters lieveling - 't was de arme in zijn lompen,
En wie in zorg en leed den lieven Heiland leek,
Die arm lag in de krib, geen steen vond om te rusten,
En de armoe bracht ten troon, toen hij op 't schandhout stierf,
Dien drukte hij aan 't hart, dien noodde hij aan tafel,
Dien gaf in wreeden nood hij 't laatste brokje brood
En wierp bij sneeuw en ijs, wanneer de Noordwind gierde,
Hem d'eigen mantel vaak om 't nakend, bevend lijf.*

Maar Corten wilde nog meer zeggen met dit *Feestgedicht*. Hij wenste de verwantschap van Ailbertus met de dynastie van Oranje-Nassau langs de lijn van de graven van Gelre nog eens *expressis verbis* te benadrukken:

*'Een telg uit 't voorgeslacht van d'eed'len Vlaamschen stamme,
Waaruit na eeuwental de dierbre spruit ontkiemt,
Door Neerlands trouwe volk, met liefd' en vreugdekreten
Eens als zijn koningin gebuldigd op haar troon.³²*

In het achtste beeld trekt Corten een parallel tussen de hooggeplaatste prelaten uit Luik, Keulen en Trier, die in 1108 in Rode aanwezig waren bij de inwijding van de plaats voor crypte en kerk, en de hoogwaardigheidsbekleders uit Keulen, Utrecht, Luik en Roermond, die in 1904 het achtste eeuwfeest met hun tegenwoordigheid opluisterden:

*'Dat was een glorie dag, o pas gebouwd Rolduc.
Maar dacht gij 't, dat, wanneer, bij 't wentelen der eeuwen,
De tijd voor d'achtsten keer den wijden eeuwkring sluit,*

*Dat op het roemrijk spoor dier eedle priesterschare
Van Keulen, Luik en Trier, bij 't wijdingsfeest vergaard,
Dat dan een Prins der Kerk, de Kardinaal-Aartsbisschop
Van 't Noordelijke Room, (1) en aan zijn zijde hij,
Die 't roemrijk pallium thans draagt in Neerlands Kerke (2)
(...) dien dag herdenken zouden?
(enzovoort)*

En zo verwijzen deze getallen naar tien belangrijke gasten die in *Gedenkschrift* onder de tekst van de betreffende voordracht met naam en functie worden genoemd:

(1) De kardinaal-aartsbisschop van Keulen, Antonius Fischer. (2) De aartsbisschop van Utrecht, Henricus van de Wetering. (3) De bisschop van Luik, Martinus Hubertus Rutten. (4) De bisschop van Roermond, Josephus Hubertus Drehmanns. (5) De vertegenwoordiger van H.M. de Koningin, Graaf A. de Marchant d'Ansembourg. (6) De vertegenwoordiger van de paus, Rodolfo Giovannini. (7) De ministers J.A. Loeff, J.J.S. Harte van Tecklenburg, J.W. Bergansius, en (8) de commissaris der koningin in Limburg, G.L.M. Ruijs de Beerenbrouck.

In de laatste verzen van *Feestgedicht* verwerkt Corten op soortgelijke manier ook de namen van nog twee gasten: architect P. Cuypers die de kerk van Rolduc ingrijpend had gerestaureerd en het standbeeld van Ailbertus had ontworpen, en kanunnik Matthias Goebbels uit Aken die dezelfde kerk met kunstzinnige muurschilderingen had gedecoreerd.

De muzikale leiding was in handen van leraar Henri Nillesen. Behalve van hem is er ook muziek gebruikt van Méhul, Händel, Beethoven, Mendelssohn-Bartholdy en van de voormalige *directeur de musique* Bernard Pothast die als emeritus in maart 1904 in Sittard was overleden.

HET JUBILEUMFEEST IN DE PERS BEZIEN

Nog na honderd jaar blijkt Van Gils in *Utile Duci* een betrouwbaar en gedreven verslaggever van de viering van het Rolducse jubileumfeest te zijn geweest. Maar ook de reguliere pers had in 1904 belangstelling voor de gebeurtenissen rond deze herdenkingsdag. Kranten van allerlei herkomst, kleur en snit maakten in de dagen tussen 12 en 17 juli 1904 melding van dezelfde vreugdevolle gebeurtenissen.³³ Zij plaatsten eigen accenten en belichtten andere details dan Van Gils. Een kleine bloemlezing uit al deze berichten en commentaren kan een andere, anders gekleurde kijk op dezelfde gebeurtenissen bieden.

Op 12 juli is Rolduc onderwerp van het hoofdartikel van het landelijke katholieke dagblad *De Maasbode* (Rotterdam): 'Opeenvolgende geslachten hebben er hunne opleiding, hunne vorming, hun onderricht genoten: duizenden en duizenden, verspreid over het gansche land, in Duitschland,

België, in onze Oost en onze West, in Amerika en andere werelddelen, danken deze inrichting het hoogste en beste, dat den mensch op zijne levensreize meegegeven worden kan; roemen vol dankbaarheid Rolduc hunne tweede moeder'. (...) Een boekdeel ware te vullen met de geschiedenis dezer inrichting van onderwijs. Wie denkt bij het lezen dezer woorden niet onmiddellijk aan het fraaie werk "Rolduc in Woord en Beeld", dat wij danken aan de keurige pen van Dr. Corten en professor Ruyten?' Met instemming citeert deze krant dan een uitlating van deze leraar A.H.M. Ruyten, auteur van enkele hoofdstukken in dat fraaie gedenkboek: 'Met frisschen moed en wijs beleid sloeg directeur Corten de handen aan het werk. Aan ondernemingsgeest ontbrak het hem geenszins, zoowel op stoffelijk als geestelijk gebied. - Rolduc handhaafde zijn ouden roem niet alleen, doch bevestigde en verhoogde dien. Het aantal leerlingen, 350 in 1883, bedraagt thans over de 400.'³⁴

De in Utrecht verschijnende katholieke krant *Het Centrum* had aandacht voor de wijze waarop de komst van de kardinaal-aartsbisschop van Keulen al de avond tevoren in het naburige Herzogenrath werd aangekondigd 'door een Duitsche beambte, die op de gebruikelijke wijze met luide stem den volke de heugelijke tijding meedeelde en allen uitnoodigde door het uitsteken van vlaggen en het aanbrengen van versieringen, den prins der Kerk vorstelijke eer te bewijzen.' Over de aankomst van graaf de Marchant d'Ansembourg als vertegenwoordiger van de koningin was *Het Centrum* opgetogen: 'Geheel Kerkrade vlagde te zijner eer en de geestdrift bereikte haar toppunt.' Deze zelfde krant wist ook nog te melden wie er temidden van alle voorname gasten *niet* was: het Tweede-Kamerlid Victor de Stuers, voorheen cultureel topambtenaar, 'ontbrak wegens ongesteldheid'. Over de pontificale hoogmis berichtte deze krant: 'Indrukwekkend klonk de vierstemmige feestmis (...) in streng-kerkelijke stijl gecomponeerd door, en onberispelijk uitgevoerd onder de bekwame leiding van Rolduc's voortreffelijken koördirecteur Nillesen.'³⁵

Het katholieke dagblad *De Tijd* besteedde enkele dagen achtereen aandacht aan de feestelijkheden te Rolduc en wist te melden dat voor de ont-hulling van het standbeeld voor Ailbertus ook een 'talrijke volksschare uit de omliggende dorpen mede op het voorplein [was] toegelaten.'³⁶

Over het 'Te Deum' in de kerk, direct na de plechtigheid rond het standbeeld op het voorplein, kon de verslaggever van de *Limburger Koerier* blijkbaar niet zonder vervoering berichten: 'Dan begaven zich allen nogmaals ter kerke, *en als 't geluid van donderslagen, dat over de eeuwige bergen rolt* steeg het oude Gregoriaansch Te Deum ten hemel, begeleid door klokgelui en gescandeerd door de zware slagen der donderbussen. Het was het glanspunt van den dag. Vijftig priesters in het hoogkoor hieven de strofen aan. Vijfhonderd kelen gaven het jubelend antwoord. Men moet het hebben meegemaakt, om zich den machtigen indruk te kunnen voorstellen, die zulk een feestzang maakt, die op zulke momenten tevens een echte

Pagina uit de
"Comptes
Courants" van
1903/1904, met de
staat van de kosten
van het achtste
eeuwfeest (RAL,
archieff Derde
Rolduc, inv.nr.
845, p. 373.

		<i>Fête du 800e anniversaire</i>	
juin	16	à Jakobus Jean Porelain etc. f. 5.65.00	44 64
"	"	à M. Baert f. Anla " 95.39.00	56 33
"	"	f. arrose les sapins 10.00.00 f. les canons 6.00.00	9 44
"	20	f. Schapins 41.00.00 f. sapins f. J. Dobb. f. Loge ruc. de m. Th. etc.	67 91
"	27	à Hubert Lambert f. divers 246.81.00. Sept. 44 par 60.00.00	181 03
"	"	f. service à table f. Jean f. 10.00 à Bishop f. transport f. 22.70	32 70
juil	20	à Georges Grominghe f. bijl. etc.	24 82
sept	12	à Cortis-Becker f. 25 bout. etc. via Blane	32 25
"	"	f. transport f. 0.87 et f. 0.65 ¹⁹⁰⁴ f. Cigares f. 20.00	21 42
"	21	à Absit f. théâtre f. 82.00	82 00
"	27	à Vogel f. retour f. 17.60.00	10 59
			562 93
oct.	13	à Staspen f. Vokken 46.00.00 20 Oct f. service de m. f. 15.00	
nov.	18	à Cuyffers f. Marmade f. 150.00	
"	"	à Bergstein f. fonder f. 55.30	

volkszang blijkt.' Deze verslaggever van de *Limburger Koerier* was kennelijk een oud-leerling van Rolduc; herinneringen aan vroeger kwamen bij hem boven, toen het *Qu'ils sont aimés, grand Dieu, tes tabernacles* gezongen werd: '...als om te bewijzen, dat bij het wisselen der studenten-geslachten Rolduc onveranderd blijft, zongen de vele oud-leerlingen onder de gasten het Kantiëk uit volle borst mee, juist met dezelfde fouten-in-de-maat, die wij voor een tiental jaren ook al maakten, en die trouwens toen noch thans aan het totaal-effect geen den minsten afbreuk deden.'

Deze zelfde oud-leerling was ook bij het feestdiner aanwezig: '... en het eigenaardigste, het meest typische was, dat in dezelfde enorme eetzaal, waar naast Z.Em. den Kardinaal Bisschoppen en Ministers aanzaten, ook aan alle jongens een plaatsje was ingeruimd. Zij zaten niet bar ruim, maar zij waren er allen, zij vierden mee het feest van Rolduc, hun feest, en zij toonden dat de oude goede geest er nog altijd heerscht, de geest van vroolijkheid en huiselijkheid. Bij al de deftigheid die hier voorzat, voelden de jongens zich blijkbaar op hun plaats en volkomen op hun gemak, en hun Hollandsch

Hoera-roepen ging hun even gemakkelijk af als het Fransche "Vive!" welke ongewone klank ons weer dadelijk een tiental jaren terugvoerde naar het tijdperk, dat wij zelf de grootste levensmakers-compagnie hielpen vormen van het geraas-lievend Roda.³⁷

Later in die week vervolgde *De Maasbode* de berichtgeving over Rolduc en berichtte dan alsnog over de toespraken tijdens hetzelfde diner; over de Roermondse bisschop Drehmanns, die zich in het Frans wendde tot mgr. Giovannini, de vertegenwoordiger van de paus, om vervolgens 'in de Hollandsche taal' graaf Marchant d'Ansembourg toe te spreken en deze onder meer te verzekeren dat 'onze Koningin Ailbertus' deugden geërfd heeft.' Daarop sprak kardinaal Fischer van Keulen in het Duits en in die taal uitte hij in welgekozen bewoordingen waardering voor het gegeven dat regering en vorstenhuis van Nederland zoveel positieve belangstelling voor een katholieke instelling als Rolduc toonden.³⁸

De verslaggever van *De Tijd* was er bij toen directeur Corten in de pauze na het diner door leraren naar het bordes op de cour werd gelokt, waar hij zijn nieuwe waardigheid van Kamerheer moest tonen door de parse stola om te hangen die bij deze onderscheiding hoorde: 'Nauwelijks was hij zichtbaar voor zijn studenten of zij stroomden op hem toe om hem een spontane ovatie te brengen en den nieuwen monseigneur met talloze en luide "Qu'il vive's" te huldigen.'³⁹

Ook de voorstelling in de aula van het *Feestgedicht* kreeg belangstelling in de pers toegemeten. Zo blikte in de *Limburger Koerier* een journalistenduo - in de vorm van een tweegesprek onder de kop *Naklank* - uitvoerig terug op die voorstelling. 'Zeker, de muziek was heel verdienstelijk, was uitstekend voor dilettanten, maar wij hoorden haar vaak van beroepsmensen in de Jardin des Tuilleries, in het Amsterdamsche Concertgebouw, in het Haagsche Kurhaus, en dan was het muzikaal genot uiteraard vollediger.' Het journalistenkoppel vond de voordracht in de aula overtuigend, maar toch..., ze hadden Marie van Gelder in *Vondel's Kerstnacht* gehoord, en ze hadden Louis Bouwmeester als Richard III en Sara Bernhardt als Hamlet gezien: '...en bij zulke theater-zonnen zinkt een kostschooluitvoering, hoe nobel ook, in het duister. Maar wat wij nergens zagen, wat wij tevergeefs zochten in de kunstpaleizen onzer groote steden, dat was de onbevangen piëteit, waarmee de heilige monniken van den vóórtijd werden uitgebeeld. Wat wij nergens vonden, dat was een koor van Engelen, wien de echte en onvervalschte reinheid uit de jonge oogen straalde. En daarom, ik herhaal het, wat ik het mooist vond bij den feestdag en het mooist bij de uitvoering, dat was de Rolducsche jeugd, eeuwig jong en onbedorven, opgegroeid in de schaduw van het Heiligdom!'⁴⁰ Ook *De Tijd* had waarderende woorden voor deze uitvoering: 'een hoogstaande arbeid, deze feestuitvoering, en voor alles dient een eeresaluut gebracht aan den Rolducschen leeraar Cl. Baert, die de tableaux vivants op zoo superieure wijze had ontworpen en uitgevoerd.'⁴¹

Er mogen hier nog enkele andere, meer algemeen geformuleerde persstemmen worden opgevoerd. In de *Katholieke Illustratie* publiceerde de Rolducse leraar H. Wismans vele pagina's tellende, rijk geïllustreerde artikelen over de geschiedenis van Rolduc, waarbij hij veelvuldig gebruik maakte van de twee jubileumuitgaven van Corten.⁴² De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* blijkt uit de mond van minister Loeff te hebben opgevangen dat het gedenkfeest als een feest voor heel katholiek Nederland, en voor het episcopaat in het bijzonder moest worden gezien.⁴³ *Het Handelsblad van Antwerpen* meldde eveneens: "Rolduc heeft feest gevierd, en geheel het echt voelend katholiek Nederland heeft meegedaan."⁴⁴

De *Geilenkirchener Zeitung* prees de sfeer van orde en regelmaat die op Rolduc heerste. De krant oordeelde dat zelfs op deze feestdag, met overal vlaggen en versieringen, deze plaats van wetenschap toch een ernstig karakter uitstraalde; het ging immers om Ailbertus, een 'Mann der Wissenschaft, Künstler, heiligmäsziger Priester!' De krant citeerde ook uit *Gedenkschrift* en vestigde nadrukkelijk de aandacht op de verwantschap van het Huis van Oranje-Nassau, langs de lijn van de graven van Gelre, met Ailbertus.⁴⁵ Ook de te Keulen verschijnende *Kölnische Volkszeitung und Handelsblatt* toonde in de rubriek 'Welt und Wissen' belangstelling voor de Rolducse festiviteiten en maakte melding van de door Corten gemaakte verwijzing, in diens toespraak bij de onthulling van het standbeeld van Ailbertus, naar de verwantschap van het Nederlands koningshuis met Ailbertus.⁴⁶

Groot was de bewondering van de pers voor de bestuurlijke talenten van directeur Corten. De Belgische krant *Le Bien Public* (die door leraren van Rolduc gretig werd gelezen) noteerde over Rolduc als succesvolle onderwijsinstelling in de negentiende eeuw: 'Différents directeurs travaillèrent au développement successif de l'oeuvre. Entre autres, l'infatigable directeur Corten a fait, grâce à un zèle ardent, fleurir de plus en plus l'institution.'⁴⁷ En *De Tijd* kon op nog een andere optimale omstandigheid wijzen: 'Zóó feestvieren, zou men haast getuigen, is alleen mogelijk in Rolduc, waar gebouwen en omgeving niet alleen alle denkbare voordeelen aanbieden, maar waar daarenboven onder een zoo groote leerarenschare noodzakelijk wel talenten aanwezig zijn voor de vereischte zorgvuldige voorbereiding en organisatie.'⁴⁸

En zoals het feest 's morgens was begonnen, zo eindigde het: op het voorplein stonden aan het einde van deze memorabele dag leraren en leerlingen opnieuw opgesteld, ditmaal om de gasten uit te zwaaien. *De Tijd* berichtte: 'Onder luid gejuich reden telkens de rijtuigen met vertrekkenden weg'. En daar kwam weer het vierspan voorrijden dat de drie ministers zou wegbrengen. Toen het drietal excellenties bij de hoofdingang verscheen, begeleid door bisschop Drehmanns en directeur Corten, 'werd hun door eindeloze hoera's een krachtige ovatie gebracht, die spontaan overging in een geestdriftig aangeheven "Wien Neerlands Bloed". Hetzelfde geschiedde toen Mgr. Giovannini henenreed, wien het bekende Pauslied van Verhulst werd toegezongen ...'⁴⁹

REINIER CORTEN, ROLDUC EN NEDERLAND

Mede aan de hand van de chaleureuze aandacht van contemporaine persorganen voor de viering in 1904 van het achtste eeuwfeest van Rolduc mag ook nog een eeuw later worden vastgesteld dat deze viering zeker geslaagd mocht heten. In 1904 moest het zogeheten 'Rijke Roomsche Leven' uit de eerste decennia van de twintigste eeuw, met het daarbij behorende zelfbewustzijn (inclusief triomfantelijke, zelfs zelfgenoegzame trekken), eigenlijk nog beginnen. Dit jubileum vormde alvast een flinke aanloop tot erkenning. De rooms-katholieke onderwijszorg ging alom in den lande steeds breder erkenning en waardering genieten. Sinds 1843, met het officiële aantreden van Henri H.J. Peters (1806-1855) als eerste directeur, had Rolduc als onderwijsinstelling de blik bewust en consequent vooral op het Noorden, op Nederland als het nieuwe vaderland, gericht. Het Rolduc van 1904 mocht er inmiddels zijn; het stond toen - hoe excentrisch ook gelegen - voorgoed op de landkaart van Nederland. Directeur Corten had zich bij dat positioneren van Rolduc als een knap strateeg en begaafd regisseur doen kennen. Op zijn initiatief was éérst de aloude abdijkerk, als zichtbare schakel tussen oud en nieuw, flink opgeknapt en was haar interieur verfraaid.⁵⁰ Vervolgens had hij kunnen aantonen dat zijn Rolduc, in de persoon van Ailbertus als stichter in 1104, over héél oude papieren beschikte en dat de katholieke instelling met haar eeuwenoude belangstelling en zorg voor geloof en onderwijs in het belang van de toekomst óók nationale belangen had te dienen, onder meer door opleiding en opvoeding tot deugdzame vaderlandsliefde. De op zijn initiatief en onder zijn leiding uitgebrachte gelegenheidswerken *Rolduc in Woord en Beeld* (1902) en *Gedenkschrift* (1904) hadden, zeker in politiek en religieus-kerkelijk opzicht, een legitimerende functie. Kortom, Corten was er bijtijds in geslaagd de geschiedenis van Rolduc 'dienstbaar' te maken aan het streven de groepsidentiteit van Nederlandse katholieken aan te scherpen.⁵¹

Op die stralende julidag van het jubeljaar 1904 ontging het de feestvierenden op Rolduc volkomen dat er zich toen achter de horizon al donkere wolken aan het formeren waren; achter de schermen en onder auspiciën van het pontificaat van Pius X was een theologische reactie van virulent anti-modernisme aan het broeien. Zij zou nauwelijks tien jaar later de rust en stabiliteit van de katholieke kerk ernstig gaan verstoren - ook in Nederland: van het bisdom Haarlem tot in het diocees Roermond. Rolduc was toen zeker geen theologische opleiding; aan de instelling zelf waren wel theologisch opgeleide leraren, maar geen pur sang theologen verbonden die zich per se moesten gaan mengen in de naderende theologische stormen van anti-modernisme en integralisme.⁵² Op 12 juli 1904 was er op Rolduc nog heel wat goud en wierook te bewonderen en de festiviteiten op diezelfde memorabele dag leverden een schitterende keten van blinkende en klinkende momenten op. Maar inmiddels moeten wij achteraf ronduit toegeven

dat er in heel andere geuren en kleuren dan in 1904 zou kunnen worden verhaald waarom in de daarop volgende eeuw lang niet elke dag op Rolduc zich als stralende zondag heeft kunnen manifesteren.

Al kon dan maar net worden voorkomen dat hij bij het schrijven in de Nederlandse taal - óók in het gelegenheidswerk bij de viering van het Rolducse jubileum - 'ergerlijke taalfouten' maakte,⁵³ directeur M. Reinier H. Corten was behalve een begaafd organisator een retor in hart en nieren. Zijn grote en grootse idealen wist hij steeds met overtuigende welsprekendheid uit te dragen. Al meteen na zijn priesterwijding (1868) werd hij benoemd tot leraar te Rolduc. Hier zou hij ruim veertig jaar werkzaam zijn, vanaf 1893 tot aan zijn dood in 1909 als directeur. In die hoedanigheid ontving hij in 1901 een Leuvens eredoctoraat in de theologie. De door zijn verre voorganger Henri Peters uitgezette en door al diens opvolgers steeds consequent en met zichtbaar succes aangehouden lijn wist Corten door te trekken. Rolduc bleef als kostschool steeds een aanzienlijk contingent 'Hollanders' trekken, terwijl de er opgeleide Limburgse clergé er 'Nederlands' leerde denken. Willem Nolet (1885-1965), een Hollander uit Schiedam, *Rolducien* in de jaren tussen 1897 en 1903 en als zodanig een leerling van directeur Corten, heeft nog in 1927 als professor in de kerkgeschiedenis in Warmond benadrukt 'dat Rolduc met zijn bevolking uit alle provinciën, Rolduc, waar vriendschapsbanden gevormd worden voor het leven, een groot aandeel gehad heeft in de versmelting van de provinciale eigenaardigheden tot de eene nationale cultuur.'⁵⁴

Ondanks dat bewust blijven kiezen voor Nederland als het vaderland van de toekomst was en bleef nog geruime tijd de Franstaligheid in Rolduc een soort van opgelegde vanzelfsprekendheid; niet alleen in de eetzaal, maar zelfs tot op de cour tijdens de recreatie moest Frans worden gesproken en op gezette tijden weerklonken bij de kerkelijke diensten naast het kerklatin ook Franse liederen. Ook in dit opzicht toonde directeur Corten daadkracht. Zo stelde hij een liefst 500 bladzijden tellend Franstalig gebedenboek samen en ook al in 1889 had hij als leraar een dergelijk gebedenboek laten verschijnen.⁵⁵ Zoals elders al eens eerder is opgemerkt, is het de ironie van de Rolducse geschiedenis dat Corten, de man ook van de retorische stijl, die met zijn 'oraisons funèbres' steeds opnieuw deed denken aan een Bossuet, na zijn plotseling overlijden in 1909 door P.J.M. van Gils te Rolduc werd herdacht met een *Nederlandse* lijkrede.⁵⁶ Het Frans als omgangstaal van Rolduc zou in 1912 facultatief worden, al zouden de leraren nog vele jaren respectvol als 'professeurs' worden aangeduid.

Een van de opvallende initiatieven van directeur Corten vormt de oprichting van de vereniging 'Voor Eer en Deugd', op 8 december 1904, nog geen half jaar na het luisterrijke jubileumfeest. Dit sodalitium of genootschap, in eerste instantie bedoeld voor Rolduc en zo mogelijk ook voor andere kostscholen, zou onder de bescherming van de Onbevleete Maagd de strijd tegen de zedeloosheid aangaan. Wat Corten nauwelijks kon

voorzien was de uitgroei van dit initiatief tot een vereniging van landelijke betekenis, met een mannenafdeling vanaf 1906 en een vrouwenafdeling vanaf 1915. 'Voor Eer en Deugd' zou tot in 1937 bestaan.⁵⁷

Het bij gelegenheid van zijn veertigjarig priester- en leraarschap in 1908 door leraren en leerlingen van Rolduc aangeboden portret van de hand van de Roermondse schilder Windhausen toont mgr. dr. Reinier Corten op zijn best: een gedecoreerd prelaat die met een glimlach - want blijkens het gouden omschrift was hij er 'rector dilectissimus'- de wereld inkijkt. Dr. Corten was ontegenzeggelijk een man van onmiskenbare kwaliteiten, al meende hij nogal eens met onredelijke eisen over zijn medeleraren en hun talenten te kunnen beschikken.⁵⁸ Maar hoezeer ook beschikkend over de gave van het woord, hij was in feite géén historicus en zijn ambities - óók *in historicis* - reikten wel eens verder dan de beschikbare mogelijkheden en capaciteiten toelieten. Dat Corten geen middel onbenut liet om de geschiedenis van zijn Rolduc in dienst te stellen van het vaderland, om het te beleren over de in Rolduc ontstane en in stand gehouden tradities, over de oude banden met het in Nederland regerend vorstenhuis, over het door oprecht geloof gedragen onderwijs: dat alles kan honderd jaar later wel begrip, maar geen onverdeelde instemming meer vinden. Thans, anno 2004, is het Rolduc, zoals het een eeuw geleden door de bril van directeur Corten sinds 1104 moet hebben bestaan en moet hebben gefunctioneerd, niet meer volledig herkenbaar en dat door de tijd 'achterhaalde' Rolduc overtuigt niet meer. Laat een enkel voorbeeld hier volstaan. In *Rolduc in Woord en Beeld* heeft Corten - die toch almaar heeft geijverd om de band tussen Rolduc en Oranje levendig te houden - zich één keer niet zo vriendelijk uitgedrukt over een Oranjevorst: koning Willem I. Toen namelijk de laatste nog levende Augustijner koorheren de door hen opgekochte abdij Rolduc in 1817 aan het bisdom Luik ten geschenke boden, opdat er een klein-seminarie zou worden gevestigd, weigerde koning Willem I die schenking goed te keuren, omdat hij het 'uiterst onvoorzichtig en gevaarlijk' achtte 'jongelieden te bestemmen, te vormen en voor te bereiden op de geestelijke staat, vóórdát zij in staat zijn te beoordeelen of zij de vereiste roeping bezitten (!!)'⁵⁹ Dat die dubbele uitroepetekens door Corten niet uit enthousiasme voor het koninklijk refuus zijn geplaatst, spreekt voor zich. Omdat pas in 1831 Rolduc als klein-seminarie van het bisdom Luik in gebruik kon worden genomen, maakt Corten in dit verband dan ook melding van 'de voor de katholieken noodlottige regeering van Willem I'. Maar achteraf - dus óók na 1946, toen de bestemming van Rolduc op uitdrukkelijke wens van de Roermondse bisschop mgr. dr. J.H.G. Lemmens tot verdriet van velen in en buiten Limburg werd gereduceerd tot diocesaan klein-seminarie - kan die zienswijze van koning Willem I op de voorbereiding van jongelieden tot de geestelijke staat toch echt niet meer als afkeurenswaardig of noodlottig worden opgevat.⁶⁰

De vraag ten slotte of Ailbertus zich zou hebben herkend in het portret dat Corten een eeuw geleden van hem maakte, is natuurlijk niet te beantwoorden. Maar het blijft intrigerend een zestig jaar oude opmerking van de historicus P.C. Boeren over Ailbertus in herinnering te roepen. Volgens Boeren had Ailbertus namelijk twee 'aanslagen' te verduren: aanslagen op zijn bedoelingen, op zijn levenswerk. De eerste keer in 1107, toen Burchard als bisschop van Utrecht hem voorstelde in zijn diocees te komen werken. Ailbertus weigerde. De tweede 'aanslag' volgde enkele jaren later, toen Ailbertus onenigheid kreeg over de aanpak van de ingetreden dienstman Embrico uit Mayschoss. Ailbertus besepte toen dat hij nooit met Embrico, die overigens veel voor het klooster had gedaan, in eensgezindheid zou kunnen leven. En in dat besef verliet Ailbertus in het jaar 1111 Rolduc... In de visie van P.C. Boeren werd Ailbertus' levenswerk daardoor verrijdeld.⁶¹ De vraag of deze interpretatie door Ailbertus zelf zou worden gedeeld, blijft evenmin te beantwoorden.

Maar hoe het ook zij, hier mag nog eenmaal de anonieme auteur van de 'Annales Rodenses' in de vertaling van directeur Corten worden opgevoerd. Over Ailbertus staat genoteerd:

*'Hij placht te zeggen, dat het Gode veel behaaglijker is armen te troosten en te verzorgen, - bijzonder de huis- of geloofsgenooten, - dan huizen te bouwen; deze immers raken na verloop van tijd in verval, genen naar Gods evenbeeld geschapen, zijn onsterfelijk en zullen leven in eeuwigheid.'*⁶²

En daarmee heeft Ailbertus - ook ten aanzien van het eeuwfeest in 1904 - toch het laatste woord.

* De auteur dankt de heren A.E.M. Janssen en Kees Schutgens die hem bij de totstandkoming van deze bijdrage in geschiedkundig opzicht menige dienst hebben bewezen.

- Noten
- 1 *Nederlandse Illustratie / Geïllustreerd Nieuws van den Dag* (nr. 32 zondag 24 juli 1904)
 - 2 R. Corten, *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht 1902 (in het vervolg aangeduid als R. Corten, *RWB*). R. Corten, *De eerbiedwaardige Priester Ailbertus, stichter van Rolduc. Gedenkschrift uitgegeven bij gelegenheid van het achtste eeuwfeest der stichting van Rolduc*, Maastricht 1904 (in het vervolg aangeduid als R. Corten, *Gedenkschrift*).
 - 3 Rolduc werd op 23 januari 1899 aangesloten aan het rijkstelegraaf- en telefoonnet. R. Corten, *RWB*, 91.
 - 4 *Het Handelsblad van Antwerpen* van 16 juli 1904
 - 5 J. Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering*, Nijmegen 1999, geciteerd in: J. Perry, *Jubelijaren, Staatsmijnen weerspiegeld in vier jubilea*, in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 7.
 - 6 Aldus vertaalt R. Corten in zijn *Gedenkschrift*, 9-10, de annalist van de 'Annales Rodenses'.
 - 7 L. Augustus en J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade*, Maastricht 1995, 17-19.
 - 8 Zie in dit verband ook J. Offermans, *De abdij Kloosterrade-Rolduc (1104-1830)*, Rotterdam 2003, 1-2.
 - 9 R. Corten, *RWB*, 6.
 - 10 R. Corten, *RWB*, 23.
 - 11 H. van Rode [pseudoniem voor: J. Henri Wismans (1874-1954), van 1900 tot 1923 leraar te Rolduc], *Rolduc Schetsen en Herinneringen*, Amsterdam/Rotterdam 1916, 2.
 - 12 Zie over dit onderwerp de bijdrage van L. Augustus in deze bundel.
 - 13 R. Corten, *RWB*, 101.
 - 14 RAL, Archief van de onderwijsinstellingen van het derde Rolduc, 17.23. Inv.nr. 174.
 - 15 Dit manuscript berust sinds 1949 in het RAL te Maastricht.
 - 16 R. Corten, *Gedenkschrift*, 35
 - 17 Aan deze lijsten en aan de band tussen het Derde Rolduc (1843-1946) en Oranje wijden J. van der Heijden en Kees Schutgens elders in deze bundel uitvoerig aandacht.
 - 18 P.C. Boeren, *De abdij Rolduc: godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)*, Maastricht 1945, 122.
 - 19 RAL, Archief van de onderwijsinstellingen van het derde Rolduc, 17.23. Inv.nr. 1076.
 - 20 Zie Dr. P.J.H. Cuypers en Rolduc. *Bij de herdenking van zijn honderdsten geboortedag, 1827-1927*, in: *Rolduc's Jaarboek 7 (1927)*, 100.
 - 21 *Utile Dulci*, dat onder redactie stond van de leraren P.J.M. van Gils, P.F. Madou, J.J.H. Derckx en J.P. Meussen, voerde onder het logo bovenaan op de voorpagina onder de titelwoorden fraaie en wervende zinnen als: 'Een uurtje lectuur in de vier moderne talen voor onze ontwikkelde jongelui' en: 'Zoveel malen is men man als men talen spreken kan'. Volgens de opgave van de abonnementsprijzen was het blad ook bedoeld voor oud-leerlingen in Duitsland, België en 'de overige landen'.
 - 22 *Utile Dulci*, jrg. 11 (17 juli 1904), 161.
 - 23 H.W.H. Everts (1854-1938) doceerde van 1899 tot 1919 aan het groot-seminarie te Roermond.

- 24 Compositie was destijds de benaming voor proefwerk.
- 25 J.H. Drehmanns (1843-1913) was sinds 1899 bisschop van Roermond.
- 26 RAL, Archief van de onderwijsinstellingen van het derde Rolduc, 17.23. Inv.nr. 1076.
- 27 Corten doelt hier op H.H.J. Peters (1806-1855), de eerste directeur van het derde Rolduc.
- 28 J.J. Kruyder (1763-1846) zou als oud-kanunnik de opheffing van de abdij Kloosterrade vele tientallen jaren overleven.
- 29 RAL, Archief van de onderwijsinstellingen van het derde Rolduc, 17.23. Inv.nr. 1069.
- 30 Het schoolblad *Utile Dulci* en de meeste kranten van die tijd melden dat Corten en Nolens beiden met dezelfde titels en onderscheidingstekens waren begiftigd. Maar volgens J.P. Gribbling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een priester-staatsman*, Assen 1978, 16 en 223, zou Nolens een hogere onderscheiding (geheim kamerheer) dan Corten (ere-kamerheer) hebben gekregen en dat verschil zou in Rolduc nogal opzien hebben gebaard. Mgr. Giovannini was allerminst gelukkig met deze situatie en liet bisschop Drehmanns enkele weken later schriftelijk weten dat hij intussen de betreffende documenten vanuit Rome had ontvangen, maar ze nog niet had willen doorsturen, omdat er een vergissing was gemaakt. Hij zat met de zaak verlegen. De documenten naar Rome terugsturen durfde hij niet, want dan zou hij 'de heren aldaar' wegens de door hen gemaakte vergissing bruuskere. Hij was bereid Nolens over deze vergissing nader te informeren, door hem toe te vertrouwen: 'U bent wel benoemd tot Geheim Kamerheer, maar U moet U beschouwen als Ere-Kamerheer'. In de ogen van Giovannini waren beide titels eigenlijk gelijkwaardig ('...quoique au fond, les deux titres de Camérier d'honneur et Camérier Secret sont équivalents'), maar bisschop Drehmanns kon niet met dit compromisvoorstel van Giovannini instemmen.
- 31 *Utile Dulci*, zondag 17 juli 1904, 163.
- 32 R. Corten, *Gedenkschrift*, 44.
- 33 Uit de bewaard gebleven knipsels blijkt dat zowel regionale als landelijke en buitenlandse kranten en weekbladen geschreven hebben over de viering van het achtste eeuwfeest van Rolduc in 1904. In Limburg verschenen artikelen in de *Maas- en Roerbode*, de *Limburger Koerier*, de *Nieuwe Limburger Koerier*, de *Limburgsche Aankondiger* en *Het kanton Weert*; daarbuiten in *De Post - Nieuwsblad voor Gelderland*, de *Residentiebode*, *Het Centrum* en *De Gelderlander*; en in de volgende landelijke dag- en weekbladen: *De Maasbode*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *Het Algemeen Handelsblad*, *De Tijd*, het *Geïllustreerd Zondagsblad - Weekblad voor Katholieke Huisgezinnen*, *Het Huisgezin*, de *Nederlandsche Illustratie* (*Geïllustreerd Nieuws van den Dag*) en de *Katholieke Illustratie*. Ten slotte brachten ook enkele buitenlandse kranten, zoals *Het Handelsblad van Antwerpen*, *Le Bien Public*, *Le Patriote*, de *Niederrheinische Volkszeitung*, de *Geilenkirchener Zeitung* en de *Kölnische Volkszeitung und Handelsblatt* in juli 1904 allerlei berichten en commentaren over de jubileumviering van Rolduc.
- 34 *De Maasbode* van 12 juli 1904.
- 35 *Het Centrum* van 13 juli 1904. H. Nillessen (1875-1955) was sinds 1900 (tot 1922) leraar te Rolduc.
- 36 *De Tijd* van 13 juli 1904.
- 37 *De Limburger Koerier* van 13 juli 1904.
- 38 *De Maasbode* van 15 juli 1904.

- 39 *De Tijd* van 14 juli 1904.
- 40 *De Limburger Koerier* van 14 juli 1904.
- 41 *De Tijd* van 15 juli 1904. Cl.J.M. Baert (1869-1941) was sinds 1893 (tot 1914) leraar te Rolduc.
- 42 *Katholieke Illustratie* jrg. 38 (1904), afl. 30 en 31. J.H. Wismans (1874-1954) was sinds 1900 (tot 1923) leraar te Rolduc.
- 43 *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 14 juli 1904.
- 44 *Het Handelsblad van Antwerpen* van 16 juli 1904.
- 45 *De Geilenkirchener Zeitung* van 13 juli 1904.
- 46 *Kölnische Volkszeitung und Handelsblatt (Allgemeiner Anzeiger für Rheinland-Westfalen)* van 13 juli 1904.
- 47 *Le Bien Public* van 16 juli 1904.
- 48 *De Tijd* van 14 juli 1904.
- 49 *De Tijd* van 15 juli 1904
- 50 Zie Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung*, Utrecht 1998, 27-34.
- 51 Zie in dit verband ook J. Jacobs, E. Put en M. Spiertz, *Dienstbare geschiedenis? Processen van toeïgening en onteigening in de omgang met het katholieke verleden*, in: *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 9 (1997), 97-98.
- 52 De auteur betuigt hier welgemeende dank voor alle informatie dienaangaande die hij mocht ontvangen van Dr. J.P. de Valk (verbonden aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag).
- 53 Zie *Gerard Brom: Een katholiek leven. Autobiografische aantekeningen*, bezorgd door P. Luykx en J. Roes, Baarn 1987, 52.
- 54 W. Nolet, *Een prentenboek over Rolduc*, in: *RJ* 7 (1927), 86. Zie ook: W. Nolet, *De betekenis van Rolduc voor het nationale leven*, in: *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 136. Zie over W. Nolet: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, IV, Den Haag 1994, 359-360.
- 55 De titels van deze door R. Corten samengestelde gebedenboeken luiden: *L'élève chrétien sanctifié dans sa vie et dans ses études. Recueil de prières et d'exhortations pieuses, dédié aux élèves de Rolduc* (Venlo 1880), waarvan in 1904 een derde editie verscheen (het jaar van de eerste uitgave blijkt niet meer te achterhalen); voorts uit 1889: *Confession et Communion. Exhortations et Prières à l'usage de la jeunesse, par R(enier) C(orten)*; een en ander ontleend aan: J. Lenders en L. Augustus, *Où sont les neiges d'antan?*, in: *RJ* 39 (1959), 62.
- 56 Deze gedachtenisrede op 15 september 1909, na terugkeer van de leerlingen, te Rolduc door P.J.M. van Gils uitgesproken, werd onder de titel *Mgr. Dr. M.R.H. Corten, Directeur van Rolduc* veertien jaar later alsnog gepubliceerd in: *RJ* 3 (1923), 3-6.
- 57 Zie de elders in deze bundel opgenomen bijdrage van N. Sprokel over *Rolduc als bakermat van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'*.
- 58 Zie de kritische opmerkingen over de persoon van directeur Corten bij A.H.H. Houben, *Berg en Terblijft als bakermat van Limburgse geschiedschrijvers*, in: C.W.G. van Bree e.a. (red.), "Van der Nyersen upwaert." *Een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis...*, Maastricht 1981, 365-413, speciaal 389-390.
- 59 R. Corten, *RWB*, 157. In de afwijzende beschikking van Willem I van 13 juli 1818 staat letterlijk: '... dat het bestaan van zoodanige lagere Godgeleerde Scholen strijdig is met de

grondregels van een goed Bestuur, vermits het hoogelijk ongeraden en gevaarlijk is om jonge lieden te bestemmen, te vormen of voor te bereiden, tot den geestelijken Stand, voor dat zij in staat zijn om te beoordelen of zij wel tot dien stand de vereischte roeping hebben...'; hier geciteerd uit: Charles de Clercq, *Rolduc. Son abbaye - Ses religieux - Son séminaire (1661-1860)*, Kerkrade 1975, 116*.

- 60 Zie in dit verband ook: J.P. de Valk, *Landsvader en landspaus? Achtergronden van de visie op kerk en school bij Koning Willem I (1815-1830)*, in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)* Baarn-Brussel 1992, 76-97.
- 61 12.P.C. Boeren, *De abdij Rolduc: godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)*, Maastricht 1945, 19.
- 62 R. Corten, *Gedenkschrift*, 20.

Het vermeende gebeente van Ailbertus

*Veel bezoekers van de mooie crypte van Rolduc richten hun aandacht al gauw op het opvallende stenen grafmonument dat centraal in de onderkerk staat. Door de kleine glas-in-loodraampjes in het zware dek-
sel probeert men een blik te werpen op de inhoud, en ontdekt bij goede belichting een geraamte waarvan het hoofd naar de kant van het altaar is gericht, ten teken dat het om een priester gaat. Het skelet eindigt bij het bekken; de benen liggen er kennelijk onder.*

Het grafmonument is de stenen sarcofaag die in 1897 in het atelier van P. Cuypers is vervaardigd voor het gebeente van Ailbertus, de stichter van Rolduc. Deze overleed in 1122 in het dorpje Sechtem ten noorden van Bonn en werd in de kapel aldaar begraven. Het in 1771 wedergevonden gebeente werd in 1895 afgestaan aan Rolduc, dat aan zijn vereerde stichter een waardige begraafplaats gaf.

Er rezen echter steeds meer vragen omtrent de echtheid van het gebeente. Het geraamte zag er vreemd en onnatuurlijk uit. Zouden trouwens de beenderen van Ailbertus na 650 jaar in de grond te hebben gelegen niet al lang zijn vergaan? De stichting Lève Rolduc gaf daarom in 1995 met toestemming van de directeur van Rolduc en van de bisschop van Roermond opdracht tot een nader onderzoek. Dat is verricht door drs. R. Panhuysen, in die jaren fysisch antropoloog bij het Academisch Ziekenhuis Maastricht. In juli bracht hij een concept-rapport uit, waaruit hier het een en ander wordt weergegeven.¹

Distribution des Prix solennelle,

LE 7 AOÛT 1895,

présidée par Son Excellence Mgr. Benoît Lorenzelli,
Internonce apostolique à la Haye,

Sa Grandeur Mgr. François Boermans,
Evêque de Ruremonde,

et Son Excellence le Jhr. Mr. Ruys de Beerenbroek,
Commissaire de Sa Majesté la Reine dans la province du Limbourg.

9 h. Translation et réception solennelle des restes vénérables du Serviteur de Dieu, *Ailbert d'Anthoing*, fondateur de Rolduc.

9¹/₂ h. Messe pontificale en action de grâces.

4 h. Séances à la salle académique.

1. JUBEL-OUVERTURE, pour Orchestre Bach
2. VREUGDEZANG M. P. Paulussen de Caberg.
Tableau vivant: le Comte Adalbert de Saffenberch, fait tradition de l'emplacement de Rode et des terres adjacentes à Ailbert d'Anthoing, le 13 déc. 1108.
3. SONGE D'AILBERT M. Emile Levie de Charleroi.
4. AD LEONEM " J. Nolet de Nimègue.
5. HULDE AAN WILHELMINA " A. Klinkum de Maastricht.
6. PRIESTER EN BISSCHOP, Cantate pour soli, chœur, orchestre et orgue, avec tableaux vivants et déclamation.
7. DISTRIBUTION DES PRIX.

L'envoi de ce programme sert d'invitation à la séance de la distribution des prix.

Imprimerie de N. Alberts, Kerkrade.

In 1895 werden de relieken van Ailbertus plechtig overgebracht naar Rolduc op de laatste dag van het schooljaar, de dag van de prijzenuitreiking (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1075, anno 1895).

Ligt hier de echte Ailbertus of niet? (foto Arnaud Nilwik, verschenen in De Limburger van 25 februari 1995).

*Het vermeende
gebeente van
Ailbertus (Foto
A. van Oeffelt).*

HET ONDERZOEK IN 1995

Op vrijdag 24 februari werd het grafmonument geopend. Bij eerste inspectie bleek dat het skelet voor een groot deel in gemonteerde toestand was bijgezet. De diverse skeletdelen waren met metaaldraden in anatomisch verband gefixeerd. Ontbrekende delen waren door houten replica's vervangen; het betrof hele botten als ook incomplete botten die met houten onderdelen waren aangevuld. De schedel was gereconstrueerd. Op een houten

*De zegels in 1773
aangebracht op
de linnen banden
rond de beenderen.
Van boven naar
beneden de zegels
van J.W. Lumm,
notaris; J.Fr.
Schulten, proto-
notaris; Nic.
Schroeder, pastoor
van Sechtem (Foto
A. van Oeffelt).*

blok had men een holle vorm van papiermaché gemonteerd en daarop een aantal schedeldelen bevestigd; de ontbrekende stukken waren met geelbruin gekleurd papier aangevuld.

Vanaf het heiligbeen waren de wervels tot een wervelkolom gemaakt, waarbij de ontbrekende elementen door houten replica's waren vervangen. De atlas, de bovenste wervel ontbrak. De borstkas was geconstrueerd met behulp van originele ribben en een aantal houten ribben die door metaaldraadjes verbonden waren met de borstwervels aan de achterkant en met een leren prothese als borstbeen aan de voorkant. De borstkas bleek echter beschadigd en sterk vervormd te zijn.

Dit laatste is gebeurd toen het grafmonument in de jaren 1964/65 van zijn plek verwijderd en later weer herplaatst moest worden, omdat er een ring van gewapend beton om de kerkfundering heen werd aangebracht met een dwarsverbinding onder de vloer van de crypte. Met dat betoncorset hoopte een ministeriële commissie de kerk te beschermen tegen de gevolgen van het ontginnen der kolenlagen nabij en onder het gebouwencomplex van Rolduc door de Domaniale Mijn Maatschappij.²

Van het bekken en de schouderbladen zijn er slechts fragmenten. De botten van de rechterarm zijn aanwezig, maar van de linkerarm alleen het opperarmbeen, hoewel kleiner van formaat dan bij de rechterarm. Van het rechterbeen zijn de botten bewaard; het linkerbeen bestaat nagenoeg geheel uit houten delen.

De vier ledematen en de wervelkolom waren omwikkeld en met elkaar verbonden door linnen banden. Op elk daarvan waren drie zegels aangebracht. Het geheel lag in een houten kist, gestoffeerd met een blauwachtig fijn doek.

Panhuysen geeft als algemene conclusie van zijn onderzoek dat het aangetroffen gebeente bestaat uit botten van minimaal drie, waarschijnlijk vier tot acht, individuen. Daaronder bevinden zich in ieder geval de resten van een kind, een vrouw en een man.

Van de botten afkomstig van de rechterarm die bij elkaar lijken te horen en van een mannelijk individu tussen de 30 en 60 jaar afkomstig zijn, is een stuk van de gebroken ellepijp opgestuurd naar het Centrum voor Isotopen Onderzoek te Groningen, om het via de 14 C- methode te dateren. Daar kwam men tot de bevinding dat het botmateriaal hoogstens van rond 1530 kan zijn en onmogelijk afkomstig kan zijn van iemand uit de twaalfde eeuw.³

WAT GEBEURDE ER TE SECHTEM?

In de jaren dertig van de achttiende eeuw bracht de Rolducse kanunnik J.J. Haghen een bezoek aan het dorp Sechtem. Volgens zijn brief aan de Bollandisten in Brussel van het jaar 1772 was dat ongeveer in het tiende jaar van zijn lectorschap in de theologie; dat zou dan in 1737 zijn geweest.⁴ Haghen was nieuwsgierig of het verhaal van Ailbertus' begrafenis in de oudste Annales Rodenses wel klopte. Toen Ailbertus op 19 september 1122 te Sechtem overleed, droegen volgens de annalist de dorpingen het lijk naar de kleinste kerk van het dorp - er waren er namelijk twee - [...].

De parochiekerk van Sechtem en de St. Nicolaaskapel, naar een tekening uit 1995.

Tegen het vallen van de avond begroeven zij het vóór de kleine zuidelijke ingang van de kerk, die van de zijkant uit toegang geeft tot het koor.⁵ Haghen trof er inderdaad twee kerken aan, een situatie die nog steeds bestaat. Vlak bij de grote parochiekerk ligt op een kleine heuvel een kapel ter ere van de H. Nicolaas. Haghen zag verder dat het kerkje een aparte toegangsdeur tot het priesterkoor had, maar deze bevond zich niet aan de zuidelijk maar aan de noordelijke kant. Teleurgesteld en twijfelend aan de betrouwbaarheid van de Annales keerde Haghen terug naar Kloosterrade.

In de tijd van Haghens abbatiaat (1757-1781) was Heinrich von Monschaw, die de adellijke titel 'Edler' voerde, heer van Sechtem. Hij bezat en bewoonde er de 'Graue' Burg en was alszodanig eigenaar van de Nicolaaskapel. In oktober 1768 kreeg hij van het aartsbisdom Keulen verlof om de vervallen kapel af te breken en te herbouwen met het oude materiaal.⁶ Bij het voorbereiden van de afbraak der kalkstenen muren kwam in 1769 aan de zuidkant een oude toegang te voorschijn, die tot dan toe door een muur verborgen was. Daarmee werd het verhaal in de Annales Rodenses alsnog bevestigd. Wanneer abt Haghen dan in oktober met drie kanunniken de jaarlijkse tocht naar Marienthal, het Rolducse vrouwenklooster in het Ahrdal, maakt om zich op de hoogte te stellen van de oogst in de Rolducse wijnbergen bij Ahrweiler, stuurt hij provisor Peter Gilles naar Sechtem. Deze verschijnt er in begeleiding van de pastoor van nabijgelegen Hersel, een Rolducse parochie bij de Rijn. Tegenwoordig maken Hersel en Sechtem deel uit van de gemeente Bornheim. Afsproken wordt dat de vicarius van Sechtem, die tevens rentmeester van de 'Weiße Burg' aldaar is, en de pastoor van Hersel op kosten van de abdij verder onderzoek zullen doen, 'om als het God behaagt, de heilige en ons zo dierbare resten te ontdekken van Gods trouwe dienaar, die de Heer tijdens zijn leven met wonderen heeft verheerlijkt en misschien na zijn dood nog meer kan verheerlijken tot Zijn glorie en tot stichting van de gelovigen'. Dat zijn de hoge verwachtingen van de Rolducse koorheren die toen in het Diarium van de abdij zijn vastgelegd.⁷

Pas twee jaar later waren de plannen voor de herbouw nader uitgewerkt; de bouwmeesters wilden de fundamenten van de kapel naar binnen toe verbreden, ook in het koor. Dat betekende dat het graf van Ailbertus gestoord kon worden. In aanwezigheid van enkele getuigen werd daarom op 5 oktober 1771 vóór de ontdekte oude toegang een proefopgraving gedaan. Men stootte op resten van vermolmde houten planken en op stukjes bot, vervolgens op een langwerpige bot dat op een arm of been leek. Men nam aan dat het grootste deel van het skelet daaronder zou liggen. Het opgraven werd gestaakt om alles 'in statu quo' te laten. Het gat werd weer gedicht en afgedekt met zware plavuizen. Er werd een akte van opgemaakt en getekend door J.H.J. von Monschaw, de pastoor, de vicarius en twee bouwmeesters.⁸

In de overtuiging dat men op een heilig gebeente gestoten was, vroeg Von Monschaw, als bezitter van de 'Graue Burg' ook 'patronus' van de

kapel, bij het bisdom Keulen toestemming om de resten (*ossa et cineres*) van de eerbiedwaardige Albertus (sic), stichter van de abdij Kloosterrade, uit het graf te mogen nemen en op een waardige plaats opnieuw te begraven. De suffragaan-bisschop Königsegg verleende het verlof en wees twee officiële getuigen aan: J.F. Schulten, 'vicarius principalis' van Sint Gereon te Keulen, en N. Schroeder, de pastoor van Sechtem. Bovendien gaf hij toestemming enige beenderen af te staan aan de abdij, wanneer die er om zou vragen. Van het geheel moest een exact verslag opgesteld worden. Het stuk is gedaateerd op 12 oktober 1771.⁹

DE ZOGENAAMDE WEDERVINDING IN 1771

De officiële opening van het graf vond plaats op dinsdag 15 oktober. Abt Haghen was op 11 oktober uit de abdij vertrokken voor de gebruikelijke reis naar Marienthal. Deze keer via Keulen. Hij nam namelijk kanunnik J.N. Salm mee, die tot 'secundarius' van de prior in Marienthal was benoemd en in Keulen het verlof moest halen om bij zusters biecht te horen. Vanuit Keulen reisden beiden naar Hersel, vanwaar zij met pastoor Alezius naar het nabijgelegen Sechtem gingen. Daar stelde abt Haghen volgens de bewoordingen van de Rolducse kroniekschrijver het gerechtelijke onderzoek in naar het gebeente van Ailbertus (*juridicam inquisitionem instituet*).¹⁰ In feite gaf Von Monschaw, eigenaar van de kapel, uitvoering aan de bisschoppelijke opdracht.

In de kapel had zich die morgen een groot gezelschap verzameld: behalve Von Monschaw en zijn twee oudste zoontjes zijn secretaris J.W. Lumm, die als in Bonn geadmitteerd notaris alles zou vastleggen, verder de twee officiële getuigen, enkele hoogwaardigheidbekleders en speciaal Georg Menn, 'doctor medicinae' en 'professor primarius' aan de universiteit van Keulen. Uiteraard waren ook de bouwmeesters en de werklieden erbij. Om negen uur namen de werklieden de plavuizen weg en begon de ontgraving, vijf voet diep, ongeveer 1.50 meter. Binnen de vermolmde resten van een schamele kist vond men delen van een schedel, een scheenbeen en een aantal grote en kleine beenderen, maar alles lag zeer door elkaar; er was geen skelet in te herkennen. De bouwmeesters waren van mening dat het graf van Ailbertus ooit verstoord was. Dat kon 150 jaar geleden gebeurd zijn, toen in de kapel een gemetselde grafkelder was aangelegd voor de familie Von Siegen die op de Graue Burg woonde. Waarschijnlijk waren toen de beenderen verspreid geraakt.

De teleurstelling van de omstaanders moet groot zijn geweest. Er was die dag geen tijd meer om de opgraving voort te zetten en Schulten, de officiële getuige uit Keulen, was niet in de gelegenheid bij verdere gravingen aanwezig te zijn. Abt Haghen vervolgde zijn reis naar Marienthal. Notaris Lumm verzamelde de gevonden botten en liet ze overbrengen naar de Graue Burg en bewaken. De deuren van de kapel werden met een grendel afgesloten, zodat niemand erin kon komen.

De volgende dag werd de opgraving voortgezet, nu slechts in tegenwoordigheid van notaris Lumm, pastoor Schroeder als bisschoppelijk getuige en als tweede waarnemer Müller, de vicarius van Sechtem. Men werkte weer in het vermeende graf van Ailbertus, groef dieper en vond opnieuw een hoeveelheid beenderen, meer dan de vorige dag zelfs. Maar er ontbraken nog te veel botten om een volledig skelet te kunnen construeren. Daarom besloot men de twee volgende dagen het gehele plaveisel van de kapel op te nemen voor verder onderzoek. Op 17 en 18 oktober trof men inderdaad een flink aantal beenderen aan en besloot van voortgaand onderzoek af te zien.

HET GEBEENTE

Van de beenderen die gedurende de vier dagen bij het graven werden gevonden, is per dag en per dagdeel een ruwe, in het Latijn gestelde lijst opgemaakt. Deze is in het net overgeschreven onder de titel *Specificatio ossium [...] diebus 15ta, 16ta, 17ma et 18va octobris successive repertorum* en voorzien van de handtekening J. Georg Menn, M. Dr., die als medisch deskundige bij de eerste opgraving aanwezig was geweest. De lijst omvat 79 nummers; achter 73 daarvan worden de beenderen apart genoemd, soms een paar tegelijk zoals bij ribben en wervels. Onder nr. 21 worden als afsluiting van de eerste dag genoemd 'botten van diverse vorm' (*ossa variae figurae*). Bij vijf nummers die op de volgende dagen betrekking hebben, wordt slechts het aantal gevonden fragmenten vermeld, in totaal 132.¹¹

Notaris Lumm, die tevens secretaris bij de heer van Sechtem was, heeft de beenderen in bewaring genomen en ze volgens het *Instrumentum notariale* later overgegeven aan professor Menn en aan de Keulse 'chirurgus et anatomicus' Paulus Brach, om ze in tegenwoordigheid van Von Monschaw en pastoor Schroeder te bestuderen en te beschrijven. Dat resulteerde in een gegroepeerde lijst, een *Specificatio ossium [...] juxta ordinem sceleti*, die door de beide deskundigen werd getekend. De beenderen en fragmenten zijn ingedeeld in de groepen: hoofd, romp, armen en benen. Uit de bovengenoemde 79 nummers is kennelijk een keuze gemaakt; slechts 53 zijn overgenomen. Anatomicus Brach heeft de beenderen, voorzover het mogelijk was, tot een skelet samengevoegd onder het toeziend oog van Menn en in voortdurende aanwezigheid van notaris Lumm.¹²

In zijn notarieel verslag onderstreept Lumm dat de beenderen, hoewel ze meer dan 600 jaar in vochtige aarde hadden gelegen, nauwelijks door rotting waren aangetast. Bovendien zagen ze er zo uit dat iedereen van oordeel was dat ze tot één en hetzelfde lichaam behoorden, hetgeen ook door de kleur, grootte en dichtheid van de beenderen met zekerheid werd bewezen. Verder was er bij het graven onder de kerkvloer geen bot gevonden dat tot een ander lichaam behoorde. De opgeroepen Sechtemse schepenen verklaarden dat bij hun weten en volgens de traditie er nooit iemand in de Nicolaaskapel was

begraven. De gevonden beenderen moesten dus wel van Ailbertus zijn, de eerbiedwaardige dienaar Gods. Men bespeurt de onuitgesproken gedachte dat het terugvinden van deze geconserveerde resten het wonder was waarmee God de heiligheid van de stichter van Kloosterrade aantoonde.

Professor Menn attesteerde op 2 november 1771 dat hij op 15 oktober op uitdrukkelijk verzoek van abt Haghen bij de ontgraving aanwezig was geweest en dat hij later de beenderen had schoongemaakt, onderzocht en beschreven. Hij formuleerde een vijftal conclusies. Het ging om het gebeente van een mannelijk iemand, zoals het bewaard gebleven deel van het bekken bewees. Alle beenderen waren van één en dezelfde persoon, en wel van een *vir decrepitus*, een hoogbejaard iemand, zoals bleek uit de onderkaak. De man was meer dan middelmatig groot geweest, zoals op te maken viel uit de lengte van de arm- en beenbotten. Alle beenderen waren van dezelfde ouderdom. Menn sloot het attest af met de algemene opmerking, dat historisch vaststond dat Ailbertus, de stichter van de abdij Kloosterrade, op die plek was begraven, dan was het niet alleen verwonderlijk dat deze beenderen na zoveel eeuwen onaangestast waren gebleven, maar moest ook met recht geconcludeerd worden dat dit *supernaturaliter* (op buitennatuurlijke wijze) gebeurd moest zijn. Dit attest wordt nog altijd bewaard bij de archivalia van de abdij.¹³ Abt Haghen moet er zeer verblijd mee zijn geweest.

De conclusies van Menn staan in frappante tegenspraak met die uit het recente onderzoek van Drs. Panhuysen. Het fragment van de rechterkant van het bekken vertoont volgens deze duidelijk een aantal vrouwelijke kenmerken. Ook het linker opperarmbeen is vermoedelijk van een vrouwelijk individu, in de leeftijd tussen 40 en 70 jaar, met een lichaamslengte van ca. 160 cm. De onderling verwante botten afkomstig van de rechterarm zijn waarschijnlijk wel van een mannelijk individu tussen de 30 en 60 jaar, met een lichaamslengte van ca. 180 cm. De aanwezige wervels wekken het meest de impressie van één individu afkomstig te zijn, maar het ontbreken van slijtage-effecten pleit voor een jonge leeftijd.

Wat te denken van de rapportage van Menn? Wie was hij? Johann Georg Menn was op dat tijdstip reeds een erkende persoonlijkheid in de wetenschappelijke wereld. Hij was geboren te Keulen op 29 december 1730, had in Keulen en Wenen medicijnen gestudeerd en promoveerde in 1755 tot doctor medicinae. Reeds in 1761 werd hij primarius van de medische faculteit te Keulen en bleef het tot aan zijn dood in 1781. Zijn grootste verdiensten lagen op het gebied van de chemie die hij niet alleen voor de natuurwetenschappen maar evenzeer voor de medicijnen van grote betekenis achtte. In 1777 werd op zijn instigatie aan de universiteit van Keulen een chemisch laboratorium ingericht. Bij de opening hield Menn een rede getiteld *Von der Nothwendigkeit der Chemie*. Hij zette zich dan ook bijzonder in voor het onderwijs in de farmacologie. Menn was eigenlijk meer chemicus dan anatoom.¹⁴

In een gesprek met drs. J. Offermans verklaarde drs. Panhuysen dat het ondenkbaar was dat professor Menn niet onderkend zou hebben dat het weergevonden gebeente van meer dan één persoon afkomstig was. Zou Menn zich dan geleend hebben voor een *pia fraus*, een vroom bedrog, dat vaker is toegepast om relikwieën van een heilig persoon te creëren? In het parochie-archief van Sechtem is een attest aangaande het gebeente bewaard in bijna dezelfde bewoordingen als het bovengenoemde, maar met een paar storende fouten: de kapel zou toegewijd zijn aan de H. Laurentius, als opgravingsdatum wordt 13 oktober vermeld en Ailbertus wordt betiteld als *comitem cliviensem*, graaf van Kleef. Het stuk is gedateerd: Keulen, 23 november 1771, maar niet ondertekend.¹⁵

Zou abt Haghen de inspirator van zo'n *pia fraus* zijn geweest? Op zijn verzoek was Menn als getuige-deskundige tijdens de ontgraving aanwezig; maar slechts op de eerste dag, toen ook de abt erbij was. Haghen volgde de gebeurtenissen verder op een afstand. Een andere persoon heeft zich veel geëngageerder opgesteld. De secretaris van Von Monschaw, notaris Lumm, was in eigen persoon, zoals hijzelf verklaart, bij alle fasen van de opgraving aanwezig, ook bij het beschrijven en selecteren der beenderen, en bij de reconstructie van het skelet. Hij heeft de verslagen opgesteld en de diverse oorkonden, die alle twijfel over de herkomst van het gebeente in bezwevende bewoordingen trachten uit te sluiten. De relieken van de 'heiligmäßigen' Ailbertus zouden het middelpunt vormen van de herstelde Nicolaaskapel, die als familiekapel gold van Von Monschaw, zijn opdrachtgever.

Von Monschaw had intussen een fraaie houten kist laten vervaardigen, afsluitbaar, om daarin op te bergen een open schrijn, dat gestoffeerd was met zijde. Het geconstrueerde geraamte werd in het schrijn gelegd. Vervolgens werd de kist door notaris Lumm gesloten, van zijn zegel voorzien en overgedragen aan Von Monschaw om in zijn huiskapel bewaard te worden, totdat de Nicolaaskapel was gerestaureerd. Een uitvoerige notariële akte waarin alle geproduceerde stukken en het relaas van de wedervinding waren opgenomen en betiteld is als *Instrumentum notariale de inventione corporis Ven. Ailberti in sacello S. Nicolai arcis Grauburgiae in Sechten anno 1771*, werd op 4 november te Keulen ondertekend door Von Monschaw als bezitter van de Graue Burg, de twee officiële getuigen Schulten en Schroeder, verder door Gerard Müller die van 16 tot 18 oktober als gevraagde getuige was opgetreden, en door notaris J.W. Lumm.¹⁶ Pas in augustus 1772 stuurde Von Monschaw eenzelfde akte aan de abdij Kloosterrade, zoals uit zijn brief van 5 augustus aan abt Haghen blijkt.¹⁷

De restauratie van de Nicolaaskapel is pas in het jaar 1773 voltooid. In feite werd de kapel in afwijking van het bisschoppelijke verlot uit 1768 niet met het oude materiaal herbouwd. Het in kalksteen opgetrokken gebouw was in zijn geheel afgebroken en vervangen door een kleinere kapel in baksteen, in sierlijke rococostijl. Achter het altaar had Von Monschaw een plek

laten maken voor het opstellen van de sarcofaag met het gebeente van Ailbertus. Ten eeuwige dage moest het daar bewaard blijven (*perpetuis futuris temporibus*).¹⁸

Op 12 november 1773 controleerde notaris Lumm te Keulen in tegenwoordigheid van de twee in 1771 aangewezen bisschoppelijke commissarissen de houten sarcofaag. Het zegel dat hij in november 1771 op de kist had aangebracht, bleek ongeschonden. Na opening van de kist stelde men vast dat de beenderen die tot een skelet waren bijeengevoegd, door linnen stroken vanaf het hoofd tot aan de dijbenen met elkaar waren verbonden, alsook met de armen en benen die afzonderlijk lagen. Bovendien lagen er vier dichtgebonden zakjes met beenderresten in het schrijn. Ter waarmerking werden de brede linten om het gebeente alsook de linten om de zakjes voorzien van de zegels der getuigen, J.F. Schulten en N. Schroeder, en dat van notaris J.W. Lumm. Aan het originele *instrumentum notariale* voegde de notaris het verslag van deze kleine plechtigheid toe, dat door de drie aanwezigen werd gezegd en ondertekend. Schulten noemt zich nu *protonotarius*.¹⁹

OVERBRENGING NAAR ROLDUC MOGELIJK?

Abt Haghen had het onderzoek naar het gebeente van Ailbertus sterk gestimuleerd, maar Von Monschaw liet de reliekschrijn vervaardigen en behield hem ter verfraaiing van de Nicolaaskapel. In het midden van de kapel bevond zich de grafkelder voor de bewoners van de Sechtemse Graue Burg. In 1775 werd er het eerste familielid begraven.²⁰ In een dergelijke particuliere kapel kon zich nauwelijks een verering van de eerbiedwaardige stichter van Kloosterrade ontwikkelen. Haghen had het graag anders gezien. In zijn brief aan de Bollandisten te Brussel spreekt hij de verwachting uit, dat 'God de heiligheid van Zijn dienaar pas zal tonen door nieuwe en meer evidente (sic) wonderen, wanneer het gebeente teruggebracht wordt naar de plaats, waar hij toch begraven had willen worden'. Deze wens zou Ailbertus volgens de Annales Rodenses reeds enige tijd vóór zijn sterven hebben geuit.²¹ Von Monschaw beloofde het gebeente een waardige rustplaats te geven, zeker wanneer God Haghens gebed verhoorde en het nodige zou laten gebeuren om de '*béat- et sanctification*' van Ailbertus te verkrijgen.²²

De in augustus 1782 benoemde abt Chaineux onderhield nog contacten met Von Monschaw. Hij stuurde hem een Vita Ailberti, een afschrift van alle passages uit de Annales Rodenses die betrekking hebben op de stichter van het klooster, voorzien van een historisch, af en toe zeer uitvoerig commentaar in de marge of benedenrand. In het parochie-archief van Sechtem is slechts de helft van het manuscript aanwezig, maar in 1801 heeft Von Monschaw een kopie laten maken voor de Nederlandse geschiedbeoefenaar baron Van Spaen la Lecq. Dat handschrift is bewaard gebleven in diens

nalatenschap.²³ De commentaren bij de passages over het overlijden en begraven van Ailbertus in Sechtem zijn zeer lovend over wat Von Monschaw had gedaan bij het herbouwen van de kapel. Volgens een van de toelichtingen was de drempel van het oude deurtje (*ostiolum*) waarbij Ailbertus begraven zou zijn, bij de restauratie op de oude plaats gebleven en de omtrek van de toegang had men op de nieuwe muur aangegeven.²⁴

In de negentiende eeuw raken ook de nieuwe bewoners van de abdij geboeid door het vroegste verleden en de persoon van de grondlegger Ailbertus. Kort na het midden van de eeuw worden de oudste Annales Rodenses (1104-1157) in druk uitgegeven en algemeen bekend; in 1852 door Ed. Lavalleye als deel VII van de *Histoire du Limbourg* van S.P. Ernst en in 1859 door Pertz en Wattenbach in de *Monumenta Germaniae Historica*.²⁵ De kerk en speciaal de crypte, waarvan de bouw door Ailbertus met steun van Embrico ter hand was genomen, trokken de aandacht van architecten, met name van Pierre Cuypers.²⁶ Aan de laatste werd in 1853 de restauratie van kerk en crypte toevertrouwd. Door het verwijderen van het rococo-stuckwerk kwamen in de crypte de oorspronkelijke romaanse vormen van de oostelijke absis en de zuilen met de romaanse kapitelen en basementen te voorschijn. In 1873 schiep Cuypers de westelijke toegang der crypte, zodat men vanuit het middenpad der kerk kon afdalen naar de algemeen bewonderde benedenkerk. Hier zou het gebeente van Ailbertus, de initiator van het prachtige bouwwerk, een passende rustplaats kunnen vinden.

Op 28 juni 1889 bezocht A. Fischer, de wijbisschop van Keulen die voortdurend vormreizen in het aartsbisdom maakte, omdat wegens de Kulturkampf tien jaar lang geen vormsels waren toegediend, op een van deze dienstreizen Rolduc. Volgens Pothast had hij toen zelfs gevormd in Kerkrade. Directeur Everts liet de schutterij der leerlingen ter ere van de hoge gast op de cour een grote demonstratie, *une grande parade*, geven. Kennelijk vond de directeur bij de wijbisschop een begrijpend oor.

In de vakantiemaand augustus reisde Everts naar Sechtem, waar een naamgenoot van de wijbisschop als pastoor was benoemd. De Graue Burg met de Nicolaaskapel was nu in bezit van de adellijke familie Von Geyer von Schweppenburg, een kasteel in het Brohltal. De rentmeester der familie opende de kapel, maar de sleutel van de houten sarcofaag was niet te vinden. De smid moest er aan te pas komen; met veel moeite kreeg deze het zware slot open. De aanwezigen zagen nu 'die durch Draht mit einander verbundenen Gebeine' zoals de pastoor later formuleerde.²⁷

Directeur Everts heeft pastoor Fischer voor zijn plannen weten te winnen. Deze zou ter plaatse de zaak voorbereiden en de maten van het schrijn opmeten. Everts zorgde voor de officiële stukken. De te Aken wonende weduwe Clementine Freifrau von Geyer, geboren von Strauch, gaf op 23 september toestemming om het gebeente van de priester Ailbertus over te brengen naar de kerk van Kloosterrade. De aartsbisschop van Keulen, kar-

dinaal Kremenz, verleende op 27 september zijn goedkeuring. Intussen had Everts wijbisschop Fischer gevraagd, hem te begeleiden op zijn tweede tocht naar Sechtem. Deze was echter door een vormreis van drie weken verhinderd, maar zou een brief aan de pastoor schrijven, 'damit er Ihnen alles Entgegenkommen zeige'.²⁸

Maar bij de uitvoering van het plan ontstonden allerlei moeilijkheden, schrijft de pastoor op 7 oktober. De rentmeester en zijn vader, de Gemeindevorsteher van Sechtem (naam voor de burgemeester van een kleine gemeente), waren van mening dat de aanwezigheid van de 'Ueberreste des seit so vielen Jahrhunderten hier ruhenden, als heiligmäßig angesehenen Verstorbenen einen besonderen Segen für die Gemeinde' betekende. De kapelaan die reeds lang aan de parochie was verbonden, verzekerde dat er 'eine bedeutende Gegenströmung im Volke sei'. In het boek met de geschiedenis van de parochies in het dekenaat Hersel, dat in 1885 was verschenen, had de schrijver de hoofdmomenten uit het leven van de zalige (sic) Ailbertus beschreven en daardoor de aandacht bij de clerus en het volk op hem gevestigd.²⁹

Pastoor Fischer ging te rade bij de Keulse vicaris-generaal en deed het voorstel de relikwieën te delen. De *pars principalis*, het skelet, zou naar Rolduc gaan en de andere delen met het schrijn zouden in Sechtem blijven. De Keulse autoriteiten sloten zich bij dat voorstel aan. Een week later, op zondag 13 oktober, liet Fischer weten dat alle voorbereidingen voor het afhalen van het gebeente waren getroffen. Everts moest een kist van ruim een meter lengte meebrengen om daarin het skelet te bergen. De rentmeester had hem de sleutel van de kapel overhandigd en de smid had het slot van de sarcofaag openge maakt, met meer moeite dan de vorige keer. Toen ondernam de pastoor een zonderlinge actie, die hij als volgt in zijn brief beschrijft: 'Gestern Abend habe ich in aller Stille mit meinen Hausgenossen die gedachten Gebeine in das Pfarrhaus geschafft. Da es schon spät war, glaubte ich, daß es unbemerkt bleiben werde, was jedoch nicht der Fall gewesen. Der Mondschein sowie die mitgenommene Laterne hatten uns verrathen. [...] Da die Sache sich nicht vertuschen ließ, so habe ich heute (dus op zondag 13 oktober) die Angelegenheit öffentlich in der Kirche, auf der Kanzel zur Sprache gebracht und bin nun darauf gespannt zu erfahren, wie man sich zu derselben stellen wird.'

Hij verzocht Everts zijn bezoek uit te stellen tot maandag 21 oktober. Maar voordat het zover was, bereikte Everts een nieuwe brief (d.d. 18 oktober) met de mededeling dat de toestemming van barones Von Geyer door velen werd aangevochten, omdat zij slechts vruchtgebruikster was van de Graue Burg en de kapel. Zij had geen eigendomsrechten en dus ook geen beschikkingsrecht. Die kwamen alleen aan de rechtmatige erfgenaam toe, de baron Josef von Geyer von Schweppenburg.³⁰ De pastoor had weer de Keulse vicaris generaal opgezocht. Ook deze was van oordeel dat de verklaring der weduwe van nul en gener waarde was. Men moest zich tot de baron in Schweppenburg wenden. De pastoor zou dat op zich nemen.

Kennelijk verbleef directeur Everts in een nabijgelegen plaats, want de brieven van de pastoor volgen snel op elkaar. Misschien in Brühl, dat in de brieven een keer wordt genoemd. Everts heeft op 21 oktober de zaak in Schweppenburg besproken, misschien samen met de pastoor; zonder resultaat echter. De volgende dag lichtte de baron zijn standpunt in een brief aan Everts toe. Hij handelde niet uit 'Ungefälligkeit', de omstandigheden dwongen hem ertoe. 'Wenn ich einmal in die Lage kommen sollte die Gebeine selbst zu besitzen und beurteilen zu können, ob die Bewohner von Sechtem und Umgegend wirklich eine gewisse Anhänglichkeit daran haben oder nicht, dann hoffe ich auf Ihre Wünsche zurückkommen und denselben vielleicht ganz entsprechen zu können'.³¹

Kort daarna is de baron op bezoek geweest in Rolduc. In een brief van 27 oktober bedankt hij voor de gastvrijheid, spreekt van het 'wunderschöne Kloster [...] und namentlich die schöne Kirche mit der Krypta' en begrijpt dat men daar 'den Stifter der Kirche lieber begraben sehen möchte wie an der verlassenen Stätte zu Sechtem'. Hij heeft 'vielfach' nagedacht hoe hij het gebeente kon laten overbrengen zonder iemand te kwetsen. Hij hoopt 'mit der Zeit den geeigneten Modus zu finden'.

Directeur W. Everts heeft weliswaar geen resultaat geboekt maar heeft door zijn benadering van de baron de zaak goed voorbereid. Wanneer de barones Von Geyer in 1893 sterft, ligt voor directeur Corten de weg open tot een regeling met de erfgenamen. Maar in oktober 1889 was men in Rolduc hevig teleurgesteld dat de overbrenging ondanks de vele inspanningen van directeur Everts tenslotte toch mislukte. Pothast die vele jaren een dagboek in het Frans bijhield, sloot de notitie af met de opmerking 'Bref, nous avons été tristement trompés dans notre pieuse attente'. W.J. Raven die pas met een diarium in statig Latijn was begonnen, eindigde met 'Uti apud homines saepe sic ...'.³² Volgens Van Deysel had directeur Everts reeds begin oktober een dineetje aangeboden aan leden van de bevriende familie Alberdingk Thijm, om de overbrenging der 'reliquïen' naar Rolduc te vieren.³³

GEBEENTE OVERGEBRACHT NAAR ROLDUC

Op 9 augustus 1893, de laatste dag van het schooljaar, vierde directeur Everts zijn zilveren ambtsjubileum, dat samenviel met het vijftigjarig bestaan van Rolduc als klein-seminarie van het bisdom Roermond. Opvallend is dat aan de grootse viering naast de bisschop van Roermond en de internuntius te 's-Gravenhage ook Mgr. Fischer, de wijbisschop van Keulen, deelnam en dat in de namiddag zelfs de kardinaal-aartsbisschop van Keulen, Mgr. Kremenz, bij het feestmaal aanzat. Met dit feest beëindigde Everts zijn directeurschap. Zijn opvolger werd Reinier Corten, die de grote restauratie en beschildering van kerk en crypte voortzette en evenzeer gespitst was op het vermeende gebeente van Ailbertus.³⁴

Op 25 september 1893 overleed te Aken Clementine Freifrau von Geyer, geboren Strauch, die het vruchtgebruik van de Graue Burg te Sechtem had genoten.³⁵ Nadat de abdijkerk door het verwijderen van de aanbouwsels aan de noordzijde was vrijgelegd en het grote herstelwerk aan de kruisbeuken en het kerkschip was afgesloten, knoopte directeur Corten in 1894 de eerste onderhandelingen aan om het gebeente van de stichter alsnog naar Rolduc te brengen. In 1895 wendde hij zich tot de kardinaal-aartsbisschop van Keulen, die pastoor Fischer van Sechtem opdracht gaf met baron Geyer von Schweppenburg een definitieve regeling te treffen. Deze wilde de Nicolaaskapel met de reliekschrijn afstaan aan de parochie Sechtem in ruil voor een perceel grond. De kerk had dan het beschikkingsrecht over het gebeente. Maar omdat de parochie arm was, voelde het kerkbestuur daar niet veel voor. Dr. Vogt, de secretaris van de aartsbisschop, deelde dat op 25 juli aan Corten mee, met het voorstel een of andere vergoeding aan het kerkbestuur te geven. Hij verzocht directeur Corten persoonlijk over te komen om de zaak tot een goed einde te brengen.³⁶

Zondag 28 juli vertrok Corten naar Keulen, reisde onmiddellijk met secretaris Vogt naar Sechtem, vanwaar zij met pastoor Fischer doorreisden naar het kasteel Schweppenburg in het Brohltal. Er werd een modus gevonden, zodat de volgende dag in de kapel te Sechtem de overdracht plaats kon vinden. Volgens een latere brief van baron Von Geyer beloofde directeur Corten het glas van de vensters der Rolducse crypte af te staan om de ramen der Nicolaaskapel te herstellen, verder het interieur der kapel te laten restaureren op zijn kosten en een klein schrijn te laten vervaardigen om een rest van het gebeente op te bergen.³⁷

Op maandag 29 juli werd te Sechtem het houten schrijn weer geopend en alles bevonden zoals het in 1771 op 4 november was beschreven. De vier losse zakjes met gebeenteresten werden aan pastoor Fischer toevertrouwd. Het schrijn met het geraamte werd nu met linten dichtgebonden, voorzien van het zegel van de Keulse aartsbisschop en vervolgens aan directeur Corten overgegeven. Van de overdracht is een officiële akte gemaakt en getekend door de aanwezigen; de volgende dag is ze gewaarmerkt door de Keulse aartsbisschop.³⁸

Op 30 juli keerde de directeur terug met het schrijn, dat hij naar de pastorie van Kerkrade liet brengen tot het plechtig te Rolduc ingehaald zou worden, op de laatste dag van het schooljaar. Volgens een conceptakte had Corten het plan, het gebeente uit de grafkist te nemen, deze opnieuw met zijden stof te bekleden en de beenderen door vier nieuwe witte linten met elkaar te verbinden en met het zegel van het Seminarie Rolduc te voorzien. Gelukkig is dit niet gebeurd, zodat de toestand uit 1773 beter herkenbaar is gebleven.³⁹ Op dinsdag 6 augustus werd het oude schrijn door Mgr. Boermans, de bisschop van Roermond, geopend in tegenwoordigheid van de deken en burgemeester van Kerkrade. Ook zij constateerden dat de verzegeling der beenderen niet was geschonden en dat het dus om het in 1771

opgegraven gebeente ging. Waaruit stilzwijgend de conclusie werd getrokken dat dit de heilige resten waren van Ailbertus, de grondlegger van Kloosterrade.

Woensdagmorgen, de 7de augustus, begaven zich de leerlingen en docenten van Rolduc naar Kerkrade om de reliekschrijn af te halen. In een feestelijke stoet, niet in een processie, d.w.z. zonder liturgische gewaden en misdienaars, werd de kist met het gebeente, gedragen door vier priesterleraren, naar Rolduc gebracht onder de feestelijke klanken der harmonieën van Rolduc en Kerkrade. Bij de abdijkerk stonden de internuntius en bisschop Boermans de stoet op te wachten. De sarcofaag werd op het priesterkooor boven de ingang van de crypte geplaatst en directeur Corten sprak 'in verheven taal [...] een welkomstgroet aan de eerbiedwaardige Man Gods'. Nadat het schrijn naar de crypte was overgebracht, celebreeerde de bisschop een pontificale mis die besloten werd met het *Te Deum laudamus*, dat volgens de verslaggever misschien nooit zo luid en verheffend had weerklonken onder de gewelven van de abdijkerk. Ter herinnering kregen de aanwezigen prentjes mee als een 'Souvenir de translation'.⁴⁰

Corten liet door het atelier Cuypers te Roermond een monumentale stenen sarcofaag vervaardigen. In 1897 plaatste Mgr. Van de Wetering, aartsbisschop van Utrecht, de grafkist met stoffelijk overschot van Ailbertus daarin. Alle fasen vanaf de zogenaamde wedervinding te Sechtem tot en met de plaatsing in de stenen graftombe te Rolduc zijn gebeurd met bisschoppelijke goedkeuring of in tegenwoordigheid van een bisschop. Kennelijk hield men er telkens rekening mee dat de eerbiedwaardige Ailbertus ooit tot de eer der altaren zou worden verheven en volgde men de kerkelijke voorschriften omtrent 'exhumatio' en 'translatio'.

DE RESTEN TE SECHTEM

Volgens zijn belofte had directeur Corten voor Sechtem een reliekschrijn laten maken, een klein houten kistje dat aan de voorkant voorzien was van een paar venstertjes. Daarin werden de vier linnen zakjes met de gebeenteresten geborgen, die in Sechtem waren achtergebleven. In afwachting van het herstel der Nicolaaskapel bewaarde pastoor Fischer deze schrijn in de pastorie. In het voorjaar van 1897 liet Corten bij de pastoor 500 mark bezorgen voor het opknappen van het interieur der kapel. Maar pas in 1899 - pastoor Fischer was inmiddels overleden - werden de vensters der kapel van glas voorzien en wilde baron Von Geyer met de restauratie beginnen. Hij verlangde van de nieuwe pastoor uitkering van het door Rolduc geschonken bedrag.⁴¹

In september 1899 ontving directeur Corten een korzelige brief van de nieuwe pastoor van Sechtem. De erfgenamen van zijn voorganger hadden hem 500 mark ter hand gesteld die Corten naar aanleiding van de *translatio reliquiarum* had gegeven ten gunste van de Nicolaaskapel. De kapel was

echter nog steeds in handen van baron Von Geyer en deze maakte aanspraak op het hele bedrag, hetgeen de pastoor krachtig van de hand wees. Het bedrag - 'ein Almosen' in de ogen van de nieuwe pastoor - was toch zeker bedoeld voor kerkelijke doeleinden om zodoende 'den religiösen Verlust, der durch die translatio reliquiarum nicht bloss der von Geyr'schen Kapelle, sondern der ganzen hiesigen Pfarrgemeinde zugefügt worden ist,' enigszins goed te maken. Corten antwoordde zakelijk dat het bedrag bedoeld was voor de restauratie van de kapel en dat kanunnik Goebbels aan wie hij het opknappen van de kapel had willen toevertrouwen, had verklaard dat Rolduc daarmee zijn belofte meer dan voldoende had vervuld. Hij hoopte dat de pastoor de zaak in der minne kon schikken.⁴²

In 1901 werd het interieur van de Nicolaaskapel geschilderd door een schilder uit het naburige Bornheim. De rekening van 810.60 mark werd in augustus betaald door baron Jozef von Geyer Schweppenburg te Brohl. Pas op 23 december 1930 droeg de toenmalige bezitter Gisbert baron Geyer von Schweppenburg, wonend op kasteel Eicks bij Kommern, de kapel aan de parochie Sechtem over. In 1932 werd ze grondig gerestaureerd en ingericht als gedachteniskapel voor de gevallen van de Eerste Wereldoorlog. De kleine reliekschrijn met de vermeende gebeenteresten van Ailbertus kreeg een plaats in de parochiekerk, op een console tegen een zijmuur.⁴³

In 1983, op 22 juli, reisde directeur J. Stassen naar Sechtem om eens poolshoogte te nemen, maar het restant van de relieken van Ailbertus bleek onvindbaar en niemand kon opheldering verschaffen. Op 31 december ontving hij tot zijn geruststelling het bericht dat de relieken terecht waren. Een bezorgde kerkmeester had ze naar zijn huis meegenomen, totdat het reliekschrijn was gerestaureerd, iets waarvoor hij ook de zorgen op zich had genomen.⁴⁴

In de jaren negentig was een nieuwe restauratie van de kapel nodig. Het gebouw was intussen op de monumentenlijst van de stad Bornheim geplaatst. Onder de stimulerende leiding van pater Bertram Groll O.P., pastoor van Walberberg en Sechtem, werden de plannen uitgewerkt voor de renovatie van exterieur en interieur. De kapel kreeg een sierlijk altaar in barokstijl. In het antependium liet pater Bertram een uitsparing aanbrengen en omlijsten met rococo-guirlanden om daarin het reliekschrijntje van Ailbertus een opvallende plaats te geven.⁴⁵ Sechtem heeft daarmee een waar-dige herinnering aan de plek waar de priester Ailbertus in 1122 is begraven.

EEN OUDE OVERLEVERING

In de Vita Ailberti die abt Chaineux aan Von Monschaw stuurde, staat bij de passage over de teraardebestelling van Ailbertus te Sechtem in 1122 als verrassend commentaar, dat men eigenlijk niet wist, wat er naderhand met het lijk was gebeurd. In de parochie Hersel zou in het verleden het brokstuk van een gedicht zijn gevonden, waaruit viel op te maken dat het

lijk vanuit Sechtem naar Kloosterrade was overgebracht. Maar in de abdij zelf was niet de minste aanwijzing daarvoor gevonden, zodat aan de waarheid van die translatio altijd is getwijfeld.⁴⁶

Dit verhaal heeft ook abt Haghen gekend. In verband met het onderzoek te Sechtem schrijft hij namelijk: 'Op een of ander papier heb ik gelezen dat het lichaam van Albertus hierheen is overgebracht en in onze kerk voor het altaar in een grafombe is geplaatst en later door soldaten is weggenomen. Maar omdat dit geschrift niet oud is, hoeft er niet veel geloof aan gehecht te worden. Men mag dus verwachten dat het lichaam in het graf te Sechtem wordt gevonden, hoewel ik eerlijk moet bekennen dat bovengenoemd papier bij mij enige twijfel doet opkomen, vooral omdat de bewoners van Kloosterrade waarschijnlijk alles in het werk hebben gesteld om die schat voor zich te verwerven'.⁴⁷

Een eeuw eerder, in de jaren zestig van de zeventiende eeuw, heeft een koorheer het verhaal met meer stelligheid vastgelegd in beknopte notities over de abdij en speciaal over Ailbertus. De gegevens over diens leven besluit hij met de mededeling: 'De resten van het lijk, jazelfs alle beenderen van die Albertus (sic) waren in de kerk van Kloosterrade geborgen in een verhoogd grafmonument. Hoe ze daar waren gekomen, was onbekend. Toen de abdijskerk bij een brand werd verwoest, is het heilig gebeente verstrooid en verbrand. Op het monument bevond zich ook een grafschrift, maar dat was door soldaten eraf gehaald en kapot geslagen, zodat er niets van over is tenzij wat in het geheugen van de schrijver aan versregels is blijven hangen. Hij herinnert zich dat het begin ervan was:

Praesbiter Albertus coelesti rore refertus

Ecclesiam Rodae fundavit, etc.

De overige regels zijn (uit zijn geheugen) verdwenen'.⁴⁸

Deze gegevens over Kloosterrade zijn verstrekt aan de Akense jezuïet H. Thenen die een geschiedenis van de stad Aken schreef met korte beschrijvingen van de kloosters in de stad en omgeving. Het handschrift, afgesloten in 1669, wordt bewaard in het Akense stadsarchief. Het verhaal over Ailbertus' gebeente is rond 1800 door de toenmalige archivaris doorgegeven aan S.P. Ernst die het in een voetnoot verwerkte in zijn *Histoire du Limbourg*. Hij deelde het echter slechts mee op gezag van genoemde auteur en haalde geen Rolducse bron aan. De grafombe zou geschonden zijn door ketters en het gebeente aan de vlammen zijn prijsgegeven.⁴⁹ Het openbreken van het graf lijkt dan aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog te worden geplaatst, toen de abdij in 1574 en 1578 danig te lijden had van 'Staatse' troepen.⁵⁰

Wanneer directeur Corten in verheven bewoordingen de 'Wedervinding van het gebeente van den eerbiedwaardigen Priester Ailbertus' heeft beschreven, verwerpt hij met nadruk de veronderstelling die Ernst aanhaalt. Het handschrift van Thenen zou hoegenaamd geen historische waarde heb-

ben en in de Rolducse archivalia werd er volgens hem geen melding van gemaakt.⁵¹ Het tegendeel is echter waar, weten wij nu. Zelfs de Rolducse kerk lijkt een aanwijzing te bevatten.

EEN 'CONFESSIO' IN DE CRYPTE?

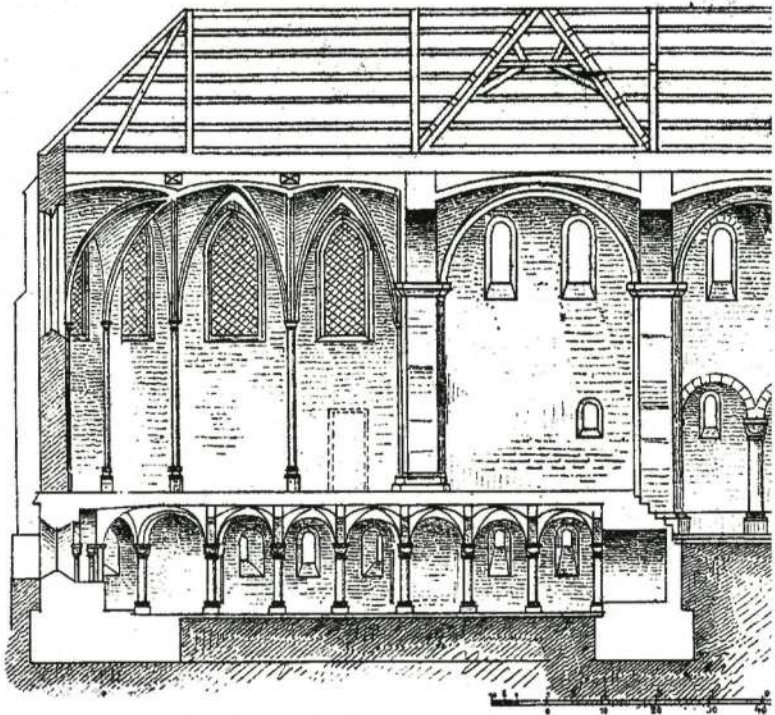
Toen P. Cuypers in 1853 de eerste herstelwerkzaamheden aan de crypte had uitgevoerd en in het oostelijke deel de romaanse koorpartij en de zuilen had vrijgelegd, bracht J.A. Alberdingk Thijm er een bezoek. In zijn tijdschrift 'Dietsche Warande' van 1855 spreekt hij enthousiast over dit voorbeeld 'der christelijke bouwkunst'. Hij beschrijft ook de toestand van het nog niet herstelde westelijke deel der crypte die daar twee ingangen van terzijde had. De toegang vanuit het middenpad der kerk bestond toen nog niet, die is pas twintig jaar later gemaakt. Thijm zag op die plek 'eene in den muur uitgehouwen grafplaats' en voegde eraan toe 'wellicht van den stichter der abdij'. Ze is in zijn grondplan aangegeven met het vak I.⁵²

De kunsthistoricus F. Bock uit Aken bezocht Rolduc, nadat Cuypers de zuidelijke toegang tot de crypte, die in latere eeuwen zou zijn aangebracht, had gesloten en door een raam vervangen. Bock heeft in 1859 een artikel gepubliceerd met een plattegrond en een dwarsdoorsnede van kerk en crypte, waarop de opening in de westelijke cryptemuur duidelijk is ingetekend. Volgens de erbij staande schaal was de nis ongeveer 1.30 diep, 0.70 breed en 1.40 m. hoog; inderdaad afmetingen van een kleine grafkamer.⁵³

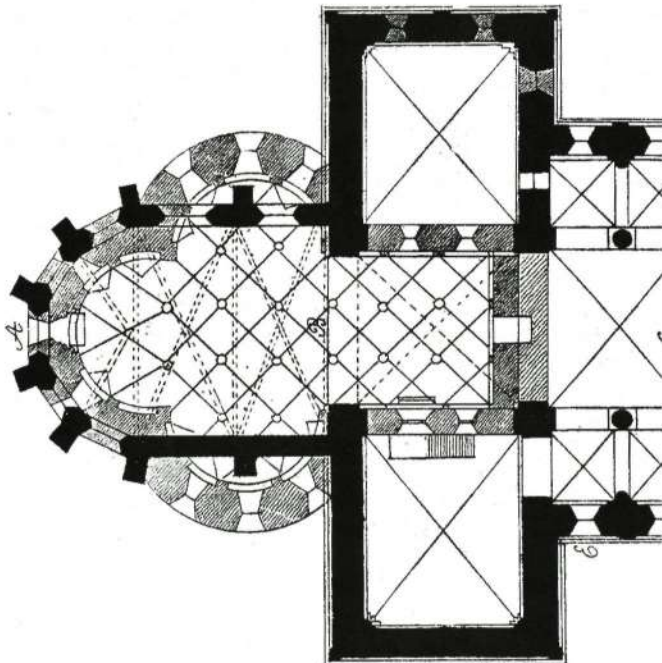
Cuypers echter beschouwde de opening als het restant van een westelijke toegang tot de crypte. In het jaar 1873 werd daarom de brede middentrap die vanuit het kerkship naar het priesterkoor leidde, weggebroken en via de nis een trap van zestien treden aangelegd om direct vanuit de kerk in de crypte af te dalen. Volgens Corten was bij de afbraak de profilering van een boog te voorschijn gekomen. Volgens anderen was het niet de boog boven een dichtgemetselde trap, maar het restant van een 'oculus' waardoor men een blik in het heilige graf kon werpen. Helaas zijn er geen tekeningen of foto's gemaakt van de aangetroffen situatie en de bouwsporen.

In 1998 is van de hand van Klaus Hardering een uitvoerige studie verschenen over de bouwgeschiedenis van de Rolducse abdijkerk. Hij stelt op goede gronden dat het bekende drieconchen-koor niet oorspronkelijk is, en dat Ailbertus en Embrico een driebeukige hallencrypte bouwden met twee rijen zuilen en een ronde koorafsluiting in het oosten, zoals rond die tijd (1107-08) gebruikelijk was.⁵⁴ Gewoonlijk wordt de verdere uitbouw van de crypte in westelijke richting gesteld rond het jaar 1225. Hardering neemt aan dat dit reeds kort voor het jaar 1167 gebeurde en wijst erop dat toen de crypte aan de westzijde werd afgesloten met een uitzonderlijk massieve muur, van ongeveer 2 m. dikte. Bouwtechnisch was er geen reden voor. Het wordt echter begrijpelijk wanneer die muur bedoeld was om daarin een soort confessio aan te brengen, een grote diepe nis voor het bewaren van

Dwarsdoorsnede van priesterkoor en crypte volgens F. Bock in 1859, met rechts de diepe en hoge "confessio".

Plattegrond van koor en crypte volgens F. Bock in 1859; rechts in de brede westelijke muur van de crypte de "confessio".

heilige resten. De Rolducse confessio zou dan bedoeld zijn om het gebeente van de stichter van Kloosterrade op te nemen. Dat geldt voor Hardering temeer omdat kort voor 1160 de Annales Rodenses werden geschreven, die voor een groot deel bestaan uit een Vita Ailberti en bij diens sterven nadrukkelijk zijn wens vermelden om in Kloosterrade begraven te worden.⁵⁵

Hardering brengt een tweede, maar twijfelachtig argument voor de vroege datering van het westelijke deel der crypte. De hertogen van Limburg wilden van dat gedeelte hun dynastieke begraafplaats maken, zoals de laatste Karolingische hertogen van Lotharingen te Maastricht bijgezet zijn nabij het graf van Sint Servaas. Ook de Limburgers wilden begraven worden 'ad pedes sancti' en lieten het nieuwe deel der crypte voorzien van sierlijke gedraaide zuilen op basementen in de vorm van gestileerde leeuwen, zoals vaak gebruikt bij grafmonumenten. Hertog Hendrik II was de eerste Limburger die er in 1167 begraven werd, vlak voor de confessio waarin de kloosterstichter zijn rustplaats gevonden had of kort daarna zou vinden.⁵⁶

Deze vier zuilen zouden volgens Hardering naar het oostelijke deel van de crypte verplaatst zijn - waar ze nu staan - , toen crypte en priesterkoor op een klaverbladvormige grondslag (met drie conchen) herbouwd werden kort vóór het jaar 1224. In dat jaar zou namelijk het hoofdaltaar vanwege de herbouw opnieuw zijn gewijd en tevens het verplaatste kruisaltaar. Maar noch in de Annales van Heyendal waarnaar Hardering verwijst, noch in de oude wijdingsnotities is sprake van de wijding van het hoofdaltaar; het betrof alleen het kruisaltaar dat in het schip van de kerk stond.⁵⁷ Die grote verbouwing van crypte en koor moet hebben plaats gevonden vóór 1209, in welk jaar de hele kerk werd geconsacreerd en tevens het hoofdaltaar in de kooruimte en twee nevenaltaren in de rest van de kerk. Er zou eens een kritische, gedetailleerde bespreking aan de stellingen van Hardering omtrent de bouw van de abdijkerk gewijd moeten worden.

De directeuren W. Everts en R. Corten en het Rolducse lerarencorps hebben niet gespeculeerd over een 'confessio' in de crypte. Bij het achtste eeuwfeest in 1904 stond de figuur van Ailbertus wiens gebeente zij naar Rolduc hadden gehaald, centraal. Hij kon wel niet als een heilige worden vereerd, maar als eerbiedwaardige verdiende hij een plaatsje tussen de heiligen. Kanunnik Goebbels schilderde hem knielend als klein figuurtje naast de voorstelling van Maria Boodschap en de vier grote flankerende heiligen, in het linker zijgewelf van het priesterkoor. In de crypte houden beenderen, afkomstig uit de kapel van Sechtem, de herinering levend aan de plek waar Ailbertus in 1122 werd begraven.

- Noten
- 1 *Rapport skeletonderzoek Rolduc*, in het archief van de Stichting Lève Rolduc.
 - 2 *Rapport betreffende de werkzaamheden van de commissie 'Rolduc'*, in: Rolduc's Jaarboek 1964/65, 135-139 (met tekening van de ring); G. Berends, *De fundering van de kerk van Rolduc*, in: idem 115-130.
 - 3 Brief van Dr. Ir. J. van der Plicht, d.d. 13 juli 1995, aan Drs. J. Offermans, voorzitter van de stichting Lève Rolduc.
 - 4 Brussel, Museum Bollandianum, Collectanea nr. 145, p. 268-270 (brief in het Latijn d.d. 30 jan. 1772; grotendeels vertaald in *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht 1902, 7 en 8); Haghen als lector bij Ch. de Clercq, *Theologisch Onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796*, in: Roda Sacra, Roermond 1954, 45-50.
 - 5 L. Augustus en J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses - Kroniek van Kloosterrade*. Tekst en vertaling, Maastricht 1995 (Publicaties Rijksarchief Limburg, nr. 3) 126.
 - 6 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 212.
 - 7 RAL, AAK nr. 1198 (onder 23 oktober 1769).
 - 8 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 10; RAL, AAK, nr. 749 (Het Rolducse exemplaar is tevens getekend door de aanwezige notaris J.W. Lumm).
 - 9 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 12.
 - 10 RAL, AAK nr. 1198 (alles onder 11 oktober 1771).
 - 11 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 13 (beide lijsten).
 - 12 RAL, AAK nr. 749; ook opgenomen in het later opgestelde *Instrumentum notariale*, op p. 5 en 6.
 - 13 RAL, AAK nr. 749; ook in het *Instrumentum notariale*, op p. 6 en 7.
 - 14 *Allgemeine Deutsche Biographie*, deel 21, 357-358; Gerhilt Reuss, *Der Kölner Medizinprofessor Johann Georg Menn*, in: Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins 28 (1953) 210-258; Willehad Paul Eckert, *Kleine Geschichte der Universität Köln*, Keulen 124-125. Dank aan Dr. A.E.M. Janssen en M. Schlijper voor de hulp bij het literatuuronderzoek.
 - 15 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 9.
 - 16 Item, nr. 8.
 - 17 RAL, AAK nr. 749; brief aan abt Haghen in AAK nr. 658.
 - 18 Heinz Vorzepf, *Sechtemer Dorfchronik*, Band 2, *Kirche und Schule im Wandel der Zeit*, Sechtem 2001, 275.
 - 19 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 8; in nr. 12 een losse akte, alleen door Schulten getekend. Op het Rolducse exemplaar van het *Instrumentum* ontbreekt deze akte; wel is er een slordig afschrift van, RAL, AAK nr. 749.
 - 20 Vorzepf, *Dorfchronik*, 254.
 - 21 Collectanea, nr. 145, 270; *Annales Rodenses*, 126.
 - 22 Brief aan Haghen, d.d. 5 aug. 1772 (een groot stuk afgescheurd) RAL, AAK nr. 658.
 - 23 Pfarrarchiv Sechtem, nr. 14; 's-Gravenhage, Hoge Raad van Adel, collectie Van Spaen, nr. 215; een afschrift hiervan in de Koninklijke Bibliotheek hs. 76 C 26. Vgl. L. Augustus, *Een interessante briefwisseling tussen twee historici: S.P. Ernst en W.A. van Spaen*, in: De Maasgouw 108 (1989) 200-209, speciaal 203-204.
 - 24 Hs. in KB, 76 C 26, fol. 12 noot p.
 - 25 Lavalleye, Luik 1852, 1-68; Pertz in reeks *Scriptores XVI*, Hannover 1859, 688-723.

- 26 N.N., *Dr. P.J.H. Cuypers en Rolduc. Bij de herdenking van zijn honderdste geboortedag, 1827-1927*, in: Rolduc's Jaarboek 1927, 88; Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung*, Utrecht 1998 (Clavis Kunsthistorische Monografieën XVIII) 16-18.
- 27 De brieven van Fischer aan directeur Everts bevinden zich in RAL, Derde Rolduc, nr. 149.
- 28 RAL, Derde Rolduc, nr. 1310, brief van 8 september 1889.
- 29 G.H. Christian Maaßen, *Geschichte der Pfarreien des Dekanates Hersel*, Keulen 1885, 235-239.
- 30 Hij was erfgenaam van zijn oudoom Johann Theodor Freiherr von Geyer, Herr zu Schweppenburg, die 3 juli 1882 te Aken kinderloos was overleden; zie *Ernst von Oidtmann und seine genealogisch-heraldische Sammlung in der Universitäts-Bibliothek zu Köln*, deel 6, Keulen 1994, 439, 440 en 447. Dank aan A. Patelski voor zijn aanwijzingen.
- 31 De twee brieven van Jos. Freiherr Geyer von Schweppenburg in RAL, Derde Rolduc, nr. 149.
- 32 RAL, Derde Rolduc, nrs. 1073 en 1075.
- 33 Harry G.M. Prick, *De beeldvorming van Mgr. Dr. W. Everts bij J.A. Alberdingk Thijm, Lodewijk van Deyssel en François Erens*, in: J. Offermans, e.a., *Ontgonnen Verleden*, Maastricht 1996 (Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, dl. 15) 228-230.
- 34 R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht 1902, 186-187.
- 35 *Oidtmann*, 439.
- 36 RAL, Derde Rolduc, nr. 149 (brief Dr. Vogt).
- 37 Keulen, Historisches Archiv des Erzbistums Köln, GVA-Ortsakten I, Sechtem 3 (brief .van 18 oktober 1900 aan de aartsbisschop van Keulen).
- 38 RAL, Derde Rolduc, nr. 149.
- 39 Item (opschrift: de translatione corporis venerabilis Ailberti).
- 40 *Rolduc in Woord en Beeld*, 11-12; prentjes in RAL, Derde Rolduc, nr. 149 (aparte omslag), daarin ook een foto van het begin van de stoep op de markt te Kerkrade.
- 41 Zie noot 37.
- 42 RAL, Derde Rolduc, nr. 5 (brief d.d. 26-9-1899), Cortens minuut van antwoord op de achterkant, de brief zelf d.d. 29 sept 1899 te Keulen, Historisches Archiv des Erzbistums Köln, GVA-Ortsakten I, Sechtem 3.
- 43 Vorzepf, *Chronik Sechtem* 256, 259-262.
- 44 Sjef Stassen, *Annales Rodenses 1980-1984*, in: Tiende Reünie Rolduc I 1984 (zonder paginering).
- 45 Vorzepf, *Chronik Sechtem* 259, 261, 264-267.
- 46 Den Haag, K.B., hs. 76 C 26, fol. 12v, noot r.
- 47 RAL, Derde Rolduc, nr. 149. Het is opvallend dat dit stuk zich niet in het archief der abdij bevindt.
- 48 In vertaling: De priester Albertus, vervuld van hemelse dauw, heeft het klooster van Rode gesticht, enz. RAL, AAK, nr. 1208.
- 49 S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, II, Luik 1838, 305 noot 1; vgl. L. Augustus, *Vragen omtrent de tekst van de Annales Rodenses*, in: PSHAL 123 (1987) 83-84.
- 50 G.D. Franquinet, *Oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade*, Maastricht 1868, nr. 84 (oorkonde d.d. 13 januari 1579, met regist).

- 51 *Rolduc in Woord en Beeld*, 10.
- 52 J.A. Alberdingk Thijm, *De Abdij van Rolduc I. Herstel der Krochtkapelle*, in: *Dietsche Warende* 1 (1855) 575-584, speciaal 580 en 582. Het grondplan is ook afgedrukt in *Rolduc in Woord en Beeld*, 15.
- 53 F. Bock, *Die ehemalige Augustiner-Abteikirche Klosterrath*, in: *Organ für christliche Kunst* 9 (1859) 169-171 en 185-188.
- 54 Hardering (zie noot 26), 88; plattegrond 97.
- 55 *Idem*, 111-112.
- 56 *Idem*, 99-115.
- 57 *Idem*, 97; Heyendal, 78 (onder 1224); Franquinet, 94-95 (wijdingnotities). De teksten slaan op de verplaatsing en herwijding van het Kruisaltaar dat in het schip van de kerk stond. In de betreffende oorkonde van de pauselijke legaat Cunradus wordt verder bepaald dat het feest der kerkwijding (die in 1209 op 22 november had plaats gehad), voortaan gevierd mocht worden op 17 september.

Grafmonumenten in de kerk van de voormalige augustijner koorherenabdij Kloosterrade

Zoals in alle oude christelijke kerken zijn ook in de voormalige abdijkerk Kloosterrade (Rolduc), waarvan de oudste bouwresten teruggaan tot het jaar 1106, mensen begraven. In Rolduc gebeurde dit tot in de negentiende eeuw. Het begraven in kerken is een typisch christelijk fenomeen dat teruggaat tot de vroegchristelijke periode.¹ Christenen wilden dicht mogelijk bij het altaar, waar zich de relieken van martelaren bevonden, worden begraven.

Zo ontstond in de hele christelijke wereld het typische verschijnsel van de parochiekerk, waarin en waaromheen op kerkhoven, werd begraven. Dit geldt ook voor kloosterkerken. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw werd het begraven in kerkgebouwen geleidelijk aan verboden, hoofdzakelijk op grond van hygiënische motieven, en verzezen er buiten de grote stedelijke gemeenten algemene begraafplaatsen.

Aanvankelijk was het begraven in kerken slechts toegestaan aan stichters en weldoeners en aan leden van de hogere geestelijkheid. In de loop van de middeleeuwen wordt het begraven in kerken in plaats van een voorrecht een recht en een gewoonte voor wie het zich kon veroorloven. Een dergelijke veralgemenisering blijkt niet op te gaan voor Rolduc. Hier zijn in de beginfase leden van de grafelijke en hertogelijke families van Saffenberg en Limburg begraven. Ook abten en kanunniken vonden er hun laatste rustplaats. Verder is uit verschillende oude bronnen bekend dat er in de loop der tijd andere personen zijn begraven. Het gaat dan echter vooral om leden van adellijke families en personen uit de hoogste burgerlijke klassen.

De meeste graven in kerken hebben ooit boven de grond een grafteken bezeten ter aanduiding van de rustplaats van de begravenen. Dergelijke tekens kunnen bestaan uit grote opvallende monumenten met een architectonische vormgeving, uit min of meer kunstzinnig vormgegeven vloerzerken die het graf dekken en later ook uit zogenoemde epitafen², die in de buurt van het graf aan een pijler of aan de wand van het gebouw zijn aangebracht.

De kerk van Rolduc bezit nog steeds tien opvallende grafmonumenten, waaraan in deze bijdrage aandacht wordt besteed. Allereerst is er de ridderzerk die de herinnering levend houdt aan hertog Walram II, die in 1226 is gestorven.³ Er bestaan verschillende tegenstrijdige meningen over het ontstaan van het huidige, in een latere periode opgerichte monument, evenals over het uiterlijk en de plaats van het oorspronkelijke grafmonument.

Vervolgens bezit de kerk van Rolduc een praktisch gesloten reeks van grafzerken van abten vanaf de tweede helft van de zestiende tot in de achttiende eeuw. Alle abtszerken hebben opvallende voorstellingen, de oudste met de afbeelding van de abtfiguur ten voeten uit, latere met een andere opvallende vormgeving. Hoewel de zerken eerder afzonderlijk zijn beschreven, is een nadere formele beschrijving gewenst, vooral op het gebied van de kunstzinnige vormgeving ervan.⁴ Veel aandacht vanuit kunsthistorische hoek hebben de zerken niet gekregen, terwijl het toch bij verschillende zerken gaat om in het oog springende kunstvoorwerpen. Verder is het opvallend dat het hier een gesloten groep betreft. Hier wordt niet alleen ingegaan op de uitzonderlijke vormgeving ervan, maar ook op de functie die deze grafstenen als groep in de loop van de tijd hebben vervuld.

Allereerst komt het grafmonument van Walram aan bod. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de abtszerken. De bespreking van alle monumenten is gebaseerd op historisch onderzoek en op een nauwkeurige beschouwing per monument. De formele beschrijving per monument wordt als laatste deel van deze bijdrage gepresenteerd. De uitvoerige aandacht die op deze manier aan de bestaande grafmonumenten van Rolduc wordt besteed, is bedoeld om deze uitzonderlijke groep monumenten beter tot hun recht te laten komen.

HET GRAFMONUMENT VAN WALRAM II (†1226)

Het grafmonument van de hertog van Limburg, dat nu in het middenpad van de oostelijke travee van het schip onder een koperen plaat in de grond verzonken ligt (afb. 1, p. 82), houdt de herinnering levend aan het feit dat de kerk van Rolduc in de beginfase van haar bestaan door de hertogen van Limburg als hun grafkerk is gekozen.⁵ Verschillende leden van het huis van de Limburgse hertogen vonden er hun laatste rustplaats, hoewel van graftekens daarvan niets meer bekend is. Als eerste hertog werd hier begraven Hendrik II (†1167). Vóór hem werden er reeds begraven Mathilde van Saffenberg (†1146), zijn eerste vrouw, en Mathildes moeder, Juta van

Geldern (†1151). De voorvader van Mathilde, Adalbert van Saffenberg (†1110), was de eerste graaf die in Rolduc werd bijgezet.⁶ Ook Hendrik III (†1221) werd er begraven. Voor korte tijd heeft Rolduc op deze manier gegolden als de begraafplaats voor de graven en hertogen van Limburg. Het gaat echter waarschijnlijk te ver om de kerk van Rolduc te zien als het gebouw dat met het specifieke doel van mausoleum van genoemde graven en hertogen werd gebouwd.⁷ Niet alle architectonische onderdelen zijn te duiden als bepaald door en gericht op het mausoleumkarakter. Kerk en abdij waren op de eerste plaats gesticht voor een kloostergemeenschap, die kort na de stichting de regel van Augustinus volgde. De leden van het adellijke geslacht dat het klooster ondersteunde, hebben vervolgens deze kerk gekozen voor hun laatste rustplaats.

De volgorde van de verschillende bouwfases van de kerk ligt niet eenduidig vast. De meest overtuigende data, waarvan hier wordt uitgegaan, betreffen twee grote bouwcampagnes.⁸ In de eerste valt de bouw van een kapel in 1106; de bouw van een rond gesloten crypte met drie beuken in 1107/1108, in 1130 gevolgd door de voltooiing van een overwelfd koor en in 1138 door de bouw van het transept. Het einde van de tweede fase is in verband te brengen met de grote kerk- en altaarwijding van 1209. Deze fase omvatte de verdere uitbouw van het schip, de westzijde met toren en een volledige ombouw van de crypte en het koor met een drie-conchen-aanleg en van het transept. De combinatie van een transept met een crypte en koor in de vorm van een, onregelmatig, klaverblad, wordt gezien als tamelijk uitzonderlijk.⁹

Als de plaats van het oorspronkelijk monument voor Walram is onlangs gesuggereerd, op basis van een vergelijking met Roermond en Bedburg, de viering van schip en transept.¹⁰ De vergelijkingen met de Munsterkerk in Roermond, waar het grafmonument voor Gerard graaf van Gelre (†1229) en zijn vrouw Margaretha van Brabant (†1231) in de viering is opgericht, lijkt toch erg ver gezocht. Een dergelijke plaatsing in Rolduc, die dan als voorbeeld voor Roermond zou kunnen hebben gediend, ligt niet voor de hand. Als we vasthouden aan de boven genoemde bouwdata is een directe verband tussen Walram II (†1226), zijn grafmonument en de aanleg van het drie-conchenkoor niet voor de hand liggend. Ook de vergelijking met het premonstratenserklooster te Bedburg, gekozen als mausoleum voor de graven en hertogen van Kleef, gaat mank. Het oudste monument daar, opgericht voor graaf Adolf van Kleve-Mark (†1142) en zijn vrouw Ida van Brabant (†1163), werd pas opgericht in het begin van de veertiende eeuw.¹¹

Er zijn geen dwingende redenen om aan te nemen dat de huidige plaats van het tegenwoordige monument een verplaatsing inhoudt. In de bronnen is nergens sprake van een dergelijke verplaatsing. Het oude en in vervallen toestand verkerende monument is slechts in 1689-1690 enkele maanden verplaatst geweest bij de aanleg van een nieuwe vloer in de kerk.¹² Toen is ook gezocht naar het graf van de hertog onder het monument, waar men

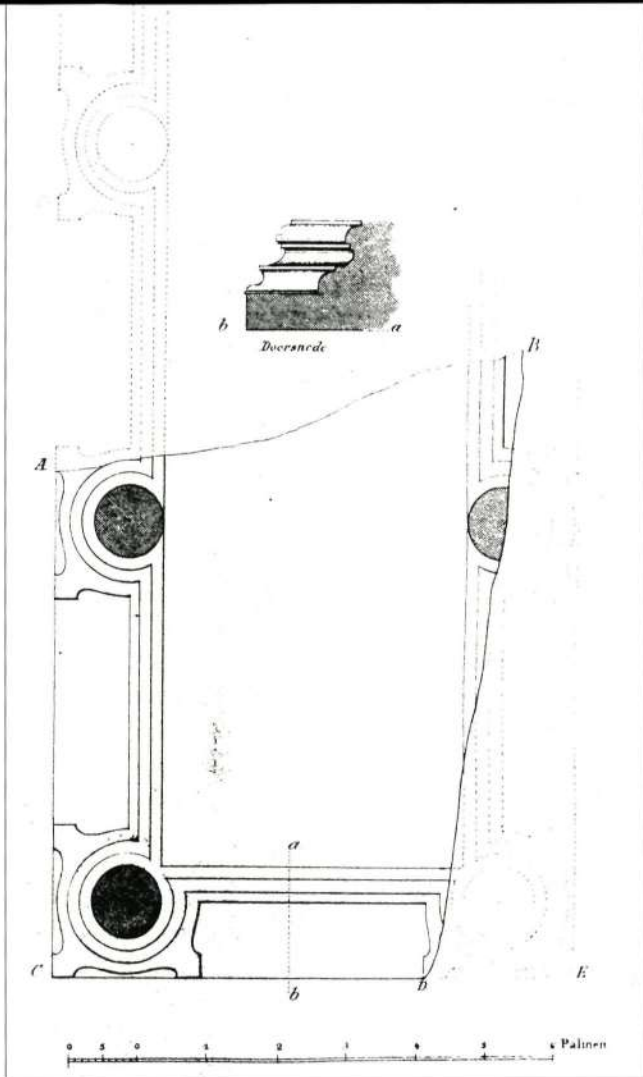
echter slechts op enkele losse beenderen stuitte.¹³ Ook op het einde van de achttiende eeuw bevond het monument zich niet in de crypte zoals een bij-schrift bij een tekening van de hand van Philippus van Gulpen lijkt te suggereren. Een andere tekening van dezelfde Van Gulpen uit dezelfde tijd die het interieur van de kerk weergeeft, laat duidelijk het monument zien op de plaats waar het zich nu nog bevindt.¹⁴

De vormgeving van het oude oorspronkelijke monument heeft aanleiding gegeven tot verschillende interpretaties. De meest recente houdt in dat het grafmonument er heeft uitgezien als een verhoogde gesloten tombe, die vergelijkbaar is met de tombe van graaf Gerard van Gelre en zijn vrouw in de Munsterkerk van Roermond.¹⁵ Deze vergelijking overtuigt niet, evenmin als de boven besproken mogelijk vergelijkbare plaatsing van het grafmonument in het kerkgebouw.

Ons staan enkele oude summiere beschrijvingen ter beschikking, evenals een tekening van W. Everts uit 1858 van een gedeelte van het onderstuk van de oude tombe, dat toen nog aanwezig was. De conclusie die uit deze gegevens kan worden getrokken is dat het grafmonument eerder een zogenaamde 'tafelombe' moet zijn geweest dan een gesloten verheven tombe. Een tafeltombe bestaat uit een grondplaat, waarop zich vrijstaande zuiltjes bevinden die een bovenplaat dragen met daarop een graffiguur.¹⁶

De oudste auteur die iets over het grafmonument zegt is J. Noppius in 1632.¹⁷ Hij heeft het over "... ober dessen Grabstein so etwa einen Fusch oder anderthalber von der Erden erhaben dieser geschrieben ..." (volgt de inscriptie). Dit suggereert het bestaan van een onderplaat. A. Miraeus heeft het in 1636 over een "... epitaphium marmoris inscriptum ...", wat niets zegt over de vormgeving en alleen vermeldt dat het oude monument een inscriptie bevatte.¹⁸ N. Heyndal heeft het in zijn *Continuatio* over het grafmonument dat door beeldenstormers van de zuiltjes werd gehaald waarop het rustte.¹⁹ Ook de interpretatie van het oude monument door A. Schaepkens in 1857 is dat het gaat om een tombe die op zuiltjes rustte.²⁰ Het meest overtuigende bewijs is toch de tekening van het nog overgebleven kleine gedeelte dat in 1858 door W. Everts werd gepubliceerd (afb. 2).²¹ De tekening toont duidelijk vrijstaande zuiltjes, wat op zich geen uitsluitel geeft over de overige vormgeving, aangezien de zuiltjes van de gesloten verheven tombe van Roermond ook min of meer vrijstaan. Duidelijk is echter ook de fraai afgewerkte benedenplaat, die in een gesloten tombe niet aanwezig is.

Zoals er voor een gesloten verheven tombe voorbeelden zijn te noemen in naburige vergelijkbare grafelijke of hertogelijke familiebegraafplaatsen, zo is dat zeker ook mogelijk voor zogenaamde tafeltombes.²² In het Bijloke Museum in Gent, België wordt de tafeltombe bewaard van Hugo van Gent (†1232). In Limburg an der Lahn is de vergelijkbare tombe te zien van graaf Kurzbold (midden dertiende eeuw). Ook de graftombe van Otto II van Gelre (†1271) in het als familiemausoleum gekozen klooster

Afb. 2: Tekening van de overblijfselen van het oude grafmonument van hertog Walram II †1226 (uit: W. Everts 1858, 184-185).

voudige gevest van het zwaard wijzen op oude voorbeelden. De gesloten ogen en de onevenredig grote handschoenen zijn onmiddeleeuws te noemen. De weergave van een zwaard los van de figuur is een element dat vaker voorkomt bij laatmiddeleeuwse ridderfiguren. De aanwezigheid van een buidel, te zien op de rechterheup en hangend aan twee banden die ergens onder de armen aan een gordel moeten zijn bevestigd, is een element van in burgerkleding weergegeven graffiguren en past niet bij een dertiende-eeuwse ridderfiguur. De wapenrusting waarmee de figuur is bekleed is een mengeling en simplificatie van wat in de zestiende en zeventiende eeuw gebruikelijk is. De heupbescherming met een grote boogopening midden voor bestaat uit over elkaar vallende lamellen en doet zestiende-eeuws aan, maar dan zonder de gebruikelijke maliënkrok die daaronder dan meestal is te zien. De eveneens uit lamellen bestaande wapenrusting van armen, bovenbenen en schoenen doet zeventiende-eeuws aan, waarbij de stand van de voeten weer teruggaat op veel oudere voorbeelden. Het verzonken liggen van de in reliëf weergegeven ridderfiguur is weer een typisch element van de oudste ridderfiguren. De algehele stijfheid van de figuur in combinatie met de weergave, op een simplistische

Grafenthal, heeft een dergelijke tombe. Op deze laatste tombe bevond zich de inscriptie ook op de bovenplaat waarop vroeger de graffiguur was aangebracht. In zijn grote overzichtswerk over middeleeuwse grafbeelden ziet Kurt Bauch in de tafeltombe een regionale variant die afwijkt van de destijds toonaangevende monumenten van het Franse vorstenhuis.²³ Men kan in ieder geval zeggen dat met een dergelijke graftombe Walram II en zijn geslacht een opvallend monument bezaten, dat, als een individuele kunstuiting, zeer wel past binnen de vergelijkbare naburige grafmonumenten uit dezelfde tijd.

De huidige grafsteen met de ridderfiguur in hoogreliëf is niet middeleeuws; het is er eerder een pastiche van (afb. 3, p. 82). Het enkelvoudige kussen onder het hoofd van de ridder en het een-

manier, van allerlei details komt nog het meest overeen met verschillende provinciale, buiten de stroom van de contemporaine kunst vallende, ridderfiguren op zerken en andere grafmonumenten uit de zestiende tot de achttiende eeuw.²⁴

Sinds de publicatie van de Heyendals *Continuatio Annalium Rodensium* in 1852 geldt de figuur als een in 1689 vervaardigde kopie van het oorspronkelijke beeld, dat in de tijd van de Reformatie werd verwoest.²⁵ Het jaartal 1689 wordt door de auteur genoemd in verband met het feit dat toen de vloer van de kerk van een nieuw plaveisel werd voorzien. De auteur rept hier met geen woord over een nieuw grafmonument.

Het jaar van vervaardiging van het huidige beeld is evenwel expliciet bekend en is 1715, welk jaar door enkele auteurs reeds is genoemd zonder dat dit algemeen in de (kunst)historische literatuur lijkt te zijn aanvaard. Belangrijk in dit verband is een door S.P. Ernst begonnen tweede *Continuatio*.²⁶ Ernst was bibliothecaris-archivaris onder abt Haghen (†1781) en deed onderzoek naar de geschiedenis van de abdij Rolduc. Zo schreef hij een zeer gedegen biografie van abt Nicolaus Heyendal. Zich baserend op toen nog aanwezige documenten vermeldt hij, en het is belangrijk deze tekst letterlijk aan te halen, '... quod tum ecclesiam, tum Ducis memoriam dehonestabat; ideoque cum et praeterea mutilatum esset, abbate Nicolao Heyendal an. 1715 amotum fuit, alio monumento elegantioze in ejus locum substituto ...'.²⁷ Hierna volgt nog een korte beschrijving van het monument en van de koperen plaat die het geheel bedekt. Bovendien wordt benadrukt dat de aangebrachte inscriptie letterlijk overeenkomt met de inscriptie op het oude monument. De datum van 1715 past zeer wel bij het pastiche-achtige karakter van het bestaande monument.

Ook de vreemde toevoeging van de extra inscriptie 'objit anno 1226' op een nogal onlogische plaats kan in dit verband worden verklaard. Nicolaus Heyendal schreef zijn *Continuatio* tussen ca. 1685 - ca. 1700, voordat hij werd gekozen tot abt. Later heeft hij als abt een verbeterde versie geschreven, niet uitgegeven maar in manuscriptvorm bewaard gebleven en daterend uit ca. 1712 - 1733.²⁸ Het opvallende is nu dat in de eerste, gepubliceerde versie Heyendal de hertog Walram van het grafmonument opvoert als de Walram die in 1139 stierf, terwijl hij in de tweede versie van zijn geschrift met veel omhaal van woorden ertoe komt, zich daarbij baserend op Cr. Butkens²⁹, dat het gaat om Walram II die in 1226 is overleden en in Rolduc is begraven. De extra inscriptie die op het oude monument niet lijkt te zijn voorgekomen, moet dus gelezen worden als een toevoeging, aangebracht nadat Heyendal tot het inzicht was gekomen dat het om deze Walram ging.

De waardering voor het huidige monument in de negentiende en twintigste eeuw kan als wisselvallig worden omschreven. In de eerste jaargang van het *Rolduc's Jaarboek* wordt er een gedicht gewijd aan de ridder die men met het beeld voor ogen heeft.³⁰ Uit een latere persoonlijke ontboezeming van een

van de leerlingen van Rolduc blijkt dat er toch weinig respect bestond voor het grafmonument.³¹ Ook in de kunsthistorische literatuur wordt het monument in het algemeen niet als een interessant object beschouwd, omdat men er een latere kopie van een middeleeuws beeld in zag. In 1995 heeft het Limburgs Museum in Venlo een moderne kopie laten maken van het grafbeeld. De kopie werd vervaardigd door T. Rompelberg uit Elsloo. De ridderfiguur werd opgenomen in de nieuwe opstelling van het museum, bedoeld om op educatieve wijze een beeld van de middeleeuwen op te roepen.

Het monument blijft een waardig gedenkteken, waarop bezoekers van de kerk terecht attent worden gemaakt. De datum van vervaardiging van het grafmonument van Walram II (†1226) staat vast op 1715. De enige jaren geleden geopperde datum van einde zestiende eeuw en een gesuggererde plaatsing in de viering zijn gestoeld op ondeugdelijke en willekeurige argumenten. De voorstelling van zaken in de meest recente gids voor de abdij en kerk van Rolduc is dan ook de juiste.³²

NEGEN ZERKEN VAN ABTEN

Tegen de wanden van de transeptarmen van de voormalige kloosterkerk staan sinds jaar en dag tweemaal twee grote zerken opgesteld met daarop in hoogrelief uitgehouwen de figuren van abten van het klooster (vanaf het noorden met de klok mee: Mathias Straelen †1614; Leonardus Dammerscheidt †1557; Joannes Wormbs †1600 en Casparus Duckweiler †1650). Tegen de zuidelijke wand van de meest westelijke travee van het schip is een epitaafachtige zerk opgesteld (Joannes Bock †1712). Tegen de wanden van het voorportaal aan de noorwestzijde van de kerk zijn nog eens drie grote zerken te zien, tegen de westelijke muur een vergelijkbare zerk met die in de transeptarmen (Balduinus van Horpusch †1635) en tegen de oostelijke muur twee zerken met wapens, inscripties en overige decoratie (links Winandus Lamberti †1664 en rechts Petrus Melchioris van der Steghe †1682). Tegen de noordelijke wand van het voorportaal van de huidige sacristie tenslotte bevindt zich de negende abtszerk met daarop een genreachtige voorstelling (Nicolaus Heyendal †1733).

Met deze serie abtszerken bezit de kerk van Rolduc een uitzonderlijke collectie figuratieve zerken, die een gesloten rij vormen voor alle abten van het klooster van 1522 tot 1733. Slechts één abt, Mathias de Amezaga (1664-1666), heeft geen gedenkteken in de kerk. Tegen zijn zin door de koning van Spanje tot abt benoemd door toedoen van zijn broer die kapitein was in het Spaanse leger, was hij nog geen twee jaar in functie voordat hij stierf.³³ Het is mogelijk dat hij buiten Rolduc is begraven. De vier abten die Nicolaus Heyendal opvolgden en het klooster leidden tot de opheffing ervan in 1796, werden begraven in de door Heyendal gebouwde grafkelder in het zuidtransept, evenals Heyendal zelf. Mogelijk was hun individuele grafplaats voorzien van een inscriptieplaat, die dan alle verloren zijn

gegaan. Tegenwoordig worden hun namen herdacht op een in 1963 aangebrachte plaque tegen de westelijke muur van het zuidtransept.

Zoals al eerder opgemerkt werden er in de loop der tijd in de kerk van Rolduc meer mensen begraven en zijn er bijgevolg ook meer zerken geweest, zowel van geestelijken als leken, de laatste meestal leden van adellijke families uit de regio. Van deze zerken is tegenwoordig niets meer te vinden. Bij een laatste restauratie van de kerk in de eerste helft van de jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn een aantal brokstukken van vroegere zerken opgeruimd. Marres en Van Agt spreken in 1962 nog over "Vier sterk afgesleten grafzerken in situ, XVIB of XVIIA, blijkens het rolwerkachtig ornament."³⁴ Waarschijnlijk lagen deze stukken niet meer "in situ" en betrof het een verzameling brokstukken in de vloer aan de oostzijde van de noordwestelijke schippijler. Op een stuk zerk was destijds nog te lezen ...SCH WAS ICH BIN / DAS ..S..V WERDEN, een gedeelte van een bekende memento mori-spreuk uit de late middeleeuwen dan wel de vroegmoderne tijd.³⁵

De huidige plaats van de negen grote abtzerken is niet meer de oorspronkelijke. Mogelijk zijn zij zelfs meermalen verplaatst. In 1903 zijn de zerken door de restauratie-architect P.J.H. Cuypers tegen de wanden gezet, een praktijk die destijds meer werd toegepast om verder verval van oude zerken te voorkomen.³⁶ Een dergelijke opstelling is o.a. op grote schaal ook te zien in de hervormde kerk van het Zeeuwse Kapelle en in de voormalige Sint-Baafsabdij in Gent, België.³⁷ De westelijke zerk in het noordtransept is daar pas geplaatst tijdens de restauratie van de jaren tachtig van de vorige eeuw.³⁸ Daarvoor bevond de zerk zich in het voorportaal van de huidige sacristie in de buurt van de daar nog steeds aanwezige zerk van Heyendal. Het voorportaal van de sacristie had tot die tijd een open nis die in verbinding stond met het transept; bij het dichtzetten hiervan is de zerk verplaatst, zodat er nu een symmetrische opstelling is voor het noord- en zuidtransept.

Cuypers haalden de zerken uit de zijbeuken van het schip, waar zij in de vloer lagen en door hun reliëf een hindernis vormden voor een gemakkelijke wandelgang. De zijbeuken vormden echter ook niet de oorspronkelijke plaats. Zo is uit 1705 een bericht bekend waarbij aan barones de Hochsteden de Blanckart d'Alsdorf een begraafplaats wordt toegekend "au milieu de la nef de notre Eglise, du côté de l'autel de notre Dame entre la petite pierre sepulchrale des Ducs et Duchesses de Limbourg, marqué d'un lis, et le rang des pierres sepulchrales de nos Abbez defuncts contre la balustrade de la Communion".³⁹ Hieruit is op te maken dat de abtzerken toen op een rij lagen; onduidelijk blijft of de zerken zich bevonden in het schip voor een communiebank of toch in het noordtransept.

In de *Continuatio Annalium Rodensium* is te lezen dat de begraafplaatsen van de abten Lamberti en Van der Steghe zich bevonden vóór het altaar van respectievelijk de kapel van de H. Nicolaas en van de H. Anna, wat wil zeggen in respectievelijk het noord- en zuidtransept.⁴⁰ Op dezelfde plaats wordt echter ook vermeld dat de twee grafzerken pas in 1699 onder

abt Bock zijn vervaardigd. Hierbij blijft het onduidelijk of de twee zerken in de transeptarmen lagen of een onderdeel vormden van de boven genoemde rij zerken, of dat zij tussen 1699 en 1705 zijn verplaatst. In een tijd dat er meer epitafen werden opgericht dan grafzerken hoeft een losser verband tussen begraafplaats en grafzerk niet te verbazen. Van de zerk van Van der Steghe wordt verder expliciet gezegd dat deze zich bevond "... ad coram Evangelii muro infixum...". Dat deze bewoording verwijst naar een verticale plaatsing tegen een muur lijkt niet voor de hand te liggen. De zerk is duidelijk veel meer afgesleten dan de vergelijkbare zerk voor Lamberti, een slijtage die niet alleen kan worden toegeschreven aan een ligging ergens in de zijbeuken. Bovendien zou een verticale plaatsing in die tijd zeer uitzonderlijk zijn geweest.

Voor de vijf zerken van de voorafgaande abten is niet meer uit te maken wat hun oorspronkelijke plaats is geweest. Of zij alle in 1705 in de eerder genoemde rij lagen blijft onduidelijk. De zerk van Joannes Bock (†1712) vertoont geen slijtsporen van regelmatig lopen. Bovendien betreft het hier een epitaaf, die waarschijnlijk altijd ergens tegen een wand heeft gestaan. De begraafplaats van Nicolaus Heyendal is precies bekend. Tijdens zijn leven liet hij een grafkelder bouwen in het zuidtransept, over de gehele breedte van de zuidelijke muur en wel tot een hoogte van vier meter.⁴¹ Om zich hiervan een voorstelling te kunnen maken, dient men te bedenken dat de oude sacristie zich bevond in de hoek van het zuidtransept en het koor en dat de verbinding tussen de twee op de hoogte lag van het huidige koor boven de crypte. Van hieraf kon men dus afdalen in de transeptarm, waar zich de grafkelder bevond. Waar de grafzerk van Heyendal precies lag, is niet bekend, ergens voor het altaar van de H. Nicolaas in het zuidtransept of voor de ingang tot de grafkelder. De slijtsporen, zeer waarschijnlijk niet alleen het gevolg van een ligging ergens in de zijbeuken van het schip, wijzen op een plaats in de vloer.

Al met al moet men met betrekking tot de oorspronkelijke plaats van de abtszerken in de kerk van Rolduc concluderen dat veel onduidelijk blijft.

Over de makers van de abtszerken blijft, evenals voor de oorspronkelijke plaats, het meeste onbekend. De eerste zerk, van abt Dammerscheidt (†1557), kan men als een individueel kunstvoorwerp beschouwen (afb. 4). Zij vertoont de nieuwe vormgeving van de tijdens het leven van Dammerscheidt opkomende renaissance-stijl in de Duitse landen en de Nederlanden.⁴² De nieuwe stijl is vooral te zien in de uitvoerige kandelaberachtige zuilen die de nis vormen waarbij de evangelistensymbolen zijn gevat in ronde medaillons op de postamenten van de zuilen en boven de abaci ervan.

De iets strakkere vormgeving van de zerken van abt Wormbs (†1600) en abt Straelen (†1614) komt veel voor in de Duitse landen van de tweede helft van de zestiende eeuw (afb. 5, 6, p. 86 en 88).⁴³ Het betreft een tamelijk gangbaar type zerk, waarbij de vormgeving veelal een zelfde patroon

volgt van een classicistisch getinte nis, waarin de abt staande is afgebeeld en die bepaald wordt door pilasters die een boog dragen waarin zich een schelplnis bevindt. In de zwikken boven de boog is plaats voor allerlei doodssymbolen zoals die vooral na de middeleeuwen gangbaar waren.

Enkele kleinere details komen op de twee laatst genoemde zerken ten nauwste met elkaar overeen, zoals de plaatsing van de rechterhand over de linker op borsthoogte. Het gebruik van wapenschilden met familiewapens is voor alle drie de zerken beperkt; de meeste, vier in getal, zijn te zien op de zerk voor abt Wormbs. Het gebruik van een hoofdkussen achter de als staande weergegeven figuur is een middeleeuws relict, dat in de loop van de zestiende eeuw steeds minder wordt toegepast. Het komt voor op de zerken van de abten Dammerscheidt en Wormbs; op de zerk voor abt Straelen ontbreekt het. De teksttrand die het geheel omsluit, wijst eveneens op een oudere traditie. Zij is op alle drie genoemde zerken te zien, terwijl voor de zeventiende eeuw een inscriptieplaat meer voor de hand zou hebben gelegen.

Samenvattend kan men zeggen dat de eerste drie abtzerken niet al te lang na elkaar zullen zijn ontstaan. De meest individuele zerk is de vroegste. Zij lijkt wat vormgeving betreft voor de tijd van haar ontstaan de meest moderne van de drie te zijn geweest. Hiermee lijkt deze zerk een bewuste persoonlijke keuze van de abt te zijn geweest, waarmee hij dan, althans achteraf gezien, een traditie in gang heeft gezet voor opzichtige grafmonumenten van de regerende abten.

Van de volgende twee zerken, van abt Van Horpusch (†1635) en abt Duckweiler (†1650) (afb. 7, 8, p. 90 en 94) is een interessant archiefstuk bewaard gebleven.⁴⁴ Hierin is te lezen dat in februari 1639 abt Duckweiler twee grafzerken heeft laten vervaardigen bij de beeldhouwer Johan van Kronenburch in Aken: een voor zijn voorganger en een voor hem zelf. Er is sprake van een ontwerp waarnaar de beeldhouwer moet werken. Zo worden genoemd de levensgrote afbeelding van de abt, familiewapens en andere ornamenten. Het bedrag waarvoor de twee zerken kunnen worden geleverd is 120 rijksdaalders en een mud koren. Met de grafsteen van abt Van Horpusch wordt begonnen in maart van het genoemde jaar en hij is klaar op 12 juli. Deze steen wordt vervaardigd in Rolduc zelf. De steen voor abt Duckweiler wordt op 12 juni door de beeldhouwer aangeschaft in Kornelimunster en wordt vervolgens in de werkplaats van de beeldhouwer in Aken vervaardigd. Op de bijgevoegde rekening worden vrachtkosten in rekening gebracht, en verder ook 16 rijksdaalders voor twee geleverde wijwaterstenen. In maart 1640 lijkt alles te zijn betaald, uiteindelijk voor een bedrag dat onder het bedrag van de offerte ligt, 105 rijksdaalders, 3 schilling en 2 cent.

De beeldhouwer Johan Kronenburch is verder niet bekend; hij zal een steenhouwer zijn geweest die zich mogelijk specialiseerde in grafstenen.⁴⁵ De algemene vormgeving van beide zerken komt ten eerste overeen. We zien een nis met pilasters die een korfboog dragen en rusten op een onderstuk waarop de inscriptieplaat is aangebracht. Verder valt op dat niet alleen de

abtsstaf spiegelbeeldig wordt weergegeven, maar dat dit ook geldt voor de houding van de twee abten wat betreft standbeen en wending van het hoofd. Men kan zich dan ook de vraag stellen of beide zerken door hun spiegelbeeldige voorstelling niet bedoeld waren om in elkaars nabijheid te worden geplaatst. De vormgeving van de zerken komt, als wij ze staande voorstellen, zeker beter tot hun recht dan in een liggende positie, maar een dergelijke plaatsing lijkt toch niet voor de hand te liggen. Ook kleinere details wijzen erop dat de stenen van dezelfde hand zijn, zoals de ruwe achtergrond, de vlakke versiering onder de korfboog, de sierranden van de koorkap en de voluten van de inscriptieplaat.

Het meest opvallende verschil is te zien in de tweemaal vier familiewapens die op de zerk voor abt Van Horpusch zijn aangebracht op de pilasters en die op de zerk van abt Duckweiler ontbreken. Op de zerk van Duckweiler valt vooral de afbeelding op van de vier evangelisten als vrijelijk weergegeven figuurtjes, twee zittend en twee staand. De houding van de vier figuurtjes is zeer gevarieerd en individualistisch, evenals de manier waarop de evangelistensymbolen zijn weergegeven. Zo zijn de symbolen van de zittende evangelisten op de korfboog, een engeltje en een leeuw, tevens de wapendragers van het wapenschild midden boven. Op de zerk van Van Horpusch zien we hier de traditionele putti die vliëgend als wapendragers fungeren. Van de twee onderste evangelisten wijst de rechtse op een geopend boek, terwijl hij met zijn linkerbeen op een os staat en wijst de linker evangelist met zijn rechterhand naar boven, terwijl de kop van een adelaar bij zijn rechterbeen naar voren komt met in zijn bek de inktpot aan een lint. De fraaie algemene vormgeving en vooral de individuele weergave van allerlei kleine details maken van de zerk van abt Duckweiler een van de betere van de hele serie abtszerken in Rolduc.

Precies zestig jaar later, in 1699, is er opnieuw sprake van de aanschaf van twee zerken, voor abt Lamberti (†1664) en abt Van der Steghe (†1682) (afb. 9, 10, p. 96 en 98).⁴⁶ De zerken zijn in opdracht gegeven door de opvolger van Van der Steghe, abt Bock. Hier weten we niet wie de steen- of beeldhouwer is geweest, maar de vormgeving wijst er duidelijk op dat de twee door eenzelfde hand zijn vervaardigd of op zijn minst in eenzelfde atelier.

De aandacht is nu verschoven van een figuurzerk naar een wapen- en inscriptiezerk. Het zijn twee elementen die de hoofdmoot van de vormgeving uitmaken, te midden van veel plantachtige versiering en puttifiguurtjes. Vooral het wapen van abt Van der Steghe neemt een overheersende plaats in. Hoewel het wapen vrijwel geheel is afgesleten, is de voorstelling nog goed te reconstrueren, daar hij zijn wapen ook prominent heeft laten aanbrengen op de bovendorpel van de hoofdingang tot de abtswoning.⁴⁷ Een prominent element op beide zerken is verder de afbeelding van de mijter, tot het dragen waarvan abt Lamberti, de redder van het klooster, als eerste op individuele basis door de paus werd gerechtigd, een recht dat Van der Steghe als blijvend voor de abt van Kloosterrade heeft verworven.⁴⁸ De beide abten worden in

de opvolging gescheiden door abt De Amezaga, die geen gedenksteen in de kerk van Rolduc bezit. De gelijkenis van de twee zerken, opgericht door hun opvolger, brengt beide abten in de opvolging dicht bij elkaar. Of beide zerken ook dicht bij elkaar hebben gelegen of symmetrisch waren aangebracht in het zuid- en noordtransept boven hun begraafplaats voor de daar aanwezige altaren is niet meer met zekerheid te zeggen.

De gedenksteen voor abt Joannes Bock (†1712) heeft een duidelijk afwijkende vorm (afb. 11, p. 100). Deze steen bestaat uit drie afzonderlijke stukken die aan elkaar zijn gezet. Er is een basis met cartouche met daarop de lijfspreuk van de abt, vervolgens een middenstuk dat uit een inscriptieplaat bestaat tussen twee smalle randen met bladmotieven en tenslotte een driehoekig bovenstuk waarop twee staande putti een wapen met daarboven een mijter vasthouden. Van abt Bock is bekend dat hij zelf zijn eigen graf-schrift heeft opgesteld.⁴⁹ De kloosterlingen vonden dit graf-schrift te bescheiden en hebben vervolgens een ander opschrift geformuleerd; het is dit opschrift dat zich nu op de grafsteen bevindt. Marres en Van Agt hebben hieruit en uit de gehanteerde stijl van de ornamentiek die volgens hen op een oudere datum wijst, geconcludeerd dat we te maken hebben met een epitaaf die later is aangepast voor een uitgebreidere inscriptie.⁵⁰ De drie stukken waaruit de epitaaf bestaat, zijn tegenwoordig al te opvallend van elkaar gescheiden als gevolg van de aangebrachte muurklemmen die de verschillende stukken in de muur vastzetten. Bovendien lijkt het bovenstuk latere ingrepen te hebben ondergaan, zodat het thans niet meer helemaal aansluit op het middenstuk. Ondanks dit alles betreft het toch een duidelijk geheel. De samenstelling van de drie aparte stukken, het ontbreken van slijtsporen op het oppervlak en de algehele opbouw wijzen in de richting van een oorspronkelijk epitaaf die altijd ergens tegen een muur moet hebben gestaan. Mogelijk is de epitaaf ooit omgevallen, zie de verschillende breuken, waarna hij opnieuw en met weinig zorg weer in elkaar is gezet. Als epitaaf lijkt deze grafsteen een duidelijke afsluiting van de serie abtszerken van de voorgangers van abt Bock, waaraan hij zelf bovendien door zijn opdracht voor de zerken van de abten Lamberti en Van der Steghe had meegewerkt.

Toch was de epitaaf van abt Bock niet het laatste monument voor een abt in Rolduc. De laatste zerk is die voor abt Heyendal (†1733) en betreft een zeer uitzonderlijke zerk vanwege de genre-achtige voorstelling die men erop aantreft (afb. 12, p. 102). Heyendal had, zoals eerder opgemerkt, een grafkelder laten aanbrengen voor hemzelf en zijn opvolgers.⁵¹ Dit lijkt te passen in de geest van de tijd, waarin grote figuratieve zerken niet meer gangbaar waren en men over het algemeen was overgestapt op epitafen. De zerk voor abt Heyendal kan moeilijk worden gezien als een persoonlijke opdracht en is beter te beschouwen als een uitzonderlijk eerbetoon, opgericht door de bewonderaars van de meest uitzonderlijke abt van het klooster tot dan toe.

De zerk vertoont nogal wat beschadigingen. Bovendien is zij doormidden gebroken, waarna bij het samenstellen een rand lijkt te zijn vervallen.

Ondanks deze nadelige effecten blijft de voorstelling intrigerend, uitvoerig en uitzonderlijk. De uitgebreide inscriptie is weergegeven op een van een perspectivisch weergegeven tafel vallend kleed, dat onderaan de figuur van Vader Tijd gedeeltelijk bedekt. Op de tafel zien we niet alleen de portretbuste van de abt op een ovaal schild, vastgehouden door een putto, maar verder ook allerlei attributen die verwijzen naar de uitzonderlijke werkzaamheden en capaciteiten van de overleden abt. Zo zijn er de abtsstaf en mijter, vastgehouden door twee andere putti, die verwijzen naar de waardigheid van de gemijterde abt. De boeken en de inktpot duiden op zijn geleerdheid en zijn vele geschriften. Er is een weegschaal die doorslaat naar de positieve kant. De andere afgebeelde apparatuur, zoals passer, schaal, schijf en gewichten, betreft mogelijk architecturale elementen die verwijzen naar de bemoeienissen van de abt met het optrekken van de tuinmuur en de aanleg van de grote tuin.

De gehele voorstelling is gevat in een lijst, wat wijst op het karakter van een vloerzerk. Het geheel is echter duidelijk verticaal gedacht en als liggende voorstelling moet het iets incongruents hebben gehad. De zerk is het best te karakteriseren als een apotheose van een grote serie grafmonumenten voor abten van Rolduc en opgericht voor de meest tot de verbeelding sprekende abt.

Er is in het voorgaande een aantal keren op gewezen dat op verschillende momenten bewust is gekozen voor continuïteit in het aanbrengen van opvallende zerken voor de regerende abten van het klooster Rolduc. De eerste zerk lijkt een persoonlijke keuze te zijn geweest met een op dat moment opvallend moderne vormgeving. De aanschaf van de zerken door abt Duckweiler voor hemzelf en zijn voorganger en door abt Bock voor twee van zijn voorgangers wijst erop dat men niet alleen de verschillende abten wilde eren en in herinnering houden, maar dat men ook uitdrukking wilde geven aan de continuïteit van het gezag van de abten door de tijd heen. Het monumentale karakter van de zerken, weliswaar onderhevig aan de veranderende opvattingen van stijl en vormgeving, moet zijn bedoeld als een duidelijke uiting van het doorlopende gezag van de opeenvolgende abten.

Er is een bepaald detail dat erop wijst dat men rond 1700 in deze geest dacht. Op alle zerken tot die van abt Bock is het rangnummer van de abt met één cijfer verlaagd. Dit moet zijn gedaan onder abt Bock of abt Heyendal. Van Heyendal is bekend dat hij zich intensief bezig hield met de geschiedenis van het klooster en zijn abten. Zo is er eerder op gewezen dat hij persoonlijk de overlijdensdatum van hertog Walram op diens nieuwe grafmonument heeft laten aanbrengen. De bewuste ingreep in de inscripties van de oude abtszerken wijst eveneens op een zeer bewust historisch besef en op het belang dat aan de serie abtszerken werd gehecht.

Het is opvallend dat de serie begint met de zerk voor een abt die als een der eersten het klooster van Rolduc na een lange periode van verval weer nieuw leven probeerde in te blazen.⁵² De geschiedenis van het herstel

van het geestelijk leven en van het doorvoeren van strenge theologische opvattingen en discipline wordt vanaf abt Dammerscheidt gekenmerkt door vastberaden abten die vaak strijd moesten leveren tegen zowel de aanwezige kanunniken als tegen de politieke machthebbers die een begerig oog op het klooster en zijn bezittingen hadden laten vallen. De verschillende abten namen de opvattingen van hun voorgangers betreffende de zelfstandigheid en eigenwaarde van het klooster over en zetten deze met al hun energie voort. Het is deze continuïteit van opvolgende abten die duidelijk wordt onderstreept door en haar uitdrukking vindt in de gesloten serie van abtzerken die in Rolduc bewaard is gebleven.

Men kan niet zeggen dat er altijd is gekozen voor zeer opvallende kunstzinnige objecten die passen in de avantgarde van de kunst van het einde van de zestiende tot het begin van de achttiende eeuw. De bloeiperiode voor grootse grafzerken in Europees verband ligt vroeger en valt hoofdzakelijk in de vijftiende eeuw doorlopend tot het laatste kwart van de zestiende eeuw. Maar ook toen al was een kentering te zien naar min of meer opvallende epitafen. In het bisdom Utrecht kozen praktisch alle kanunniken voor epitafen.⁵³ In de regio Zeeland ziet men gegraveerde vloerzerken met figuren, een type zerk dat echter op het einde van de zestiende eeuw tamelijk abrupt ophoudt. Ook in de Duitse landen ging men al vroeg over op allerlei epitafen. Zo werd een neef van abt Wormbs, die deken was in de Dom te Aken, geëerd met een epitaaf.⁵⁴ Het heeft er veel van weg dat men in Rolduc na de zerk van abt Dammerscheidt bewust heeft gekozen voor een traditionele vorm van gedenksteen voor abten. De traditionele keus kan beïnvloed zijn door het heftige verzet dat werd gepleegd tegen het opkomende protestantisme en het vastberaden vasthouden aan traditionele oude katholieke opvattingen.

Vergelijkbare gesloten series van zerken voor ambtsdragers vindt men niet vaak. De serie zerken voor abdissen in Susteren is enigszins vergelijkbaar, maar vertoont veel meer hiaten.⁵⁵ Wel is het in Susteren opvallend dat de figuurzerken stevast voor abdissen zijn bedoeld, terwijl de niet-figuurzerken die daar ook bewaard zijn gebleven, voor andere personen zijn bestemd. Ook in Rijnsburg in Holland is een serie abdiszerken bewaard gebleven, maar die stopt abrupt, als gevolg van de doorvoering van de Reformatie, aan het einde van de zestiende eeuw.⁵⁶ In Maastricht met zijn twee kapittelkerken treft men met name in de zeventiende eeuw maar weinig van dergelijke opvallende kanunnikenzerken aan.⁵⁷ Sporadisch ziet men in de zeventiende eeuw nog figuurzerken van abten in Belgisch Limburg, maar zij zijn er even sporadisch als de figuurzerken voor ridders en adellijke echtparen.⁵⁸ De conclusie moet luiden dat de gesloten serie abtzerken tot het eerste kwart van de achttiende eeuw in Rolduc een uitzonderlijke serie is.

De epitaaf voor abt Bock lijkt het einde van een traditie te markeren en de beslissing van abt Heyendal voor de bouw van een aparte grafkelder voor hem en zijn opvolgers lijkt dit te bevestigen. De uitzonderlijke zerk voor Heyendal zelf, die moet zijn opgericht door de kloosterlingen, getuigt van een laatste opwelling. De opvolgers van abt Heyendal hebben begrepen

dat de tijd voor grootse grafzerken voorbij was en waarschijnlijk ook dat zij niet meer nodig waren. Zij lieten zich allen wel portreteren door schilders.⁵⁹ Deze geschilderde portretten dienden eenzelfde doel, in een ander medium in een andere tijd. Zij lieten zich daarentegen begraven in een eenvoudig graf met mogelijk niet meer dan een afsluitende plaat met hun naam.

Alle negen abtszerken in Rolduc zijn opvallende, monumentale werken, die hebben gefunctioneerd waarvoor zij bedoeld lijken te zijn geweest, de bevestiging en uitstraling van het geestelijk gezag van de abten van Rolduc en van de geestelijke instelling van het klooster als zodanig. Niet alle grafzerken zijn grootse kunstwerken, maar drie of vier kunnen wel degelijk op een dergelijke titel aanspraak maken. De zerk van abt Dammerscheidt was voor haar tijd opvallend modern. De zerken van abt Duckweiler en abt Heyendal zijn door hun uitzonderlijke vormgeving en individualistische uitwerking van details te beschouwen als werken van (zeer) competente beeldhouwers. Dit geldt wat minder voor de zerk van abt Lamberti, hoewel ook deze zerk als tamelijk individueel en wat vormgeving betreft als geslaagd kan worden gekarakteriseerd.

De waardering van de zerken in Rolduc is in latere tijden niet altijd hoog geweest, getuige de ligging, tot 1903, in de zijbeuken van het schip van de kerk. De plaatsing tegen de wanden door Cuypers betekent een herwaardering. Dit is ook te zien in twee neogotische grafstenen op het kerkhof van Rolduc voor directeur W. Everts (†1900) en directeur R. Corten (†1909), die duidelijk geïnspireerd lijken op de abtszerken met staande abtfiguren in de kerk. Toch kan men niet zeggen dat de abtszerken in Rolduc in de kunsthistorische literatuur die aandacht hebben gekregen die zij verdienen. Deze bijdrage is bedoeld om de aandacht opnieuw op deze uitzonderlijke serie abtszerken te vestigen.

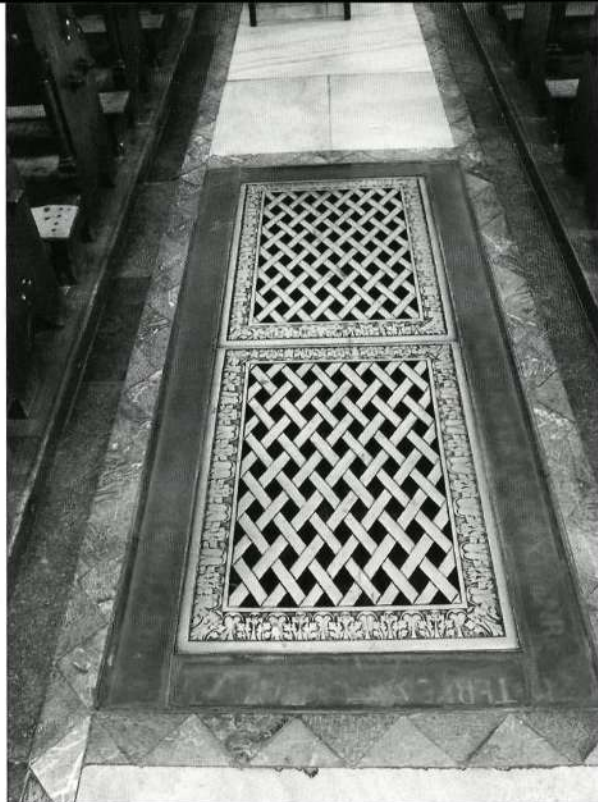
BESCHRIJVINGEN

De beschrijvingen volgen een vast patroon. Allereerst worden de huidige bewaarplaats, de maten en de steensoort vermeld, gevolgd door de inscriptie en de wapens. Hierna komen de formele beschrijving met aandacht voor de staat waarin de zerk bewaard is gebleven, de (architectonische) opbouw en de iconografische voorstelling. De beschrijving gebeurt vanuit de voorstelling: rechts op de zerk is voor de toeschouwer links.

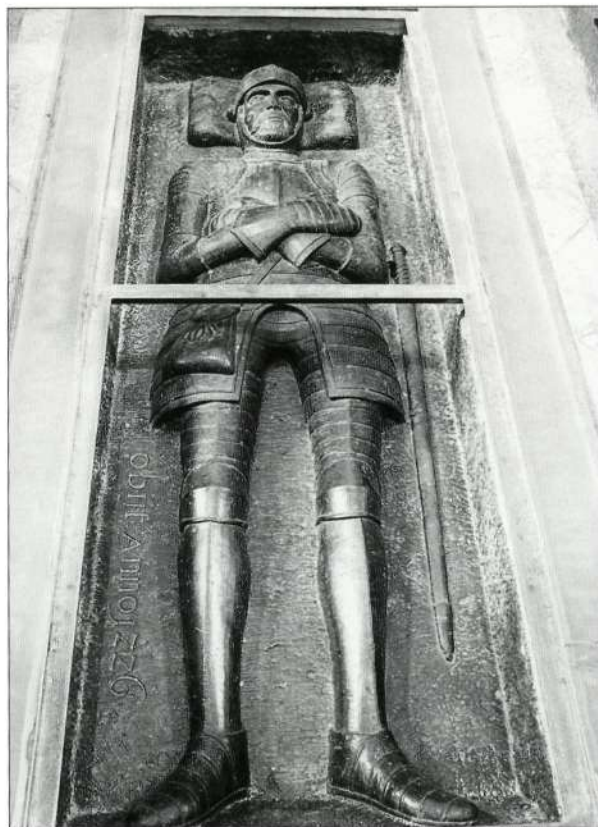
Bij de vermelding van de inscriptie is gestreefd naar een zo nauwkeurig mogelijke weergave van de letters, dus met contracties, ligaturen, diakritische tekens, eventuele fouten etc. De soms optredende verschillen in grootte van met name de Latijnse majuskels worden niet weergegeven: zij dienen slechts een decoratief doel. De niet meer leesbare letters die wel bekend zijn uit vroegere geschriften zijn tussen haakjes geplaatst.

Van de Latijnse inscripties wordt in noten een vertaling gegeven. Extra opmerkingen aangaande de beschreven heraldiek zijn eveneens in noten opgenomen.⁶⁰

Afb. 1: Koperen afdekplaat over het grafmonument van hertog Walram II †1226, begin achttiende eeuw, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto auteur).

Afb. 3: Grafmonument van hertog Walram II †1226, 1715, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto auteur).

1. Hertog Walram, 1226; grafmonument van 1715 (afb. 1, 3)

Huidige plaats: in de oostelijke travee van het schip in het middenpad, verzonken in de grond onder een messing rooster.

Maten, steensoort: 71 x 187 cm; donker marmer.

Inscriptie: op rand: + ISTE FUIT TALIS / VIRTUTIBUS IMPERIALIS MAJESTAS SIMILEM NESCIUIT HABERE PER OR / BEM LIMBURCH DUX ARCHOS / ARLON COMES IN LUCELEMBURCH WALRAMUS DICTUS HENRICUS / PATER EIUS

op middenvak links onder aan de lange zijde: *obijt Anno 1226.*⁶¹

Beschrijving: de steen heeft een brede rand van 12 cm waarop de inscriptie is aangebracht, te beginnen midden op de bovenrand. De letters van de randinscriptie zijn een aantal jaren geleden in koper aangevuld.⁶² De rand is nu bedekt door een band van hard plastic-achtig glas. Aan de binnenzijde bevindt zich een gemetseld randje van ca. twee centimeter, de hoogte van de plastic band; hierop rust een ijzeren lijst waarin de koperen plaat rust die de grafsteen bedekt. Deze plaat bestaat uit twee gedeelten en heeft een ajourversiering van acanthusbladeren. Het middengedeelte van de steen is een verdiept veld van 13,5 cm diepte. Hier is in hoogrelief, zo'n 10-11 cm, de figuur van een ridder uitgehouwen.

De ridder ligt met zijn hoofd op een enkel langwerpige kussen. De ogen zijn gesloten en hij heeft een afhangende snor en een korte baard. De handen zijn bij de polsen over elkaar gekruist en liggen vlak op het ondergedeelte van de borst. De benen liggen recht naar beneden en uit elkaar waar bij de voeten naar buiten zijn gedraaid. De houding is star frontaal zonder enige aanduiding van beweging.

De figuur van de ridder is gekleed in een volledige, uit platen bestaande wapenrusting. We zien een helm met opgeklapt vizier, een borstkuras met aparte schouderstukken, armbekleding met elleboogstukken en opvallend grote handschoenen. Verder draagt hij een uit platen bestaande rok met een boogopening middenvoor en dijbeekleding die eveneens bestaat uit verschillende lamellen en die overloopt in een broek. Vanaf de knie tot de enkels zijn effen beenplaten aangebracht; de schoenen bestaan opnieuw uit verschillende lamellen. Op de rechterheup hangt een buidel, die via een riem van het middel afhangt. Rechts naast en los van de figuur zien we in laagrelief het getrokken zwaard. Rechts naast het rechterbeen is naast de opstaande rand een extra inscriptie aangebracht met de datum van overlijden in iets kleinere letters en te lezen in tegengestelde richting van de tekst op de rand.

Op de zerk is nergens een wapenschild weergegeven.

Afb. 4:
Grafzerk van abt
Leonardus
Dammerscheidt
†1557, abdijkerk
Rolduc Kerkrade
(foto RDMZ Zeist).

2 Leonardus Dammerscheidt, 1557 (afb. 4)

Huidige plaats: tegen de noordwand van het noordtransept, de oostelijke van twee zerken.

Maten, steensoort: 130 x 260 x 23 cm; hardsteen.

Inscriptie: HIC IACET REVERENDVS· AC GENEROSVS· DNS· LEONARDVS· DAMERSCHEIT· VIGESIMVS· / SEXTVS¶· ABBAS IHS· HVIVS· MONASTER / II· QVI· OBIIT· 1557 DECIMOQVINTO· OCTOBRIS· IN SANCTA PACE REQUIESCAT⁶³

¶ Door de verandering van de letters PTIM in SEXT is SEPTIMUS veranderd in SEXTUS; de SE van SEPTIMUS is wel blijven staan.

Wapen: wapenschild: een hertenschedel (Dammerscheidt).⁶⁴

Beschrijving: de linkerzijde van de zerk is enigszins afgesleten en ook de onderrand vertoont beschadigingen. Verder is het ondergedeelte van het gelaat van de abt erg afgesleten.

De zerk heeft een brede rand aan de rechter-, boven- en linkerzijde zonder aanduiding van de hoeken; hierop is de inscriptie gegraveerd in kapitalen. Het begin van de inscriptie is rechtsonder. De buitenzijden van de zerk vertonen een bladversiering. Binnen de rand is tegen een geruwde achtergrond in hoogrelief een nis in renaissance-stijl afgebeeld. We zien twee kandelaarzuilen bestaande uit twee gedeelten. De ondergedeelten vertonen aan de boven- en onderzijde bladwerk in laagrelief en in het midden cannelures met een rozet. Aan de bovenzijde worden zij afgesloten met ronde abaci. Hierboven bevinden zich twee kleinere maar vergelijkbare kandelaarzuilen. De zuilen rusten op postamenten met geprofileerde boven- en onderzijden. Op de abaci van de onderste zuilen begint achter de bovenste zuilen een rondboog met dubbele rand, in het midden door streepjes verdeeld in vlakjes. Onder de abaci van de bovenste zuilen loopt een dubbele horizontale band. De zo ontstane zwikken zijn opgevuld met gevleugelde draakjes in reliëf. Hierboven zien we een schelpnis omgeven door een vergelijkbare boog als eronder maar eindigend in voluten. De schelpnis omsluit een puttokopje met uitgespreide vleugels. Boven de abaci zijn medaillons aangebracht met een dubbele rand waarin rechts een gevleugelde os en links een gevleugelde adelaar zijn te zien. De ruimte tussen medaillons en boog wordt opgevuld door bladwerk. Op de postamenten zijn vergelijkbare medaillons te zien met rechts een knielende engel met vleugels en links een gevleugelde leeuw. De iconografische duiding van de medaillons betreft de evangelistensymbolen, waarbij de volgorde afwijkt van wat gebruikelijk is. De volgorde op de zerk is te beginnen rechts boven en met de klok mee: Lucas, Marcus, Johannes en Mattheus, terwijl de gebruikelijke volgorde op grafmonumenten is: Johannes, Mattheus, Lucas en Marcus. Op de zerk van abt Duckweiler komt weer een andere volgorde voor. Onder de postamenten zijn puttikopjes te zien tussen vleugels. Midden onder bevindt zich het wapenschild weergegeven met golvende zijden en tegen dekkleden.

De figuur van de abt is staande afgebeeld met de benen iets uit elkaar en met de voeten naast het schild. De handen liggen gevouwen voor de borst, waarbij de linkerhand over de binnenzijde van de rechterhand is gelegd. Zijn hoofd rust op een kussen, dat aan de bovenzijde de boog volgt en waarvan de benedenhoeken eindigen in twee kleine kwastjes. De abt is gekleed in amict, albe en koormantel. De amict vertoont een versiering in ruitjes. Van de albe zijn slechts twee kleine gedeelten te zien, onder de amict en midden onder. De breed vallende mantel met rechts en links verschillende zware V- en U-plooien bedekt het hele onderlichaam. De bovenzijde van de mantel heeft sierranden bestaande uit ruiten en stippen, de onderzijden vertonen een franjerand. Achter de handen is het bovengedeelte van de gesp te zien die de mantel sluit. De abt is blootshoofds en heeft sluijk haar dat voor de oren hangt. De abtsstaf wordt met de rechter onderarm tegen het lichaam gehouden. De krul, eindigend in een druiventros en met een ring als uiteinde, rust naast het hoofd op het kussen. De punt van de staf verdwijnt achter het wapenschild tussen de voeten, die gestoken zijn in schoenen met brede, vlakke neuzen.

Afb. 5: Grafzerk van abt Joannes van Tomburg genaamd Wormbs †1600, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto auteur).

3 Joannes van Tomburg genaamd Wormbs, 1600 (afb. 5)

Huidige plaats: tegen de zuidwand van het zuidtransept, de oostelijke van twee zerken.

Maten, steensoort: 131 x 267 x 14 cm; hardsteen.

Inscriptie: Ad^m. Reve'. Et Nobil. D. Iōes / a. Tomberg. Dict'. Wormbs-hui'. Mon. 27¶. Abb. et. difficili-seculo. tertio. exusti / Restaurator. ipso. S. U'bani / pie. obiit. A^o. Salut. 1600. Aetat. 73. Sacerdotij. 53. Dignitat. 43. Requiesc. in. pace

in de boog boven het hoofd van de abt: SPES. MEA. CHRISTUS⁶⁵

¶ Het oorspronkelijke cijfer 8 is oversneden door een 7.

Wapens: op ieder der vier hoeken een wapenschild (de vier kwartierwapens): rechtsboven twee geschaakte dwarsbalken (Tomburg); rechtsonder twee schuingekruiste leliestengels (Michelhem); linksboven twee geruite kepers (Schall van Bell); linksonder een dwarsbalk beladen met drie merletten (Schlenderhan).

Beschrijving: de zerk heeft een brede, aan de buitenzijde eenvoudig geprofileerde rand, waarop de inscriptie is gegraveerd in gotische minuskels en Latijnse majuskels. De hoeken van de rand worden doorbroken door lauwerkranen met daarin de vier kwartierwapens. Het middengedeelte wordt ingenomen door een nis. De nis wordt gevormd door twee pilasters in laagrelief versierd met gekartelde dwarskruisjes, ruitjes en gewone kruisjes. De pilasters hebben eenvoudige bases en kleine postamenten en een bekroning, bestaande uit een astragal, hals, echinus en abacus, die in een ronding achter de schouders van de abt-figuur doorloopt. Hierboven bevindt zich een verbrede rondboog, waarop zich de extra spreuk bevindt, met een geprofileerde buitenrand. Het veld tussen rondboog en tekstband heeft aan de kanten een vlakke band. In de zwikken die zo ontstaan, bevindt zich midden boven een puttokopje met uitgespreide vleugels en rechts en links een gevleugelde zandloper en een doodshoofd op twee gekruiste doodsbeenderen.

In de nis zien we de levensgrote figuur van een abt. Hij staat op de tekstband onderaan, die samen met de kanten van de pilasterbases een perspectivische ruimte laat ontstaan. Zijn handen liggen gevouwen voor de borst, waarbij de rug van de rechterhand bovenop ligt en de handpalm van de linkerhand nog voor een gedeelte zichtbaar is. Zijn hoofd ligt op een dik kussen, dat aan de bovenzijde de ronding van de boog volgt en in de twee benedenhoeken eindigt in dikke kwasten. De achtergrond hier is versierd met rozetten tussen streepjes in laagrelief. De abt is gekleed in amict, albe en koormantel. Van de amict is slechts een ronde strook rond de hals zichtbaar. De albe is voorgesteld als gemaakt van fijne stof, die in vele parallelle plooiën neervalt, aan de onderzijde uitwaaiierend naar de zijkanten en over de voeten. Hieronder zijn nog net de stompe neuzen van het schoeisel zichtbaar. De koormantel, voor de borst vastgemaakt met een gesp in de vorm van een vierpas met een knop in het midden, valt aan de voorzijde tot juist over de knieën, maar loopt achter naar beneden uit. De randen van de koormantel zijn versierd met een band bestaande uit ruiten en rondjes tussen knopen, waarbij de rand aan de binnenzijde wordt afgesloten door een boograndje, dit alles opnieuw in laagrelief. De abt is blootshoofds en heeft krullend haar, een snor en een kort baardje. De blikrichting is recht vooruit. De lange abtsstaf wordt tegen het lichaam gehouden door de rechter onderarm. De bekroning van de staf, een voluutvorm komende uit een blad ligt op het kussen rechts naast het hoofd. De punt rust via de albe op de linker voet. De staf heeft een verdere versiering in een nodus onder de bekroning en een ring in het midden.

Afb. 6: Grafzerk van abt Mathias Straelen †1614, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto auteur).

4 Mathias Straelen, 1614 (afb. 6)

Huidige plaats: tegen de noordwand van het noordtransept, de westelijke van twee zerken.

Maten, steensoort: 115 x 230 x 14 cm; hardsteen.

Inscriptie: ADMODVM REVERENDVS ET PIVS / DOMINVS MATHIAS STRALENVS HVIVS MON: VIGESIMVS OCTAV, ¶ ABBAS IPSO / S ATHANASII PIE OBIIT (... / ...)⁶⁶

¶ OCTAV, lijkt in de plaats te zijn gekomen van NONVS, van welk telwoord de V en het ondergedeelte van de S zijn blijven staan; de letters OCT zijn smaller en vager dan de overige letters in reliëf.

Wapen: wapenschild: drie lelies (2,1); achter het schild oprijzend een abtsstaf met afhangelende vaan.

Beschrijving: de zerk is op verschillende plaatsen glad geworden, aan de rechterzijde meer dan aan de linker. De inscriptie op de rechter tekstband en op het rechtergedeelte van de tekstband boven en onder is afgesleten.

De zerk heeft een verhoogde rand, die aan de buitenzijde is geprofileerd. De letters van de hierop aangebrachte inscriptie zijn in laagrelief. Op het middenveld is in perspectief een nis afgebeeld. De pilasters rusten op geprofileerde bases op een plint. De bekroning is eenvoudig, bestaande uit een astragal, hals, echinus en abacus, en loopt achter de schouders van de abt-figuur door. De voorzijden van de pilasters vertonen nog vaag een bladversiering in laagrelief. Op de pilasters rust een brede rondboog met aan de binnen- en bovenzijde een eenvoudige lijst. De boogvulling is opgevuld met een schelpmotief. Op de boog zien we twee naakte gevleugelde putti, die met hun buitenste been op de binnenrand staan, terwijl hun binnenste been buiten de buitenrand zweeft. Met hun handen houden zij de sluitsteen van de roodboog vast, waarop een zandloper is afgebeeld en met hun andere hand een doodshoofd, dat op de zandloper rust.

De figuur van de abt is afgebeeld als staande op wat een kussen lijkt, dat begint op het perspectivisch weergegeven grondvlak tussen de bases van de kapitelen, maar naar achteren op een enigszins onlogische manier oploopt. Het hoofd van de abt is weergegeven voor de schelpnis. De houding van de bovenhelft van de figuur en het hoofd is ietwat naar links gericht, het ondergedeelte is zuiver frontaal. De handen zijn voor de borst gevouwen, waarbij de rug van de rechterhand naar voren is gericht en de handpalm van de linkerhand er linksonder zichtbaar is. Hij is gekleed in amict, albe en koormantel. Van de amict is rond de hals alleen een band te zien. De albe bestaat uit zeer vele parallelle plooiën, die golvend over de schoenen met plumpe neuzen vallen. De koormantel is hoog op de borst vastgemaakt met een gesp in de vorm van een vierpas met een knop in het midden. De randen van de mantel vertonen een versiering bestaande uit een geometrisch patroon van ruiten en rondingen met stippen en knoppen. De rechterband is vanaf de pols niet te zien, aangezien de rand hier is weergegeven als omgeslagen. De abt is blootshoofds, heeft een kaal voorhoofd en achterop een ring van krulletjes. Verder heeft hij een snor en een korte baard; zijn ogen zijn gesloten. De abtsstaf wordt door de rechterpols tegen het lichaam gedrukt. De bekroning ervan bestaat uit een knop met daarboven een bladvorm en aan een touwtje een brede kwast onder een knop. De punt rust tegen de linkerkant van de nis op de hoogte van de linker enkel. Tussen de voeten is het wapenschild te zien met daarachter de bovenzijde van een kleine abtsstaf met een ronde bekroning aan de buitenzijde voorzien van vele kleine uitstulpingen. Aan de bekroning zit een haakje waaraan een vaan hangt, bestaande uit een knop en een breed uiteinde.

Afb. 7: Grafzerk van abt Balduin van Wallum genaamd van Horpusch †1635, Johan Kronenburch 1639, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto RDMZ Zeist).

5 Balduin van Wallum genaamd van Horpusch, 1635; grafsteen van 1639 (afb. 7)

Huidige plaats: in voorportaal van de noordwestelijke ingang, tegen de westelijke wand.

Maten, steensoort: 132 x 253 cm; hardsteen.

Inscriptie: AD̄M̄ RD̄VS AC PR̄ENOBILIS D.DN̄VS BALDVINVS / AB HORPVSCH ABBAS VIGESIMVS ^{9vs} ¶ CANO. REGVLA / ORD: D: AVGVSTINI MONASTERY RODENSIS PRIMUS / DN̄VS TEMPORALIS IN KIRCHRAETH ET MARCKSTEIN / OBYT. AŌ DN̄I. 1635. 18. 10BRIS. DIGNITATIS SVÆ / 21 CUIVS ALĒ, DEVS REFRIGERIVM LARGIATVR⁶⁷

onder de kwartierwapens, rechts: 1 HORPVSCH, 2 ZEVEL OVERMAS, 3 DROTTEN, 4 DAMERSCHEIT; links: 1 KRVMMELE, 2 BELVEN, 3 KALDENBACH, 4 PALANT

¶ De oorspronkelijke letters TR van TRIGESIMUS zijn vervangen door een V; op het einde is het superscript 9vs toegevoegd.

Wapens: I wapen van de abt: wapenschild: een keper, onder vergezeld van een zespuntige ster (Horpusch). Achter het schild rijst een abtsstaf op waaraan een vaan. Schildhouders: twee vliegende putti die ieder met een hand een bovenhoek van het schild vasthouden

II kwartierwapens, rechts de kwartieren van vaderszijde: 1 Van Wallum gen. Van Horpusch ('Horpusch'): wapenschild: als boven. Helm, dekkleden en wrong. Helmtéken: een vlucht waartussen een zespuntige ster; 2 Van Zievel ('Zevel Overmas'): wapenschild: getralied. Helm en dekkleden. Helmtéken: een omgewende kop met hals van een brakhond; 3 Van Droeten ('Drotten'): wapenschild: een dwarsbalk vergezeld in de rechterbovenhoek van een zespuntige ster. Helm, dekkleden en wrong. Helmtéken: een vlucht waartussen een schildje met het wapen; 4 Van Dammerscheidt ('Dammerscheit'): wapenschild: een hertenschedel. Helm en dekkleden. Helmtéken: een hertenschedel

links de kwartieren van moederszijde: 5 Crummel van Eynatten ('Krummel'): wapenschild: een achtkoppig slangenkruis. Helm en dekkleden. Helmtéken: een gespoorde laars met de voet naar boven; 6 Bartolf van Belven ('Belven'): wapenschild: een klimmende eenhoorn. Helm, dekkleden en wrong. Helmtéken: een klimmende eenhoorn; 7 Van Kaldenbach ('Kaldenbach'): wapenschild: een verkort kruis van negen aaneengesloten bloemen (of: schijven?) en in het schildhoofd een barensteel. Gekroonde helm en dekkleden. Helmtéken: een drakenkop (of: hondenkop?); 8 Van Palant ('Palant'): wapenschild: gedwarsbalkt van zes stukken. Gekroonde helm en dekkleden. Helmtéken: een vlucht waartussen een schildje met het wapen.⁶⁸

Beschrijving: de zerk wordt omzoomd door een geronde rand met een eenvoudige profiel aan de buiten- en binnenzijde. Tegen een geruwde achtergrond zien we in tamelijk hoog reliëf een perspectivisch weergegeven hoge nis met pilasters op geprofileerde bases en bekroningen en met een brede korfboog met randen. De binnenzijde van de nis vertoont in laagrelief een rand die onder de korfboog overgaat in een rij boogjes, terwijl rechts en links nog een extra gekrulde band is weergegeven. De korfboog rust op de binnenzijde van de pilasterbekroningen, op de buitenzijde is een voluut te zien. Het postament heeft aan de bovenzijde een geprofileerde rand en aan de zijkanten twee G-vormige voluten. In het midden van de bovenrand is een liggende zandloper te zien tussen vleugels. Het middenveld van het postament bevat een verhoogde inscriptieplaat. Op de pilasters zijn tweemaal vier wapenschilden aangebracht, alle voorzien van een schild, een helm, dekkleden en een helmteken. Onder de schilden zijn de namen van de families gegraveerd. De korfboog heeft een bladversiering in laagrelief. Midden boven hangt een wapenschild met het hoofdwapen. Dit schild vertoont inkepingen aan de zijkanten, voluten aan de bovenzijde en een toot aan de onderzijde. Via een tussenstukje lijkt het schild te hangen aan een lus die is vastgemaakt op de rand van de zerk, terwijl achter het middenstukje een gevouwen doek is te zien. Het schild wordt vastgehouden door twee putti, van wie de linker de benen heeft gekruist. Zij zijn naakt met uitzondering van een dun schaamdoekje en hebben vleugels. In hun vrije hand houden zij een uitgedoofde toorts, die achter hun benen naar beneden wijst.

In de nis is, eveneens in tamelijk hoog reliëf, op een perspectivisch weergegeven grondje de staande figuur van een abt te zien. Hij is frontaal afgebeeld met een lichte aanduiding van de rechterknie; de blikrichting is enigszins naar rechts. Zijn handen zijn links voor zijn borst gevouwen. De abtsstaf wordt met de linker onderarm tegen het lichaam gedrukt en rust met de punt op een doodshoofd, dat naast zijn rechtervoet is geplaatst. De bekroning van de staf bestaat uit een weelderige krul en een lange afhanginge kwast. De abt is gekleed in amict, albe en koormantel. De albe is weergegeven als bestaande uit een fijne stof met soepel vallende parallelplooien. De geronde V-plooien op de buik suggereren dat de albe bijeen wordt gehouden door een cingel, maar die is niet weergegeven. De koormantel met zware, neervallende plooien heeft brede randen versierd met acanthusbladeren en een franjerand aan de onderzijde. Op de borst wordt hij bijeengehouden door een grote kruisvormige gesp met in het midden een bloemblad. De schoenen hebben ronde neuzen. De abt is blootshoofds. Hij heeft strak op het hoofd liggend haar met gekrulde toefjes bij de oren en boven op het hoofd. Verder heeft hij een snor en een baardje.

6 Casparus Duckweiler, 1650; grafsteen van 1639 (afb. 8)

Huidige plaats: tegen de zuidwand van het zuidtransept, de westelijke van twee zerken.

Maten, steensoort: 135 x 257 x 16 cm; hardsteen.

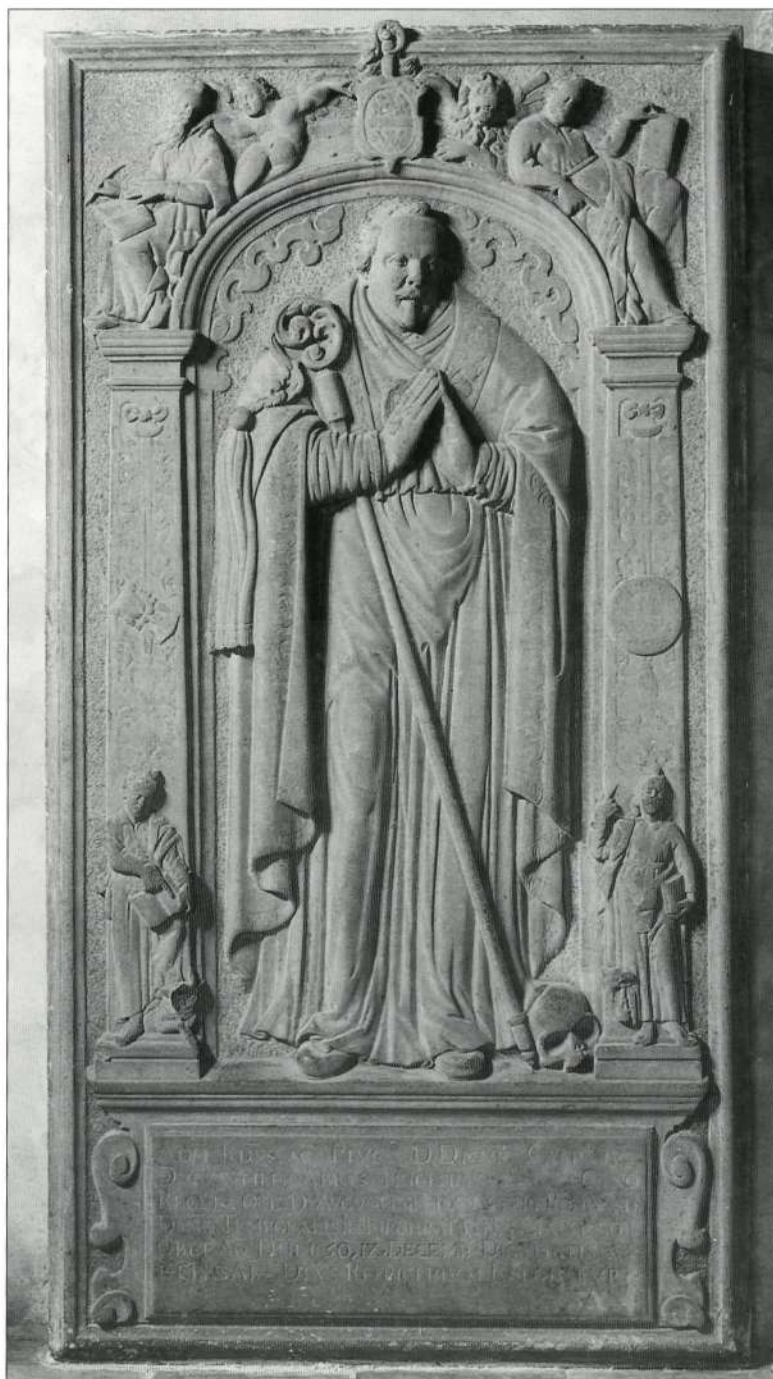
Inscriptie: ADM̄ RDV̄S AC PIVS D. DN̄VS. CASPARVS / DVCKWEILER
ABBAS TRIGESIMVS ' ¶ CANO / REGVLA ORD D. AVGVSTINI
MONASTERY RODENSIS / DN̄VS TEMPORALIS IN KIRCHRAETII
ET MARCKSTEIN / OBYT AŌ. DN̄I 1650, 12. DECEMB DIGNITATIS
SVÆ / 14 CUIVS AĒ DEVS REFRIGERIVM LARGIATVR⁶⁹

¶ Tussen TRIGESIMUS en CANO bevindt zich een open ruimte waar vroeger PRIMUS moet hebben gestaan: het bovenstukje van de P is nog te zien. *Wapen:* wapenschild: een dwarsbalk vergezeld boven van twee naast elkaar geplaatste twijgen elk met een bloem en onder de letter W. Midden achter het schild oprijzend een abtsstaf met afhangende vaan. Schildhouders: rechts een gevleugelde putto die met een hand het schild vasthoudt en links een leeuw die met een klauw hetzelfde doet.

Beschrijving: de zerk wordt omzoomd door een geprofileerde rand. Hierbinnen zien we tegen een geruwde achtergrond een perspectivisch weergegeven nis bestaande uit pilasters met bases en bekroningen en een geprofileerde korfboog. Tegen de binnenrand van de pilasters is verder nog een vlakke rand aangebracht die onder de korfboog bestaat uit bladachtige versiering. De pilasters rusten op een postament met een geprofileerde bovenrand en met zijanten bestaande uit twee vlakke voluten. Hiertussen is een verhoogde plaat aangebracht voor de inscriptie. De pilasters hebben een ornamentale versiering in laag reliëf bestaande uit een dubbel koord afhangend van een strik en aan beide zijden omringd door bladranken. In het midden van de pilasters is rechts een zandloper vastgemaakt aan het koord en links een schijf met daarop een zonnewijzer. Midden boven de korfboog is een wapenschild te zien, dat via een tussenstukje afhangt van een ring op de zerkrand. Achter het tussenstukje bevindt zich een gedrapeerde doek, die eindigt in een krul om de ring. Het wapenschild wordt vastgehouden door een putto en een leeuw. De gevleugelde naakte putto legt zijn rechterhand op de schouder van de zittende figuur in de rechter bovenhoek. De leeuw, waarvan we de kop en de manen zien, laat zijn linker voorklauw rusten op de korfboog.

In de nis staat de figuur van een abt met rechterknie en -voet iets naar voren en de blikrichting naar links. Zijn handen zijn voor de borst gevouwen. Hij is gekleed in amict, albe en koormantel. De albe, afgebeeld als gemaakt van fijne, dunne stof met vele parallelle plooiën, bloest op over een onzichtbare cingel, waaronder vervolgens enkele ronde V-plooiën ontstaan. De zware koormantel heeft brede, met bladmotief versierde randen en een franjerand aan de onderzijde. Achter de handen is nog net de rand van een

Afb. 8: Grafzerk
van abt Casparus
Duckweiler
†1650, Johan
Kronenburch
1639, abdiijkerk
Rolduc Kerkrade
(foto RDMZ
Zeist).

grote gesp te zien. De abtsstaf wordt tegen het lichaam geklemd door de rechter onderarm en rust met de punt op de grond naast een doodshoofd, dat is afgebeeld in de linker benedenhoek van de nis. De krul van de staf rust tegen de rechter schouder. Aan de krul is een lange afhangende kwast vastgemaakt, waarvan het bovenstuk, boven een knoop, gedraaid is. De schoenen hebben stompen neuzen.

De zerk vertoont verder nog een viertal figuren. Op de bases van de pilasters zien we twee staande figuren afgebeeld met hun rug tegen de pilaster. De rechterfiguur staat met zijn linkerbeen op een liggende os, te zien aan de hoeven, waarvan de kop is afgebroken. Met zijn rechterhand wijst hij met zijn wijsvinger in een geopend boek dat hij in zijn linkerhand houdt. De linker figuur staat in contrapost met de linker knie vooruit. Met de linkerhand houdt hij een gesloten boek tegen zijn heup; de rechterhand wijst vanaf de elleboog omhoog met uitgestrekte wijsvinger. Naast zijn rechterbeen komt de kop van een adelaar te voorschijn met in zijn bek een lint waaraan een inktpotje hangt. Beide figuren zijn gekleed in een lang gegord gewaad, open bij de hals en met een omgeslagen kraagje. Verder dragen zij een omslagdoek, bij de rechterfiguur te zien over de linker schouder en bij de linkerfiguur over de rechter schouder en tussen boek en heup. Beide figuren zijn blootsvoets en blootshoofds. Het haar is krullend en vertoont verschillende toefjes. De rechterfiguur heeft als extra attribuut een geldbuideltje dat op de rechterheup afhangt van de gordel. Boven de korfboog zijn ook twee figuren afgebeeld. Met hun voeten rusten zij op de abacus. De rechter figuur zit rechtop en de linker leunt op de korfboog. De rechter heeft een geopend boek op schoot en een schrijfveer in de rechterhand. De linker figuur houdt een gesloten boek vast dat verticaal op zijn opgetrokken linker knie rust. Beide figuren zijn gekleed in een lang gegord kleed en een mantel, die bij de linkerfiguur van de linkerheup over het rechterdijbeen valt. Zij zijn gebaard en hebben spaarzaam krullend haar. De iconografische interpretatie van de figuren wijst op de vier evangelisten met hun symbolen, waarbij de volgorde afwijkt van de traditionele volgorde op grafmonumenten en ook weer anders is dan de volgorde op de zerk van abt Dammerscheidt.

Afb. 9: Grafzerk van abt Winardus Lambertus †1664, 1699, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto RDMZ Zeist).

7 Winandus Lamberti, 1664; grafsteen van 1699 (afb. 9)

Huidige plaats: in het portiek van de noordwestelijke toegang, de linker van twee zerken tegen de oostelijke wand.

Maten, steensoort: 127 x 248 cm; hardsteen.

Inscriptie: HIC JACET / Reverendissim et Amplissim Dominus / WINANDVS LAMBERTI. / 31.¶ et prim mitrat hujus Monasterij Abbas. / qui / Turbulentissimis bellorum temporibus / innumeris itinerum periculis / incarceratione / bonorum jactura / Sanitatis et vitae dispendio / RELIGIONI / et / REGI / Hoc monasterium et (patriam conserva)vit / et / bls (qVarto IDVs Malas Leto CessIt). / REQUIESCAT IN PACE

in de cartouche bovenaan: *Justitia / et / Pietate*⁷⁰

onderaan tussen de bladeren: *HERMAN // CVPI*

¶ De 31. bevindt zich buiten het kader van de rest van de inscriptie en lijkt later te zijn aangebracht.

Wapen: wapenschild: gevierendeeld: 1 en 4 een schuinbalk beladen met een molenijzer in de richting van de schuinbalk; 2 gedwarsbalkt van tien stukken en over alles heen een gekroonde leeuw; 3 vijf dwarsbalken en over alles heen een gekroonde leeuw. Het schild gedekt door een borstbeeld van een putto met opgeheven handen waarvan de rechterhand een mijter vasthoudt en de linker een achter het schild uitkomende abtsstaf met afhangende vaan.⁷¹

Beschrijving: het oppervlak van de zerk is hier en daar wat afgesleten, met name aan de onderzijde. De twee laatste regels op een na van de hoofdinscriptie zijn niet meer te lezen. Van de extra letters onderaan tussen de bladeren is niet meer op te maken wat er heeft gestaan. Bovendien loopt er een schuine breuk over het midden van de zerk.

De zerk heeft een verhoogde rand, die op verschillende plaatsen wordt overlapt door de weelderige voorstelling. De hoofdindeling bestaat uit drie cartouches, die worden gevormd door acanthusbladeren met voluten. De bovenste cartouche, meer breed dan hoog, bevat de spreuk. De middelste, bijna ronde cartouche wordt omgeven door twee extra palmbaladeren en bevat het groot weergegeven wapenschild. De onderste en grootste cartouche bevat de hoofdinscriptie en wordt aan de onder- en nevenzijden vergezeld door extra acanthusbladeren. Tussen de bovenste en de middelste cartouche zien we het borstbeeld van een grote putto met een dik gelaat en weelderige neerhangende krullen. Zijn handen zijn omhoog geheven, waarbij de rechterhand een mijter met afhangende linten vasthoudt en de linker een abtsstaf met afhangende vaan, dit alles behorend bij het wapen. De overgang van de middelste naar de onderste cartouche wordt gevormd door een doodshoofd. In de zwikken hier zitten op de acanthusbladeren twee gelijksoortige maar kleinere putti. De rechter putto legt zijn linkerhand op het doodshoofd en houdt met zijn rechterhand een bazuin tegen zijn mond. De linker putto houdt zijn rechterhand voor zijn gelaat en houdt met zijn linkerhand een zandloper vast.

Afb: 10. Grafzerk
van abt Petrus
Melchers genaamd
van der Steghe
†1682, 1699,
abdijkerk Rolduc
Kerkrade (foto
auteur).

8 Petrus Melchioris (sive Melchers) genaamd Van der Steghe, 1682; grafsteen van 1699 (afb. 10)

Huidige plaats: in het portiek van de noordwestelijke ingang, de rechtse van twee zerken tegen de oostelijke wand.

Maten, steensoort: 138 x 261 cm, hardsteen.

Inscriptie: (*Sta viator / Audi petram de Petro loquentem / Si enim homines taceant lapides loquentur / Hic jacet / reverendissimus Dominus / Petrus Mechioris / von der Steeg / XXXIII hujus monasterii abbas / qui / antiqua monasterii aedificia vetustate / collapsa / novis ab ipso fundamento extructis / splendore magnificentia firmitate renovavit / collapsam bellorum clade et communi rerum / humanarum conditio)ne / (regularis et cano)nicae vitae (disciplinam) / restauravit / (et in hac duplici aedificatione) defici(ens / de labore ad requiem) / mig(ravit / anno Dni 16)8(2 1 Decembris / aetatis LXII / professionis XXXIX sacerdotii XXXVIII / dignitatis XV / Requies)cat i(n P)ace)*

in de cartouche bovenaan: LV(CIDE ET) A(RDENTER).⁷²

Wapen: wapenschild: vroeger te zien: een versmalde dwarsbalk vergezeld van drie vijfpuntige sterren (2,1) en over alles heen een hartschild beladen met een hart. Het wapenschild is gedekt door het hoofd van een putto met vleugels; rechts daarvan een mijter en links een abtsstaf met afhangende vaan oprijzend achter het schild

Beschrijving: het oppervlak van de zerk is ten zeerste afgesleten. Van de inscriptie, het wapen en het gelaat van de putto is nog nauwelijks iets te onderscheiden. Het wapen van abt Melchers is te reconstrueren, daar het ook is aangebracht op de bovendorpel van de hoofdingang van de abtswoning.⁷³ Aan de linker benedenhoek van de zerk is een stukje van de steen verdwenen. Van de eens aanwezige rand is bijna niets bewaard gebleven.

De voorstelling wordt bepaald door drie cartouches die worden gevormd door acanthusbladeren met voluten. De bovenste cartouche is meer breed dan hoog en bevatte vroeger de spreuk. De middelste, ronde cartouche wordt gevormd door het wapenschild. De onderste en grootste cartouche is bedoeld voor de hoofdinscriptie. Tussen de bovenste en middelste cartouche bevindt zich een putto-kopje met vleugels. Rechts en links hiervan zien we respectievelijk een mijter met een afhangend lint en het bovengedeelte van een abtsstaf. De middelste en onderste cartouches worden gescheiden door twee gekruiste takken van palmladeren die de middelste cartouche omgeven. De onderste cartouche is omringd door extra acanthusbladeren, waarvan de bovenste iets weg hebben van dolfijnen.

Afb. 11: Epitaaf
van abt Joannes
Bock †1712,
abdijkerk Rolduc
Kerkrade (foto
auteur).

9 Joannes Bock, 1712 (afb. 11)

Huidige plaats: in de zuidwestelijke hoek van de kerk, tegen de zuidelijke wand van het schip.

Maten, steensoort: 141 x 247 cm; Namense steen.

Inscriptie: D.O.M. / Rev(erendi)ssimus et Amplissimus Dominus / JOANNES BOCK / Mon(a)ster(ii) Rodensi(s) abbas trigesimus quartus / (c)ui p(er) tr)iginta regiminis annos / nec (mu)ndi adversantis pressura / nec assiduum studium / orandi legendi scribendi / carnem ac spiritum mortificandi / verbis exemplis præceptis patientia humilitate / disciplinam restauratam firmandi / statum Abbatiae et pastoratuum meliorandi / (su)is benevolentia pauperibus beneficientia / subditis providentia patriæ pietate / consulendi / ullam permisit requiem / hic deteriore sui parte in coelis meliore requiescit / postquam vixit annis 71 et pie defunct, est 2⁶ Maij / MDCCXII

op cartouche onderaan: *Sapide ac Valenter.*⁷⁴

Wapen: wapenschild: gedeeld: 1 een klimmende bok staande op een grond en rechts vergezeld van een wijngaardtak; 2 drie granaatappels (2,1). Het schild is gedekt door een mijter; rechts rijst een abtsstaf⁷⁵ achter het schild op en links een processiekruis

Schildhouders: twee putti die ieder met een hand het schild vasthouden en met de ander de mijter.

Beschrijving: het middengedeelte van de zerk vertoont aan de rechter bovenhoek twee opgevulde kruisende scheuren, waarbij enkele kleine gedeelten zijn verdwenen. Verder zijn nog een tweetal breuklijnen te zien vanaf rechts-onder. Verder zijn er wat oppervlakkige beschadigingen waar te nemen.

De zerk bestaat uit drie te onderscheiden delen, die ook uit aparte stukken steen bestaan. De stukken sluiten niet precies op elkaar aan, daar tussen de stukken muurklemmen zijn aangebracht die de stukken vasthouden; de zo ontstane openingen zijn opgevuld met cement.

Het ondergedeelte is een rechthoekig blok met daarop een ovale cartouche waarop de spreuk is gebeiteld. De cartouche heeft ingezwenkte boven- en onderzijden en midden onder nog een doodshoofd. Zij wordt rechts en links vergezeld door twee vrijstaande voluten in reliëf. Het middengedeelte bestaat uit een verhoogde staande rechthoek waarop de inscriptie is gegraveerd. Ernaast bevinden zich twee banden waarop in reliëf volutenachtig bandwerk is aangebracht. Het bovengedeelte is een driehoek met afgeknotte hoeken. In het midden ervan bevindt zich het ovale wapenschild, gevat in een brede band met verhoogde knoppen, die door twee staande naakte putti met een hand wordt vastgehouden. Met de andere hand houden zij een mijter, die zich boven het schild bevindt. Ernaast zien we respectievelijk rechts en links de bovenzijden van een abtsstaf en een kruisstaf, dit alles behorend tot het wapen. De zijden van de afgeknotte driehoek worden gevuld door volutenachtig bandwerk in reliëf, midden boven eindigend in een engelenkopje.

Afb. 12: Grafzerk van abt Nicolaus Heyendal †1733, abdijkerk Rolduc Kerkrade (foto RDMZ Zeist).

10 Nicolaus Heyendal, 1733 (afb. 12)

Huidige plaats: tegen de noordelijke wand van het voorportaal van de huidige sacristie aan de zuidwest kant van het zuidtransept.

Maten, steensoort: 128 x 247 cm; hardsteen.

Inscriptie: (Rev)erendissim(us) et Amplissimus Domi(nus) / D.NIC(O)LAUS HEYENDAL / Monasteri(j R)odensis Abbas 35^{ms} / vir (ad) magna natus / Omni virtutum (ac) Eruditionis genere clarus / Et ad omne (op)us bonum instructus / Postquam in finem usq, in promovenda / Et firm(a)nda Regulari disciplina / Vita perfecte communi et sincera charitate / In Monrij et Patriæ tractandis negotiis / Tuendis juribus commodisq, procurand(is) / Indefesse pie gloriose q, desudavit / A° dni 1733 5^a Maij Ætatis 75 / Regiminis 21 sociatus est his de quibus / DICIT SPIRITUS VT REQUIESCANT / A LABORIBVS SUIS AP 14 / E.M.I.B.E

op banderol onder wapenschil: FORTITER SVAVITER.⁷⁶

Wapen: wapenschild: een roos aan een stengel met vier blaadjes, de stengel rustend op een grond.

Beschrijving: de grote zerk bestaat nu uit twee stukken, die weer tegen elkaar zijn gezet. Hierbij lijkt een kleine rand te zijn verdwenen. Verder loopt er in het bovengedeelte een breuk van rechtsonder naar linksboven. Over de gehele zerk zijn er plaatselijk beschadigingen waar te nemen, ook in de inscriptie waar enkele letters zijn verdwenen.

De zerk heeft een geprofileerde rand die een verdiept veld omgeeft. Midden bovenin zien we een ronde cartouche met aan de boven- en onderzijde opengeklapte flappen. De bovenflap is aangebracht als over de rand van de zerk geslagen; de onderflap eindigt in voluten waaronder een banderol is te zien met daarop de spreuk. In het midden van de cartouche bevindt zich het ovale wapenschil, aan de zijkanten omgeven door twee uitgediepte cirkels, boven door een rozet en onderaan door een bladachtige versiering. De cartouche wordt rechts en links omgeven door twee palmachtige takken die tegen de cartouche aanliggen. In de rechter en linker bovenhoek zien we verder twee rozetachtige versieringen met veel gebladerte in laagrelief.

In het midden van de zerk zien we een scène-achtige voorstelling. Op een min of meer perspectivisch weergegeven tafel is een doek gedrapeerd; de tafel eindigt in een afhangend randje dat versierd is met een banderolachtige versiering. Het kleed hangt verder in het midden geplooid over dit randje heen. Rechts van het midden zien we een iets naar rechts gedraaid, ovaal schild met het borstbeeld van de abt. Hij is blootshoofds en gekleed in een geplisseerde albe en koormantel. De randen van de koormantel zijn versierd met door randjes weergegeven ovalen en kruisjes. Op de gesp is in laagrelief een voorstelling van de Annunciatie te zien.

Het schild rust tegen een stapel van een drietal boeken en pamfletten. Voor deze stapel zien we verder nog een op zijn kant liggende inktpot met losliggend deksel en een schrijfveer. Op deze stapel boekjes zit een eerste

van drie naakte putti. Hij draagt slechts een schaamdoekje, houdt met zijn rechterhand een grote mijter omhoog, die versierd is met bladmotieven rond een centrale, cirkelvormige knop en heeft zijn linkerhand voor zijn mond. Links, half achter het schild met borstbeeld, zit de tweede putto op een boek en gekleed in een schaamdoekje en met een klein vleugeltje boven zijn linker schouder. Met zijn rechterhand houdt hij het schild vast, terwijl hij met hoofd en rechterzijde tegen het schild leunt. In zijn linkerhand houdt hij een balans omhoog. De linkerzijde van de balans slaat naar beneden door, waar we op de schaal een doodshoofd zien liggen. Op het uiteinde van de beweegbare verticale staaf van de weegschaal is een oog te zien. Verderop links is de derde putto gezeten, die met zijn rechterarm de abtsstaf omklemt, waarvan de kromming boven zijn hoofd is weergegeven en die met zijn linkerarm naar beneden wijst, waar we een rechthoekige schaal zien met daarop een ronde schijf met daarboven een passer. Hieronder hangen aan twee koorden, die om en door wolken lopen, twee gewichten die precies de linker benedenhoek vullen.

Onder deze scène-achtige voorstelling zien we een breed gedrapeerde doek met een rafelrand en twee kwasten, waarop de hoofdinscriptie is aangebracht. Aan de onderzijde hiervan is een grote figuur weergegeven die op zijn linker elleboog rust. Zijn hoofd met lange baard komt aan de linkerzijde onder het kleed te voorschijn. Zijn benen zijn rechts onder het kleed weergegeven, waarbij het rechterbeen over het linker is geslagen. De rechtervoet rust op de onderrand en de linker verdwijnt in de hoek. Hij is slechts gekleed in een gegorde lendendoek en houdt in zijn linkerhand een zeis, waarvan het bovenstuk van de staf over de rand valt. Achter de zeis en de linkerarm zien we nog gebladerte. Het attribuut duidt op de figuur van Vader Tijd.

- Noten
- 1 Het fraaiste overzicht van het begraven in kerken is Ph. Ariès, *Images de l'homme devant la mort*, Parijs 1977.
 - 2 'Epitaf' is de kunsthistorische term voor die grafmonumenten die los van een graf maar wel in de buurt ervan werden aangebracht tegen een wand of een pijler. Zie Paul Schoenen, *Epitaph*, in: K.A. Wirth, *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Band V, Stuttgart 1967, 827-921.
 - 3 In de oudere literatuur is meestal sprake van Walram III, maar sinds kort wordt de telling van de Limburgse hertogen die Butkens en Heyendal gebruikten, weer als de juiste beschouwd. De omstreeks 1070 levende graaf Udo van Limburg blijkt niet dezelfde persoon te zijn als Walram van Arlon: zie hiervoor H.H.W. van Eijk, *Kwartierstaat Hertog Hendrik I van Brabant. Een bibliografische verantwoording*, in: *Gens Nostra* 40 (1985) 56-61, vooral 57 en 60.
 - 4 Het betreft de, vooral genealogische, beschrijvingen in J. Belonje, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de provincie Limburg*, Maastricht 1961, 129-132 en W. Marres en J. van Agt, *Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht, 's-Gravenhage* 1962 (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst) 339-340.
 - 5 Kl. Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung*, Utrecht 1998 (Clavis Kunsthistorische Monografieën 18) 99-101 en F.P. Neujean, *Notice historique sur l'abbaye de Rolduc depuis son origine jusqu'à nos jours*, Aix-la-Chapelle 1875, 16-18.
 - 6 Zie voor Rolduc als begraafplaats van de vroegste, hier genoemde personen L. Augustus en J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling*, Maastricht 1995, 22-25, 94-95 en 200-201.
 - 7 Zoals betoogd door Hardering, *Abteikirche* (als noot 5) 98-120.
 - 8 Hier wordt gevolgd de niet-gepubliceerde recensie van het boek van Hardering door L. Augustus, 'Überlegungen zu den neuen Ansichten über den Bau der Krypta von Rolduc, die Dr. Klaus Hardering bringt in seiner Doktorarbeit 'Die Abteikirche von Klosterrath' (Utrecht 1998) im Kapitel V (S.76-120)', 5 pagina's typoscript, Heerlen 12-8-1998. De heer L. Augustus dank ik verschillende verwijzingen naar bronplaatsen betreffende het in deze bijdrage behandelde onderwerp.
 - 9 *Kunstreisboek voor Nederland*, Amsterdam/Antwerpen 1977, 678.
 - 10 Hardering, *Abteikirche* (als noot 5) respectievelijk pag. 119 en 100.
 - 11 *Land im Mittelpunkt der Mächte. Die Herzogtümer Jülich. Kleve. Berg*, tentoonstellings-catalogus Städtische Museum Haus Koekkoek, Kleve 1984, 182-184.
 - 12 Nicolaus Heyendal, 'Diarium Abbatiae Rodensis', RAL AAK, inv.nr. 1196, f.14v., onder de data 14 juni 1689 en 26 en 30 september 1690.
 - 13 Nicolaus Heyendal, 'Annales Rodenses ab anno 1158, usque ad annum 1700 (Continuatio)', uitgegeven door E. Lavalleye, in: S.P. Ernst, *Histoire de Limbourg*, dl 7, Luik 1857, 200.
 - 14 Het betreft twee tekeningen van Philippus van Gulpen van voor 1851 bewaard in GAM. Ze staan afgebeeld in Hardering, *Abteikirche* (als noot 5) 119 (afb. 124) en 164 (afb. 165).
 - 15 Hardering, *Abteikirche* (als noot 5) 120.
 - 16 Voor 'tafeltomben' zie A. Weckwerth, *Tumba und Tischgrab in Deutschland*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 39 (1957) 273-308 en H. Körner, *Grabmonumenten des Mittelalters*, Darmstadt 1997, 39-50 ('Schreine, Tumben und Grabplatten auf Stützen').

- 17 J. Nopius, *Aache's Chronick*, Keulen 1632, 151.
- 18 Aubertus Miraeus, *Rerum Belgicarum Chronicon*, Antwerpen 1636, 289-290.
- 19 Heyendal, 'Continuatio' (als noot 13) 71.
- 20 A. Schaepkens, *De abdij van Rolduc. III. Het graf van Hertog Walram*, in: De Dietsche Warande 3 (1857) 282-283.
- 21 W. Everts, *De abdij van Rolduc. Eenige harer oudheden*, in: De Dietsche Warande 4 (1858) 181-187.
- 22 Door mij eerder beschreven: H. Tummers, *De begraafplaatsen en grafmonumenten van de graven en hertogen van Gelre*, in: J. Stinner en K.-H. Tekach (red.), *Gelre-Geldern-Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre*, Geldern 2001, 58-59.
- 23 K. Bauch, *Das mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*, Berlijn/New York 1976, 106-108.
- 24 Zie bijvoorbeeld de verschillende afbeeldingen in J.C. Stracke, *Die Bildnisgrabmale Ostfrieslands vom 15. bis 17. Jahrhundert*, Aurich 1976 (Quellen zur Geschichte Ostfrieslands 11), of de latere voorbeelden in E. van Caster en R. Op de Beeck, *De grafkunst in Belgisch Limburg. Vloerzerken en -platen met persoonsvoorstellingen (13e tot 17e eeuw)*, Assen 1981 (Maaslandse Monografieën 4).
- 25 Heyendal, 'Continuatio' (als noot 13) 200. Op pagina 71 staat als datum 1687, wat een vergissing is; op pagina 200 staat de datum 1689, die wordt bevestigd door het 'Diarium' (als noot 12).
- 26 RAL AAK, inv.nr. 1190, f.3v: S.P. Ernst, 'Compendiosa narratio ...'. Wat betreft de persoon van S.P. Ernst zie de bijdrage van A.E.M. Janssen in deze bundel.
- 27 In vertaling: '... toen heeft men de kerk en het herinneringsteken van de hertog onteerd; toen bovendien het grafmonument was verminkt heeft abt Nicolaus Heyendal het in 1715 laten verwijderen en er een ander smaakvol monument voor in de plaats laten aanbrengen'.
- 28 Voor de gepubliceerde versie zie Heyendal, 'Continuatio' (als noot 13) 200 en voor de niet-gepubliceerde versie zie 'Annales monasterii Rodensis. Afschrift van de Annales Rodenses met Continuatio van de geschiedenis der abdij tot 1700, geschreven door Nicolaus Heyendal [ca.1712-1733]', RAL AAK, Inv.nr. 1190, 69-70.
- 29 Het betreft Cr. Butkens, *Les trophées tant sacrés que profanes de duché de Brabant, 's-Gravenhage* 17243.
- 30 Chr. Mertz, *Van den ouden en den nieuwe Walram*, in: Rolduc's Jaarboek 1 (1921) 99.
- 31 J.P. Boyens, *Ontmoeting met Walram III*, in: Rolduc's Jaarboek 27 (1947) 104-107. Boyens zag, terecht, het inconsequente van de aanwezige buidel.
- 32 De argumenten die hier worden weerlegd zijn van Hardering (als noot 5). De correcte datum wordt al vermeld in L. Augustus, *Uit de geschiedenis van Rolduc*, in: Het Land van Herle 14 (1964), 109-112. Ook in de meest recente gids is de correcte datum te vinden: W.M. Lemmen, *Rolduc: een kleine gids*, Kerkrade 1985, 22.
- 33 R. Corten & A.H.M. Ruyten, *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der abdij en der onderwijsinrichting bewerkt ten voordeele der abdijskerk*, Utrecht/Kerkrade 1902, 130-131.
- 34 Marres en Van Agt 1962 (als noot 4) 340.
- 35 Mij meegedeeld door de heer L. Augustus te Heerlen. De bekende memento mori-spreuk luidt in het Nederlands: 'Zoo gy nu zyt waar ik voor desen / zoo ik nu ben sult gy haast wesen', zie F. van Geldrop, *Grafmonumenten in Nederland. Stenen tussen licht en donker*, Amsterdam 1972, 40.

- 36 Lemmen (als noot 32) 14 en P.S. Everts, *De gebouwen van Rolduc van 1843 tot 1943*, in: J. Damen, H. Turlings en C. Coenen (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 111.
- 37 Zie A. van den Kerkhove en J. Baldewijns, *Stad Gent. Museum voor stenen voorwerpen (ruïnes van de Sint-Baafsabdij)*. *Gids voor de bezoeker*, typoscript, Gent 1981 en H. van Dijk, *Vloerzerken in Zeeland Vloerzerken met persoonsvoorstellungen ca.1300-1600*, 3 dln, ongepubliceerde doctoraalscriptie Kunsthistorisch Instituut, Nijmegen 1989, Dl 2, nrs 62-84.
- 38 Mededeling van de heer L. Augustus te Heerlen.
- 39 RAL AAK, inv.nr. 1 (Resolutieprotocollen), onder 3 september 1705. In vertaling: 'in het midden van het schip van onze kerk naast het altaar van O.L.Vrouw tussen de kleine grafsteen van de hertogen en hertoginnen van Limburg, voorzien van een lelie, en de rij grafstenen van onze overleden abten tegen de balustrade van de communie(bank?)'.
- 40 Heyendal, 'Continuatio' (als noot 13) 156 en 159.
- 41 Zie F. Sassen, *Enkele notities over de voormalige grafkelder in het zuidelijk transept van de kerk van Rolduc*, in: *Rolduc's Jaarboek 37 (1957) 56-57*.
- 42 Zie hiervoor J. Gabriëls, *Het Nederlandse ornament in de renaissance*, Leuven 1958.
- 43 Goede vergelijkingen zijn te vinden in J. Ch. Smith, *German sculpture of the later renaissance c. 1520-1580*. *Art in an age of uncertainty*, Princeton New Jersey 1994, vooral in de hoofdstukken 5 en 6 ('In memoriam: epitaphs and simple tombs' en 'Commemorative series and complex tombs').
- 44 'Staat van kosten voor het vervaardigen van grafstenen ten behoeve van de abten Balduinus Horpusch en Caspar Duckweiler', RAL AAK, inv.nr. 934. Het stuk is voor mij getranscribeerd door de heer A.E.M. Janssen te Nijmegen.
- 45 In U. Thieme & F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 37 dln, Leipzig 1907-1950, dl 21, 1927, 575 wordt een Nikolaus Kronenbergh genoemd als beeldhouwer in Aken ca. 1615-1620 en een Johannes Kronenburgh in Amsterdam rond 1660. Geen van beide namen komt overeen met de in het archiefstuk genoemde naam.
- 46 Zo vermeld in Heyendal, 'Continuatio' (als noot 13) 156 en 179.
- 47 Afgebeeld in K. Schutgens, *De hervorming van Kloosterrade (1680-1684) en bisschop Cools*, in: J. Offermans (red.), *Ontgonnen verleden*. Opstellen over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg aangeboden aan Louis Augustus bij gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag, Maastricht 1996, op p. 80.
- 48 Corten en Ruyten (als noot 33) 129 en 132.
- 49 Corten en Ruyten (als noot 33) 141.
- 50 Marres en Van Agt (als noot 4) 340.
- 51 Zie onder noot 41.
- 52 De geschiedenis van de wederwaardigheden van het klooster en de strijd van de verschillende abten voor de eigen koers van het klooster is goed te volgen in Corten en Ruyten (als noot 33) 115-157 en in J.A.K. Haas, *Schets van de geschiedenis der abdij Kloosterrade*, Maastricht 1986, 45-94.
- 53 Zie voor Nederland H. Tummers, *Laatmiddeleeuwse grafsculptuur in Nederland*, in: R. Falkenburg (red.), *Beelden in de Late Middeleeuwen en Renaissance*, Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 45 (1994) 236-269.
- 54 K. Fayonville, *Das Münster zu Aachen*, Düsseldorf 1916 (Die Denkmäler der Stadt Aachen 1), 154.

- 55 N. Roosen, *De grafzerken in de voormalige abdijkerk te Susteren*, Harreveld 1958.
- 56 In de hervormde kerk aldaar; zie P. Don, *Kunstreisboek Zuid-Holland*, Zeist 1985, 318.
- 57 E.O.M. van Nispen tot Sevenaer, *De monumenten in de gemeente Maastricht*, Afl. 3 en 4, 's-Gravenhage 1935 en 1938 (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst) 364-378 en 528-532.
- 58 Zie Caster en Op de Beeck (als noot 24).
- 59 Ook van de abten Lamberti en Heyendal bestaan geschilderde portretten. Voor afbeeldingen zie Corten en Ruyten (als noot 33) 129, 142, 149, 150 en 152. Alle portretten worden ook genoemd in Marres en van Agt (als noot 4) 350.
- 60 De vertalingen zijn van de hand van prof.dr. Gerard Bartelink uit Nijmegen. De extra opmerkingen aangaande de heraldiek zijn van de hand van de heer A. Corten te Heerlen. Bij de ontcijfering van de inscripties is, opnieuw, veel hulp ontvangen van de heer L. Augustus te Heerlen.
- 61 'Deze man was uitzonderlijk, vorstelijk van kwaliteiten. Zijn majesteit kende zijns gelijke in de wereld niet. Hertog van Limburg was hij en heerser van Arlon, Graaf van Luxemburg. Walram is zijn naam en die van zijn vader is Hendrik. // Hij stierf in het jaar 1226'. De eerste twee regels zijn verzen met binnenrijm: talis-imperialis; similem-orbem (respectievelijk een pentameter: Iste...imperialis en een hexameter: Majestas...orbem).
- 62 Zie M.J.H. Schrijnemakers, *Rode. De oudste nederzettingsgeschiedenis van het Land van Rode*, Maastricht 1984, 44.
- 63 'Hier ligt de eerbiedwaardige Heer Leonardus Dammerscheidt, nobel van zin, de 26ste abt van dit klooster. Hij stierf in 1557 op 15 oktober. Hij ruste in heilige vrede'.
- 64 Dammerscheidt voert in een gouden schild een rode hertenschedel. Met dezelfde kleuren - soms echter: in rood een gouden hertenschedel - is dit het wapen van de volgende vijf geslachten die eeuwenlang in dezelfde regio woonden: Van Retersbeek, Van Schaesberg (aanvankelijk Van Retersbeek genaamd Van Schaesberg), Van Schaedtbroek, Van Weustenraedt en Van Dammerscheidt. Om onderlinge verwarring tegen te gaan werden per familie, familietak of persoon onderscheidende bijfiguren aan het stamwapen toegevoegd. Op de grafsteen van abt Balduin van Wallum genaamd Van Horpusch (vgl. grafsteen nr. 5) treffen we onder zijn acht kwartierwapens (wapens van zijn acht overgrootouders) als vierde aan het wapen 'Dammerscheidt'. Het is het wapen van Gertruda Dammerscheidt echtgenote van Arnold Drotten (van Druten) en een van de drie zussen van abt Dammerscheidt. Bij de scheiding en deling omstreeks 1540 van de ouderlijke goederen Dammerscheidt kreeg Jan, de enige broer van de abt, het stamslot te Voerendaal (in latere tijden 'Dammerscheidt' genoemd) met alle toebehoren. Gertruda kreeg toen het adellijk landgoed Kuckum te Bardenberg, met uitzondering van de steenkoolontginningen en alle eventuele ondergrondse kolenlagen aldaar. De opbrengsten hiervan moesten ten goede komen aan de toen erfgerichtigden, onder wie abt Leonard.
- 65 'De bewonderenswaardige, eerbiedwaardige en edele Heer Joannes van Tomberg dat men Wormbs noemt, de 27ste abt van dit klooster, dat hij in een moeilijk tijdsgewricht restaureerde nadat het voor de derde keer in vlammen was opgegaan, is op de gedenkdag van de heilige Urbanus godsvruchtig gestorven, in het jaar van het heil 1600, 73 jaar oud, in het 53ste jaar van zijn priesterschap en in het 43ste van zijn waardigheid (als abt). Moge hij rusten in vrede. // Mijn hoop is Christus'.

- 66 'De zeer eerbiedwaardige en vrome Heer Mathias uit Staelen, de 28ste abt van dit klooster is godsvruchtig overleden op de gedenkdag van de heilige Athanasius'.
- 67 'De zeer bewonderenswaardige en hoogedele heer, Heer Balduinus uit Horpusch, de 29ste abt van het klooster Rolduc van de reguliere kanunniken van de orde van de heilige Augustinus, de eerste wereldlijke heer in Kerkrade en Markstein, is overleden in het jaar des Heren 1635 op 18 december, in het 21ste jaar van zijn waardigheid. Moge God zijn ziel verkwikking schenken'.
- 68 Ad 1 Zowel het wapen van abt Balduin van 'Horpusch' in het hoofdeinde van de grafsteen, als het wapen van zijn overgrootvader Johan van 'Horpusch' (eerste kwartierwapen, rechts) zijn die van het geslacht Van Wallum. Beiden horen weliswaar tot dit geslacht, maar tevens tot de tak 'Van Wallum' die ook genoemd werd 'Van Horpusch' naar het thans verdwenen adellijk huis langs de Geul tussen Mechelen en Epen. Overgrootvader Jan van Wallum genaamd Van Horpusch was bezitter van dit omgrachte goed. Door huwelijk van zijn dochter Anna van Wallum met jonker Winand van den Hove tot Berlieren werd dit Wittems leengoed reeds in de zestiende eeuw bezit van het geslacht Van den Hove. Genoemde overgrootvader Johan 'Van Horpusch' was in 1536 richter van de Akense schepenbank en kort daarna voogd en meier van de stad Aken. Opmerkelijk is dat tezelfder tijd een jonker Jan van Horpusch van 1533 tot 1539 als schepen van Aken fungeerde. Deze was een lid van het oude Mechelse geslacht, dat enkel 'Van Horpusch' heette en als wapen voerde: in blauw drie zilveren ruiten (2,1).
De grootouders van abt Balduin, Peter van Wallum gen. Van Horpusch en Aleidis van Droten, bewoonden Haus Kuckum onder Bardenberg, alwaar later abt Balduin is geboren. Grootmoeder Aleidis had dit adellijk leengoed geërfd van haar moeder Gertruda van Dammerscheidt, echtgenote van Arnold van Dro(e)ten (vgl. grafsteen nr. 2). Huis Kuckum bleef bezit van de familie Van Wallum gen. Van Horpusch tot 1729. De grote geldeningen om de steenkoolontginning van huis Kuckum verder te ontwikkelen bleken inmiddels niet meer aflosbaar te zijn.
Ad 2 Het geslacht Van Zievel is een jongere tak van de familie Van Daun, te Daun in de Eifel. In het begin van de veertiende eeuw draagt het de naam 'Van Daun genaamd Van Zievel', omdat het toen het versterkte huis Zievel bezat (tussen Satzvey en Lessenich; ongeveer tien kilometer ten zuidwesten van Euskirchen). Later is alleen de naam Van Zievel gangbaar. Door haar afstamming uit het huis Van Daun is het wapen van de familie Van Zievel gelijk aan het wapen Van Daun, maar dan met de brisure van een kleuromkering in het wapenschild en ook en vooral de toevoeging van een barensteel in het schildhoofd ten teken een zijlinie te zijn. Het is daarom bevreedend het wapenschild Van Zievel hier zonder barensteel te zien.
Ad 3 Het derde kwartierwapen rechts is het wapen van Arnold van Droten (Droeten), ook genoemd naar een familiegoed dat hij bezat: 'Van Droeten van de Holtz'. Deze overgrootvader van abt Balduin hoort tot een Gulikse bastaardtak van het geslacht Van Druten uit het land van Maas en Waal. Zijn wapenschild is dan ook gelijk aan het wapenschild Van Druten: een dwarsbalk, maar met de brisure van een ster in de rechter bovenhoek, terwijl ook zijn helmteken afwijkt van dat der Van Drutens. Opvallend is dat deze Gulikse tak geen smalle schuinstreep ('bastaardbalk') over het schild heeft lopen. Deze bastaardtak moet afstammen van een van de zonen van Heimerich van Droeten, heer van Leeuwen

aan de Waal en in het begin van de vijftiende eeuw landdrost van het hertogdom Gulik en drossaard van Nothberg en Wilhelmstein.

Ad 4 Het vierde kwartierwapen rechts is dat van Druda van Dammerscheidt eega van Arnold van Droeten (vgl. zerk nr. 2).

Ad 5 Het eerste kwartierwapen links ('Krummel') is het wapen van Willem Crummel van Eynatten van de familietak Crummel van het versterkte huis Raaf te Eynatten. Deze Willem is de grootvader van Cristina Crummel van Eynatten en zo de overgrootvader van abt Balduin. De familie woonde vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw in het hertogdom Limburg te Eynatten (halverwege Aken en Eupen). Zij mag niet verward worden met het Eifelse geslacht 'Crummel van Nechtersheim' (Nechtersheim = Nettersheim aan de Urft, ten zuidoosten van Schleiden). Deze laatste familie stamt in mannelijke lijn af van het geslacht Van Leuterath en voert daarom het wapen Leuterath: in blauw zes zilveren plompebladeren. Rond het midden van de vijftiende eeuw neemt een telg Van Leuterath tot Nechtersheim (Diederik) de naam Crummel van zijn moeder aan (Gertrudis Crummel van Eynatten). Hij en zijn nageslacht vormen de familie Crummel van Nechtersheim.

Ook moet de jonkersfamilie 'Crummel van Eynatten' onderscheiden worden van het geslacht 'Van Eynatten', dat vanaf de dertiende eeuw tot in de eerste helft van de vijftiende eeuw heer was op de burcht Eynatten en dat tot in de achttiende eeuw rijk gegoed was in het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas. Het wapenschild van dit geslacht - in zilver een rode schuinbalk vergezeld van zes zoomsgewijs geplaatste rode merletten - geeft aan dat deze familie in de regio Boven-Geul zijn wortels heeft. Een schuinbalk vergezeld van blokjes of van merletten is typerend voor de geslachtswapens van deze tak.

Het wapen Crummel Van Eynatten echter verwijst naar een andere herkomststreek dan de Boven-Geul; naar de streek van Sittard. De stad Sittard voerde en voert nog in haar schild (van blauw) een (gouden) achtkoppig slangenkruis. Voor vele geslachten uit Sittard en omgeving werd dit bijzondere kruis het grondmotief van hun familiewapen. Het slangenkruis was voor hen het symbool van de streek waarmee zij zich verbonden voelden. Door andere kleurencombinaties en opvallende toevoegingen in hun schild bleven de verschillende families zich onderling onderscheiden. Wanneer daarentegen dergelijke verschillen in het wapenschild van twee of meerdere families ontbreken, wijst dit meestal op stamverwantschap. Aldus is er waarschijnlijk stamverwantschap geweest tussen de geslachten Crummel van Eynatten, Van Hegem (huis Hegem bij Havert), Van O(e)tegraven (de gracht Oirsbeek) en Dobbelsstein (Sittard en Doenrade). Deze families voerden: in zilver een rood achtkoppig slangenkruis. De onderling stamverwante geslachten Huyn van Amstenrade en Van Havert voerden: in rood een zilver achtkoppig slangenkruis.

Het helmteken van de familie Crummel van Eynatten is hetzij een laars met de voet naar boven hetzij een been met de voet naar boven, mogelijk een toespeling op de familienaam Crummel/Crommel en Cromfoits/Crumpfus, die zowel in het land van Sittard als te Eynatten in de veertiende eeuw voorkomen.

Ad 6 Het tweede kwartierwapen links is van de echtgenote van Willem van Eynatten, Odilia Bertolf van Belven. De oude geslachtsnaam was in het begin van de veertiende eeuw het patronym Bertolf, maar in de zestiende eeuw werd de naam van een familiegoed 'Belven' (gelegen ten oosten van Walhorn) toegevoegd. Tenslotte bleef Van Belven als enige naam over. De familie Bertolf van Hergenrath stamt af van een bastaardzoon in de vijftiende eeuw.

Ad 7 Het derde kwartierwapen links is van Anton van Kaldenbach, de vader van Margareta van Kaldenbach, echtgenote van Balduin Crummel van Eynatten en aldus de overgrootvader van abt Balduin. Anton van Kaldenbach was gegoed te Schwerfen (twaalf kilometer ten westen van Euskirchen), maar dit geslacht Van Kaldenbach - een van de vele van die naam - was afkomstig uit de streek van Eschweiler aan de Inde.

Ad 8 Het achtste en laatste kwartierwapen, het wapen van Ida van Palant, de echtgenote van Anton van Kaldenbach, is het klassieke wapen van het geslacht Van Palant. Niettemin wordt Ida van Palant in de genealogieën van deze familie niet vermeld. Aangenomen moet worden dat zij uit een bastaardtak stamt.

69 'De zeer eerbiedwaardige en godsvruchtige heer, Heer Casparus Duckweiler, de 30ste abt van het klooster Rolduc van de reguliere kanunniken en de orde van de heilige Augustinus, wereldlijk heer in Kerkrade en Markstein, is in het jaar des Heren 1650 op 12 december overleden in het veertiende jaar van zijn waardigheid. Moge de Heer zijn ziel verkwikking schenken'.

70 'Hier ligt de zeer achtenswaardige en hoogverheven Heer Winandus Lamberti, de 31ste en eerste gemijterde abt van dit klooster, die in uiterst woelige oorlogstijden, onder talloze gevaren op zijn reizen, ondanks opsluiting in een gevangenis en verlies van bezit, alsmede risico voor gezondheid en leven, dit klooster en zijn vaderstad behouden heeft voor de godsdienst en de koning. Tweemaal vier dagen vóór de Idus van mei (= 8 mei) bezweek hij voor de dood. Hij ruste in vrede. // Door rechtvaardigheid en godsvrucht'.

In de voorlaatste regel van de inscriptie zit een chronogram dat uitkomt op 1664, het sterfjaar van de abt.

71 Het gevierendeeld wapenschild is dat van de familie Hensen, die ook 'Moelender' of 'Van Astenet' werd genoemd. De moeder van abt Lamberti hoorde tot deze familie van ondernemers, die in en nabij Walhorn en Astenet diverse industriële molens bezat. Het voorkomen van een molenijzer in het eerste en vierde kwartier zal derhalve verband houden met de naam en de industriële activiteiten van deze familie.

Het derde kwartier van het schild is het wapen van het jonkersgeslacht Van der Heiden. Het tweede kwartier hoort dit eveneens te zijn; de steenhouwer heeft echter bij de uitvoering van dit tweede kwartier een heraldische fout gemaakt.

Catharina Hensen, echtgenote van Thonis Lamberts en moeder van abt Lamberti, had als grootouders Hans Molleners, ook genaamd Van Astenet (Jacobszoon) en Clara van der Heiden (jonker Johansdochter). Met het overlijden van Clara van der Heiden omstreeks 1575 stierf de familietak Van der Heiden van slot Astenet uit. Dit zal er toe hebben bijgedragen om het wapen van de adellijke Van der Heiden in dat van de burgerlijke familie Hensen op te nemen.

72 De inscriptie is gepubliceerd door Corten en Rutten 1931 (als noot 33) 39. In vertaling: 'Blijf staan, voorbijganger. Luister naar de steen die over Petrus spreekt. Want als de mensen zwijgen, zullen de stenen spreken. Hier ligt de zeer achtenswaardige Heer Petrus Melchers van der Steghe, abt van dit klooster die aan de oude gebouwen van het klooster, vervallen door ouderdom, nieuwe glans, pracht en hechtheid gaf door helemaal vanaf de fundamenten nieuwe te bouwen, die de tucht van het reguliere en kanunnikenleven die vervallen was door catastrofale oorlogen en de algemene situatie waarin het mensdom verkeerde, heeft hersteld. Bij deze dubbele opbouw is hij bezweken en ging hij over van

zwoegen naar rust in het jaar des Heren 1682 op 1 december, in de leeftijd van 62 jaar, het 39ste jaar van zijn professie, het 38ste van zijn priesterschap en het 15de van zijn waardigheid. Hij ruste in vrede. // Lichtend en vurig'.

De woorden in de tweede regel 'petram de petro' zijn een woordspel: de grafsteen over de steenrots. De spreuk is ook te zien op de vierkante toren die onder abt Van der Steghe in 1671 is gebouwd.

- 73 Op dit wapenschild is de dwarsbalk niet versmald en zijn de drie sterren zespuntig.
- 74 'Ter ere van de allerhoogste God. De zeer achtenswaardige en illustere Heer Joannes Bock, de 34ste abt van het klooster Rolduc, aan wie gedurende de dertig jaar van zijn bestuur noch de druk van de vijandige wereld ook maar enige rust gunde, noch zijn onverdroten ijver in bidden, lezen en schrijven, in het versterven van het vlees en de geest, in het versterken van de herstelde tucht door woord en voorbeeld, door voorschriften, geduld en nederigheid, in het verbeteren van de situatie in de abdij en de pastoraten, in de zorg voor de zinnen door zijn welwillend optreden, voor de armen door zijn milddadigheid, van hen over wie hij gesteld was door zijn vooruitziende blik, voor zijn vaderstad door zijn goedheid, rust hier met het minst waardevolle deel van zichzelf, maar in de hemel met zijn beste deel, nadat hij 71 jaar geleefd heeft en is op 2 mei 1712 gestorven. // Wijs en krachtig'.
- 75 Het betreft hier een abtsstaf *zonder* vaan.
- 76 'De zeer eerbiedwaardige en hoogverheven Heer, de voortreffelijke Nicolaus Heyendal, de 35ste abt van het klooster Rolduc, een man geboren voor grootse daden, beroemd door zijn veelvuldige kwaliteiten en ontwikkeling, opgeleid voor elk soort voortreffelijk werk, is, na ten einde toe onvermoeibaar, godsvruchtig en roemvol te hebben gezwoegd in het bevorderen en versterken van de tucht van de regel, in een volmaakt communiteitsleven en oprechte liefde, in het regelen van de aangelegenheden van het klooster, in het beschermen van de rechten en het zorgvuldig handhaven van de privileges, in het jaar des Heren 1733, op 5 mei, in de leeftijd van 75 jaar, in het 21ste jaar van zijn bestuur verenigd met hen van wie De Geest zegt dat ze rusten van hun inspanningen (Openbaring 14,13). Zijn gedachtenis blijft in ere. // Krachtig en mild'.
- E.M.I.B.E. staat voor Eius memoria in benedictione est, een tekst uit Ecclesiasticus 45,1.

De omstreden benoeming van Nicolaas Heyendal tot abt van Kloosterrade (1712)

In 1964 verscheen de dissertatie van J.M. Gijsen over het leven en werk van de Kloosterrader abt Nicolaas Heyendal (1658-1733).¹ Hierin staat de vraag centraal of Heyendal in theologische zin als jansenist moet worden beschouwd. Aan de politieke kant van diens benoeming is echter nauwelijks aandacht besteed, eenvoudigweg omdat belangrijke archiefbescheiden - waaronder het verkiezingsdossier - onvindbaar waren.

Nu dit laatste in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in het archief van de Oostenrijkse Kanselarij van de Nederlanden (OKN) is opgedoken, kan worden vastgesteld dat de tegenstanders van Heyendals benoeming tot abt niet alleen binnen de eigen gemeenschap of in anti-jansenistische kringen te vinden zijn.² In de Statenvergadering van het hertogdom Limburg en vooral in regeringskringen te Wenen hebben politieke tegenstellingen zijn benoeming eveneens omstreden en lang onzeker gemaakt. Deze constatering leidde tot aanvullende vragen. Wie waren zijn tegenstanders? Wat waren de (politieke) redenen van hun verzet? Hoe verliep de behandeling van de aanklachten tegen Heyendal?

Voor een goed begrip van dit artikel is het van belang te weten dat de bezittingen van de abdij Kloosterrade - met uitzondering van het dochterklooster Marienthal in het Ahrdal - zich concentreerden binnen het stroomgebied van de Worm, Geul en Vesdre.³ Politiek gezien behoorde deze driehoek tot het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas (Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade), die in het onderhavige artikel de lotgevallen van de Habsburgse landsheren volgen. De abt van Kloosterrade nam in deze gewesten een prominente plaats in als vertegenwoordiger van de eerste stand in zowel de

Statenvergadering van het Land van 's-Hertogenrade als in die van het hertogdom Limburg, in dit laatste gremium samen met de abt van Val-Dieu.

Nog belangrijker was volgens J.A.K. Haas de hoedanigheid van de abt als commissaris van de Staten namens de geestelijke stand, die de Kloosterrader abt in beide gewesten bekleedde. De commissarissen hadden immers de supervisie over de repartitie der lasten en controleerden de verichtingen van de ontvanger, twee taken waarover begin achttiende eeuw binnen de Staten van Limburg een conflict ontstond met vertegenwoordigers van de tweede stand. Deze greep de omstreden benoeming van Heyendal aan om haar eigen positie te versterken. Door de sleutelposities van de abt in deze Statencolleges was het voor de landsheer van politiek belang erop toe te zien, welke persoon tot de abtswaardigheid werd benoemd. Sedert 1557 was deze benoeming te Kloosterrade altijd het werk geweest van de plaatsvervanger van de landsheer in de Nederlanden, telkens na advies te hebben ingewonnen van een van de collaterale raden. Doordat deze Brusselse raden tijdens de Spaanse Successieoorlog waren opgeheven, was landsheer koning Karel III van Spanje, die eind 1711 ook tot Rooms keizer Karel VI was gekroond, afhankelijk van zijn Weense adviseurs. Veel van deze adviseurs waren Spaanse getrouwen, die hem na zijn gedwongen vertrek uit Spanje waren gevolgd. De speciale gunst die Karel hun verleende, wekte jaloezie bij de Duits-Oostenrijkse collega's, tot wie aanvankelijk ook de toenmalige gouverneur/administrator van Limburg, de graaf von Sinzendorff behoorde. Aangezien Sinzendorff dacht dat hij deze Spaanse raadgevers wel kon passeren, regelde hij de benoeming van Heyendal eigenmachtig. Dit gaf in kringen rondom de Hofburg in Wenen aanleiding tot onenigheid, temeer daar men hier ook nogal verdeeld reageerde op de beschuldiging van jansenisme aan het adres van Heyendal. In Kloosterrade werd dit jansenisme juist aangegrepen door de tegenstanders van Heyendal die grosso modo ook gekant waren tegen de strenge kloostertucht die er sedert 1683 was ingevoerd. Zij vonden steun bij de uit de Zuidelijke Nederlanden verbannen jansenistenjager Bernard Désirant, die als adviseur van de Keulse nuntius Bussi veelal in het nabij gelegen Aken verbleef.⁴ Ook bij de Keulse nuntius Giovanni-Francesco Bussi, voor wie het al langer een doorn in het oog was dat hij wel zijn jurisdictie kon laten gelden in het prinsdom Luik, maar niet in het gehele bisdom Luik, waartoe de Spaans-Oostenrijkse Landen van Overmaas en het hertogdom Limburg behoorden, vonden zij een gewillig oor.

In deze bijdrage sta ik stil bij de behandeling van de zaak Heyendal in Wenen. Kernpunt daarbij is de vraag op welke wijze Limburg en de Landen van Overmaas - het enige gebied in de Zuidelijke Nederlanden waar de Oostenrijkse Habsburgers ten tijde van de Spaanse Successieoorlog de civiele macht in handen hadden - tussen 1712 en 1714 werden bestuurd. Welke instantie was verantwoordelijk voor de behandeling van de klachten uit deze gebieden? Wie hadden er invloed op de gang van zaken? Hoe stonden de autoriteiten in Wenen zelf tegenover het jansenisme?

Merkwaardig genoeg blijkt, dat in de Keizerstad niet alleen de Rolducse abt maar ook degene die hem heeft benoemd, de Oostenrijkse administrator voor Limburg en Overmaas, Philip Ludwig graaf von Sinzendorff (1671-1742), onder vuur kwam te liggen. Wat lag daaraan ten grondslag en welke consequenties had dit voor laatstgenoemde?

Na Wenen richt ik de schijnwerper kort op Rome om te bezien wat de aard van de beschuldigingen was die bij de Romeinse curie tegen Heyendal werden ingebracht. Daarbij kan de verhouding tussen paus en keizer tijdens de Spaanse Successieoorlog niet onbesproken blijven. Het beantwoorden van deze vragen moet tevens bijdragen aan de vorming van het beeld dat Kloosterrade van zichzelf had en dat tijdgenoten van de abdijs gaven aan het begin van de achttiende eeuw. Allereerst is het echter nodig enig inzicht te krijgen in de politieke context waarbinnen de verkiezing geplaatst moet worden en in het verloop van de verkiezing zelf.

DE STAATKUNDIGE CONTEXT IN 1712

In de late zeventiende eeuw werd de Europese diplomatie grotendeels beheerst door het vraagstuk van de Spaanse erfopvolging.⁵ Na eerdere mislukkingen waren de onderhandelaars er ook bij de vrede van Rijswijk (1697) niet in geslaagd deze kwestie definitief te regelen. Omdat de Spaanse koning Karel II niet wilde dat zijn rijk uiteen zou vallen, benoemde hij het Beierse prinsje Jozef Ferdinand, kleinkind van zijn zus Margaretha en keizer Leopold I, bij testament van 11 november 1698 tot algemeen erfgenaam.⁶ Het overlijden van het prinsje ruim een jaar later maakte een nieuwe regeling noodzakelijk. Die kwam er door toedoen van stadhouder-koning Willem III en werd in maart 1700 ter goedkeuring aan de keizer voorgelegd.⁷ Keizer Leopold wees dit verdrag af omdat hij de Franse hegemonie in Noord-Italië niet kon tolereren. Ook koning Karel II onthield er zijn goedkeuring aan. Omdat de Franse lobby aan het Spaanse hof succesvoller was dan de Oostenrijkse, wees de Spaanse vorst op zijn sterfbed in een nieuw testament Filips van Anjou, tweede kleinzoon van zijn oudste zus Maria Theresia en Lodewijk XIV, tot universeel erfgenaam aan. Wel verbond hij er de strikte voorwaarde aan, dat de twee kronen van Spanje en Frankrijk nooit verenigd zouden worden. Als volgende erfgenaam vermeldde het testament Karel, hertog van Berry, derde kind van de dauphin, en pas daarna aarts-hertog Karel van Oostenrijk, tweede zoon van Leopold I uit zijn huwelijk met Eleanora van Neuburg.

Allerheiligendag 1700 overleed de laatste Spaanse Habsburger Karel II. Een dag later werd zijn testament openbaar gemaakt. Natuurlijk accepteerden de Bourbons de erfenis waarmee in één klap het politieke en militaire streven van een halve eeuw in vervulling ging. De euforie hierover maakte Lodewijk XIV echter overmoedig en voerde hem een stap te ver: op 1 december van dat jaar liet hij weten dat de beoogd koning van Spanje geen afstand

hoefde te doen van zijn erfrechten op de Franse troon. Het Europese machtsevenwicht dreigde weer verstoord te raken. Toen na een maand de jonge koning Filips V de Spaanse Nederlanden bestuurlijk had overgedragen aan zijn grootvader, bleek die van mening dat deze gebieden onderworpen moesten worden aan het Franse, absolutistische systeem.⁸ Daarvoor moesten allereerst de Staatse troepen, die in de barrièreplaatsen de grens met Frankrijk bewaakten, het land verlaten. De aarzeling van de Republiek om de hertog van Anjou te erkennen als koning van Spanje, gaf Lodewijk XIV voldoende aanleiding om de door hem zo gehate barrièresteden in februari 1701 door Franse soldaten te laten bezetten. Hiermee dreef hij de zeemogendheden Engeland en de Republiek andermaal in de armen van de keizer, die op 7 december van dat jaar met hen het Haags Verbond sloot. Later zouden zich daar nog Portugal en een groot aantal Duitse vorsten bij aansluiten. De Zonnekoning daarentegen kon slechts rekenen op de steun van de Wittelsbachers Maximiliaan II van Beieren, stadhouder in de Zuidelijke Nederlanden, en zijn broer Joseph Clemens, aartsbischop van Keulen en prins-bisschop van Luik.

In de Spaanse Nederlanden was de mening van de provinciale bestuurders over deze machtswisseling enigszins verdeeld, zelfs binnen de afzonderlijke standen. Zo neigden de rechtzinnige geestelijken meer naar Frankrijk dan naar een bondgenootschap met de protestantse zeemogendheden, terwijl de jansenisten juist meer voor Oostenrijk voelden dan voor het door jezuïeten gedomineerde Franse hof. Uiteindelijk werd Filips V toch in alle Zuid-Nederlandse gewesten ingehuldigd. Limburg-Overmaas deed dit samen met Brabant op 21 februari 1702 te Brussel. Namens de geestelijkheid van het hertogdom en namens het Land van 's Hertogenrade legde Johannes Bock, abt van Kloosterrade, de eed van trouw aan de nieuwe landsheer af en hoorde er het driewerf *Vive le roi, duc du Limbourg*. Of hij 's avonds ook heeft deelgenomen aan het diner en het bal in *Hôtel d'Orange*, de woning van markies van Bedmar, plaatsvervangend stadhouder der Spaanse Nederlanden (1701-1704), is niet bekend.

De Zuid-Nederlandse hervormingsgezinde Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck⁹, die door de Spanjaarden in 1700 was ontslagen, werd door Lodewijk XIV opnieuw aangesteld om de politieke en economische omme-zwaai uit te voeren. De drie collaterale raden werden opgeheven en vervangen door één koninklijke regeringsraad (*Conseil Royal*), een verandering waartegen de bevolking zich fel verzette. Het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas hebben niet lang onder dit Anjou-bewind gestaan. Op 27 september 1703 verjoegen de geallieerden onder leiding van de hertog van Marlborough de Fransen uit de hoofdstad Limbourg en kregen zodoende het hele territorium in handen, met uitzondering van de Staatse gebieden.¹⁰ Sinzendorff, die de keizer reeds vertegenwoordigde in het een jaar eerder veroverde prinsbisdom Luik, zorgde er voor dat - anders dan in Opper-Gelder¹¹ - de Oostenrijkers in Limburg wel de bestuurlijke macht

konden uitvoeren. Hiervoor werd hij door de Habsburgse troonpretendent Karel III beloofd met de functie van gevolmachtigde minister in de Nederlanden. Sinzendorff was een fervent aanhanger van de Oostenrijkse Habsburgers. Hij stond er dan ook op dat begin oktober 1703, toen Karel III op zijn reis naar Spanje - via de Republiek, waar hij voor coalitieoverleg moest zijn - in Düsseldorf arriveerde, een delegatie van de Limburgse Staten hem daar zou gaan begroeten. Opnieuw werd abt Bock, nu in gezelschap van graaf Schellart van Merode, met deze taak belast.¹² De eigenlijke inauguratie in Limburg volgde op donderdag 6 december in de parochiekerk van Limbourg waar Sinzendorff, namens Karel III, en de Staten de wederzijds verschuldigde eden aflegden.¹³

Net zoals hij in Luik had gedaan, organiseerde Sinzendorff in Limburg direct het bestuur, het beheer van de domeinen en dat van de verschillende financiële instellingen. Ook richtte hij op 10 december 1703 een nieuw hof van justitie op, het Soeverein Tribunaal. Dat was nodig, omdat het gebruikelijke justitiële beroep vanuit Limburg op de Raad van Brabant niet kon plaatsvinden, aangezien Brabant in handen was van het Spaans-Franse bewind.¹⁴

Leidraad bij deze reorganisaties vormden voor hem de hoofdlijnen van het Anjouaanse bestuur, waar hij - evenals later de Spaanse Raad - nogal positief tegenover stond. Maar ook onder het Oostenrijkse bewind zouden deze veranderingen tot de nodige conflicten leiden.

Bij de dood van keizer Leopold I in 1705, keerde Sinzendorff naar de hofstad terug om er samen met Johan Friedrich baron von Seilern hofkanselier te worden.¹⁵ Vanaf 1706 werd hij door de nieuwe keizer Jozef I herhaaldelijk naar Den Haag gezonden om er te onderhandelen over de vredesvoorwaarden met Frankrijk. In 1711 overleed Jozef I onverwacht. De nooit voor mogelijk gehouden situatie deed zich toen voor dat koning Karel III van Spanje onder de naam Karel VI ook keizer zou worden van het Duitse Rijk en heer van de Oostenrijkse Nederlanden. Weer dreigde het machtsevenwicht in Europa uit balans te raken. Daarom waren Engeland en de Republiek meer dan voorheen genegen om met Frankrijk, dat militair gezien op zwaar verlies stond, vrede te sluiten. Daartoe werd te Utrecht een congres bijeen geroepen, waarnaar de keizer opnieuw Sinzendorff als hoofdonderhandelaar afvaardigde.¹⁶

DE ABTSVERKIEZING VAN 1712

Op 2 mei 1712 overleed abt Johannes Bock.¹⁷ Conform de voorschriften van het indult van paus Leo X en de praktische uitwerking ervan in het concordaat van 1564¹⁸ stelde prior Heyendal de buiten het klooster verblijvende kanunniken hiervan op de hoogte en deelde hun de datum van de begrafenis mee. Na afloop van die begrafenis lieten de in het kapittel vergaderde kloosterlingen een brief uitgaan om graaf Sinzendorff van het overlijden van de abt in kennis te stellen en hem tevens te verzoeken de procedure voor de benoeming van een nieuwe abt in werking te zetten.¹⁹ Al op 14 mei

droeg Sinzendorff aan Jean Dubois, abt van de cisterciënserabdij Val-Dieu, en Georges baron van Tunderfeld, sedert 27 april van dat jaar plaatsvervangend administrator in Limburg,²⁰ op om als commissarissen in Kloosterrade het uitbrengen van de stemmen bij de abtsverkiezing vast te leggen. J.F. de Tiège, procureur-generaal van het Soeverein Tribunaal in Limburg, werd als secretaris aan deze commissie toegevoegd.²¹ Tien dagen later begonnen zij in de abdij, meer precies in de kapittelzaal, met hun werk dat door de secretaris schriftelijk werd vastgelegd. Alle kanunniken waren naar de abdij teruggekeerd om aan de verkiezing deel te nemen. Zoals gebruikelijk vermeldden ze - behalve hun naam en land van herkomst - hun leeftijd en het aantal professiejaren. Daarna noemden ze de naam van de kandidaat die zij het meest geschikt achtten voor het abbatiaat, gevolgd door die van hun tweede en derde keus, telkens met de functie die genoemde personen uitoefenden. Zij betraden daarbij in vaste volgorde de kapittelzaal: eerst de prior en daarna de overige kloosterlingen, in volgorde van hun jaren van professie. De uitslag van 1712 geeft het volgende beeld:

Nr	Naam	Land van herkomst	Leef- tijd	Gepro- fest	Functie	Eerste keus	Tweede keus	Derde keus
1	Nicolaas Heyendal	Limburg	53	27	Prior te Kloosterrade	C. Henreco	F.W. Rauschauw	B. Hoen
2	Joannes Mehse (Meesen)	Limburg	71	47	Intern	N. Heyendal	J.H. Nissen	P.J. Delcheur
3	Wilhelmus Cuperus	Gulik	65	43	Intern	N. Heyendal	D. Quoitbach	M.Chr. Vinde(l) felt (Weidenfelt)
4	Wilhelmus Haes	Keulen	81	42	Intern	P. Jansen	D. Quoitbach	M. Moreau
5	Petrus Jansen	Gulik	60	-	Pastoor te Afden	Domenicus van Gulpen, hoofd (superior) te St Gertrudis te Leuven ²²	Zijne Majesteit	Zijne Majesteit
6	Petrus Maes	Limburg	60	37	Pastoor te H. Chapelle	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
7	Daniel Daniels	Gulik	66	37	Pastoor te Doveren ²³	P. Fabritius	C. Henreco	D. Quoitbach
8	Joannes Beequer (Beckers)	Limburg	57	31	Pastoor te Baelen ²⁴	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	P. Maes
9	Nicolaus Hannot	Limburg	53	31	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
10	Dominicus Quoitbach	Limburg	51	30	Pastoor te Lommersum	P. Maes	F.W. Rauschauw	P. Fabritius
11	Matheus Moreau	Limburg	54	29	Prior te Marienthal	D. Quoitbach	P. Fabritius	P.J. Delcheur
12	Petrus Josephus Delcheur	Aken	48	29	Pastoor te Kerkrade	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	P. Maes
13	Casparus Henreco	Gulik	47	25	Pastoor te Eupen	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	P. Maes
14	F.W. Rauschauw	Burtscheid ²⁵	45	24	Proost te Limbourg	N. Heyendal	C. Henreco	M. de Tiège
15	Abrahamus à Campo	Limburg	52	24	Intern ²⁶	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
16	Cornelius Voos (Voss)	Aken	49	24	Intern	C. Henreco	N. Heyendal	F.W. Rauschauw
17	Paulus Fabritius	Limburg	45	22	Past. te 's Hertogenrade	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
18	Renerus Puyters	Limburg	41	20	²⁷	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
19	Bartholomeus Hoen	Limburg	40	20	Prior te Sinnich	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
20	Andreas Drussen (Driessen)	Limburg	44	21	²⁸	D. Quoitbach	C. Henreco	F.W. Rauschauw

Nr	Naam	Land van herkomst	Leef- tijd	Gepro- fest	Functie	Eerste keus	Tweede keus	Derde keus
21	Matheus de Tiège	Limburg	39	19	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
22	Winandus Paffen	Limburg	37	16	Intern	F.W. Rauschauw	N. Heyendal	D. Quoitbach
23	Joannes Vincken	Limburg	38	16	Intern	C. Henreco	D. Quoitbach	F.W. Rauschauw
24	Mathias Christianus Vindefelt (Weidenfelt)	Keulen	40	16	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
25	Franciscus Kochs	Limburg	37	14	Intern	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	C. Henreco
26	Joannes Zulcher	Westfalen	39	13	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
27	Waltherus Romer (Römer)	Limburg	34	13	Hulppast. te Kerkrade	N. Heyendal	C. Henreco	M. de Tiège
28	Joannes Josephus Arnoldy	Gulik	31	10	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
29	Bartholomeus Kreu(s)ch	Limburg	31	8	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
30	Joannes Henricus Nissen	Gelder	27	8	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
31	Matheus Laurent	Limburg	27	7	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
32	Alexander Merquelbach (Merckelbach)	Staats Val- kenburg	31	7	Intern	C. Henreco	N. Heyendal	F.W. Rauschauw
33	Henricus Thimister	Limburg	29	6	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
34	Henricus de la Haye	Limburg	24	5	Intern (diaken)	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	C. Henreco
35	Theodorus Prinzen	Gulik	26	3	Intern	N. Heyendal	F.W. Rauschauw	P. Jansen
36	Joannes Hennen	Limburg	25	3	Intern	N. Heyendal	C. Henreco	F.W. Rauschauw
37	Joannes Goswinus Fabritius	Limburg	22	2	Intern (subdiaken)	N. Heyendal	C. Henreco	B. Hoën

In tegenstelling tot wat de regels voorschreven is geen enkele stem van de kanunniken gemotiveerd. De commissie geeft wel een totaaloverzicht van de uitgebrachte stemmen, waarbij de kloosterlingen weer in rangorde van professiejaren jaren worden opgesomd met achter hun naam het aantal verkregen eerste, tweede en derde stemmen. Ondanks het merkwaardige stemgedrag van Jansen is zijn eerste stem nog in het overzicht opgenomen. Zijn tweede en derde zijn blijkbaar te beledigend en worden weggelaten.

Wanneer van de officiële puntentelling wordt uitgegaan,²⁹ zou de uitslag er als volgt uitzien:

Plaats	Naam	aantal 1e stemmen	aantal 2e stemmen	aantal 3e stemmen	Totaal aantal punten
1	Nicolaas Heyendal	26	3	-	84
2	Casparus Henreco	4	20	2	54
3	F. W. Rauschauw	1	8	19	38
4	Dominicus Quoitbach	2	3	2	14
5	Petrus Maes	1	-	3	6
6	Paulus Fabritius	1	1	1	6
7	Petrus Jansen	1	-	1	4
8	Domenicus van Gulpen	1	-	-	3
9	Zijne Majesteit	-	1	1	3
10	Joannis Henricus Nissen	-	1	-	2
11	Bartholomeus Hoën	-	-	2	2
12	Mathias de Tiège	-	-	2	2
13	Petrus Josephus Delcheur	-	-	2	2
14	Christianus Vedenfelt (Weidenfelt)	-	-	1	1
15	Matheus Moreau	-	-	1	1

Deze uitslag betekende een duidelijke overwinning voor Heyendal. Desondanks sprak de commissie geen voorkeur uit maar stuurde het verslag naar Sinzendorff, die het volgens de regels zou moeten doorsturen naar de Raad van State of de Geheime Raad.³⁰ Daar die als gevolg van de oorlog waren opgeheven, handelde hij de benoeming zelf af. Dat zou hem echter in conflict brengen met de *Junta de Italia* die - zoals verderop zal worden aangetoond - de vorst in deze periode adviseerde over Limburg-Overmaas.

Locale steun voor Heyendal

Bij abtsverkiezingen te Kloosterrade was het niet ongewoon dat familie of bekenden brieven aan het landsbestuur richtten om een bepaalde kandidaat aan te bevelen. Bij deze verkiezing gebeurde dit alleen door de graaf De Thiennes, die het vanuit Aken opnam voor Heyendal.³¹ Hij beriep zich erop als buur goed op de hoogte te zijn van het wel en wee in de abdij en nam daarom de vrijheid om bij Sinzendorff de prior aan te bevelen als opvolger van abt Bock. Hij hoopte hiermee hetzelfde effect te bereiken als bij de vorige verkiezing (1683), toen hij met zijn adviezen, die hij destijds op verzoek van de commissarissen had uitgebracht, veel had bijgedragen aan de keuze van de nu overleden abt.³² Het blijkt dat De Thiennes vooral vreesde dat de Keulse nuntius Giovanni-Francesco Bussi (1706-1712) zou proberen om Heyendal bij Sinzendorff in diskrediet te brengen. Het was volgens hem de gewoonte van deze prelaat om moeilijkheden en onrust te veroorzaken, zoals hij had gedaan in de abdijen van Burtscheid, St. Laurent te Luik, te Stavelot, in Val St.-Lambert en in de kloosters van de Wittevrouwen in Aken. Verscheidene keren had hij het ook in Val-Dieu en Kloosterrade geprobeerd, maar het Soeverein Tribunaal, dat 's mans aard kende, had hem nooit het placet willen verlenen voor een visitatie. Bussi was, aldus nog steeds De Thiennes, iemand die te pas en te onpas in Keulen, Luik, Maastricht en Aken personen excommuniceerde, goede priesters suspendeerde en slechte beschermd. Naar de mening van De Thiennes, alsook van Heyendals medebroeders en van de bevolking, was de prior de meest waardige kandidaat voor het abbatiaat.

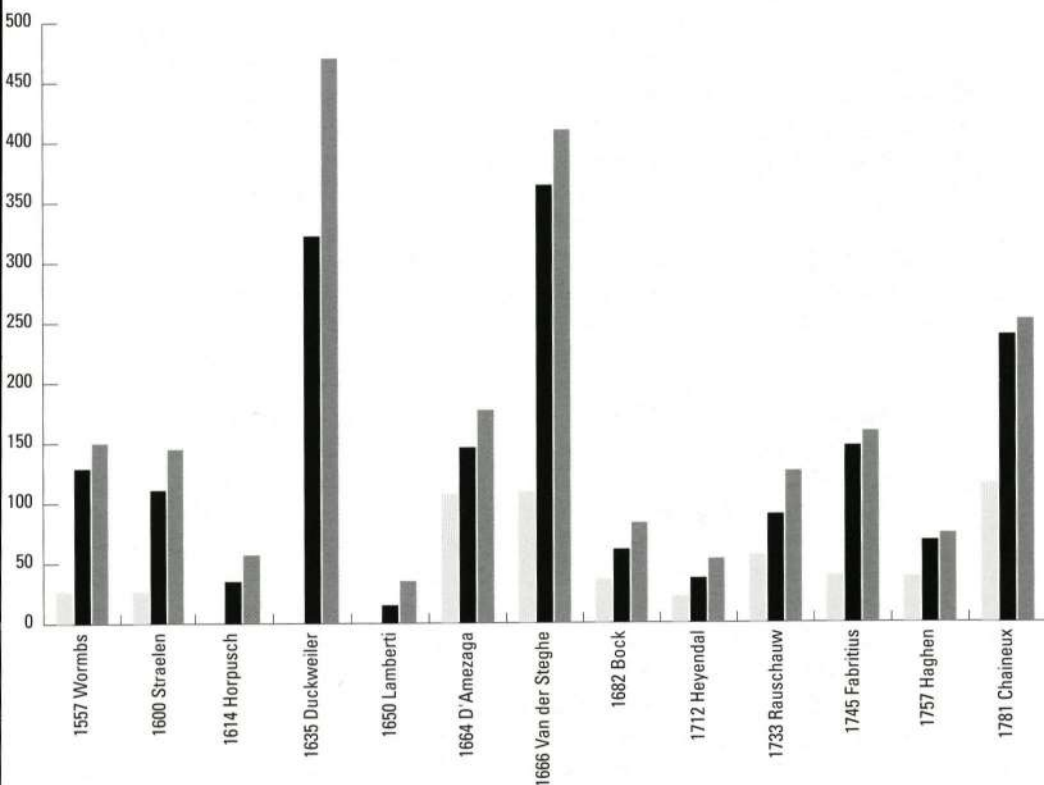
Gelet op de rol die de Keulse nuntius in de kwestie Heyendal speelde, is het dienstig hier enkele zinnen aan deze functionaris te wijden. Voordat hij als nuntius naar Keulen kwam, was Bussi acht jaar internuntius te Brussel geweest.³³ Nu bestond er al langer onenigheid tussen beide nuntiatoren over de afbakening van elkaars bevoegdheden, doordat de landsheer ernaar streefde om het jurisdictiegebied van de nuntii, die beschouwd werden als de exponenten van de centralistische politiek van de paus, te laten samenvallen met de landsgrenzen.³⁴ De Spaanse Successieoorlog had deze situatie zodanig verslechterd dat Karel III in 1708 als koning van Spanje en feitelijk machthebber in Limburg-Overmaas - de rest van de Zuidelijke Nederlanden werd bestuurd door een Anglo-Bataafs condominium - in dit gebied een edict had uitgevaardigd tegen de jurisdictie van de Keulse nun-

tiatuur. Tegelijkertijd had keizer Jozef I de Keulse nuntius ook de rechtsmacht voor het bisdom Luik ontzegd.³⁵ Omdat die zich nu niet zelf op de hoogte kon houden van het reilen en zeilen in 'zijn' rechtsgebied, was hij aangewezen op informanten.³⁶ Als zodanig zien we straks de anti-jansenist Bernard Désirant, die naar Aken was uitgeweken, optreden.

Op 8 juni, precies twee weken na het bezoek van de commissie aan de abdij, verzond Sinzendorff vanuit Den Haag de benoemingsbrief voor Heyendal.³⁷ Nadat die vier dagen later in Kloosterrade was aangekomen, riep Heyendal voor de volgende dag een kapittelvergadering bijeen, tijdens welke notaris Henricus Poyck in aanwezigheid van een aantal getuigen - onder wie Frans Willem Fabritius (pastoor te Merkstein), Nicolaas Jardon (priester en baccalaureus in de beide rechten), Willem Hendrik Poyck (scheiden van het Hoge Hof van 's Hertogenrade) en de verderop te noemen notaris Winandus Bombay - de brief *clare et distincte* voorlas. Slechts 16 kanunniken waren naar de kapittelzaal gekomen. De externen en de (weinige) tegenstanders lieten verstek gaan. De aanwezige kloosterlingen gingen zonder uitzondering akkoord en gaven Heyendal toestemming om de kerkelijke bevestiging te ontvangen. Na de plechtigheden in de abdijkerk reisde Heyendal naar Luik waar hij op 15 juni voor het kathedrale kapittel verscheen en zes dagen later door de hulpbisschop en vicaris-generaal Lodewijk

Grafiek:
Aantal dagen tot de komst van de commissie, het schrijven van de benoemingsbrief en het ontvangen van de wijding, gerekend vanaf de sterfdag van de laatste abt.

■ commissie
■ benoeming
■ wijding

Franciscus Rossius de Liboy, tot abt werd gewijd.³⁸ Deze prelaat, die contacten onderhield met Franz Grau, de biechtvader van de in 1710 overleden anti-Jezüiet *Obersthofmeister* Karl Theodor Otto *Fürst* Salm, achtte Heyendal in alle opzichten geschikt en voegde er - om een bezwaar van jansenisme bij voorbaat te ontcrachten - uitdrukkelijk aan toe dat de kandidaat het formulier van paus Alexander VII tegen het jansenisme had ondertekend. Hoewel de wijdingsoorkonde in naam van prins-bisschop Joseph Clemens, die tegelijk met de uit Luik terugtrekkende Franse troepen in 1702 in ballingschap was gegaan,³⁹ was uitgevaardigd, blijkt uit een brief die zich eveneens in het dossier bevindt, dat de Wittelsbacher van deze geschiktheid allerminst overtuigd was. Hierop kom ik aanstonds terug. Later zou een van de beschuldigingen tegen Heyendal zijn dat de hele verkiezing in allerijl zou zijn geregeld. Een vergelijking met de andere verkiezingen die volgens dezelfde regels te Kloosterrade hebben plaatsgevonden, maakt duidelijk dat het hier inderdaad de snelst verlopen benoemingsprocedure betreft (zie grafiek p. 121).⁴⁰

VERZET TEGEN DE BENOEMING VAN HEYENDAL

Onenigheid onder de kloosterlingen

Zoals gezegd waren de meest opvallende stemmen afkomstig van kanunnik Peter Jansen. Ze zeggen waarschijnlijk iets over de gemoedstoestand waarin hij op 24 mei 1712 voor de commissarissen verscheen. In zijn kwaadheid vergat hij te zeggen hoelang hij geprotest was, gaf de heer van Gulpen zijn eerste stem en de keizer zijn tweede en derde. Dat was grof en in feite ongeldig.⁴¹ Deze handelwijze duidt niet alleen op onenigheid binnen het klooster, maar ook op de kansloze positie voor hemzelf bij de stemming, waar 37 koorheren aan hadden deelgenomen. Negen van hen hadden ook al aan de abtsverkiezing van 1683 deelgenomen. De overige 28 waren door abt Bock ingekleed en accepteerden dus de strengere leefregel. Toch gaven drie van deze laatste groep Heyendal geen enkele stem (Moreau, Driessen en Vincken) terwijl nog eens drie slechts een tweede stem op hem uitbrachten (Voss, Paffen en Merckelbach). Van de negen oudere koorheren die al vóór 1683 geprotest waren, noemden er vier Heyendal helemaal niet als toekomstig abt (Haes, Jansen, Daniels en Quoitbach).⁴² Dit betekent dat het aantal kloosterlingen dat Heyendal niet als overste zag zitten, beperkt bleef tot zeven, minder dan 1/5 van het totaal.

In een gesloten gemeenschap kende men natuurlijk elkaars voorkeur, zodat de zeven geweten moeten hebben dat ze kansloos waren tegen de aanhangers van Heyendal. Daarom hebben ze geen poging ondernomen om iemand uit de eigen gelederen naar voren te schuiven. Peter Jansen, die in 1683 zelfs nog een eerste stem méér had gekregen dan Bock, maakte zich nu volkomen onmogelijk door zijn eigen stemgedrag. Diezelfde Jansen zou het de aan de strengere kloostertucht vasthoudende Heyendal echter nog knap lastig maken. Dat mag verbazing wekken, want in 1681 was hij met Bock de enige kanunnik die in Kloosterrade zijn oom, abt Van der Steghe (1667-1682), steunde bij het

doorvoeren van die strengere leefregel.⁴³ Onder diens opvolger Bock (1683-1712) was het echter tot een breuk gekomen, doordat Heyendal bij de vergeving van ambten steeds de voorkeur kreeg.⁴⁴ Toen een lofrede op de kloosterhervorming, door enkele jonge koorheren te Aken in 1695 uitgesproken, wel Bocks naam vermeldde, maar niet die van Van der Steghe, was dit voor Jansen de bekende druppel. Samen met de anti-hervormingsgezinden klaagde hij zijn overste bij de regering te Brussel en bij de Mechelse aartsbisschop Humbert de Precipiano aan wegens onrechtvaardig beleid en jansenisme.⁴⁵ Abt Bock onderkende het gevaar en riep op 24 mei 1696 een generaal kapittel bijeen. Twee dissidenten, van Aken en Brauman, kwamen niet opdagen, terwijl Jansen vroegtijdig vertrok.⁴⁶ De overige 28 kanunniken ondertekenden een collectieve geloofsbelijdenis die aansloot bij de veroordelingen van het jansenisme die door paus Innocentius XII waren uitgesproken. Verder bepaalde het kapittel dat één exemplaar van het ondertekende formulier aan de paus gezonden zou worden, één aan de koning van Spanje en één aan de gouverneur-generaal in Brussel.

Hoewel niet voor alle parochies die vanuit Kloosterrade werden bediend, is onderzocht hoe de parochianen de strengere leer hebben ondergaan die vanuit de abdij werd verkondigd, kan voor Eupen in elk geval vastgesteld worden dat het optreden van de als rigorist bekend staande Heyendal, die hier in 1694 was benoemd, niet in goede aarde viel.⁴⁷ De conflicten liepen zelfs zo hoog op dat Bock hem na drie jaar op bevel van de prins-bisschop Joseph-Clemens van Beieren naar de abdij moest terugroepen. Abt Bock, die meende intern wel het pleit ten gunste van de hervorming gewonnen te hebben, benoemde Heyendal daarop tot lector in de theologie. Dit wekte opnieuw ontevredenheid bij enkele afgunstige koorheren, onder wie Jansen. Deze keer wist Bock op 4 augustus 1698 in het bijzijn van raadsheer Kerenbrock nog een verzoening tot stand te brengen.⁴⁸ Maar deze verzoening was geen lang leven beschoren. Sedert Heyendal lector was, werd hij door de controversiële geschriften van zijn abt steeds meer in de jansenistenstrijd betrokken.⁴⁹ Vanaf 1706, toen hij prior was geworden, verdedigde hij zijn overste zelfs in het openbaar. Deze nieuwe bevordering van zijn opponent bracht Jansen meteen weer in actie, waarbij de komst van de onvermoeibare jansenistenjager, de augustijner pater Bernard Désirant, in 1708 naar Aken hem wel bijzonder goed moet zijn uitgekomen. Ook had nuntius Bussi te Keulen toen juist een onderzoek gelast naar jansenistische activiteiten in het Luikse in verband met een daar verschenen smaadschrift tegen hem.⁵⁰ Op zoek naar personen die eraan meegewerkt hadden, speelde Jansen diverse boekjes van de hand van Bock toe aan Désirant. Daardoor ontstond het vermoeden dat Kloosterrade met het smaadschrift te maken had. Heyendal bestreed Désirants aanvallen echter in zijn *Orthodoxia*, dat in 1710 verscheen en een vier jaar durende pennensrijd tussen beiden inleidde. In november 1711 greep de nuntius in. Hij ontbood Heyendal naar Keulen en verzocht hem de theologische polemiek met Désirant te stoppen. Van zijn kant beloofde Bussi dat hij Désirant zou verbieden nog iets tegen Heyendal uit te geven.⁵¹

De brief van Jansen c.s.

Weer leek de rust in en rond Kloosterrade hersteld. Echter, precies acht dagen na de dood van abt Bock, op 2 mei 1712, hervatte Désirant de strijd 'superiorum permissu', met wie Bussi bedoeld lijkt.⁵² Hij haakte duidelijk in op de onrust die opnieuw binnen de abdij was ontstaan en waarvan de oude vijanden van Bock en Heyendal de aanstichters waren.⁵³ Nog steeds moet Jansen als hun leider worden beschouwd. Hij was waarschijnlijk degene van wie Simon Pieter Ernst in zijn *Notitia* schrijft, dat hij Heyendal bij de commissarissen verdacht wilde maken van jansenisme, maar daarmee geen effect sorteerde omdat allen het formulier van paus Alexander VII hadden ondertekend.⁵⁴ Zoals uit zijn stemgedrag blijkt, was het zijn doel een overste van buiten de abdij aangesteld te krijgen en daarom wendden hij en zijn aanhangers zich nu tot de keurvorst van de Palts, tevens hertog van Gulik. Toen de tegenstanders hier nul op het rekest kregen, klopten ze aan bij Bussi, van wie ze wisten dat hij Heyendal niet welgezind was. Bij hem vonden ze gehoor. De nuntius vond zelfs dat er in Kloosterrade nieuwe verkiezingen moesten plaatsvinden en gaf hun een brief mee voor het Luikse kapittel.⁵⁵ Hiermee wendden ze zich tot de prins-bisschop zelf, maar deze ontving Bussi's schrijven pas nadat zijn plaatsvervanger in Luik, Rossius de Liboy, Heyendal al had gewijd.⁵⁶ Ten einde raad zochten de *adversarii* hun heil bij de keizer.⁵⁷ Zij stuurden hem een brief met informatie over de theologie die te Kloosterrade werd gedoceerd en deelden hem mee dat de overleden abt alleen maar jansenistische theologielectoren had aangesteld. Daarnaast beweerden ze dat de jonge kanunniken door deze docenten - als voorbeeld werd Wilhelmus Wildt, lector van 1691-1695, genoemd - geïndoctrineerd waren en nog zouden worden als zij niet een oudere kanunnik (uit hun kring) als abt zouden krijgen. Was dit niet mogelijk dan moest er maar iemand van buiten, uit de kring der augustijner koorheren, worden aangesteld.

Natuurlijk wordt in de brief ook gewezen op het voorval uit 1695 toen twee jonge kanunniken, Henreco en Rauschau, in het refugiehuis van de abdij te Aken rigoristische theses van lector Wildt verdedigden.⁵⁸ En dat nog wel in het jaar dat in Rome de zaak van het rigorisme zo hevig speelde en iedereen in de pen kroop tegen de Leuvense professor J.L. Hennebel en anderen. Een aantal van die thesen wordt uiteen gezet om vervolgens de franciscaan Schröder en de jezuïeten Leclercq en Pangels als getuigen op te voeren van het 'onzuivere' karakter van de leer. Leclercq zou in de abdij zelfs een gravure en een stenen borstbeeld van de jansenist Antoine Arnauld hebben gezien op een plaats waar voorheen een Mariabeeld stond. Hij vond dat de kanunniken op die manier Arnauld wel heel ongepast vereerden. Daarop zou Rauschau hebben geantwoord dat het beeld alleen maar diende als herinnering aan de gastvrijheid die een zo geleerd en heilig man in de abdij had genoten tijdens zijn verbanning.⁵⁹

De dag voordat de tegenstanders de brief geschreven hadden, diende zich nog een vierde getuige aan in de persoon van de priester Lootmans. Deze vertelde zeer vaak bij geschillen in Kloosterrade tussenbeide te zijn gekomen en het verhaal over de verering van Arnauld te kunnen bevestigen. Ook zou Lootmans enkele dagen na de recente dood van de abt bij kanunnik Rauschau een gedrukt exemplaar van *Lettre à une Dame* hebben gezien van de jansenistische Franse theoloog Pasquier Quesnel, die niet het formulier van paus Alexander VII had willen ondertekenen. Toen hij Rauschau daarop had aangesproken, had deze hem geantwoord dat zij, de medestanders van Heyendal, alleen maar hadden getekend uit gehoorzaamheid en niet uit respect voor de waarheid. De brief van de oppositievoerende koorheren eindigt met de opmerking van Lootmans dat Rauschau in zijn leer en moraal onlosmakelijk verbonden was met Henreco en Heyendal.

De inschakeling van Bernard Désirant

In het dossier van Heyendal bevindt zich nog een - evenmin ondertekende - brief, geschreven in het Latijn, die de *Hofburg* in Wenen wilde inlichten over de jansenistische leer te Kloosterrade.⁶⁰ Afgaande op de inhoud moet hij zijn opgesteld tussen 24 mei en 8 juni 1712, dus nog vóór Heyendals benoeming. Omdat er de naam Rousseau in voorkomt als kanunnik van Kloosterrade, waarmee naar alle waarschijnlijkheid Rauschau wordt bedoeld, lijkt het niet waarschijnlijk dat de schrijver uit de abdij afkomstig is. Uit een brief van Heyendal aan de hertog van Wolfenbüttel blijkt dat het hier een schrijven betreft van de eerder genoemde Désirant, die door Jansen in de arm was genomen om de verdachtmakingen tegen Heyendal verder op te voeren.⁶¹ Beiden protesteerden tegen diens benoeming zowel in Rome als bij het keizerlijk hof te Wenen. Inhoudelijk stelt Désirant dat de abdij al vanaf het aantreden van abt Bock in 1683 in opspraak is geweest in verband met het jansenisme dat er was ingeslopen als gevolg van contacten met Antoine Arnauld en de jansenisten in Holland, Brabant en vooral in Leuven. Verder vermeldt hij dat Bocks hervormingen zowel binnen de abdij als onder de van haar afhankelijke pastoors tot ontelbare conflicten hebben geleid, onder meer door het aanstellen van theologielectoren uit Leuven die allen notoire jansenisten waren. De belangrijkste persoon in dit verband zou Nicolaas Heyendal zijn geweest, die op voorspraak van de Leuvense seculiere voorgangers tot lector en prior in Kloosterrade was benoemd en daar bijna de hele abdij met de nieuwlichterij had besmet. Zijn belangrijkste medestanders zouden Henreco en Rousseau (Rauschau) zijn. Volgens een gerucht dat al dagenlang de ronde deed zouden hun geestverwanten overeengekomen zijn op dit drietal te stemmen zodat de nieuwlichterij gecontinueerd zou worden.

In Désirants brief wordt gesteld dat in de abdij verbeteringen gewenst waren. Het uitblijven ervan zou te wijten zijn aan de lange en slopende ziekte van de overleden abt. Désirant doet vervolgens een dringend beroep op Sinzendorff, omdat van zijn beslissing het heil van de beroemde abdij, van de katholieke leer en de rust in kerkelijke zaken in het Limburgse land zullen afhangen. De schrijver vertrouwt erop dat het hof te Wenen (en dus ook Sinzendorff) niet zullen dulden dat de ware leer door toedoen van een van deze drie personen zal worden blootgesteld aan het jansenistische gevaar. Er dient een besluit te komen dat Kerk en Staat welgevallig is. De brief eindigt met een advies: omdat Heyendal beweert dat zijn leer is goedgekeurd door de Keulse nuntius, die hem toestemming, ja zelfs de opdracht zou hebben gegeven zijn leer te publiceren, moet Sinzendorff hierover maar eens contact opnemen met de nuntius. Dan zal de waarheid blijken!

De casus van de prins-bisschop van Luik

Bij de inname van Luik in 1702 door de geallieerden, was prins-bisschop Joseph Clemens van Beieren gevlucht en had uiteindelijk een goed heenkomen gevonden in Valenciennes. Sinzendorff had namens de keizer diens plaats ingenomen en er een nieuw bestuur geïntroduceerd dat nogal rigoureuus omsprong met de bisschoppelijke aanhang.⁶² De bisschoppelijke taken werden waargenomen door vicaris-generaal Lodewijk Frans Rossius de Liboy, die in Luik niet om het Oostenrijks gezag heen kon. Inzake de bevestiging en wijding van Heyendal heeft hij dan ook niet moeilijk gedaan en beide handelingen in naam van zijn superieur Joseph Clemens - die op dat moment nog niet volledig was geïnformeerd - verricht.⁶³ Naar aanleiding van de brief van de Keulse nuntius verklaarde de prins-bisschop daarop dat de bevestiging en wijding niet volgens de regels waren verlopen. Hij zond een anonieme, uitvoerige brief, geschreven in het Latijn, naar Wenen die werd voorzien van het opschrift: *Informacion sobre la Elecion del Presente Abad de Rolducq*.⁶⁴

Het probleem (de *casus*) was volgens de bisschop dat Heyendal zich de dag na de ontvangst van de benoemingsbrief in het bezit had laten stellen van zowel de spirituele als temporele leiding over de abdij en wel nog vóórdat hij de goedkeuring van hem, Joseph-Clemens, ontvangen had. Met aanhaling van een reeks kerkrechtelijke en conciliaire uitspraken probeerde hij aan te tonen dat er eerst een bisschoppelijk onderzoek had moeten plaatsvinden naar de gang van zaken bij de verkiezing en naar het gedrag, de leef-tijd, de kennis en afkomst van de gekozene. Ook hadden degenen die zich tegen de benoeming wilden verzetten, gehoord moeten worden. Dit alles om te bereiken dat er een waardig iemand kon worden aangesteld. Volgens de bisschop had Heyendal het onderzoek niet laten plaatsvinden uit vrees dat er beletsels voor zijn wijding zouden worden gevonden. Door Heyendal te accepteren hadden de Rolducse kanunniken in de ogen van de Luikse prins-

bisschop dan ook een ernstige overtreding begaan. Het argument dat de gekozene van deze richtlijnen onwetend zou zijn geweest, ging volgens hem niet op. Immers, welke clericus weet niet dat het ongeoorloofd is een kerkelijk ambt te aanvaarden zonder zowel de reguliere als seculiere aanstelling. Dit is een fundamentele regel die alle aanstaande clerici wordt ingescherpt.⁶⁵ Heyendal was dus onbenoembaar geworden en liep nu zelfs het risico voor zijn handelen geëxcommuniceerd te worden. De omstandigheid dat hij bij zijn aanstelling gesteund werd door een seculier magistraat (Sinzendorff) deed daar niets aan af. Daarom verzocht de prins-bisschop de wereldlijke overheid iemand anders aan te stellen die het ambt meer waardig was.

DE BEHANDELING IN WENEN

Hoe stonden de belangrijkste Weense bewindslieden tegenover het jansenisme?

Volgens de historicus P. Hersche maakte Oostenrijk pas rond 1700 kennis met het jansenisme.⁶⁶ Spoedig daarna zou er al sprake zijn geweest van een janseniserende factie met twee Italianen aan het hoofd: Garelli, lijfarts van keizer Karel VI, en Riccardi, advocaat-fiscaal van de Spaanse Raad.⁶⁷ Tot deze groep zouden ook vorst Salm, prins Eugenius van Savoye en Sinzendorff hebben behoord. Salm zou het jansenisme hebben leren kennen in Parijs, waar ook Sinzendorff van 1699 tot het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog als gezant van keizer Leopold I had vertoefd.⁶⁸ Van Karel III/VI is bekend dat hij geen vriend van de jezuiteten was, de belangrijkste en felste bestrijders van het jansenisme. Tevens wenste hij zijn rechten en onafhankelijkheid tegenover de Romeinse curie te bewaren. In dat opzicht was hij doordrongen van de nieuwe tijdgeest, waarin de Staat boven de Kerk werd gesteld.⁶⁹ Deze houding strookt met die van de regalisten in de door Roegiers als politiek-jansenisme aangeduide richting, waartoe vermoedelijk alle bovengenoemde Oostenrijkse 'jansenistische' staatslieden - prins Eugenius voorop - gerekend moeten worden.⁷⁰ Aanvankelijk voorbestemd voor het priesterschap is deze prins zijn hele leven titulair abt gebleven van twee abdijen in Piëmont die in zijn levensonderhoud moesten voorzien. Dat verklaart zijn belangstelling voor theologie die hij onderstreepte met de aanschaf van veel boeken, waarvoor hij zich liet adviseren door o.a. vijf jansenisten, twee calvinisten en een 'verlicht' medewerker. Toch is het niet duidelijk of Eugenius een jansenist was.⁷¹ Hij is er in ieder geval nooit door 'Rome' van verdacht of beschuldigd, laat staan veroordeeld.

Door de controversie rond de afkondiging van de bul *Unigenitus* (8 september 1713) in de Oostenrijkse Nederlanden en het tot het Duitse Rijk behorende bisdom Luik, werd ook Wenen in de jansenistenstrijd betrokken.⁷² Karel VI en zijn ministers probeerden echter elke discussie over dit thema te vermijden en onenigheden door een flexibele houding op te lossen. Daarom was men in de hofstad niet erg ingenomen met de opstelling van de aarts-

bisschoppen van Mechelen en Keulen ten aanzien van deze 'kettters'. Anderzijds waren juist de jansenisten teleurgesteld over het feit dat de keizerlijke zaakwaarnemer in Rome, kardinaal Althan, bij de H. Stoel geen dogmatische punten mocht bespreken, maar slechts gemachtigd was te pleiten voor bezonnenheid en mildheid ten aanzien van de toepassing van de bul.⁷³

Tot het einde van de Spaanse Successieoorlog behoorde Sinzendorff tot de engste vriendenkring van Eugenius met wie hij geruime tijd in de Zuidelijke Nederlanden verbleef.⁷⁴ In tegenstelling tot prins Eugenius was de Oostenrijkse graaf echter niet de persoon op wie men blijvend het etiket van een bepaalde partij kon plakken.⁷⁵ Hij deelde de standpunten van de regalisten, maar op het moment dat hij openlijk met de jansenisten in verband dreigde te worden gebracht, keerde hij zich geschrokken van hen af, temeer daar hij de carrière van zijn zoon, die later prins-bisschop van Breslau en kardinaal zou worden, niet in gevaar wilde brengen.

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat in een dergelijk pro-jansenistisch klimaat Heyendal tot abt van Kloosterrade kon worden gekozen, iets wat onder het Spaans-Anjou-bewind minder waarschijnlijk zou zijn geweest. Dit kan worden afgeleid uit de instructies die aan de gouverneurs en administrateurs van de Zuidelijke Nederlanden c.q. Limburg-Overmaas werden meegegeven. De laatste gouverneur-generaal vóór de Spaanse Successieoorlog, Max II Emanuel van Beieren (1692-1701), had van Karel II van Spanje nog een *instruction particulière* voor religieuze vraagstukken ontvangen.⁷⁶ Belangrijkste punt hierin vormde de strijd tegen het jansenisme, dat met alle middelen uitgeroeid moest worden. Graaf Franz Sigismund Thurn-Valsassina, zette deze politiek onder de Frans-Spaanse bezetting voort.⁷⁷ De Oostenrijkse administrator Sinzendorff moest echter niets van deze 'strengheid' en 'scherpte' hebben, zoals hij in een brief aan koning Karel III liet weten.⁷⁸ Hierin bespreekt hij uitvoerig zijn ideeën over het bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden. De aanpak van het jansenisme noemt hij daarbij als laatste punt. Hij achtte het op termijn onvermijdelijk deze stroming tegen te gaan, niet alleen omdat er een kerkscheuring dreigde, maar vooral omdat ze een revolutie onder het volk zou kunnen veroorzaken.

De brief van Sinzendorff aan Karel VI

Philip Ludwig, graaf von Sinzendorff, kende de overleden abt Bock van Kloosterrade uit de Statenvergaderingen en uit de correspondentie die hij met hem voerde.⁷⁹ Hij was dan ook goed op de hoogte van de kloosterherforming en de polemiek rond de theologische leer van de abdij. De snelle benoeming van Heyendal - ondanks alle protesten - duidt dus op een bewuste keuze. Reeds op 10 juni 1712 stuurde Sinzendorff vanuit Den Haag een in het Spaans gestelde brief aan keizer Karel VI waarin hij allereerst de loftrompet stak over Bock.⁸⁰ Vervolgens stelde hij dat de vacante abdij tot de tweede rang behoorde, wat inhield dat de oversten er altijd

Nicolaas Heyendal
(1658-1733), abt
van Kloosterrade
(fotoarchief
Rolduc).

benoemd werden door de gouverneur der Nederlanden en dus niet rechtstreeks door de vorst. Met het oog op de godsdienst en in overeenstemming met de volmacht die hem bij de keizerskroning van Karel VI in Frankfurt was verleend, meende Sinzendorff dat het in het belang van Zijne Majesteit was dat hij commissarissen had aangesteld om de gebruikelijke verkiezing te houden. Ook liet hij weten dat hij op de hoogte was van de strenge leefregel die de overleden abt had ingevoerd en die voor nogal wat onvrede had gezorgd, vooral bij de jezuiten. Nauwkeurige inlichtingen en getuigen hadden hun kritiek echter ontzenuwd en aangetoond dat alle religieuzen de eed hadden afgelegd tegen het jansenisme en zijn aanhangers. Nicolaas Heyendal had volgens hem de meeste stemmen gekregen omdat zijn deugd en geletterdheid in grote mate hadden bijgedragen aan de hervorming in de abdij. Dit bleek ook uit de brief van de graaf De Thiennes die hij meezond. Sinzendorff verwachtte dan ook dat de keizer deze benoeming zou goedkeuren.

Wie adviseerden de keizer in Wenen over Limburgse aangelegenheden?

Hoewel binnen de Oostenrijks-Habsburgse monarchie in de zeventiende eeuw een centralistische staat tot ontwikkeling begon te komen, bestond het rijk nog geruime tijd uit een reeks gebieden die weliswaar onder dezelfde heerser vielen, maar verder volgens verschillende, historisch bepaalde regels en door verschillende organen werden bestuurd.⁸¹ Alleen de buitenlandse politiek en de oorlogsvoering maakten deel uit van een gezamenlijke aanpak, waarbij voor de eerste de *Geheime Konferenz* en voor de tweede de *Hofkriegsrat* verantwoordelijk was. In de Geheime Conferentie hadden in 1712 vijf personen zitting, onder wie prins Eugenius en hofkanselier Sinzendorff. Na de prins, die in 1712 voor lange tijd voorzitter werd, was Sinzendorff er de invloedrijkste persoon. Nadat de Spaanse bezittingen Milaan (1706), Napels (1707) en Sardinië (1708) door de Oostenrijkse Habsburgers veroverd waren, richtte Karel III naar het voorbeeld van het Anjou-bewind in Madrid ook in 'zijn' Spaanse hoofdstad Barcelona een *Conseja de Italia* op.⁸² Voorzitter werd zijn gunsteling graaf De Stella, die eind 1711 - na Karels vertrek uit Spanje - in Wenen betrokken werd bij de oprichting van de *Junta de Italia*. Deze raad nam alle taken van de Spaanse *Conseja* met betrekking tot het bestuur in Italië en de Zuidelijke Nederlanden over en fungeerde tegelijkertijd als een soort hof van beroep voor aangelegenheden uit deze gebieden.⁸³

Het eerste verslag van deze *Junta* dateert van 1 januari 1712. Tot voorzitter van deze Italiaanse Raad had keizer Karel de aartsbisschop van Valencia, Don Fray de Cardona benoemd.⁸⁴ Als raadsleden kreeg hij de Napolitaanse markies de Rofrano, die echter pas in 1714 zou verschijnen, de eerder genoemde graaf De Stella⁸⁵ en voorts nog een gunsteling van Karel, de Navarrese markies De Erendazu⁸⁶ toebedeeld. Laatstgenoemde trad ook op als secretaris van het op 12 oktober 1711 gestichte *Secretaria de estado y de despacho universal*, de kanselarij van de *Junta de Italia*. Deze drie raadsheren werden ter zijde gestaan door twee rechtsgeleerde doctoren, zogenaamde regenten. Van hen was Giovanni Ravaschiero, graaf van Carmiano, de oudste in rang. Hij gold als vriend van De Stella, die hem in 1712 naar Wenen had gehaald.⁸⁷ Als tweede regent trad markies Olivazzi op die geen deel meer zou uitmaken van de op 29 december 1713 opgerichte Spaanse Raad, een samenvoeging van de Spaanse *Conseja de Italia* en de Weense *Junta de Italia*.⁸⁸ Omdat de Oostenrijkers in de Zuidelijke Nederlanden alleen over het hertogdom Limburg en drie Landen van Overmaas de bestuursmacht bezaten en dit gebied te klein was voor een apart adviescollege, viel dit gewest na Karels vertrek uit Spanje eerst bijna twee jaar onder de Italiaanse Raad, vervolgens onder de Spaanse Raad en vanaf 1 april 1717 onder de Hoge Raad der Nederlanden, die zich over de hele Oostenrijkse Nederlanden zou ontfermen.⁸⁹

Sinzendorffs politieke opstelling in Wenen

Tijdens het Oostenrijkse bewind in Barcelona had Andreas Kurz als *Expeditionssekretär* de Nederlandse belangen behartigd, een functie waarin hij ook in Wenen terugkeerde.⁹⁰ Het blijkt immers dat er binnen de Italiaanse Raad naast de drie Italiaanse afdelingen (Napels, Sardinië en Milaan) sprake was van een Nederlandse. In zijn hoedanigheid als secretaris stond hij in nauw contact met zowel Sinzendorff als de Spaanse Raad.

Op dezelfde dag dat de Spaanse Raad was opgericht (29 december 1713), was het Spaanse secretariaat opgegaan in het Weense onder de nieuwe naam Spaans Staatssecretariaat (uitvoerend orgaan van de Spaanse Raad).⁹¹ De leiding hiervan kwam in handen van markies De Rialp, volgens sommigen de meest bekwame Spanjaard die destijds aan het keizerlijk hof vertoefde. Omdat hij zich in Karels bijzondere gunst kon verheugen - evenals De Stella had hij op elk moment van de dag toegang tot de keizer persoonlijk - had hij grote invloed op de Oostenrijkse buitenlandse politiek 'so daß sogar der Spanische Rat und der Obersthofkanzler in den Hintergrund gedrängt wurden.' Ook met deze markies stond Sinzendorff veelvuldig in contact, omdat hij alle buitenlandse aangelegenheden die de Spaanse erflanden aangingen via deze secretaris aan de koning moest voorleggen.

Samen met de al genoemde aartsbisschop van Valencia had De Rialp de leiding over de in Wenen zo gehate Spaanse partij.⁹² Sinzendorff, wiens belangrijkste functie die van hofkanselier⁹³ was, behoorde aanvankelijk tot de Duits-Oostenrijkse partij. In april 1713 had hij te Utrecht bij de vredesbesprekingen zijn missie zien mislukken, omdat de Spaanse adviseurs van de keizer - en dus de keizer zelf - zijn mening ten aanzien van de zeemogendheden niet deelden.⁹⁴ Daaruit had hij geleerd dat de werkelijke macht bij deze Spaanse adviseurs lag, een constatering waarin de affaire Heyendal hem zou bevestigen. Uit eigenbelang schoof hij steeds meer in de richting van de Spaanse partij die bij de keizer grote waardering genoot voor de trouw die haar leden hem in Spanje hadden betoond.⁹⁵ Genoten de meegerisde Spanjaarden alle sympathie van de keizer, de Oostenrijkers lieten hem koud. Hij toonde geen respect voor hen en vertrouwde ze - een enkele uitzondering daargelaten - niet. Pragmaticus als hij was, is Sinzendorffs politieke koersverlegging dus begrijpelijk en is deze hem zeker van pas gekomen bij het vervolg van de behandeling van de zaak Heyendal die ook zijn zaak werd.

De behandeling in de Junta de Italia

Zowel uit het verkiezingsdossier, bewaard in het Brusselse Algemeen Rijksarchief, als uit de Weense correspondentie met de abt blijkt dat de zaak-Heyendal in 1712 in de Italiaanse Raad is besproken. Omdat de uitkomst van deze bespreking in eerste aanleg niet gunstig was voor zowel Heyendal als Sinzendorff, stuurde de laatste nog in datzelfde jaar zijn

plaatsvervanger in Limburg, Georg baron van Tunderfeld, naar Wenen om ter plekke tekst en uitleg te geven.⁹⁶ Dit was te meer noodzakelijk, omdat ook vanuit de Provinciale Staten van Limburg twee personen naar Wenen vertrokken met klachten over Sinzendorff. Alle klachten, verzoeken en bezwaren die aan de keizer waren gericht, werden verwerkt via het secretariaat, waar in omgekeerde richting ook alle beslissingen, instructies enz. van de keizer op de schrijftafel belandden. De secretaris verdeelde de stukken over de verantwoordelijken voor de betreffende provincies, die ze vervolgens in de raad inbrachten. Omdat de *Junta* het recht van hoor en wederhoor niet toepaste, werd het hele proces schriftelijk afgehandeld.⁹⁷ Volgens het protocol, dat ook bij deze zaak is gevolgd, gaven de leden van de raad in een vaste volgorde hun mening. De eerste die het woord mocht voeren, was het raadslid dat speciaal belast was met het gebied waaruit de klacht afkomstig was. Voor Limburg was dit graaf De Stella, die zoveel invloed op

*Philipp Ludwig
Graaf von Sinzen-
dorff (1671-1742).
Ets van Claude
Drevet, naar een
schilderij van
Hyacinthe Rigaud
(fotoarchief
Oostenrijkse
Nationalbibliothek)*

de keizer had dat hij als de eigenlijke voorzitter werd gezien.⁹⁸ In zijn openingswoord achtte hij de aanstelling van Heyendal nietig, omdat Sinzendorff zijn bevoegdheden te buiten was gegaan. Dit was zo'n belangrijk punt, dat men maar aan de abt moest berichten de aanvaarding uit te stellen totdat Zijne Majesteit de zaak had onderzocht.

Voor de jurist Ravaschiero lag het probleem meer bij Heyendals leer. Omdat deze van jansenisme werd beschuldigd, vond hij dat met toestemming van Rome meteen een andere persoon gekozen moest worden. Wel waar-schuwde hij ervoor Sinzendorff niet voor het hoofd te stoten, omdat hij met een vertrouwelijke en belangrijke missie in Utrecht was belast. De tweede jurist, Olivazzi, legde het accent op de brief van prins-bisschop Joseph Clemens. Hij kon zich niet voorstellen dat iemand gekozen was die niet was voorgesteld aan het kathedrale kapittel van de bisschop van Luik. Sinzendorff moest dan ook worden voorgehouden dat het 'hof van Rome' gekant was tegen de gekozene. Voor het overige conformeerde hij zich aan de mening van De Stella, maar hij voegde eraan toe dat de Raad de gulden middenweg moest bewandelen om de gevolmachtigde minister niet te ontstemmen.

Daarna was het woord aan De Erendazu. Hij vond het voorstel van De Stella onuitvoerbaar en was tevens van mening dat de keizer niet van Heyendal kon afkomen door te zeggen dat hij jansenist was. Er zouden andere wegen bewandeld moeten worden om hem de abtsetel, die hij al in bezit genomen had, af te nemen. Volgens hem was de benoeming wel dege-lijk geschied op grond van bevoegdheden die de keizer Sinzendorff had verleend. Dat kon nu niet zo maar worden ontkend zonder diens geloofwaar-digheid aan te tasten. De Erendazu adviseerde tenslotte Sinzendorff zelf maar te vragen hoe men deze zaak in stilte ongedaan kon maken zonder dat de vergissing van deze benoeming voor iedereen duidelijk zou worden.

Hierop vroeg De Stella welke patentbrief de administrator gekregen had en wat de bevoegdheden van de *Governadores de Flandes* waren. Ook vroeg hij wat Sinzendorff er zelf van vond.

Op grond van het protocol sprak De Cardona als voorzitter het beslissende slotwoord. Hij verwees eerst naar het feit dat de Nederlanden een afzonderlijke bul hadden ontvangen, het indult van 1515. Vervolgens zei hij dat de keizer alle opmerkingen van de leden van de Raad op papier moest krijgen. Over Sinzendorff wilde hij kwijt dat hij die niet vertrouwde en dat die eerst maar eens duidelijkheid moest geven over de verkiezing. Verder vond hij dat - om de schade te beperken - de gekozene moest afzien van de benoeming en dat aan de keizer duidelijk gemaakt moest worden op welk punt Sinzendorff had gefaald. Daarvoor verdiende hij dan een berisping. Toch was ook De Cardona van mening dat zij Sinzendorff met tact moesten behandelen. Zoals gevraagd, werden alle meningen kort schriftelijk samengevat, waarna De Stella ze als raadslid voor Limburg aan de voorzitter van de Junta overhandigde om ze aan de keizer te bezorgen. Dit gebeurde nooit rechtstreeks, maar altijd via de secretaris van het Spaanse secretariaat. Bij

deze samenvatting werden alle akten gevoegd, waarvan de inhoud (in het Spaans) op een apart omslagblad was samengevat. Indien de zaak was afgedaan, zou ze zijn voorzien van het opschrift *consultado* (advies) of *acuerdo* (accord). Deze opschriften ontbreken bij de stukken van Heyendal, wat betekent dat de zaak nog open was. De meningen van de Raad waren duidelijk verdeeld. Dat was ook de reden waarom ze schriftelijk (en zonder advies) aan de keizer werden meegedeeld. Heyendal had nog het meeste te duchten van de Italiaan Ravaschiero, die zwaar tilde aan de hem toegeschreven (verdachte) theologische opvattingen. Sinzendorff kwam wat meer onder vuur te liggen bij De Cardona, die hem uiteindelijk - evenals de overigen - toch wilde sparen in verband met zijn belangrijke opdracht in Utrecht.

De tegenacties van Heyendal

Vanaf het begin heeft Heyendal het vermoeden gehad dat er problemen rond zijn benoeming zouden ontstaan. Al op 17 juni 1712 ontbood hij nogmaals notaris Bombay, burgemeester (*maieur*) van de bank en de heerlijkheid Ubach en griffier van het hoofdgerecht van de stad en het land van 's-Hertogenrade, om hem te laten verklaren dat hij op de dertiende van die maand de benoemingsakte had horen voorlezen,⁹⁹ dat hij gezien had hoe provisor Nijssen de sleutels en het abtskruis aan Heyendal had overhandigd en dat vervolgens allen vanuit de kapittelzaal in processie naar de kerk waren getrokken waar de nieuw benoemde - onder het voortdurende gelui van de grote klokken en het zingen van het *Te Deum* - had plaats genomen op de abtsetel. Ook verklaarde Bombay dat hij zelf die dag als getuige de notariële acte van notaris Poyck, die deze op de achterkant van de benoemingsbrief had geschreven, had gelezen en mede ondertekend. Tenslotte bevestigde hij dat de plechtigheid die dag was afgesloten met een feest in de grote zaal, waar hij had gezien dat de aanstaande abt verlof had gevraagd aan de hele kloostergemeenschap om zich zonder uitstel naar Luik te begeven. Deze verklaring was door Bombay ondertekend en van zijn zegel voorzien met de opmerking dat hij steeds bereid was de inhoud onder ede te bevestigen.

Natuurlijk waren het vooral de machinaties van Peter Jansen en pater Désirant die Heyendal zorgen baarden. Daarom benaderde laatstgenoemde in september 1712 de hertog van Wolfenbüttel met het verzoek een goed woordje voor hem en de abdij te doen bij koning/keizer Karel III/VI.¹⁰⁰ De hertog zou Zijne Majesteit vooral moeten wijzen op de discipline en religieuze leefwijze die de laatste twee abten in Kloosterrade hadden ingevoerd en die hij nu wilde voortzetten. Verder wees Heyendal erop dat hij de coadjutor was, voor wie abt Bock - die zijn prior graag als opvolger zag - de hertog destijds had gevraagd te bemiddelen bij koning Karel III. Heyendal verzekerde hem vervolgens dat hij géén jansenist was, dat hij al twee keer de eed van paus Alexander VII had gezworen en zelfs had aangeboden om al zijn geschriften door Rome te laten onderzoeken. Mocht daar iets gevonden

worden dat de paus niet welgevallig was, dan zou hij zijn opvattingen direct herzien. Om zijn benoeming bevestigd te krijgen, had Heyendal er geen enkele moeite mee tegenover de hertog toe te geven dat Kloosterrade 'slechts' een abdij van de tweede categorie was en dus niet rechtstreeks onder de keizer viel. Daarom was Sinzendorff wel degelijk gerechtigd geweest om hem te benoemen. Zoals hieronder zal blijken correspondeerde Heyendal ook met de biechtvader van Karel III/VI, met de Weense nuntius Giulio Piazza en met de gezanten Tunderfeld en De la Saulx.

De acties van Sinzendorff

De behandeling van de bezwaren in de Italiaanse Raad maakt duidelijk dat ook Sinzendorff zich moest verdedigen, niet alleen tegen de opvatting van sommigen - onder wie De Stella - dat hij bij de benoeming van Heyendal zijn bevoegdheden te buiten was gegaan, maar ook tegen de klachten van de Limburgse adel over zijn politiek in het hertogdom. Voor de eerste aantijging liet hij de Raad een kopie van de patentbrief van zijn benoeming tot administrator van Limburg bezorgen.¹⁰¹ Omdat zijn bevoegdheden duidelijk waren omschreven, was het grootste bezwaar meteen van tafel. Maar blijkbaar waren de vijandige krachten tegen hem en Heyendal buiten de *Junta* sterk genoeg om de hele affaire nog een poosje gaande te houden. Omdat hij zelf in Utrecht niet weg kon van de onderhandelingstafel met Frankrijk, stuurde Sinzendorff - zoals reeds vermeld - Tunderfeld naar Wenen om zijn zaak toe te lichten.¹⁰² De instructie die hij hem meegaf, laat zien dat de baron aan alle verzoeken van de *Junta* moest voldoen, opdat tenminste duidelijk zou worden dat de verkiezing conform de vereiste formaliteiten had plaatsgevonden.¹⁰³ Wat het jansenisme betreft moest hij aangeven dat Heyendal de eed op het formulier van de paus had afgelegd. Ten aanzien van Sinzendorffs optreden bij Heyendals benoeming moest Tunderfeld het belang van de abdij voor Wenen in het juiste perspectief plaatsen, door erop te wijzen dat Kloosterrade vanwege zijn beperkte inkomsten een abdij van de tweede klasse was, waarvan de benoemingen altijd voorbehouden waren aan de gouverneur als vertegenwoordiger van Zijne Majesteit.¹⁰⁴ Uiteindelijk zou de conclusie moeten zijn dat alles wat tegen de abt of zijn verkiezing was ingebracht, vals en ongegrond was. Voor zijn vertrek naar Wenen liet de baron aan Heyendal weten dat hij een gesprek met hem wilde hebben over verschillende zaken op grond waarvan de abt in Wenen met name door de keurvorst van Keulen (tevens prins-bisschop van Luik) en de Weense nuntius, Piazza, zo zwart was gemaakt.¹⁰⁵ Gunstig noemde hij het dat Sinzendorff en de Paltsgraaf pal achter hem stonden.

Midden januari 1713 berichtte Tunderfeld vanuit Wenen dat hij de zevende van die maand samen met zijn raadsheer De la Saulx in goede gezondheid was aangekomen en inmiddels een gunstig verlopen audiëntie bij de keizer had gehad.¹⁰⁶ Hij had al enkele 'ministers' - waaronder De

Stella - en de biechtvader van de keizer, *père* Tonneman, gesproken, die allen erg tegen Heyendal en zijn leer gekant waren. Ze hadden hem echter toegezegd hun standpunten te heroverwegen. Tunderfeld wekte tegenover Heyendal de indruk zich uit te sloven en valse beschuldigingen - zelfs die van een leerling-jansenist te zijn¹⁰⁷ - op de koop toe te nemen. Zijn lobby richtte zich vooral op genoemde biechtvader en op de Weense nuntius, de recentelijk tot kardinaal verheven Piazza, die ook fel tegen de abt was ingenomen.¹⁰⁸ De baron had van de Paltsgraaf een introductiebrief ontvangen voor diens zus Eleanora, weduwe van keizer Leopold I, om zo makkelijker toegang aan het hof te krijgen.¹⁰⁹ Hij vroeg Heyendal om twee exemplaren van zijn laatste boeken zodat hij er een aan Karels biechtvader kon geven die hem had toegezegd, dat hij hem zou beschermen, als er geen ketterij in te vinden was. Tegen De Stella had Tunderfeld verklaard dat hij nooit gehoord had dat een gouverneur of administrator twee patentbrieven moest hebben om de wereldlijke en geestelijke zaken te kunnen regelen. Hij vroeg Heyendal daarom eens te informeren naar dit gebruik in de Nederlanden. Nadat aan Sinzendorffs gezanten samen met Piazza midden februari door de keizer een tweede audiëntie was verleend, was de kardinaal gerustgesteld over de canonieke gang van zaken bij de verkiezingen en over de theologische inzichten van de abt. De nuntius zou dan ook zijn aanklacht intrekken. Een week later waren ook de juntaleden niet meer zo vasthoudend, noch wat het jansenisme betreft, noch ten aanzien van de speciale volmacht die Sinzendorff nodig zou hebben gehad voor de benoeming.

Uit de briefwisseling van Tunderfeld en Heyendal komt plotseling nog een dreigende onruststoker naar voren die de netelige situatie van zijn voormalige confrater financieel wilde uitbuiten. Het betreft een ex-novice van de abdij, Arnoldus Froon, directeur van de post in Wenen, die de kennis die hij van de theologische leer te Kloosterrade had opgedaan tijdens zijn noviciaat, te gelde wilde maken. Hij stuurde de augustijner recollect Florent Etalleur naar Tunderfeld om te praten over de voorwaarden voor zijn zwijgen.¹¹⁰ Het blijkt dat Froon, die geaccrediteerd was aan het hof, aanvankelijk een jaargeld eiste, maar uiteindelijk akkoord ging met een jaarlijkse mis in de abdij voor zijn zielenrust als oud-kloosterling!¹¹¹ Begin maart had Tunderfeld weer een lang gesprek met Tonneman, aan wie Heyendal ook een brief had gestuurd. Het gesprek kwam erop neer dat de keizer wilde wachten op een beslissing van de H. Stoel en dat hij hangende deze beslissing de benoeming van Heyendal overeind zou houden. Ook een gesprek over de benoemingskwestie met prins Eugenius enkele weken later, was volgens de gezant voorspoedig verlopen. Hij had hem ervan kunnen overtuigen dat Sinzendorff wel degelijk het benoemingsrecht bezat.¹¹²

Heyendal had Tunderfeld ondertussen een brief gestuurd, bestemd voor Piazza. De kardinaal sprak er met de keizer over, waarna beiden tot de slotsom kwamen dat Heyendals opvattingen in Rome door een onafhankelijk persoon moesten worden onderzocht. Piazza had De la Saulx laten weten dat

Het Caprarabuis
in de Wallner-
straße te Wenen,
waar de Junta
d'Italia en later de
Spaanse Raad
zetelden.

hij de overste van Kloosterrade ook wel zelf wilde schrijven, maar daarvoor terugschrok, omdat hij niet wist of hij hem als abt moest behandelen. Daar hij verschillende van Heyendals 'approveurs' kende als eervol en trouw aan de Kerk, zou hij het toch doen. Hiermee was in Wenen de druk van de ketel, nog voordat Sinzendorff op 1 mei 1713 vanuit Utrecht in de hoofdstad was teruggekeerd.¹¹³ Nadat hij diezelfde maand een gesprek had gehad met Karels biechtvader, bleek dat - zelfs al zou Rome de censuur uitspreken over de werken van Heyendal - dit niets zou afdoen aan zijn benoeming.

De behandeling in de Spaanse Raad

In maart 1714 werd de eerder genoemde Thurn-Valsassina opnieuw tot gouverneur van Limburg en Overmaas benoemd, nog steeds het enige gewest in de Zuidelijke Nederlanden dat daadwerkelijk onder Oostenrijks gezag stond. In zijn geheime instructie gaf Karel VI hem de opdracht de klachten tegen Heyendal nog eens te onderzoeken, omdat het jansenisme in het hertogdom en de Landen van Overmaas tot veel conflicten had geleid.¹¹⁴ De nieuwe gouverneur liet er geen gras over groeien en ondanks het wegvalen van een belangrijke informatiebron - Peter Jansen, de felste tegenstander van Heyendal, was in de zomer van 1713 overleden - stuurde hij al op 5 mei het resultaat van zijn onderzoek aan secretaris Kurz.¹¹⁵ Het is duidelijk dat Thurn-Valsassina - evenals de prins-bisschop van Luik, van wie hij zijn informatie verkreeg - niets van de nieuwe abt van Kloosterrade moest hebben. Hij schreef dat het gerucht de ronde deed dat Heyendal lid was van de ketterse sekte van Jansenius. Hij noemde hem de kwade genius achter Bock, en degene die alle kloosterlingen van de abdij, internen alsook externen, met zijn theologie had geïndoctrineerd. Ook Sinzendorff werd indirect door hem beschuldigd. Van de commissarissen die naar Kloosterrade waren afgevaardigd, zou Tunderfeld lutherse sympathieën hebben gehad en zelfs hebben geprobeerd van de bisschop van Roermond een verklaring van zijn goed-katholieke levenswandel te verkrijgen.¹¹⁶ De abt van Val-Dieu daarentegen noemde hij een eerzaam man, die het talent en de durf miste om zich tegen Tunderfeld te verzetten. Zelfs de secretaris van de commissie, De Tiège, was in zijn ogen verdacht, omdat hij een handlanger van de in Limburg zo omstreden De Villers¹¹⁷ zou zijn. Thurn-Valsassina concludeert dan ook dat het geen wonder was dat deze verkiezing, die zo omgeven was met intriges, zo snel geregeld was.

Dit vernemende, vroeg en verkreeg Heyendal een audiëntie bij de gouverneur.¹¹⁸ In het drie uur durende gesprek kwamen vrijwel alle aspecten rond zijn verkiezing en benoeming ter sprake. Allereerst de theologie, een terrein waarop Thurn-Valsassina naar eigen zeggen totaal onkundig was, hetgeen hem echter niet belette de abt tactisch mee te delen dat de publieke opinie in hem een jansenist zag. Heyendal antwoordde daarop dat hier geen harde bewijzen voor waren en dat 28 doctoren en licentiaten, merendeels uit Leuven, zijn *Defensio Scriptorum Theologicorum* uit 1712 hadden goedgekeurd. Ook verklaarde hij zich te zullen onderwerpen aan een uitspraak van Rome. Ten aanzien van de procedure rond de verkiezingen zei Heyendal dat hij niet zelf de commissarissen had gekozen en dat hij niet zeker wist of Tunderfeld katholiek was. Wel beweerde hij dat hij hem ooit had zien communiceren uit handen van abt Bock. Ten aanzien van de haast die betracht zou zijn bij de verkiezing rekende Heyendal de nieuwe gouverneur voor, dat er zes weken verstreken waren tussen het overlijden van Bock (2 mei) en zijn wijding in Luik (21 juni). Ook hield hij hem voor dat prins-bisschop Joseph-Clemens van Wittelsbach eerst wel zijn instemming

had gegeven aan de wijding, maar die later - op grond van valse informatie - weer had ingetrokken. Ondanks al deze rechtstreeks van Heyendal verkregen informatie bleef Thurn-Valsassina volharden in zijn opvatting dat de rust in Limburg alleen kon terugkeren als Rome de leer van Heyendal veroordeelde. Valsassina's brief was gericht aan Kurz en werd al op 24 mei 1714 behandeld in de Spaanse Raad, die - zoals reeds vermeld - eind 1713 in de plaats was gekomen van de *Junta de Italia* en nu toezicht hield over alle Spaanse bezittingen die de Oostenrijkers door de Successieoorlog in handen waren gevallen.¹¹⁹ Aan deze zitting namen ook twee oud-juntaleden deel: aartsbisschop De Cardona en graaf De Stella. Verder waren die dag ter zitting aanwezig de hertog van Uzeda, de markies De Villator en twee regenten, graaf Lupercio Mauleon y Valara en graaf Giovanni Battista Modignani.¹²⁰ Vanuit Limburg werden de belangen van Heyendal deze keer behartigd door De Tiège, die samen met De Villers in de hoofdstad was in verband met onenigheid over de financiële regelingen.¹²¹ De Tiège berichtte de abt dat raadsheren de beschuldigingen van Thurn-Valsassina, die nog meer beschikkingen van zijn voorganger wilde wijzigen, naast zich neer hadden gelegd. In elk geval was het advies van de Raad aan de keizer over Heyendal deze keer unaniem. Allen vonden dat de behandeling moest worden opgeschort, totdat er meer gegevens (van Rome) waren. Dat voorstel paste helemaal in de besluiteloosheid die het Weense bestuur destijds zo kenmerkte, en dus conformeerde de keizer zich aan de Raad. Een definitieve uitspraak is nooit gevolgd.

HET VERZET IN DE PROVINCIALE STATEN

Onenigheid over de belastingverdeling

Naast het verzet van Jansen-Bussi-Désirant en de Weense Raden was er nog een derde front waar de verkiezing van Heyendal werd aangevochten: de Statenvergadering van Limburg-Overmaas. Sedert 1600 stemden de drie standen in deze Statenvergadering, waarin ook de abt van Kloosterrade zitting had, over de jaarlijkse belastingheffing (*aide*).¹²² Deze belasting werd volgens een register (*matrikel*) omgeslagen over de bannen (*bans*), de heerlijkheden, de steden en de standen.¹²³ Omdat de geestelijken en edelen vrijwel dezelfde privileges hadden en dezelfde belangen verdedigden, werkten ze - om kosten te besparen - zo nauw samen, dat er gesproken kon worden van een eenheid. In het begin van de achttiende eeuw was de adel echter dusdanig belast met schulden, dat de geestelijkheid de samenwerking wilde verbreken. Natuurlijk verzetten de edelen zich hier fel tegen en zij gingen daarbij zelfs zover, dat ze het bestaan van de geestelijkheid als aparte stand ontkenden. Daar kwam nog bij dat de opeenvolgende oorlogen en de daarmee gepaard gaande extra heffingen de bevolking praktisch geruïneerd hadden. Dat alles verklaart waarom bovengenoemde omslag tot grote onenigheid leidde.

De Staten van Limburg verlangden van Sinzendorff dat hij de financiën op orde zou brengen en een einde maken aan de klachten van de inwoners. Er kwam een commissie die een nieuw register (1705) en een nieuwe verdeelsleutel opstelde. Zij slaagde er echter niet in een einde te maken aan het voortdurend procederen, zodat een aanvullende correctie in 1707 mislukte. Het is duidelijk dat deze kwestie ook in 1712 nog speelde, want bij de stukken die Sinzendorff aan de Italiaanse Raad stuurde, bevindt zich een brief die is ondertekend door de geestelijken Joannes Bock, abt van Kloosterrade, Alexander van Walhorn, kanunnik te Aken, en H. Cox, gezant van het kapittel van Aken. Daaruit blijkt dat de abt van Val-Dieu namens de geestelijke stand van het hertogdom Limburg naar graaf Sinzendorff in Den Haag 'en andere Hollandse plaatsen' was afgevaardigd om te praten over de positie van hun stand en de loskoppeling van die van de adel.¹²⁴ Ook moest hij er praten over de invoering van een nieuw matrikel en het herstel van de orde in de Staten van het hertogdom. Daarop stelde Sinzendorff nogmaals een commissie in, waarin Heyendal namens de geestelijke stand zitting nam. Pas op 7 april 1714 bood deze commissie de nieuwe gouverneur haar verslag aan, waarna deze een regeling goedkeurde die tot 1770 stand zou houden.

Onenigheid over Sinzendorffs politiek in Limburg.

Een tweede twistpunt binnen de Provinciale Staten vormde de politiek die Sinzendorff in Limburg-Overmaas voerde. Omdat dit hertogdom in 1703 op juridisch vlak losgekoppeld was van het nog door Franse troepen bezette Brabant, had de Oostenrijkse bestuurder te Herve een eigen hooggerechtshof opgericht, het Soeverein Tribunaal, dat dezelfde bevoegdheden kreeg als de Raad van Brabant te Brussel.¹²⁵ Vrijwel alle personen die in deze raad zitting namen, waren benoemd op advies van abt Bock van Kloosterrade.¹²⁶ De meest omstreden persoon in dit tribunaal was baron J.B. de Villers. Hij was bij Sinzendorff in het gevele gekomen toen die in Luik arriveerde en - volgens Heyendal - nog totaal niet op de hoogte was van de gang van zaken in deze contreien. De Villers had hem zelfs tijdelijk bij zich in huis genomen, reden voor Sinzendorff om hem tot ontvanger-generaal van de *aides* en *subsides* en van de domeinen in Limburg-Overmaas te benoemen, hoewel die functie helemaal niet vacant was en volgens patentbrieven van de overleden koning Karel II toekwam aan een zekere Cloeps. De graaf handhaafde echter De Villers, die zijn positie tot ergernis van vrijwel alle inwoners misbruikte om zichzelf te verrijken. Toen de Staten dit niet langer konden aanzien, besloten ze eind 1711 het adellijke Statenlid graaf Frederik van Eynatten, heer van Reimersdaal, naar Frankfurt te sturen, waar Karel hof hield in verband met zijn keizerskroning. Van Eynatten, door Heyendal beschreven als een welbespraakt, maar vinnig en trots persoon, uitte ten overstaan van de keizer scherpe beschuldigingen, niet alleen aan het adres van De Villers maar ook aan dat van Sinzendorff, die daar zelf bij was.

Gekrenkt diende deze hem in nog scherpere bewoordingen van replek. De keizer wilde echter geen uitspraak doen en vond dat de zaak in Wenen via de normale procedure aanhangig moest worden gemaakt. Geïrriteerd door het harde optreden van Sinzendorff keerde Van Eynatten echter terug om in de Staten te regelen dat de Luikse graaf van Corswarem - een fel man met een omstreden verleden, aldus opnieuw Heyendal - met hem mee kon reizen naar de hoofdstad.

De abten van Kloosterrade en Val-Dieu hadden tegen deze deputatie gestemd en wel omdat ze noch akkoord waren met het ondoordacht genomen besluit om bij de keizer de met hen bevriende Sinzendorff te gaan beschuldigen, noch instemden met de twee gekozen leden van de afvaardiging in verband met hun felheid. De geestelijke stand stemde wel in met de maatregelen van Sinzendorff, wat een grote steun voor hem betekende. Enerzijds verklaart dit de vriendschap van de eerste stand met de Oostenrijker, anderzijds vertroebelde de steun aan Sinzendorff de verhouding met de adel, die natuurlijk niet naliet de omstreden benoeming van Nicolaas Heyendal te misbruiken bij het benadrukken van de onderlinge meningsverschillen. Met name de graaf van Eynatten wordt door Heyendal als zijn vijand bestempeld, omdat die het hem in Wenen door middel van Corswarem, zijn *machinatus*, erg moeilijk had gemaakt.¹²⁷ Om zich tegen deze aanklachten te verdedigen, voegde Sinzendorff als laatste document nog een brief van baron De Villers toe aan het hier besproken dossier.¹²⁸ Uit deze brief moest blijken hoe waardevol deze ontvanger-generaal voor Karel III/VI was als geldschieter - '*sans hypothèque et sans intérêt*'- van zijn ministers. Bovendien betaalde hij uit eigen beurs, omdat de kas van het herzogdom Limburg zo leeg was dat zelfs verplichtingen aan de Staten-Generaal niet nagekomen konden worden. Voor deze 'koninklijke dienst' hadden de inmiddels overleden baron De Kellers en zijn opvolger Andreas Kurz blijk gegeven hem zeer dankbaar te zijn. Van Eynatten en Corswarem waren in 1713 dus gelijktijdig met Tunderfeld en De la Saulx in de Keizerstad.¹²⁹ Dat zij zich daar niet al te vleiend over Heyendal en Sinzendorff hebben geuit, blijkt uit de correspondentie van Tunderfeld en De la Saulx met de abt van Kloosterrade. Zij bevestigt bovendien de gespannen sfeer in de Limburgse Staten. Om die reden vroegen laatstgenoemde gezanten aan Heyendal ervoor te zorgen dat hun correspondentie in Limburg niet bekend zou raken, omdat de dreiging dat zijn verkiezing ongeldig kon worden verklaard nog niet was geweken.¹³⁰ Drie maanden later werd Heyendal binnen de Limburgse Staten dusdanig vijandig bejegend, dat hij overwoog om de vergaderingen te mijden.¹³¹ Tunderfeld adviseerde hem echter dit niet te doen en opperde dat als sommigen zich respectloos tegen hem bleven gedragen of hem met onrechtvaardige kritiek bleven bestoken, er maar een verklaring gestuurd moest worden naar Sinzendorff, die niet zou nalaten Heyendal recht te doen. Half oktober 1713 probeerden dezelfde gezanten aan de weet te komen wat Sinzendorff

van plan was met betrekking tot de Limburgse matrikel. Die wilde daar echter niets over kwijt voordat hierover een keizerlijke schrijven geëxpedieerd was.¹³² In dit schrijven, dat een week later werd uitgevaardigd, werd Sinzendorff opgedragen aan de grieven van de Limburgse Staten op een redelijke manier tegemoet te komen, een kleine overwinning voor Corswarem.¹³³ Hieruit blijkt nogmaals dat de Oostenrijkers alle partijen te vriend wilden houden.

HET ONDERZOEK DOOR ROME

In Wenen hield men paus Clemens XI (1700-1721) voor een aanhanger van de Bourbons.¹³⁴ Dat had er onder meer toe geleid dat keizer Jozef I hem in 1709 tot volledige erkenning van Karel III als koning van Spanje had moeten dwingen. De voortdurende conflicten met de Kerkelijke Staat, die door zijn ligging elk contact vanuit het noorden met het koninkrijk Napels bemoeilijkte, hielden echter aan. De dood van Jozef I in april 1711 bracht enige verbetering die uiteindelijk leidde tot het sturen van een nieuwe nuntius naar Wenen, de al eerder genoemde Giorgio Spinola. Maar de Oostenrijkse politiek ten aanzien van de H. Stoel was niet meer dezelfde als vóór de oorlog om de Spaanse erfenis. Beïnvloed door verlichte ideeën werd de grote politiek niet langer onder het toezicht oog van de Kerk gevoerd. Deze verandering wordt bevestigd door de vredesbesprekingen van Utrecht, Rastatt en Baden, waar zelfs geen pauselijke gezanten meer werden toegelaten.

In het Brusselse dossier van Heyendal is geen document aangetroffen van de Romeinse autoriteiten hoewel die al langer op de hoogte waren van de verdachte leer die in de abdij Kloosterrade werd onderricht. De zaken zijn dus keurig gescheiden gehouden. Wenen beperkte zich tot de politieke kant van de zaak, Rome tot de theologische. In 1710 had de Keulse nuntius een boek van Joannes Bock, waarin deze betoogde geen jansenist te zijn, ter beoordeling aan de kardinaal-staatssecretaris gestuurd.¹³⁵ Twee jaar later deed hij hetzelfde met een werk van Heyendal. De waarnemend nuntius in Keulen, Alexander Borgia, liet een week voor Kerstmis van datzelfde jaar aan de H. Stoel weten dat Heyendal in het geheim naar Keulen was gekomen om de goedkeuring van de universiteit te krijgen voor zijn omstreden leer.¹³⁶ Borgia vond het onderwerp kennelijk zo belangrijk, dat hij op eerste kerstdag de betreffende publikatie - opnieuw een verdediging tegen Désirant - nazond. Begin 1713 keurde de universiteit van Leuven dat boek goed, maar een maand later werd het door die van Keulen 'ongezond' verklaard. Rome reageerde slechts met de opmerking dat het boek nog steeds in onderzoek was.

Op advies van De la Saulx correspondeerde Heyendal ook zelf met de H. Stoel.¹³⁷ Aanvankelijk moet het er ook hier niet goed voor hem hebben uitgezien, want volgens Désirant had *père commissaire* een verbod van diens beide boeken klaar liggen.¹³⁸ In juni 1714 zette de nieuwe nuntius van Keulen, Hieronymus Archinto, voor de curie in Rome nog eens uiteen wat

zijn voorgangers allemaal hadden gedaan inzake de leer van Heyendal. Hij zond hun nogmaals diens *Defensio* en vroeg om een beslissing.¹³⁹ Twee maanden later gaf Heyendal in Brussel opnieuw een boek uit waarin hij de Keulse censuur bestreed. Ook dit boek ging naar de Eeuwige Stad. Weer twee maanden later ging Heyendal opnieuw naar de Keulse nuntius en verklaarde schriftelijk van verdere verdediging af te zien, totdat Rome een uitspraak had gedaan. De kardinaal-staatssecretaris liet daarop weten dat hij met de opstelling van de nuntius instemde en dat het onderzoek onder leiding van P. Lucini, assessor van het H. Officie, nog steeds gaande was.¹⁴⁰

Inderdaad stopte Heyendal rond de jaarwisseling 1714/1715 de polemiek van zijn kant. Gijsen noemt hiervoor een vijftal mogelijke verklaringen met als voornaamste dat de abt er zelf geen energie meer aan wilde besteden.¹⁴¹ Désirant daarentegen gaf niet op. In de eerder genoemde brief van 12 oktober 1720 aan paus Clemens XI gaf hij aan dat de *Defensio* uiteindelijk op 11 juni 1717 door prins-bisschop Josef-Clemens was verboden. Hij vroeg zich dan ook verbaasd af waarom de H. Stoel nooit een verbod had uitgevaardigd. Het ergerde hem dat alle boeken van Heyendal nog steeds vrij verspreid werden.¹⁴² Kardinaal Paolucci liet Désirant daarop weten dat de paus niet zo gelukkig was met die brief, maar dat hij zelf voor suggesties open stond. Meteen stuurde Désirant zijn aanbevelingen naar de kardinaal. Hij stelde voor om de boeken van Heyendal alsnog te veroordelen, iets wat welgevallig zou zijn aan de aartsbisschop van Keulen, de Keulse universiteit, de beide diocesen Luik en Keulen en vooral aan Aken *où cet abbé se promène impunément avec les siens*.

Hoe het ook zij, ook Rome heeft nooit een veroordeling van Heyendal uitgesproken.¹⁴³ In hoeverre de Spaanse partij, die veel invloed had bij de H. Stoel, en de veelvuldige contacten die Sinzendorff met de nieuwe Weense nuntius Spinola onderhield, daartoe hebben bijgedragen, kan nader onderzoek duidelijk maken.¹⁴⁴ Heyendal wijdde zich voortaan met hart en ziel aan zijn taak als kloosteroverste en vertegenwoordiger in de Provinciale Staten. Hij bracht de abdij Kloosterrade tot verdere bloei en bleef in functie tot zijn dood op 5 mei 1733.¹⁴⁵

- Noten
- 1 Gijsen, J., *Nikolaus Heyendal (1658- 1733) Abt von Rolduc und seine Stellung zum Jansenismus*, 2 delen, Assen 1964 .
 - 2 Een gedachtewisseling van de auteur met Kees Schutgens (Gemeentearchief Maastricht) over de mogelijke vindplaats van het verkiezingsdossier- Heyendal bevestigde het vermoeden dat het - ondanks de opmerking van J.M. Gijsen (Heyendal, II, 57 en 83) - in het ARB en wel in het archief van de OKN zou moeten rusten. Hier bevindt het zich inderdaad en wel onder inv.nr. 634: Le duché de Limbourg, 1713-1720 onder de titel: *Papiers relatifs à l'information au sujet de l'élection de l'abbé de Rolduc 1712-1714* (geciteerd als ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc). De inventaris van De Breyne en de omslag van het archief van het hertogdom Limburg vermelden echter het jaartal 1713 in plaats van 1703. Breyne, E. de, *Inventaire des archives de la chancellerie autrichienne des Pays-Bas*, Brussel 1993 (tweede uitgave), 13.
 - 3 Haas, J., *Inventaris van de archieven en de handschriften der abdij Kloosterrade, Maastricht 1986*, 31-33.
 - 4 Demoulin, B. *Politique et croyances religieuses d'un évêque et prince de Liège: Joseph-Clément de Bavière (1694-723)*, Luik 1983, 230.
 - 5 Franssen, H., *Status aparte voor Limburg tijdens de Spaanse Successieoorlog* (in voorbereiding).
 - 6 De Schryver, R., *Max II. Emanuel von Bayern und das spanische Erbe. Die europäische Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz 1996, 96-99.
 - 7 Dienstl, W., *Flugschriften zum spanischen Erbfolgekrieg (mit besonderer Beobachtung des Entwicklungsstandes von öffentlicher Meinung in den beteiligten Ländern und Staaten)*, Wenen 1987, 9.
 - 8 Lenders, P., *Personen und Gegebenheiten im Zentralisationsverfahren in den österreichischen Niederlanden*, in: Csàki, M., Lanzer, A., (uitg.), *Étatisation et bureaucratie. Staatsverdung und Bürokratie*. Beihefte zum Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Band 2, Wenen 1990, 9.
 - 9 De Schryver, R., *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck 1644-1725. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa*, Brussel 1965, 314-328.
 - 10 Franssen, *Status aparte*, 6 en 39-40.
 - 11 Voor de situatie in Opper-Gelder, zie: Berkvens, A., *De instelling van het Staats Interimbewind in het Overkwartier 7 oktober 1702 - 24 april 1703*, in: PSHAL 123 (1987), 146-161. Idem: *De memorie van Gerard van Pallant als kenbron voor de bestuursgeschiedenis van het Spaans Overkwartier van Gelre ten tijde van het Staats Interimbewind 1702-1715*, in: PSHAL 121 (1985), 104-145.
 - 12 RAL, AAK, inv.nr. 1399. Instructie voor de heren afgevaardigden (8 okt. 1703).
 - 13 Clercq, C. de, *Rolduc Son Abbaye - Ses religieux - Son séminaire (1661-1860)*, Kerkrade 1975, 54.
 - 14 Franssen, *Status aparte*, 50.
 - 15 Wurzbach, C. von, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreichs*, 35, Wenen 1877, 21.
 - 16 Patent van 10 januari 1712. Kovács, E., (uitg.), *Instruktionen und Patente Karls (III.) VI. und Maria Theresias für die Statthalter, Interimstatthalter, bevollmächtigten Minister und Obersthofmeister der österreichischen Niederlande (1703-1744)*, in: VKGÖ 20 (1993), 44-45.

- 17 De Clercq, *Rolduc*, 68. Zowel hij als Gijsen beschikten nog niet over de tekst van het verkiezingsprotocol.
- 18 Franssen, *De Abtsverkiezingen en -benoemingen te Kloosterrade in 1664 en 1666/1667*, in: PSHAL, 116-117 (1980-1981), 254-284. Dit indult werd in 1561 voor Filips II hernieuwd door Pius IV.
- 19 ARB, OKN, inv.nr. 634, *Rolduc* f. 5 v en 6. Afschrift van een brief van Sinzendorff aan de abt van Val-Dieu (14 mei 1712), opgenomen in: *Breve Resumen de lo que contienn diversos papeles en orden a la Eleccion del Abad de Rolduc*. In dit archief berust ook het overzicht van de stemming, opgenomen door De Tiège en ondertekend door de commissarissen Tunderfeld en Dubois op 24 mei 1712. In verband met de voorbereidingen voor het Congres van Utrecht verbleef Sinzendorff in Den Haag.
- 20 Goossens, W., *Étude sur les États de Limbourg et des Pays d'Outremeuse pendant le premier tiers du XVIIIe siècle suivie du texte de la Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis de l'abbé Nicolas Heyendal*, Kerkrade 1910, 140*.
- 21 Goossens, *Étude*, 60*. Volgens Heyendal was deze De Tiège al vóór 1711 toegevoegd aan Joannis Franciscus Bragard, die in 1707 tot procureur-generaal was benoemd. Janssen de Limpens zegt alleen dat hij in 1715 Bragard heeft vervangen. Janssen de Limpens, K., *Bijzondere Oppergerechten voor het Hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze*, in: *Msg* 80 (1961), 75-76.
- 22 Het overzicht van de commissieleden noemt een *Domenico de Gulpen* aan wie Jansen zijn eerste stem heeft gegeven. De Spaanse vertaler schrijft slechts *Do de Gulpen*. Sanderus vermeldt onder de adellijke reguliere kanunniken die onder abt Claude-François de la Viefville (1668-1697) werden geprotest een zekere Johannes Wilhelmus van Gulpen van Wodemont. Sanderus, A., *Chorographia sacra Brabantiae*, II, Den Haag 1727, 7. Halkin, L. e.a.(ed.), *Monasticon Belge*, 4, Luik, 1970, 941-944. De abtj Kloosterrade had eerder contact met de abtj van Sint Gertrudis onder abt Straelen (1600-1614) en abt D'Amezaga (1664-1666). Deutz, H., *Franz Wilhelm Rauschauw. Lebensweg eines Kanonikers und Abtes in der 'jansenistischen' Reformabtei der Regularkanoniker in Kloosterrath*, in: *Ontgomen Verleden: opstellen over de geschiedenis van Oostelijk Zuid-Limburg aangeboden aan Louis Augustus*, Maastricht 1996, 128. Voor het contact tussen Kloosterrade en St. Gertrudis te Leuven ten tijde van abt D'Amezaga, zie: RAL, AAK, inv.nr. 745.
- 23 De Clercq, *Rolduc*, 76.
- 24 Idem, 43.
- 25 Deutz, *Rauschauw*, 123-146.
- 26 De Clercq, *Rolduc*, 69.
- 27 In 1695 was hij vice-pastoor te Eupen. Idem, 43.
- 28 In 1695 vice-pastoor te Kerkrade. Ibidem.
- 29 Franssen, *De Abtsverkiezingen*, 262. Volgens de officiële telling is een eerste stem drie punten, een tweede twee en een derde stem één punt waard.
- 30 ARB, OKN, inv.nr. 799 (*Provisions d'abbayes 1711-1716*). *Memorie concernant la forme de conférer les abbayes de Brabant réservées à la nomination du Prince Souverain*.
- 31 ARB, OKN, inv.nr. 634, *Rolduc*. Brief van 3 juni 1712, door Sinzendorff meegezonden naar Wenen. Het betreft Frans Albert van Thiennes, die 15.2.1729 overleed. Hij was gehuwd met Catherina Mathilda van Boeymer en woonde in Aken. Samen met zijn

- schoonzus Anna Sophia Elisabeth van Boeymer bestuurde hij namens zijn vrouw de heerlijkheid Rimbürg. Crassier, L. de, *Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours*, in: PSHAL 71 (1935), 318-319 ; H. Hanssen, *Die Rimbürg*, Aken 1912, 197-198, 203, 207-208.
- 32 ARB, Archief Raad van State, *Affaires ecclésiastiques*, inv.nr. 1331, Kloosterade 1683, f. 127v. In het verkiezingsdossier van 1683 komt de naam van De Thiennes niet voor. Wel schrijven de commissarissen dat 'men' aan hen heeft uitgelegd waarom Bock wel en anderen niet geschikt waren voor het abbatiaat.
- 33 Jadin, L., *Relations des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté avec le Saint-Siège d'après les < lettre di particolari > conservées aux archives vaticanes (1522-1796)*, Brussel/Rome 1961 (geciteerd als : Jadin, *Lettere di particolari*), 278.
- 34 Feldkamp, M., *Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nuntiatur*, dl 1, Vaticaanstad 1993, 65-66. Schutgens, K./Wijnhoven, J., *Het pauselijk oppertoezicht in het Maasdal*, in: *Msg 122* (2003), 136. (boekbespreking van: Samerski, S. (bew.) *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Die Kölner Nuntiatur, Band IV/2, 1-2*, München e.a. 2000 en van Burschel, P./Reinhard, W. (bew.), *Band V/1*, München e.a. 1997.)
- 35 Feldkamp, M., *Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nuntiatur*, dl 3, Vaticaanstad 1995, 244 en 246.
- 36 Idem, 127.
- 37 Gijsen, *Heyendal*, II, 57-59. Deze benoemingsbrief is in hoofdlijnen identiek aan die van 30 augustus 1711 voor Jean Dubois, abt van Val-Dieu. ARB, OKN, inv.nr. 799. Een kopie van deze benoemingsbrief, ondertekend door Andreas Kurz, bevindt zich in het dossier van Heyendal. ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc. De lekencommissaris bij het opnemen van de stemmen in Val-Dieu was baron Franz Adolf von Zinzerling, plaatsvervangend administrateur in Limburg/Overmaas. Omdat Zinzerling in juni 1712 in Den Haag verbleef, is hij mogelijk betrokken geweest bij het opstellen van de brieven die Sinzendorff aan Heyendal en twee dagen later naar Wenen stuurde. Dit blijkt uit het feit dat Zinzerling zelf al op 10 juni een felicitatiebrief aan Heyendal deed toekomen. RAL, AAK, inv.nr. 372. (Bij Haas abusievelijk Zimmerling genoemd. Haas, *Inventaris*, 146.) Zoals gebruikelijk werden aan het slot van de benoemingsakten de ambtenaren opgeroepen te zorgen dat de abt in alle rust zijn ambt kon uitvoeren. In de brief aan Dubois worden hiervoor uitdrukkelijk ook alle leden van het Soeverein Tribunaal uitgenodigd. Dat dit bij Heyendal niet gebeurd is, hangt vermoedelijk samen met de toegenomen spanning tussen dit tribunaal en de Limburgse Staten. Heyendal ontving ook nog gelukwensen van de abt van Val-Dieu. (Den Haag, 30 juni 1712). RAL, AAK, inv.nr. 290.
- 38 Clercq, C. de, *Theologisch Onderwijs en Vorming te Rolduc van 1680 tot 1796*, in: *Roda Sacra*, Roermond 1954, 41; Demoulin, Joseph-Clément de Bavière, 220.
- 39 Demoulin, B./Kupper, J., *Histoire de la principauté de Liège. De l'an mille à la Révolution*, Toulouse 2002, 178.
- 40 ARB, Archief van de Raad van State, inv.nr. 1331, dossier verkiezingen Rolduc 1650. In 1614 werd abt Balduinus ab Horpusch wel per koninklijke brief benoemd, maar of er ook een commissie aan te pas is gekomen, is nog niet achterhaald. In 1650 is er in elk geval geen commissie benoemd, omdat de kanunniken meteen na het overlijden van de abt zelf tot de verkiezing van een nieuwe overste zijn overgegaan uit vrees dat de Staten-Generaal van de Republiek zich ermee zouden bemoeien.

- 41 Soortgelijk gedrag heeft Jansen vaker vertoond, zoals tegenover de drossaard van het Land van 's-Hertogenrade in 1694. Gierlichs, W., *Aus der Geschichte der Pfarreien im ehemaligen Herzogtum Limburg, soweit sie der Abtei Kloosterrath unterstanden*, in: RJ 12 (1932), 115-116.
- 42 Met uitzondering van Peter Jansen, die van kamp was gewisseld, hadden zij in 1683 allen op de kandidaat van de oppositie (Lambert Soons) gestemd en dus tegen de hervorming van de kloostertucht. ARB, Archief Raad van State, *Affaires ecclésiastiques*, inv.nr. 1331, Kloosterade 1683, f. 136v-139v.
- 43 Schutgens, K., *De hervorming van Kloosterrade (1680-1684) en bisschop Cools*, in: *Ontgonnen Verleden*, 84. Deutz, Rauschauw, 129. Over deze kloosterhervorming: Haas, J., *Schets van de geschiedenis der abdij Kloosterrade*, Maastricht 1986, 66-77 en De Clercq, Rolduc, 1-28.
- 44 Clercq, C. de, *Abt Bock in de branding*, in: RJ 40 (1960), 85-89. Gijsen, J., *Nicolaas Heyendal (1658-1733), abt van Rolduc*, in: RJ, 44 (1964), 62-63.
- 45 Roegiers heeft aangetoond dat jansenisme en katholieke hervorming vanaf het begin van de jansenistische beweging samen zijn gegaan. Roegiers, J., *Jansenisme en katholieke hervorming in de Nederlanden*, in: Put, E. e.a. (red.), *Geloven in het verleden*, Leuven 1996, 43. Eén van zijn interessante stellingen is zelfs de vraag of de veroordeling van het jansenisme een succes of een bewijs van het falen van de katholieke hervorming moet worden genoemd.
- 46 De Clercq, *Abt Bock*, 89. Een van hen, Egidius Brauman, ging naar Rome waar hij echter geen gehoor vond bij de H. Stoel. Hij keerde niet meer terug naar de abdij.
- 47 Gierlichs, W., *Aus der Geschichte der Pfarreien*, 109.
- 48 De Clercq, *Abt Bock*, 92.
- 49 Gijsen, *Nicolaas Heyendal*, 63-65.
- 50 Offermans, J., *De abdij Kloosterrade-Rolduc 1104-1830*, Rotterdam 2003, 348-349.
- 51 De Clercq, *Theologisch Onderwijs*, 41.
- 52 De Clercq, *Rolduc*, 68.
- 53 RAL, AAK, inv.nr. 1201, f. 25-27.
- 54 Gijsen, *Heyendal*, I, 77.
- 55 Hoewel Bussi op 11 mei een condoléancebriefje aan prior Heyendal had gestuurd in verband met het overlijden van Bock, liet hij hem in datzelfde schrijven weten dat hij zijn 'bekende werkje' na zorgvuldige lezing voor onderzoek naar Rome had gestuurd. RAL, AAK, inv.nr. 279, (Keulen, 11 mei 1712). Volgens S.P. Ernst stak het de nuntius dat Heyendal hem erop had gewezen dat de Limburgers niet onder zijn jurisdictie vielen.
- 56 Dumoulin, B., *Politique et croyances religieuses d'un évêque et prince de Liège Joseph-Clément de Bavière (1694-1723)*, Luik 1983, 230. Na de brief gelezen te hebben verklaarde Joseph Clemens de wijding ongeldig. (Zie onder: De casus van de bisschop van Luik).
- 57 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, nr. 10. Het betreft een in het Latijn gestelde, ongedateerde brief.
- 58 De Clercq, *Theologisch Onderwijs*, 28 en Deutz, *Rauschauw*, 123-126.
- 59 Het is niet uitgesloten dat Arnauld tijdens zijn ballingschap in de abdij Kloosterrade is geweest. Tijdens het onderhoud dat de premonstratenzer Jean-Ignace Bacx, achtste president van het Sint Norbertuscollege te Rome, had met kardinaal Carpegna over de hervorming die Bock rond 1690 wilde doorvoeren te Sinnich, een dochterabdij van Kloosterrade, kreeg hij het verwijt te horen dat de Kloosterrader abt de jansenist Antoine Arnauld in zijn abdij had

- opgenomen. Bacx, die handelde op aandringen van diezelfde Arnauld, heeft dit toen weten te weerleggen. Jacques, E., *Les années d'exil d'Antoine Arnauld (1679-1694)*, Leuven 1976, 448 en 611.
- 60 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, nr. 9.
- 61 RAL, AAK, inv.nr. 370 (minuut van sept. 1712). In deze brief herinnert Heyendal de hertog eraan dat deze aan het hof had geïnterveneerd ten gunste van Bocks plan om een coadjutor aan te stellen. Daarom durft de nieuwe abt de bescherming van de hertog in te roepen tegen de laster van Jansen en Désirant. Laatstgenoemden richtten hun protesten daarop naar Rome, de bisschop van Luik en het keizerlijk hof te Wenen. Daarnaast heeft Désirant in de eerste vier maanden van Heyendals abbatiaat twee boekjes laten drukken waaruit moest blijken dat zijn opponent jansenist was.
- 62 Daris, J., *L'histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIIe siècle*, II, Luik 1877, 278-279.
- 63 Ernst zegt dat Joseph-Clemens de goedkeuring heeft gegeven omdat de brief van de Keulse nuntius hem te laat bereikte. De wijding had toen al plaatsgevonden. Daarop heeft de bisschop deze alsnog ongeldig verklaard. Ernst, RAL, AAK, inv.nr. 1201, f. 25-27. Gijsen, *Heyendal*, I, 77 citeert Quix, die slechts een gedeelte van de oorkonde aanhaalt. Quix, Chr., *Beiträge zu einer historisch-topographischen Beschreibung des Kreises Eupen*, Aken 1837, 268-269. Lezing van de hele tekst maakt duidelijk dat in genoemde oorkonde alleen in de aanhef de naam van de verbannen prins-bisschop is blijven staan. De overige tekst is afkomstig van zijn vervanger Rossius de Liboy. RAL, AAK, inv.nr. 724. Dit blijkt eveneens uit een brief van de latere gouverneur van Limburg, graaf Thurn-Valsassina, aan Andreas Kurz (Herve 12 mei 1714). ARB, OKN, inv.nr. 23, f. 51-53v. Voor Kurz, zie: Reitter, H., *Der Spanische Rat und seine Beziehungen zur Lombardei 1713-1720* (Dissertatie), Wenen 1963, 95.
- 64 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, nr. 8.
- 65 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc nr. 8, f. 3v. In dit verband zal bedoeld zijn de aanstelling door de landsheer en de bevestiging door de bisschop.
- 66 Hersche, P., *Der Spätjansenismus in Österreich*, in: VKGÖ, 7 (1977), 45-46.
- 67 Braubach, M., *Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinzen Eugen*, München 1950, 377-379.
- 68 Bankier, I., *Die spanische Erbfolgefrage und der Gesandtschaftsbericht Graf Philipp Ludwig Sinzendorfs vom Hof zu Versailles von 1699-1701*, Wien 1994 (dissertatie). Arneth, A., *Hauptbericht des Grafen Philipp Ludwig Sinzendorff an Kaiser Leopold I nach Beendigung seiner Mission in Frankreich*, in: AKÖG, 12 (1854), 1-70.
- 69 Huber, N., *Österreich und der Hl. Stuhl vom Ende des Spanischen Erbfolgekrieges bis zum Tode Papst Klemens' XI. (1714-1721)*, in: AÖG 126 (1967), 71.
- 70 Roegiers, J., *Kerk en Staat in de Oostenrijkse Nederlanden*, in: NAGN 9, Haarlem 1980, 361.
- 71 Kovács, E., *Religiosität und theologische Interessen des Prinzen Eugen*, in: ZHF 15 (1988), 437-448 resp. 451.
- 72 Roegiers, *Geloven in het verleden*, 61. Braubach, *Geschichte und Abenteuer*, 376. Volgens Schutgens gaat deze strijd eigenlijk tussen voor- en tegenstanders van een onvoorwaardelijk aanvaarden van het pauselijk gezag en is deze bul 'een product van een onzalige samenspanning tussen de Franse koning (Lodewijk XIV) en Clemens XI'; Schutgens, K.,

- De Bijbel aan de ketting: achtergrond van een bisschoppelijk ingrijpen te Erkelenz (1718)*, in: Magister Artium. Onderwijs, Kerk en Kunst in Limburg, Sittard 1992, 135-136.
- 73 Dit strookt met de opmerking van Roegijs dat de vorsten vaak aarzelden in hun partijkeuze (*Geloven in het verleden*, 56). Volgens dezelfde schrijver verdedigde de Romeinse Curie in de strijd tegen het jansenisme in de Spaanse Nederlanden de universele jurisdictie van de paus die ze bedreigd zag door de aanspraken van de regalistische raadsheren die het placetrecht verdedigden; idem, 46.
- 74 Dit blijkt o.a. uit de briefwisseling van beiden met Heinsius. RGP, 158-240, 1976-1997, passim.
- 75 Braubach, *Geschichte und Abenteuer*, 379-380.
- 76 De Schryver, *Max II.*, 51-52.
- 77 Goossens, *Étude*, 140*
- 78 ARB, OKN, inv.nr. 634 *Le duché de Limbourg, 1713 (1703)-1720, Lettres du comte de Sinzendorff etc. concernant le gouvernement du Limbourg 1703-1708*. Brief van 12 okt. 1703.
- 79 RAL, AAK, inv.nr. 257. Hieruit blijkt dat de abdij Sinzendorff altijd zeer loyaal is geweest.
- 80 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, brief A. Zeer waarschijnlijk gebeurde dit ook weer in overleg met bovengenoemde Zinzerling.
- 81 Huber, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 71-75.
- 82 Reitter, *Der Spanische Rat*, 49-51. Lenders spreekt alleen van een Spaanse Raad; Lenders, P., *Spaanse Raad en Spaanse Secretarie te Wenen (1713-1717, resp. 1713-1736)*, in: Aerts, E., e.a. (uitg.), *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)*, Brussel 1994, 110-111.
- 83 Lenders, *Spaanse Raad*, 110-111. De *Junta* nam vermoedelijk al vanaf het begin haar intrek in het paleis van de in 1701 overleden graaf Aeneas von Caprara in de Wallnerstraße.
- 84 Reitter, *Der Spanische Rat*, 55.
- 85 De Stella was een Italiaan van geringe komaf uit Modugno bij Bari. Hij werd in Lissabon tot Karels adjudant benoemd, die hem ook tot graaf verheef; idem, 65.
- 86 Idem, 69-71. Erendazu stond in Wenen bekend als zeer lui en als een slecht beheerder van het archief dat dan ook vrijwel helemaal ontbreekt; Schmid, O., *Marquès Rialp und das Spanische Staatssecretariat in Wien*, in: HB, 7, Wenen 1937, 55.
- 87 Lhotsky, A., *Kaiser Karl VI. und sein Hof im Jahre 1712/1713*, in: IÖG, 66, Wenen 1958, 72.
- 88 Reitter, *Der Spanische Rat*, 51. Olivazzi was advocaat in Milaan, later rapporteur van de hertog van Modena. Op aandringen van keizerin Amalia, zus van de hertog van Modena, werd hij opgenomen in de Italiaanse Junta: hmid, *Kaiser Karl VI.*, 72.
- 89 Zedinger, R., *Die Verwaltung der österreichischen Niederlande in Wien (1714-1795)*, Wenen/Keulen/Weimar 2000, 31. De Breyne noemt het bestuur over de Oostenrijkse Nederlanden voor de periode 1712-1714 neutraal een *Jointe Provisoire*. De Breyne, *Inventaire*, 9.
- 90 Reitter, *Der Spanische Rat*, 95.
- 91 Erendazu werd schadeloos gesteld met ruime jaarlijkse toelagen en bovendien op 8 januari 1714 tot lid van de Spaanse Raad benoemd; idem, 35-36 en 70.
- 92 Reitter, *Der Spanische Rat*, 41. Hantsch, H., *Die drei großen Relationen St. Saphorins über die inneren Verhältnisse am Wiener Hof zur Zeit Karls VI.*, in: MIOG 58 (1950),

- 628-629. Tegenover deze Spaanse partij stonden de Duits-Oostenrijkse partij en de Rijkspartij, die alle drie tegengestelde belangen nastreefden.
- 93 Daarnaast bekleedde hij tal van andere functies, zoals kamerheer, lid van de *Reichshofrath*, lid van de Geheime Raad, *Reichserbschatzmeister* en was hij voor zijn vertrek naar de vredesbesprekingen te Utrecht op 1 januari 1712 nog benoemd tot lid van de Orde van het Gulden Vlies. Zie: Wurzbach, *Lexicon*, 20-22.
- 94 Sprunck, A., *Verteidiger der Interessen Österreichs in den südlichen Niederlanden während des spanischen Erbfolgekrieges 1709-1714*, in: MÖSTA 21 (1968), 19.
- 95 Zijn oudste zoon werd in 1718 zelfs lid van de Spaanse Raad, terwijl zijn nicht Maria Josepha Sinzendorff uit de Ernstbrunner lijn huwde met de oudste zoon van markies De Rialp. Reitter, *Der Spanische Rat*, 40 en 79. Huber citeert G. Mecenseffy die eveneens beweert dat Sinzendorff later tot de Spaanse partij aan het hof gerekend moet worden. Huber, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 74.
- 96 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, *Breve Resumen*, f. 6v en 7. Tunderfeld was op 27 april 1712 door Sinzendorff tot zijn plaatsvervanger in Limburg benoemd. Goossens, *Étude*, 140*. Voor de militaire loopbaan van Georg baron Tunderfeld (10.9.1678 - 14.7. 1748) zie: Kovács, *Instruktionen*, 51. Hoewel de Nederlandstalige verwijzingen over hem niet geheel eensluidend zijn, blijkt hij in Lijfland te zijn geboren als zoon van Georg von T., burggraaf van Narva en Maria Taggelman (Peppelman). Hij verwierf in 1701 kasteel Oud-Valkenburg evenals kasteel Haren en de hof Lindelauf te Voerendaal. Hij was protestant en huwde met Barbara Lamberts, dochter van de heer van Cortenbach en Einrade; Ferber, H., *Historische Notizen über einige adelige Geschlechter, welche ehemals im Herzogtum Limburg ansässig waren*, in: PSHAL 2 (1865), 430; Flament, A., *Het kasteel 'Genhoes' te Oud-Valkenburg*, in: Buiten 8 (914), 452-455; Huygen, C., Kasteel Oud-Valkenburg genaamd 'Genhoes' en de heerlijkheid Oud-Valkenburg, in: Sibbe 3 (1943), 135-136.
- 97 Reitter, *Der Spanische Rat*, 27-28 en 49-50.
- 98 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, *Breve Resumen*, f. 3 v.
- 99 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, nr. 11 f. 1r. en v.
- 100 RAL, AAK, inv.nr. 370. Ontwerpbrief van Heyendal aan de hertog van Wolfenbüttel (sept. 1712).
- 101 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, nr. 12 f. 1-3r. Het origineel van dit patent is uitgegeven in: Kovács, *Instruktionen*, 41-43. Een dag later had Von Sinzendorff nog een patentbrief ontvangen waarin hij tot gezant werd benoemd om de Spaanse Nederlanden in bezit te nemen. Dit patent verleende hem ook het recht om een plaatsvervanger aan te stellen. Kovács, *Instruktionen*, 44-45.
- 102 Weber, O., *Der Friede von Utrecht*, Gotha 1891, 320 e.v.
- 103 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc, *Breve Resumen* f. 6v en 7.
- 104 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 22 febr. 1713). Het was belangrijk te vermelden dat het in het verleden altijd zo geweest was, omdat Karel en de Juntaleden vooral niets toestonden wat een breuk met het (Spaanse) verleden betekende. Reitter, *Der Spanische Rat*, 29.
- 105 RAL, AAK, inv.nr. 359. (Den Haag 9 dec. 1712).
- 106 RAL, AAK, inv.nr. 359. (Wenen 18 jan. 1713). P. F. de la Saulx, j.u.l., was advocaat bij de Raad van Brabant toen hij op 10 maart 1707 tot raadsheer werd benoemd van het Souverein Tribunaal van Limburg. Janssen de Limpens, *Bijzondere Oppergerechten*, 75.

- 107 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 22 maart 1713).
- 108 Huber, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 48-49. Piazza was o.a. internuntius te Brussel (1690-1696) en nuntius te Keulen (1703-1706) en Wenen (1709-1713) geweest. Hij werd op 18 mei 1712 tot kardinaal verheven. Zijn opvolger in Wenen zou Giorgio Spinola worden.
- 109 RAL, AAK, inv. nr. 359 (Den Haag 9 dec. 1712). Deze ongedateerde brief hoort waarschijnlijk als bijlage bij de eerder vermelde brief van Tunderfeld aan Heyendal.
- 110 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brieven van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 15 en 22 febr. resp. 4 maart 1713). Voor de augustijner recollecten, zie: Jacquemet, G., *Catholicisme hier - aujourd'hui - demain*, 1, Parijs 1948, 1047-1048. Volgens Gijsen wilde Froon zich wreken op Heyendal maar beloofde hij - na een paar vergeefse dreigementen - niets meer met Désirant (die hem hiervoor waarschijnlijk had benaderd) te maken te willen hebben. Gijsen, *Heyendal*, II, 60-61. RAL, AAK, nr. 298. Brief van Froon aan Heyendal (Wenen 14 juni 1713).
- 111 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brieven van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 10 mei en 21 juni 1713).
- 112 RAL, AAK, inv.nr. 359. (Wenen 22 maart 1713).
- 113 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld en De la Saulx aan Heyendal (Wenen 3 mei 1713). Sinzendorff vertrok op 15 april 1713 vanuit Utrecht naar Wenen. Stern, F., *Die Instruktionen für die Regierung der Österreichischen Niederlanden in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts* (dissertatie), Wenen 1990, 41.
- 114 Kovács, *Instruktionen*, 48-52.
- 115 ARB, OKN, inv.nr. 23, f. 51-73 (Herve, 12 mei 1714). Voor Jansen zie: Gierlichs, *Aus der Geschichte der Pfarreien*, 116.
- 116 ARB, OKN, inv.nr. 23, f. 52r. Tunderfeld had bezittingen in het Land van Valkenburg.
- 117 Haas, *Inventaris*, 141 en Janssen de Limpens, *Bijzondere oppergerechten*, 75. De Villers was ontvanger-generaal van de domeinen van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas. Zie ook: RGP, 183, 655.
- 118 ARB, OKN, inv.nr. 23, f. 69-73 (Herve 12 mei 1714). Brief van Valsassina aan Kurz.
- 119 ARB, OKN, inv.nr. 118, f. 11-13v.
- 120 Reitter, *Der Spanische Rat*, respectievelijk 62-63, 60-62 en 72-74.
- 121 RAL, AAK, inv.nr. 358 (Wenen 19 jan. 1715). Brief van De Tiège aan Heyendal.
- 122 Goossens, *Étude*, 20-26. Zie ook : Dumont, B., *Les communautés villageoises dans les Pays de Dalhem et de Limbourg XVIe-XVIIIe siècle*, Brussel 1994, 541-547.
- 123 Brouwers, D., *Documents relatifs à la matricule du duché de Limbourg en 1705*, in: BIAL 33 (1903), 70-73. Bigwood, G., *Matricules et cadastres aperçu sur l'organisation du cadastre en Flandre, Brabant, Limbourg et Luxembourg avant la domination Française*, in: ASAB, 12, Brussel 1898, 404.
- 124 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc. Brief van 27 febr. 1712.
- 125 Janssen de Limpens, *Bijzondere Oppergerechten*, 74-76.
- 126 Goossens, *Étude*, 57*-64*.
- 127 Goossens, *Étude*, 78*-79*. De verhouding tussen de graaf van Eijnatten en Heyendal was in 1716 nog zo slecht, dat - toen beiden door de Staten naar Wenen werden afgevaardigd om te verhinderen dat Limburg aan de Paltsgraaf zou worden afgestaan - zij niet samen konden reizen. Ook Sinzendorff had het nog steeds op Eijnatten gemunt en zorgde ervoor dat de graaf binnen 48 uur na aankomst de stad weer moest verlaten. Met Arnoldus

- Froon was de vriendschap volledig hersteld. Heyendal logeerde tijdens zijn verblijf in Wenen zelfs bij hem. Clercq, De, *Rolduc*, 76-77.
- 128 ARB, OKN, inv.nr. 634, Rolduc. Brief van De Villers aan markies De Campo, (Maastricht 8 maart 1711).
- 129 Goossens, *Étude*, 65*. Van Eynatten keerde snel terug. Corswarem werd pas 28 juli 1713 teruggeroepen, maar bleef nog drie jaar. Corswarem had ook gesprekken met de biechtvader van de keizer zoals blijkt uit zijn correspondentie met Heyendal; RAL, AAK, inv.nr. 287, brieven van Corswarem aan Heyendal (Wenen 3 mei 1713 en 12 aug. 1713).
- 130 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 18 januari 1713). Dat Heyendal zelf correspondeerde met Corswarem vonden de gezanten Tunderfeld en De la Saulx maar niets en ze durfden het al helemaal niet aan Sinzendorff te vertellen. Brief van dezelfde aan Heyendal (Wenen 21 juni 1713), RAL, AAK, inv.nr. 359.
- 131 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 10 mei 1713). Het blijkt dat Heyendal en Van Eynatten rond april 1713 in de Statenvergadering een aanvaring hebben gehad. Brief van Corswarem aan Heyendal (Wenen 3 mei 1713), RAL, AAK, inv.nr. 287.
- 132 RAL, AAK, inv.nr. 359. Brief van Tunderfeld aan Heyendal (Wenen 14 okt. 1713).
- 133 Gachard, L.P., *Recueil des ordonnances des Pays-bas Autrichiens*, 3e serie, II, Brussel 1867, 495-496. Ordonnantie van Sinzendorff uitgevaardigd te Wenen op 10 december 1713.
- 134 Huber, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 30-35.
- 135 Polman, P., *Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestanden der Nederlanden onder de apostolische vicaris-sen 1592-1727*, IV: 1706-1727, RGP, 97, 's-Gravenhage 1955, 171. De eigenlijke auteur was Heyendal die een verdediging schreef tegen Désirants *Consolatorium*, waarop de pennenstrijd tussen beiden ontbrandde.
- 136 Polman, *Romeinse bronnen*, 212 en 218-219.
- 137 RAL, AAK, inv. nr. 359. Brieven van De la Saulx aan Heyendal, (Wenen 26 maart en 24 mei 1713).
- 138 Jadin, *Lettere di particolari*, 588-593. Brief van Désirant, (Marino 12 okt. 1720).
- 139 Polman, *Romeinse bronnen*, 252.
- 140 Jadin, *Lettere di particolari*, 588-592.
- 141 Gijsen, *Heyendal*, I, 83-84.
- 142 Jadin, *Lettere di particolari*, 592. Hoewel de boeken onder Heyendals naam zijn gepubliceerd, zegt Désirant dat ze zijn samengesteld door de licentiaat Jan Opstraet.
- 143 Colonia, D., *Bibliothèque janséniste ou catalogue alphabétique des livres jansénistes* (etc.) 4.ed. rev., corr. et augm. Brussel 1744. In dit overzicht van jansenistische schrijvers uit 1744 komt de naam Heyendal niet voor.
- 144 Reitter, *Der Spanische Rat*, 67.
- 145 De Clercq, *Rolduc*, 85.

De betrokkenheid van Simon Pieter Ernst (1744-1817) bij de abdij Rolduc

Drijfveren en activiteiten van een gewetensvol handelend kanunnik¹

OPMAAT

In het voorjaar van 1886 deed Jos. Habets (1829-1893) een merkwaardige ontdekking. Deze rijksarchivaris in de Nederlandse provincie Limburg, altijd rusteloos in de weer en op zoek naar archivalia en materiële relictën betreffende de regionaal-gewestelijke geschiedenis, bezocht toen als particulier persoon het destijds Pruisische Afden (onder Herzogenrath), dit om ter plaatse 'navraag te doen naar de begraafplaats van den geleerden geschiedschrijver onzer provincie Simon Pierre Ernst'.

Deze Simon Pieter Ernst had met de negentiende-eeuwse provincie Limburg niets meer van doen gehad, maar zijn naam was toen vrijwel exclusief verbonden aan de postuum verschenen *Histoire du Limbourg* (1838-1857) van zijn hand, een zeven delen tellende geschiedenis van het middeleeuwse hertogdom Limburg. Habets wist in 1886 dat Ernst in Afden tientallen jaren lang pastoor van de St.-Gertrudiskerk was geweest, dat hij er op 11 december 1817 was overleden en er drie dagen later was begraven. Maar op de vraag van Habets naar de precieze begraafplaats moest pastoor Sassel van Afden het antwoord schuldig blijven: de begraafplaats van pastoor Ernst, een van zijn directe voorgangers, was inmiddels, bijna zeventig

Portret van
S.P. Ernst.

jaar na diens overlijden, onvindbaar; bij een ingrijpende verbouwing van de St.-Gertrudiskerk in 1843 was de grafsteen 'door onachtzaamheid' verbrijzeld en waren de brokstukken vervolgens zoek geraakt. Slechts één brokstuk van die grafsteen was 'ter bewaring ter zijde gelegd'.

Geschrokken haastte Habets zich nog in 1886 de grotendeels verminkte tekst van het betreffende grafinschrift zo goed mogelijk te reconstrueren en deze in *De Maasgouw* te publiceren.² Maar zijn dringende oproep om die grafsteen 'in het nederige Aeffden', waar de geleerde geschiedschrijver Ernst dertig jaar lang 'tusschen vreedzame landlieden als herder der zielen en vader der armen' had geleefd, te laten herstellen, bleef zonder enig effect. Nog in 1913 moest de Rolducse geschiedenisleraar Dr. Willem Goossens (1869-1933), dan al bijna twintig jaar tevens beheerder van het archief van de abdij Kloosterrade (en in die hoedanigheid zelf een opvolger van Simon Pieter Ernst), vaststellen dat het door de altijd gedreven archivaris-oudheidkundige Habets nog beschreven brokstuk van de grafsteen van Ernst, 'den gevierden Limburgschen geschiedvors'er', te Afd'en in de plaatselijke beek terecht was gekomen en inmiddels nog verder was afgebrokkeld.³ Deze constatering van de bedachtzame Goossens, die het later eveneens nog tot rijksarchivaris in Limburg zou brengen, klonk in elk geval alarmerend genoeg om te kunnen bewerkstelligen dat nog in datzelfde jaar 1913 het restant van de grafsteen met het inscriptiefragment in de buitenmuur van de noordelijke zijbeuk van de St.-Gertrudiskerk van Afd'en werd gemetseld.⁴ Nog in 1953, veertig jaar na die inmetting, was dat brokstuk op de kerkmuur te Afd'en zichtbaar aanwezig, maar weer zo'n twintig jaar later, bij de laatste restauratie van de kerk, ging ook dit relict verloren. Gelukkig konden inmiddels, op 27 januari 1993, op initiatief van de St.-Gertrudisparochie Afd'en onder Herzogenrath twee plaquettes op de zuidwand van de kerk worden bevestigd, met daarop de in hardsteen gebeitelde inscripties van de oorspronkelijke grafinschriften

Geretoucheerde foto van het restant van de (inmiddels volledig verloren gegane) grafsteen van S.P. Ernst in de St.-Gertrudiskerk van Afden ('s-Hertogenrade) (naar: Roda Sacra, Roermond 1954, p. 67).

De nieuwe, in januari 1993 aan de zuidwand van de St.-Gertrudiskerk van Afden bevestigde plaquette ter nagedachtenis van S.P. Ernst (uit: Het Land van Herle 1993, afl. 4, p. 88).

van Simon Pieter Ernst en van zijn Rolducse confrater Jan Joseph Kruyder (1763-1846). Deze laatste had hem eerst als kapelaan in Afden geassisteerd en was hem vervolgens in 1817 als pastoor opgevolgd. Sinds een tiental jaren staat aldus in Afden (thans: Herzogenrath) de herinnering aan Simon Pieter Ernst weer in steen gegrift.⁵

Het mag op zijn minst opmerkelijk heten dat de nagedachtenis van Simon Pieter Ernst, die zich tijdens een actief leven ruim een halve eeuw onafgebroken met de abdij Kloosterrade (Rolduc) verbonden heeft gevoeld

en die toen als geen ander van de koorheren voor het materiële voortbestaan van het gebouwencomplex Rolduc heeft geijverd, decennia lang in stille vergetelheid is blijven sluimeren. In de abdij Kloosterrade heeft Simon Pieter Ernst als spiritueel gevormd regulier kanunnik van St. Augustinus van 1764 tot 1787 geleefd, gebeden en gewerkt; als lector heeft hij theologie onderwezen; als bibliothecaris het boekenbezit beheerd en uitgebreid; als archivaris de eeuwenoude schriftelijke nalatenschap van de abdij beheerd; als epistolair talent heeft hij er uitgebreide briefwisselingen geëntaamd en onderhouden over allerlei wetenschappelijke thematieken met talrijke personen en instellingen van geestelijke en wereldlijke aard; als geschiedbeoefenaar heeft hij er onderzoek in veelsoortig bronnenmateriaal verricht en talrijke publicaties voorbereid. Ook na 1787 is hij, dan tegen zijn zin door abt Chainoux aangewezen tot pastoor-zielzorger van Afden, als *canonicus externus* met Rolduc verbonden gebleven. Zelfs toen Rolduc in 1796 als abdij voorgoed werd opgeheven, is hij zich tot aan het eind van zijn levensdagen verantwoordelijk blijven voelen voor het materiële behoud ervan en voor het helpen zoeken naar een nieuwe, passende (in elk geval: godsdienstig-kerkelijke) bestemming van het inmiddels vooral door zijn ijveren teruggekochte gebouwencomplex. In de tussentijd had hij zich persoonlijk ontfermd over een aanzienlijk deel van de oude archiefbescheiden van de abdij (onder meer het handschrift van de middeleeuwse 'Annales Rodenses'). Kortom, tijdens de lange periode 1764-1817, ruim een halve eeuw, heeft Simon Pieter Ernst zijn Rolduc en de bewoners ervan opmerkelijke, wisselende, nog altijd dank verdienende diensten bewezen. De eigenlijke draagwijdte van al die persoonlijke toewijding en betrokkenheid zou overigens pas zo'n anderhalve eeuw na zijn dood worden onderkend en pas dan is er een begin van een meer systematische erkenning en memorering in expliciete bewoordingen van al zijn verdiensten waarneembaar.

Moge dit artikel over deze boeiende persoonlijkheid ertoe dienen dat een jubilerend Rolduc anno 2004 - in welke geestelijke en/of wereldlijke staat deze inmiddels 900 jaar oude instelling dan ook verkeert - zich nog altijd jegens deze Simon Pieter Ernst verplicht weet.

OPMERKELIJK 'NACHLEBEN' VAN S.P. ERNST

In de opmaat voor dit artikel is al impliciet aangegeven dat het zogeheten *Nachleben* van Simon Pieter Ernst een opvallende koers heeft gekend. Het is pas na een eeuw van praktisch doodzwijgen en vergetelheid als opmerkelijk (h)erkend. Pas dan is zijn levensgang alsnog rijkelijk gedocumenteerd. In feite is er eerst sinds enkele decennia regelmatig aandacht besteed aan de historische figuur van S.P. Ernst en is zijn optreden waarachtig in de geschiedenis van de laatste decennia van de abdij Kloosterrade geïntegreerd.

Overlijdensprentje
van S.P. Ernst
(RAL, archief
Derde Rolduc).

geleerde verkondigen in rijke mate de lof - allerminst van vleierij te verden-ken - van die man die een zeldzame kennis van Theologie en Geschiedenis met een even zeldzame bescheidenheid wist te verbinden.⁶

Het in het Duits gestelde bidprentje uit 1817 maakt in soberder be-woordingen van ongeveer gelijke strekking eveneens melding van de kwali-teiten en functies van de overledene, vooral die van toegewijd en vrijgevig zielenherder.⁷ De toen bij de begrafenis uitgedragen achtung voor een overle-dene die zichzelf natuurlijk niet meer kon weren tegen alle op dat moment verstrekte kwalificaties, kan uiteraard onder de noemer de *mortuis nil nisi bene* worden begrepen, maar de bij die gelegenheid aan zijn nagedachtenis toegeschreven kwaliteiten zijn thans, zoals hieronder nog zal worden uit-eengezet, toch niet zonder meer als eerbiedige frasen jegens een overleden zielenherder te rubriceren.⁸

Op grond van recent verricht onderzoek kunnen hier inmiddels ook andersluidende oordelen en heel wat meer kwalificaties van contemporaine

Bij zijn overlijden te Afden op 11 december 1817, in zijn 74ste levensjaar, was Simon Pieter Ernst al ruim dertig jaar pastoor van de St.-Gertrudiskerk. Van het aan zijn per-soon gewijde bid- of gedachtenis-prentje is de tekst in twee versies en talen bewaard gebleven. De Latijnse versie, opgesteld door een van zijn confraters, maakt in relatief uitge-breide en verheven bewoordingen gewag van 's mans hoedanigheden van koorheer van de voormalige abdij Rolduc en van zijn verdiensten als geleerde; met evenveel nadruk wordt ook gewag gemaakt van zijn kwaliteit van zeer toegewijd zielzor-ger gedurende al die jaren in de parochie van Afden, waar hij een zeer vrijgeevige weldoener heet. Daarbij wordt de verdienste van de overledene ook nog in expliciete bewoordingen uitgemeten, waarvan de strekking in vertaling aldus luidt:

Het gewezen van de armen, het snikken van de parochianen, de diepe smart van zijn confraters en alle bekenden en in het bijzonder de medelijdende genegenheid van de

komaf worden gememoreerd. Voor de tijdgenoot was de reputatie van de kanunnik-pastoor Ernst namelijk zeker niet alleen maar onverdeeld gunstig, want de betrokkene had nu eenmaal vanwege manifest uitgedragen standpunten tijdens de laatste 25 jaar van zijn leven zowel mede- als tegenstanders. Dit gegeven heeft al tijdens zijn leven tot uiteenlopende oordelen geleid. Dat Simon Pieter Ernst tijdens de laatste decennia van zijn werkzaam leven ook buiten de muren van abdij en pastorie juist bij wereldlijke - dan onmiskenbaar on- of anti-kerkelijke - aanhangers van revolutionaire beginselen en praktijken doorgaans zeker aanzien en zelfs ontzag genoot, is hem aan kerkelijke zijde door vaak anoniem gebleven scribenten beslist niet in dank afgenomen. Aldus kon het gebeuren dat zijn optreden nog tijdens zijn leven tot controversiële uitlatingen aanleiding heeft gegeven. Ook in het revolutionaire kamp. Zo heet kanunnik Ernst bij een fervent handlager van het Franse bewind eind 1796 heel schrand en erudiet, maar tegelijkertijd zou hij 'de geslepenheid en de gluisperigheid van een monnik' hebben en de ziel zijn van samenspannende geestelijken (in casu: kanunniken van Rolduc).⁹ Vijf jaar later, in 1801, typeerde de prefect van het Departement van de Nedermaas dezelfde Ernst echter als een vertrouwenwekkende figuur: 'homme de lettre du plus grand mérite, très éclairé, ayant des connaissances universelles; ses moeurs douces et sa modestie exemplaire lui ont conciliée l'estime générale et le rendent recommandable à tous égards'.¹⁰ Zo'n typering staat dan weer in schril contrast met de kwaadaardige spot die een gepubliceerd en alom verkrijgbaar *Précis* uit reactionair-clericale hoek hem een jaar eerder anoniem heeft toegevoegd: dan heet *Monsieur* Ernst wegens zijn vlugschriften en brochures over de zogeheten eedkwestie (waarover hieronder meer) een misleider ('un séducteur') van de geestelijkheid in de naaste omgeving, een niet in te tomen kletsmaajor ('indomptable verbiageur') die zijn eigen zienswijze opdist in de vorm van 'un vrai salmigondis' (als een echt ratjetoe); zijn betoog heet dan te berusten op argumenten en zienswijzen die lukraak uit boeken van theologen, filosofen, Latijnse en Franse dichters, zijn gehaald en waarbij historie en verdichtsel (waarheid en fictie) met elkaar verenigbaar worden geacht; uitgerekend als 'brochuriste' (schrijver van vlugschriften) zou hij zich dan ook hebben ontpopt als de officieuze verdediger van een goddeloze en republikeinse staat ('l'apologiste officieux d'une République impie') en ter ondersteuning van zijn uitlatingen zou hij zelfs citaten uit de Schrift hebben misbruikt.¹¹

Dergelijke uitlatingen hebben van Simon Pieter Ernst nog tijdens zijn leven een controversiële figuur gemaakt. Persoonlijk was hij zich overigens terdege bewust van deze dubbele reputatie; hij wist dat tegenstanders hem tot voorwerp van kritiek, kwaadsprekerij en laster maakten. Nog in 1802 bekende hij - overigens niet zonder ironie - in een vertrouwelijk schrijven het ongemeen te betreuren dat de ernstige en langdurige verdeeldheid onder de hoge kerkelijke autoriteiten over de al aangestipte kwestie rond het wel of niet mogen afleggen van de door de Franse overheid geëiste 'eed van

afkeer' meer dan ooit voortduurde, dank zij die quasi welwillende en barmhartige lieden van hoogkerkelijke autoriteit, die de scheiding der geesten tegen de eerste beginselen van de in elke katechismus voorgeschreven naastenliefde ("contre les premiers éléments du catéchisme") in de vorm van een heus schisma hadden doen ontstaan. Een gezond gevoel voor de betrekkelijkheid van de overgevoeligheden van de eigen tijd deed hem in dezelfde brief nog opmerken: 'Oh, mijn beste, wat zal het nageslacht met meer kalmte en met meer bedachtzaamheid dan de huidige generatie verbaasd zijn over onze dwaasheden ("nos sottises")!' Natuurlijk was Ernst zich terdege bewust van de omstandigheid dat zijn gepubliceerde vlugschriften over de eedkwestie een stortvloed aan mondelinge en schriftelijke laster op hem hadden doen neerkomen, maar hij had inmiddels geleerd - naar een woord van zijn geliefde dichter Horatius - *malignum spernere vulgus*: het boosaardige volk te negeren, en voor hem moest dat nu juist ook gelden voor het *vulgus* aan clericaal-kerkelijke kant; zelf zou hij nooit de pen in de gal van laster dopen en hij zou dan ook, naar eigen zeggen, het infame gerucht hebben te trotseren, als zou hij nog of zelfs weer contacten onderhouden met de Oud-Bisschoppelijke Clerezij in Holland. Hij beseftte ook dat men hem met zodanige, postgedateerde kwaadaardigheid alsnog van 'un vernis de jansénisme' wilde voorzien. Maar ondanks dat alles bleef zijn standpunt onveranderd: zijn geweten stond rotsvast overeind ('Mais ma conscience est mon murus abeneus').¹²

De hedendaagse historicus acht het zeker niet uitgesloten dat een dergelijke controversiële reputatie indertijd heeft bijgedragen tot de omstandigheid dat over Simon Pieter Ernst in de geschiedschrijving nà 1817 bijna anderhalve eeuw grotendeels is gezwegen en dat diens naam, zoals Jos. Habets nog in 1886 deed, vrijwel alleen in verband kon en mocht worden gebracht met het auteurschap van de in de jaren 1837-1857 postuum gepubliceerde *Histoire du Limbourg*, de geschiedenis van het aloude, middeleeuwse hertogdom Limburg.¹³ Andere kwaliteiten en verdiensten van S.P. Ernst bleven al die tijd goeddeels verborgen; alleen in biografische naslagwerken mocht zijn doen en laten figureren.¹⁴ Dat zelfs zijn graf in de parochiekerk van Afden weinig piëteit genoot en al binnen enkele decennia in vergetelheid raakte, is hierboven al uiteengezet.

De nagedachtenis aan Simon Pieter Ernst was inmiddels ook in het Rolduc van de negentiende eeuw, de nationaal erkende kostschool, veronachtzaamd. Zo bijvoorbeeld ook nog naar aanleiding van het 800-jarig bestaan van Rolduc. In het kostbaar uitgegeven gedenkboek *Rolduc in Woord en Beeld* van de hand van directeur Reinier Corten en de leraar-classicus A.H.M. Ruijten is in het licht van het jubileumjaar 1904 uit de 800-jarige periode aan alle 39 abten van Kloosterrade en aan alle negentiende-eeuwse directeuren van Rolduc als onderwijsinstituut allerlei, vooral persoonsgebonden aandacht in de vorm van hooggestemde, alleen maar stich-

relijk geïntentioneerde bewoordingen besteed. Voor dit gedenkboek had de al genoemde geschiedenisleraar W. Goossens met de hem kenmerkende bescheidenheid allerlei bronnenmateriaal aangeleverd en zijn paleografische kundigheid beschikbaar gesteld. Goossens kan voor 'een groot deel' alsnog als de eigenlijke auteur en vormgever van dat gedenkboek worden beschouwd, maar directeur Corten, eerder kunstzinnig begaafd dan behept met kritisch-historisch besef, heeft met de autoriteit van een prelaat blijkbaar bepaald wat wel en wat niet in dat gedenkjaar van Rolduc mocht en moest schitteren.¹⁵

Dat rond 1904 nauwelijks enig woord over de persoonlijke toewijding en trouw van S.P. Ernst jegens Rolduc werd geboekstaafd, kan - althans achteraf gezien - ook in verband worden gebracht met minstens twee factoren. In de eerste plaats was S.P. Ernst toen geen historisch persoon, met wie in een klimaat van ultramontanisme enige eer viel te behalen. In de tweede plaats was er aan kerkelijk-klerikale kant de nodige aarzeling of schroom - of misschien zelfs onmacht - jegens deze priester die tijdens lange en moeilijke revolutiejaren in en rond Rolduc steeds gewetensvol een op eigen inzichten stoelend standpunt had ingenomen en die daarmee allerlei spot en laster van kerkelijke lastgevers en dignitarissen had te trotseren.

Pas in 1953, een halve eeuw na verschijning van dat pronkboek *Rolduc in Woord en Beeld*, zou bij gelegenheid van de herdenking van het dan inmiddels 850-jarige Rolduc de herinnering aan Simon Pieter Ernst een manifeste en duurzame impuls krijgen. Aan Charles de Clercq (1901-1982) komt de verdienste toe de voormalige kanunnik uit de nadagen van de abdij Kloosterrade anno 1953 in het centrum van de belangstelling voor de geschiedenis van Rolduc te hebben geplaatst. Deze Charles de Clercq was een uit Antwerpen afkomstige priester, die zich later op grond van hooggeleerde taken te Rome in zijn publicaties met een aangepaste voornaam en titel ook als Mgr. *Carlo* de Clercq ging aandienen. Van zijn hand verschenen talrijke publicaties op kerkhistorisch en kerkrechtelijk terrein en over de geschiedenis van de Oosterse Kerken.¹⁶ Jarenlang verrichtte hij in tal van archieven en bibliotheken in binnen- en buitenland nader onderzoek naar de geschiedenis van Rolduc uit de periode 1660-1860. In *Rolduc's Jaarboek* van 1953 liet hij een artikel plaatsen onder de programmatische titel: 'S.P. Ernst, redder der gebouwen van Rolduc 1796-1817'. Een van de toen al kenbaar gemaakte bevindingen luidde dat Rolduc 'de naam van Ernst' minstens in de vorm van een gedenkteken of gedenkplaat alsnog duurzaam in herinnering zou moeten houden, want aan deze Simon Pieter Ernst kon - afgezien van allerlei andere verdiensten - vooral op grond van zijn doortastend optreden in de jaren 1797-1805, met recht en reden de titel 'redder der gebouwen van Rolduc' worden toegekend.¹⁷ In 1954 wijdde dezelfde auteur een uitvoerig en rijkelijk gedocumenteerd artikel aan het 'Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796', met daarin expliciete aandacht voor 'Simon-Pieter Ernst en de laatste jaren der abdij'.¹⁸

Ruim drie decennia lang zou deze Charles of Carlo de Clercq temidden van andere taken en verplichtingen de rijke geschiedenis van Kloosterrade/Rolduc blijven exploreren. In 1954 had hij inmiddels al 843 aan S.P. Ernst geschreven brieven achterhaald.¹⁹ Twintig jaar later kon De Clercq de tot dan toe in binnen- en buitenlandse archieven en bibliotheken getraceerde correspondentie van Ernst vaststellen op totaal 1138 brieven en deze nader rubriceren.²⁰ De resultaten van al die onderzoeken deelde De Clercq mee in ruim veertig artikelen, verspreid gepubliceerd in veertien tijdschriften en jaarboeken.²¹ Van al deze verspreide studies kon in 1975 als een soort synthese van zijn hand een vuistdik boekwerk verschijnen: *Rolduc. Son abbaye. Ses religieux. Son séminaire (1661-1860)*. Dit wel heel compact samengestelde boek is meer chronologisch dan thematisch opgezet en daardoor nogal moeilijk leesbaar. Het staat boordevol wetenswaardigheden en is opulent voorzien van veelsoortige fragmenten van primair bronnenmateriaal. Als 'histoire du temps' mag het werk met recht en reden en tot in lengte van jaren een *Fundgrube* heten voor de geschiedenis van Rolduc in de betreffende periode. Hier figureert Simon Pieter Ernst, ofschoon de waardigheid van abt hem ontzegd bleef, ontegenzeggelijk als een opvallende, zelfs ontzagwekkende hoofdpersoon uit de geschiedenis van de abdij in de laatste decennia van haar bestaan.²² Kort voor zijn overlijden zou Charles/Carlo de Clercq bij een terugblik op zijn onderzoeken betreffende de reguliere kanunniken van de abdij Rolduc 'zijn' S.P. Ernst nog onderscheiden als de geleerdste koorheer ter plaatse ('le plus savant de ses membres, au XVIIIe siècle').²³

De in 1953 zo nadrukkelijk op Ernst gevestigde aandacht is - gelukkig maar - niet meer gaan tanen. In het door De Clercq zo breed uitgezette spoor zijn ook andere geschiedbeoefenaren deze voormalige Rolducse koorheer gaan memoreren en op grond van eigen onderzoek in primair, soms alsnog zelf achterhaald bronnenmateriaal gaan waarderen. Daarbij zijn hem allerlei opvallende, onderling soms van elkaar afwijkende kwaliteiten toegemeten.

Zo heet Simon Pieter Ernst in 1959 de 'beroemdste polemist van de Nedermaas'²⁴ en een jaar later, in een informatief overzichtsartikel van E.L. Augustus, dan leraar en archivaris te Rolduc, 'talentvol en energiek'.²⁵ Weer vier jaar later, in 1964, heeft M.G. Spiertz in zijn proefschrift uitvoerig 's mans standpunten en verdiensten getekend. Dan heet Simon Pieter Ernst onder meer een 'formidabele en gezaghebbende bestrijder' van kerkelijk defaitisme en gelaten kortzichtigheid tijdens revolutionaire omstandigheden; hij had immers de moed de inmiddels drastische gewijzigde verhouding tussen Kerk en Staat onder ogen te zien. Volgens Spiertz zou Ernst zelfs gerekend kunnen worden tot aanhanger van de *katholische Aufklärung* en in die hoedanigheid zou hij op drieërlei terrein van zich hebben doen spreken: hij wist 'atavistische opvattingen, die in veler oog het karakter van een dogma aannamen, op wetenschappelijke gronden te relativiseren en tot hun ware proporties terug te brengen'; ook ijverde hij voor een 'verbeterd katechismus-

onderricht en voor een nieuwe, verantwoorde uitgave van de katechismus in de volkstaal' en ten slotte toonde hij bij netelige en delicate kwesties rond het afleggen van de eed van trouw ten opzichte van revolutionaire beginselen 'een episcopalistische gezindheid'. Bij dit alles was hij, vanuit Afden, 'de voornaamste pleitbezorger' van de belangen van de abdij Rolduc.²⁶

Eveneens in 1964 heeft J.M. Gijsen een belangwekkende monografie gewijd aan abt Nicolaas Heyendal (1638-1733) en diens opvattingen en standpunten ten aanzien van het jansenisme. In deze dissertatie figureert ook S.P. Ernst: als 'der junge, eifrige Bibliothekar', voorzien van een 'Forschergeist', die op wens van abt Haghen onder meer een uitvoerige, zij het niet in alle opzichten overtuigende levensbeschrijving in de vorm van een uitvoerige 'Bio-Bibliographie' van Heyendal samenstelde. Bij het onderzoek hiervoor zou Ernst grote sympathie voor de opvattingen van Heyendal hebben opgevat, waarvan Gijsen in 1964 heeft vastgesteld dat deze sympathie niet helemaal kritisch verantwoord mag heten, omdat zij de opvattingen van Heyendal nauwelijks in comparatief perspectief zou hebben geplaatst.²⁷

Met medewerking van M.G. Spiertz heeft ook de Nijmeegse hoogleraar L.J. Rogier in 1967 onder de titel 'Limburg in de Franse tijd' de rol van Simon Pieter Ernst positief belicht. Ernst werd in het departement van de Nedermaas 'zeer geacht'; hij achtte de acceptatie van de zogeheten *bons de retraite* geoorloofd voor hen 'die het voornemen hadden het door middel van de *bons* te verwerven kloosterbezit straks aan de te herstellen gemeenschap te restitueren' en hij pleitte in de brochures van zijn hand 'in het belang van de zielen' voor het afleggen van de door de Franse autoriteiten gevraagde eed.²⁸

Weer zo'n vijf jaar later konden onder de titel 'Het einde van de Abdij Rolduc' door F.J.M. Wiertz op basis van de door De Clercq eerder achterhaalde correspondentie van Ernst, vooral die met de augustijner kannunik Franziskus Töpsl (1711-1796) uit de abdij Polling (bij München), opvallende retouches en nuances bij het dan algemeen gangbaar geachte beeld van deze Rolducse koorheer worden aangebracht.²⁹

Naar aanleiding van het '700jarig stadsjubileum van Herzogenrath' heeft Helmut Deutz, leraar aan het Stedelijk Gymnasium ter plaatse, aanneemelijk gemaakt dat Ernst niet als opportunist mag worden beschouwd en dat hij temidden van turbulente jaren 'trouw aan zijn eigen overtuiging' bleef. Maar was die overtuiging inzake de praktijk van de verhouding tussen kerk en staat toen vermoedelijk geworteld in 'pre-revolutionaire, in de achttiende eeuw veel verbreide opvattingen' van Gallicaanse makelij?³⁰

De Rolducse leraar J.J. Stassen (1921-2001) die tijdens de jaren 1970-1989 directeur van het 'Vijfde Rolduc' (het multifunctionele Centrum Rolduc) was en in die hoedanigheid de belangen van dit Centrum - als ware hij hiertoe door Ernst zelf geïnspireerd - voorbeeldig, diligent en stijlvol behartigde, heeft in een bescheiden artikel van zijn hand uit 1993 de betekenis van de Rolducse kanunniken S.P. Ernst en diens confrater J.J. Kruyder 'voor het behoud van een groot cultuurbezit, in casu Rolduc' nog eens expliciet benadrukt.³¹

En nog in 2001 is Simon Pieter Ernst opnieuw met empathie getekend: in de reeks 'Fontes Rodenses', vormt *Heil en broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800* (Kerkrade 2001), een bijzonder toegankelijk gemaakte bronnenpublicatie. Het daarin door de tekstbezorgers getekende portret van S.P. Ernst verdient onverkort instemming: Ernst was veelzijdig getalenteerd; ook als zielzorger bleef hij zich terdege bewust van 'de zondige mens tegenover de strenge, maar barmhartige God'; hij nam de even onvoorziene als revolutionaire gebeurtenissen en ontwikkelingen serieus en probeerde daarbij 'de onder beslag gelegde goederen van de verlaten abdij te behouden' en - overigens tevergeefs - 'het kloosterleven te herstellen'; ook bleef hij onverdroten streven om 'binnen de mogelijkheden van de wet' de abdijgebouwen en de daarbij horende goederen veilig te stellen; maar de talrijke geschriften en de door De Clercq achterhaalde correspondentie van Ernst bieden 'nauwelijks aanwijzingen' om Ernst 'in zijn denken over geloof en zeden vooruitstrevend te noemen'.³²

Ten slotte is Simon Pieter Ernst ook nog in een andere hoedanigheid belicht: als redder - zo men wil als 'verdonkeremaner' ten overstaan van de Franse autoriteiten - van een aantal bestanden uit de archieven van de abdij Kloosterrade. Bij gelegenheid van de inventarisatie van het archief van de abdij Kloosterrade heeft de aan het Rijksarchief in Limburg verbonden chartermeester J.A.K. Haas in 1986 in een instructieve, voorbeeldig concies geschreven inleiding van de toen verschenen inventaris ook uitvoerig aandacht gewijd aan de totstandkoming en de lotgevallen van het abdijsarchief. En ook in dit verband duikt - opnieuw - de naam van Simon Pieter Ernst op. Toen namelijk in 1803 de prefect van het departement van de Nedermaas de voormalige kanunniken van Kloosterrade sommeerde het verborgen abdijsarchief onverwijld aan hem over te dragen, reageerde Ernst als hun zaakwaarnemer alert en met respectabele bedoelingen in het belang van de schriftelijke nalatenschap van de abdij. Door de indruk te wekken dat het grootste gedeelte van het archief al in 1794 als gevolg van plunderingen door Franse troepen verloren zou zijn gegaan, heeft hij de Franse autoriteiten bij die gelegenheid bewust misleid. Op 6 mei 1803 droeg hij in Maastricht namelijk slechts een gedeelte van de gevorderde archivalia over. Zijn toen afgelegde verklaring staat in elk geval in opvallend contrast met het gegeven dat omstreeks 1860 in de voormalige pastorie van Ernst te Afden alsnog een oude kist met archivalia van de abdij Kloosterrade werd aangetroffen.³³ Heeft Ernst in 1803 een leugen om bestwil gebruikt? Natuurlijk bestond toen nog niet een thans zo strikt mogelijk in acht te nemen herkomst- of bestemmingsbeginsel in de archivalieken. Maar blijkbaar achtte Ernst de Fransen in dat jaar 1803 - en achteraf gezien, zeker niet ten onrechte - in staat met allerlei archivalia door Europa naar Parijs te gaan sjouwen. Mogelijk was ook de eigen studiezin in Afden toen zo dominant, zelfs obsessief, dat Ernst zich in zijn pastorie wenste te blijven omringen met de inmiddels vertrouwde bescheiden betreffende de abdij, in de geschie-

denis waarvan hij zich én als voormalig koorheer-kanunnik én als geschiedbeoefenaar ondanks haar formele opheffing in 1796 kon blijven verdiepen? In de abdij Rolduc had hij uit volle overtuiging geleefd en gewerkt. Had hij als pastoor in Afden concrete plannen voor een te schrijven geschiedenis van Kloosterrade? Een door hem in zijn pastorie te Afden bewaard handschrift van de pas in 1857 door Eduard Lavalleye bezorgde editie van de 'Annales Rodenses'³⁴ wijst in die richting. Ook mag het aannemelijk worden geacht dat Ernst zich in Afden permanent wenste te omgeven met zoveel mogelijk bescheiden, die als stille getuigen van weleer zijn inlevingsvermogen konden sterken, zijn ziel verkwikken en zijn geschiedkundige *impetus* konden blijven inspireren.

Hoe het ook zij, het in 1953 door Charles de Clercq zo ernstig aanbevolen monument in de vorm van een eenvoudige gedenkplaat of gedenksteen in Rolduc voor de nagedachtenis van Simon Pieter Ernst is er vóór 2004 niet gekomen. Wel is er inmiddels - overigens pas sinds enkele jaren - in de onmiddellijke omgeving van Rolduc een bescheiden Kanunnik-Ernstpad:³⁵ een wandelweg (met steenslag) die tot voor kort Heyendallaan heette. Dit Kanunnik-Ernstpad markeert thans de westgrens van het huidige territorium van het multifunctionele 'Centrum Rolduc' en voert naar een stadsdeel van 's-Hertogenrade (Herzogenrath) dat in vroeger tijd als Afden, als afzonderlijke plaats, heeft bestaan.

Nu het opmerkelijke *Nachleben* van Simon Pieter Ernst genoegzaam is belicht, mag het vervolg van deze bijdrage als mogelijkheid dienen tot hernieuwde kennismaking met deze koorheer van Rolduc. Zijn initiatieven en optreden hebben ertoe geleid dat de materiële restanten van de abdij voor een andere bestemming (evenzeer *ad pium usum*) behouden zijn gebleven.

Het straatnaambordje "Kanunnik-Ernstpad", met op de achtergrond de toren van de abdijkerk van Rolduc.

EEN VROOM-RIGORISTISCH, STUDIEUS-ERUDIET KOORHEER

Op 17 september 1763, op het feest van St. Lambertus, patroon van Kerkrade, ontving de dan negentienjarige Simon Pieter Ernst in de abdij Kloosterrade (Rolduc) uit handen van abt Joannes Joseph Haghen (†1781) het kloosterkleed van de Reguliere Kanunniken van St. Augustinus. Over de eigenlijke motieven van zijn keuze voor de spiritualiteit en leefwijze van deze koorheren van Kloosterrade zijn geen nadere gegevens voorhanden. In elk geval vormt die inkleding als zichtbaar begin van een geestelijke levensstaat voor Simon Pieter Ernst óók de eigenlijke aanvang van een levenslange verbondenheid met Rolduc, ook al zou deze instelling in 1796 onder revolutionaire omstandigheden en dwang voorgoed haar kerkelijke status van abdij verliezen.

*Portret van abt
J. Haghen (*1699,
abt van Rolduc
sinds 1757, †1781).*

Simon Pieter Ernst werd op 2 augustus 1744 op de hoeve 'Bruyren Morgen' (of 'Brunnenmorgen') te Neer-Aubel geboren als oudste zoon van Marie-Jeanne Dael (1713-1807) en Willem (of Guillaume) Ernst (1690-1753). Zijn vader was, blijkens het doopregister van de parochie in Aubel, licentiaat in beide rechten en oefende onder meer het ambt uit van griffier van de Staten van Dalhem. Jean Thomas Emonts (1723-1781), een neef van Marie-Jeanne Dael, die in Mainz een kerkelijke loopbaan van kapelaan tot kanunnik doorliep en het daar tot prorektor van de universiteit zou brengen, heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat de jonge Simon Pieter een gedegen humaniora-opleiding in Mainz kon gaan volgen. In latere jaren zou Ernst er in ieder geval, onder meer in talrijke brieven van zijn hand, herhaaldelijk blijk van geven dat hij het Latijn passief en actief beheerste en dat de klassieke auteurs hem vertrouwd waren. In Mainz, de stad waar de herinnering aan Johan Gutenberg levendig werd gehouden, werd hij ook in de Duitse taal en cultuur ingewijd, leerde hij het Duits perfect beheersen.³⁶ Hier moet hij ook een levenslange affiniteit met geleerde boekwerken hebben opgedaan. Zijn geverseerdheid in de Franse taal was van later datum.³⁷ Het studieverblijf te Mainz is voorts gemarkeerd door een studie aan de toen nog door jezuiten geleide universiteit aldaar. Op 7 september 1761 legde Simon Pieter Ernst met goed gevolg het baccalaureaatsexamen in de filosofie af, terwijl op 18 augustus 1762 eveneens met positief resultaat de verdediging plaatsvond van een groot aantal *propositiones selectae ex mathesi*. Ook verwierf de jonge student al op 6 september 1762 de graad van *magister philosophiae*.³⁸

Na een jaar van bezinning meldde Simon Pieter Ernst zich dan als postulant aan bij de abdij Kloosterrade. Op 17 september 1764, precies een jaar na deze intreding, deed hij aldaar professie. Op 23 september 1769 volgde de priesterwijding te Luik en op 1 oktober van dat jaar droeg hij als neomist in de abdijskerk van Rolduc zijn eerste H. Mis op. Als novice en theologant, vervolgens ook nog als pas gewijd priester-koorheer ontving hij in de abdij een grondige theologische en spirituele vorming. Daar bepaalde nog altijd een door abt Nicolaas Heyendal (†1733) aangescherpte traditie op basis van de al in 1680 ingezette kloosterhervorming het theologisch onderwijs: de bij uitstek augustiniaanse theologie van de zeventiende eeuw waarin van de kerkvaders speciaal de genadeleer van St. Augustinus het uitgangspunt vormde³⁹ en waarvan de interpretatie van Heyendal door tegenstanders te pas als rigoristisch en meer te onpas als specifiek jansenistisch werd opgevat. Ondanks een uitdrukkelijke verklaring die door alle bij de abdij Kloosterrade betrokken religieuzen in 1740 plechtig werd ondertekend en op grond waarvan zij zich zonder voorbehoud onderwierpen aan de bulle *Unigenitus* (1713) van paus Clemens XI,⁴⁰ zouden trekken van rigorisme en verdachtmakingen ten aanzien van jansenistische tendenzen nog lange tijd, tot aan het einde van de achttiende eeuw, rond Kloosterrade blijven circuleren en steeds opnieuw gaan resoneren. Het theologisch en schriftuurlijk onderwijs in deze abdij, met zekere nadruk op ascese en pas-

toraal, moet tot diep in de tweede helft van de achttiende eeuw zeker het vereiste niveau hebben gehad.

Bibliothecaris-archivaris

Abt Joannes Joseph Haghen onderkende al spoedig de intellectuele capaciteiten van Simon Pieter Ernst. Diens intense belangstelling voor onderzoek naar de geschiedenis van de abdij en de theologiebeoefening aldaar verdiende erkenning en verdere ontplooiing. Nog voordat koorheer Ernst op 17 augustus 1772 ter afsluiting van zijn theologische opleiding enkele daartoe dienende stellingen (met strikte opvattingen) openlijk verdeelde,⁴¹ had abt Haghen hem al in 1771 de functie van bibliothecaris en archivaris van Kloosterrade toevertrouwd. In die hoedanigheid kreeg Ernst onbeperkte toegang tot de boekerij en kon hij ook kennisnemen van de bewaard gebleven manuscripten en tractaten van vroegere abten en koorheren. Aldus raakte hij ook vertrouwd met inhoud en strekking van de handschriften van abt Heyendal, diens voorgangers en opvolgers.⁴² In opdracht van abt Haghen stelde hij ten behoeve van Franziskus Töpsl (1711-1796), proost van de Reguliere Koorheren van St. Augustinus in de abdij Polling (gelegen ten zuid-westen van München), onder meer een uitvoerige bio-bibliografie samen van Nicolaas Heyendal.⁴³ Töpsl, een erudiet en vroom man, bevorderde vanuit de abdij Polling de idee van een *Commercium Litterarum*: een netwerk waarbinnen geleerden onafgebroken en ongehinderd, over de grenzen van landen en confessies heen, hun gedachten, inzichten en resultaten van onderzoek zouden kunnen gaan uitwisselen. In het kader van zo'n 'societas litteraria' had Töpsl het initiatief genomen tot de samenstelling van een groots en omvangrijk werk: het opzetten van een systematische bibliografie van alle binnen Europa te traceren auteurs van zijn orde (*Scriptores nostri ordinis*). Daartoe had hij in 1762 een *Elenchus onomasticus scriptorum ordinis Canoniorum regularium Sancti Augustini* laten drukken. Deze kritisch samengestelde naamlijst waarin allerlei tot dan toe achterhaalde bio-bibliografische gegevens waren opgevoerd, had hij naar zusterabdijen in Duitsland, Frankrijk, Portugal, Italië, Oostenrijk, Zwitserland en de Nederlanden gezonden, dit alles met het verzoek om aanvulling, verbetering en bijstelling.⁴⁴ Ook hoopte Töpsl de bibliotheek in Polling door acquisitie en ruil met zusterabdijen tot de best voorziene boekerij voor zijn orde te laten uitgroeien. Tevens trachtte hij zoveel mogelijk portretten van beroemde koorheren van de orde van de Reguliere Kanunniken van St. Augustinus te verzamelen, om deze afbeeldingen in de gangen van de abdij Polling te kunnen ophangen. Over deze voor die tijd ontzagwekkende onderneming had Töpsl al uitvoerig gecorrespondeerd, onder meer met abt Haghen in Kloosterrade.⁴⁵ Haghen had inmiddels de jonge koorheer Ernst bij uitstek geschikt geoordeeld de door Töpsl in Polling gewenste gegevens in de bibliotheek en het archief van de abdij

Kloosterrade ten behoeve van de beoogde (maar nooit verschenen) reeks *Scriptores nostri ordinis* systematisch bijeen te brengen.

Aanvankelijk liepen de schriftelijke contacten tussen Töpsl en Ernst via Haghen. Maar vanaf 1773 correspondeerde Ernst, met instemming van zijn abt, rechtstreeks met Töpsl, als ware hij bij acclamatie als volwaardig lid in de 'societas litteraria' opgenomen. Daarbij berichtte hij dan over allerlei boeken en bronnen, die hij voor Polling had weten aan te schaffen of had kunnen traceren. Maar de briefwisseling bevat ook vermelding van allerlei gebeurtenissen in en rond Rolduc.

Een instructief voorbeeld van zijn werkzaamheid als bibliothecaris en van de bibliothecaire besognes ten behoeve van Rolduc én Polling biedt Ernst in zijn brief van 14 december 1786 aan proost Töpsl. Bij die gelegenheid kondigde hij de verzending binnen enkele dagen aan van een grote kist met boeken, die hij voor de abdij Polling had aangeschaft. De betreffende kist stond al weken voor verzending gereed te Aken (waarschijnlijk in het refuge-huis van de abdij Kloosterrade) en zou via Frankfort/Main verder naar Polling worden geëxpedieerd. Blijkbaar achtte Ernst in december 1786 de tijd gekomen dat er tussen Rolduc en Polling maar weer eens financieel moest worden afgerekend. Op een daartoe samengestelde lijst noteerde hij bij die gelegenheid alle titels (met telkens *pro diversa moneta* de betreffende prijzen) van de boeken die hij namens Rolduc sinds 1783 voor Polling had aangeschaft (*Librorum Catalogus quos Reverendissimo Abbati Pollingano procuravit Abbatia Rodensis*), alsook de boektitels van werken die Töpsl vanuit Polling in Rolduc had laten bezorgen (*Libri quos Reverendissimus Abbas Pollinganus Abbatiae Rodensi procuravit*). Bij al die voor Polling aangeschafte boekwerken had Ernst op eigen initiatief nog andere werkjes en allerlei libelli gevoegd. Het resultaat van deze bibliothecaire toewijding kan nog altijd worden afgelezen aan de bij die gelegenheid door Ernst zelf, in december 1786, opgestelde financiële verantwoording: alle betreffende prijzen, opgevoerd in Brabantse, keizerlijke en Luikse valuta, rekende hij toen alsnog om in louis d'ors (*Ludovicos aureos*) en toen bleek dat Polling voor de jaren 1783-1786 voor méér dan 55 louis d'ors bij Rolduc in het krijt was komen staan. Dit gegeven kan minstens twee indicaties bieden: Ernst vatte zijn taak als bibliothecaris uitermate serieus op en de abdij Polling kon zich blijkbaar een heel wat ruimer boekenbudget dan Rolduc veroorloven.⁴⁶

Simon Pieter Ernst maakte als bibliothecaris binnen en buiten de abdij Kloosterrade indruk: al in 1773 werd hij door abt Haghen aldus gekwalificeerd: 'inter sacerdotes nostros aetate et ordinatione hactenus junior, bonus et studiosus mihi filius', (tussen onze priesters qua leeftijd en wijding tot dusver de jongste, is hij voor mij een goede en geleerde zoon)⁴⁷ en enkele jaren later heet hij zelfs 'noster insatiabilis librorum appetitor' (onverzadigbare boekenverslinder).⁴⁸ Als onderzoeker en bibliothecaris ging Ernst ook met talrijke andere personen van kerkelijke instellingen corresponderen.

In hem mag een epistolair talent⁴⁹ worden gezien: zijn brieven hebben qua vormgeving en inhoud niveau en ademen behalve godsvrucht van de reguliere koorheer óók gedrevenheid van de erudiete onderzoeker. Deze impetus voor studie en onderzoek stond zijn dagelijkse plichten van regulier koorheer niet in de weg en even regelmatig als consciëntieus nam hij deel aan het koorgebed en besteedde hij aandacht aan meditatie; dit alles om het aloude *ora et labora* beurtelings in de oude abdijkerk - temidden van zijn confraters - en in de welvoorziene bibliotheek - temidden van boeken en oude bescheiden - met toewijding en trouw in praktijk te brengen.

De functie van bibliothecaris bood Ernst ook gelegenheid tot allerlei dienstbetoon en activiteiten buiten de abdij. Zo kon hij in maart 1771 bij de paters Augustijnen in Maastricht alle tot dan toe verschenen 50 foliodelen van de *Acta Sanctorum*, een op initiatief van Jean Bolland sinds 1643 verschijnende reeks, voor het bedrag van 50 pistoletten gaan opkopen. In eigen persoon bracht hij toen deze boekwerken als evenzovele trofeeën per kar naar Rolduc.⁵⁰ In 1774 verleende hij Franz Meyer dagenlang assistentie bij het redigeren en persklaar maken van een door deze stadssecretaris geschreven geschiedenis van Aken.⁵¹ Een enkele maal was het hem vergund in kloosterbibliotheken elders op zoek te gaan naar oude handschriften.⁵² De resultaten van zo'n zoekactie waren nogal eens teleurstellend. Zo maakte hij in een openhartige brief uit 1779 aan de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit (1735-1807), gezaghebbend auteur van een *Historia critica* (1777) van de graafschappen Holland en Zeeland, deelgenoot van zijn beslommeringen om in bibliotheken van kerkelijke instellingen allerlei oorkonden betreffende de vroegste geschiedenis van het hertogdom Limburg te achterhalen: het was hem maar nauwelijks vergund op de een of andere manier toegang te krijgen 'tot de binnenste heiligdommen' van die archieven (*Archivorum penetralia sacrosancta*); maar zelden trof hij er immers welwillende lieden die zelf ten behoeve van zijn object van onderzoek iets relevants in 'de schrijnen en kokers' van hun kloosters opdoken. Hij wist bijvoorbeeld dat er in de archieven van de kathedrale kerk te Luik minstens zeven oorkonden van Limburgse hertogen verborgen lagen, maar hij besepte tegelijkertijd dat hij geen enkele hoop mocht koesteren deze oorkonden ooit zelf onder ogen te krijgen; ook wist hij dat in andere archieven van kapittelkerken nog allerlei oorkonden verborgen waren, maar de opgedane ervaringen dwongen hem tot het besef dat men 'misschien nog eerder het Atlasgebergte in beweging zou krijgen' dan die oorkonden uit die archieven tevoorschijn halen.⁵³ Toch was er ook voldoening, als het hem een enkele maal was gelukt de beschikking te krijgen over (afschriften van) oorkonden uit andere kloosterbibliotheken.⁵⁴

Geschiedbeoefenaar

Eigenlijk verdient Ernst als vorser en geschiedbeoefenaar een afzonderlijke en dan heel wat meer gedetailleerde studie. Hier moet worden volstaan

met enkele losse opmerkingen. De historische belangstelling van deze kanunnik van Kloosterrade ging vooral uit naar de geschiedenis van middeleeuwse vorstendommen in en rond de Nederlanden. Door geboorte en afkomst had hij speciale belangstelling voor de geschiedenis van het territorium van het oude hertogdom Limburg en de omliggende regio's; een zeventalige *Histoire du Limbourg* van zijn hand over de periode 1055-1427 zou echter pas postuum en met grote onderbrekingen (in de jaren 1837-1857) kunnen verschijnen. Zijn voornaamste, trouw aan de dag gelegde toelag betrof het geduldig samenstellen van betrouwbare chronologieën van de onderscheiden hertogen, graven en wereldlijke heren uit de Middeleeuwen. Daarbij had hij steeds onder handbereik de tweede editie (uit 1770) van *L'Art de vérifier les dates* (Paris 1750¹; 1770²) van de hand van de Franse benedictijn François Clément (1713-1793). Ten behoeve van dit werk, in zijn ogen een werk met eeuwigheidswaarde (een 'immortel Ouvrage'),⁵⁵ beijverde hij zich gedurende tal van jaren bij pater Clément geschiedkundige vondsten aan te reiken, bijvoorbeeld in 1779 in de vorm van een 'mémoire' over de graven van Kleef en Zutphen, om aldus concrete bijdragen te leveren aan de derde editie van dat gezaghebbend-methodisch werk. Voor de nieuwe editie van *L'Art de vérifier les dates* benaderde Ernst schriftelijk ook gezaghebbende geleerden in de Noordelijke Nederlanden, zoals de hier al genoemde Adriaan Kluit, voorts Hendrik van Wijn (1740-1831) en Willem Anne van Spaen (1750-1817), wanneer hij wist of vermoedde dat zij hem dienaangaande nadere informatie konden verschaffen.⁵⁶ Voor pater Clément was kanunnik Ernst "cet habile homme et excellent ami", omdat hij voor dit in verschillende afleveringen en delen verschijnend werk allerlei hulp leverde, in de vorm van concrete emendaties en nieuwe informatieve toelichtingen over tal van bronnen van diplomatische komaf.⁵⁷ Uit eigen ervaring bleef Ernst zich terdege bewust van de omstandigheid dat de beoefening van de middeleeuwse geschiedenis specifieke eisen stelde: 'deze op zich moeilijke studie wordt te weinig aangemoedigd om veel beoefenaars te hebben. Men vindt ook niet veel boekhandelaren (als potentiële uitgevers) meer die er met belangstelling over willen praten'.⁵⁸

Lector in de theologie

Dat Simon Pieter Ernst nog andere talenten werden toegemeten, bleek op 28 mei 1774, toen abt Haghen hem tevens tot *lector* in de theologie en de H. Schrift binnen de abdij Kloosterrade benoemde. In de abdij Rolduc vond het theologisch onderwijs ten behoeve van de pas ingetreden religieuzen en de al enkele jaren eerder tot priester gewijde koorheren dagelijks plaats: 's morgens van 8 tot 9 uur en 's middags van 3 tot 4 uur.⁵⁹ Het eerste onderwerp van het door Ernst vanaf 1774 gegeven theologisch onderwijs handelde over de genadeleer, dan volgde onderricht over de sacramenten. Conform de in de abdij Rolduc bestaande traditie leerde hij de aan zijn zorgen

toevertrouwde theologanten theses te formuleren die zij uiteindelijk publiekelijk ten overstaan van abt en koorheren (vaak ook de *extranei*) moesten verdedigen.⁶⁰ Als *lector* representeerde Ernst in zijn onderwijs rigoristische, op een strenge moraal afgestelde opvattingen, vooral inzake absolutie en toelating tot de H. Communie: kwesties die ook al zo'n zestig jaar eerder bij Nicolaas Heyendal speciale aandacht hadden genoten.⁶¹ Terwijl de biechtvaders in de naaste omgeving van de abdij zich nogal inschikkelijk bleken op te stellen, benadrukte lector Ernst dat in de biechtstoel jegens penitenten strengheid in acht genomen moest worden en dat niet altijd direct na de belijdenis van zonden de absolutie mocht worden verleend.⁶² De augustijnistische strekking van dit rigoristisch standpunt ten opzichte de biecht- en communiepraktijk stoelde tijdens het lectoraat van Ernst nog altijd op het in 1701 te Luik verschenen *Rituale sive Pastorale Leodiense*. Bij de gelovige werd de innerlijke houding voorrang toegemeten boven de uiterlijke werken. Daarbij werd berouw uit vrees voor de hel (*attritio*) niet voldoende geacht voor de vergeving van de doodzonde in de biecht; hiervoor was een berouw vereist dat op liefde tot God (*contritio*) steunde. Het augustijnisme stelde als voorwaarde aan een goede biecht, dat reeds vóór de biecht de zonden door een volmaakt berouw waren vergeven. Bij dat volmaakte berouw werd ook een radicale verandering van leven verlangd. Deze zou leiden tot een bevrijding van de hardnekkige kwade neigingen, die alle mensen als gevolg van de erfzonde bezaten. Als gelovigen een voornemen zouden maken, dat vaak werd herhaald, om nog een beter leven te gaan leiden dan voorheen en als de zonde zouden afzweren, werden zij geschikt bevonden hun biecht te spreken en vervolgens, bijvoorbeeld met Pasen, te communie te gaan.⁶³

Een blijk van de overtuiging waarmee S.P. Ernst de spiritualiteit en tucht van de abdij Rolduc heeft ondergaan en deze temidden van medekanniken moet hebben uitgedragen, is te vinden in het uitvoerige Latijnse gedicht, dat liefst 237 dactylische hexameters telt en dat hij als *carmen historicum* vervaardigde bij gelegenheid van het jubileum in 1780 van de dan precies een eeuw eerder te Rolduc door abt Petrus Melchior van der Steghe (†1682) afgekondigde kloosterhervorming. Uit het gedicht, voorzien van een chronogram waarmee in de bewoordingen van de titel het jubileumjaar 1780 valt af te lezen, wordt bij gelegenheid van 'het honderd jaar zuiver en ongerept handhaven van het herstel van de kloostertucht' de geschiedenis van Roda in drie afzonderlijke perioden bezongen: de stichting (1104-1178), de tijd tussen 1200 en 1680, tenslotte als een soort apotheose: de eeuw na de kloosterhervorming (1680-1780). Uit de in 1958 aangereikte vertaling van al die 237 in compact Latijn gewrochte verzen blijkt S.P. Ernst, die zichzelf als schrijver met schamele pen ('arundine parca') opvoert, de eigentijdse situatie binnen de abdij hooggestemd en feestelijk - met stichtelijke nadruk - te idealiseren:

Portret van P.J.
Chaineux (†1800 te
Munster), laatste
abt van Rolduc.

... Hier is voor de wereld geen plaats; wanneer een jongeman, van plan te sterven voor de wereld, na de zaken van de wereld afgezworen te hebben, het heilig habijt aanneemt, of op het punt staat zijn Geloften af te leggen, of als jong priester voor het altaar staat, dan kent alleen de geest de vreugden in ere. Ook plegen wij de behoeftigen bij te staan met de tienden. De tafel der Broeders is eenvoudig; heilig de band onzer zielen; ieder spant zich gelijkelijk in, om andermans lasten te dragen en allen doen oprecht moeite alle voorschriften na te leven, en zich toe te leggen op de heilige studies, waardoor zij kunnen leren getrouwelijk volgens Gods voorschrift naar behoren uit te voeren de door zijn vele gevaren zo moeilijke zielzorg. Als er nu soms eens een ontaarde zoon zou zijn onder ons - want zelfs de kring der Apostelen telde 'n Judas - dan zouden de anderen treuren en vol zachtmoedigheid zou Vader Abt hem erover moeten onderhouden, opdat niets van

*het erfdeel verloren gaat. Wij streven er naar, en vooral gij, Vader Abt, dat dit in de komende jaren zo bewaard moge blijven. De eer daarvan aan U, o Heer, aan U alleen, en niet aan ons! Behoed zelf Uw werk. Dat vragen wij U vurig.*⁶⁴

Kort nadat Pierre Joseph Chaineux (1740-1800) in 1782 Haghen als abt te Kloosterrade was opgevolgd, ging er in het alledaagse leven van kanunnik Ernst het een en ander veranderen. Allereerst benoemde Chaineux medio november 1782 Petrus Joseph Corneli (1749-1822) tot *lector secundarius* naast Ernst; deze laatste zag zijn onderwijsterrein voortaan beperkt tot de leer over de sacramenten.

Eigenzinnig optreden

Aan deze beslissing was in september 1782 een eigenzinnig optreden van Ernst vooraf gegaan. Kort tevoren nog had hij de pas tot abt benoemde Chaineux geholpen bij een héél precaire aangelegenheid: het opstellen van uitvoerige notities (met bijvoeging van het betreffende bewijsmateriaal) ten behoeve van de Oostenrijkse autoriteiten over het disciplinaire optreden tegen twee weerspannige koorheren, die als 'ontaarde zonen' tijdens het abbatiaat van Haghen bij herhaling de voorschriften van orde en abdijs had den overtreden.⁶⁵ Nog tijdens de afhandeling van deze kwestie hoopte Ernst bij abt Chaineux op begrip en instemming te mogen rekenen in verband met een door hem ingediend voorstel of verzoek tot aanpassing van het theologisch onderwijs in de abdijs. Alvorens enkele door hem opgeleide theologanten op 30 september 1782 voor het eerst onder het abbatiaat van Chaineux zouden overgaan tot de openlijke verdediging van hun theses over het boek der Spreuken (hfdst. 14 tot en met 20), had hun lector Ernst van de gelegenheid gebruik gemaakt om Chaineux als pas benoemde abt éérs in plechtstellige bewoordingen te huldigen. Maar in dat huldeblijk had hij een nogal ingrijpend verzoek verpakt: het tot dan toe sedert 1750 in de abdijs Rolduc gebruikte, omvangrijke (liefs 19-delige) theologisch leerboek van de dominicaan Charles-René Billuart (1685-1757)⁶⁶ voldeed volgens Ernst ook naar inhoud en strekking niet meer en kon maar beter worden vervangen. Hij wees erop dat eerder, vóór het werk van Billuart, als theologisch handboek in Rolduc de driedelige *Theologia moralis universa* van de jezuïet P.G. Antoine (1678-1743) met weinig succes was gebruikt. Zijn persoonlijke voorkeur ging inmiddels uit naar de theologische cursus, de *Institutiones theologicae*, van de Franse lazarus Pierre Collet (1693-1770), met nogal anti-jansenistische strekking, òf naar de pas verschenen, zesdelige en gelijknamige *Institutiones theologicae* (1780), ook wel - ter onderscheiding van het werk van Pierre Collet - aangeduid als *Theologia Lugdunensis*, van de Franse oratoriaan uit Lyon Joseph Valla (†1790), waarin inzake de genadeleer een meer jansenistisch getinte interpretatie lag vervat. Ernst sprak de abt op die bewuste dag, 30 september 1782, toe in de oprechte verwachting dat

deze nu alvast een keuze zou willen maken, 'totdat eindelijk iemand uit onze rijen opstaat, die de 'institutiones theologicae' ten gebruike van de opleiding van Rolduc uit de voortreffelijke geschriften van uw hoogwaardige voorganger Heyendal systematisch bijeen zal zetten, hetgeen de Allerhoogste mag bewerkstelligen, dat het binnenkort moge geschieden'.⁶⁷

Over de onverhoedse, exclamatieve en eigenzinnige toespraak van *lector* Ernst toonde abt Chaineux zich ontdaan. Hij aarzelde en weigerde aanvankelijk een keuze te maken uit de hem voorgelegde alternatieven. Pas na enkele weken bedenktijd besliste hij voor handhaving van het werk van Billuart. Tegelijk benoemde hij toen Petrus Joseph Corneli, naast Ernst, tot *lector secundarius*. Klaarblijkelijk achtte Chaineux, met alle respect voor zijn illustere voorganger abt Heyendal, het onderwijs van Ernst toch te streng-rigoristisch.⁶⁸ Hij besepte in die omstandigheden dat diens intellectuele kwaliteiten veel beter tot hun recht konden komen bij het verrichten van geschiedkundig onderzoek. Zelf was Ernst inmiddels begonnen met het in temporeel opzicht voortzetten van de 'Annales Rodenses' vanaf 1701, een onderneming die de eerder door abt Heyendal tot en met 1700 opgetekende 'Annales' zou moeten continueren.⁶⁹

Abt Chaineux probeerde de rigoristische aandacht van Ernst om te buigen van de theologie naar het historisch onderzoek. Als geschiedbeoefenaar zou Ernst de aangewezen man zijn om de reputatie van Kloosterrade-Rolduc, als abdij waarbinnen eruditie, studie en onderzoek zeker niet werden veronachtzaamd, alsnog meer bekendheid te geven. Een uitgeschreven prijsvraag van de in 1772 door keizerin Maria-Theresia te Brussel opgerichte Akademie van Wetenschappen bood daartoe een welkome aanleiding. In opdracht van zijn abt zond kanunnik Ernst in juni 1783 een historische verhandeling in over de vraag wanneer en op grond van welke motieven een vertegenwoordiging van de geestelijke stand zitting had genomen in de Staten van Brabant. Deze in het Frans gestelde inzending werd - *ex aequo* met die van Adriaan Heylen (archivaris van de abdij Tongerlo) - door de Akademie onderscheiden en in 1784 op haar kosten gedrukt.⁷⁰ Enkele jaren later werd ook een tweede inzending van Ernst op een andere door dezelfde Akademie uitgeschreven prijsvraag - ditmaal over de derde stand ('l'ordre du tiers-état') binnen de Staten van het hertogdom Brabant - opnieuw met goud bekroond.⁷¹ In later jaren zou Ernst nog enkele malen deelnemen aan prijsvragen die door de Brusselse Akademie waren uitgeschreven. Al met de eerste inzendingen trok hij de aandacht van C.F. Nelis, een invloedrijk lid van deze Akademie en op dat moment nog vicaris-generaal in Doornik, maar spoedig daarna, in 1785, benoemd tot bisschop van Antwerpen. Tijdens een bezoek in de zomer van 1783 aan de abdij Kloosterrade had Nelis kanunnik Ernst persoonlijk leren kennen en op deze kennismaking volgde een omvangrijke correspondentie.⁷² Nelis zag in Ernst een geschikte medewerker voor de beoogde uitgave van oudere Zuid-Nederlandse geschiedschrijvers,⁷³ een onderneming die in haar aanloop - helaas - zou blijven steken.

Opgelegd vertrek uit de gemeenschap van Rolduc

Nogal onverwacht kwam voor Ernst in 1787 een einde aan het leven van intern kanunnik in Rolduc. Blijkbaar oordeelde abt Chaineux toen dat het voor de betrokkene zelf en voor de abdij beter was, dat hij pastoor in Afdén zou worden, een van de parochies die sinds jaar en dag door kanunniken uit de abdij Kloosterrade werden bediend. Koorheer Ernst kon maar beter het leven van *canonicus externus* (extern kanunnik) gaan leiden. Als kanunnik in de kloostergemeenschap Rolduc oefende hij inmiddels blijkbaar een te grote, zelfs dominante invloed uit. Over de abbatiale motieven om Ernst een positie buiten de abdij te bezorgen heerst in de geschiedschrijving overigens geen unanimiteit. Waarschijnlijk achtte abt Chaineux 'en raison de ses opinions théologiques' (gelet op diens theologische opvattingen) Ernst niet meer de aangewezen man om als lector te blijven functioneren.⁷⁴ Voor het aanreiken van een direct argument voor die benoeming in Afdén zou ook gewezen kunnen worden op de omstandigheid dat toen in korte tijd als gevolg van sterfgevallen liefst vier plaatsen in de zielzorg, onder meer te Afdén, vacant waren geworden.⁷⁵ Hoe het ook zij, vast staat dat Chaineux in 1786-1787 Ernst liever - letterlijk - op enige afstand wenste te plaatsen en te houden, zonder hem overigens al te ver van Rolduc te willen verwijderen.⁷⁶ Toen dan ook de parochie van Afdén in december 1786 met het overlijden van J.H. Marbaise, die voorheen prior van Rolduc was geweest, vacant kwam, deed zich voor Chaineux een heel natuurlijke aanleiding voor om kanunnik Ernst bij de Keulse aartsbisschop voor te dragen als pastoor van deze vrijwel direct aan de abdij grenzende parochie.

Inmiddels had zich door een externe omstandigheid nog een andere reden voor dit vertrek uit Rolduc en voor het accepteren van de pastoorbenoeming in Afdén aangediend. Op 15 maart 1786 had keizer Jozef II de oprichting van een algemeen seminarie te Leuven aangekondigd, zodat ook in Rolduc alle theologisch onderwijs aan novicen en pasgewijde priesters zou moeten worden gestaakt; alle theologanten zouden voortaan enkele jaren in Leuven bij vanuit Wenen aangestelde professoren moeten studeren en pas na volledige afronding van deze opleiding (twee jaar filosofie en vijf jaar theologie) zouden zij mogen worden gewijd. Kloosters en abdijen zouden voortaan geen novicen meer mogen aannemen en zelf mogen opleiden. Deze maatregel zou natuurlijk ook drastische consequenties hebben voor het theologisch onderwijs te Rolduc. In 1787 kon in Rolduc de theologische opleiding quasi toevallig nog worden vervangen door *Sacrae conferentiae biblicae*, een soort bijbelkring voor jonge religieuzen onder de leiding van kanunnik P.J. Corneli.⁷⁷ Kanunnik Ernst onderging al deze inbreuken op de tot dan toe vertrouwde kerkelijke verhoudingen als bedreigend. Hij was door allerlei veranderingen ontsteld, zoals over de formele gelijkstelling door de Oostenrijkse autoriteiten van alle godsdienstige genootschappen, en blijkens een in de loop van januari 1787 in een persoonlijke brief neerge-

schreven exclamatie: 'Adieu les livres, adieu les Abbayes, adieu tout, oui tout',⁷⁸ zag het er zelfs even naar uit, als dreigde hij het persoonlijk evenwicht te gaan verliezen. Het vertrek naar Afden viel Ernst zwaar; hij was door de beslissing van zijn abt in eerste instantie zeker onaangenaam verrast: het vooruitzicht van dat pastoraat kon hem maar matig bekoren, want 'afgezien van het gegeven dat het niet mijn voorkeur geniet, zullen de pastoors als gevolg van de vernieuwingen die zich zullen blijven voordoen, zich niet meer op hun gemak voelen'.⁷⁹

Maar de betrokkenheid van Ernst bij Rolduc zou ongebroken blijven. Al zou vanaf het voorjaar van 1787 de pastorie in Afden hem een minder comfortabele behuizing bieden, als zielzorger zou S.P. Ernst er op termijn zijn draai vinden. Hij zou er zelfs ook nog kans zien het leven van studie, onderzoek en publicistische werkzaamheid voort te zetten; datzelfde Afden zou hem namelijk behalve zekere onafhankelijkheid ten opzichte van Rolduc ook de nodige vrije tijd voor zelfstudie blijken te bieden. Onvoorziene ontwikkelingen als gevolg van de Franse Revolutie zouden hem uitgerekend op die bescheiden standplaats nog onvermoede mogelijkheden bieden om weloverwogen initiatieven te gaan ontplooien en om te blijven opkomen voor de belangen van de dan telkens weer bedreigde abdij Rolduc.

PASTORAAT IN AFDEN 1787-1817

Het blijkt enige jaren te hebben geduurd, voordat kanunnik Ernst zich als pastoor in Afden op zijn plaats wist. Het besluit van abt Chaineux hem te ontheffen van de taak van lector binnen de abdij en hem tot zielzorger in Afden (dan ressorterend onder het aartsbisdom Keulen) te laten benoemen, ervoer de betrokkene persoonlijk als hoogst onwelkom. Hij accepteerde deze aanstelling dan ook tegen wil en dank, uit gehoorzaamheidsbesef jegens zijn abt, van wie hij wist dat deze hem bij voorkeur in de buurt, zelfs op loopafstand, van de abdij ter beschikking wenste te houden. Voordat Ernst op 19 april 1787 tot pastoor-zielzorger zou worden geïnstalleerd, onderkende hij bij dit lot dat hem trof, maar één opmerkelijk voordeel: de parochie Afden was relatief klein en bood daarmee zeker ook gelegenheid tot studie en schrijfwerk; zij lag bovendien in de onmiddellijke nabijheid van de abdij, zodat in moeilijke tijden van daaruit nog enige troost of verlichting te verwachten zou zijn.⁸⁰

Nog maar twee maanden na zijn installatie te Afden vertrouwde hij Franziskus Töpsl in het verre Polling zonder terughoudendheid per brief enkele persoonlijke gedachten en inzichten toe. Op dat moment vond Ernst in het ambt van zielzorger nog maar heel weinig voldoening; dagelijks smachtte hij wel honderdmaal naar zijn vroegere teruggetrokken bestaan; hij betreurde het vooral dat hij bijna volledig van de wetenschappelijke bezigheden was weggerukt en het viel hem zwaar nu met mensen van allerlei slag te maken te hebben. Ook de parochiekerk, ofschoon best fraai, voldeed niet helemaal; zij was ongeveer honderd jaar geleden gebouwd ten behoeve van een parochie

van tweehonderd zielen. Inmiddels telde zij, afgezien van de kinderen, zo'n 700 zielen; het kerkgebouw was dan ook veel te klein. Zelfs de bestuurlijk-administratieve kant van het pastoraat zaak baarde hem zorgen. Op grond van dit alles liet pastoor Ernst zich bij die gelegenheid ontvallen dat in zijn perceptie alleen Gods wil hem in Afden zou houden; zelf zocht hij naar een middel waarmee hij van die last zou kunnen worden bevrijd, hoe moeilijk zo'n middel ook te vinden zou zijn. Toch schemert in dit openhartig beklag over de hem opgelegde beproeving óók een in geloof gelouterd gemoed door: 'maar wat zou ik op die dag [des Oordeels] mijn Heer hebben te antwoorden? Nu het lot aldus is gevallen, zet ik de schouders onder dit zeer zware juk en ik doe dit, én uit zorg voor de zielen én tot luisters van Gods huis', voor zover dit mogelijk was. Thans had hij tenminste bereikt rustig zijn eigen gang te kunnen gaan. Want mochten de door de keizer afgekondigde vernieuwingen inzake kloosters en abdijen doorgang vinden, dan zou voor pastoors nog wel een verzekerd bestaan zijn weggelegd.⁸¹

In deze bewoordingen klinkt per saldo weliswaar beproefd vertrouwen door, maar zeker nog geen onverdeelde instemming met dat pastoraat. Gelukkig bleek binnen enkele maanden de studiezijn weer manifest. Pastoor Ernst kon toen inmiddels alle gewenste boeken uit de abdijbibliotheek thuis in zijn pastorie raadplegen en daarmee kon hij bij alle pastorale plichten binnen de parochie zich ook weer met overgave wijden aan allerlei, zich zelf opgelegde taken van wetenschappelijke aard.⁸² Heeft hij dusdoende kans gezien van de nood allengs een deugd te maken? Geleidelijk aan lukte het hem de pastorale taken en plichten steeds meer en efficiënter te combineren met zelfstudie en die combinatie moet hem op termijn, toen de balans tussen pastoraal werk en wetenschappelijke studie eenmaal was gevonden, persoonlijke voldoening hebben geschonken.

Maar nog in 1792, ruim vijf jaar na die aanstelling te Afden en dit dan terwijl de Oostenrijkse Nederlanden nog altijd de naweeën van de Brabantse Omwenteling hadden te doorstaan en terwijl Franse revolutionairen zich opmaakten de Zuidelijke Nederlanden volledig onder de voet te lopen, was de persoonlijke onvrede nog niet volledig weggenomen. Over zijn leven in dat bescheiden Afden vertrouwde Ernst aan het briefpapier dat naar Polling werd geadresseerd, een niet mis te verstane klacht toe: vanaf het moment dat hij op bevel van zijn abt naar Afden was gegaan, had hij te kampen gehad met een ernstig haperende gezondheid, terwijl hij voorheen in de abdij Kloosterrade als lector en bibliothecaris nooit ziek was geweest; hij kon niet aangeven of de oorzaak van zijn gezondheidsklachten gezocht moest worden in de vochtigheid van de woonplaats of veeleer in de pastorale zorg en het beheer over de parochie; als zielzorger beschouwde hij zichzelf altijd nog als onervaren, omdat zijn hart nu eenmaal al die jaren was blijven uitgaan naar wetenschappelijke bezigheden.⁸³

Achteraf moet worden vastgesteld dat kanunnik Ernst, toen hij pastoor in Afden werd, zeker toch al over de nodige pastorale ervaring beschikte.

Nog als lector in de abdij Kloosterrade had hij - en zeker niet met tegenzin - in de abdijskerk en in naburige parochiekerken regelmatig allerlei pastorale taken uitgeoefend, zoals preken, biechthoren, catechismusonderricht en voorbereiding van kinderen op de Eerste Communie.⁸⁴ Bewaard gebleven teksten van de liturgisch voorgeschreven (in de Duitse taal) gehouden preken wijzen uit dat Ernst als pastoor in Afden zijn plichten steeds gewetensvol en met speciale aandacht voor persoonlijke devoties is nagekomen. Zo wist hij al begin 1788 te bereiken dat paus Pius VI de parochiekerk St. Gertrudis te Afden jaarlijks op 17 maart, de naamdag van de patrones, een volle afluat, onder de gebruikelijke voorwaarden, verleende. Vier jaar later, in 1792, kon hij in zijn parochie, daartoe gemachtigd bij pauselijke breve (van 3 juni 1791), een 'Broederschap van de Zalige Dood' oprichten; op de bewaard gebleven ledenlijst van deze broederschap prijkt zijn eigen naam helemaal bovenaan. In 1808 slaagde hij erin een reliek van St. Gertrudis van Nijvel, de patrones van de parochiekerk van Afden, uit de kerk van de HH. Apostelen te Keulen ten behoeve van de kerk in Afden te laten overbrengen.⁸⁵

Pas geleidelijk moet Ernst hebben beseft dat zijn pastorie in dat nederige, blijkbaar niet gezond geachte Afden hem een basis bood, van waaruit hij temidden van alledaagse plichten van zielzorger ook relatief veel intellectuele vrijheid kon genieten, allerlei initiatieven kon ontplooien en talrijke contacten schriftelijk en mondeling kon aanknopen en kon blijven onderhouden. Terwijl de abdij Kloosterrade steeds directer en dreigender werd geconfronteerd met de gevolgen van de revolutionaire gewelddadigheden en vooral in materieel opzicht zelfs steeds meer ontregeld zou raken, kon die bescheiden pastorie in Afden steeds vaker en meer voor hemzelf gaan functioneren als relatief veilige thuisbasis: zij bood behalve huisvesting ook gelegenheid voor bezinning, gebed en studie. Zij vormde tegelijk een hecht *atelier* waarin met regelmaat en ongestoord kon worden gewerkt: aan de schrijftafel werden hier steeds consciëntieus preekteksten geconcipieerd en uitgeschreven, maar evengoed werden hier naar aanleiding van actuele gebeurtenissen met loyaliteit ten behoeve van abt en abdij allerlei brieven, op onderzoek steunende memoranda en publicitair gelegenheidswerk in de vorm van talrijke brochures vervaardigd. Ook leverde Ernst hier ten behoeve van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders (bisschoppen en vicarissen-generaal) uit Luik, Mechelen en Antwerpen allerlei vertalingen op (van zowel herdellijke brieven als verordeningen van wereldlijke autoriteiten) en hier schreef hij ten behoeve van in de verdrukking geraakte confraters talrijke informatieve en bemoedigende brieven. Bij dit alles kon diezelfde pastorie nog in een ander opzicht steeds meer en beter als persoonlijk *refugium* dienst doen: pastoor Ernst kon er steeds opnieuw en tussen allerlei bedrijvigheid door de ware studiezijn mobiliseren; hij kon er als tijdreiziger lezen, studeren en schrijven en aldus enkele resultaten van zijn geschiedkundige toeleg publicabel maken.

Er is geen enkele aanleiding hier de aard of praktijk van zijn priesterlijke toewijding of van zijn kerkelijk functioneren te gaan minimaliseren. De bewaard gebleven, persoonlijke documentatie betreffende Simon Pieter Ernst als pastoor doet hem kennen als een voorbeeldig priester: een plichtsgetrouw zielzorger, maar óók een niet-aflatende studax, voorzien van een onweerstaanbare *impetus* vrijwel dagelijks ook gebruik te maken van pen, papier en boekerij. Over zijn particuliere bibliotheek die hij steeds meer door aankopen en collectievorming (op boekenveilingen) wist uit te breiden, liet hij zich in een persoonlijk schrijven nog in 1809 ontvallen: "Meine Bibliothek is so stark angewachsen, dass ich kaum mehr Platz finde für neue acquisiten einzuquartieren".⁸⁶ Met het citeren van deze uitlating wordt beslist niet gesuggereerd, als zou te Afden dertig jaar lang, in casu tijdens de jaren 1787-1817, een wereldvreemde boekenwurm als pastoor hebben geleefd. Al vond hij er dan persoonlijk voldoening om zich steeds weetgierig over handschriften en charters uit vroeger tijd te buigen, Simon Pieter Ernst ging als priester en geleerde met rechte rug door het leven. Uitgerekend in Afden en bij confrontatie van tot dan toe ongekende ontwikkelingen binnen de actualiteit van die dagen moet de combinatie van pastoraat en studie hem als zielzorger, als geschiedbeoefenaar en als publicist hebben doen beseffen dat steeds opnieuw het essentiële van het bijkomstige moest worden onderscheiden en dat er ondanks en dankzij de menselijke drijfveren maar het best steeds weer tussen 'de leer' en 'het leven' zekere marges in acht genomen konden worden. Is de rigorist in hem het in Afden moeten gaan afleggen tegen de praktisch handelende zielzorger?⁸⁷

Contemporaine gebeurtenissen die voor kerk en samenleving grote, steeds dreigender schaduwen vooruitwierpen, dwongen pastoor Ernst de situatie van zijn tijd in en rond de pastorie van Afden met zin voor realiteit en relativiteit onder ogen te gaan zien. Ook in dit opzicht valt er bij hem een ontwikkeling in geleidelijkheid te onderkennen. Nog vóór het uitbreken van de zogeheten Brabantse Omwenteling manifesteerden zich in het hertogdom Limburg als gevolg van de fors gestegen korenprijzen felle onlusten, onder meer jegens abt Chaineux van Kloosterrade, dit dan in zijn hoedanigheid van tiendheffer. Het loyaliteitsbesef van Ernst jegens zijn abt bleef toen volledig intact, ook toen Chaineux op zijn beurt verzet aantekende tegen de regeringspraktijken van het Oostenrijkse bewind. Maar een beroep op de geschiedenis in het belang van de aloude rechten van de constitutieve machten (standenvertegenwoordigingen) mocht dan even vanzelfsprekend als rechtmatig lijken, omwille van de dan prangende actualiteit miskenden meer radicale elementen daarbij nogal eens de essenties van de historisch gegroeide constellaties en de feitelijke toedracht van weleer. In het revolutiejaar 1789 moest Ernst dan ook ervaren dat men de resultaten van zijn een jaar tevoren gepubliceerde verhandelingen over de positie van de Brabantse standen, die op geduldig geschiedkundig onderzoek waren gebaseerd,

haastig was gaan misbruiken en dat de wereldlijke overheid daarop censuur op deze publicaties ging toepassen. Al in maart van dat jaar vernam hij dat de verkoop van zijn twee te Maastricht in 1788 gepubliceerde verhandelingen over de Staten van Brabant in datzelfde Brabant was verboden, 'omdat zij in publiekrechtelijke zin van de Zuidelijke Nederlanden *falsa principia* zouden bevatten'.⁸⁸ Deze op zijn geschriften toegepaste censuur trof Ernst bijzonder onaangenaam.⁸⁹ Zij heeft er mede toe geleid dat hij vanaf 1791 per pen steeds vaker publiekelijk, maar veelal anoniem en naar aanleiding van de actuele gebeurtenissen, stelling zou gaan nemen. Een eerste brochure, waarin in 1791 per pen en via de drukpers de gelegenheidsargumenten van radicale democraten uit het hertogdom Limburg worden weerlegd, voert als niet mis te verstane titel *Le Masque Limbourgeois se lève*.⁹⁰ In de komende jaren zou Ernst, zoals hierachter nog nader zal worden uiteengezet, zijn schrijfwerk zo intensiveren, dat hem achteraf de toenaam van 'beroemdste polemist van de Nedermaas' is toegekend.

Ook Ernst werd natuurlijk onaangenaam verrast, overdonderd, zelfs pijnlijk getroffen, door de gebeurtenissen in Frankrijk en de van daaruit zich verbreidende gewelddadigheden. Over de uitwassen en perversies van de daar woedende Revolutie, toonde hij zich in eerste instantie verbijsterd. Zo heeft hij in een persoonlijke brief uit 1792 in expliciete bewoordingen diepe afschuw geuit over de aberraties en de vooral in Parijs gepraktiseerde profanaties van kerken, eredienst en priesterambt (inclusief de zogeheten *déprêtisement*) evenals de cultus van de *religion civile* met het heiligschennend verafgoden van een gepersonificeerde 'Godin van de Rede'. Dat alles doet hem verzuchten: 'Bah! In wat voor tijd zijn we beland!'⁹¹ Tegenover de jegens priesters begane wandaden maakte hij een persoonlijk gebaar: hij stelde enige tijd zijn pastorie als *refugium* open voor twee uit Normandië gevluchte en berooide kanunniken, dit dan in de verwachting dat God hem te zijner tijd in zijn eeuwige woning zou opnemen.⁹² Toen de Franse legers de Zuidelijke Nederlanden met geweld binnenvielen, bleef pastoor Ernst op zijn post, bij zijn kudde, en dus ook in de onmiddellijke omgeving van de abdij Rolduc.

Maar ook in rustiger omstandigheden heeft Ernst zijn parochie steeds trouw en toegewijd gediend. Naast zijn zielzorgelijke taken besteedde hij ook aandacht aan het onderhoud van kerkgebouw en kerktoren en aan de verfraaiing van het interieur van deze parochiekerk. Voorts werden bij de pastorie woonvoorzieningen voor koster en onderwijzer aangebracht. Ook een klaslokaal werd bijgebouwd.⁹³ Jegens behoeftige parochianen zou pastoor Ernst steeds weer, tot over de dood heen, grote vrijgevendheid betrachten. Zijn op 20 september 1817 eigenhandig geschreven testament bevat gedetailleerde bepalingen ten gunste van de armen en het onderwijs aan behoeftige kinderen binnen Afdén.⁹⁴ Ondanks een nogal eens haperende gezondheid gaf hij de zielzorg ('la charge d'âmes') niet op. Een kerkelijke carrière ambieerde hij niet (meer). Zo liet hij de mogelijkheid van een benoeming tot pastoor - ondanks massieve druk van zijn collega-confrater

J. Proumen⁹⁵ - in het hoger aanzien biedende Eupen voorbijgaan.⁹⁶ Ook wimpelde hij daarna een aanbod van bisschop M.A. Berdolet af om vicaris-generaal in het in 1802 opgerichte bisdom Aken te worden. Daarop werd Martin G. Fonck in deze functie benoemd, die in die hoedanigheid Ernst nog in 1816 liet weten dat deze als een serieus gegadigde gold voor een bisschopsfunctie binnen het Verenigd Koninkrijk.⁹⁷ Maar op dat moment wenste Simon Pieter Ernst, inmiddels bejaard en ziekelijk, alleen nog maar in Afden te blijven, óók om er nog wat te kunnen schrijven en publicaties voor te bereiden én om er de belangen van 'zijn' Rolduc te kunnen blijven behartigen.

PUBLICIST EN POLEMIST

Motieven voor het schrijven van brochures en vlugschriften

Meestal onder eigen naam, soms echter onder druk van de omstandigheden van het moment en in overleg met gelijkgezinde confraters anoniem of onder pseudoniem heeft Simon Pieter Ernst vanaf 1797 talrijke gelegenheidschriften gepubliceerd. Het oogmerk van al deze brochures of pamfletten van zijn hand (veelal in het Frans en een enkele maal in het Latijn geschreven en soms dan alsnog in het Duits en Nederlands vertaald) was tweeledig. In de eerste plaats wenste hij telkens de publieke opinie te informeren over actuele, vaak brandende kwesties van kerkelijke aard en zijn zienswijze dienaangaande. In de tweede plaats kon hij per vlugschrift telkens prompt reageren op hetgeen tegenstanders van hun kant in pamfletten over zijn eigen, eerder uitgedragen standpunten als even uitvoerige reacties kenbaar hadden gemaakt. Dat Ernst als pastoor te Afden vooral tijdens de jaren 1797-1801 met minstens achttien brochures van zijn hand (met in totaal zo'n 1000 pagina's druks) zich jarenlang manifesteerde als een alom bekend, erudiet, onvermoeibaar en onverschrokken pamflettist-polemist, kwam voort uit een persoonlijke aandrift: intense betrokkenheid en bekommernis met de kerk en de kerkelijke ontwikkelingen van die dagen. In de voorafgaande jaren was hij door berichtgeving uit de eerste hand (onder meer van direct betrokkenen en ooggetuigen) gaan inzien dat de door de Franse Revolutie ontketende omwentelingen op kerkelijk en maatschappelijk terrein en de fundamenteel gewijzigde verhouding tussen kerk en staat ingrijpende, niet langer te miskennen consequenties met zich meebrachten. Geleidelijk maar zeker moet hij hebben beseft dat de eeuwenlang beproefde constellatie van het *Ancien Régime* met de sacrosanct geachte band tussen troon en altaar opeens en voorgoed voorbij was. Ook moet hij, onverkort vasthoudend aan zijn persoonlijke opvattingen inzake geloof en zeden, hebben ingezien dat heel wat kerkelijke verworvenheden - vooral in de verhouding tussen kerk en staat - inmiddels achterhaald bleken en dat zij niet meer als vanzelfsprekend en ook niet meer als primair, algemeen en eeuwig konden gelden.

Maar er was moed met zin voor realiteit en relativiteit voor nodig, om nu naar die veranderende inzichten op kerkelijk terrein te gaan handelen. Vooral in zijn hoedanigheid van zielzorger en daarmee in het belang van de aan zijn zorgen toevertrouwde gelovigen heeft hij naar die persoonlijk opgedane inzichten willen en durven handelen. Daarbij heeft hij nogal eens eenzijdig imperatief klinkende en in veelal reactionaire bewoordingen gestelde voorschriften van kerkelijke autoriteiten, die bleven hechten aan het *Ancien Régime*, naast zich neer gelegd of hij heeft ze met behulp van pen en drukpers als inadequaaf of als niet ter zake doende proberen te weerleggen. In tegenstelling tot de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, bisschoppen en prelaten, uit de Zuidelijke Nederlanden, die naar het voorbeeld van hun Franse ambtgenoten hun bisdommen en kerkelijke posten onder druk van de revolutionaire gebeurtenissen verlieten om elders in het veilig gewaande buitenland als *émigrés*, als revolutieslachtoffers, in afwachting van betere tijden, hun dagen te gaan slijten, bleven de meeste pastoors als zielzorger actief in hun parochies. Zo ook Simon Pieter Ernst.⁹⁸ Hij wenste als zielenherder en ter bemoediging van en uit solidariteit met talrijke lotgenoten onder de parochiële zielzorgers zijn standplaats niet te verlaten. Hij bleef, zoals zovele andere pastoors, als zielenherder op zijn post, bij zijn kudde; bij hem geen lijdzaamheid ten overstaan van de nieuwe wereldlijke machthebbers en geen passief verzet. Met open vizier trad hij, eerder eigengerechtig dan eigenwijs, na de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden (oktober 1795), de nieuwe gezagsdragers uit het revolutionaire Frankrijk tegemoet.

Ernst reageerde alert en pragmatisch op dictaten en voorschriften van revolutionaire én kerkelijke komaf. Hij maakte zich praktische inzichten en standpunten eigen, waarover hij éérst soms, niet altijd, met vertrouwde confraters uit de abdij Rolduc mondeling of schriftelijk van gedachten had kunnen wisselen.⁹⁹ Ook voerde hij in zijn pastorie te Afdon overleg met Luikse en Maastrichtse priesters, zoals Jacques Louis Bellefroid (*1756), Jean-Émile Aubée (*17??), Dominique Bauduin (1742-1809) en Arnold Roemers (*1739), in wie hij medestanders met gelijkgezinde opvattingen herkende en op wier instigatie hij dan ook de brochures opstelde. Zijn pastorie werd daarmee onbeoogd middelpunt van een netwerk, van waaruit ook persoonlijke en schriftelijke contacten met kerkelijke personen uit de aartsbisdommen Mechelen en Keulen werden onderhouden. De vaak binnen dit netwerk opgedane inzichten en overeengekomen standpunten ging pastoor Ernst dan in de vorm van brochures en vlugschriften van eigen hand uitdragen. Simon Pieter Ernst was in deze jaren een dapper en gedreven man: telkens bracht hij de moed en de energie op binnen heel korte tijd naar aanleiding van actuele vraagstukken zijn standpunt te bepalen en naar de verkregen inzichten en bevindingen te handelen. Argumenten en argumentaties zocht hij in de Schriftuur, maar evenzeer bij kerkleraren en klassieke auteurs, alsook in voorbeelden uit de geschiedenis, om de daarbij opgedane inzichten op te schrijven, te publiceren én er uiteindelijk zelf ook naar te handelen. Daarmee

bekende hij óók kleur, consequent en vaak uit pragmatisch oogpunt, zonder daarbij ook maar een greintje of fractie van de priesterlijke deugdzaamheid los te laten en zonder zijn pastorale plichten te verzaken. Zijn overtuiging inzake geloof en zeden was en bleef steeds onwrikbaar in Goddelijke Openbaring en Kerkelijke Traditie verankerd, terwijl handhaving en continuïteit van de plaatselijke zielzorg voor hem vanzelfsprekendheden waren.

Pennenstrijd rond de 'Verklaring' (1797)

Al in 1791 had paus Pius VI per breve de beginselen van de Franse Revolutie en de 'constitution civile du clergé' (van 12 juli 1790) veroordeeld. Frankrijk kende sinds april 1791 enerzijds een rooms-katholieke kerk (met priesters als *réfractaires* die sindsdien als publieke vijanden van de staat golden) en anderzijds een constitutionele kerk (met priesters die dankzij een eed op de constitutie in functie konden blijven). Deze specifiek Franse situatie was voor de Zuidelijke Nederlanden, sinds deze gebieden met ingang van 1 oktober 1795 bij Frankrijk waren ingelijfd, niet van toepassing. Maar op 26 januari 1797 besliste het Directoire in Parijs dat binnen enkele maanden óók binnen de negen departementen van de Zuidelijke Nederlanden voortaan van iedere geestelijke een 'Déclaration' (Verklaring) zou worden geëist, zulks dan krachtens artikel 5 van de wet van 29 september 1795 (*la loi du 7 Vendémiaire An 4*); daarbij zou de betreffende geestelijke dan ten overstaan van de plaatselijke overheid ('devant l'administration municipale') onderworpenheid en gehoorzaamheid aan de wetten van de Franse Staat moeten toezeggen;¹⁰⁰ in geval van weigering zou diezelfde geestelijke uit zijn functie moeten worden ontslagen.

Toen de Franse overheid in de loop van 1797 een dergelijke 'Verklaring' ook van de geestelijkheid in de negen departementen ging eisen, vormde deze maatregel voor Ernst de eigenlijke aanleiding om, zij het pas na ampel wiken en wegen, zijn inzichten en opvatting dienaangaande ('mon opinion à moi') per brochure en op persoonlijke titel te gaan uitdragen. Onder zijn eigen naam¹⁰¹ en als 'Curé d'Afden' liet hij in juni van dat jaar te Maastricht een brochure verschijnen, waarin hij in de vorm van *Observations* ('Opmerkingen')¹⁰² ten behoeve van zijn 'Concitoyens' (medeburgers) omstandig en nader geadstrueerd als zijn persoonlijke opvatting uiteenzette dat de geëiste 'Verklaring' zeker niet hoefde te worden afgewezen. Ernst erkende de situatie van dat moment, inclusief de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden en het prins-bisdom Luik bij de Franse republiek, als een voldongen feit. Maar nu heette dit pas ingelijfde deel van de Republiek ten prooi aan een 'un nouveau genre de calamité' (een nieuw soort catastrofe): namelijk het volk, van oudsher grondvast gehecht aan het geloof der vaderen, zag zich nu bijna overal in de uitoefening van zijn godsdienst belemmerd 'par le refus de ses Pasteurs' (door de weigering van zijn pastoors) om de 'Verklaring' af te leggen, zoals die krachtens de wet van 29 september

1795 was vereist.¹⁰³ Volgens Ernst was het priesters en geestelijken onder de opgedrongen omstandigheden geoorloofd de voorgeschreven 'Verklaring van onderworpenheid en gehoorzaamheid jegens de Franse Republiek' af te leggen; zij zou de wereldlijke overheid immers alleen maar in civiel opzicht de door haar gewenste garantie bieden. Omwille van de duidelijkheid, uit liefde voor de waarheid en met respect voor andermans mening dienaangaande benadrukte Ernst in deze *Observations* uit 1797 dat men steeds onderscheid moest maken tussen enerzijds de aanvankelijk in november 1791 in Frankrijk voorgeschreven burgerreed (waarmee de overheid toen bewust nog 'la décatholicisation de la France' nastreefde) en anderzijds 'la Constitution de l'an III' (de constitutie van 1795), die uitdrukkelijk de nooit eerder zo bewust nagestreefde scheiding van kerk en staat voorschreef. Al was toen al ten onrechte van kerkelijke zijde gesuggereerd dat in de vereiste verklaring een soort eed zou moeten worden gezien,¹⁰⁴ Ernst zag in de 'Verklaring' een van overheidswege opgelegd middel om de republikeinse staat en de onderworpenheid van de burgers aan de burgerlijke wetten van diezelfde staat erkend te krijgen. Nu mocht er ten behoeve van de staatsburgers sprake zijn van volkssoevereiniteit ('le Peuple est le Souverain...'), maar hij liet, onder verwijzing naar Rom. 13, niet na te beklemtonen dat naar zijn overtuiging in essentie alle gezag van God komt. In zijn optiek stond de Franse Republiek sinds 1795 eenieder toe de godsdienst van zijn keuze te belijden en uit te oefenen, mits men zich maar hield aan de wetten van de staat.¹⁰⁵

Daarmee wilde hij dan ook beslist niet hebben gezegd dat geestelijken nu voortaan de kerkelijke geboden en voorschriften zouden kunnen gaan negeren of veronachtzamen. Steeds moest men nauwgezet onderscheid blijven maken tussen enerzijds het wezenlijke, bijvoorbeeld inzake huwelijk (versus echtscheiding) of inzake celibaat (versus uittreding uit het priesterambt), en anderzijds het bijkomstige (zoals de republikeinse kalenderhervorming en de afschaffing van het aloude tiendrecht).¹⁰⁶ In dit verband memoreerde hij met instemming de bewoordingen van de Franse rechtsgeleerde en politicus Joseph-Vincent Dumolard (1766-1819), die als lid van de Raad van Vijfhonderd te Parijs kort tevoren en publiekelijk had verklaard: 'La Religion est l'ouvrage de Dieu, il n'appartient pas aux hommes de la juger' (de Godsdienst is het werk van God, het past de mensen dan ook niet erover te oordelen).¹⁰⁷ De geschiedbeoefenaar in hem deed Ernst zoeken naar vergelijkbare precedentes in de (kerk)geschiedenis. Hij lardeerde zijn betoog dan ook met allerlei aan de (kerk)geschiedenis ontleende voorbeelden, die zich in temporeel opzicht uitstrekten van de Romeinse tijd tot op de dag van gisteren.¹⁰⁸ Met het geven van deze eigen zienswijze en standpunten, op grond waarvan hij het afleggen van de 'Verklaring' geoorloofd achtte, ja in het belang van de kudde gelovigen zelfs als 'devoir' (plicht) beschouwde, verklaarde hij zich in expliciete bewoordingen ook steeds bereid zich dienaangaande alsnog te onderwerpen aan een binnen afzienbare tijd nog te verwachten oordeel en beslissing van de H. Stoel.¹⁰⁹

In dit van geloof, eruditie en historisch besef getuigend gelegenheids-geschrift met tal van argumenten, precedenten en uitlatingen, ontleend aan kerkvaders, kerkleraren en andere gezaghebbende auteurs, zoals Augustinus, Ambrosius, Hiëronymus, paus Gregorius de Grote, Tertullianus en Justus Lipsius, betrad Simon Pieter Ernst in juni 1797 openlijk het podium van de publieke opinie. Zijn naam was voortaan jarenlang verbonden met onverschrokken kenbaar gemaakte standpunten over de houding die katholieke geestelijken ten overstaan van het Franse bewind hadden aan te nemen. Met deze *Observations* was Ernst overigens geen unieke figuur. Ook andere auteurs, zowel voor- als tegenstanders van de door de Franse overheid voorgeschreven verklaring, publiceerden op hun beurt allerlei gelegenheidsschriften. Een voorstander van het afleggen van de 'Verklaring' en daarmee ook medestander van S.P. Ernst was de vrome en geleerde Joannes F.G. Huleu (1746-1815). In zijn hoedanigheid van aartspriester van Mechelen droeg hij eveneens in 1797 met een *Waerschouwinge aen het Volk*¹¹⁰ als zijn persoonlijke opvatting uit dat priesters en zeker de pastoors onder hen, in afwachting van een officiële pauselijke uitspraak, de 'Verklaring' mochten afleggen, omdat zij alleen dan de aan hen toevertrouwde gelovigen en parochies konden blijven bedienen.¹¹¹ Huleu en Ernst zaten hier in kerkelijk opzicht op eenzelfde lijn en de komende jaren zouden zij regelmatig schriftelijk contact met elkaar onderhouden.

Maar de tegenstanders van het afleggen van de 'Verklaring' zaten natuurlijk ook niet stil. Hun reacties op de door Ernst en Huleu kenbaar gemaakte standpunten lieten niet lang op zich wachten. Een felle pennensrijd ontbrandde. Nog in juni 1797 verschenen liefst drie replieken op de *Observations* van Ernst en andere volgden korte tijd later. De voormalige jezuïet Pierre Dedoyar (of: Pierre de Doyar, 1728-1806) reageerde anoniem met een zeer uitvoerige en ogenschijnlijk mild getoonzette *Réponse*,¹¹² waarin hij het betoog van Ernst, in zijn ogen de 'apologiste officieux du Gouvernement' (de officieuze verdediger van het Franse bewind), met de daarin verwerkte argumentatie en gedachtegang poogde te weerleggen, onder meer met het verwijt dat Ernst een al te geflatteerd beeld van de Franse bezetters had geboden. De ex-capucijn Pierre Theodore van Horen (1750-1828) uit St. Truiden tekende met de anoniem gestelde *Réflexions contre des Observations de Mr. S.P. Ernst*¹¹³ eveneens ernstige bezwaren aan. Ook de Leuvense hoogleraar-bibliothecaris J.F. van de Velde (1743-1823) verklaarde zich, al evenzeer anoniem, tegen de zienswijze van Ernst.¹¹⁴

Op al deze afwijzende reacties repliceerde S.P. Ernst, die inmiddels zelf de betreffende 'Verklaring' had afgelegd, met een uitvoerige *Apologie* (Verweerschrift).¹¹⁵ Bij terugkeer van een reis had hij, eind juli 1797, thuis in Afden een stapeltje brochures van allerlei aard aangetroffen. Met deze *Apologie* beoogde hij nu in één keer op al die vlugschriften te reageren. Hij zag namelijk geen kans ze allemaal afzonderlijk van repliek te gaan voor-

zien, zoals bijvoorbeeld de anonieme scribe die hem 'le Quesnelliste de Rolduc' (de Rolducse adept van Quesnel) had genoemd, of die andere anonieme penvoerder die de onbeschaamdheid had in het geschrift van zijn hand lasterpraat te verspreiden, door alle koorheren van Rolduc die de 'Verklaring' hadden afgelegd, van jansenisme te beschuldigen, omdat die abdijs 'een kweekplaats voor jansenisten' zou zijn.¹¹⁶ Op deze laster reageerde Ernst zonder omhaal van woorden: hij was bereid op een daartoe nader te bepalen dag en uur met zijn confraters voor de Luikse synode te verschijnen, ten einde aldaar samen van hun orthodoxie te komen getuigen. Persoonlijk kende hij in dit opzicht geen enkele twijfel: het eigen geweten was zijn 'rempart' (bolwerk) dat rotsvast overeind stond: naar een woord van de dichter Horatius zelfs als een 'murus ahenus' (een onwrikbare muur).¹¹⁷ Het was hem inmiddels duidelijk geworden dat de lasteraars die voorgaven op te komen voor de godsdienst, in feite het eerste religieuze beginsel miskenden: de naastenliefde. Zelf had hij zijn *Observations* met de eerlijkste ('les plus pures') bedoelingen geschreven en nu wachtte hij in gemoede de beslissing van de H. Vader af. Mocht bij pauselijke uitspraak blijken dat hij, Simon Pieter Ernst, zich zou hebben vergist, dan had hij 'ten voordele van de Kerk een tribuut aan de menselijke zwakheid betaald'. Waar het hem om ging, was duidelijkheid op het punt dat met de 'Verklaring' van de geestelijken slechts 'une simple promesse' (een eenvoudige toezegging) werd gevraagd om op geen enkele manier ook maar iets ten nadele van de 'la Puissance établie' (de gevestigde macht) te ondernemen.¹¹⁸

Verdeeldheid rond de 'Eed van haat' (1797-1800)

De in de zomer van 1797 ontbrande polemiek kreeg een brisante dynamiek, toen bij wet van 5 september 1797 (19 Fructidor an 5) van de geestelijkheid binnen de negen departementen (het gebied van de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik) geen verklaring meer, maar een heuse 'eed van haat tegen het koningschap en van trouw aan de Republiek en de constitutie van 1795' werd geëist.¹¹⁹ Terwijl het vicariaat van het aartsbisdom Keulen, het diocees waaronder Ernst als pastoor van Afd. ressorteerde, al spoedig zo'n eed toestond, wees de Mechelse aartsbisschop, kardinaal J.H. von Franckenberg, al op 19 september in een officieel schrijven de eed principieel af. Zijn brief met het daarin vervatte afwijzende standpunt vond ruime verspreiding. Simon Pieter Ernst reageerde per omgaande. Als pastoor van Afd. viel hij buiten de jurisdictie van Mechelen en hij had zelf in formele zin dan ook geen boodschap aan deze Mechelse afwijzing. Maar hier was een kwestie van principiële aard in het geding. Al op 3 oktober publiceerde hij de *Réflexions sur la lettre du cardinal-archevêque de Malines* van zijn hand. In dit bewust anoniem verschenen geschrift diende hij zichzelf aan als 'ancien Professeur en Théologie, au Diocèse de Liège' (als oud-professor in de theologie, in het bisdom Luik).

Omstandig zette hij uiteen dat kardinaal von Franckenberg de eed al te stringent interpreteerde en dat hij alleen voor de geestelijkheid van het aartsbisdom Mechelen bevoegd was voor te schrijven om 'de eed van haat' te weigeren.¹²⁰ Ernst ontleende zijn eigen interpretatie van de eedformule grotendeels aan de uitleg en strekking zoals men die kort tevoren eraan had gegeven in het bisdom Luik, waar andere competenties en bevoegdheden dan in Mechelen golden, óók nadat François de Méan als prins-bisschop al meteen met de komst van de Fransen was uitgeweken. Binnen de stad Luik had namelijk onder leiding van de bejaarde vicaris-generaal Marie-Hyacinth de Rougrave (1718-1804) een kerkelijke vergadering van Luikse priesters al op 14 september 1797 unaniem vastgesteld dat elke geestelijke de geëiste eed kon en mocht afleggen. Voor de daaraan ten grondslag liggende interpretatie van dezelfde eed dienden in het betreffende Luikse synodale besluit bewoordingen ter harte te worden genomen als: 'en toute sécurité de conscience, pour le grand bien de l'Église, et maintien de la Religion catholique dans ce Pays' (in alle gerustheid van geweten, ten behoeve van het algemeen welzijn van de Kerk en instandhouding van het Katholieke geloof in dit land).¹²¹ Overigens was met dat Luikse besluit in het gelijknamige bisdom natuurlijk lang niet alle weerstand tegen het afleggen van de eed verdwenen.¹²²

In het departement van de Nedermaas zou het merendeel van de priesters weigeren de voorgeschreven eed af te leggen. Zij moesten hun pastorieën verlaten en omdat de kerkgebouwen werden gesloten, bleven de betreffende parochies, die vaak al tot in de afzonderlijke families ernstig verdeeld waren over de eedkwestie, van regelmatige zielzorg verstoken. Maar in het kanton Rolduc binnen dit departement had het ijveren van S.P. Ernst aantoonbaar effect: in de loop van oktober 1797 legden liefst 22 van de 29 priesters de eed af; zij golden nu als *assermentés* (beëdigden).¹²³ Opmerkelijk daarbij is het gegeven dat zich onder die 22 *assermentés* liefst 10 externe kanunniken van Rolduc bevonden (onder wie natuurlijk S.P. Ernst zelf).¹²⁴ In totaal zouden in de departementen van Nedermaas en Ourthe 25 voormalige kanunniken van Rolduc, 17 externe en 8 ex-interne religieuzen, de 'eed van haat' afleggen.

Terwijl de kerkelijke autoriteiten het onderling maar niet eens konden worden en een pauselijke uitspraak over de (on)toelaatbaarheid van de eed maar op zich liet wachten, ging Ernst onverdroten voort op de eenmaal ingeslagen weg. Met goed geweten probeerde hij onder eigen naam de door de eedweigerars (*insermentés*) uitgedragen opvatting te weerleggen, als zou het gelovigen verboden zijn missen bij te wonen van *assermentés*. In december 1797 liet hij in Maastricht over deze brandende kwestie een *Entretien d'un Curé et d'un laïc* van zijn hand verschijnen en deze brochure trok, ook met haar vertalingen, grote aandacht.¹²⁵ De pennensrijd bleef voortgaan, maar kreeg bepaald onheuse trekken. Zo verscheen een uitvoerige open brief van een anoniem gebleven pastoor, die inzake de eedkwestie even rigoreus als onheus stelling nam tegen Johan Raab (1757-1838), pastoor te Trier en als

Titelpagina van de *Explanatio formulæ jurisjurandi de odio in regiam potestatem...*, een pamflet uit 1798 van de hand van S.P. Ernst over de zogeheten eed van haat jegens het koningschap. Het hier afgebeelde exemplaar is afkomstig uit de particuliere bibliotheek van de Heerlense pastoor Dionysius Penners.

stelling tegen inmiddels door hem als achterhaald beschouwde voorschriften van de Romeinse Curie en van nuntii die op persoonlijke titel 'de eed van haat' afwezen, maar wier zienswijzen en uitlatingen tot dan toe aan pauselijke kant geen enkele officiële bekrachtiging hadden gekregen.¹²⁷

In weer een ander vlugschrift probeerde Ernst nog in datzelfde jaar 1798 opnieuw duidelijkheid te brengen in de verwarring die nog altijd en steeds opnieuw werd veroorzaakt door *insermentés*, die maar geen onderscheid konden of wilden maken tussen de in 1791 in Frankrijk voorgeschreven burgerlijke eed (die als zodanig nooit in de Zuidelijke Nederlanden was voorgeschreven) en de eed van haat van zes jaar later.¹²⁸ Enkele maanden later, maart 1799, verklaarde hij na bestudering van de tekst van de breve van 30 juli 1798, waarbij paus Pius VI kardinaal Franckenberg had gecompimenteerd met diens standvastigheid inzake de eed van haat, in diezelfde breve geen enkele veroordeling van officiële aard te kunnen zien.¹²⁹ Ofschoon de paus eind januari 1799 Octave Boni, een lid van de Romeinse Curie die persoonlijk de eed van haat onder de omstandigheden van die tijd nog wel toelaatbaar achtte, had laten weten de eed te veroordelen, hield Ernst staande dat in zo'n uitlating géén officiële uitspraak van het kerkelijk

zodanig auteur van een gedrukte *Hirtenbrief* (1798) ten gunste van de eed, en tegen Ernst, die nu voor 'verrader' en zelfs voor 'huurling van de illuminaten' werd uitgemaakt. Laatstgenoemde die inmiddels allerlei gedrukte informatie kreeg toegespeeld, greep daarop in juni 1798 opnieuw naar de pen. Ditmaal gebruikte hij het Latijn, de officiële kerktaal, om nog maar eens door middel van een *Explanatio* (Verduidelijking) vooral voor een publiek van geestelijken en kerkelijke gezagsdragers van allerlei rang in expliciete bewoordingen inhoud en strekking van de eedformule uiteen te zetten. Als eigenlijke 'Explanatio' diende de door hem in het Latijn vertaalde tekst van de kort tevoren te Parijs verschenen brochure *Eclaircissements sur le serment de haine à la royauté* (Opheleringen betreffende de eed van haat jegens het koningschap), waarschijnlijk van de hand van de Parijse vicaris-generaal de Malleret.¹²⁶ Vervolgens nam Ernst in een afzonderlijke brochure, onder het niet bepaald originele, maar daarom niet minder oprecht bedoelde pseudoniem 'ami de la Vérité & de la Paix' (vriend van de Waarheid en van de Vrede),

leergezag mocht worden gezien en dat 'de eed van haat' in feite alleen maar mocht worden geïnterpreteerd als een toezegging om niet te zullen meewerken aan een herstel van het koningschap.¹³⁰

Het kerkelijk leergezag slaagde er maar niet in één, duidelijk omschreven en beargumenteerd standpunt te laten horen. Toen de Luikse bisschop François de Méan inmiddels vanuit het verre Erfurt dwingende voorschriften voor de herroeping van de afgelegde eed liet afkondigen, scherpte Ernst na intensief mondeling overleg met de Luikse kanunnik Jacques Louis Bellefroid, opnieuw zijn pen, ditmaal om als 'un homme de sang froid' (een koelbloedig man) die zich niet zonder meer door allerlei uitlatingen van kerkelijke prelaten liet intimideren, uit te halen: nu tegen de *herroeping* van de eed van haat. Daarbij moest hij de standpunten aanvechten van Michel di Pietro (1748-1816), sinds 1791 secretaris van de dan speciaal opgerichte Congregatie voor Franse aangelegenheden in Rome. Di Pietro zou namelijk nog in 1799 persoonlijk van paus Pius VI hebben vernomen dat het afleggen van 'de eed van haat' absoluut ontoelaatbaar was en op grond van die uitlating zouden de *assermentés* de afgelegde eed moeten gaan herroepen, al zou vooralsnog geen enkele maatregel tegen hen worden genomen. Ernst werd niet moe erop te wijzen dat ook op deze uitlating geen enkele officiële pauselijk-kerkelijke uitspraak was gevolgd.¹³¹ Hij bleef tegenstander van een herroeping. Daarmee was inmiddels de hele polemiek in een nieuwe fase gekomen.

Pennenstrijd over de herroeping van 'de eed van haat'

Als eerste consul had Napoleon op 10 november 1799 bepaald dat 'de eed van haat' vervangen werd door een 'eed van trouw aan de Republiek' en al ruim een maand later (op 28 december 1799) had hij ook die nieuwe eed alweer laten vallen voor een eenvoudige 'belofte van trouw aan de nieuwe constitutie'. Maar daarmee was het manifeste antagonisme tussen beëdigde en onbeëdigde priesters niet verdwenen; het bleef in de negen departementen (de Zuidelijke Nederlanden) onverminderd werkzaam. De pennenstrijd werd nu voortgezet omwille van de vraag of en met welke formulering de *assermentés* de door hen afgelegde eed zouden moeten gaan herroepen. Van zo'n herroeping voorzag Ernst meteen vergaande consequenties voor de beëdigde priesters. Hij vroeg daarom om gehoor bij overheidspersonen die in Parijs ten behoeve van de positie van beëdigde priesters zouden kunnen gaan bemiddelen. Zo informeerde hij per brief van 17 maart 1800 onder meer Charles-Joseph Lambrechts, dan senator in Parijs, heel uitvoerig over de inmiddels gerezen situatie. Diens invloed moest worden aangewend om bij Napoleon te bewerkstelligen dat die zich het lot van de beëdigde priesters zou aantrekken; want als de overheid niets voor hen zou ondernemen, dan zouden de *assermentés* verloren zijn ('si le Gouvernement n'y remédie pas, les Prêtres assermentés sont perdus...'); de prins-bisschop van Luik had immers al van de beëdigde priesters geëist dat zij

hun kerkelijke functies zouden neerleggen. Volgens Ernst zou de eed van haat met de steeds weer gebleken mogelijkheid van een dubbelzinnige interpretatie altijd een wapen blijven in handen van de tegenstanders van deze eed, tenzij de overheid alsnog een of andere formele en voor één uitleg vatbare verklaring zou uitgeven, waarbij eraan zou worden herinnerd dat het in feite steeds ging om een afstand nemen van een herstel van het koningschap in Frankrijk en om simpele onderwerping aan de Constitutie van 1795.¹³² In het naschrift van deze brief klinkt pastorale betrokkenheid door: Ernst verzekert hier dat de beëdigde priesters ten zeerste hebben bijgedragen tot handhaving van 'le repos public' en dat zij alleen al daarom consideratie verdienen van de kant van de wereldlijke overheid; anders zou de verdeeldheid voortduren en het was echt afschuwelijk: al die ruzies en conflicten over de eedkwestie binnen families, waar bloedverwanten elkaar niet meer wensten te zien en zich nu als uitgesloten beschouwden.¹³³

In feite had Ernst als pamflettist én zielzorger geen keus: hij moest nu onverwijld de pennenstrijd voortzetten. Al was dan de eed van haat niet langer meer van overheidswege voorgeschreven, nu diende hij op te komen voor de belangen van de beëdigde priesters die door reactionaire kerkelijke gezagsdragers ten faveure van de *insermentés* in hun functioneren existentieel werden bedreigd. Bij het opnemen voor de beëdigden kwam Ernst speciaal in het geweer tegen die geestelijken onder de *insermentés*, die zich als vaandeldragers van deze onbeëdigden en als gedelegeerden, in feite als instrumenten, van de naar het buitenland gevluchte prelaten lieten gebruiken. Nadat bisschop François de Méan op 15 maart 1800 helemaal vanuit Erfurt alle geestelijken van zijn dioceses had opgedragen zich voorlopig te onthouden van 'de belofte van trouw aan de constitutie',¹³⁴ publiceerde Ernst - mede op verzoek van zijn geestverwant en penvriend Joannes Huleu uit Mechelen - een brochure met de uitdagende titel *Trois lettres d'un homme à trois grand-vicaires*.¹³⁵ Hij alleen nam hier drie kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders op de korrel: de Namense vicaris-generaal Cornelis Stevens (1747-1829), vanwege zijn fysieke postuur met Corneille Lemaigre aangeduid; de Mechelse vicaris-generaal sinds 1793 J.H. de Lantsheere (1753-1824) die zich steeds meer als tegenstander van Huleu had gemanifesteerd; en als derde de Luikse oud-carmeliet Albert Lejeune, alias Titius, die zich ten koste van de Luikse vicaris-generaal Rougrave als speciale gedelegeerde van bisschop de Méan liet gebruiken. Ernst probeerde de standpunten van deze drie geestelijken te weerleggen. Daarbij moest met name Titius, door bisschop de Méan ten behoeve van de *insermentés*, die zich nu ook de *fidèles* (getrouwen) lieten noemen, voorzien van de bevoegdheden van vicaris-generaal en als zodanig de personificatie van een dubbele jurisdictie binnen het Luikse dioceses, het met argumenten *ad hominem* ontgelden.¹³⁶ In een particuliere brief aan Huleu bekende Ernst overigens dat het hem speet dat de omstandigheden hem steeds meer ertoe dwongen nu ook de rol in deze kwestie van kardinaal Franckenberg in zijn brochures te

belichten, maar de waarheid moest nu eenmaal zwaarder wegen dan de menselijke factoren en omstandigheden.¹³⁷

Met dit pamflet kreeg Ernst vanaf de publieke tribune ook bijval van de kant van de verlichte bourgeoisie, die blijkbaar geamuseerd toekeek, als ware de polemieek een luchthartig spektakel. De Maastrichtse uitgever Th. Nypels liet namelijk in de editie van 23 Floréal an VIII (13 mei 1800) van de door hem uitgegeven *Journal du département de la Meuse Inférieure* bij wijze van aankondiging een warme aanbeveling publiceren van de eveneens bij hem uitgegeven *Trois lettres d'un homme à trois grand-vicaires*. Als auteur kreeg Ernst daarbij gunstige kritiek toegemeten: hij heet dan belezen, erudiet, tot oordelen competent en in staat zijn standpunten op te voeren in de vorm van lumineuze en onweerlegbare argumentaties; kortom een auteur die, ondanks enig regionaal gebonden taaleigen in het door hem gebezigde Frans, zich van andere scribenten over deze kwestie, die in feite een kerkelijk schisma had opgeleverd, wist te onderscheiden.¹³⁸

Mede namens verschillende geestverwanten reageerde Ernst in september 1800 anoniem met *Réflexions pacifiques et catholiques* op de kort tevoren verschenen *Instruction importante* van Cornelis Stevens, alias Lemaigre, wiens beweringen puntsgewijs werden afgewezen.¹³⁹ In de *Journal du département de la Meuse Inférieure* van 2 Brumaire an IX (24 oktober 1800) zette Ernst nog maar eens de precieze toedracht uiteen van de eedkwestie die de samenleving verontrustte en heel wat families ontwrichtte. Daarbij moest hij de gedragingen van François de Méan publiekelijk desavoueren, omdat deze Luikse bisschop blijkens een herderlijk schrijven van zijn hand (van 18 september 1800) een passage uit een rondzendbrief van paus Pius VII (van 15 mei 1800) aan de bisschoppen incorrect had geïnterpreteerd. Volgens Ernst had deze paus de betreffende passage ingelast om instemming te betuigen met de bisschoppen én leken, mannen én vrouwen, die zich moedig en volhardend hadden betoond ten opzichte van de in 1791 voorgeschreven eed op de 'Constitution civile du clergé' uit 1790. Nu had hij in Afden moeten vaststellen dat deze pauselijke uitlating specifiek betrekking had op de situatie in Frankrijk van 1791 en derhalve niet op de in de negen departementen (de zuidelijke Nederlanden) in 1797 voorgeschreven 'eed van haat'. Blijkbaar had de Luikse bisschop in september 1800 gemeend omwille van de orthodoxie het temporele en geografische onderscheid te kunnen veronachtzamen. De Méan wilde maar niet inzien dat een groot aantal priesters uit zijn bisdom die eed van 1797 beslist niet zou herroepen, op basis van een pauselijke uitlating die aantoonbaar exclusief op de situatie in Frankrijk in de jaren 1790-1791 betrekking had.¹⁴⁰

Daarmee was deze pennenstrijd over de herroeping van de eed van haat nog helemaal open. Maar voor de pastoor uit het bescheiden Afden was nu de fase bereikt waarin hij met de pamfletten van zijn hand bisschoppen en hoogwaardigheidsbekleders niet meer kon ontzien. Naar zijn mening zou op termijn

ook de Heilige Stoel zich niet langer meer afzijdig kunnen houden. Toen dan ook de Keulse nuntius Annibal della Genga (1760-1829) zich begin 1801 persoonlijk met de kwestie ging bemoeien en enkele beëdigde priesters uit het Luikse diocees als 'Jureurs de Liège' openlijk voorschreef hoe en met welke formulering zij de eed zouden moeten herroepen en daarbij - ook nu weer - expliciet gewag maakte van de omstandigheid dat reeds Pius VI 'de' eed als ongeoorloofd had veroordeeld,¹⁴¹ vormde deze handelwijze voor Ernst in maart 1801 opnieuw aanleiding tot een geharnast betoog in een afzonderlijke brochure.¹⁴² In ondubbelzinnige bewoordingen gaf hij de nuntius te verstaan dat deze met zijn voorschrift vooruitliep op een door de paus nog te nemen officiële beslissing, temeer ook omdat bij de in druk verschenen versie van het standpunt van de nuntius een extract van een brief van François de Méan was gevoegd, waarin deze Luikse bisschop had geadviseerd de 'jureurs' voortaan te negeren. Uit bewaard gebleven correspondentie met vertrouwde medestanders blijkt dat Ernst er inmiddels rekening mee hield dat zijn pennenvrucht nu door een verontwaardigde nuntius wel naar Rome zou worden gezonden.¹⁴³ Dat vermoeden zou korte tijd later al worden bewaarheid. Eindelijk zou Rome gaan spreken, opdat de kwestie daarmee dan zou zijn afgedaan.

Op 18 juli 1801, enkele dagen nadat te Parijs tussen de Heilige Stoel en de Franse Republiek een concordaat was gesloten, waarvan de afzonderlijke bepalingen voorlopig nog geheim moesten blijven, droeg paus Pius VII met een te Rome ondertekende breve nuntius Annibal della Genga op een einde te maken aan 'het schandaal' en 'het schisma' in de bisdommen van de zuidelijke Nederlanden (inclusief het Luikse diocees). Nu de controverse tussen priesters onderling, *jureurs* dan wel *non-jureurs*, zich almaar voortsleepte en nu de H. Stoel het onderzoek dienaangaande had afgerond, moest de nuntius alles in het werk gaan stellen dat in de betreffende bisdommen de *jurati* (de beëdigden) 'tot rust gebracht' zouden worden en als blijk van gehoorzaamheid een formule van onderwerping en herroeping zouden ondertekenen. De paus ging er daarbij van uit dat de *jurati* een dwaling hadden begaan (een 'erreur d'intelligence et de charité'), maar hij benadrukte ook dat zijn voorganger nooit enige kerkelijke straf tegen hen had uitgesproken.¹⁴⁴ Pius VII preef de priesters die de eed niet hadden afgelegd, maar hij berispte hen wegens de strengheid waarmee zij hun tegenstanders veroordeelden. Ook vroeg de paus de nuntius ervoor te zorgen dat voortaan over deze kwestie door of namens de betrokken priesters geen woord meer zou worden gepubliceerd: een wens die aan Simon Pieter Ernst zeker besteed was, want deze heeft vanaf het moment dat deze pauselijke wens bekend werd, geen enkel pamflet of vlugschrift over de kwestie meer laten publiceren.

Pas op 2 december 1801 kon de ziekelijke kardinaal Jean Baptiste Caprara (1753-1810), sinds kort als pauselijk legaat (*legatus a latere*) in Parijs geaccrediteerd, officieel de pauselijke opdracht van 25 augustus 1801 ter afdoening van de kwestie in de negen departementen in de zuidelijke Nederlanden bekend maken: alle *jureurs* dienden een schriftelijke herroe-

ping van de eed van haat aan de leiding van het betreffende bisdom op te sturen. Maar over de preciese formulering van de gewenste herroeping had de paus geen uitspraak gedaan, met als gevolg dat daarover opnieuw moeilijkheden konden ontstaan. Ernst beklaagde zich schriftelijk bij Charles Clément Roemers over het stilzwijgen van de Franse overheid. Roemers zond deze klacht door naar Jean Etienne Portalis (1746-1807), de voor de aangelegenheden van de eredienst verantwoordelijke minister in Parijs. Daarop trad Portalis met Roemers over de kwestie in gesprek en verzekerde hem dat de Franse overheid de *assermentés* niet zou laten vallen, omdat zij zich als trouwe en toegewijde staatsburgers hadden doen kennen.

Over het preciese tijdstip waarop en de omstandigheden waaronder pastoor Ernst en zijn medestanders de nu van hoogkerkelijk zijde voorgeschreven herroeping hebben gedaan of een daartoe strekkende verklaring hebben afgelegd, kan helaas geen uitsluitel worden gegeven. Ook de exacte bewoordingen waarmee zodanige herroeping of verklaring haar beslag kreeg, zijn niet meer traceerbaar.¹⁴⁵ Nog in 1954 moest de Belgische geschiedschrijver Charles de Clercq, dan al kenner bij uitstek inzake de persoon en werk van Ernst, de vraag *of* van een herroeping van de pastoor van Afden sprake kan zijn, onbeantwoord laten.¹⁴⁶ Ruim twintig jaar later kon dezelfde auteur inmiddels aannemelijk maken dat Ernst en zijn Rolduce confraters, voor zover zij althans onder de jurisdictie van het bisdom Keulen vielen, in het voorjaar (februari of maart) van 1802 een verklaring hebben opgestuurd naar Johan Werner Marx, de Keulse vicaris-generaal.¹⁴⁷ Dat valt althans op te maken uit een persoonlijk schrijven van Ernst van 6 april 1802, waarin bij mededeling doet dat Marx de door Ernst zelf (en de zijnen?) opgestelde formulering had aanvaard en haar zelfs had gepubliceerd met de breve van 2 januari 1802.¹⁴⁸ In de verschillende diocesen verschenen er namelijk binnen korte tijd allerlei gedrukte versies van formuleringen ter herroeping van de eed.¹⁴⁹ De door Marx geaccepteerde formulering moet een relatief mild verwoorde inhoud en uitwerking hebben gehad.¹⁵⁰

Met inachtneming van het gegeven *Roma locuta, causa finita* moet de herroeping zelf voor Ernst persoonlijk geen probleem hebben betekend. Hij blijkt na zelf de gewenste verklaring te hebben ondertekend zich dan ook niet in Afden te hebben verstoep. Op 7 juni 1802 werd Jean-Evangéliste Zaepffel (1736-1808) gewijd tot bisschop van Luik, waar hij op 19 augustus zijn entrée maakte. De territoriale grenzen van dit diocees waren inmiddels gewijzigd en op grond hiervan ging Afden (tot dat toe behorend tot het Keulse diocees) nu deel uitmaken van het bisdom Luik, ofschoon de plaats direct grensde aan het pas opgerichte bisdom Aken, waar Marc Antoine Berdolet (1740-1809) de eerste bisschop werd. Pastoor Ernst ging op 3 september 1802 bisschop Zaepffel in Luik begroeten en ontving bij die gelegenheid van hem de eervolle opdracht als vertrouwenspersoon in het kanton Rolduc bij alle al dan niet in functie zijnde priesters, zowel regulieren als seculieren, beëdigden dan wel onbeëdigden, óók bij degenen die hadden

herroepen of dat nog niet hadden gedaan, een door ieder van hen ondertekende 'verklaring' van instemming met het concordaat en van verbondenheid met Zaepffel als bisschop van het diocees Luik¹⁵¹ in ontvangst te gaan nemen. Het moet Ernst na al die jaren van strijdbaar op de bres staan voor openheid en voor een waarachtige interpretatie van kerkelijk beleid en van politiek van overheidswege persoonlijk voldoening hebben geschonken dat op deze wijze zijn als polemist steeds standvastig en consequent uitgedragen standpunten hem niet werden nagedragen; bij hem valt sinds dat voorjaar van 1802 geen spoor van rancune of *Rechthaberei* te signaleren. Ofschoon hij terdege besepte dat hij ertoe veroordeeld was dat men over hem sprak ('Je suis condamné à être *in ore hominum*'), verlangde hij te blijven wat hij was en met geen andere taken meer te worden opgezadeld, tenminste zo God dat wil ('si telle étoit la volonté de Dieu').¹⁵²

Een benoeming tot vicaris-generaal van het pas ingestelde bisdom Aken onder bisschop Berdolet sloeg de inmiddels zestigjarige Ernst dan ook af op grond van tal van respectabele motieven. Na rijp beraad bleef hij pastoor in Afden. Achteraf kan hem dan ook nooit worden verweten dat hij als polemist-pamflettist met behulp van zijn spraakmakende brochures welbewust de aandacht op zichzelf zou hebben willen vestigen, om vervolgens in de kerk die na het bonapartistisch afgedwongen Concordaat van 1801 zeker nog niet tot rust en welzijn geraakte, alsnog carrière te gaan maken. Nu was gebleken dat hij het vertrouwen genoot van de bisschop van Luik en die van Aken en nog zou blijken dat hij zelfs in de ogen van de pauselijk legaat Caprara een eerlijk, achtenswaardig man was, gaf hij er de voorkeur aan pastoor in Afden te blijven, een plattelandsparochie binnen het Luikse diocees, in de onmiddellijke omgeving van de voormalige abdij Rolduc. Nog eenmaal zou hij in verband met de keizerlijke kathechismus - overigens op uitdrukkelijk verzoek van bisschop Zaepffel - zich nog aan een brochure wagen.¹⁵³ Aan zijn controversiële rol van 'brochurist' was voorgoed een einde gekomen. Hij hoefde in zijn pastorie te Afden de pen voortaan alleen nog maar te scherpen bij het dienen van wetenschappelijke ambities.

BESCHERMER EN REDDER VAN DE GEBOUWEN VAN DE ABDIJ ROLDUC

Onder Franse bezetting: inbeslagneming van de abdij (najaar 1796)

In de jaren dat Simon Pieter Ernst zich vanuit Afden liet kennen als onvermoeibaar polemist, werd de abdij Rolduc door de Franse bezetting onder steeds dreigender omstandigheden in haar bestaansrecht aangetast. In november 1792 namen Franse troepen de abdij voor de eerste maal en gedurende korte tijd in bezit, maar die bezetting liet de innerlijke gang van zaken binnen de abdij nog goeddeels ongemoeid. Daarop volgde een kortstondige restauratie van het Oostenrijks bewind. In september 1794 bezet- ten de Fransen opnieuw de Zuidelijke Nederlanden en ditmaal zou ook

Rolduc niet voor gewelddadigheden en chicanes worden gespaard. Al op 20 september vluchtten de interne (de in Rolduc woonachtige) kanunniken en twee novicen onder aanvoering van hun abt naar het buitenland, achter de Rijn, dit met medeneming van allerlei kostbaarheden (onder meer archivalia en zes kisten boeken).¹⁵⁴ Rolduc kreeg een andere bestemming: de abdij werd een lazaret voor soldaten die aan schurft leden. Pastoor Ernst was in Afden op zijn post gebleven. Van daaruit nam hij initiatieven om van Rolduc te redden wat er nog te redden viel. Bij het tegemoetreden en aanspreken van de Franse autoriteiten legde hij inventiviteit, moed en kracht van aanpakken aan de dag. Zo is er een concept van een uitvoerig rekest van zijn hand bewaard gebleven, waarin hij in maart 1795 namens de 26 externe kanunniken van Rolduc, allen buiten de abdij woonachtig en werkzaam in de zielzorg, het bestuur van het arrondissement Maastricht wilde laten weten dat al deze indieners, ofschoon op verschillende plaatsen in de zielzorg werkzaam, toch steeds 'Religieux de la Maison Rolduc' gebleven waren en dat zij als zodanig voor hun levensonderhoud óók afhankelijk waren van diezelfde abdij, die in de tekst van dit ontwerp-rekest niet zonder opzet als 'tehuis' staat opgevoerd. Nu de interne kanunniken overhaast en zonder genoegzaam onderling overleg met hun externe confraters Rolduc hadden verlaten, mocht dat vertrek zeker niet worden opgevat als zouden de externe religieuzen geen aanspraak meer maken op financiële voorzieningen voor hun levensonderhoud (zoals een oudedagsvoorziening) ten laste van datzelfde 'tehuis'.¹⁵⁵ Op het eerste gezicht lijkt Ernst hier bij het opkomen voor de materiële belangen van de externe kanunniken de gevluichte interne kanunniken te willen uitspelen tegen hun externe confraters in de zielzorg. Maar zijn eigenlijke bedoeling was: de Franse autoriteiten ervan te doordringen dat zij wel degelijk rekening hadden te houden met de specifieke, door de eeuwen heen gegroeide constellatie van de abdij Rolduc, met *interni* en *externi*: in- en uitwonende kanunniken, en dat bij de belangen en rechten van de *totale* bevolking ervan óók die der *externi* moesten worden gekend. Bij de Franse gezagsdragers wist Ernst in elk geval te bereiken dat de gebouwen van Rolduc in juli 1795 alsnog werden vrijgegeven, zodat althans enkele koorheren onder de leiding van hun prior Pierre Brech zich konden opmaken terug te keren. Abt Chaineux bleef als emigrant in het buitenland; hij zou uiteindelijk in 1800 te Munster komen te overlijden. Nog in de loop van maart 1796 konden vijftien kanunniken weer hun intrek nemen in de oude abdij.¹⁵⁶

Maar in datzelfde voorjaar dreigde een ander malheur. De Franse autoriteiten vonden in mei 1796 de Rolducse kanunnik Jean-François de la Hamayde (1765-1804), wegens zijn 'civisme et attachement à la République' (burgerzin en aanhankelijkheid ten opzichte van de Republiek), geschikt en bereid voor hen een marionettenrol te gaan spelen: als tijdelijk overste over de religieuzen en goederen van de abdij.¹⁵⁷ Onverwijld ging Ernst ook in deze kwestie het nodige tegenspel organiseren. Hij stelde onder meer een

scherpzinnige verklaring op ten behoeve van de vijftien inwonende koorheren tegen die opgedrongen aanstelling van de wankelmoedige De la Hamayde, wiens loyaliteit nu niet meer bij zijn abdijs en zijn confraters lag. De woordkeus van Ernst bij het opstellen van deze verklaring blijkt te zijn afgestemd op de perceptie van haar, de revolutie dienende ontvangers; zo beriepen de vijftien kanunniken zich onder meer op de natuurlijke vrijheid van de mens, want als gemeenschap van vrije personen hadden zij immers het recht zelf hun overste te kiezen. Zij achtten zich dan ook niet in staat mee te werken aan de (opgedrongen) aanstelling van 'Citoyen Delahamayde' als (tijdelijk) plaatsvervanger van de zieke abt Chaineux, ook al omdat de 24 externe, in de parochies werkzame kanunniken hierin ook niet waren gekend.¹⁵⁸ Een week later maakte Ernst in een officieel schrijven aan het departementale bestuur nog eens in welgekozen bewoordingen duidelijk dat de persoon van 'Citoyen Delahamayde' voor de Rolducse gemeenschap in feite onacceptabel was en dat het 'le voeu constant et unanime de tous (de onveranderlijke en unanieme wens van allen) was dat alleen de al veel eerder door henzelf gekozen 'Citoyen Brech' - letterlijk - de aangewezen man was die als enige in aanmerking kwam als plaatsvervanger van de afwezige abt te blijven fungeren.¹⁵⁹

De 'bons de retraite'

Weliswaar verdween De la Hamayde van het toneel, maar de toch al precarie situatie werd almaar complexer. Per decreet van 1 september 1796 (15 Fructidor an IV) werden alle kloosters in de negen departementen van de Zuidelijke Nederlanden opgeheven die niet met onderwijs en ziekenzorg waren belast.¹⁶⁰ De geestelijkheid verloor daarmee alle beschikkingsrecht over haar kloosterbezit. Kloostergoederen werden staatsbezit. Leden van deze opgeheven kerkelijke instellingen zouden hun klooster moeten verlaten en hun kloosterkleding moeten afleggen. Bij wijze van compensatie voor verlies aan inkomsten zouden zij zogeheten *bons de retraite* ontvangen: zo kon elke mannelijke religieus, die niet was geëmigreerd en die een verklaring van trouw jegens de Republiek en haar wetten had afgelegd, een tegoedbon ter waarde van 15.000 francs toegewezen krijgen. Hiermee kon hij dan, om in de kosten van het persoonlijk levensonderhoud te kunnen voorzien, een evenredig deel van de genationaliseerde kerkelijke goederen kopen. Met de afkondiging van dit opgelegde decreet rees natuurlijk meteen de vraag of het de betreffende geestelijken geoorloofd was zodanige *bons* aan te nemen. Ook ten aanzien van deze kwestie aarzelde Simon Pieter Ernst geen moment. Bij deze nieuwe, onvoorziene omstandigheid nam hij opnieuw met realiteitszin een pragmatisch standpunt in. Zijn oogmerk was beslist geen eigenbelang; hij beoogde binnen de omstandigheden van het moment de eigendommen van de opgeheven abdijs, haar gebouwen en materiële bezittingen, zo goed en verantwoord mogelijk als één geheel en in één hand bijeen te houden.

Op 15 december 1796 verlieten de inwonende koorheren de abdij Rolduc. Hun persoonlijke bezittingen mochten zij meenemen, maar hun kloosterkleding moesten zij afleggen. In een door Ernst opgesteld formeel protest, bij de lezing waarvan nog altijd krachtige onverschrokkenheid en pathetisch geformuleerde verontwaardiging resoneren, verklaarden de kanunniken dat zij hun abdij en haar bijgebouwen en landerijen slechts node verlieten. Ofschoon de Fransen ten opzichte van de 'Nation Belgique' plechtig hadden beloofd dat eenieder in het bezit van zijn eigendommen zou blijven, ongeacht de staat van elk individu, moesten de kanunniken van Rolduc nu gedwongen hun abdij afstaan en vertrekken. Weliswaar hoopten zij hun medeburgers 'le scandale de résistance à l'autorité dominante' (het schandaal zich tegen de heersende overheid te verzetten) te besparen, maar zij vroegen 'au nom de l'humanité' (in naam van de menselijkheid), nu zij van hun have en goed werden beroofd, om een middel van bestaan dat hen niet in opspraak kon brengen. Daarbij riepen zij God als 'l'Être suprême' (het Opperwezen) aan als getuige van het geweld dat zij hadden te lijden.¹⁶¹

Terugkoop van de abdijgebouwen (maart 1797)

Vanaf begin januari 1797 had S.P. Ernst met instemming en medeweten van prior Pierre Brech, die voorlopig bij hem in Afden kwam wonen, de leiding op zich genomen bij de terugkoop van de abdij en enkele daartoe behorende goederen binnen het departement van de Nedermaas. Mede omdat hij, zij het na ampel beraad, de door de Franse autoriteiten voorgescreven 'Verklaring' en later ook de 'Eed van haat' in gemoede kon afleggen, was hij de geschikte persoon om te proberen de abdij en een aantal daaraan verbonden goederen terug te kopen. Met dit doel voor ogen ging hij aan de slag. Hij bezocht ook een aantal religieuzen van andere kloosters (zoals de kapucijnen te Wittem) om van hen de *bons de retraite* op te kopen en die dan bij die van zijn Rolducse collegae te voegen.¹⁶² Toen eenmaal bekend werd dat Rome, bij monde van de staatssecretaris van paus Pius VI, begin februari 1797 had laten weten dat de *bons de retraite* mochten worden geaccepteerd om kerkelijke goederen ermee te kunnen terugkopen en deze dan in eigen beheer te houden, totdat zij te gelegener tijd weer aan hun legitieme eigenaren zouden kunnen worden overgedragen, trof Ernst concrete voorbereidingen deze goederen namens zijn confraters te verwerven. Daartoe stelde hij op 26 februari 1797 te Afden éérst een schriftelijke verklaring, een soort *gentleman's agreement*, voor zijn confraters op, waarbij elkeen verklaarde dat hij de ontvangen *bon* slechts voor gemeenschappelijk gebruik aangewend wenste te zien, een en ander dan óók in dier voege, dat ook confraters die geen *bons* hadden (kunnen) ontvangen, toch verzekerd konden zijn van de noodzakelijke financiële ondersteuning.¹⁶³ Vervolgens moest nog eens expliciet worden vastgesteld dat ook de externe kanunniken van Rolduc steeds organiek met de abdij Rolduc verbonden waren geble-

internen als externen) van de de voormalige abdij Rolduc. Het daar gevoerde overleg mondde uit in twee afzonderlijke verklaringen over eenzelfde aangelegenheid. De voormalige *interne* kanunniken: P. Brech (1751-1799) als 'Prieur' (sinds 1785), J. Corsten (1768-1850), J.P. Putters (1758-1834), Guillaume Ernst (1763-1834), J.J. Kruyder (1763-1846), T.L. Welter (1752-1824), J.M. Schirbach (1767-1810), J.G. Kleijman (†1811), H. Booten (1722-1803) en S.P. Ernst (namens Gerard Beckers (1751-1799) 'au nom duquel j'ai pris le bon') onderschreven vrijwillig met het plaatsen van hun handtekening het uitgangspunt dat zij de *bons* hadden geaccepteerd met de intentie daarmee, voor zover althans mogelijk, de goederen van hun voormalige abdij door terugkoop te behouden; de aanwending van de betreffende *bons* had geen particulier belang te dienen ('non point pour quelques uns en particulier'), maar moest de gehele gemeenschap ten goede komen ('mais pour toute la communauté').¹⁶⁶ Op dezelfde dag en plaats ondertekenden onder aanvoering van S.P. Ernst twaalf *externe* kanunniken van Rolduc eveneens een verklaring, telkens met vermelding van hun functie: achtereenvolgens Ernst zelf als pastoor van Afdon, J.P. Schiffelaerts (1758-1833) als hulppastoor van Afdon, J.T.L. Turck (1743-1823) als pastoor van de parochie Rolduc [Herzogenrath], W.A. Geich (1754-1825) als pastoor van Kerkrade, J.P. Kemmerling (†1797) als pastoor van Henri-Chapelle, L.F. Fasbender (1762-1848) als hulppastoor van Kerkrade, J. Caspar Kemling (1734-1821) als pastoor van Lommersum, Servais Creischer (1756-1822) als hulppastoor van Lommersum, Balthasar Jacques Lutzerath (†1799) als pastoor van Hersel, J. Adam Kemling (1739-1802) als prior van het vrouwenklooster Marienthal, J.J. Alden (†1799) als onderprior (of *secundarius*) van Marienthal, en P.M. Damseaux ('d'Aamsceaux'; 1764-1812) als hulppastoor van Doveren. Met hun handtekening bevestigden deze twaalf externe kanunniken schriftelijk dat hun confraters die in de abdij verbleven op het moment dat deze werd opgeheven, na aanvankelijk gezamenlijk ('en corps') de *bons* te hebben geweigerd, de hun toekomstige *bons* vervolgens afzonderlijk hadden geaccepteerd, dit dan met de bedoeling om de in de verkoop gebrachte abdijgoederen in naam van allen ('au nom de tous en general') te kunnen behouden; ook verklaarden de twaalf ondertekenaars dat zij en verschillende andere (op dat moment afwezige) externe confraters (zielzorgers) eveneens *bons* hadden aangevraagd, die hun nog niet waren toegewezen.¹⁶⁷ Met deze ondertekeningen hoopte Ernst de betreffende *interni* en *externi* van de Rolducse koorheren voorlopig op één beleidslijn te hebben gebracht.¹⁶⁸ Hopelijk konden nu voortaan alle terugkopen van abdijgoederen namens één opdrachtgever en vanuit één fonds geschieden.¹⁶⁹

Al een dag later, op 23 maart 1797, liet Simon Pieter Ernst de Maastrichtse advocaat Ph.D. Theunissen voor 161.000 francs de kloostergebouwen van Rolduc terugkopen: kerk, kloosterhuis, keuken, brouwerij, bijgebouwen (schuren en stallen), tuinen en een boomgaard. Bij diezelfde gelegenheid kocht Ernst in eigen persoon de pachthoeve Crombach en de molen Baalsbruggen te Kerkrade nog eens voor 167.000 franc terug.¹⁷⁰ Ook nog eind maart en begin

april 1797 liet Ernst, als opdrachtgever, nog verschillende goederen van Rolduc door Joseph Emmanuel Lefebvre, notaris te Maastricht, terugkopen. Bij die openbare verkoop was Ernst in eigen persoon aanwezig. Hij legde daarbij 'zeer veel voorzichtigheid en doorzicht' aan de dag en bracht éénmaal zelf het hoogste bod uit, om aldus 'toch zijne tegenwoordigheid bij de verkooping te motiveeren'.¹⁷¹ Door deze terugkoop was althans het behoud van het abdij-complex voor onbepaalde tijd verzekerd.

Maar welke geestelijke bestemming zou dit geheel van gebouwen en gronden nog kunnen worden toegemeten? In eerste instantie heeft Ernst nog in stilte de hoop gekoesterd dat Rolduc na verloop van tijd als abdij weer in ere zou kunnen worden hersteld. Maar dit als mogelijk perspectief gehuldigd ideaal bleek allengs een illusie. Hoe moesten de teruggekochte abdij en abdijgoederen en hoe moesten de uit de *bons* resterende bedragen ten behoeve van het levensonderhoud van de voormalige kanunniken nu verder worden beheerd en verdeeld? In het kader van de terugkoop van de abdijgebouwen *cum annexis* van Rolduc had Ernst van de Rolducse kanunniken in totaal 41 *bons* (à 15.000 francs) voor een waarde van 615.000 francs weten bijeen te brengen. Daarbij kwamen nog de door hem ten behoeve van kloosterlingen uit Wittem, Venlo, Eupen en Luik aangekochte *bons* (op grond waarvan zij een jaarlijks pensioen tegemoet konden zien) voor een bedrag van 375.000 francs. In totaal was er in 1797 een bedrag aan betalingen (wegens terugkoop) en betalingsverplichtingen (wegens jaarlijks uit te keren pensioenen) van 954.784 francs, zodat er toen behalve de teruggekochte goederen en de daaruit vloeiende opbrengsten óók per saldo een overschot van 35.216 francs viel te beheren.¹⁷² Vanuit Munster kon abt Chaineux nog heimelijk bedragen laten bezorgen bij kanunniken die in materiële nood verkeerden. Maar na diens dood (in 1800) voelde Ernst de zware en verantwoordelijke last op zijn schouders rusten en het was nog maar de vraag of al zijn confraters konden en wilden blijven instemmen met zijn plannen voor een verantwoord beheer.

Complicaties

Twee omstandigheden hebben ertoe geleid dat S.P. Ernst in de volgende jaren steeds weer initiatieven moest nemen om het beheer over de teruggekochte abdijgoederen en over het financiële overschot ten behoeve van zijn confraters steeds zo verantwoord mogelijk en conform de afspraken van maart 1797 te voeren. Er deden zich al spoedig complicaties voor ten aanzien van verwanten van kort na 1797 overleden kanunniken, onder meer familieleden van abt Chaineux; deze verwanten meenden telkens rechtmatig een evenredig deel van de nalatenschap van hun overleden familielid te kunnen claimen. Voorts hadden nogal wat kanunniken, vooral uit de regio rond de plaatsen Eupen en Limburg, in toenemende mate moeite met het door

Ernst gehanteerde uitgangspunt dat confraters die geen inkomsten uit pastorale bedieningen genoten, nu maar zoveel mogelijk materieel ondersteund zouden worden met de opbrengsten van de *bons*.

De eigenlijke woordvoerder van een groep verontruste kanunniken, werkzaam in de zielzorg in de regio van de plaatsen Eupen en Limburg, was Jean Proumen (1753-1827), een getalenteerd man van strenge inborst, die als theologant in Rolduc nog lessen van Ernst had gevolgd.¹⁷³ Proumen was op dat moment plaatsvervangend pastoor te Welkenraedt. Hij bewonderde zijn confrater Ernst als polemist-publicist en had diep respect voor diens onvervaard getoonde toewijding bij het behartigen van gemeenschappelijke (abdij)belangen. Maar tegelijk was hij in toenemende mate ontstemd over enkele standpunten die Ernst bij het financiële beheer van de teruggekochte abdijgoederen hanteerde. Uit de indringende correspondentie die hierover tussen Welkenraedt en Afden in de jaren 1800-1801 is gevoerd, blijkt een diepgaand verschil van opvatting. Mede omdat toegezegde termijnbedragen niet tijdig en regelmatig waren uitgekeerd, wenste Proumen een fundamenteel ander beleid. Nu er onder de kanunniken van Rolduc geen bindende 'corporation ou corps', geen 'sens commun' meer was en nu er zich eerder ontregelende omstandigheden dan samenbindende krachten deden gelden, zou aan alle betrokkenen maar een gelijk deel van de opbrengsten toegewezen moeten worden en dan nog zou eenieder, óók de kanunniken die geen inkomsten uit de zielzorg genoten, 'un entretien honnête' (een redelijk onderhoud) kunnen hebben. Proumen verdacht Ernst beslist niet van malversaties, maar hij gaf hem als woordvoerder van de groep ontevreden kanunniken te verstaan dat hij het overzicht dreigde te verliezen en zelfs een soort hersenschim najaagde, in de vorm van: 'vos projets d'économie, d'épargne, de ménagements et de garde d'argent pour un futur Abbé!!!' - die drie door Proumen geplaatste uitroepetekens zijn zeker niet als bij toeval op het papier beland. Dat alles moest wel, aldus Proumen, de verontwaardiging van ieder weldenkend mens opwekken. Het had in elk geval op hem en zijn medestanders een even verontrustende als ontmoedigende uitwerking.¹⁷⁴ De strenge en driftige Proumen was er heilig van overtuigd dat er thans, anno 1801, betere regelingen dan in 1797 dienden te worden getroffen en dat die dan in ondubbelzinnige afspraken en bepalingen moesten worden vastgelegd. Daartoe had hij inmiddels 'un plan d'administration' opgesteld. Op 19 januari 1801 werd daarover - let wel, in afwezigheid van Ernst - in de pastorie van Eupen nader overleg gepleegd. Het plan voorzag onder meer in een meerhoofdig beheer (liefst zeven administrateurs, van wie er drie met het dagelijks financieel beheer en met de afhandeling van alle lopende kwesties zouden worden belast). Met inachtneming van enkele verplichtingen, zoals de noodzakelijke aflossing van schulden, het nakomen van eerder gedane toezeggingen jegens niet-Rolducse religieuzen en het aanleggen van een strategische reserve, zou iedereen van de confraters jaarlijks eenzelfde, vast bedrag in twee termijnen uitgekeerd krijgen. Tijdens deze

nogal rumoerig verlopen bijeenkomst verklaarde een meerderheid van dertien kanunniken zich accoord met dit door Proumen opgesteld plan voor het beheer van de gemeenschappelijk te besteden gelden.¹⁷⁵

Ernst reageerde kalm en zakelijk op dit in Eupen gelanceerde plan. Hij ontwierp op 5 februari 1801 een alternatief voorstel, dat hij liet circuleren onder alle belanghebbende confraters. Dit alternatief was goed doordacht en bleek als zodanig voor alle betrokkenen, óók de groep rond Jean Proumen, acceptabel. Opmerkelijk daarin was het artikel, waarin werd vastgesteld dat de zeven administrateurs voortaan zouden bepalen wie (van de voormalige interne kanunniken) in de nog vacant komende parochiële functies zouden worden benoemd. Voorts zouden de gemeenschappelijk teruggekochte abdijgoederen moeten dienen om in de behoeften van *alle* confraters te voorzien ('aux nécessités de tous les confrères'). Pas na aftrek van alle kosten voor het nakomen van alle financiële verplichtingen (zoals levensonderhoud van confraters die (nog) geen zielzorgfunctie hadden, kledinggeld, aflossing van schulden en een reservfonds ten behoeve van oude en zieke confraters) zou de rest in gelijke delen worden uitgekeerd ('distribué en parties égales entre tous les confrères sans distinction').¹⁷⁶ Voor de aanwijzing van de zeven administrateurs werd een schriftelijke stemming per post georganiseerd. Op 14 april werden de daartoe ingezonden stembriefjes geopend en daarbij bleek dat voor de drie functies van gewoon administrateur Simon Pieter Ernst liefst 32 stemmen had verworven, terwijl op Tilman Laurens Welter 21 en op Werner Geich 14 stemmen waren uitgebracht. Nog in 1801 konden deze gekozen administrateurs - de al genoemde drie gewone, evenals de vier buitengewone, namelijk N.J. Pauquot (1737-1819), J. Houben (1736-1807), J.T.L. Turck en J.C. Kemling - enkele malen in de pastorie van Afden beraadslagen. Maar afgezien van dat overleg bleef Ernst in de praktijk van alledag degene die vanuit Afden het eigenlijke financieel-administratieve beheer bleef voeren.

Bij deze stand van zaken rond de financiële regelingen ten aanzien van de met de *bons* teruggekochte kerkelijke goederen van de opgeheven abdij Rolduc schreef Ernst in de loop van het jaar 1802 aan mgr. Caprara, de pauselijke gezant te Parijs, ten einde van kerkelijke zijde alsnog formele toestemming voor een en ander te verkrijgen. De daartoe vereiste dispensatie en voorwaardelijke toestemming verleende Caprara bij schrijven van 30 december 1802.¹⁷⁷ Daarmee was in elk geval het door Ernst namens zijn medekanunniken gevoerde beleid van kerkelijke zijde officieel goedgekeurd en daarmee in feite gelegitimeerd. In een vertrouwelijke brief aan de norbertijn Candide Caenen heeft Ernst de strekking van Caprara's schrijven uitvoerig weergegeven. De religieuzen van Rolduc mochten de met de *bons* verworven (teruggekochte) abdijgoederen aanwenden voor hun levensonderhoud, maar zij zouden moeten blijven proberen dezelfde goederen te gelegener tijd weer aan de kerk terug te bezorgen; op grond van de afgelegde gelofte van armoede zouden zij als regulieren de gemeenschappelijk

verworven goederen alleen met pauselijke dispensatie onderling mogen verdelen. De bij die gelegenheid aan Caenen kenbaar gemaakte verwachting van Ernst dat met die beslissing van Caprara op korte termijn geen secularisatie van de Rolducse kanunniken te verwachten viel ('Cela ne suppose pas une sécularisation prochaine'),¹⁷⁸ zou echter niet worden bewaarheid.

Secularisatie van de teruggekochte abdijgoederen

Krachtens artikel 13 van het tussen Frankrijk en de Heilige Stoel in 1801 gesloten Concordaat zou Rome er voorgoed in hebben te berusten dat de niet-religieuze kopers van kerkelijke goederen voortaan ongehinderd in het bezit van diezelfde goederen mochten blijven. Een jaar later bezegelden de zogeheten 77 Organieke Artikelen die als 'wet op de organisatie van de eredienst' eenzijdig, zonder Rome daar verder in te kennen, door Frankrijk werden afgekondigd en werden opgelegd, in feite de onderworpenheid van de kerk aan de Franse staat. S.P. Ernst had op 22 februari 1803 pauselijke dispensatie verkregen om de opbrengsten van de teruggekochte abdijgoederen onder de betreffende kanunniken van Rolduc te mogen verdelen. Toch nog onverwachts maakte Caprara als pauselijk gevolmachtigde te Parijs op 4 juni 1803 bekend dat alle mannelijke en vrouwelijke leden van de vroegere, op Frans territorium staande kloosters waren gesecculariseerd. Met deze bekendmaking werden de kloosterlingen ontheven van de gelofte van armoede en van de overige conventuele plichten. Ook voor de reguliere kanunniken van Rolduc waren de consequenties ingrijpend. Nu formeel namens de H. Stoel was vastgesteld dat zij waren gesecculariseerd, in casu: voortaan buiten de kloosterregels waren geplaatst en voortaan als seculieren rechtstreeks onder het gezag van de diocesane bisschoppen ressorteerden, verviel óók in materieel opzicht de zes jaar eerder overeengekomen en sindsdien zo goed mogelijk nageleefde bepaling dat de teruggekochte abdijgoederen steeds een gemeenschappelijke bestemming zouden moeten hebben.

Ernst beseftte dat alle 32 nog levende oud-kanunniken nu opnieuw als evenzovele belanghebbenden moesten worden gekend in de vraag hoe deze abdijgoederen alsnog individueel te verdelen en of er nog wel een beslissing kon worden genomen ten gunste van een collectieve bestemming van althans enkele van de indertijd gemeenschappelijk teruggekochte abdijgoederen. Voor onderling beraad kwamen op 13 juli 1803 deze 32 voormalige kanunniken van Rolduc in de pastorie van Kerkrade bijeen. Mede onder druk der omstandigheden verliep deze samenkomst niet zonder spanningen en kritiek. Desondanks werden Ernst en zeven confraters aangewezen om een concreet verdelingsplan voor de betreffende abdijgoederen op te stellen. Precies twee maanden later, op 13 september, kwamen te Afden nog maar 20 oud-kanunniken - de overige waren verhinderd of bleken niet tot nader overleg bereid - bijeen om over dat inmiddels in grote lijnen geformuleerde verdelingsplan nader te beraadslagen. Ook tijdens dit overleg manifesteer-

den zich tegenstellingen en enkele confraters meenden Ernst onheus te mogen bejegenen. Nochtans zag een drietal oud-kanunniken, namelijk S.P. Ernst, W. Geich en J.T.L. Turck, die zich alle drie al heel wat inspanningen voor het behoud van de abdij hadden getroost, op 12 december 1803 kans een goed doordacht plan op te stellen. De meest opvallende bepaling voorzag in een regeling waarbij de kerk en alle abdijgebouwen, de brouwerij, de kleinere gebouwen en een nauwkeurig omschreven terrein rond Rolduc gereserveerd werden voor een godsdienstig doel van algemeen belang ('pour une fondation pieuse et d'utilité publique'): zij zouden krachtens dit verde- lingsplan worden gereserveerd "pour un séminaire épiscopal"; mocht dat seminarie er niet komen, dan zouden genoemde gebouwen en terreinen een andere godsdienstige bestemming van algemeen belang krijgen; dit alles dan met de bepaling dat van de beoogde stichting uitdrukkelijk moest worden vastgesteld dat een hele vleugel van de abdij en de helft van de grote tuin gereserveerd zou worden tot exclusief gebruik (in casu: als oudedagsvoor- ziening) van degenen van de oud-kanunniken die met dit verde- lingsplan hadden ingestemd. Om de verschuldigde pensioenen aan de kapucijnen van Wittem en aan andere religieuzen die in 1797 hun *bons* hadden afgestaan, te kunnen uitbetalen en om andere schulden te voldoen, zouden de bos- gronden Beukenbusch en Beerenbusch worden verkocht. De resterende abdiigoederen, zoals die in 1797 waren teruggekocht, zouden worden ver- deeld: het totaal van deze goederen werd opgedeeld in acht grotere en klei- nere compartimenten of *blocs*, waarvan in totaal dan weer 34 aandelen (of *lots*) werden onderscheiden die met wederzijdse instemming of door loting aan de 32 oud-kanunniken zouden worden toegekend.¹⁷⁹

Op 24 januari 1804 vond verdeling door middel van loting plaats. Het zou te ver voeren hier de resultaten van deze verdeling in alle details te beschrijven. Maar op twee niet te veronachtzamen omstandigheden mag hier nog worden gewezen. Deze verdeling geschiedde ondershands; S.P. Ernst was en bleef, in formeel-wettelijke zin, alleen eigenaar van de betreffende abdiigoederen en hij liet alle belanghebbende confraters een ver- klaring tekenen, waarbij zij zich telkens ieder voor zich verplichtten zono- dig de publieke overdrachtsbescheiden alsnog te zullen ondertekenen. Voorts verdienen de verdeling en de personele samenstelling van het eerste compartiment of *bloc* expliciete aandacht: de zeven oud-kanunniken van dit bloc: S.P. Ernst, P.J. Corneli (1747-1822), W.F. Geich (1754-1825), L.J. Loop (1768-1816), J.B. Otte (1746-1825), J.T.L. Turck (1743-1823) en T.L. Welter (1752-1824) kregen - zeker niet bij toeval - gezamenlijk de abdiyhoeve en verschillende daaraan verbonden landerijen in onverdeelde boedel toegewezen. Deze zeven confraters hadden elk voor zich bewezen elkaar te kunnen vertrouwen. Zij kenden een oprechte verbondenheid met de voormalige abdij Rolduc en koesterden steeds de intentie de hun gemeenschappelijk toegewezen goederen als één geheel ten goede te laten komen van de beoogde godsdienstige bestemming van Rolduc. Zij waren

bovendien alle zeven woonachtig in de directe omgeving van Rolduc: Corneli en Welter hadden zelfs met de terugkoop van de abdijgebouwen in 1797 er als particuliere bewakers van het complex voor onbepaalde tijd hun intrek genomen; Geich was pastoor te Kerkrade en Turck te Rolduc-Herzogenrath; Otte was sinds 1784 pastoor te Goé, maar hij wenste zich in 1803 zo spoedig mogelijk als particulier persoon in Rolduc te vestigen. Kortom, dank zij deze gelijkgestemde groep onder aanvoering van Simon Pieter Ernst (als pastoor van het aanpalende Afdén) leek het voortbestaan van het gebouwencomplex van de voormalige abdij als instelling met een godsdienstige bestemming dan ook verzekerd.

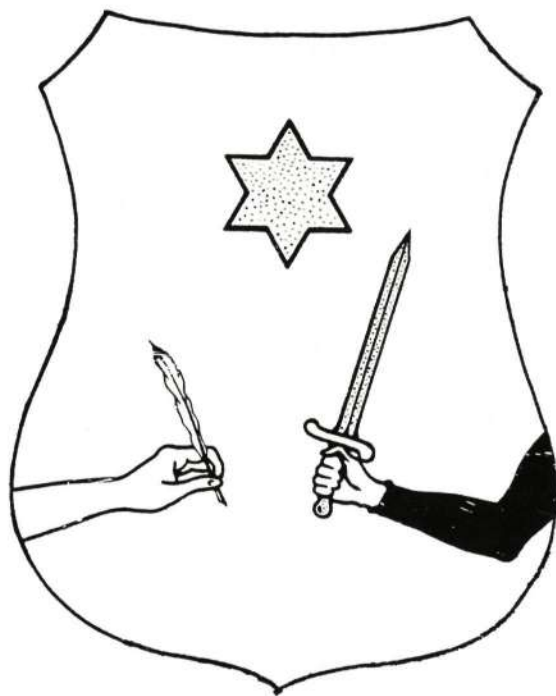
Een nieuwe geestelijke bestemming voor Rolduc

Maar het tijdsgewricht bleef eisen stellen. Rolduc als diocesaan seminarie van Luik bleek al spoedig een onhaalbare optie. Vervolgens zag het er even naar uit dat de vestiging van een Luiks klein-seminarie in de voormalige abdij een reële mogelijkheid was. Inmiddels was de Franse Tijd *passé*, maar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden maakte de verhouding tussen kerk en staat zeker niet minder gecompliceerd. In juli 1817 dienden Simon Pieter Ernst, Jan Joseph Kruyder, Tilman Laurent Welter (inmiddels pastoor te Ubach over Worms) en Jan Tilman Turck bij koning Willem I een verzoekschrift in, waarbij zij als eigenaren van de nauwkeurig gespecificeerde gebouwen en goederen verzochten deze goederen 'in vollen eigendom aan het Bisschoppelijk Seminarium van Luik af te staan', opdat daar 'van stonden af een Secundair of Succursaal Seminarium van voorschreef Bisdom worde gesticht en opgerigt'.¹⁸⁰ Toen Simon Pieter Ernst bij een snel tanende gezondheid op 12 september 1817 zijn testament opmaakte, handelde de eerste bepaling van dat testament over zijn toelag 'pour établissement d'un Séminaire secondaire à l'Abbaïe de Rolduc' met alle al in het verzoekschrift van juli van dat jaar al nader gespecificeerde bezittingen (kerk- en abdijgebouw, brouwerij en bijgebouwen, alsook nader omschreven gronden), terwijl zijn bibliotheek aan het groot-seminarie te Luik werd vermaakt.¹⁸¹

Het resultaat van al deze nobele bedoelingen heeft Ernst niet meer mogen vernemen. Met zijn overlijden op 11 december 1817 kwam een einde aan een intense betrokkenheid van ruim een halve eeuw met de aloude abdij Kloosterrade/Rolduc. Maar al zijn gegeven moeite bleek toch niet te vergeefs. J.J. Kruyder, opvolger als pastoor te Afdén, maar ook erfgenaam van L.J. Loop en executeur-testamentair van Ernst en Turck, diende een nieuw verzoekschrift bij koning Willem I. Deze poging mislukte in eerste instantie: de koning meende bij KB van 13 juli 1818 het betreffende verzoek te moeten afwijzen, onder meer met de argumentatie dat de oprichting van een 'bij-Seminarium' en het bestaan van 'zoodanige lagere Godgeleerde Scholen' in strijd moest worden geacht met de grondregels van goed bestuur, 'vermits het hoogelijk ongeraden en gevaarlijk is Jonge lieden te bestemmen, te vormen of

voor te bereiden, tot den geestelijken Stand, voor dat zij in staat zijn om te beoordelen of zij wel tot dien stand de vereischte roeping hebben'.¹⁸² Maar vervolgens werd bij KB van 30 maart 1820 de schenking aan het Luikse seminarie alsnog goedgekeurd. Toen eenmaal ook de oud-kanunniken Geich (in 1823) en Otte (in 1824) hun aandeel in de abdijsgoederen aan datzelfde seminarie hadden geschonken, waren daarmee de in 1803 samengestelde en toegevoegde aandelen van de zeven kanunniken in bezit van het Luikse seminarie.¹⁸³ Pas in 1831 zou oprichting van een Luiks klein-seminarie te Rolduc haar beslag krijgen: het begin van het zogeheten 'Tweede Rolduc', dat in die hoedanigheid en vormgeving de continuïteit van de in 1104 als abdij ontstane instelling met een religieuze bestemming alsnog verzekerde.

KORTE SLOTBESCHOUWING

Persoonlijk wapenschild van S.P. Ernst (naar: Ch. de Clercq, Rolduc. Son abbaye ... (1661-1860), Kerkrade 1975, aldaar afgebeeld als fig. nr. 29).

wapenschild van S.P. Ernst tekent de man: onder een lichtende ster staat aan de ene kant een gewapende arm, waarvan de hand een getrokken zwaard omhooghoudt, terwijl aan de andere kant en daar tegenover eveneens een arm staat afgebeeld, geheel onbedekt en met in de hand een ganzenveer. Met het schrijfmiddel in de aanslag tegenover het opgeheven zwaard straalt dat blazen communicatieve strijdbaarheid uit (misschien zelfs wel het besef of geloof dat het geschreven woord bestand is tegen wapengeweld?).

In deze bijdrage zijn enkele facetten uit het leven en het werk van Simon Pieter Ernst aan bod gekomen. Zij doen hem kennen als een actief, erudiet en gewetensvol handelend man. Onder druk van onvoorziene omstandigheden wist deze Rolducse koorheer tijdig bakens te verzetten. Hoewel rigoristisch gevormd, ging hij zeker mentaal met de tijd meegroeien en kreeg zijn optreden ook pragmatische trekken. Bij confrontatie van de Franse Revolutie, met haar voor het kerkelijke leven aanvechtbare beginselen en destructieve consequenties, is hij geleidelijk maar zeker gaan inzien dat het *ancien régime* met het aloude verbond tussen troon en altaar ineens en voorgoed voorbij was.

Een persoonlijk motto of lijfspreuk is niet van S.P. Ernst overgeleverd. Maar het door Charles de Clercq in 1975 als afbeelding gepubliceerde

Hoe het ook zij, hier mag nog eenmaal de hierboven al opgevoerde uitlating uit de pen van Simon Pieter Ernst worden geciteerd: '... Mais ma conscience est mon *murus abeneus*' (... Maar mijn geweten is mijn onbedwingbare schutsmuur).

Hoe men ook over hem mocht en mag denken en wat men hem ook allemaal meende en meent toe te dichten, zelf was Simon Pieter Ernst zich onder moeilijke omstandigheden bewust geworden van de noodzaak dat hij zijn doen en laten in de praktijk van geloof en leven steeds gewetensvol moest kunnen verantwoorden. Dit indertijd zeker niet moeiteloos opgedaan besef moge ook in en na het jubileumjaar 2004 in en rond het 'Vijfde Rolduc' steeds opnieuw tot 'Ernstig' nadenken noden.

- Noten
- 1 De auteur van dit artikel betuigt hier oprechte dank jegens de heer drs. F.L. Augustus (Heerlen), die spontaan nadere informatie verschafte en geheel belangeloos allerlei aantekeningen en fotokopieën van de correspondentie van S.P. Ernst ter beschikking stelde, en jegens prof. dr. M.G. Spiertz (Nijmegen), die de auteur op het spoor van deze kanunnik van het 'Eerste Rolduc' zette en die steeds weer gelegenheid tot stimulerende gedachtewisseling over het thema van deze bijdrage bood.
 - 2 Jos. Habets, Het graf van Simon Pierre Ernst te Aeffden en een misboek van den bekenden ruitergeneraal Jan van Weert, in: *De Maasgouw* 8 (1886), 17-18. Deze door Habets toen opgeleverde tekst van het grafinschrift is toen echter niet feilloos gereconstrueerd; zie hierachter in deze bijdrage.
 - 3 W. G[ooossens], De grafsteen van den Rolducschen kanunnik en geschiedschrijver Simon Petrus Ernst te Afdén, in: *De Maasgouw* 35 (1913), 40.
 - 4 Ch. de Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants (1954), 66, met een textuele (overigens nadien weer ongedaan gemaakte) aanvulling en met een emendatie van de in 1886 door Jos. Habets haastig aangereikte reconstructie van de inscriptie in de grafsteen. Een getoucheerde foto van het restant van deze grafsteen liet Ch. de Clercq plaatsen bij zijn artikel Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, in: *Roda Sacra 1104-1954* (Roermond 1954), 67.
 - 5 Een en ander ontleend aan: J.J. Stassen, Grabschriften van Rolducse kanunniken in ere hersteld, in: *Het Land van Herle* 43 (1993), 83-89.
 - 6 De Latijnse tekst van het gedachtenisprentje is door W. Gierlichs, zij het niet onberispelijk, gepubliceerd in de bijdrage: Wat oude Bidprentjes verhalen, in: *Rolduc's Jaarboek* 14 (1934), 69-70. Zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 270.
 - 7 Een exemplaar van dit Duitstalige bidprentje berust in: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1105.
 - 8 In het verlengde van dit gedachtenisprentje uit 1817 mag ook de korte biografische schets worden beschouwd die een jaar later onder de titel *Kurze Biographie des verstorbenen Herrn Simon Peter Ernst, Pfarrers in Afdén, bei Herzogenrath...* (Aachen 1818) verscheen. Volgens De Clercq, *Rolduc* (1975), 270 was deze *Kurze Biographie* waarschijnlijk van de hand van Jean Proemen (1753-1827). Deze eveneens uit Aubel afkomstige confrater had als (oud-)kanunnik van Rolduc en als pastoor (laatstelijk in Goé) steeds openhartige contacten met S.P. Ernst onderhouden.
 - 9 Zie L. Augustus e.a., *Heil en Broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800* (Kerkrade 2001), 59; bij F.J.M. Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Het Land van Herle* 26 (1976), afl. 1, p. 72, noot 6 vindt men de sneer jegens S.P. Ernst letterlijk geciteerd: "...joint à beaucoup d'esprit et de connaissance toute l'astuce et la fourberie d'un moine; c'est l'âme du conseil".
 - 10 Hier geciteerd uit: De Clercq, *Rolduc* (1975), p. 85*. In L. Augustus e.a., *Heil en Broederschap*, 99, worden deze kwaliteiten aldus vertaald: 'Een erudiet man van zeer grote verdienste, zeer verlicht, een universele kennis bezittend; zijn rustige omgangsvormen en zijn bescheiden aard hebben hem algemene achting bezorgd en maken hem in alle opzichten aanbevelenswaardig.'
 - 11 Deze invectieven zijn geciteerd uit: *Précis de ce qui s'est passé dans la Belgique relativement au serment exigé par la République Française, avec les brefs du Souverain Pontife et d'autres*

- pièces justificatives* (Venise, Impr. A. Curti 1800; et se trouve à Anvers, Bruges, Bruxelles, Cologne, Liège, Maestricht chez les libraires associés), 6-7; zie ook: J. Grauwels, *Processen tegen refractaire priesters en rozenkransbidders in het departement van de Nedermaas* (Hasselt 1959), 12.
- 12 Deze uitlatingen en citaten zijn ontleend aan de uitvoerige en openhartige brief van S.P. Ernst aan Candide Caenen (voormalig norbertijn van de dan door revolutionair geweld verwoeste abdij Averbode), op 6 april 1802, gepubliceerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 88* -91*. De in het citaat opgevoerde bewoordingen *murus abeneus* blijken - opnieuw - te zijn ontleend aan Horatius, *Epistulae*, I,60-61: 'hic murus aeneus esto: nil conscire sibi, nulla pallescere culpa' (ja dat moet de onwrikbare schutmuur zijn: zuiverheid van geweten zonder schuldbeladen angst).
 - 13 Opmerkelijk genoeg wordt in de inhoudsopgave van het eerste deel (uit 1837) van deze door Eugène Lavalleye bezorgde editie van de zevendelige *Histoire du Limbourg* (Liège 1838-1848) een 'Essay sur la vie et les ouvrages de l'auteur' vermeld, maar zodanig essay blijkt helaas in alle geraadpleegde edities te ontbreken. Waarschijnlijk heeft baron F.X. de Reiffenberg die in eerste instantie de tekst van deze *Histoire du Limbourg* zou bezorgen, zo'n overzicht over leven en werk van S.P. Ernst toegezegd, maar hij heeft blijkbaar geen kans gezien deze toezegging na te komen.
 - 14 Een wel heel onachtzaam samengesteld lemma, met tal van onnauwkeurigheden, biedt de achtste editie van de *Dictionnaire Historique ... par F.X. de Feller* deel V (Lille 1832e), 98. Een uitvoeriger overzicht, met specifieke aandacht voor de talrijke publicaties van S.P. Ernst, is te vinden in de *Biographie Universelle (Michaud) Ancienne et Moderne*, nouvelle édition, deel 12 (Paris 1855), 572-574. Van belang is ook het aan S.P. Ernst gewijde lemma in de *Allgemeine Deutsche Biographie*, deel VI (Leipzig 1877), 327-329. Zie voorts het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* deel 9 (1933), 245-246. Inmiddels heeft De Clercq in 1962 het meest uitvoerige en het best gedocumenteerde overzichtsartikel gepubliceerd in de *Biographie Nationale de Belgique*, 31 (1962), 297-328.
 - 15 A.H.H. Houben, Berg en Terblijt als bakermat van Limburgse geschiedschrijvers, in: G.W.G. van Bree e.a. (red.), "Van der Nyersen upwaert". Een bundel opstellen over *Limburgse geschiedenis ...* (Maastricht 1981), 389-390.
 - 16 In een ergo-autografisch overzicht van zijn hand heeft De Clercq berekend dat zijn wetenschappelijk werk in gepubliceerde vorm liefst 23 boeken (monografieën) en meer dan 600 artikelen (in totaal ongeveer 12.000 gedrukte bladzijden) omvat; zie: Mgr. Carlo de Clercq, Cinquante ans d'activité scientifique, in: *De Gulden Passer. Bulletin van de 'Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen'* 56 (1978), 119-136, speciaal 127.
 - 17 De Clercq, S.P. Ernst, redder der gebouwen van Rolduc 1796-1817, in: *Rolduc's Jaarboek* 23 (1953), 86-90. Ook in 1975 noemt dezelfde auteur hem nog: 'le sauveur des biens de Rolduc', in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 221.
 - 18 De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, in: *Roda Sacra* 1104-1954, 15-70, speciaal 59-68.
 - 19 De Clercq, Simon-Pierre Ernst (1744-1817) et ses correspondants [overdruk uit 1954], 5.
 - 20 De Clercq, *Rolduc* (1975), 68*-71*.
 - 21 De titels van al deze artikelen staan systematisch opgevoerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 156*-157*.

- 22 Zie bijvoorbeeld De Clercq, *Rolduc* (1975), 114-117 en vervolgens onder de titel 'Activité's de Simon-Pierre Ernst (1762-1817)', 37*-70*; voorts 68*-71* (vermelding van de achterhaalde correspondentie van S.P. Ernst), 77*-78*; 87* 93*; 106*-111*; 112*-115*.
- 23 De Clercq, *Cinquante ans d'activité scientifique*, 125-126.
- 24 J. Grauwels, *Processen tegen refractaire priesters en rozenkransbidders in het Departement van de Nedermaas* (Hasselt 1959), 12; zie ook Augustus e.a., *Heil en Broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800*, 73.
- 25 L. Augustus, Het eerste Rolduc, in: *Rolduc's Jaarboek*, 1960, 67-71.
- 26 M.G. Spiertz, *Maastricht in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen* (Assen 1964), 213-216; het laatste citaat is afkomstig van stelling IV bij dit proefschrift.
- 27 J.M. Gijsen, *Nikolaus Heyendal (1658-1733) Abt von Rolduc und seine Stellung zum Jansenismus*, 2 delen (Assen 1964), deel I, 33, 26-28 en 190.
- 28 L.J. Rogier (met medewerking van M.G. Spiertz), Limburg in de Franse tijd, in: E.C.M.A. Batta e.a. (red.), *Limburg's Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815* (Maastricht 1967), 685 en 689.
- 29 Zie F.J.M. Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Het Land van Herle* 22 (1972), 35-43; 67-76; 23 (1973), 14-26; 87-99; 25 (1975), 7-19; 26 (1976), 26-35, 68-74 en 98-102.
- 30 Helmut Deutz, *Studies betreffende de geschiedenis van de abdij Kloosterrade* (Herzogenrath 1984), 148-169, speciaal 158-159.
- 31 J.J. Stassen, Graftschriften van Rolducse kanunniken in ere hersteld, in: *Het Land van Herle* 43 (1993), 83-89. Bij gelegenheid van de eervolle benoeming (bij breve van 4 maart 1994) van J.J. Stassen tot kapelaan van paus Johannes Paulus II noemde de Roermondse bisschop Mgr. F.J.M. Wiertz deze voormalige directeur van Rolduc in zijn toespraak op 11 april 1994 'een tweede Ernst' en huldigde hem als 'de tweede redder van de gebouwen van Rolduc' - vriendelijke mededeling van Drs. C.H.G. Schutgens (Sittard). Zeer onlangs merkte Joep Offermans, auteur van *De Abdij Kloosterrade - Rolduc (1104-1830)*, Rotterdam 2003, dan ook op dat J.J. Stassen in zijn hoedanigheid van directeur van Rolduc 'met recht en reden met Simon Pieter Ernst de eretitel "De redder der gebouwen van Rolduc" [mag] delen' (aldaar, 510).
- 32 Augustus e.a. (red.), *Heil en Broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800*, 97-100, speciaal 100.
- 33 Een en ander ontleend aan J.A.K. Haas, *Inventaris van de archieven en de handschriften der abdij Kloosterrade* (Maastricht 1986), 58-73; zie ook J.A.K. Haas, *Schets van de geschiedenis der abdij Kloosterrade* (Maastricht 1986), 94-119.
- 34 De door Ed. Lavalleye uitgegeven editie van de 'Annales Rodenses' verscheen in 1857 als deel VII van S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg* (Liège 1857), p. 1-68.
- 35 De heer F.L. Augustus was zo vriendelijk de auteur van deze bijdrage bij brief van 20 november 2002 schriftelijk nader te informeren over bestaan en situering van het Kanunnik-Ernstpad: enkele jaren geleden is er vlak vóór Rolduc een nieuwe verkeersweg in de richting van de Duitse grens aangelegd. Daardoor verviel de Heyendallaan, een oude steenweg vanaf de grens langs het kruis vóór Rolduc naar Chevremont. Rolduc had tot dan toe aan deze laan zijn adres ontleend. Maar toen onlangs de toegangsweg naar de inrijpoort van Rolduc aan de gemeente Kerkrade werd overgedragen, moest deze toegangsweg alsnog van een

- officiële naam worden voorzien. Op verzoek van Rolduc is er de benaming Heyendallaan aan gegeven, zodat er geen adressen gewijzigd hoefden te worden. Tegelijkertijd is de voormalige Heyendallaan gehandhaafd als wandelweg en deze pas getransformeerde wandelweg vanaf de nieuwe Heyendallaan naar de Duitse grens heet thans 'Kanunnik-Ernstpad'; de wandelweg naar het noorden, naar de Ailbertuslaan, heet thans 'Kanunnik-Kruyderpad' (genoemd naar Jan Joseph Kruyder (1763-1846), de jongere kanunnik die vóór 1817 kapeiaan en na dat jaar de directe opvolger van Ernst als pastoor in Afdien werd).
- 36 De Clercq, *Rolduc* (1975), 11. De opmerking over S.P. Ernst in de *Allgemeine Deutsche Biographie* VI (1877), 328: 'Deutsch scheint ihm nur in seinem limburgischen Dialekt geläufig gewesen zu sein', moet dan ook als niet ter zake dienend worden beschouwd.
- 37 De Clercq, Simon Pierre Ernst et "L'art de vérifier les dates", in: *De Gulden Passer* 31 (1953), 150.
- 38 Een en ander ontleend aan: De Clercq, *Rolduc* (1975), 116 en 37* - 38*, en aan het 'Rationarium facultatis philosophicae 1688-1797' van de Mainzer universiteit, gepubliceerd in: *Verzeichnis der Studierenden der alten Universität Mainz*, Lieferung 2 (Wiesbaden 1979), 295.
- 39 Een vertaling van de door S.P. Ernst in het Latijn geschreven samenvatting van de theologische opvattingen van Nicolaas Heyendal is te vinden bij De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, in: *Roda Sacra*, 15-69, speciaal 34-35.
- 40 R.H.A. Huysmans, De plechtige onderwerping aan de Bulle 'Unigenitus' te Rolduc in 1740, in: *Historisch Tijdschrift* 14 (1935), 297-307.
- 41 Zie De Clercq, Simon Pierre Ernst et 'L'art de vérifier les dates', 151; De Clercq, *Rolduc* (1975), 38* - 46*.
- 42 Al in 1954 heeft De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, 63, erop gewezen dat Ernst als bibliothecaris bij de acquisitie ten behoeve van de bibliotheek van Rolduc speciale interesse aan de dag legde voor Jesuitica en Jansenistica.
- 43 Met als titel: 'Notita de vita seu rebus gestis, et operibus tam editis quam manuscriptis Reverendissimi ac amplissimi Domini Nicolai Heyendal, 35ti Abbatis Rodensis'; zie in dit verband ook Gijzen, *Nikolaus Heyendal*, deel I, 26-28; en De Clercq, *Rolduc* (1975), 127-128.
- 44 Richard van Dülmen, *Propst Franziskus Töpsl (1711-1796) und das Augustiner-Chorherrenstift Polling. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Aufklärung in Bayern* (Kallmünz 1967), 114-115 en 178-183.
- 45 De correspondentie over de jaren 1758-1781 tussen Franziskus Töpsl en abt Haghen berust in: Bayerische Staatsbibliothek München (=BSM), clm nr. 26452.
- 46 S.P. Ernst, vanuit 'Roda 14 decembris 1786', aan Franziskus Töpsl, in: BSM, clm 26452, 611-616. Nog in 1798 zou Jean-François de la Hamayde (*1765), wiens leven als koorheer van Rolduc toen wegens deviant gedrag een betreurenswaardige wending had genomen en die dan inmiddels als legeraalmoezenier in Oostenrijkse dienst was getreden, naar aanleiding van een recent bezoek aan Polling aan S.P. Ernst - om hem weer voor zich in te nemen - onder meer schrijven: de bibliotheek van Polling "est triple de la notre, in qualitate, et quantitate"; hier geciteerd uit: De Clercq, *Rolduc* (1975). 193.
- 47 Abt Haghen, op 28 april 1773 vanuit Rolduc, aan Franziskus Töpsl in Polling, in: BSM, clm nr. 26452, 246-247.

- 48 Abt Haghen, vanuit Rolduc op 19 november 1779, aan Fr. Töpsl in Polling, in: BSM, clm 28452, 318vo.
- 49 Zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 68*-71*.
- 50 De Clercq, *Rolduc* (1975), 123. Nog in 1782 zou S.P. Ernst een uitnodiging van de Oostenrijkse autoriteiten om in Brussel (in de abdij Koudenberg) te komen werken aan de nieuwe edities van de *Acta sanctorum* van de Bollandisten afslaan; De Clercq, Simon Pierre Ernst et 'L'art de vérifier les dates', 156.
- 51 Abt Hagen, vanuit Rolduc op 6 december 1774, aan Fr. Töpsl in Polling, in: BSM, clm 26452, 296; zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 159.
- 52 Abt Haghen, vanuit Rolduc op 5 juli 1775, aan Fr. Töpsl in Polling, in: BSM, clm 28452, 306-307. Zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 131.
- 53 S.P. Ernst, vanuit Rolduc op 19 november 1778, aan Adriaan Kluit, in: Bibliotheek Universiteit Leiden, Afd. Letterkunde, inv. nr. 1000, orig., gedeeltelijk geciteerd door De Clercq, *Rolduc* (1975), 131.
- 54 De Clercq, *Rolduc* (1975), 144-145.
- 55 Aldus S.P. Ernst, op 1 juli 1783 vanuit Rolduc, aan François Clément, in: De Clercq, Simon Pierre Ernst et 'L'art de vérifier les dates', 176.
- 56 Zie L. Augustus, Een interessante briefwisseling tussen twee historici: S.P. Ernst en W.A. van Spaen, in: *De Maasgouw* 108 (1989), 200-209.
- 57 Zo wordt nog in 1787, in de eerste aflevering van het nieuw verschenen deel III van *L'Art de vérifier les dates*, op p. 150 met erkentelijkheid melding gemaakt van de ontvangen hulp: 'Cet article a été corrigé en un grand nombre d'endroits sur les observations de M. Ernst, Chanoin Régulier de l'Abbaye de Rolduc en Duché de Limbourg ...'.
- 58 "Cette étude, difficile d'elle-même, est trop peu encouragée pour qu'elle trouve beaucoup d'amateurs. On ne peut pas avoir non plus des librairies qui veulent en parler ...", S.P. Ernst, vanuit Rolduc op 27 juli 1789, aan Hendrik van Wijn, hier geciteerd uit: De Clercq, *Rolduc* (1975), 159; een parafrase van dit citaat biedt T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden 1715-1794* (Hilversum 1998), 321.
- 59 Zie De Clercq, De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc, in: *Rolduc's Jaarboek* 38 (1958), 84, noot 56.
- 60 Nadere gegevens over het theologisch onderwijs van S.P. Ernst bij De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, 63-64; De Clercq, in: *De Gulden Passer* 31 (1953), 151 en De Clercq, *Rolduc* (1975), 129-130.
- 61 Gijsen, *Nikolaus Heyendal*, deel I, 162-164.
- 62 De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, 62-63.
- 63 M.G. Spiertz, Jansenisme in en rond de Nederlanden 1640-1690, in: *Trajecta* 1 (1992), 153-156.
- 64 De Latijnse tekst van dit *carmen historicum* van S.P. Ernst uit 1780 is in 1958 door J. Rouwet en L. Engels van een Nederlandse vertaling en annotaties voorzien, en als zodanig uitgegeven als afzonderlijke bijlage (89-95) bij het artikel van De Clercq, De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc, in: *Rolduc's Jaarboek* 38 (1958), 69-87. Het hier opgevoerde citaat uit deze vertaling is aldaar te vinden op p. 95.
- 65 Voor de lotgevallen van deze twee ongelukkige koorheren, Th. Kreusch (1716-1783) en J.P. Vassender (1726-1783), zie: De Clercq, *Rolduc* (1975), 96, 111-112, 127, 128, 136,

- 141 en 144; alsook L. Augustus, Een koorheer sprong over de muur, in: *Rolduc's Jaarboek* 46 (1967/68), 66-75.
- 66 De volledige titel van dit werk van Ch. R. Billuart luidt: *Summa S. Thomae, hodiernis academiarum moribus accommodata, sive Cursus theologiae juxta mentem (in quantum licuit) juxta ordinem D. Thomae in sua Summa, insertis pro re nata digressionibus in historiam ecclesiasticam*, 19 dln (Luik 1746-1751).
- 67 '... hoc desiderium, haec spes nostra est, fore, ut Rev.ma dignitas Tua aliquem ex his seligere velit Auctorem deinceps futurum classicum, donec ex nobis ipsis exsurgat, qui institutiones theologiae (sic) ad usum scholae Rodensis ex praeclearis dignissimi Antecessoris Tui Heyendalii scriptis concinnet, quod faxit Deus optimus maximus, ut brevi fiat', hier geciteerd uit: De Clercq, *Rolduc* (1975), 142.
- 68 Volgens De Clercq, De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc, 85, zou *lector* Ernst in zijn onderwijs over de sacramenten zich vooral op de kerkvaders en de geschriften van Nicolaas Heyendal baseren en op 17 mei 1786 zou voor de laatste maal de openlijke verdediging hebben plaats gevonden van theses door theologanten die door Ernst waren opgeleid.
- 69 Het door Ernst opgeleverde fragment over de jaren 1701 en 1702 zou pas in 1908 door W. Goossens onder de titel Eene voortzetting der 'Annales Rodenses' worden gepubliceerd, in: PSHAL 44 (1908), 195-199.
- 70 Nadere bijzonderheden over deze prijsvraag en de bekroonde inzendingen bij Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden 1715-1794*, 398-399.
- 71 Volgens M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*, 84-85, verwekte de in 1788 te Maastricht gepubliceerde verhandeling van S.P. Ernst, *Histoire abrégée du Thiers-Etat de Brabant 'grote deining'*, omdat Ernst hierin aantoonde dat de samenstelling van de Derde Stand in de loop van de tijd was veranderd en dat de toenmalige vertegenwoordiging, dan beperkt tot de voornaamste steden, 'zijn oorsprong vond in de zestiende eeuw'. Toen dit werk van Ernst tijdens de Brabantse Omwenteling instemming vond bij de Vonckisten, werd het per decreet van 23 december 1788 verboden, zulks onder het voorwendsel dat deze Vonckisten onjuiste beginselen aanhingen; zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 154-155.
- 72 Zie: De Clercq, Cinq lettres de Corneille François Nelis à Simon Pierre Ernst, in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 14 (1934), 175-190.
- 73 De Clercq, *Rolduc* (1975), 149.
- 74 De Clercq in het lemma S.P. Ernst in: *Biographie Nationale de Belgique* 31 (1962), 303.
- 75 Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Land van Herle* 22 (1972), afl. 1, 73 en 76, noot 46.
- 76 De Clercq, *Rolduc* (1975), 153.
- 77 De Clercq, Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796, 64.
- 78 Deze exclamatie van Ernst wordt hier geciteerd uit een brief van 11 januari 1787 aan een onbekend gebleven adressaat, als zodanig gedeeltelijk gepubliceerd in: De Clercq, Simon-Pierre Ernst (1744-1817) et ses correspondants, 16.
- 79 Hier in vertaling geciteerd bij De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 17.
- 80 S.P. Ernst, op 16 maart 1787, aan Fr. Töpsl te Polling, in: BSM, clm 26452, 601-602: '... Quod fortunate accidit est quod Parochia illa non adeo vasta sit et abbatiae nostrae contigua sit, unde aliquale solatium in duris eventibus habere licebit' (601).

- 81 S.P. Ernst, op 20 juni 1787, aan Fr. Töpsl te Polling, in: BSM, clm nr. 26452, 620: '... In pastorali meo officio mihi minime placeo et centius ad pristinam meam solitudinem de die suspiro, dum me fere totum a litteris abstractum esse doleo, graveque mihi est cum omnis generis hominibus agere. Ecclesia etiam Parochialis etsi satis nitida quia tamen (multiplicato ad 700 incolarum numero, exceptis non adultis, cum ante centum annos ducenti tantum essent) nonnihil angusta est fastidium aliquod creat; res etiam oeconomica mihi molesta est supra quam dicere queam, et nisi me Dei, ut puto, voluntas hic retineret, modum inquirerem quo munere illo absolvi possem, neque is inventu difficilis foret. Sed quid responderem in illâ die Domino meo? Cum itaque sors iacta sit, homeros submitto jugo gravissimo, et id ago ut et animas curem et decorem domûs Dei quantum scilicet redditus, qui satis modici sunt Ecclesiæ patiuntur. Nunc saltem hoc obtinui ut tranquille agere liceat. Si enim Cæsareæ innovationes locum habuissent, via securis esse licebat pastoribus...' (620).
- 82 S.P. Ernst, op 13 augustus 1787, aan Franziskus Töpsl, in: BSM, clm 26452, 621vo.
- 83 S.P. Ernst, op 12 mei 1787, aan Fr. Töpsl, in: BSM, clm 26452, 667vo: '... Ex quo ex Abbatia nostra discessi et Ecclesiæ Parochialis loci Afden regimen suscepi jubente R^{mo} D^{no} Abbate meo, vix unquam bonâ valetudine usus fui, cum antea quamdiu in Abbatîâ ego Professorem et Bibliothecarium nunquam infirmatus fuerim, nescio an non præter loci humidi insalubritatem languorum meorum causa sit sollicitudo pastoralis et cura rei oeconomicae, in quâ admodum hospes sum, cum sese animus meus magis semper in studia inclinaverit'(667vo). Zie ook: F. Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Land van Herle* 23 (1973), 87.
- 84 De Clercq, Simon Pierre Ernst et 'L'art de vérifier les dates', 165-169; De Clercq, *Rolduc* (1975), 130.
- 85 De Clerq, *Rolduc* (1975), 154, 165 en 254-255.
- 86 S.P. Ernst aan de Keulse kanunnik Ferdinand Walraf, hier geciteerd uit: De Clercq, *Rolduc* (1975), 257.
- 87 Zie bijvoorbeeld de houding van pastoor Ernst ten opzichte van de dronkzuchtige koster, zoals vermeld bij De Clercq, *Rolduc* (1975), 160-161.
- 88 S.P. Ernst, op 6 maart 1789, aan Fr. Töpsl in Polling, in: BSM, clm nr. 26452, 642a^{vo}: '... duo mea scripta de Ordinibus Brabanticis quæ ultimo ad R.R. Dignitatem Tuam cum ceteris libris misi, divendi in Brabantia prohibita fuerunt, eo quod continerent *principia falsa* in jure publico Belgicarum Provinciarum...'.
89 Deze censuur bracht Ernst ertoe op 6 maart 1789 te noteren: 'Censura ista commentario alio non indiget quam isthoc: veritas odium parit' (die censuur verdient geen ander commentaar dan dit: de waarheid brengt haat voort), in: BSM, clm nr. 26452, 642a^{vo}.
- 90 Zie dienaangaande Arthur Minder, *Le Duché de Limbourg et la Révolution Brabançonne* (Pepinster 1946), 177-189, speciaal 186.
- 91 S.P. Ernst, op 22 november 1792 vanuit Afden, aan Fr. Töpsl, in: BSM, clm 26452, 669vo: '... templa spoliantur, cultus divinus aboletur, sacerdotium ejuratur, paganismus restauratur; in summo Templo Parisiensi visa est abominatio stans in loco sancto, infamis femina in summo altari divinis honoribus mactata. Prah! in quæ incidimus tempora!'.
92 Zie de in de vorige noot genoemde brief en vindplaats, 669vo; zie ook Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Land van Herle* 23 (1973), 94.
- 93 Deutz, *Studies betreffende de geschiedenis van de abdij Kloosterrade*, 154.

- 94 De Clercq, *Rolduc* (1975), 268-269; zie in dit verband ook punt 4 van de memorie van de hand van J.J. Kruyder, als executeur-testamentair van S.P. Ernst, ter nadere regeling van diens financiële nalatenschap, in: RAL, archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1967.
- 95 Zie dienaangaande de brief van J. Proumen, vanuit Goé op 24 januari 1807, aan S.P. Ernst, in: RAL, archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1894, orig.
- 96 Brief van J. Proumen, vanuit Goé op 24 januari 1807, aan S.P. Ernst, in: RAL, archief Kloosterrade, inv. nr. 1894, orig.
- 97 De Clercq, *Rolduc* (1975), 224 en 265. In de brief van 19 juli 1816 van M.G. Fonck aan S.P. Ernst heet het zelfs: '... A propos on me dit que vous étiez appelé pour un Évêché du Pays-Bas, j'approuve le choix, mais pas votre silence sur cet objet.'
- 98 Het doortastend optreden van S.P. Ernst in 1794-1797 en volgende jaren naar aanleiding van de opheffing en inbeslagneming van Rolduc en de terugkoop van bezittingen van de abdij wordt hierachter in een afzonderlijke paragraaf nog aan de orde gesteld.
- 99 Ch. de Clercq, Simon-Pierre Ernst (1744-1817) et ses correspondants, p. 37.
- 100 De letterlijke tekst van de vereiste 'Verklaring' uit de wet van 29 september 1795 (7 Vendémiaire An IV) luidt: 'Je reconnais que l'universalité des citoyens français est le souverain et je promets soumission aux lois de la république', hier geciteerd uit: F. Claes Bouuaert, *Les déclarations et serments imposés par la loi civile aux membres du clergé belge sous Le Directoire (1795-1801)* (Gembloux-Louvain 1960), 15.
- 101 Ten onrechte vermeldt De Clercq, *Rolduc* (1975), 186, dat Ernst deze *Observations* volledig anoniem te Maastricht zou hebben laten verschijnen.
- 102 *Observations sur la déclaration exigée des ministres des cultes, en vertu de la loi du 7 Vendémiaire An 4, par S.P. Ernst* (Maastricht juni 1797). Van deze *Observations* verscheen nog in hetzelfde jaar te Keulen een Duitse vertaling: *Bemerkungen über die durch das Gesetz vom siebenten Vendémiaire, vierten Jahr (29ten September 1795) von den Religionsdienern geforderte Erklärung, von S.P. Ernst, Pfarrer zu Afden ...* (1797); zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 186.
- 103 Ernst, *Observations ...* (1797), 3.
- 104 Ernst citeert in zijn *Observations ...* (1797), 5, de letterlijke tekst van de vereiste verklaring aldus: 'Je reconnois que l'universalité des Citoyens François est le Souverain, et je promets soumission et obéissance aux Loix de la République'. Een Nederlandstalige versie van dezelfde verklaring luidt aldus: 'Ik herkenne dat de algemeynheid der fransche Borgers den Souvereyn is, en ik belove onderwerping en gehoorzaamheid aen de wetten der Republiek', hier geciteerd uit: De Clercq, J.F.G. Huleu en zijn tijd, in: *Rolduc's Jaarboek* 36 (1956), 88, noot 47.
- 105 Ernst, *Observations ...* (1797), 7 en 14.
- 106 Ernst, *Observations ...* (1797), 27-31.
- 107 Ernst, *Observations ...* (1797), 33. Hij voegt hier nog aan toe: "Dumolard! ton nom sera à jamais cher aux François attachés à la Religion de leurs pères. Puissent tes paroles avoir inspiré tes sentimens à tous tes collegues!" Overigens zou deze Dumolard al op 4 september 1797 op beschuldiging van contra-revolutionaire gezindheid in ongenade vallen en worden verbannen.
- 108 Ernst, *Observations ...* (1797), 19-24; zie ook Bouuaert, *Les déclarations et serments*, 22.
- 109 Ernst, *Observations ...* (1797), 37-38.

- 110 *Waerschouwinge aen het Volk*, door J.G. Huleu, Aerts-priester der Metropolitaene Kerke van den H. Rumoldus tot Mechelen. *Over syn gevoelen ten opzigte van de Declaratie die door de Republiek van de Geestelyke wordt geëyscht* (Mechelen-Antwerpen 1797); 36 pp.). Nog in datzelfde jaar vertaalde de Luikse kanunnik J.L. Bellefroid (*1756), een goede kennis van S.P. Ernst, deze *Waerschouwinge* in het Frans en voorzag die vertaling van allerlei bijlagen.
- 111 De Clercq, J.F.G. Huleu en zijn tijd, 88-89.
- 112 *Réponse aux Observations de Mr. S.P. Ernst Curé d'Afden, sur la Déclaration exigée des Ministres des Cultes en vertu de la Loi du 7 Vendémiaire An 4*. Par P.D. Prêtre [80 pp.]. Op pagina 78 van deze *Réponse* maakt de auteur zich alsnog bekend als: 'P. Dedoyar, Prêtre'.
- 113 *Réflexions contre les Observations de Mr. S.P. Ernst, Curé d'Afden, sur la déclaration exigée des Ministres des Cultes en vertu de la Loi du 7 Vendémiaire An 4* [80 pp.], als zodanig vermeld bij De Clercq, Rolduc (1975), 187.
- 114 *Motifs qui empêchent les ministres du culte de faire la déclaration*, eveneens vermeld bij De Clercq, Rolduc (1975), 188.
- 115 *Apologie des Ministres du Culte, qui ont prêté la Déclaration exigée par la loi du 7 Vendémiaire an 4. Contre les Critiques de MM. Dédoyar et Vanhoren, les Motifs de Malines et autres brochures, par S.P. Ernst* (Maastricht 1797; XXVIII + 142 pp.).
- 116 Ernst, *Apologie ...* (1797), V, XV en XVIII: "Il n'y a ici ... que les Moines de Rolduc, qui aient fait la Déclaration, ce qui n'est pas étonnant, puisque cette Abbaye est une pépinière à Jansenistes".
- 117 Ernst, *Apologie ...* (1797), xviii: 'C'est là notre rempart. Hic murus ahenus esto/ Nil conscire sibi, nullâ pallescere culpâ. HORAT.' (... ja dat moet de onwrikbare muur zijn: zuiverheid van geweten zonder schuldbeladen angst); dit motto dat hij ook nog in 1802 zou gebruiken, ontleende Ernst aan Horatius, namelijk diens *Epistulae*, I, I, 60-61.
- 118 Ernst, *Apologie ...* (1797), v, xxv en xxvii.
- 119 De formulering van de voorgeschreven eed luidt aldus: 'Je jure haine à la royauté et à l'anarchie, attachement et fidélité à la République et à la Constitution de l'an III'.
- 120 Zie Jos. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond en van de Bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*. Voortgezet door W. Goossens, deel IV, eerste stuk (Roermond 1927), 76. Zie in dit verband ook Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*, 209-211.
- 121 De letterlijke tekst van het verslag over deze Luikse kerkelijke vergadering op 14 september 1797 in: De Clercq, Rolduc (1975), 190. In een afzonderlijke noot, in de vorm van een Nota Bene, heeft vicaris-generaal H. Rougrave de interpretatie van datzelfde besluit een week later nog eens expliciet verwoord: 'N.B. Par la haine à la royauté, on entend précisément une promesse de ne rien faire directement ou indirectement pour rétablir la royauté en France en culbutant le gouvernement existant, et c'est uniquement le but de Loi du 7 Vendémiaire an IV et de celle du Fructidor an V' (onder ede bedoelde men precies toe te zeggen niets direct of indirect te ondernemen om het koningschap opnieuw in Frankrijk te vestigen, door het bestaande staatsbestuur omver te werpen, en dat was enkel en alleen het doel van de wet van 29 september 1795 en die van 5 september 1797) (190).
- 122 Zie dienaangaande Alfred Minke, *Zwischen Lüttich und Aachen: Die katholische Kirche und ihre Priester im Zeitalter der französischen Revolution (1798-1799)*, in: ZAGV 100 (1995-96), 289-326, speciaal 302-308.

- 123 Zie Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*, 227; Rogier m.m.v. Spiertz, Limburg in de Franse Tijd, 689-690.
- 124 L. Augustus e.a. (red.), *Heil en Broederschap in het kanton 's-Hertogenrade*, 75 en 122-123.
- 125 S.P. Ernst, *Entretien d'un Curé et d'un laïc sur la question: Est-il permis d'assister aux messes des prêtres assermentés en vertu des lois du 7 Vendémiaire an 4 et du 19 Fructidor dernier; et quel est le sens de ces serments* (Maestricht 1797; IV + 28 pp). Kort daarop verscheen een Duitse vertaling: *Gespräch zwischen einem Pfarrer und einem Laien über die Frage: Darf man den Messen der neubeeideten Priester Beywohnen, und welcher ist der Sinn des von Ihnen geleisteten Eides? Herausgegeben von S.P. Ernst Pfarrer zu Afden* (Aachen 1798; 54 pp.). Een gedeeltelijke vertaling in het Nederlands nam J.G.H. Huleu in 1798 op in deel IV van zijn *Plichten van allen Catholyken Borger* (Mechelen 1798), onder de titel: 'Saemenspraecke tusschen eenen Pastor en zynen Parochiaen, over het hooren van de Misse der geëede Priesters van 19 Fructidor 5e jaer, anders 4 September 1797. Voor een deel getrokken uyt het geleert werk van S.P. Ernst, Pastor van Afden'; zie dienaangaande De Clercq, J.G.H. Huleu en zijn tijd, p. 91-92, noot 66, ook vermeld bij De Clercq, Rolduc (1975), 194.
- 126 *Explanatio formulae jurisjurandi de odio in regiam potestatem etc. Gallicè Parisiis editam Latinam fecit adjuncta Praefatione apologetica adversus epistolam pastoris anonymi. S.P. Ernst Pasor in Afden, Trajecti ad Mosam Anno VI (1798), [xxxij + 22 pp.].* Als 'Addenda ad Praefationem' publiceerde Ernst in deze *Explanatio* in een Latijnse vertaling van zijn hand de nog tijdig ontvangen brief van J.W. Marx, administrator van het bisdom Keulen. Deze Johan Werner Marx had bij schrijven van 29 mei 1798 Ernst laten weten dat de paus inzake de eed van haat niets had besloten en dat geen uitspraak dienaangaande van hem viel te verwachten (*Explanatio*, p. XXIX); zie ook De Clercq, Rolduc (1975), 195.
- 127 *Réflexions sur le Décret de Rome et la Décision de quelques Évêques, relativement au serment de haine &c, exigé en vertu de la loi du 19 fructidor an 5. Par M. *, ami de la Vérité & de la Paix* (Maestricht 1798; [XXIV + 96 pp.]. Overigens zou S.P. Ernst in een particuliere brief van 6 april 1802 aan C. Caenen de brochure *Réflexions sur le Décret de Rome...* van zijn hand uitdrukkelijk als niet-anoniem aanduiden.
- 128 *Examen de la seconde lettre du jurisconsulte français au ci-devant notaire des Pays-Bas, sur la communication en fait de Religion avec les Prêtres qui ont prêté le serment de hain à la royauté. Pars S.P. Ernst Curé d'Afden, Canton de Rolduc ...* (Maestricht 1798; VIII + 46 pp.); De Clercq, Rolduc (1975), 196.
- 129 De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 36.
- 130 Zie De Clercq, Rolduc (1975), 196-197, waar ook de volledige titels van de betreffende brochures van S.P. Ernst worden opgevoerd.
- 131 *Encore un mot sur le Serment de haine à la royauté et la rétractation en ordonnée par les réponses de M. di Pietro ... Par un homme de sang froid. A Anvers [1800; 56 pp.];* zie ook Minke, Zwischen lüttich und Aachen..., in: ZAGV 100 (1955-96), 309.
- 132 "... Mais le serment du 19 Fructidor, Citoyen Sénateur, étant plus équivoque dans ses expressions, restera toujours une arme dans les mains des ennemis de ce serment, si le Gouvernement ne fait quelque déclaration authentique sur son sens, en rappelant et les lois mêmes et d'autres actes pour fixer son sens à l'éloignement de rétablir la royauté en France et à la simple soumission à la constitution de l'an 3."

- 133 Deze brief van 17 maart 1800 van S.P. Ernst aan Ch.J. Lambrechts is vrijwel volledig tweemaal gepubliceerd in: De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 37-39; en in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 202-203.
- 134 De Clercq, *Rolduc* (1975), 80*.
- 135 De volledige titel luidt: *Trois lettres d'un homme à trois grand-vicaires, Corneille Lemaigre de Namur, J.H. Lantsheere de Malines, et Titius de Liège; Pour les Pretres nommés Fidèles, relativement au serment de haine, à la promesse de fidélité et au schisme. Funiculus triplex difficile rumpitur. Eccle. IV, 12* (Maastricht 1800; VI + 94 pp.); zie ook De Clercq, *Rolduc* (1975), 204.
- 136 De Clercq, *Rolduc* (1975), 204.
- 137 Hier ontleend aan: De Clercq, F.F.G. Huleu en zijn tijd, 98; de betreffende brief van Ernst dateert van 2 mei 1800.
- 138 Het betreffende 'extraït' uit de *Journal du département de la Meuse Inférieure* van 23 Floréal an VIII (13 mei 1800) is gepubliceerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 82*-83*.
- 139 Zie voor volledige titels en strekking van deze brochures: De Clercq, *Rolduc* (1975), 205.
- 140 Het betreffende fragment uit de *Journal du département de la Meuse Inférieure* van 2 Brumaire an IX gepubliceerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 84*. Nog in december 1800 herhaalde Ernst zijn kritiek op de handelwijze van bisschop François de Méan in een andere brochure van zijn hand: *La mauvaise foi dévoilée ... avec quelques Observations sur les Lettres pastorales de M. l'Évêque de Liège. Par S.P. Ernst, curé d'Afden* (Maastricht 1800; VI + 42 pp.).
- 141 De titel van deze *Réponse de Monseigneur le Nonce de Cologne à quelques Jureurs de Liège ...* vermeld bij De Clercq, *Rolduc* (1975), 206.
- 142 *Le serment de haine et le schisme considérés dans une Lettre de M. le Nonce de Cologne, du Janvier 1801, à quelques Prêtres sermentés...* (1801; ii + 38 pp.), vermeld bij De Clercq, *Rolduc* (1975), 207.
- 143 De Clercq, Simon-Pierre Ernst 1744-1817 et ses correspondants, 41; De Clercq, *Rolduc* (1975), 207.
- 144 Aldus De Clercq, *Rolduc* (1975), 212.
- 145 In de verschillende diocesen verschenen er namelijk ook allerlei versies in druk. De vicarissen-generaal van het bisdom Doornik deden al op 17 december 1801 een gematigde herroepingsformule uitgaan; zie: De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 42.
- 146 De Clercq merkte in 1954 op: "...nous ignorons cependant si ... le curé d'Aefden fit sa rétractation", in: Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 42.
- 147 De Clercq, *Rolduc* (1975), 215.
- 148 S.P. Ernst schreef op 6 april 1802 aan Candide Caenen dienaangaande: "...L'Administrateur de notre Diocèse [namelijk J.W. Marx] a admis notre formule et l'a même publiée avec le Bref" in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 90*; de betreffende formulering is door De Clercq aldaar uitgegeven, 81*-82*.
- 149 De vicarissen-generaal van het bisdom Doornik brachten al op 17 december 1801 een gematigde herroepingsformule uit; zie: De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 42.
- 150 De Latijnse tekst van de *Formula Declarationis* gepubliceerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 82*.

- 151 De tekst van de betreffende verklaring luidt: "Je Soussigné ..., demeurant dans la commune de ..., déclare, que j'adhère au concordat et que je suis de la communion de Mr. Jean-Evangéliste Zaepffel, Evêque de Liège, nommé par le premier Consul, institué par le Pape. En foi de quoi j'ai signé cette, le ... du mois de ..., an X"; hier geciteerd naar: De Clercq, Simon-Pierre Ernst et ses correspondants, 44, noot 110, en naar De Clercq, Rolduc (1975), 219. Zie in dit verband ook A. Minke, *Un prélat concordataire dans les départements réunis: Mgr. Zaepffel évêque de Liège (1802-1808)* (Louvain-la-Neuve - Bruxelles 1985), 159-160, 234-235.
- 152 Deze uitlating dateert van 18 januari 1803; zie De Clercq, Rolduc (1975), 92*.
- 153 *Observations pacifiques sur quelques écrits anonymes contre le catéchisme à l'usage de toutes les Églises de l'Empire Français* (1806).
- 154 Wiertz, Het einde van de Abdij Rolduc, in: *Het Land van Herle* 25 (1975), 9-11.
- 155 Een ontwerp (in het handschrift van S.P. Ernst) van dit rekest van maart 1795 namens de kanunniken van Rolduc, in casu de "Vicaires de différentes Paroisses", om te worden ingediend bij de "Citoyens composants l'administration de l'Arrondissement de Maestricht", berust in: RAL, archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 844.
- 156 Nadere bijzonderheden bij De Clercq, Rolduc (1975), 172-173.
- 157 De aan Jean-François de la Hamayde dienaangaande verleende instructie gepubliceerd in: De Clercq, Rolduc (1975), 174.
- 158 Deze door S.P. Ernst geredigeerde verklaring gepubliceerd in: De Clercq, Rolduc (1975), 175-176.
- 159 De Clercq, Rolduc (1975), 177.
- 160 In augustus 1797 zouden ook de met onderwijs en ziekenzorg belaste kloosters in deze negen departementen alsnog worden opgeheven.
- 161 Een handgeschreven exemplaar van dit door S.P. Ernst opgestelde protest van 15 december 1796 ("le 25. Frimaire 5e année Republic.") berust in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1998. A. Flament heeft het onder de titel 'Protest van de kloosterlingen van de abij van Rolduc tegen de inbezitneming der abdij door de Franschen' volledig (met de namen van de 15 ondertekenaars) gepubliceerd in: *De Maasgouw* 6 (1884), 1011-1012. Zie voorts De Clercq, Rolduc (1975), 182-183, en L. Augustus e.a., *Heil en Broederschap in het Kanton 's-Hertogenrade*, 58.
- 162 Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*, 194.
- 163 Deze door Ernst opgestelde tekst berust in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1998, en draagt een datum in gregoriaanse kalenderstijl: "Ainsi fait à Afden le 26 Fevrier 1797".
- 164 Een ontwerp-verklaring in het handschrift van S.P. Ernst berust in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1998, en draagt als dagtekening: "fait à Afden le 12 Ventose 5 année Republ." [2 maart 1797].
- 165 Al deze akten, ook die van enkele niet-Rolducse geestelijken, berusten in een omslag in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1999.
- 166 Deze verklaring ("Fait à Afden le 22 Mars 1797") berust in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1998.
- 167 Deze verklaring ("Fait à Afden le 22 mars 1797") berust eveneens in RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv.nr. 1998.
- 168 Opvallend ontbraken bij die bijeenkomst op 22 maart 1797 te Afden de externe kanunniken uit de regio Eupen-Limbourg.

- 169 Al op 1 maart 1797 waren drie pachtboerderijen van Rolduc in het openbaar verkocht; twee werden gekocht door de al genoemde Maastrichtse advocaat Theunissen in opdracht van Jean Marcel Schirbach en Joseph Muller, beiden kanunnik van Rolduc. De koper van de derde pachthoeve Jean Guillaume Dens was eveneens een kanunnik van Rolduc, maar hij figureerde op de openbare verkoop als priester die te Neus (in het arrondissement Krefeld van het departement van de Roer) woonachtig was; zie A. Flament in: *De Maasgouw* 6 (1884), 1022. Deze J.G. Dens zou de door hem ten behoeve van alle kanunniken aangekochte pachthoeve Kloosteranstel al in 1802 - tegen alle afspraken in - als particulier persoon en tot eigen profijt verkopen, maar Ernst slaagde er in maart 1804 alsnog in bij gerechtelijke uitspraak ten behoeve van zijn confrères van dezelfde Dens een fikse afkoopsom los te peuten; zie dienaangaande De Clercq, *Rolduc* (1975), 220-221 en 229.
- 170 Een nadere beschrijving van de betreffende abdijgoederen, pachthoeve en molen biedt A. Flament in: *De Maasgouw* 6 (1884), 1014; zie ook L. Augustus e.a., *Heil en Broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800*, 61.
- 171 Aldus A. Flament op grond van het proces-verbaal van die openbare verkoop, in: *De Maasgouw* 6 (1884), 1026.
- 172 Al deze bedragen vermeld bij De Clercq, *Rolduc* (1975), 185-186; vergelijk in dit verband ook De Clercq, De mislukte poging tot oprichting van een seminarie te Rolduc in 1817-1818, in: *Jaarboek Rolduc* 1961/62, 109.
- 173 Nadere bijzonderheden over persoon en werkzaamheid van Jean Proumen (1753-1827) biedt De Clercq, De kloosterhervoming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc, 86. Zie in dit verband ook Minke, *Un prélat concordataire dans les départements réunis: Mgr Zaepffel évêque de Liège*, 308-309.
- 174 Heel wat brieven van J. Proumen aan S.P. Ernst bevinden zich in: RAL, Archief Abdij Kloosterrade, inv. nr. 1894. De citaten zijn ontleend aan de brief van Proumen aan Ernst van 26 november 1800.
- 175 De Clercq, *Rolduc* (1975), 208. Een enkele confrater-zielzorger, Guillaume Ernst (overigens géén familie van Simon Pieter) die ook bij dat beraad te Eupen aanwezig was, toonde zich hevig verontwaardigd over dit plan van Proumen. Hij weigerde dan ook in te stemmen met het plan van die 'clique'.
- 176 De betreffende bepalingen gepubliceerd in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 209-210.
- 177 De betreffende, door Caprara gebruikte formulering in: De Clercq, *Rolduc* (1975), 221.
- 178 Zie De Clercq, *Rolduc* (1975), 92*.
- 179 De Clercq, *Rolduc* (1975), 231. Van de 34 lots waren er twee (de helft van de hoeve Neumerbern) gereserveerd voor (claims namens) overleden confraters en voor een waarborgfonds. Deze twee lots werden later door S.P. Ernst verkocht aan Arnold de la Haye; de opbrengst van deze verkoop kwam via een testamentaire beschikking van Ernst alsnog ten goede aan het abdijcomplex, zie De Clercq, De mislukte poging op oprichting van een seminarie te Rolduc in 1817-1818, 110 en 116, noot 8, en De Clercq, *Rolduc* (1975), 269.
- 180 De Clercq, De mislukte poging tot oprichting van een seminarie te Rolduc, 110-112.
- 181 De Clercq, *Rolduc* (1975), 268-269.
- 182 De Clercq, De mislukte poging, 114.
- 183 Ook enkele andere voormalige kanunniken van Rolduc zouden hun aandelen uit 1804 alsnog aan het Luikse seminarie schenken.

MARCEL VAN DER HEIJDEN

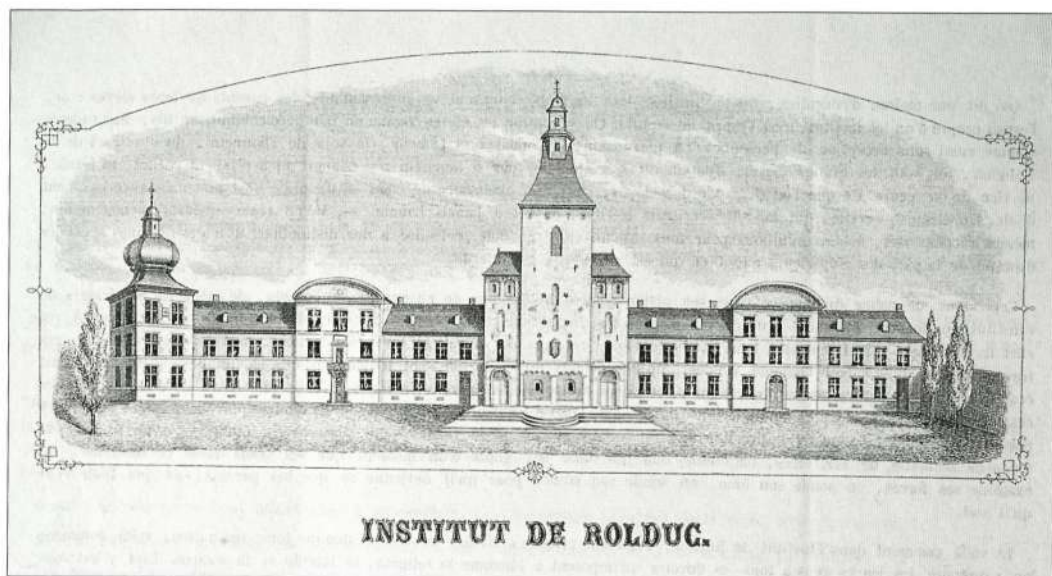
Van Langue Flamande tot Nederlands

*Over het vak Nederlands en de
Nederlandstalige cultuur op het
Tweede en Derde Rolduc (1831-1920)*

HET VELD VAN ONDERZOEK

In 1796 werd de abdij Kloosterrade-Rolduc (het Eerste Rolduc) door de Fransen opgeheven. In 1831 opende de bisschop van Luik mgr. C.R.A. van Bommel in de gebouwen van de voormalige abdij een klein-seminarie voor zijn bisdom: het Tweede Rolduc. Dit seminarie werd in 1843 verplaatst naar St.-Truiden. In hetzelfde jaar werd het Derde Rolduc geopend: een, in de woorden van zijn eerste directeur Henri Peters, 'katholiek instituut voor geheel Nederland en aangrenzende landen'. Het zou meer dan een eeuw lang, tot 1946, behoren tot de vooraanstaande katholieke kostscholen met instellingen voor voortgezet onderwijs.

In het voortgezet onderwijs hebben we allemaal Nederlands gehad, met meer of minder plezier. 'Nederlands' is een benaming die heel wat onderdelen kan overkoepelen: grammatica, stijl leer, opstellen maken, woordenschat, lezen, voordracht, literatuur, literatuurgeschiedenis.

Rolduc, westzijde.
Uit een negentiende-eeuws prospectus (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 433).

In dit artikel wil ik enkele vragen over dit veelkoppige vak proberen te beantwoorden. Welke inhouden had het vak Nederlands op Rolduc? Hoe werden ze aan de leerlingen gepresenteerd? Bevatten andere vakken of activiteiten wellicht elementen die later verhuisd zijn naar het vak Nederlands? Of omgekeerd? Is er een typisch Rolducse aanpak te bespeuren?

Ik wil dit alles nagaan voor het Tweede Rolduc en voor het Derde Rolduc tot de tijd dat de HBS en het nieuwe gymnasium op Rolduc goed en wel vorm gekregen hebben. Deze nieuwe schooltypen berustten op de wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863, respectievelijk op de wet op het Hoger Onderwijs van 1876. De reden van deze gekozen eindterm is, dat deze wetten voor het eerst het vak Nederlands verplicht stelden, centrale eindexamenregelingen kenden, met omschreven vereisten voor de te examineren vakken, en meer toegespitste bevoegdheidseisen voor de leraren bevatten. Dit alles had een sterk uniformerende werking. Ook begonnen er van die tijd af steeds meer schoolboeken te verschijnen. Ook dat leidde uiteraard tot een zekere mate van uniformering. Rolduciens namen voor het eerst deel aan de nieuwe examens in respectievelijk 1874 en 1882.¹ Ons onderzoek zal zich richten op de voorlopers van de genoemde nieuwe schooltypen. Voor het gymnasium is dat wat ik de *humaniora* zal noemen, voor de HBS wat op Rolduc aanvankelijk de *Cours Spéciaux* heette en later het Institut, met name de Nederlandse tak daarvan: het Institut Hollandais (er was ook een Institut Allemand, voor Duitstalige leerlingen).² We willen de ontwikkeling volgen van het schoolvak Nederlands, op Rolduc, maar zoveel mogelijk gezien in een wijder kader. Voor literaire activiteiten buiten het onderwijs in de klas zullen we verder gaan in de tijd, omdat hierin later dan in de lessen een specifiek Rolducse cultuur te bespeuren zou kunnen zijn. De ook op Rolduc

gevestigde Normaalschool (1836-1892) blijft buiten beschouwing. De 'normalisten' volgden eerst drie jaar algemeen voortgezet onderwijs - Cours Spéciaux, Institut Hollandais, HBS - alvorens aan hun tweejarige beroepsopleiding tot onderwijzer te beginnen. Het programma voor Nederlands op de normaalschool lijkt nogal op dat van de humaniora en de Cours Spéciaux, zoals we dat verderop nog zullen zien.³ Ook de Handelsschool, loot aan de stam van de HBS en op Rolduc in 1896 geopend, blijft onbesproken.⁴

Het schoolarchief van Rolduc is een rijk archief, maar het voorhanden zijnde materiaal laat toch niet toe een min of meer volledig en samenhangend beeld te schetsen van wat ons hier bezighoudt. Het is in hoeveelheid en aard ook sterk wisselend over de jaren verdeeld, wat opzet en inhoud van dit artikel sterk heeft beïnvloed.

Het onderwijsbestel

Toen in 1831 mgr. C.R.A. van Bommel in Rolduc de poorten van zijn klein-seminarie opende, viel grosso modo de huidige provincie Limburg, ook Rolduc, de facto nog onder het gezag van de nieuwe Belgische regering in Brussel. Deze had de wetgeving die de vrijheid van de scholen beperkte, opzij geschoven, wat de katholieke instellingen weer meer speelruimte gaf. Het gevolg was, dat belangrijke modernisering die sinds 1792 in de zuidelijke Nederlanden waren ingevoerd - doorbreking van de hegemonie van de klassieken, invoering van nieuwe vakken - ongedaan werden gemaakt, althans als verplichting. Het gevolg was ook dat vooral katholieke scholen weer teruggrepen naar het oude humaniora-model van de Latijnse scholen en de jezuïetencolleges, dat internationaal verbreid was en bijna geheel beruiste op de studie van de klassieken. In tegenstelling tot de door koning Willem I vóór de Belgische afscheiding (1830) in het Zuiden in gang gezette vernederlandsing werd daar nu het Frans in de scholen steeds meer de voertaal.

In 1839 werd tussen Willem I en de Belgische regering de vrede getekend. Er kwam een Nederlandse provincie Limburg, waarin Rolduc lag. In het Noorden was de positie van de aloude Latijnse school onaangetast gebleven. Latijnse schrijvers werden er gelezen, en bestudeerd op hun inhoud: alles wat in het leven van belang was om te weten, afgezien van het geloof, was hierin immers vervat. Maar ook de vormaspecten kregen volop aandacht, omdat men van mening was dat daarin het summum lag van wat de beschaving literair bereikt had. Die vormaspecten, de gereedschappen van de dichter, de redenaar en de prozaschrijver, werden beschreven in de poetica en de retorica. In principe gold hetzelfde voor de Griekse schrijvers, al werd hier minder werk van gemaakt. Met enige overdrijving kan men alle andere vakken hulpvakken van de oude talen en hun literaturen noemen.

Dit studieprogramma had een internationale herkomst. De moedertaal was een insluipsel van later tijd, en hoorde niet tot de kern. Er werd enige - niet veel - plaats ingeruimd voor oude en nieuwe geschiedenis, mythologie, oude

en nieuwe aardrijkskunde en wiskunde. Jongens die niet voorbestemd waren voor een universitaire studie, konden naar een zogenaamde Franse school, een onvast schooltype, waar Frans en andere moderne talen, meestal ook Nederlands, en wiskunde en natuurwetenschappelijke vakken werden gegeven. Aan dit soort vakken werd steeds meer behoefte gevoeld, zodat ook de meeste Latijnse scholen ze in een zogenaamde Tweede Afdeling gingen aanbieden. Na 1845 was dit voorgeschreven, wilde men tenminste voor de school aanspraak maken op de titel 'gymnasium' in plaats van 'Latijnse school', waarmee deze laatste term de kwalificatie werd van een verouderd schooltype, zonder de 'moderne' vakken. Nederlands bleef echter nog steeds niet-verplicht, noch op het gymnasium, noch op de Franse school; op dit laatste schooltype was niets voorgeschreven. Er was één rijksinspecteur voor alle (openbare) gymnasia en Latijnse scholen, H. Wijnbeek. Deze drong wel aan op het invoeren van 'nieuwe' vakken, waaronder Nederlands. Toen hij echter, onder protest, op 78-jarige leeftijd uit zuinigheidsoverwegingen zijn ontslag kreeg, was het voorlopig uit met deze tak van de inspectie.

De Cours Spéciaux, later Institut Hollandais, door het Derde Rolduc opgericht omdat het ook jongens opnam die niet voor priester en ook niet aan de universiteit zouden studeren, zijn te beschouwen als zo'n Tweede Afdeling.

Wie van mening is, dat tot tegen het eind van de negentiende eeuw een gymnasiast een maatschappelijk weinig aangepaste opleiding genoot, heeft waarschijnlijk gelijk. Hier staat tegenover, dat het handjevol jongelui dat - via een toelatingsprocedure die over het algemeen weinig voorstelde - naar de universiteit ging, naar welke faculteit ook, daar eerst propedeuse moest doen, een restant van de middeleeuwse artes-faculteit, met examens in wiskunde en natuurwetenschappen. Naar analogie hiervan werden op Rolduc de filosofiestudenten in deze vakken geëxamineerd.⁵ Kennis van het Latijn kwam overigens aan de universiteit wel van pas, want in Nederland handhaafde men hier min of meer - niet in alle vakken - deze vroegere internationale geleerdentaal nog als voertaal.⁶

Aan deze langzamerhand onhoudbare kwakkeltoestanden kwam een einde met de doorvoering van de hierboven al genoemde wetten. Het vak Nederlands beëindigde in het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs zijn ondergrondse bestaan.⁷

De neerlandistiek op de universiteit

Is het schoolvak Nederlands pas in de loop van de negentiende eeuw ontstaan, de basis ervan, de neerlandistiek op academisch niveau, is nauwelijks ouder. Dominee Matthijs Siegenbeek, de eerste hoogleraar, begon in 1797 in Leiden zijn onderwijs in de 'Nederduitsche welsprekendheid'. Deze discipline was vooral in het leven geroepen ten behoeve van toekomstige juristen en predikanten, die op de Latijnse school wel vertrouwd waren

geraakt met de welsprekendheid van Demosthenes, Cicero, Quintilianus e tutti quanti, maar die toch ook zeer gebaat zouden zijn met welsprekendheid van eigen bodem. Hiertoe begaf Siegenbeek zich ook in de Nederlandse literatuurgeschiedenis, om schrijvers te vinden die hij ten voorbeeld kon stellen. De vrucht hiervan was onder meer zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. De middeleeuwen hadden in zijn ogen geen werken te bieden, 'die, als voortbrengselen van vernuft en goeden smaak, eene bijzondere aanbeveling verdienen.' De zeventiende eeuw vooral leverde de grote voorbeelden: Hooft, Vondel, Coornhert en anderen.⁸ Bij zijn oordeel hechtte hij grote waarde aan taalzuiverheid (geen bastaardwoorden en -uitdrukkingen), vernuft (vindingrijkheid en afwisseling in de behandeling van de stof) en verbeeldingskracht. Siegenbeek stelde op verzoek van de regering ook spellingregels op, ingevoerd in 1805, de eerste officiële spellingregeling in Nederland. Na Siegenbeek werden spoedig ook aan de andere Nederlandse universiteiten hoogleraren aangesteld. Het begrip 'letterkunde' omvatte een breder scala van werken, bijvoorbeeld ook geschiedwerken, dan later gebruikelijk zou worden. Tot het midden der negentiende eeuw stond de academische neerlandistiek in het teken van de klassieke welsprekendheid, stijlleur en aanverwante nuttige disciplines. Pas toen begon de letterkundige geschiedenis meer cultuurhistorisch en esthetisch bestudeerd te worden. Ook de taalkunde ontworstelde zich aan de welsprekendheid. Het heeft geduurd tot de doorvoering van de wet op het Hoger Onderwijs van 1876 voordat men aan de universiteit kon afstuderen in het vak Nederlandse taal- en letterkunde.⁹

DE ONDERWIJSPROGRAMMA'S OP ROLDUC

Het Tweede Rolduc, 1831- 1843

Mgr. Van Bommel gaf in zijn 'Bevel-brief' van 26 augustus 1831¹⁰ een blauwdruk van het onderwijs op zijn datzelfde jaar nog te starten seminarie. 'De voornaamste zorg zal voor de vorming van het hart zijn', aldus Van Bommel. Na de humaniora volgt een tweejarige filosofie cursus. 'De humaniora hebben eenen lageren en eenen hogeren cursus. In den eersten leert men gezamenlijk de grieksche en latijnsche, de hoogduitsche en fransche talen. Deze laatste is de taal van het gesticht, alhoewel men van de syntaxis¹¹ af de jeugd ook zal gewennen, zich in het latijn uit te drukken. In den tweeden zal men de zuivre beginselen der letterkunde doen putten uit de beste schrijvers der oudheid en nieuwen tijd, zoo wel geweide (sic) en kerkelijke als heidensche en wereldlijke dichters en redenaren, die men zal leeren elkander tegenoverstellen, en bij vergelijking beoordeelen. Hierdoor zal men trachten eenen zuiveren smaak voor kanzelwelsprekendheid te vormen, terwijl men niet alléén van stel- en schoone schrijftrant, maar ook van uitspraak en voordracht veel werk zal maken.' Verder zal er natuurlijk degelijk onderwijs

in de godsdienst gegeven worden. Hierbij 'zullen alle bij-takken van onder-
rigt, over aardrijkskunde, geschiedenis, oudheden, etc., gevoegd worden, in
zoo verre althans deze de wetenschap van den godsdienst volmaken.' Tot de
humaniora zullen alleen worden toegelaten jongens die priester willen wor-
den, mits ze minstens 12 jaar zijn, gezond, 'van goeden imborst, en ordente-
lijke opvoeding' en in staat vlug te lezen en te schrijven en onderwezen zijn
in 'de gronden hunner moedertaal en der Rekenkunde'.

Van Bommel had ervaring in dit soort zaken. Hij had al in 1817, als jong
priester, ten behoeve van de kerk in Holland en Zeeland het seminarie
Hageveld, bij Velzen, opgericht, ook met humaniora en twee jaar filosofie.
Hij gaf er zelf onderwijs in godsdienst en literatuur en leidde het instituut, tot-
dat Willem I in 1825 alle seminaries liet sluiten. Er werd veel aandacht
besteed aan welsprekendheid. De Luikse bisschop Van Bommel voelde zich
op een school zeer in zijn element. Hij nam persoonlijk op Rolduc deel aan de
voorbereidingen voor het eerste schooljaar. In die tijd begon het schooljaar
begin oktober. Ook later bleef hij door correspondentie en bezoeken nauw bij
zijn instituut betrokken. In brieven aan de directeur en leraren benadrukte hij
herhaaldelijk het belang dat hij hechtte aan een opleiding tot goed humanist,
goed filosoof en goed filoloog, en aan het vermogen om een goede tekst te
maken, in het openbaar boeiend te spreken en goed voor te lezen ('la vraie
gymnastique ecclésiastique').¹² Vorming en uitdrukkingsvermogen zijn belang-
rijker dan veel weten. Dat was ook op de jezuïetencolleges zo.¹³ Toch was Van
Bommel ook voorstander van invoering van nieuwe vakken, zoals geschiede-
nis, aardrijkskunde, wiskunde en rekenen, en hij spoorde de leraren van
Rolduc aan zelf leerboeken te maken, als ze er niet waren.¹⁴

Uit de Luikse jaren van Rolduc beschikken we over alle, wat je zou
kunnen noemen onderwijsprogramma's of examenprogramma's.¹⁵ Elk jaar
werd een brochure gedrukt waarin de stof stond opgesomd waarover de
leerlingen aan het einde van het schooljaar zouden worden geëxamineerd.
De examens bestonden uit een schriftelijk en, enkele weken later, een mon-
deling gedeelte. Het mondeling had in augustus plaats tijdens een openbare
zitting, gepreseed door de bisschop, als het 'bevoegd gezag'. Aansluitend
hieraan vond de prijsuitreiking plaats.

De teksten van de programma's verschillen in volledigheid en formule-
ring, zodat het totaalbeeld wat bibberig is. Het oudste programma, dat van
het schooljaar 1831-1832, is summier, evenals die van 1833 en 1834. Aan
talen worden genoemd: Latijn, Grieks en Frans. Het program van 1835 is wat
uitvoeriger. Het spreekt - in het Frans - over 'een blik op de geschiedenis van
de literatuur der voornaamste volkeren van de moderne tijd' en 'kritische
beschouwingen over de opmerkelijkste proza- of dichtwerken die tot die ver-
schillende literaturen behoren'.¹⁶ Tot die 'voornaamste volkeren' worden dan
bijvoorbeeld de Portugezen en de Hebreuws sprekenden gerekend, maar niet
de Nederlandstaligen. Onder het kopje Geheugen ('Mémoire') worden lite-

V. Wanneer gebruykt men de zin-smede (*comma*)?

A. Als men enkele woorden of kleyne zinnen van een wilt scheidjen : als blykt in het volgende voorbeeld van den geleerden taekundigen *De Haes*, daer hy (spreekende van de deugd) aldus zegt :

*Haer werk bestaat in 't allen tyd,
Het eenig, eeuwig, Opperweezen,
Met eerbied, vreugde, trouw en vlyt,
Te minnen, dienen en te vreezen.*

V. Wanneer gebruykt men de halve lid-smede (*semicolon*)?

A. Als men de leden van eenen vol-zin (*periodus*) wilt scheidjen ; besonderlyk na overtallige spreuken , en voor sommige koppel-woorden : als blykt nyt deéze voorbeelden van de beroemdste Dichters , als *Mr. RHYNVUS FEITH*,

*Hy die in 't blinkend goud, zyn' grootheyd stelt
en vreugden,*

*Is door het goud verblind ; want als de dood ge-
naekt,*

*Word hy, verschrikkend, nyt zyn sluymering
ontwaekt ;*

*'T was onbestendig goed, hy sterft, en zonder
deugden.*

V. Op wat plaets stelt men 't lid-teeken (*duplex punctum*)?

A. Na eenen vol-zin , die van eenen anderen over de zelve stof, gevolgd word : als-mede wanneer men eens anders woorden aenhaelt : B. V. den zoetvloeyenden *POOT*, de deugd beschryvende , zegt :

Haer' kleeding is gering en echter deftig :

Haer' woning zonder pracht :

Haer' tafel heusch : haer' rede nimmer heftig :

Haer' leger niet te zagt.

V. Wanneer stelt men het sluyt-teeken (*punctum*)?

A. Na eenen vol-zijn die van het volgende kan afgescheyden worden , en als men geheel ophoud.

Ziet den grooten *VONDEL* in de bespiegelingen van God en Godsdienst :

*Waer God geloachend word, is burgerrecht nog
orden,
Nog deugd, nog Godsdienst, die op God geves-
tigd worden.
Zoo dryft de wereld, daer de Godsdienst zinkt,
in 't wild,
Gelyk een roerloos schip.*

Ook in zyne Heerlykheyd der Kerk :

*Den berg van Sion loeyt. Den Bouwheer staekt
uyt schrik
Den aengevangen Bouw. De Steenrots dreunt
van onder,
En blaekt nu vuur en vlam, en antwoord op den
donder.*

V. Waer stelt men het vrag-teeken (*signum interrogationis*)?

A. Naer elke vraag : als blykt nyt de werken van den Dichter en Vertaelder *SYBBAND FEITAMA*, in 't voorbeeld, na de volgende antwoord.

V. Wanneer gebruykt men het uitroep-of-verwondering-teeken (*signum exclamationis*)?

A. Als men iet met verwondering , blydschap , droefheyd of veragting uitroept , na de woorden *ach ! helaas ! och ! enz.* ; als-mede na de lofspraeken in de aenroepende wys (*vocativo*) : gelyk men kan zien in deéze *Verzen* van den Heer *Lreincourt*, vertaald door *S. FEITAMA*.

*Uit de Neder-
duytsche
Spraek-konst
van Terbruggen
(uitgave 1817).*

raire werken genoemd - geen Nederlandse - die de leerlingen van buiten moesten kennen. Dat was heel wat. In 1835 was het pensum voor de zesde-klassers: zeven odes van Horatius, de pleitrede Pro Marcello van Cicero, de rede van Memmius uit Sallustius' *Bellum Iugburthinum*, de rede van Darius tot zijn raad uit Quintus Curtius Rufus en de eerste twaalf hoofdstukken van De Val van Eutropius van St. Johannes Chrysostomus. Deze geheugentraining annex declamatie hoorden al sinds de Oudheid tot de retorica-opleiding.¹⁷ Het kwam, althans op Rolduc, ook voor dat de leerlingen bij een proefwerk stukken van het van buiten geleerde moesten opschrijven.¹⁸

In 1835 wordt voor het eerst ook het vak Nederlands genoemd ('Lingue Flamande'). Het programma hiervan omvatte toen, van de lagere naar de hogere klassen, het volgende:

'Nederduitsche spelling; Deelen der Rede; Vertaling, oefeningen in het schryven.' *'Terbruggen, Nederduitsche spraekkunst. Tollens, Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Oefening in het opstellen.'*

'Vergelijkend onderzoek over de Vlaemsche en Hollandsche Schryfwyzen van het Nederduitsch. Oefeningen in het opstellen.'

Hierbij plaats ik enkele kanttekeningen. Met 'Deelen der Rede' zijn de woordsoorten bedoeld. Wat vertaling inhield, wordt in het program van een ander jaar duidelijker, waar, ook onder Nederlands, staat: 'Vertaling van het 18de boek van de *Télémaque*' (van Fénelon). Het boekje van Terbruggen is

geen spraakkunst zoals wij nu gewend zijn. Het gaat over letters en hun uitspraak, lettergrepen, leestekens, spelling, woordbetekenissen en dergelijke.¹⁹ Wat deed men met de tekst van Tollens? Elders staat: 'Voorlezingen van Nederduitsche dichtstukken' en: 'Kunstmatig lezen', maar het is niet duidelijk of dit hierbij ook de bedoeling is. Wat er staat over de 'Schryfwyzen', heeft een speciale achtergrond. In België wilde men vooralsnog niet aan de spelling van Siegenbeek, die men Hollands en protestants vond. Het was een kwestie waar leraar H.H.J. Peters, de latere directeur, zich intens mee bezighield.²⁰

De volgende jaren veranderde er in de 'Langue Flamande' niet zo veel. Men stapte over van de spraakkunst van Terbruggen naar de tweedelige spraakkunst van de Leuvense hoogleraar en voorman van de Vlaamse Beweging Jan Baptist David, een persoonlijke kennis van Peters. In zijn 'voorberigt' noteerde David, dat hij zijn boek geschreven had, omdat er na de afscheiding van België de grootste verwarring heerste in het onderwijs 'onzer landtael'. Waaraan moet men zich houden? Er is op dit gebied niets voorhanden 'dan het langdradig en vervelend werk van J. A. Terbruggen, waer alle schoolvoogden, zoo wel als de leerlingen, afkeerig van zyn (-).' Het is mij niet opgevallen, dat David's spraakkunst zo veel boeiender zou zijn.²¹

Pas in 1838 komt in de programma's de Nederlandse literatuurgeschiedenis om de hoek kijken: 'Geschiedenis der nederduitsche Tael- en Letterkunde, tot aen de 14de eeuw.' Het is mogelijk dat in deze omschrijving een boektitel schuilgaat, maar ik heb dat niet kunnen vaststellen. Het program van 1841 vermeldt: 'Geschiedenis der nederlandsche letterkunde, eerste jaargang'. Dit laatste betekent dat het om een tweejaarlijkse cursus voor de 5de en 6de klas ging. Dan volgen de namen van de te behandelen auteurs: Jacob van Maerlant; de kroniekschrijvers Melis Stoke, Jan van Heelu en Lodewijk van Velthem; Anna Byns; de rederijkers Matthijs de Castelijm, Cornelis van Ghistele en Jan Baptist Houwaert; Karel van Mander; Hendrik Laurensz. Spiegel; merkwaardig is de vermelding van de notoire calvinisten Johan Fruytiers, Philips van Marnix van St. Aldegonde, Petrus Dathenus en Jeronimus van der Voort; de vermelding van de drukker Plantijn en diens corrector, de woordenboeksamensteller Kiliaen, van wie geen letterkundige produkten bekend zijn, is minder wonderlijk dan het lijkt, omdat alle letterkundige geschiedenissen uit deze begintijd aandacht schenken aan het gereedschap van onze literatuur: het Nederlands, hoe het ontstaan is, hoe er gewerkt werd aan de kwaliteit ervan, ook door taalkundigen en aan het zuiveren ervan van bastaardwoorden en -uitdrukkingen; tenslotte worden genoemd J. Dekens, Cl. Willems, N. de Clerck en A. van Straelen. De laatste, Antwerps stadsbestuurder en vooraanstaand lid van de rederijkerskamer De Violieren, is in 1568 terechtgesteld vanwege zijn tolerantie ten opzichte van minder orthodoxe geloofsopvattingen.²² De Clercq schrijft dat in de Luikse tijd 'het leesboek van Visscher' werd gebruikt. Deze vond, dat met uitzondering van Anna Bijns, Cornelis van Ghistele en Jan Fruytiers, niet vóór Coornhert, Spiegel en Roemer Visscher 'de goede smaak in onze letterkunde begon geraadpleegd te worden'.²³

Het doet vreemd aan in het volgende schooljaar, 1841-1842, het laatste volledige jaar onder Luiks bewind, de stofomschrijving van het vak Nederlands in het Frans gesteld te zien: 'Histoire de la littérature, depuis Van Maerlant et Melis Stoke, jusqu' à Vondel et Cats.' Dit was dan blijkbaar de tweede jaargang. Zou het onderricht ook in het Frans gegeven zijn? Waarschijnlijk niet. In een stuk over de examens van Peters, weliswaar van enkele jaren later, lezen we: '(De leerlingen) moeten de antwoorden geven in het Latijn, het Nederlands of het Frans, naargelang de taal waarin het onderwijs is gegeven.'²⁴

Vanaf 1841 worden ook duidelijk onderdelen genoemd van de poëzieleer, speciale stof van de 5de klas, de poësis of poétique: 'Toon.- Maet.- Rym.- Verschillende soorten verzen.'

Een cumulatieve opsomming over de jaren 1832-1842 van de letterkundige werken die gelezen werden (ik voeg zo mogelijk de naam van de de auteur toe): De Dood van Augias (J. Immerzeel jr.); Rembrandts voorspoedige Reis (idem); Het Vredesfeest van 1814, in mijn Huis gevierd (Hendrik Tollens); Egerie (?); Boerenkrakeel (?); Het Onweder (Rhinvis Feith, Jacobus Bellamy of W.H. Warnsinck; alledrie schreven een gedicht met deze titel); De Hertenjacht (J.W. Hofdijk's Hertenjacht tijdens Karel den Grooten?); Zeevaart (Vondel's Lof der Zeevaart?); De Dorpschoolmeester (?); De Uitvaart van eene Weduwe (?); De Overwintering op Nova Zembla (Tollens); Bethlehem's Kindermoord (S.M. van der Wilp of J.F.A. Leesberg); verder veel Bilderdijk: drie fragmenten van De ziekte der Geleerden, Het Nachtspook, Op eens Kindjes Afsterven, Gelatenheid, Valentyn en Urzyn vechten tegen Diefducht, De Fortuin, De Nacht.

Noch het lijstje van te behandelen schrijvers, en zeker niet dat van te lezen werken zien er uitgesproken katholiek of Zuid-Nederlands uit. Dit is moeilijk te verklaren. Het zou een heel praktische reden kunnen hebben: de beschikbaarheid van teksten, bijvoorbeeld in bloemlezingen. De letterkundige werken die de leerlingen tot model dienden, bleven ook in België nog tot in de tweede helft van de negentiende eeuw geheel of grotendeels van Noord-Nederlandse herkomst.²⁵

Het Nederlands was een bijvak, niet eens verplicht. Er zijn geen lessentabellen te vinden. Zodra later gegevens hierover boven water komen, laten ze zien dat twee wekelijkse uren regel was; alleen in de eerste klas meer. Om een indruk te geven van de context waarin het vak Nederlands in de hoogste twee klassen geplaatst was, volgt hier een overzicht van de andere vakken waarin einde schooljaar 1841-1842 examens werden afgelegd. Behalve Nederlands stonden nog op de lesrooster: Frans, geschiedenis, wiskunde en 'mémoire', omvattende Latijnse, Griekse en Franse werken; maar het merendeel van de aandacht ging uit naar Latijn en Grieks.

Verder stond voor de vijfde klas (poësie) in het programma: 'préceptes' (d.i. voorschriften, regels en stijlmiddelen) van de poëzie; prosodie (d.i. versleer) van het Latijn; 'éléments de poësie latine'. En voorts 'principes de littérature: que c'est que la littérature' (wat is literatuur). Als leerboek wordt genoemd: *Guide des humanistes*.²⁶

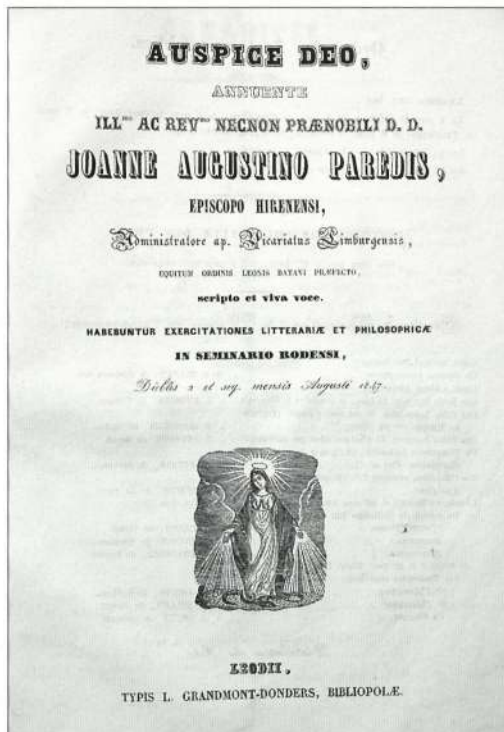
Voor de zesde klas (rhétorique) stond nog het volgende op het programma. 'Préceptes' (in dit geval van de retorica, dus de kunst van de redevoering en het proza), en met name wordt genoemd de 'elocution', d.i. de 'stijl': hoe kleeft je de stof in, hoe breng je een bepaalde stof geschikt te berde; het handboek is *Préceptes de rhétorique, tirés des meilleurs auteurs anciens et modernes* van Abbé Girard.²⁷ Maar ook moesten de rhétoriciens hun poétique nog paraat hebben: 'verschillende soorten poëzie etc., poëzie van de H. Schrift', 'Histoire littéraire', waarbij verwezen wordt naar Weytingh als het handboek.²⁸ In deze klas werd ook Hebreeuws gegeven. Het is maar een greep. Deze materie had dus allemaal niet met het vak Nederlands te maken, maar met de literaturen van de Grieken, Romeinen, Fransen en andere van de 'voornaamste volkeren.'

Opmerkelijk - maar conform de oude handboeken algemene literatuurgeschiedenis - is het noemen van de Heilige Schrift in verband met poëzie. Men denke hierbij aan het boek Job, de Psalmen, het Hooglied, Jesaja en Jeremia.²⁹ Voor de volledigheid noem ik nog de vakken die na de vierde klas niet meer op het lesrooster terugkeren: aardrijkskunde (klas 1 t/m 4), mythologie (3, 4) en antiquités romaines (4).

In 1839 werd al duidelijk, dat het Luikse seminarie Rolduc zou moeten gaan verlaten. Het verhuisde in mei 1843 naar St.-Truiden. Voortaan was

Rolduc klein-seminarie van het in 1840 opgerichte apostolisch-vicariaat Roermond, de voorloper van het bisdom (1853), met dien verstande dat voortaan ook jongelieden die zich niet geroepen voelden tot het priesterschap, welkom waren.³⁰ Bij deze beslissing zullen economische overwegingen een rol gespeeld hebben, maar toch zeker ook het feit, dat het katholieke volksdeel in Nederland nog grotendeels verstoken was van een leidinggevende elite, en noch politiek, noch cultureel veel in te brengen had. Rolduc stelde zich tot taak in deze leemte te voorzien.

Titelblad van het examenprogramma van 1847.

De eerste jaren van het Derde Rolduc, 1843-1847

Vooreerst wil ik hier een samenvattend overzicht laten zien van wat in de jaren 1843-1847 bij Nederlands aan de orde kwam; de context - de andere vakken - bleef hetzelfde.³¹

Spraakkunst

Gebruikt werd nu de spraakkunst van Petrus Weiland. Deze taalgeleerde dominee had in opdracht van de regering een spraakkunst samengesteld, die tegelijk met Siegenbeeks spellingregeling was gepubliceerd (1805), en waarvan ook een beknopte en een schooleditie bestonden. Siegenbeeks spellingregels en Weilands *Nederduitsche Spraakkunst* waren in de hele Bataafse Republiek als norm voorgeschreven voor overheidsdiensten en het openbaar

Uit de Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der Scholen (uitgave 1838).

114. NEDERDUITSCHES SPRAAKKUNST.

A. OVER HET GEBRUIK DER LIDWOORDEN.

§ 160. Om eene zaak bepaald te noemen, en als met den vinger aan te wijzen, wordt het lidwoord gebezigd; *geef mij de kaas*; doch algemeen en onbepaald genomen heeft het naamwoord geen lidwoord bij zich: *geef mij kaas*. Zoo worden de lidwoorden ook bij eigennamen weggelaten: *daar is Jan*; *ik ging naar Frankrijk*. Somwijlen echter worden zij voor eigennamen gebezigd, wanneer zij door eenig ander woord nader omschreven worden: *de held Washington*, *het volkrijke Amsterdam*, enz.

§ 161. In vele zegswijzen, welke eene algemeene beteekenis hebben, wordt het lidwoord weggelaten: *op roof uitgaan*; *geduld hebben*; *buit maken*; *adem halen*, enz. Zoo ook in vele spreekwoordelijke en figuurlijke uitdrukkingen: *nood breekt wet*, *armoede zoekt list*, enz. Ook wanneer verscheidene zaken achter elkander opgeteld worden, bijzonderlijk in den hartstogtelijken stijl: *goed, eer, leven, ja alles is verloren*.

§ 162. De lidwoorden staan voor de zelfstandige naamwoorden, en derzelver bijvoegelijke naamwoorden, en komen met hunne naamwoorden in geslacht, getal en naamval overeen, *ik heb het*

onderwijs.³² De Rolducse programma's maken gewag van de kleine (schooluitgave) en de grote spraakkunst van Weiland. Weiland werd nader verklaard aan de hand van de spraakkunst van David, en toegelicht aan de hand van verschillende schrijvers. Letterkundig werk werd dus mede gelezen om taalkundige en stilistische kwesties aan de orde te stellen, een praktijk die ook binnen de klassieke talen gewoon was. In 1847 wordt ook nog een andere spraakkunst genoemd, namelijk het al in 1799 door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgebrachte *Rudimenta of gronden der Nederduitsche taal*.³³ De overvloed van spraakkunstig materiaal demonstreert de geobseerdeerdheid van humanioraleren door taal, maar ik neem aan dat het niet allemaal op de boekenlijsten voor de leerlingen stond.

Taalbeheersing

Volzinnen: gewone wending, oratorische wending, vergelijking tussen de Latijnse en de Nederlandse periodenbouw.

Algemene regels over de Nederlandse stijl (aan de hand van literair werk).

Dichtkunst: opmerkingen over toon, maat en rijm; regels over de versificatie naar Kinker.³⁴ Oefening in 'kunstmatig lezen' en voordragen.

Oefeningen in opstellen in rijm en onrijm, beschrijvingen, redevoeringen.

Oefeningen in vertalen.

Oefeningen in het opstellen van brieven; opmerkingen over de briefstijl (G.N. Landré, Verzameling van Brieven, uitgezochte brieven³⁵).

Literatuur

Soms worden zonder meer enkele werken genoemd, soms wordt ervan gezegd: voorlezing en verklaring. De genoemde werken zijn: Overwintering (Hendrik Tollens); Het Klavier (Karel Ledeganck); Gedenkschrift van Nederlands Herstelling (Van der Palm); De Waterlooosche Leeuw (Prudens van Duyse); Lotsbestemming des Vaderlands (Francis Blicck); Krijgslid der Germanen (Nolet de Brouwere van Steelant); Het Onweder (Feith, Bellamy of Warnsinck); De vier Jaargetijden, De Geestenwareld en andere stukken van Bilderdijk; Lucifer (Vondel). Verder nog ongenoemd werk van: Feith, Immerzeel, Vondel, Poot, Helmers, Loots en dominee Ten Kate. Nu ontmoeten we dus wel enkele Vlaamse schrijvers: Ledeganck, Van Duyse, Blicck en de uit Rotterdam afkomstige Nolet de Brouwere. Er zijn veel teksten bij met een hoog vaderland-gehalte, heel gebruikelijk in die tijd. In de twee hoogste leerjaren wordt de hele Nederlandse literatuurgeschiedenis behandeld, aan de hand van Siegenbeek³⁶ Tenslotte wordt de bloemlezing *Bloemen van Nederlandsche dichtkunst, voor de jeugd*, van Ouwersloot en Lastdrager genoemd.³⁷

Uit dit alles kan worden opgemaakt, dat de wisseling van Luiks naar Roermonds regime op Rolduc onderwijskundig geen breuk teweegbracht. Dat was ook niet te verwachten, gezien het feit dat een aantal leraren uit de Luikse tijd op Rolduc gebleven waren, onder wie de Weertenaar Peters, die directeur werd, en gezien ook de inbedding van het onderwijsprogramma in het traditionele humaniora-programma.

Een nieuwigheid zijn de Cours Spéciaux, die vanaf 1844 in de Rolducse onderwijsprogramma's opduiken. Incidenteel blijkt, dat ook leerlingen van de humaniora daarvan sommige lessen volgden, zoals op de stedelijke Latijnse scholen gebruikelijk was. Aanvankelijk was dit schooltype tweejarig, maar in enkele jaren groeide het uit tot een drie of vier leerjaren tellend Instituut, verdeeld in een Division Hollandaise en een Division Allemande. Hier werden jongens 'van de midden- of burgerstand' voorbereid op 'een carrière in de maatschappij'. De volgende vakken worden genoemd: Nederlands, Frans, Duits, Engels, wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, handel, natuurlijke historie (dit is: biologie), natuurkunde, rekenkunde, boekhouden, kalligrafie,

tekenen en godsdienst. De programma's voor Nederlands lijken als twee druppels water op die van de humaniora, een beetje minder van hetzelfde. Genoemd wordt onder andere een boek van Kooyker.³⁸

De afsluiting van het schooljaar 1848-1849

Aan het begin van dit schooljaar wordt Michaël Smiets uit Maastricht op Rolduc ingeschreven als leerling van de zesde klas; hij wilde priester worden. Op 18 juli 1849 schrijft hij een brief aan zijn 'Beminde ouders'. Na een beschrijving van het drie dagen durende directeursfeest en een brand in Kerkrade schrijft hij wat hem nog te wachten staat voordat de vakantie begint: 'Eer ik op de filosofie kom zullen er nog vele zwarte wolken over ons wegdrijven; want wij moeten nog geëxamineerd worden volgens de nieuwe inrigting van dit jaar. Men heeft namelijk een staatsexamen (sic; in werkelijkheid een examenregeling van het bisdom; MH.) opgericht voor de studenten des geestelijken staat. Voor 3 der hoogere klassen, namelijk: de derde (voor ons: de vierde; MH), de Rhétorica, en de hoogste filosofie klasse. Er zijn dus jaarlijks 2 examens: 1e schriftelijk, 24 Julij gedurende 1 1/2 dag; 2e mondelings, den 18 Augustus, 1 1/2 dag. Er wordt daarvoor door den Bisschop eene commissie benoemd, deels uit onze professoren, deels uit vreemdelingen. Twee zaken: gedrag en studie, komen hierbij in aanmerking. Dit examen heeft men gaan inrigten, omdat men toch jonge geestelijken genoeg krijgt, en verder, omdat de wereld hoe langer, hoe slechter, de godsdienst hoe langer hoe erger vervolgd wordt. Dus moeten de priesters nog al goed met wetenschappen begaafd zijn, om het weinig goede, dat er nog bestaat, te verdedigen en de leer der goddeloozen te verwijderen. De studiën worden dus voortaan zwaarder: velen, dit heeft men reeds vooruitgezien, velen zullen, of te zwak van ligchaam, of te klein van geestvermogens, of te lui, om die studies vol te houden, iets anders moeten beginnen; het getal der studenten voor den priesterstand moet dus, natuurlijkerwijze verminderen; maar zij, die dan priester worden, zijn ook sterke, geleerde priesters. Dit is het voornamelijk doel van dit nieuwe reglement. Buiten de graden van distinctie etc., zooals bij andere examens zijn er 3 voor naar, of in hoogere studies voort te gaan, of in dezelfde klas te blijven, of geheel en al ophouding en verbod, om verder voor priester te studeeren.³⁹ UEd. ziet, dat het nogal streng ingerigt is, maar men wil evenwel het kwaad der leerlingen niet, maar het goede en hun geluk en de eer van God. Dit jaar, als het eerste zijnde, zal dit examen op verre na niet zoo streng zijn; maar de volgende jaren, dan is niets meer daaraan te doen. Wat mij aangaat, ik heb de hoop en gedachte, om te passeeren.⁴⁰

Inderdaad, in het archief is een plan voor zo'n nieuwe examenregeling te vinden, door, naar ik aanneem, directeur Peters voorgelegd aan mgr. Paredis.⁴¹ Waren de zaken op Rolduc een beetje versloft? Om priesters te krijgen die tegen hun taak opgewassen zouden zijn, zo schreef Peters aan de bisschop, moest men de jongelui plichtsgevoel en daarmee ware vroomheid

inprenten, en dat kon het beste door het aankweken van liefde voor ernstige studies, ijver en toeleg daarop en plezier in het werk dat daaraan verbonden was. Zij dienden te beseffen dat de studie voor hen een permanente verplichting van hun staat zou zijn. Vlug de stof leren aan de vooravond van proefwerken en examens - en dus twee dagen later weer vergeten - moest tegengegaan worden. Hiervoor bestaat geen beter instrument dan examens, gebaseerd op de leerstof van enkele jaren. Dit was, afgezien van een aantal organisatorische bepalingen, de kern van de nieuwe examenregeling voor de door Smiets genoemde klassen. Hoewel Smiets en Peters alleen spreken over seminaristen, gold de nieuwe examenregeling voor alle humaniora-leerlingen.⁴²

Niet op 24, maar op maandag 30 juli zat onze Michaël van 8 tot 10 uur te zwoegen op Latijn: na de 'amplificatio' (een soort opstel) moest hij vragen beantwoorden over de préceptes de rhétorique (o.a: 'Hoe verzekert de redenaar zich in de inleiding van de welwillendheid van de toehoorders?'), van 10.30 tot 12 uur op een vertaling Grieks-Nederlands en Nederlands-Grieks, van 2 tot 4 uur op vaderlandse geschiedenis en op de volgende vragen over de histoire littéraire: '1. Wat zijn de literaire verdienstelijkheden van Amyot?'⁴³. 2. Hoe moet men, samenvattend, Malherbe beoordelen? 3. Noem de voornaamste gewijde redenaars van de 17de en 18de eeuw. 4. Noem de belangrijkste Italiaanse tragedie-dichters.' Van 5 tot half 7 was het examen Nederlands. Het opstel moest gaan over: 'De studie der letteren en schoone kunsten is voor ons eene bron van zuiver genot en troost in het leven'; bovendien werden de volgende vragen gesteld (de onderstrepingen zijn van de leraar): '1. Welke zijn de voornaamste geschilpunten tusschen de spelling van Bilderdijk en die der H.H. Siegenbeek en Weiland? 2. Wat verschil bestaat er tusschen het gebruik der voegwoorden *als, toen, wanneer*, - tusschen *indien* en *wanneer*? 3. Verbeter de volgende woordschikking en geef reden uwer plaatsing der woorden: *Hij trad voor het gerigt met een vrolyk gelaat uit hoofde zijner onschuld*? 4. Waarin bestaat onze *verhalende, vragende* en *verbindende* woordvoeging?' Vraag 3 past in een in de negentiende eeuw veel toegepaste didactische methode: de leerlingen fouten ter verbetering voorleggen. Op dinsdag 1 augustus zat Michaël nog twee uur op wiskunde en een uur op godsdienst.⁴⁴

Hiermee was hij nog niet klaar, want in augustus volgden nog mondelinge examens, waarvan uiteraard geen opgaven bewaard zijn gebleven. Over de prijsuitreiking dat jaar zijn ons ook geen bijzonderheden bekend. Michaël heeft het wel gehaald. In 1855 werd hij priester gewijd. Hij werd in Limburg een bekend dichter.⁴⁵

De hierboven geciteerde vragen en opdrachten zijn te vinden in een cahier met opgaven voor de zesde klas humaniora van 1849 tot 1883. In de loop der jaren worden ze steeds onvollediger, maar het vak Nederlands, zoals we hierboven zagen programmatisch al aardig ontwikkeld, is er slecht vertegenwoordigd. Het was en bleef toch een 'nevenvak', zoals later retorica-leraar Willem Everts het uitdrukte.⁴⁶

Het schooljaar 1874-1875

Het lerarencorps in het schooljaar 1864-1865. In het midden (met bef) directeur A.L. Jansen. Aan zijn linkerhand: B.A. Potthast, aan zijn rechterhand P.J. Slits en daarnaast W. Everts.

In de humaniora stak het onderwijs in grote trekken nog hetzelfde in elkaar. Bij Nederlands werden in de onderbouw voor het taalonderwijs nieuwere boeken gebruikt, onder meer een spraakkunst van Kern. In tegenstelling tot vroegere grammatica-schrijvers, die schrijftaal-spraakkunsten schreven, geschoeid op de leest van de Latijnse, betrok Kern de werkelijk gesproken taal in zijn beschrijvingen. In het voorwoord zegt de auteur zijn boek zo ingericht te hebben, dat de leerlingen de inhoud van buiten kunnen leren, wat mij, gezien het boek, toch geen kleinigheid lijkt.⁴⁷ Voor lezing en verklaring van teksten zijn er bloemlezingen: *Merkwaardige Verhalen en Voorbeelden* en een bloemlezing, uitgegeven door de 'bibliothecaris Verhoeven' te 's-Hertogenbosch.⁴⁸ Ook moesten de leerlingen nog Franse teksten vertalen in het Nederlands. In de twee hoogste klassen was nu voor literatuurgeschiedenis het boek van directeur W. Everts in gebruik; we komen op dit

*E. van Horn, H. Looze, P. H. G. Dir. A. Jansen, B. Potthast, J. Harms, W. Verheyen.
D. Thimmelman, A. G. H. J. J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der, J. van der.
1865-66.*

boek nog terug. Verder: 'Verklaring van een dicht- en prozawerk van grooten omvang onzer beste Schrijvers: Vondel, Bilderdijk, van der Palm etc.-Opstellen, Verhalen, beschrijvingen, redevoeringen - Versbouw en dichtoefeningen.' In alle leerjaren, behalve het eerste (vier), had het vak wekelijks twee lessen, toen nog van zestig minuten. Ook buiten het vak Nederlands kregen de leerlingen van de bovenbouw in het kader van andere vakken veel met literatuur en literatuurgeschiedenis te maken. Behalve bij Frans en eventueel Engels (facultatief vak in vijf en zes; dit is nieuw) gebeurde dat vooral in verband met de klassieke talen, en de algemene literatuurgeschiedenis. In het programma van dit jaar⁴⁹ lezen we hierover: literaire behandeling van vertaalde en andere auteurs, gewijde literatuur, psalmen etc.; literaire begrippen en regels ('préceptes'). In dit verband wordt een drietal leerboeken genoemd.⁵⁰ In de zesde klas werd ook een 'oraison funèbre' van Bossuet gelezen. Voor alle klassen gold nog steeds: 'Men oefent aanhoudend het geheugen der leerlingen. In alle klassen moeten zij de meest opmerkelijke passages van de behandelde schrijvers van buiten leren.'

Over de jaren 1869 t/m 1883 zijn proefwerk- en examenopgaven van de vijfde klas, de poësie, bewaard gebleven, maar kennelijk erg onvolledig en met algehele ontstentenis van het vak Nederlands.⁵¹ In het totaal van maximaal 42 voor het overgangsexamen te behalen punten telt Nederlands alleen met literatuurgeschiedenis mee, voor maximaal 4 punten. In dit schooljaar werd over de 'histoire littéraire' onder meer gevraagd: 'Welke zijn de litteraire en filosofische werken van Cicero?' en: 'Wat is de inhoud van het Corpus Iuris?'

Uit ditzelfde jaar stamt het volgende proefwerk over de 'littérature Neerlandaise' voor de zesde klas⁵²: '1. Wat verstaat men door oud-Germaansche taal? b. In hoeveel dialekten is zij ons bewaard gebleven? 2. Geeft de voornaamste sagenkringen die in 't eerste tijdperk onzer middeleeuwsche letterkunde behandeld worden. b. Noemt een paar gedichten uit elken dezer kringen. 3. Welke zijn de merkwaardigste oorspronkelijke gedichten van Van Maerlant? b. Geeft een kort vergelijkend oordeel over zijne vertaalde didactische en zijne oorspronkelijke werken. 4. Wat zijn mysteriespelen? b. Wat heet men abele spelen? c. Welk is het beste der ons bewaarde abele spelen? Opstel: De menschelijke spraak.'

Het Instituut als zodanig is opgeheven (de Duitse component ervan nog niet); het is uitgebouwd tot een vijfjarige HBS. Rolduc had hiermee de eerste katholieke HBS met vijfjarige cursus, en 25 jaar lang de enige. Het heeft elders in Nederland lang geduurd voordat de katholieken hun weerzin tegen deze spruit van liberalisme, positivisme en materialisme, waar de leerlingen wel vele dingen (multa) leerden, maar toch niet veel (multum), en waar zo het primaat van de spirituele en literaire vorming teloorving, op grotere schaal overwonnen.⁵³ Op de HBS was literatuurgeschiedenis een onderdeel van het eindexamen Nederlands. Hiervoor was op Rolduc het handboek

van Everts in gebruik. Het hele programma Nederlands van de HBS leek er trouwens als twee druppels water op dat van de humaniora, later gymnasium. Binnen enkele jaren zou Rolduc zijn humaniora aanpassen aan de eisen van de wet op het hoger onderwijs van 1876. De 'Histoire Littéraire' en de 'Préceptes' gaan dan op termijn eerst aparte vakken worden, op het laatst alleen voor de seminaristen die geen officieel eindexamen doen, om vervolgens te verdwijnen.⁵⁴ Het Nederlandse gymnasium bleef nog tot 1974 zijn herkomst verraden door de afwezigheid van Nederlandse literatuur in het eindexamenprogramma.

Rond 1870 moet op Rolduc een einde gekomen zijn aan het gebruik van Frans als onderwijstaal.⁵⁵

ENKELE LERAREN

De leraren waren, tot de intrede van de HBS en het nieuwe gymnasium, leraar van een bepaalde klas, al trad er wel enige specialisatie op. Op de stedelijke gymnasia was het bezit van het kandidaatsdiploma letteren - d.w.z. de letteren van de klassieken - vereist, op de bijzondere scholen niet. Op deze laatste steunden de leraren uitsluitend op de kennis uit hun eigen humaniora-tijd, en als het goed was op zelfstudie natuurlijk. Iedere leraar werd geacht in elke klas alle vakken te kunnen geven; alleen wiskunde maakte hierop meestal een uitzondering.

H.H.J. Peters, 1831-1855

Directeur
H.H.J. Peters
(1806-1855).

Van veel leraren kennen we wel de naam, maar weten we verder niet veel.⁵⁶ Enkele gestalten hebben in de nevel van het verleden toch duidelijker contouren. Henricus H.J. Peters (*1806 te Weert) is een van hen. Hij studeerde aan de Latijnse school te Weert en het groot-seminarie te Luik. Twee jaar was hij kapelaan geweest, toen hij in 1831 leraar op Rolduc werd. In 1843 kreeg hij tevens de leiding van het Derde Rolduc. Hij bleef leraar van de poësie tot zijn dood in 1855.

Hij had een grote interesse voor het onderwijs van het Nederlands. Daarvan getuigen verschillende artikelen van zijn hand in de eerste twee jaargangen van het door hemzelf en

de Leuvense hoogleraar J.B. David in 1840 gestichte tijdschrift *De Middelaer of Bydragen ter bevordering van Tael-, Onderwys en Geschiedenis*. Peters' levensbeschrijver zegt, dat de stichters van het blad handelden in de overtuiging, dat een eigen nationale literatuur goed was om de slechte invloed van de Franse te bestrijden.⁵⁷ Het tijdschrift mikte op België én Nederland, en vooral op leraren en onderwijzers. In zijn bijdrage 'Moedertael' klaagt Peters over de verwaarlozing hiervan en spoort hij zijn lezers aan de voorbeelden te volgen van de grote schrijvers uit het verleden, onder meer de 'puikdichter' Vondel en de 'grooten taelmeester' Bilderdijk. Hij geeft blijk van belezenheid door talrijke verwijzingen naar schrijvers en geleerden. Peters is een voorstander van eenheid inzake spraakkunst en spelling aan weerszijden van de nieuwe staatsgrens, al heeft hij er begrip voor dat er gevoeligheden bestaan tussen 'Hollanders' en Belgen. Een ander artikel van zijn hand is een 'Vertoog over de nederduitsche spelling'. In het klad luidde de titel veelzeggend: 'Beoordeelende verhandeling over de geschilpunten ten aanzien der spelling en woordverbuiging der nederduitsche tael, met aenwyzing der middelen best geschikt om tot eenparigheid te leiden volgens de oorspronlyke (sic) gronden der tael, het algemeene spraekgebruik en het gezag der oude en nieuwe schrijvers. Proeve van spelregeling der nederduitsche tael'.⁵⁸ De schrijver kiest in het Noord-Zuidgeschil over de spelling geen partij, maar pleit voor toenadering. Het betoog maakt zijn titel niet waar en verzandt in een verhandeling over het lidwoord. In 1840 werd Peters lid van het Leuvense 'Tael- en Letterlievend Genootschap der Katholieke Hoogeschool onder de zinspreuk "Met Tyd en Vlyt"'. Toen hij in 1843 directeur geworden was, had hij voor *De Middelaer* geen tijd meer.

Peters was een vaardig dichter - zoals voor mannen van zijn eruditie niet ongewoon was; ook de leerlingen moesten dichtproeven afleggen - in het Latijn, Frans en Nederlands.⁵⁹ Hij vertaalde het gedicht *De Engel des Tijds*, gericht tot koning Willem II, van de jonge Willem Everts, zijn oudleerling, in het Latijn. Ze correspondeerden daarover. Toen niet lang daarna de koning stierf (1849), gaf hij Everts aanwijzingen voor een gedicht naar aanleiding van dat overlijden: vergeet niet twee aansprekingen in te voegen, een aan de koningin-weduwe en een aan de nieuwe koning; voeg de koningin toe:...enz. Eens leraar, altijd leraar! Hij had een hoge dunk van Everts als stilist: Alles wat u aanraakt, verandert in goud. Zijn brieven aan Everts zijn hartelijk en speels.⁶⁰ In het Frans, dat wel. Dat hij het Nederlands echter ook goed beheerste, blijkt onder meer uit een gedicht waarmee hij een (Franse) brief aan de nieuwe koning Willem III besloot, eindigend met de wens: 'Uw wijsheid zij ons standpunt, onze kracht! / Des hemels zegen zij het kenmerk Uwer jaren, / De liefde van uw volk Uw lijfwacht in gevaren, / De onsterfelijkheid Uw loon bij 't nageslacht.'⁶¹

W. Everts, 1851-1893

De tweede met wie we hier nader kennis willen maken, is Willem Everts, uit Sevenum (1827-1900). Hij is 25 jaar directeur van Rolduc geweest (1868-1893), na de Weertenaren Peters en A.L. Jansen de derde directeur uit Noord-Limburg. Maar het gaat ons nu om de leraar. Hij werd in 1827 te Sevenum geboren en was 1837-1840 leerling van de Normaal-school van Rolduc, dat wil dus zeggen dat hij daarvan de onderbouw volgde. Vervolgens deed hij enkele jaren humaniora op de Latijnse school in Venray, maar hij maakte deze opleiding af op Rolduc.⁶² Na de filosofie aldaar en de theologie in Roermond werd hij in 1851 priester gewijd. Nog in hetzelfde jaar verwelkomde directeur Peters zijn oud-leerling als leraar op Rolduc. Vanaf november 1855 tot zijn benoeming als directeur in 1868 was hij leraar van de retorica.

Van zijn werkzaamheid als leraar zijn nog sporen zichtbaar. Het proefwerk-cahier van de zesde klas⁶³ bevat voor het schooljaar 1855-1856 vragen over 'préceptes de rhétorique' (bijvoorbeeld 'Hoe belangrijk is het voor de redenaar dat hij moet overtuigen?' 'Hoe moet volgens Cicero de inleiding van een redevoering in elkaar zitten?'), over 'histoire littéraire' ('Welke zijn de drie belangrijkste redenaars van de kerkvaders?'), en over 'préceptes de poétique' ('Welke soorten lyrische gedichten behoren tot het verheven genre?'). Voor Nederlands is er dit jaar alleen een opsteltitel: 'Een pelgrim die in de verte de torens van Jeruzalem ziet verschijnen, begroet de stad'. Een vollediger proefwerk Nederlands vinden we pas enkele jaren later, met weinig opwindende vragen over literatuur (bv. 'Waar en wanneer werd Bellamy geboren?', 'Waardoor kenmerkt zich zyne poëzy?'), een opsteltitel ('Lof der vaderlandsliefde') en een taalkundige vraag: 'Wanneer en in welke beteekenis kan de uitgang baar gebruikt worden?'. De fraaiste opstelopdracht lijkt mij wel deze: 'De laatste uur (sic) te Rolduc door eenen jongeling, na een langdurig verblijf aldaar, in de aloude Kerk van het gesticht doorgebracht. Eene dichterlijke overweging van het genoten geluk, eene droevige herinnering aan het vele dierbare, dat hij verlaten moet, een afscheidsgroet, eene bede.' De vragen over de Nederlandse literatuurgeschiedenis worden, voorzover in het cahier aanwezig, complexer en moeilijker (bv. 'Vergelijkt Hooft en Cats onderling *a* in hunne vorming *b* in het karakter hunner talenten *c* in hun voortbrengselen'). Naar verhouding houdt Everts zich veel bezig met de middeleeuwen en de renaissance, en weinig met de negentiende eeuw. Een moeilijke vraag laat zien, dat hij intussen met zijn handboek bezig was: 'Geeft de verdeeling (van onze letterkunde in tijdperken; MH) met haar onderverdeelingen in jaartallen aan. Kenmerkt in een paar lijnen ieder tijdperk (ook in zijne onderdeelen) en zegt in welke standen der maatschappij de dichtkunst vooral leefde, in de tijdperken, die zij *tot aan* de Renaissance doorlopen heeft' (1866-1867). In weerwil van wat men na lezing van zulke vragen misschien zou verwachten,

PHILIPS VAN MARNIX, Heer van *St. Aldegonde*, opgefeld, en in den jare 1569, voor de eerste maal, gedrukt. In dit werk, 't werk door geleerdheid en geestigheid uitmunt, worden de leerstellingen der Roomsche Kerk op eene vernuftige en scherpzinnige wijze wederlegd, onder schijn van dezelve te verdedigen. Hetzelve is bijzonderlijk tegen een' Fransch geleerde van dien tijd, met name HERVET, gerigt, die in een' brief, tot overtuiging der Hugenooten geschreven, dezen ter wederlegging van zijn geschrift had uitgedaagd. ALDEGONDE, namelijk, doet zijn werk voorkomen als behelzende eene nadere verklaring, uitbreiding en bevestiging van hetgeen door HERVET kortelijk was ter nedergefeld, en haalt, onder dien schijn, de gevoelens der Roomsche kerk, op de bitterste en hekelendste wijze, door. 't Geen verder dit werk bovenal merkwaardig maakt, is de zuiverheid van taal, de netheid, vloeibaarheid en gepaste sierlijkheid van stijl, waarin hetzelve geschreven is, en om welke het, hoezeer met latere prozafchriften niet gelijk te stellen, voor den tijd der vervaardiging den grootsten lof verdient.

162

van ZUYLEN. Zijn hekelschrift de *Byen-corf der H. Roomscher Kercke*, in 1569 uitgegeven, niet minder geestig van inkleeding dan vernuftig van vinding, is geschreven in een proza, dat datgene zijner tijdgenoten verre overtreft, ja waarvan men zeggen kan dat het zich zelfstandig en krachtig eene eigene baan brak, maar altijd in den gang der natuurlijke ontwikkeling, en op de eigen aardigheid onzer tale-zelf gegrond. MARNIX was niet alleen geleerd — hy was ook verstandig: daarom deed hy zijn voordeel met de kennis der oude schrijvers: hy zocht het niet in den vorm, in de beelden en cieraden om die zonder oordeel over te nemen of ten minste niet te bootsen: hy zocht het in den geest dier geschriften en voedde en verfrischte er zijn geest mede, zonder het geweld te doen; hy las en bestudeerde Grieken en Romeinen, maar hy bleef Nederlander, en schreef, zoo al dat naar den Nederlandschen volksgeest zijn moest. Waar hy als dichter was, bewijst zijn *Wilhelmus-lied* waarschijnlijk in 1568 vervaardigd. Met warmte ontfaangen, ging het snel van mond tot mond, was twee eeuwen lang het nationaal lied des volks, en vuurde by de klank van trommen en trompetten menigen Nederlanders tot heldendaden aan.

Links boven: *Uit de Beknopte Geschiedenis van Siegenbeek (uitgave 1827): Marnix van Sint Aldegonde.*

Afbeelding rechtsboven: *Uit Hofdijk's Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde (uitgave 1864): Marnix van Sint Aldegonde.*

Uit het Handboek van W. Everts (uitgave 1890): Marnix van Sint Aldegonde.

3. In 't begin des volgenden jaars, te weten in 1569, verscheen zijn *Byencorf der H. Roomscher Kercke*, een werk, dat Marnix zelf, onder den titel van *Alvearium Romanum*, en den pseudoniem van *Jesuwald Pichhart*, in het Hoogduitsch vertaalde, en dat later ook in het Fransch en in het Engelsch werd overgezet.

De *Byencorf* is niets meer en niets minder dan een lasterschrift, bestemd om den alouden godsdienst, dien men zeker nog te diep ingeworteld achtte, door eene menigte, in vorm, ja, ververnunftige, maar inderdaad al heel min wetenschappelijk gegronde, aantijgingen, in minachting te brengen, en tevens, „par ricochet”, den haat te voeden tegen die Spanjaards, „die — zoo luidt het in het eerste hoofdstuk — doch zijn de eerste geborene ende lieve kinderen der heyliger Roomscher Kereken.” „De scherts van Marnix, zegt Busken Huet, is de scherts van een haai. Zij laat twee rijen scherpegepunte tanden zien, en doet u geen oogenblik vergeten dat haar binnenste een kelder is waar de haat op fust ligt.” Diens oordeel over het „veelszins smake-looze en onhebbelijke” boek deelt eenigermate Dr. G. Kalf, die Marnix' grappen ook soms „van twijfelachtig allooi” en zijn spot „grof en ruw” noemt. Niet alleen de geschiedfeiten worden in den *Byencorf*, blijkbaar moedwillig en met boos opzet, verminkt en vervalscht, ook de aangehaalde en als bewijzen gebruikte getuigenissen der Heilige Vaders, der Conciliën en der godgeleerden zijn, met ongehoorde lichtzinnigheid en vaak tegen de bedoeling der schrijvers in, verwrongen en uitgelegd. Onder dit voorbehoud, erkennen wij, dat de Nederlandsche

roept de schrijver van Everts' levensbericht, J.M.L. Keuller, van 1878 tot 1897 leraar van Rolduc, vooral het beeld op van de leraar bij wie in de klas veel gelezen werd, en die zijn leerlingen wist warm te maken 'voor de schoonheden der meesterstukken van de oude en nieuwe letterkunde'.⁶⁴

Er zijn ook nog enkele schrijftafelproducten van leraar Everts. Een cahier met aantekeningen over in de klas te behandelen gedichten van Horatius verraadt een grondige en systematische aanpak. Ook trof ik een blaadje aan met notities, kennelijk ten behoeve van een les, over het begin van de tekst van J.H. van der Palm's *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813*, van 1816. Everts wijst op parallellen met Cicero, op gebruik van retorische figuren en op de betekenis van bepaalde woorden, waarbij hij meestal verder uitweidt dan voor begrip van deze tekst nodig is.⁶⁵

Tenslotte staan we wat langer stil bij Everts' *Geschiedenis der Nederlandsche letteren; een handboek voor gymnasia en hoogere burgerscholen*, voor het eerst verschenen - toen in twee losse delen - in 1868 en 1869.⁶⁶ De totstandkoming ervan kunnen we goed volgen in de briefwisseling van Everts met zijn Amsterdamse vriend, de literator en cultuurhistoricus, maar tevens uitgever en boekhandelaar J.A. Alberdingk Thijm.⁶⁷ Everts moest voor de vijfde- en zesdeklassers van de humaniora gezamenlijk een uur per week Nederlandse literatuurgeschiedenis geven. Hij gebruikte daarvoor 'een handboek van den (protestanten) schoolmeester Mulder uit Nijmegen, eene compilatie van prof. Jonckbloet en Snellaert'.⁶⁸ Ook maakte hij wel gebruik van een overzicht, geen schoolboek, van Thijm: *De la littérature néerlandaise à ses différentes époques* (1854). Maar het beviel Everts allemaal niet. Een moeilijkheid was, dat - in de woorden van Thijm - het hier ging om 'een wetenschap die om zoo te zeggen opgroeit met haar leeraren.' Dit laatste gold speciaal voor de middelnederlandse literatuur, waarvan veel pas in die tijd werd (her)ontdekt. Everts bleef voorlopig 'voortsukkelen'. Hij vertrouwde Thijm nog toe, dat hij les gaf aan 'jongelui, waarvan nauwelijks een kleine helft iets meer dan zeer middelmatig' was. De gebruikelijke klacht dus, ook toen al. Everts ging zich intenser met de Nederlandse literatuurgeschiedenis bezighouden, toen hij twee voor Rolduc bestemde toekomstige leraren, nog filosofiestudenten, moest helpen zich voor te bereiden op het staatsexamen Nederlands M.O., dat hun langs niet-academische weg lesbevoegdheid zou geven op de in aantocht zijnde HBS.⁶⁹ Hij bestelde nu bij Thijm onder andere W.J. Hofdijk, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde voor gymnasiën en zelf-onderzoek*.⁷⁰ De beide filosofen slaagden, maar Everts sukkelde voort. Zou ik Hofdijk misschien kunnen gebruiken, vroeg hij Thijm. Deze had de auteur geholpen, om ervoor te zorgen 'dat er geen antipapismen insloopen'. Nee, antwoordde Thijm, je zult zelf aan het werk moeten! En dat heeft hij uiteindelijk dan maar gedaan, vanaf begin 1865. De weinige beschikbare handboeken waren, om het grof samen

te vatten, of te uitvoerig, of te academisch, of te on-katholiek, of te Belgisch. Of te duur: 'Voor onze Limburgsche klein-burgers, die aan 't goedkoopste der Belgische boeken gewend zijn, is een boekdeel van 3,60 gulden een heel kapitaal'. Overigens was de keuze nog heel beperkt.

Everts vroeg herhaaldelijk, ook al voor hij aan zijn boek werkte, aan zijn vriend, hoe bepaalde literaire werken of schrijvers te beoordelen. 'Zeg mij eens wat is die *Max Havelaar* voor een boek? Of liever, wat is die schrijver voor een wezen?' Hij bewonderde zijn geest, talent en kordaatheid, maar... 'wat een troosteloze jagt op godloosheid, omverwerping van alle regt en gezag!' En als hij later stukken kopij opstuurde naar uitgever Thijm, vroeg hij hem steeds ze goed na te kijken en zo nodig bij te stellen: je moet niet toelaten 'dat ik Marnix te hoog prijs of te scherp geeselt, dat ik den opstand tegen Spanje te sterk afkeur of in zyne gevolgen te gelukkig noem.' Vooral over 'onze tijdgenooten ongeveer' voelde hij zich onzeker en vroeg hij zijn 'oordeelvellingen aan (Thijms) beter weten te toetsen'. 'Wat zal ik van Bilderdijk en diens tweede huwelijk zeggen?'⁷¹

Uiteraard steunde Everts niet alleen op Thijm. In zijn boek verwijst hij niet zelden naar autoriteiten als Jonckbloet, Van Vloten, Busken Huet, Witsen Geysbeek, Snellaert en anderen, soms ook om van een verschil van mening te doen blijken overigens. J.W.A. Jonckbloet was met zijn *Geschiedenis der Midden-Nederlandsche dichtkunst* de grondlegger van de moderne, systematische studie van de middelnederlandse letterkunde.⁷² Everts volgt in zijn behandeling hiervan, tot en met de rederijders - samen een derde van zijn boek - grotendeels Jonckbloet's stramien, vaak ook zijn verklaringen en waarde-oordelen. Hij vroeg zich af, of Jonckbloet hierover niet gepikeerd zou zijn.⁷³ Maar uiteraard steunt zijn boek ook op eigen lectuur en oordeel. Hij bestelde bij zijn vriend de werken van Vondel in de uitgave van Van Lennep en las deze geheel door.⁷⁴ Ook was hij direct na kennisgeving met diens werk 'dol enthousiast' over Schaepman.⁷⁵

Het handboek van Everts is vijftig jaar lang de enige literatuurgeschiedenis voor schoolgebruik van een katholieke auteur geweest, schreef de literatuurhistoricus W.J.M.A. Asselbergs.⁷⁶ De Amsterdamse neerlandicus en Vondelkenner J.F.M. Sterck, leerling van Rolduc in 1870-1877, ging een stapje verder: 'Dit boekje, toen van groote beteekenis als eenige Katholieke letterkunde, heeft onze belangstelling (voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis) krachtig opgewekt.' Ook Jan Alberdingk Thijm, Everts' oud-leerling, zoon van zijn vriend, vond al meteen, dat Everts 'aan de katholieke zaak zulk eene groote dienst' had bewezen.⁷⁷

Hoe katholiek was dit boek? In de correspondentie met Thijm komt dit aspect als impuls tot de onderneming alleen zijdelings even ter sprake. Aan de andere kant wilde Everts het mogelijk maken dat zijn boek ook op niet-katholieke scholen zou worden gebruikt - wat ook gebeurd schijnt⁷⁸ - en legde hij Thijm daarom de vraag voor, of het niet wenselijk ware 'dat

men de al te strenge katholiciteit wat voor de deur liet'. Jammer genoeg is Thijm's reactie hierop niet bekend. Volgens Everts zelf heeft deze opstelling hem de klandizie gekost van het klein-seminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch: 'Zoo iets die stijve Noordbrabanders weerhoudt, dan zal dit de vrijmoedigheid zijn, met welke stukken als 'van twee conincskinderen' enz. zijn opgenomen'; inderdaad, later blijkt dat men daar 'het prulleboekje van den protestantschen schoolmeester Mulder beter geschikt vindt voor de opleiding van aanstaande priesters'; men vond het 'onverdedigbaar (-) dat ik Vondels "Gedaanteveranderingen" niet erger gebrandmerkt had als "geene lectuur voor jongelieden" (-).'⁷⁹

Everts geeft veel aandacht aan de middelnederlandse letterkunde en de positie van kerk en godsdienst daarin, maar hierin volgt hij de liberale, niet-katholieke Jonckbloet, al zet hij hier en daar accenten wat zwaarder aan. Hij waarschuwt de lezer bijvoorbeeld, dat hij kritiek op geestelijken in verband moet zien met de toenmalige maatschappij, die vóór alles toch één katholieke familie was. Hij ziet in de beginnende renaissance aanzetten voor kritiek op kerk en staat, die de deur open zetten voor voortkankerende zedeloosheid en nieuwe denkbeelden. Hij haalt enkele keren uit tegen het protestantisme, dat veel moois, ook in de literatuur, heeft weggedrukt. Protestantisme en renaissance hadden samengespannen om 'de laatste der middeleeuwsche dichtkunst te doen verdwijnen; zoo sneed men de gouden keten der volksoverleveringen af; zoo verloor onze letterkunde grootendeels haar nationaal karakter.' Bij bespreking van schrijvers echter is Everts altijd genuanceerd. Het genie van Marnix van St.-Aldegonde bijvoorbeeld bewondert hij zeer, maar hij maakt een voorbehoud voor zijn *Byencorf der H. Roomsche Kercke*, dat hij een lasterlijk geschrift vindt, zich hierbij beroepend op het gezag van niet-katholieken, de criticus en essayist Busken Huët en de literatuurhistoricus Gerrit Kalff.

In de tweede helft der negentiende eeuw grepen de katholieken in Nederland terug op de middeleeuwen, om aan te geven dat zij een oud en roemrijk verleden hadden; dat Nederland niet pas met het calvinisme en de opstand tegen Spanje een nationale start had gemaakt. Ook maakten zij duidelijk, dat bepaalde veelbezongen gebeurtenissen uit onze geschiedenis, de inname van Den Briel door de watergeuzen bijvoorbeeld, door de katholieken niet positief gewaardeerd konden worden. Anderzijds zagen daardoor protestanten in katholieken soms dubieuze vaderlanders.⁸⁰ Everts neemt in dezen geen uitgesproken positie in. Bij de bespreking van de vrede van Munster (1648) laat hij het oordeel of de opstand al of niet 'eenen meined, eenen roof, tegen de rechten van den wettigen vorst gepleegd' moesten worden genoemd, aan de lezer over. 'Men moge juichen of weenen', schrijft hij ook, 'de krachtsontwikkeling, het nieuwe leven, de verhoogde bloei van handel, wetenschap en kunst, die zich allerwege vertoonden, moeten elken rechtgeaarden Nederlander met vreugde vervullen.' Nauwelijks zijn de middeleeuwen en de renaissance gepasseerd, of Everts laat, grof gezegd,

de groot-Nederlandse en katholieke kijk op de geschiedenis voor wat die is, en volgt de gangbare, 'Hollandse' visie, die ook de visie is van het tijdschrift *De Gids* van Potgieter, Bakhuizen van den Brink en Busken Huet, schrijvers die hij hogelijk prijst. Terwijl hij voor zijn boek met *De Gids* bezig was, schreef hij Thijm: 'Let op wat ik zeg over De Gids. Verderop zal ik nog een woordje zeggen - in niet kwetsende bewoordingen - om hun uitgangspunten te brandmerken, want zonder dat zou de clergé - de redacteurs van het (magere) blad De Katholiek bv. - mij excommuniceren'.⁸¹ Dit 'brandmerken' viel achteraf erg mee: hij constateert slechts dat *De Gids* velen op politiek en godsdienstig gebied een ergernis was. Fel licht valt vooral op de Gouden Eeuw, ook als belangrijkste voorbeeld en inspiratie voor het nationale leven en de kunst. In de zeer uitvoerige behandeling van Vondel wijdt Everts natuurlijk wel veel woorden aan zijn overgang naar het katholicisme. Ook de door Thijm weer onder de publieke aandacht gebrachte Delftse pastoordichter Stalpart van der Wiele krijgt veel waardering. Over de door Everts hoog geschatte Hoofd heet het, dat hij prachtige liefdesgedichten schreef, in welk genre hij 'zijn meester, in onze letterkunde, nog niet gevonden heeft'; 'Zoo men ten minste over het hoofd kan zien, dat er meer zinnelijk heiden-dom dan christelijke teergevoeligheid in die minneliederen doorstraalt', voegt hij er voorzichtig aan toe. Terloops wijzen op 'onkieschheden' hoeft in Everts' eeuw niet toegeschreven te worden aan diens katholiek geloof. Hem kan zeker geen angstige bekrompenheid aangewreven worden. Terwijl hij volstond met aan de bespreking van Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphoses* de opmerking toe te voegen: 'In onze minder eenvoudige eeuw, is dat evenwel geene lectuur voor jongelieden', veroordeelde in 1871 een gezaghebbend katholieke recensent een goedkope Vondel-uitgave van een katholieke uitgeverij vanwege het morele gehalte van een deel van Vondels werk, waarmee hij vooral de bruiloftsgedichten op het oog had.⁸²

Everts volgt de toen gangbare visie, dat na het hoogtepunt in de Gouden Eeuw het verval in de letteren intreedt, met evenwel de literaire reus Bilderdijk hoog uitstekend boven het laagland. Ook voor diens geestverwant Da Costa heeft hij grote bewondering. Maar natuurlijk ook voor Schaepman. De katholieke priester Broere (1803-1860) krijgt nauwelijks aandacht: hij noemt zelfs zijn destijds beroemde Dithyrambe op het Allerheiligste niet. Terwijl hij wel aandacht besteedt aan Belgische schrijvers, hoewel met mate, wordt Gezelle in slechts enkele, weinig specifieke woorden geprezen, wat te meer opvalt omdat vriend Thijm een groot bewonderaar van Gezelle was, en hem door publicaties bekendheid had gegeven.⁸³

Al met al: Everts handboek was duidelijk het boek van een katholiek, maar gematigd en genuanceerd, iedereen het zijne gevend. Ook een niet-katholieke geleerde recensent als J. van Vloten wist dit te waarderen.⁸⁴

De Leidse hoogleraar Matthias de Vries verweet de auteur in een persoonlijke brief, dat hij de gebloemleesde middelnederlandse teksten zonder toelichtingen had opgenomen, waardoor ze voor de meeste docenten niet

begrijpelijk waren, temeer omdat hij vele inmiddels fout gebleken lezingen onverbeterd had gelaten.⁸⁵ Everts was dan ook geen geleerde. De kritiek die zijn boek nogal eens kreeg, meteen al van Schaepman, die het overigens hemelhoog prees, ook vanwege zijn verdraagzaamheid, gold de opsommerigheid tegen het einde.⁸⁶ Everts voelde zich immers ten opzichte van zijn 'tijdgenooten ongeveer' het meest onzeker.⁸⁷ Het euvel, dat overigens in veel gelijksoortige handboeken voorkwam en -komt, bleef bestaan in de volgende drukken. Het boek is ook nooit radicaal bij de tijd gebracht. De vernieuwingen die vanaf de jaren 1880 het aanschijn van de literatuur veranderden, kwamen nauwelijks aan de orde, hoewel A.H. Geurts, die Nederlands had gestudeerd in Leiden en vanaf 1893 leraar was op Rolduc, de zesde druk (1901) bijwerkte 'tot op onze dagen'. In 1914 verscheen nog een zevende druk. Het zou de laatste zijn.

In het tijdschrift *Van onzen tijd* schreef C.R. de Klerk niet lang hierna: 'Mochten eindelijk sommige katholieke colleges hun laatste 'Dr. Everts' brengen op den brandstapel, bedenkende, dat wat onherroepelijk verouderd is niet meer mag worden herdrukt, vooral niet wanneer het zóó onzeker is of het werk óóit een eigen leven leefde.' Kort daarop deed *Van Onzen tijd* er nog een schepje bovenop door te schrijven, dat Everts als handboek-schrijver elke artistieke oorspronkelijkheid miste.⁸⁸ Blijkbaar heeft Willem Everts' neef, de classicus H.W.H. Everts, oud-leraar van Rolduc, met een boze brief aan het tijdschrift op deze harde oordelen gereageerd, want ik vond een antwoordbrief van De Klerk aan H. Everts. Hierin schrijft De Klerk dat hij op het seminarie Hageveld aan de hand van Everts' handboek zijn 'eerste litterair-historische opvoeding genoot', dat hij, 'na Geurts, werd uitgenodigd een "verbeterde" Everts samen te stellen', maar 'evenals Dr. Moller en zóóveel anderen (had) geweigerd'⁸⁹ Ik heb het handboek op boekenlijsten van Rolduc kunnen vinden tot en met die van 1919-1920, voor HBS en gymnasium. Het archiefmateriaal is niet compleet, maar kort daarop moet het ervan verdwenen zijn. Er waren intussen blijkbaar voldoende alternatieven op 'de Roomsche boekenmarkt'.⁹⁰

Everts schreef enkele tientallen gedichten, meest lichtvoetig en charmant, in elk geval niet van het hoogdravende soort dat de hierna nog ter sprake komende Ruyten gaarne wrocht. In een door hemzelf bijgehouden verzameling vinden we het oudste gedichtje, gedateerd december 1843, het aandoenlijk schoolse 'Aan de zanggodinnen'. Willem Everts was toen leerling van de vijfde klas. Het begint zo:

*'Gereed voor de eerste maal mijn' lier een toon te ontwringen,
Gevoelt mijn zwakke geest zijne onmagt in het zingen;
En werpt een smeekend oog, op u, o negental!'*⁹¹

Slechts enkele van zijn gedichten zijn gepubliceerd. Het schrijven ervan was voor hem meer een spel, en de meeste gedichten waren gelegenheidswerk. Publiceren was niet zozeer zijn bedoeling.⁹² Postuum werd zijn Legende van

Rolduc uit 1860 afgedrukt in *Rolduc. Schetsen en Herinneringen*.⁹³ Het vertelt in de toen gangbare ballade-vorm het stichtingsverhaal van Rolduc en verbindt dat met de actualiteit: 'Ook de oude broederliefde woont / Nog ongestoord daar binnen; / De deugd tracht er nog steeds den palm / Der wetenschap te winnen.' In genoemd boek staat ook, anoniem, het gedicht *De Duivelsberg* afgedrukt. Het is eveneens van Everts.⁹⁴

Veel van zijn brieven aan Thijm, tenslotte, zijn literaire meesterstukjes, waarin ernstige en speelse passages elkaar in een subtiel evenwicht houden.

A.H.M. Ruyten, 1880-1902

Alphons Ruyten werd geboren in 1855 te Roermond, waar hij ook de humaniora deed aan het bisschoppelijk college. Hier was hij leerling van Michaël Smiets, die we eerder al tegenkwamen als Rolducien. Later zou hij diens gedichten uitgeven. Na zijn priesterwijding in 1880 werd hij leraar van Rolduc. Hij gaf les in verscheidene vakken, waaronder Nederlands.⁹⁵

In 1888 verscheen bij Alberts te Kerkrade zijn schoolboekje *Stijllee en poëtica*. In het voorwoord schrijft hij: 'Den leerling bij 't maken van opstellen een richtsnoer en voorbeelden; bij het lezen een begrip der verschillende kunstvormen in proza en poëzie, benevens een denkbeeld van den versbouw te geven - ziedaar het doel van dit werkje.' Het is ook op Rolduc gebruikt. Onder stijllee wordt hier blijkbaar verstaan wat vanouds 'retorica' heette. Poëtica is

dan de pendant voor de poëzie. Het boekje steunt wat de begrippen betreft grotendeels nog op Demosthenes, Quintilianus, Cicero, Horatius en andere klassieke schrijvers, uit wier werk al vele generaties humaniora-leerlingen deze zaken hadden opgestoken. Maar bijna alle voorbeelden die het boekje geeft zijn ontleend aan de Nederlandse literatuur. De leerlingen konden uit Multatuli's *Max Havelaar* leren hoe een oosterse dageraad, uit een stuk van Schaepman hoe een gewone zonsopgang beschreven kan worden, uit een gedicht van Ten Kate hoe een climax wordt opgebouwd. De auteur, nog geheel aanhanger van de klassieke traditie van de 'wedijverende navolging'

A.H.M. Ruyten.

van grote schrijvers, bekend voluit niets te moeten hebben van 'de moderne richting', waarmee hij de Tachtigers bedoelt. De 'zoo hoog geroemde dichtelijke vrijheid (kan) tot bandeloosheid overslaan. En wanneer was bandeloosheid ooit schoon?' Schoonheid en waarheid moest een gedicht uitstralen, en deze twee gingen samen.

Ruyten publiceerde talrijke verzen, gebruik makend van alle middelen die hij in zijn boekje heeft opgesomd. Schaepman, Da Costa en Broere, die hij 'onze katholieke Da Costa' noemde, waren zijn voorbeelden. Maar vooral ook Bilderdijk, de dichter voor wie, grofweg gezegd, poëzie vooral 'uitboezeming' van gevoel was, maar wel in geijkte dichtelijke taal. Ruyten gaf in 1888, met 'opheldering en aantekeningen', diens Het waarachtig Goed uit, een lang gedicht uit 1812, over de ijdelheid van alle leven en driften, eindigend met de woorden: 'Heil den dag dan van 't verscheiden! / Dag des levens uit de dood!' Bilderdijk stierf pas in 1831. Ruytens overvloedige uitleg en commentaar is gelardeerd met goedkeurende uitroepen, als bijvoorbeeld: 'Wat heerlijke schakeering in deze kleurenmengeling!' Zelf gaf Ruyten in ronkende declameertaal, getooid met uitroepkens, veel gelegenhedsgedichten uit, vooral in het verderop nog ter sprake komende tijdschrift *Utile Dulci*, bijvoorbeeld Neerland's Zege-lied naar aanleiding van het verslaan van de opstandelingen op het Nederlands-Indische eiland Lombok⁹⁶, een Welkomstgroet, bij gelegenheid van een bezoek van prinses Wilhelmina en haar moeder koningin Emma aan Limburg⁹⁷ en verschillende gedichten op en rond de Tweede Boerenoorlog in Zuid-Afrika (1899-1902), die in Nederland veel emoties losmaakte. En natuurlijk over Rolduc. Een hoogtepunt hiervan was wel *Rolduc. Dramatisch gedicht in drie bedrijven*, uitgevoerd bij de prijsuitreiking van 1900, en uitgegeven door Alberts in Kerkrade. Een van Ruytens minder snorkende gedichten is *De Schoonste Kroon*.⁹⁸ Rolduc wordt erin aangesproken en voorgesteld als een moeder, zittend op een troon (Rolducs mooie situering); haar over de hele wereld uitzwermende zonen smeden door hun werk voor haar een kroon: 'Wat gij als zwakke kiem in harten hebt gezaaid, / Schiet op, bot uit en bloeit, wordt ver van u gemaaid / Door duizenden, die u in later, rijper jaren / de dankbre erinnering in 't warme hart bewaren. / Een troon schonk u natuur - / *hun* hand smeedt u een kroon: / Rolduc, uw hoogste prijs! / Rolduc, uw edelst schoon!' In Ruyten klopte een warm hart voor Rolduc. Met Corten was hij auteur van het monumentale boek *Rolduc in woord en beeld*.⁹⁹

Hij publiceerde verder nog een geannoteerde uitgave van Da Costa's gedicht *Vijf en twintig Jaren* (1840), verzorgde, zoals wij al zagen, de uitgave van de gedichten van Michaël Smiets en stelde samen met de Roermondse leraar H. Bartels een tweedelige *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters en prozaschrijvers* samen, die ook op Rolduc gebruikt is.¹⁰⁰ We komen op Ruyten nog terug bij de behandeling van het tijdschrift *Utile Dulci*.

NEDERLANDSE LETTEREN IN HET CULTURELE LEVEN

In zijn herinneringen aan zijn Rolducse tijd (1870-1877) schreef de al genoemde J.F.M. Sterck uit Amsterdam: 'En naast het aesthetische schoonheidsgevoel wordt ook het litteraire voortdurend verzorgd: voordrachten, tooneelopvoeringen, letterkundige oefeningen, alles wordt aangewend om den geest der studenten te verheffen en te veredelen. Een jongmensch moet al van een buitengewone stompzinnigheid en botheid van geest zijn, indien hij voor zijn later leven uit zijn Rolducsche periode althans niet eenig aesthetische ontwikkeling mededraagt. De herinneringen aan de leerzame tooneelvoeringen behoeven niet te worden opgehaald; jaarlijksch worden ze nog in de aula gegeven.'¹⁰¹ We zullen hieronder proberen er iets van in het zicht te krijgen. Op een goede school, zeker een kostschool, diende inderdaad de literaire vorming niet beperkt te blijven tot de lessen in de klas. Toneelspelen en declameren behoorden ook tot de kernactiviteiten van de humaniora.

Prijsuitreikingen

Na afloop van de examens werd het schooljaar afgesloten met de plechtige prijsuitreiking, aan de beste leerlingen van elk vak in elke klas. Onderlinge wedijver en beloning speelden in het onderwijs als pedagogisch middel een grote rol. Openbare prijsuitreikingen, met vaste rituelen, hadden al eeuwen lang plaats op Latijnse scholen, seminaries en jezuïetencolleges en dergelijke. Ook op Franse scholen vonden dergelijke ceremonies plaats.¹⁰² De pompa eromheen kon natuurlijk verschillen. De prijzen waren in het algemeen boeken. Jammer genoeg weten we niet welke boeken op Rolduc uitgereikt zijn. De bijeenkomsten werden voorgezeten door de hoogste autoriteit van de school, in het geval van Rolduc was dat de bisschop, en werden gelardeerd met voordracht, muziek en soms toneel. De teksten van voordrachten en toespraken moesten in principe door leerlingen geschreven zijn.

De oudste gegevens die we over Rolducse prijsuitreikingen hebben gevonden, zijn de programma's van de voordrachten, de muziek en het toneel, die in 1839 en volgende jaren werden afgedrukt in de brochures met het onderwijsprogramma.¹⁰³ In die jaren werd aangevangen met een 'discours philosophique', waarschijnlijk te houden in het Latijn, zoals op de stedelijke scholen gebruikelijk was. Verder volgde er declamatie van verschillende gedichten, voornamelijk fabels. Er werd geen woord Nederlands gehoord vóór 1843, toen een 'fable hollandaise', getiteld De Hoed, werd gedeclameerd. In 1839 werd ook toneel gespeeld: *De ongemakken van het in aanzien staan*, van Jean Antoine Du Cerceau s.j.¹⁰⁴

De prijsuitreiking van 1854 stond in het teken van het 25-jarig priesterfeest van directeur Peters. In de krant *Onafhankelyke der Provincie Limburg* van 31 augustus 1854 staat een kort verslag van deze plechtigheid, 'waarop beurtelings vier kweekelingen in schoone neder- en hoogduitsche, fransche

en latijnsche gedichten den lof van Rolduc en zynen bestierder uitspraken.' Een Frans toneelstukje, *De schoenlapper en de rijkaard*, 'door acht kweekelingen uitgevoerd, vervrolykte aengenaem de achtbare vergadering'.¹⁰⁵

Uit de jaren 1857 tot en met 1868 kennen we alle voorgedragen teksten uit gedrukte boekjes met (in het Frans) als titel: 'Rolduc. Plechtige prijsuitreiking. Schooljaar Dichtstukjes, geschreven door de leerlingen en voorgedragen in tegenwoordigheid van ...' (de bisschop, soms vergezeld door een andere hoogwaardigheidsbekleder).¹⁰⁶ Begonnen wordt nu altijd met een 'bouquet', een welkomstdiggedicht, altijd in het Frans, waarmee een leerling zich tot de bisschop, eventueel tot een andere eregast of feesteling richt, waarna hij deze een tuiltje bloemen aanreikt. Deze vederlichte, speelse gedichten zouden, in strijd met de aankondiging in de titel, in die jaren allemaal van Everts' hand zijn.¹⁰⁷ Daarna volgen een Latijns, Frans, Duits, en een Nederlands gedicht. In de latere jaren komt er nog wel eens een Grieks gedicht bij, of wordt in plaats van een gedicht een stukje proza voorgedragen. De voorgedragen teksten stonden niet zozeer in het teken van hoge literaire kunst, als wel in dat van de eigen werkzaamheid van leerlingen. De leerlingen moesten immers zelf gedichten kunnen maken, vertalen of bewerken.

Deze opzet werd gehandhaafd tot in de twintigste eeuw, in ieder geval op katholieke instellingen; de stedelijke gymnasia schaften de prijsuitreiking in het algemeen in de tweede helft van de negentiende eeuw af. Over de jaren na 1868 vonden we in het Rolducse archief nog - met grote leemtes - tekstboekjes tot en met 1909.¹⁰⁸ De mededeling dat de gedichten eigen werk waren van leerlingen, is dan verdwenen. Het is mij niet duidelijk, vanaf wanneer de zittingen van de prijsuitreikingen losgekoppeld zijn van examenzittingen. Zeker moet dat voor de hoogste-klassers al vanaf de invoering van de centraal geregelde eindexamens het geval geweest zijn.

Lève, Rolduc, ton front radieux!

Iedere oud-Rolducien kent het lied met deze aanhef, waarvan de tekst van onbekende herkomst is. De oudste vindplaats dateert van 1908.¹⁰⁹ Het lied past in een literaire traditie met Rolduc als onderwerp, die in de romantische negentiende eeuw op gang gekomen is. De lange geschiedenis der abdij en de eerbiedwaardige ouderdom van de kerk en overige abdijsgebouwen waren hiervoor een vruchtbare voedingsbodem en boden volop kansen voor het ontwikkelen van een eigen identiteit en beeldvorming naar buiten. Sterck wist het al: de sfeer van de kerk en de crypte versterkte 'de neiging tot M.E. Romantisme'.¹¹⁰ Peters, in zijn *Adieu Rolduc*, het afscheidslied der abiturienten¹¹¹, en ook anderen gebruikten nadien het Frans. Everts zette de traditie voornamelijk voort in het Nederlands.

Prijsuitreikingen en andere feestelijkheden waren bij uitstek gelegenheden om het Rolducse register open te zetten. Bij de prijsuitreiking van 1861 werd Everts' *De Legende van Rolduc* voorgedragen, dat als volgt begint:

'In Vlaandren, waar de Schelde bruist, / Woonde, in een enge kluize, / De vrome priester Adelbert, / Een man uit eedlen huize.// 't Was zomer, 't was een vroege stond, / 't Begon eerst pas te dagen, / En reeds had Aelbert God den Heer / 't Misoffer opgedragen.' In 1863 was de Nederlandse bijdrage bij de prijsuitreiking het gedicht: De Twee Engelen; twee engelen, genaamd Deugd en Wijsheid, vestigen zich op Gods bevel op aarde en kiezen daarvoor het mooiste plekje uit...bij de Worm; daar werd later dan ook de abdij gesticht. Twee jaar later werd Het weêrgevonden Paradijs voorgedragen: 'Ja! 't Eden is, helaas! Aan Adams kroost ontnomen', maar het nieuwe paradijs is... Rolduc: 'gij dat waart der ziele vaderland, / Dat mij een lusthof strekte, een Paradijs, een Eden!' In 1867 werd het gehoor vergast op Maledicta Pensio. Eene episode uit de geschiedenis van Rolduc (Annales Rodenses, ad annum 1656): 'Het kettersch oproer, als een bergstroom, / Zijn dijk doorbrekend met geweld, / Had, met 't aloud geloof, in 't Noorden, / Ook 't oud gezag ter neer geveld'; ketters begeren Rolducs bezittingen, nemen de weigerende abt gevangen, de koorheren wankelen, maar nee, men weigert uiteindelijk het aangeboden pensioen. Toen in 1868 het Derde Rolduc zijn 25-jarig jubileum vierde, stond het hele voordrachtprogramma van de prijsuitreiking in het teken van Rolduc. Na het 'bouquet' L'Ange de Rolduc ('Ik zag hem, ik zag hem, op wieken van vuur, / Opvliegen ten hemel, / De engel die het lot van Rolduc bestiert') bestond de Nederlandse bijdrage uit De Duivelsberg, een gedicht van Everts. De aankondiging op de tekstboekjes, dat de teksten van de hand van leerlingen waren, blijkt ook hier niet geheel naar waarheid.

Op 11 augustus 1891 feestte Rolduc ter ere van het 40-jarig priesterschap van zijn directeur. Bij de prijsuitreiking was zelfs de pauselijke inter-nuntius aanwezig. Na een cantate op het priesterschap, met tekst van Ruyten - 'Heil dezen jubeldag! Heil dezer jubelstonde!' - en muziek van Pothast¹¹², werd ook nog uit volle borst een Jubellied aangeheven: 'Stijg, jubellied! Juich, jonglingschare! / Klink' vrij en blij uw' feestakkoord, / Langs Rolduc's heuveln, groene dalen, / Zoover zijn fiere tinne gloort' enzovoort. Ongetwijfeld ook een tekst van Ruyten. Een nieuw hoogtepunt was de dag van 9 augustus 1893. Er waren maar liefst drie aanleidingen om te feesten: Everts was 25 jaar directeur, het Derde Rolduc bestond vijftig jaar en een ingrijpende renovatie van kerk en krocht was voltooid. Dit alles werd zeer feestelijk gevierd.¹¹³ Uiteraard hief men weer een Jubellied aan, waarin de 'genius der landshistorie' 'zweeft om (Rolducs) tinnen en toren-trans', en nog veel meer. 's Avonds werd in de aula, 'vol pracht en praal en ridderlijkheid der middeleeuwen', Rolduc van Ruyten opgevoerd, met intermezzo van muziek van Pothast. Het volgende jaar droeg 'mr. George van Poppel', student filosofie, bij de prijsuitreiking een eigen gedicht voor: De Johannesklok van Rolduc.

In het archief berusten dozen vol handgeschreven, vaak gekalligraferde en verluchte gedichten uit de negentiende en begin twintigste eeuw,

meest betrekking hebbende op Rolducse feesten. Een groot aantal past in de Lève-Rolductraditie.¹¹⁴

Hierbij moeten we het laten. Volledigheid is niet nagestreefd. Het eeuwfeest van 1904 zal ongetwijfeld een toppunt zijn van het Rolduc-gevoel in proza en poëzie. De Rolducse leraar H. Wismans zal zich nog ontpoppen als een bard van Rolduc¹¹⁵ en *Utile Dulci* zal de traditie ook nog voortzetten, maar daarna lijkt zij weg te ebben.¹¹⁶

Utile Dulci

Op 17 februari 1894 verscheen bij Alberts te Kerkrade het proefnummer van een nieuw tijdschrift, *Utile Dulci*, het nuttige verenigd met het aangename, naar een woord van Horatius. Het blad wilde 'onze ontwikkelde jongelui' - van Rolduc, maar ook van andere scholen - wekelijks een uurtje lectuur in de vier moderne schooltalen verschaffen. Het nummer bevat behalve een mededeling over 'Doel en Plan' onder meer een nogal zwaar op de hand zijnd stukje over 'zedenederf en goddeloosheid', helaas zonder concrete voorbeelden te noemen. Het viertalige blad, geredigeerd door leraren van Rolduc - maar er worden geen namen genoemd - heeft ruim tien jaar bestaan.¹¹⁷ De inhoud was lang niet uitsluitend van literaire aard; ook de actualiteit van over de hele wereld, geschiedenis, politiek, godsdienst, devotie, zogenaamde gemengde berichten en nog veel meer komen aan de orde. Men kan ervan uitgaan, dat de stukken over en uit de Nederlandse literatuur die in het blad verschenen, minstens iets te maken hadden met de smaak en de opvattingen van (de) Rolducse leraren.

Ruyten is lange tijd dominant aanwezig als poëtisch chroniqueur, maar ook met artikelen. In een polemisch stuk verwijt hij de literatuurhistoricus

Titelpagina van het tijdschrift *Utile Dulci* (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nrs. 1120-1125).

2^e Jaargang. N°. 1. Zaterdag 2 Maart 1895.

en uurtje lectuur in de voor onze ontwik- bier moderne talen - helde jongelui

Zouder maten is men man Als men talen spreken kan

Prijs per Jaargang franco per post f 2.—	Dit blad verschijnt elken Zaterdag.	Prijs der Advertentiën:
Voor België f 2.25	onder de vacantie om de veertien dagen.	Van 1—10 regels f 0.75
Voor Duitschland 2.90	Uitgave van N. ALBERTS, Kerkrade.	Elke regel meer 0.05
De overige landen der postconventie . 3.25		Groete letters naar plaatsruimte.

De Godsmuur.
(Ingezonden door een Student.)

Rossen brieschen, wagens rommelen;
Ach, de vijand naakt de steel!
„Wil een muir rondom ons bouwen!”
Klinkt der vrome moeder lied.
Random in de hutten vallen.

Jan te Winkel, hoogleraar te Amsterdam, te weinig kennis te hebben van het katholieke karakter van bepaalde middelnederlandse literaire werken. Hij schrijft juichend over katholieke dichters als Schaezman en Broere. Ook andere scribenten uiten zich in dezelfde geest. Als dichter zien we ook L.J. van den Goor, een van degenen die Everts voorbereid had voor het examen M.O.-Nederlands in 1865, leraar op Rolduc van 1868 tot 1892, G. van Poppel, ook leraar op Rolduc (1902-1911), en leerling (1888-1896)/oud-leerling Matthieu Schoenmaekers optreden.

Veel aandacht wordt geschonken aan Vondel en aan Thijm. Ook aan andere negentiende-eeuwers, met dien verstande dat de UD-ers zeer afwijzend stonden - zoals de meeste katholieken toen nog trouwens - tegenover de 'mannen van tachtig', die zorgden voor een inhoudelijke en vormtechnische vernieuwing van onze literatuur. *Utile Dulci* noemde hen 'woordkunstmakers', hun taal 'mooidoenerig' en hun geestelijke bagage ofwel nihil ofwel goddeloos en onfatsoenlijk. 'Wie als Katholiek een uurtje verkwikking en genot wil zoeken in poëzie, behoeft zich niet als gast aan te melden op den modernen Nederlandschen Helicon', verzuchtte Ruyten. Multatuli wordt tegen wil en dank gewaardeerd, soms wegens zijn *Max Havelaar*, soms wegens zijn briljante stijl in het algemeen, maar inhoudelijk stelde hij toch niets voor. Ruyten verwerpt 'het burgerlijk drama' van zijn dagen: het onthult alleen het lelijke, slechte en liederlijke van de mens en zoekt de poëzie niet. Nee, dan Racine, Corneille en Vondel! We zien hier duidelijk oude en nieuwe literatuuropvattingen botsen.

Vanaf 1902 komt er een begin van kentering. Is het toevallig dat Ruyten dat jaar van Rolduc vertrok? Hij publiceerde overigens nog wel in het blad. Uit een artikel in het conservatieve tijdschrift *De Katholiek* van de hand van A.N. Mutsaers, die schoorvoetend althans enige verdiensten toeschrijft aan de tachtigers, maar ook klaagt, dat men 'in onzen prozaïschen tijd van steenkooldamp en machinerieën, mathesis en examens' te haastig was voor het ontwikkelen van 'den letterkundigen smaak', wordt met instemming geciteerd. Mutsaers verzuchtte ook nog: 'Gelukkig is er nog onderwijs waar men de oude en nieuwe klassieken bestudeert, voorgelicht door eene grondige poëtica, waar men vooral de ouden beschouwt als de groote voorbeelden en leiders, waar men ook om vaardigheden te verwerken in 't hanteeren van taal en gevoel voor prosodie en vorm, verzen maakt in 't Latijn en in de moedertaal. Maar dit wordt meer en meer uitzondering. Men is te haastig tegenwoordig (-)' In dezelfde tijd ging de redactie auteurs van en rond het katholieke tijdschrift *Van onzen tijd* aan het woord laten, zoals Eduard Brom, 'woordkunstenaar' en 'taalmusicus' genoemd, Albertine (Steenhof-) Smulders, die kort tevoren nog gebrek aan eerbied voor het Allerheiligste was verweten (dat komt ervan als je school gegaan hebt bij de Tachtigers!), Maria Viola, Marie Koenen en anderen. *Van onzen tijd* (1900-1920) wilde een eigentijdse katholieke literatuur bevorderen, met gebruikmaking van de verworvenheden van de 'moderneren'; de kunst, en

dus ook de katholieke letterkunde, moest op een persoonlijke manier uiting geven aan persoonlijke gevoelens en allereerst schoonheid scheppen en juist daardoor stichtend en leerzaam zijn. Er verschenen positieve stukken in over de Tachtigers. Door hun eis van echt doorvoelde beeldspraak hadden zij een einde gemaakt aan de heerschappij der geijkte retorica en poëtiëk, en aan het aaneenrijgen van ontleende beeldspraak. *Utile Dulci* nam nu ook gedichten van Kloos en Verwey op. En van Gezelle. Maar evengoed nog oubolligheden van pater Bernard van Meurs s.j.

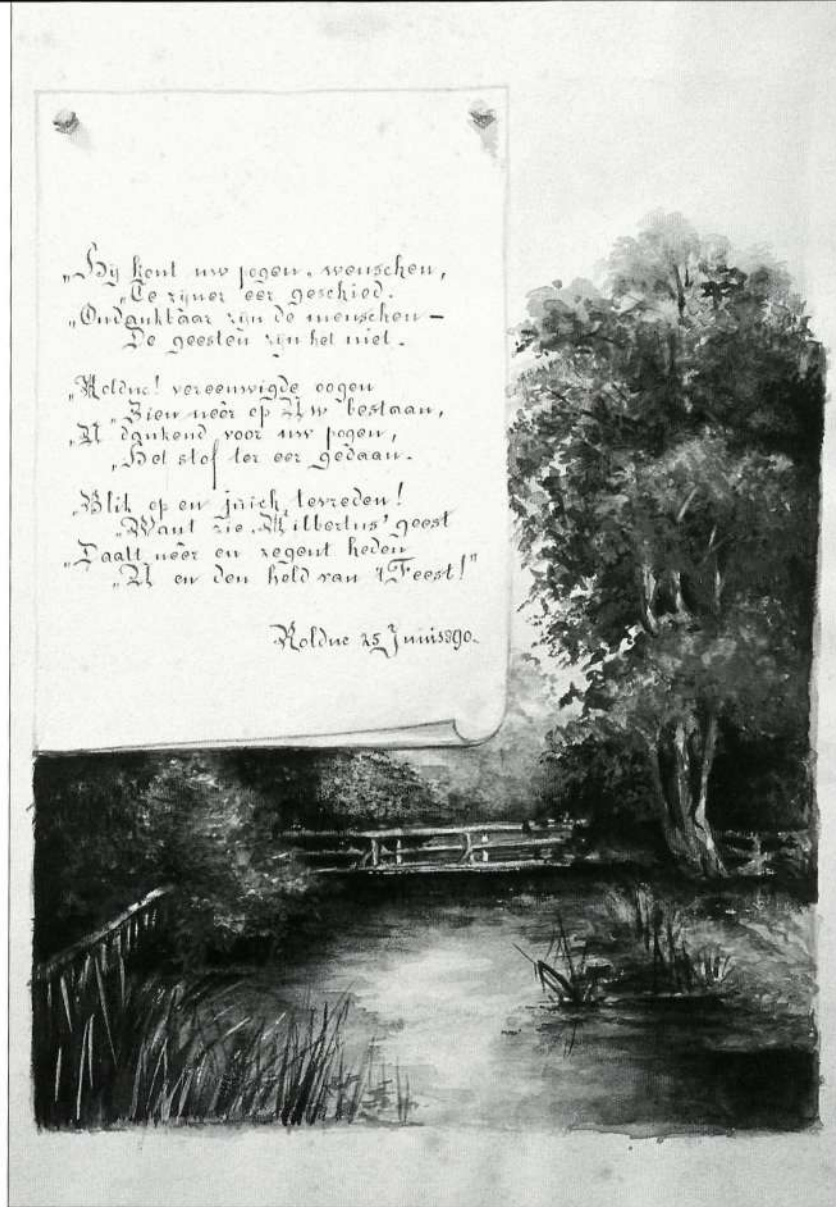
Uit het voorgaande kan niet zonder meer geconcludeerd worden, dat Rolduc in opvattingen over literatuur achterliep: het liep keurig in de pas van katholiek Nederland.¹¹⁸ *Utile Dulci* werd niet door iedereen met gejuich ontvangen. In de *Limburger Koerier* van 17 maart 1893 schreef zekere Pierre Bonvin erover: 'Dit blad voldoet lang niet aan het snorkende, groot-sche doel'; de inhoud is onbenullig, 'doch genoeg over deze zoetigheid'. Over de mate van verspreiding van het blad valt niets te zeggen.

Voordracht en toneel

Voordracht, 'die nuttige en noodige oefening om vrij en gemakkelijk te leeren spreken', aldus, wederom, Sterck,¹¹⁹ stond niet alleen op het program van de lessen Nederlands en bijzondere gelegenheden. Er was - van welk tot welk jaar is mij niet bekend - een vast declamatie-uur op zondagmiddag in de aula.¹²⁰ Karel Alberdingk Thijm (op Rolduc 1875-1878) beschreef later als Lodewijk van Deyssel zo'n sessie in zijn Rolducsche roman *De Kleine Republiek* (1889): 'Met warme hoofden en koude handen zaten de jongens, die móesten, in een bank, voor-aan, bij den kathedr. Een voor een klommen ze d'r in, stonden met de kleine bovenlijfjes boven den hoogen rand, vatten met de zwetende handen den rand beet, maakten een begin-buiging, schuchter met verschietende oogblikken, zeiden den titel van hun stukje, begonnen met beverige stemmen, wachtten dan even, zich bedenkend, stotterden, keken naar de zoldering, of rammelden het vers af, schijn-bedaard met de er bijhoorende armgebaren, stijf als poppenkastpoppen.' Karel zelf won een keer een prijs met Lafontaine's *Le lion et le rat*.¹²¹ Het voordragen bij de prijsuitreikingen is al eerder aan de orde geweest. Natuurlijk werd eveneens op directeursfeesten gedeclameerd. Het declameren was in de negentiende eeuw een geliefkoosde bezigheid, niet alleen op scholen, maar ook in huishelijke en andere kringen. Veel gedichten werden daar ook op geschreven.¹²²

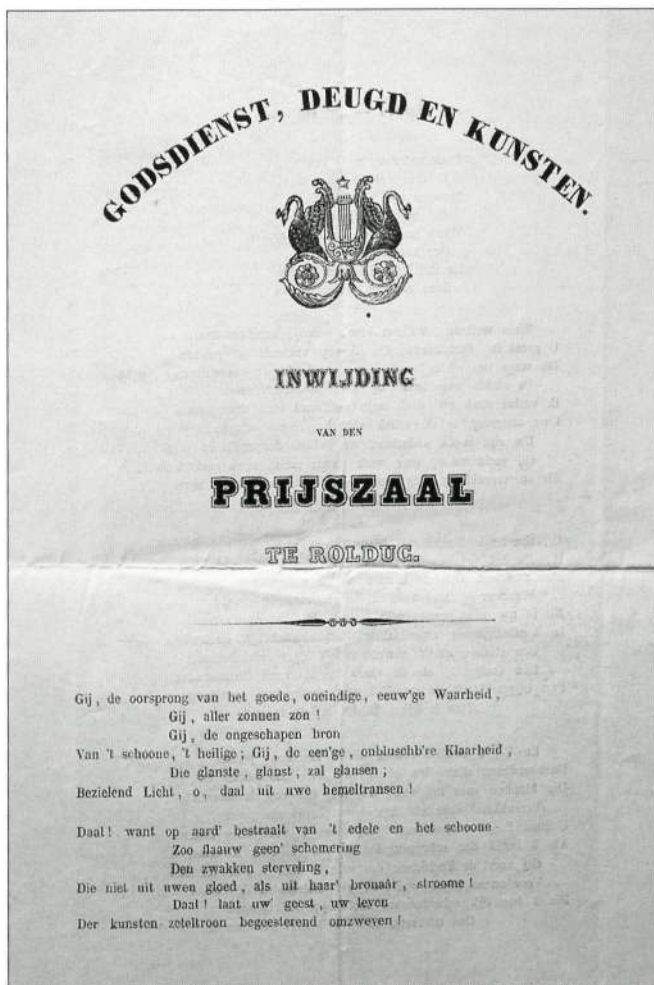
Zoals gebruikelijk op internaten en Latijnse scholen, had ook Rolduc een stevige toneeltraditie.¹²³ Er waren traditionele dagen voor toneelopvoeringen. De belangrijkste waren zondag Laetare (dit is Mi-Carême oftewel Halfvasten) en 25 november, het feestdag van de patrones van de filosofiestudenten. 'De aanstaande St. Catharina dat is de feestdag der Philosophen, dan is er comédie en alles vol op!' schreef de eerste-jaars filosoof Willem Everts op 22 november 1845 aan zijn ouders.¹²⁴ Dit zullen ook in het Vierde

Slot van een gedicht,
voorgedragen op het
directeursfeest van
1890. Dit fraaie
document zal na de
voordracht aan
directeur Everts
overhandigd zijn
(RAL, archief Derde
Rolduc, inv.nr. 1068,
doos 3).

"Dy kent uw jegen, wenschen,
"De zijner eer geschied.
"Ondankbaar van de menschen -
"De geesten van het niet.
"Helduc! vereeuwigde oogon
"Zien meer op Hm' bestman,
"Al dankend voor uw jegen,
"Het slof ter eer gedaan.
"Blik op en juich, tevreden!
"Want zie, H' ilbertus' geest
"Zaalt meer en regent heden
"Al en den held van 't veest!"
Helduc 25 Junissgo.

Rolduc dé toneeldagen blijven.¹²⁵ Daarnaast waren ook de prijsuitreiking en het directeursfeest gelegenheden om de kothurnen aan te trekken, evengoed om muziek uit te voeren overigens. De Rolducse 'annalisten' Pothast en Raeven¹²⁶ maken verscheidene jaren melding van toneel op een zondagavond eind januari of begin februari - enkele keren op Maria Lichtmis, 2 februari - ter gelegenheid van de 'Proclamation des places' of 'Aflezing der plaatsen van de composities'. Deze terminologie herinnert aan de tijd waarin nog geen cijfer rapporten bestonden, maar ieders prestaties in een rangorde werden geplaatst, van beter naar slechter. Volgens instructies van directeur Everts inzake de 'Compositions (grote proefwerken) Examen Final', helaas ongedateerd, werden de eerste composities van het schooljaar gehouden in de tweede volle week van januari. Aan de uitslagen hiervan werd blijkbaar een feestje verbonden.¹²⁷

Aanvang van het
gedicht van Willem
Everts dat voorge-
dragen werd bij de
opening van de
nieuwe aula in
1848 (RAL,
archieff Derde
Rolduc, inv.nr.
1380).

1920, het jaar waarna het eerste jaarboek verscheen - Molière met zes stukken, in totaal 22 maal geheel of gedeeltelijk gespeeld, en Racine, wiens *Athalie*, met muziek van Pothast, geheel of gedeeltelijk zeven maal werd opgevoerd. Maar ook Schillers *Wilhelm Tell* is zeven maal gespeeld. Het repertoire bestond echter niet alleen uit klassieke hoogvliegers. Stukken van bijvoorbeeld Eugène Labiche, toch geen klassieke schrijver te noemen, mochten zich zeer verheugen in de gunst van de Rolducse tonelisten: tien maal opgevoerd.¹³¹

Maar ik moet mij hier richten op stukken uit de Nederlandse literatuur. Bij de prijsuitreiking in 1847 komt Rhijnvis Feith ten tonele, met een 'dialogo ontleend aan' zijn treurspel *Thirsa of de zege van den godsdienst* (1784). De stof van dit stuk is het verhaal van 2 Makkabeën 7, over de marteldood omwille van het geloof van zeven gebroeders en hun moeder,

Voordracht en toneelspel vonden tot kort na de Luikse tijd vaak plaats in de kerk. Pothast sprak daar schande van: Le Médecin malgré lui notabene, met een jongen in een vrouwenrol, met vrouwenkleren aan!¹²⁸ Daarna werd in de Salle Académique gespeeld, de aan het voorplein, tegenover de hoofdingang gelegen aula. Deze werd in 1848 in gebruik genomen, een tot aula omgebouwde oude stal en schuur aan het voorplein, tegenover de kerk. Bij deze gelegenheid werd het gedicht *Godsdienst, Deugd en Kunsten* van Willem Everts gedeclameerd.¹²⁹

Er zijn nogal wat getuigenissen van oud-leerlingen over het toneel op Rolduc. Van Frans Zoetmulder bijvoorbeeld, Rolducien in de jaren 1868-1873: er werd 'duchtig comédie gespeeld. Met minder dan de Franse klassieken en Vondel deden we het niet'.¹³⁰ Dit laatste is voor bestrijding vatbaar. Er werd inderdaad wel veel Frans toneel gespeeld. Kampioenen waren - ik heb dit nagegaan tot

ook zonder Feith al een zeer pathetische tekst. Op zondag Laetare van het jaar 1872 werd voor het eerst een drama van Vondel opgevoerd. Het betrof *Joseph in Dothan*, met reien op muziek van Pothast. Hetzelfde stuk was weer te zien op het directeursfeest in 1884, maar op donderdag 17 november 1887, de 300ste geboortedag van Vondel, die op nationale schaal gevierd werd, noteerde Pothast in zijn journaal knorrig: 'Rolduc ne fait rien'. Vondel beleefde in het laatste kwart van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een soort wedergeboorte, vooral bij het katholieke volksdeel, dat hem inzette 'voor strategische en emancipatorische doeleinden'.¹³² In de krant *Het Centrum* van 20 maart 1915 poneerde L.C. Michels (leraar op Rolduc in 1913-1916): de katholieke scholen hebben voor een revival van Vondels spelen een grote rol gespeeld. Op het Derde Rolduc echter waren tot dan toe, en werden tot 1920, alleen *Joseph in Dothan* (1872, 1884, 1904, 1910) en *Lucifer* (1907, 1915) gespeeld. Wel was in 1913 uit het werk van Vondel gedeclameerd.¹³³

Veel meer Nederlandse literatuur was er niet op Rolducse planken. Ik vind gewag gemaakt van een opvoering (1904) van het blijspel *De Roode Sander* van de Amsterdamse sigarenfabrikant Justus van Maurik, later vooral bekend door zijn schetsen en verhalen over het Amsterdamse volksleven. Opmerkelijk is de opvoering (1914) van het bijbelse drama *Gekruisigd* van de priester J. Frencken, leraar Nederlands aan het klein-seminarie van het bisdom Breda, die met dit en andere stukken een bijdrage leverde aan de vernieuwing van de katholieke letteren.¹³⁴

Hier houdt, tot 1920, het directe contact van het Rolducse toneel met de Nederlandse letterkunde op.

TOT BESLUIT

In het voorgaande hebben we als het ware een glimp kunnen opvangen van de geboorte van het vak Nederlands. Voorzover we de inhoud en praktijk van het onderwijs op het Tweede en Derde Rolduc in het vizier hebben gekregen, blijkt dit helemaal te passen in het beeld dat de geraadpleegde literatuur geeft van het voorgezet onderwijs in de negentiende eeuw. Rolduc liep niet voorop met het invoeren van het vak Nederlands, maar bleef ook niet achter, en inhoudelijk maakte het vak de ook elders waar te nemen ontwikkelingen door.¹³⁵ Op weinig uitzonderingen na in het begin, waren de gebruikte schoolboeken van Noord-Nederlandse herkomst.

Zoals op andere scholen, en vooral internaten, werd op Rolduc volop gedeclameerd en toneel gespeeld, bij prijsuitreikingen, op feesten en bij andere gelegenheden. Ook hierin deed Rolduc goed mee, maar was het niet uitzonderlijk. Het toneelrepertoire was niet opvallend of vernieuwend. Het bisschoppelijk college van Roermond was Rolduc bijvoorbeeld lang vóór met het spelen van Vondel.¹³⁶

En toch, oud-leerlingen die herinneringen aan hun school te boek stelden, gaven opvallend vaak hoog op van het Rolducse toneel.

Archiefmateriaal wijst ook uit, dat er veel werd opgetreden. Ook beschikte Rolduc vanaf 1848 over een voor die tijd goede toneelzaal. En het had een groot voordeel boven de meeste andere scholen, namelijk de aanwezigheid van twee jaargangen filosofiestudenten, die volwassener waren, langer konden blijven meedoen en ook, op Sint Kathrien, zelf een stuk speelden en/of optraden met een luchtig toneelprogramma. Schillings ziet, in zijn overzicht van het toneel in Limburg, Rolduc als een belangrijk brandpunt en spreekt over 'grote bloei' in het eerste kwart van de twintigste eeuw, te danken aan de leiding van de Rolducse heren E. Ribbergh en H. Wismans.¹³⁷

Onderwijs staat of valt met de kwaliteit van de leraren. Uiteraard weten we hier niet zo erg veel over. Het pleit in ieder geval voor Peters en Everts dat zij, zoals we zagen, contacten onderhielden met gezaghebbende geleerden van buiten Rolduc, Peters met J.B. David, Everts met Alberdingk Thijm en vele anderen. Beiden waren lid van het Leuvense Tael- en Letterlievend Genootschap der Katholieke Hoogeschool onder de zinspreuk 'Met Tyd en Vlyt', en Everts ook van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Everts was de eerste katholiek die het aandurfde een handboek voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis te schrijven. Hij was de motor achter de oprichting op Rolduc van de eerste en lange tijd enige katholieke HBS met vijfjarige cursus. Hierin lag Rolduc dus duidelijk vóór. Publicaties op onderwijsgebied van Ruyten, hoe conservatief ze ook waren, en de uitgave van *Utile Dulci* wijzen op een voor dergelijke activiteiten gunstig klimaat op het aloude Rolduc.

En toch, het komt mij voor, dat het meest typisch Rolducse dat we op onze tocht door het negentiende-eeuwse Rolduc zijn tegengekomen, bestaat uit de grote, en ook gecultiveerde, liefde en interesse voor Rolduc zelf, de plaats waar het staat, de gebouwen waarin het leefde, de geschiedenis ervan die er nog zichtbaar en voelbaar was. Deze liefde en interesse hebben geleid tot een opvallend grote oogst aan proza en poëzie over en rond Rolduc.¹³⁸

- Noten
- 1 Dit artikel steunt vooral op het archief van het Derde Rolduc, dat berust in het Rijksarchief Limburg te Maastricht; zie R. de la Haye, *Inventaris van de Archieven en Collecties van de Onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc (1699) 1843-1946 (1975)*; Inventaris nummer 17.23 (2002) (in het vervolg: RAL, Archief Derde Rolduc). Ik dank de archiefmedewerkers te Maastricht voor hun hulpvaardigheid. Voor de eerste examens HBS en gymnasium van Rolduciens: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nrs. 1073 en 592. In 1874 was L.A.J. Keuller de enige kandidaat; tijdens het schriftelijk examen (opstel) in de bibliotheek waren er drie toezichthouders: twee brevierende priester-leraren en de burgemeester, lid van de commissie van toezicht, die de rozenkrans bad. Literatuurgeschiedenis werd mondeling geëxamineerd door een provinciale commissie in Maastricht; daar werd Keuller ondervraagd door ... zijn directeur, W. Everts; 'Wat hebt ge gelezen?' 'Max Havelaar'. (L.A.J. Keuller, *De stichting der Hoogere Burgerschool te Rolduc, gezien met het oog van den eersten leerling*, in: Rolduc's Jaarboek 2 (1922) 67-74).
 - 2 F. Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943. Geschiedenis ener eeuw*, in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 45-87, 49.
 - 3 H.W.H.E[verts], *Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters*, in: Rolduc's Jaarboek 8 (1928) 3-17; het programma in het begin in: [Anoniem, maar zeker van H.H.J. Peters, de latere directeur van Rolduc], *Normaalschool van Rolduc. Oorsprong, Voortgang, Lage van het gesticht*, in: *De Middelaer of Bijdragen ter bevordering van Tael, Onderwys en Geschiedenis 1 (1840-1841)* 83-92.
 - 4 Sassen, *Rolduc 1843-1943*, 60.
 - 5 Zie de *Bevel-brief* d.d. 26 augustus 1831 van Mgr. Van Bommel inzake de oprichting van zijn klein-seminarie, in: Rolduc's Jaarboek 21 (1941) 197-199.
 - 6 J. Roelevink, *Het Babel van de geleerden. Latijn in het Nederlandse universitaire onderwijs van de achttiende en de negentiende eeuw*, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1989-1990* (Leiden 1991) 33-43.
 - 7 Over het onderwijsbestel zie M. de Vroede, *Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden 1794-1814* en H.C. de Wolf, *Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden 1813-circa 1840*, in D.P.Blok e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 11, Bussum 1983, 60-67 en 107-116; H.W. Fortgens, *Schola Latina. Uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs*, Zwolle 1958; I.J. Brugmans (red.), *Honderd vijftig jaren arbeid op het onderwijsterrein, 1836-1961*, Groningen 1961; P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, Assen-Amsterdam 1987; K. Mandemakers, *HBS en gymnasium*, Amsterdam 1996; N.L. Dodde, *'Een speurtocht naar samenhang'. Het rijksschooltoezicht van 1801 tot 2001*, Den Haag 2001.
 - 8 M. Siegenbeek, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Haarlem 1827.
 - 9 Over de begintijd van de neerlandistiek: G.J. Vis, *23 september 1797 (-)*, in: M.A. Schenkeveld - Van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen 1993, 395-402; J.W. de Vries, *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. Twee eeuwen neerlandistiek*, Hilversum 1997; J.J. Kloek, *'Niet als een bepaald vak van onderwijs'. Het schoolonderwijs in de Nederlandse letterkunde vóór het schoolonderwijs in de Nederlandse letterkunde*, in: *Nederlandse Letterkunde 3 (1998)* 214-224; G.J. Vis, *De instelling van het professoraat en de eerste generatie hoogleraren*, in: idem, 225-234.
 - 10 Zie noot 5.

- 11 De 4de klas; op een Latijnse school heetten de klassen achtereenvolgens: kleine figuur, grote figuur, grammatica, syntaxis, poesis en retorica; op Rolduc vond ik alleen de laatste twee namen gebruikt (poésie, rhétorique); gewoonlijk gebruikte men er rangtelwoorden, van 6 naar 1 (om verwarring te voorkomen gebruik ik de hedendaagse telling, van 1 naar 6). Van Bommel bedoelde met de lagere cursus de eerste vier, met de hogere de laatste twee klassen.
- 12 Ch. de Clercq, *Rolduc, son abbaye, ses religieux, son séminaire (1661-1860)*, Kerkrade 1975, hoofdstuk X; dezelfde, *Het Luikse Rolduc en zijn leraren*, in: Rolduc's Jaarboek 37 (1957) 63-87; over Van Bommels onderwijsactiviteiten ook: A.F. Manning, *De betekenis van C.R.A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen 1956, passim.
- 13 K.J. Derks, *Het jezuïetencollege in het verleden*, in: *Studiën* 67 II (1935) 3-23.
- 14 E. Janssen, *Mgr. Van Bommel en de bijzondere colleges in Zuid-Nederland*, in: A. van Rijswijck e.a. (samenst.), *Historische opstellen over Roermond en omgeving*, Roermond 1951, 338.
- 15 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 582; het programma van 1831-1832 en een uittreksel uit dat van 1840-1841 in De Clercq, *Rolduc* (1975) 119*-127*.
- 16 De meeste geraadpleegde bronnen zijn in het Frans; citaten geef ik echter in het algemeen weer in vertaling.
- 17 A.D. Leeman en A.C. Braet, *Klassieke retorica*, Groningen 1987, 118-123.
- 18 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 484, schooljaar 1854-1855.
- 19 J. A. Terbruggen, *Nederduytsche spraek-konst ten gebruyke der schoolen*, 1e druk 1815, 5de 1826; zelf zag ik de 2de druk, Amsterdam 1817; de auteur, geboortig van Utrecht, was onderwijzer in Antwerpen en overleed in 1819 (De Clercq, *Rolduc* (1975) 289); in bibliografische gegevens ook wel: ter Bruggen.
- 20 Over de spellingkwestie: zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 11, 276; meer over Peters: zie verderop in dit artikel.
- 21 J. David, *Nederduytsche Spraekkonst*; ik zag de 3de druk van deel 1 (Mechelen 1836) en de 2e druk van deel 2 (Mechelen 1837)
- 22 Siegenbeek hield Joannes Dekens voor de schrijver van de *Dietsche Doctrinale* en Claes Willems voor de auteur van *Der Minnen Loep (Beknopte geschiedenis)*, welke toeschrijvingen nu niet meer gelden. De Clercq (*Rolduc*, 1975) noemt N. de Clerck een 'chroniqueur'; bedoeld zal zijn Nicolaes de Clerck, Delftenaar, boekhandelaar en geschiedschrijver, gestorven 1623 (zie E.O.G. Haitsma Mulier/G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland*, Den Haag 1990, 93-94). Over van Van Straelen zegt De Clercq, dat hij in de 16de eeuw burgemeester van Antwerpen was (*Rolduc*, 1975); zie over hem het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl.2, Brussel 1966, 834-835.
- 23 De Clercq, *Rolduc* (1975) 289; het moet de hoogleraar L.G. Visscher betreffen, maar welke van zijn publicaties, is niet duidelijk; mijn citaat is uit zijn driedelige *Bloemlezing uit de beste schriften der Nederlandsche dichters van de 13de tot en met de 18de eeuw*, dl. 1, Brussel 1820, Inleiding; Alberdingk Thijm schrijft later aan Everts: 'Ook uit den rommel van prof. Visscher is (nog wel iets) te visschen (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1617, 11.11.61).
- 24 *Projet d' Organisation des Examens*, circa 1847, RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 581.
- 25 H.J. de Vos, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19de eeuw*, 2 delen, Turnhout 1939, dl.1, 168.

- 26 Een boek met deze titel heb ik niet gevonden. De leraar van de vijfde klas humaniora (poésie) was toen Jean Joseph Nyssen (De Clercq, *Rolduc* (1975) 291); in 1842 verscheen zijn schoolboek *Essai de poétique*; het begint met de vraag: 'Wat is literatuur?' Antwoord: 'het geheel van literaire geschriften die bedoeld zijn om gevoel voor het schone te wekken, of, wat hetzelfde is, die rechtstreeks de verbeelding en de gevoeligheid opwekken'; waarschijnlijk is dit boek op Rolduc niet klassikaal gebruikt.
- 27 Ik zag een door Fl. Légluse herziene uitgave, Bruxelles 1842.
- 28 Ik zag van de *Historia Graecorum et Romanorum Litteraria Henrici Weytingh, ad usum scholarum Belgii accommodata* de 2de druk, Mechelen 1840.
- 29 Zie bv. J. Broecker, *Histoire de la Littérature*, afd. 1. Littérature Hébraïque (ik zag de uitgave [1877]).
- 30 E[verts], *Peters*.
- 31 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 582; de groepering tot drie onderdelen is van mij ('taalbeheersing' is een te hulp geroepen anachronisme).
- 32 Ik zag van Weilands spraakkunst een uitgave 'ten dienste der scholen', Dordrecht 1838; over Petrus Weiland: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl.10, Leiden 1937, 1160-1162.
- 33 Ik zag de 4de druk van het eerste stuk (over de woordgronding, dit is: de verbuiging, ver-voeging, afleidingen en samenstellingen van woorden), Leiden-Deventer-Groningen 1827.
- 34 J. Kinker was van 1817 tot 1830 hoogleraar Nederlands en geschiedenis in Luik; over versleer publiceerde hij: *Proeve eener Hollandsche Prosodia, oordeelkundig gegrond op, en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal, door het beschaafde gedeelte onzer natie, en toegepast op het rythmus en metrum der Ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd*, Amsterdam 1810-1813; zie over hem *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl.4, Leiden 1918.
- 35 Een zgn. brievenboek, met honderden modellen van brieven voor allerlei gelegenheden aan allerlei soorten relaties, 'om, met behulp der Nederduitsche taal, de jeugd door het vertalen van geschikte en uitgezochte voorbeelden, tot de kennis van den Franschen Briefstijl op te leiden'; ik zag de 5de druk, Leiden 1865.
- 36 Van Siegenbeek's tamelijk lijvige boek uit 1826 verscheen een zeer verkorte versie: *Schets van de beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van den hoogleraar Matthijs Siegenbeek* door N. Anslin, Haarlem 1828; misschien werd dit boekje gebruikt.
- 37 D. Ouwersloot en A.J. Lastdrager, *Bloemen van Nederlandsche dichtkunst voor de jeugd*, Amsterdam 1826; ik zag de 2de druk, 1834.
- 38 Over de Cours Spéciaux/Institut: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588: anno 1850; Sassen, *Rolduc*, 49; A.H. Kooyker, *Mengelingen ten dienste der Nederlandsche jeugd ontleend uit de Geschiedenis en Natuurlijke Historie en Redekunde*, waarvan ik de 2de druk zag, Tiel 1823, een onbenullig boekje, met onder elk door Kooyker naverteld verhaaltje enkele vragen.
- 39 Smiets bedoelt te zeggen, dat er drie mogelijke beslissingen zijn: je wordt bevorderd, je moet doubleren of je moet vertrekken.
- 40 'passeeren: slagen; *Uit oude brieven*, in: Rolduc's Jaarboek 9 (1929) 74-76.
- 41 Zie noot 24.
- 42 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588: anno 1850.

- 43 Jacques Amyot, een 16de-eeuws Frans schrijver.
- 44 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 587: 1848-1849.
- 45 P.J.A. Nissen, *Van katholieke letterkunde naar letterkunde (ook voor katholieken) in Limburg*, in: E. Henau en T. van den Hoogen (red.), *Van katholiek Limburg naar katholieken in Limburg*, Heerlen 1988, 145-217; *Dichtwerken van wijlen Dr. Michaël Smiets, verzameld en met een levensschets van den dichter uitgegeven door A.H.M. Ruyten*, Roermond 1887.
- 46 In brief aan J.A. Alberdingk Thijm d.d. 17 maart 1859 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr.1615).
- 47 De Vos, *Moedertaalonderwijs*, dl. 1, 101-102; naast H. Kern, *Handleiding bij het onderwijs der Nederlandsche taal* (ik zag de 2de druk, Krommenie 1863) werd een spraakkunst van Bosch gebruikt (niet gezien).
- 48 [Anoniem] *Merkwaardige verhalen en voorbeelden ten dienste van de katholieke jeugd* (ik zag de 6e druk, Tilburg 1879); de korte vrome verhalen worden elk besloten door een in enkele dichtregels geformuleerde moraal. [Anoniem] *Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers en dichters van Hooft en Vondel tot op onze dagen*, 's-Hertogenbosch 1857.
- 49 Althans *waarschijnlijk* dit jaar (het zit vastgeplakt aan een gedateerd HBS-program), RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 435.
- 50 J. Broeckaert, *Le guide du jeune littérateur* (een 2-delige uitgave gezien: Bruxelles 1881; het bevat de 'préceptes' van zowel de poëzie als de retorica, alsmede algemene literatuurgeschiedenis); H. van den Es, *Letterkunde der Grieken en Romeinen*, Groningen 1867, is een pil van 336 dicht bedrukte bladzijden; J. Broeckaert, *Résumé de l'histoire générale de la littérature* (een boek met deze titel niet gevonden, wel van dezelfde auteur een *Histoire de la littérature* [ik zag een uitgave Bruxelles, 1877, en Bruxelles-Paris z.j., welk laatste exemplaar blijkens enkele stevige hanenpoten bezit geweest is van 'M. de Wit, Rolduc' (leerling in 1877-1883).
- 51 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 590.
- 52 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 587.
- 53 Zie bv. A. Bartels, *75 jaar middelbaar onderwijs. 1863-1938*, Groningen-Batavia 1947, 200 en volgende; A. van Rijswijk, *Liberalen en clericalen in hun strijd rond het bisschoppelijk college te Roermond*, in: *Historische Opstellen over Roermond*, 369-470, 394-395.
- 54 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 435 t/m 450.
- 55 J.M.L. Keuller, *Levensbericht van Mgr. Dr. W. Everts*, overdruk uit de *Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1904-1905*, Leiden 1905 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1497); als algemene voertaal werd het Frans op Rolduc afgeschaft in 1912, zie: J. Lenders en L. Augustus, *Où sont les neiges d'antan?*, in: *Rolduc's Jaarboek 39 (1959) 58-63*.
- 56 Damen, *Rolduc 1843-1943*, 160-194.
- 57 *Poésies latines de feu Mgr. H.H.J. Peters*, Maastricht 1856 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1164) met een (anonieme) levensbeschrijving en de lijkrede van de hand van zijn opvolger, A.L. Jansen; zie over Peters en *De Middelaer*: P.A.M. Geurts, *H.H.J. Peters, leraar te Rolduc, en het tijdschrift De Middelaer (1840-1843)*, in: *Maaslands Melange (Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, deel 14)*, Maastricht 1990, 245-261.

- 58 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1067.
- 59 Zie behalve het in noot 56 genoemde boek: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1068, doos 2.
- 60 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1329; E[verts], *Peters*.
- 61 Damen, *Rolduc 1843-1943*, 35.
- 62 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1257.
- 63 Zie noot 52.
- 64 Zie noot 55.
- 65 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1270 (Horatius) en 1269.
- 66 Ik maakte gebruik van de 4de, herziene, druk (1890), maar kon later constateren dat de passages waarnaar ik in de volgende regels refereer, al in de eerste uitgave aanwezig waren. De bijzonderheden van het verhaal over de totstandkoming van het boek zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan: P.A.M. Geurts, *Hoe het eerste katholiek handboek voor literatuurgeschiedenis in Nederland tot stand kwam*, in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg* (Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, nr. 9), Maastricht 1986, 280-294.
- 67 Over hun relatie zie F. Sassen, *Thijm en Everts*, in: *De Beiaard 5 II* (1920) 186-206; brieven van Everts aan Thijm: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1615 en (overgetypt) 1616; brieven Thijm aan Everts (voorzover niet verdonkeremaand door zoon Jan Alberdingk Thijm): Katholiek Documentatie-Centrum te Nijmegen en (overgetypt) RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1617.
- 68 G.C. Mulder, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Arnhem 1855; 2de druk, door mij gezien, 1859 of zijn *Leerboek voor de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1856); W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Midden-Nederlandsche dichtkunst*, 3 dln. (1851-1855); F.A. Snellaert, *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1850). Laatstgenoemde werd door Anton van Duinkerken (*Nicolaus van Milst*, Utrecht-Antwerpen 1949, 86) genoemd 'den anti-clericalen Snellaert'.
- 69 Het waren J.H. Claessen en P. van den Goor; zij behaalden in 1864 de MO-akte Frans, in 1865 de MO-akte Nederlands (Sassen, *Rolduc*, 52).
- 70 1853; ik zag de 2de druk, Amsterdam 1864.
- 71 De laatste vijf citaten uit brieven van Everts aan Thijm achtereenvolgens d.d. 26.01.65, 29.12.63, 10.02.68, 18.05.69 en 03.07.68.
- 72 3 delen, Amsterdam 1851-1855; F.P. van Oostrom, *Jonckbloet. De grondlegger*, in: *Literatuur 6* (1989) 325-328.
- 73 Everts aan Thijm d.d. 31.03.68.
- 74 In 12 delen (1855-1869); Everts aan Thijm 04.01.62; Thijm (met enige overdrijving!) aan Everts 12.07.62: 'Ik ben recht blij dat gij allen zoo in Uw schik zijt met Vondel. Ik verheug mij dat ik de eer heb gehad hem te Rolduc te introduceeren.'; Everts aan Thijm 20.02.68.
- 75 Everts aan Thijm 10.02.69.
- 76 W.J.M.A. Asselbergs, *Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde*, 's-Hertogenbosch-Antwerpen-Brussel [1952] 21; zo drukte ook Schaeppman zich uit, in een brief aan Everts d.d. 30.11.70 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1336).

- 77 J.F.M. Sterck, *Iets uit de Rolducse jaren van Alfons Ariëns*, in: Rolduc's Jaarboek 9 (1929) 54-57; brief Thijm jr. aan Everts d.d. St. Aloysius (21 juni) 1869 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1284).
- 78 Everts aan Thijm 27.10.71.
- 79 Everts aan Thijm 31.03.68, 27.10.71, 06.11.71.
- 80 Over deze materie: A. van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*, Hilversum 2002.
- 81 Everts aan Thijm (de geciteerde passage in het Frans) 18.05.69.
- 82 M. Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*, Nijmegen 2002, 79-82.
- 83 Zie G. Brom, *De roem van Gezelle*, in: Dietsche Warande en Belfort 1949 nr. 9, 545-613, 545 en volgende.
- 84 J. van Vloten, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, in: De Taal- en Letterbode 1 (1870) 179-188.
- 85 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1370.
- 86 Schaezman in *De Tijd* van 28 september 1869; Everts aan Thijm, 21.03.69.
- 87 Everts aan Thijm 16.01.69 en 18.05.69.
- 88 Jaargang. 16, (1915-1916) 107 en 149; over het karakter van dit tijdschrift, dat doet begrijpen dat juist van hieruit 'Everts' onder vuur genomen werd, zie de paragraaf over *Utile dulci* in dit artikel.
- 89 Brief De Klerk aan H. Everts d.d. 11.12.1915 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1498); de latere neerlandicus en Vondel-hoogleraar B.H. Molkenboer (geb. 1873) had zich in zijn Hageveldse leerjaren al eerder geërgerd aan het 'vervelende, machtspreukige boek van Everts' (*Gedenkboek uitgegeven bij het eeuwfeest van het seminarie Hageveld 1817-2 mei-1917*, Voorhout 1917, 168).
- 90 Everts heeft plaats gemaakt voor *Stemmen van verre en dichtbij* van de Tilburgse frater J.L. Horsten (gymnasium) en het *Handboek der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde* van J. Mooy (HBS); de term 'Roomsche boekenmarkt' ontleen ik aan de bespreking van het boek van Mooy door J.F.M. Sterck in *Van onzen tijd* 16 (1915-16) 561-563.
- 91 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1372; voor gedichten van hem zie ook inv.nrs. 1371 en 1373.
- 92 Keuller, *Levensbericht*.
- 93 Samenstelling H. van Rode (d.i. de Rolducse leraar H. Wismans), Amsterdam-Rotterdam 1916, 10-12.
- 94 Eerder, mét auteursnaam, gepubliceerd in het tijdschrift *Bloemkrans. Taal- en letterkundige studiën voor katholieke jongelieden* 2 (1884) 129-131; het heeft hier als ondertitel: 'Eene legende uit den tijd der stichting van Rolduc 1106'; een kleine bloemlezing in *In memoriam Mgr. Dr. W. Everts*, [1900] (een exemplaar in RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1610).
- 95 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 468 en 469.
- 96 *Utile dulci* 07.12.94.
- 97 *Utile duci* 10.05.95.
- 98 Van Rode, *Rolduc*, 137-138.

- 99 *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der Abdij en der Onderwijsinrichtingen bewerkt ten voordeele der Abdijkerk door Dr. R. Corten, directeur der scholen van Rolduc, voortgezet van 1893 door A.H.M. Ruyten, leraar, Kerkrade 1902; het is te beschouwen als gedenkboek met het oog op het achtste eeuwfeest (1904). Corten volgde in 1893 Everts op als directeur.*
- 100 Resp. Kerkrade z.j.; Roermond 1887; 's-Hertogenbosch 1891 en 1897 (2de druk).
- 101 J.F.M. Sterck, *Voor vijftig jaar*, in: Rolduc's Jaarboek 2 (1922) 62-66.
- 102 Over prijsuitreikingen: J. Spoelder, *Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in Noord-Nederland, circa 1585-1876 (-)*, Amsterdam-Maarsse 2000.
- 103 Het betreft de brochures over de jaren 1839-1850 (in die van 1849 ontbreken de gegevens over de prijsuitreiking), RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588 en 582.
- 104 *Les incommodités de la Grandeur*; Du Cerceau (1670-1730) schreef o.a. toneelstukken voor de jezuïetencolleges.
- 105 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1103.
- 106 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nrs. 758 t/m 770; 1146.
- 107 J. Alberdingk Thijm s.j., *Bouquets*, in: Rolduc's Jaarboek 6 (1926) 59-60 en 7 (1927) 80-82, waar alle teksten worden afgedrukt; deze Thijm, zoon van Everts' vriend, was leerling van Rolduc in de jaren 1859-1865.
- 108 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 731, 770, 1146, 1151; programma's uit verspreide jaren van de periode 1865-1915: inv.nr. 755.
- 109 Lenders en Augustus, *Où sont les neiges*.
- 110 Sterck, *De Rolducsche jaren van Alfons Ariëns*.
- 111 Dat deze liedtekst van Peters is, lezen we in de 'Annales de Rolduc' van Pothast (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, onder 1844). B.A. Pothast woonde als leerling, leraar en emeritus op Rolduc van 1839 tot 1898; behalve de Annales de Rolduc liet hij ook (andere) autobiografische geschriften na; hij was koördirigent en een vruchtbaar componist: welke oud-Rolducien herinnert zich niet zijn Passie-muziek? Over hem: L. Spronck, *Bernard Pothast [1824-1904]*, in: G. Jansen (red.), *Sittardse Cultuurdragers 1299-1999*, Sittard 1999, 126-147.
- 112 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073).
- 113 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1276.
- 114 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1068.
- 115 Zie bijvoorbeeld zijn gedicht Ailbertus' Rustplaats, in Van Rode, *Rolduc*, 78-79.
- 116 In het archief (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1072) berust een getypte en een geschreven tekst van een declamatorium van Jacques Schreurs: *Roda, hoek- en wijsteen van ons erf*, geschreven bij gelegenheid van het 850-jarig bestaan van Rolduc (1954); het past in de traditie, maar is van de hand van een 'buitenstaander'; de bijbehorende muziek van Herman Strategier is niet gevonden.
- 117 UD berust in RAL, Archief Derde Rolduc, onder inv.nr. 1120 t/m 1125 (niet volledig).
- 118 Zie ook Sanders, *Spiegelend venster*, hoofdstuk 3.
- 119 J.F.M. Sterck, *Rolducsche herinneringen*, in: Rolduc's Jaarboek 17 (1937) 97-101.
- 120 J.G., *De oude en de nieuwe aula van Rolduc*, in: Rolduc's Jaarboek 15 (1935) 77-83; in 1904 nog gebruikelijk (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1076).
- 121 H.G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deysse tot 1890*, Amsterdam 1997, 166-167 (hieruit ook het citaat).

- 122 Zie W. van den Berg, 'Lulofs publiceert *De declamatie; of de kunst van declaméren of recitéren*', in Schenkeveld-Van der Dussen (zie noot 9), 473-478.
- 123 Zie bv. L. van den Boogerd, *Het jezuïetendrama in de Nederlanden*, Groningen 1961; M.C.A. van der Heijden, *Was het internaat een broedplaats van cultuur? Een terreinverkenning*, in: Kostschool ... een les voor het leven?, 's-Hertogenbosch 1991; de gegevens over Rolduc zijn geput uit RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 164, 167, 169, 582, 588, 731, 755, 1150, 1151, 1073 en 1074-1076.1073 (ik sta er niet voor in dat deze bronnen samen een volledig beeld geven).
- 124 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1255.
- 125 C.Th.H. Reul e.a. (red.), *Het vierde Rolduc 1946-1971. Geschiedenis van een klein-seminarie*, Kerkrade 1983, 126-127.
- 126 W.J.H. Raeven, leraar van Rolduc 1882-1895; 1899-1914.
- 127 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 145; het College Katwijk kende in de jaren veertig van de 19de eeuw in het eerste semester geregeld een vrije dinsdag: dag der proclamatie (P. Begheyn en H. Tromp, *Katwijk 1831-1981*, 1981, 64).
- 128 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, 11-12.
- 129 Het gedicht: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1380.
- 130 Fr. Zoetmulder, 1868-1873, in: Rolduc's Jaarboek 4 (1924) 93-98; het waren vooral de leraren Menten en Corten die de leiding hadden, schreef hij. J.E.H. Menten (leraar van Rolduc 1859-1885) schreef ook zelf een stuk: *De twee broeders of eene Venetiaansche vendetta*. Drama in drie bedrijven. Bekroond in den Prijskamp van het Gentsche Davidfonds, Gent 1882 (exemplaar in RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1163).
- 131 Zie ook L.W. Wijnen, *Van La Sainte Cathérine en Sint Kathrien*, in: Rolduc's Jaarboek 42 (1962) 94-104, die ook meedeelt, dat de laatste toneelvoering in het Frans op Rolduc plaats vond in 1922, met Molière's *Le malade imaginaire*.
- 132 Sanders, *Spiegelend venster*, 72.
- 133 Het onvoltooide Constantijn de Groote,; dit ter gelegenheid van het zestiende eeuwfeest van het Edict van Milaan, waarbij keizer Constantijn het christendom in het Romeinse rijk legaliseerde.
- 134 Zie M.C.A. van der Heijden, *Brabant krijgt literair een eigen stem*, in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant*, dl. 2, Amsterdam-Meppel 1996, 398-399.
- 135 Zie met name De Vos, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*.
- 136 Van Rijswijk, *Liberalen en clericalen*, 443; over toneel op school zie ook Van der Heijden, *Het internaat een broedplaats van cultuur?* en de daar genoemde gedenkboeken e.d van scholen, waaraan nog toe te voegen: *Gedenkboek uitgegeven bij het eeuwfeest van het seminarie Hageveld 1817-2 mei-1917*, Voorhout 1917; C. Sloots, *Haga Mariana. Bisschoppelijk College Weert 1648-1948*; P. de Raadt, *Herinnering aan de feestelijke bijeenkomst (op) Noortheij*, z.pl. 1855.
- 137 H. Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw*, Assen-Amsterdam 1976 (Maaslandse Monografieën nr. 23), 65-66.
- 138 Aan het eind gekomen van dit artikel wil ik mijn dank betuigen aan dr. A.E.M. Janssen te Nijmegen voor enkele waardevolle aanwijzingen op bibliografisch terrein.

Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw

'(...) WAAR TRADITIE HEERST, IS EENZAAMHEID UITGESLOTEN.'
JAN ROMEIN¹

I. INLEIDING

Op 6 december 1846 vloeide de dichtader van Willem Everts rijkelijk.² In het gedicht Je maintiendrai zong de negentienjarige Rolducien de lof van koning Willem II die op die dag zijn vierenvijftigste verjaardag vierde.

De titel van deze ode verwijst naar de woorden die de vorst zou hebben gesproken bij een bezoek aan Rolduc, voorjaar 1845, en anderhalf jaar later zou hebben herhaald tegen directeur Peters tijdens een audiëntie op kasteel Vaeshartelt.³ De toekomst van de onderwijsinrichting die voor haar voortbestaan vreesde, leek ermee verzekerd. De derde strofe luidt:

*O ja, nog waakt die leeuw op Neêrlands vrije velden,
Nog zweeft zijn vuur'ge blik heldhaftig in het rond!
Wel hun die op zijn' kracht hunn' zeeke' re hope stelden:
Hij kampt voor 't regt, voor de eer van d'ouderlijken grond.
Getuig het Waterloo met uuw' vertrapte velden
Waar Hij den Kors ter nedersmeet!
Getuigt het, die, geschaard om de banier des helden,
In 't tiendaagsch krijgsgewoel naast Limburgs hertog streedt!⁴*

Willem Everts (1827-1900) roept hier het beeld op van de koning als hertog van Limburg, die door zijn heldenmoed niet alleen Napoleon, de kleine Corsicaanse geweldenaar, bij Waterloo (1815) in het zand deed bijten, maar ook zijn wapenbroeders versted deed staan in de Tiendaagse Veldtocht (1831) tegen de opstandige Belgen. Immers, niet straffeloos tart men de Nederlandse leeuw! Men zou er bijna door vergeten dat de Limburgers de zaak der Belgen uitbundig hadden gesteund.⁵ Een staaltje van nogal gratuite verbeelding dus? Hoe dan ook, deze jubelzang op de vorst - die als eens gevierde veldheer in zijn eigen mythe geloofde dat Europa de overwinning aan hem te danken had - bracht de Oranjemonarchie en de bewoners van Nederlands jongste provincie gevoelsmatig dichter bij elkaar.⁶ En een kniesoor die erover valt dat aan de jeugdige geestdrift het nuchtere feit is ontsnapt, dat de heldhaftige Prins van Oranje in actie (bij Waterloo en bij Leuven) toen, noch later de titel hertog van Limburg voerde.⁷

Bijna driekwart eeuw later, zaterdagochtend 1 maart 1919, bracht het koninklijk paar, koningin Wilhelmina en prins Hendrik, vergezeld van o.a. de 'Limburgse' minister-president Ruijs de Beerenbrouck, een bliksembezoek aan Rolduc tijdens een triomftocht door Zuid-Limburg.⁸ Troelstra's revolutieoproep galmde nog na en het Belgische annexatiestreven hield de gemoederen bezig.⁹ 'Bijzondere belangstelling toonde de Koningin', aldus de *Limburger Koerier*, 'voor het graf van een harer voorvaders, hertog Walram III van Limburg (...)'. Het hoge bezoek deed de Rolducse priesterleraar en gelegenheidsdichter Henri Wismans (1874-1954) zijn lier stemmen en Walram oproepen om nog eenmaal het bevel te voeren over 'Limburgs vrije zonen' in de strijd tegen onrecht en dwingelandij, tegen annexionisme en socialisme. Van zijn uit dertien vierregelige strofen bestaande gedicht worden er hier vier (3,5,7,13) opgevoerd:

*Nog één schrede, en daar staat zij
In het middenpad der kerk
Stil-eerbiedig voor de beeltnis
Van een middeleeuwse zerk.*

*'t Graf van Walram'. En daar roert iets
In haar koninklijk gemoed,
En er bruist door hare aadren
Warmer, sneller 't Nassaus bloed.*

*'t Zelfde bloed, dat haar vaadren stortten
In de strijd voor Holland's recht,
Toen zij van de schouders wierpen
't Vreemde juk hun opgelegd.*

*'t Huis van Limburg en Nassauwe
Was vereend in Walram's bloed
Limburg blijft aan Nassau trouwe,
Ja, getrouw tot in den doet.*¹⁰

Bij nadere beschouwing zijn twee elementen in dit gedicht van belang. Hertog Walram (†1226) speelt erin, als verre voorzaat van koningin Wilhelmina, de hoofdrol. De lotgevallen van deze Walram nu zijn opmerkelijk: in het midden-negentiende-eeuws Rolduc begon voor hem een tweede leven. Deze nieuwe carrière dankte hij eerst en vooral aan de gewijzigde staatkundige en maatschappelijke verhoudingen. Sinds het uiteengaan van het Verenigd Koninkrijk behoorde Limburg met Rolduc tot het Noord-Nederlandse koninkrijk onder het Oranjehuis. Het nieuwe vaderland kende een nadrukkelijk protestants overwicht. De onderwijsinstelling richtte zich voortaan bewust op het Noorden en niet langer op het Zuiden, op Luik en Brussel. Deze perspectiefwisseling bracht de symboolwaarde van Walrams graf in beeld. Zijn met een koperen rooster afgedekte grafzerk in het middenpad van de abdijkerk werd een hefboom voor Oranje-aanhankelijkheid en katholieke emancipatie, een *lieu de mémoire*.¹¹ Het graf verbond Limburg met het Koningshuis, een verbondenheid die haar historisch fundament vindt in de afstamming der Oranjes die teruggaat tot in de exclusief katholiek geachte Middeleeuwen, over de tijd van Opstand en Reformatie heen. Doeltreffender kon de mythe van het protestantse vaderland - van de trits 'God, Nederland, Oranje' - niet worden ontzenuwd. De 'uitgevonden traditie' droeg bij aan het zelfbewustzijn van de katholieke bevolkingsgroep binnen de natie in wording: katholieken waren niet van gisteren, maar erfgenamen van een rijk verleden. De Walram-adoratie staat natuurlijk niet los van de bedding der Romantiek. De geest van reactie en romantiek tegen het achttiende-eeuws rationalisme gaf krachtige impulsen aan de belangstelling voor een nationaal verleden - en dan vooral de continuïteit en band met dat verleden. Dat die belangstelling een gunstig klimaat schiep voor de uitvinding en opgang van de psychologisch en ideologisch belangrijke Walram-legende, valt niet moeilijk in te zien. Het proces van deze *invention of tradition* vond bekroning in het koninklijk bezoek van 1919.¹²

Het tweede, minstens zo belangrijk element is hetgeen de voorlaatste strofe tot uitdrukking brengt, namelijk dat Harer Majesteits voorvaderen vooraan stonden in de strijd om het Spaanse juk af te werpen. Blijkbaar speelde het geloofsonderscheid in de interpretatie van de Opstand nog maar een ondergeschikte rol.¹³ Als dergelijke verzen uit de pen vloeien van een katholiek, een Limburgs priester zelfs, dan mag men dat gerust als een symptoom beschouwen van de geslaagde maatschappelijke en culturele integratie ('de inburgering') van het katholieke volksdeel in het algemeen en van Limburg in het bijzonder in het Nederlandse staatsverband. In driekwart eeuw legden de katholieken de weg af van getolereerde minderheid

en gezindheid tot gerespecteerde, volwaardige Nederlanders. De dreiging van radicalisme en socialisme is hieraan stellig niet vreemd geweest. Als antwoord hierop gebruikten de maatschappelijke elites het Oranjehuis vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw als een patriottisch vaandel waaronder ze de gelederen konden sluiten.¹⁴ Zo riep de directeur van Rolduc, A.H. Geurts, op die bewuste 1 maart 1919, nadat de koninklijke stoet tegen elf uur door de met de pauselijke kleuren (geel en wit) getooide poort het voorplein was opgedraaid, na het spelen van het *Wilhelmus* door de harmonie en de luide toejuichingen door leraren en studenten, de landsvrouw toe:

*Koningin
Wilhelmina en
prins Hendrik in
Rolduc, 1 maart
1919 (foto:
Geïllustreerd
Zondagsblad voor
Katholieken, 16
maart 1919).*

(...) Nederland weet, dat het steeds rekenen kan op Limburgs zonen als de verdedigers tegen elken vijand van orde en recht en vrijheid; hoe we trouw zwoeren aan de Koningin en haar Huis; hoe we onzen steun vinden in ons Christengeloof, waarin we met Haar belijden, dat de Vorsten regeeren bij de gratie Gods, en hoe we daarom in Haar Gods gezag eerbiedigen.¹⁵

Elke geschiedschrijving draagt het stempel van de tijdgebondenheid. Het is vrijwel onmogelijk om het verleden anders dan vanuit een hedendaags perspectief te beschouwen. Dit betekent dat historische visies de geest en het karakter onthullen van de tijd waarin ze zijn ontstaan, en dat er een samenhang bestaat, een verschuivende en plooibare samenhang, tussen geschiedbeschouwing en de beleving van de eigen tijd. De historiografie is daarmee, evenals literatuur en andere kunsten, een spiegel van de cultuur: oude historici sterven nooit; ze zijn als poortwachters ten behoeve van een voorbije werkelijkheid altijd op hun post.

Dat geldt evenzeer voor de historische beeldvorming in schoolboeken. Zinnvolle omgang met Rolduc verleden bestaat derhalve ook uit reflectie over de vraag hoe Rolduc zelf de geschiedenis zag, hoe het zichzelf zag en hoe het door anderen werd gezien. Het belang van een onderzoek naar de aard van het geschiedenisonderwijs in het 'derde' Rolduc (1843-1946), door M.G. Spiertz in 1996 als desideratum geformuleerd, is hiermee aangegeven.¹⁶ Dat onderwijs weerspiegelde, mag men aannemen, het zelfbegrip en de emancipatorische aspiraties van de katholieke minderheid in het negentiende-eeuwse vaderland. In dat vaderland deelden protestanten en liberalen de lakens uit en dat kwam ook tot uitdrukking in de beeldvorming van het nationale verleden. Dankzij de veelzijdige Westfriese plattelandsarts Willem J.F. Nuyens (1823-1894)¹⁷ kwam er naast en tegenover de protestants-christelijk en liberaal geïnspireerde geschiedbeschouwing een katholieke visie op het vaderlands verleden te staan met zijn baanbrekende *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw* (1865-1870).¹⁸ Nuyens schreef ook een voor de katholieke schooljeugd bestemd geschiedenisboek *Vaderlandsche Geschiedenis voor de jeugd, inzonderheid ten gebruike bij het huisonderwijs en voor de bijzondere R.K. scholen* (z.j.) [1870]. Tegenover de liberaal-protestantse cultuur, die in de tweede eeuwheft aan dominantie inboette, kon het katholiek onderwijs bijdragen aan de vorming van een coherent en de roomsen samenbindend geschiedbeeld, waaraan zelfbewustzijn kon worden ontleend en een program voor de toekomst in het streven naar een volwaardige plaats onder de Oranjezon. Katholieken wilden best goede vaderlanders worden, maar dan moest het vaderland-beeld voor hen wel acceptabel en herkenbaar zijn. De interpretatie van het nationale verleden langs levensbeschouwelijke lijnen, de verzuiling van het verleden, ging aan de daadwerkelijke maatschappelijke verzuiling vooraf.

In deze bijdrage wordt de schijnwerper gericht op de inhoud van een tweetal, te Rolduc vervaardigde maar ongetwijfeld ook elders gebruikte, leerboeken over de vaderlandse geschiedenis. Boeken van allang vergeten auteurs, maar hun werk is, denk ik, beslist niet zonder betekenis geweest. Het ene werd geschreven vóór Nuyens' schoolboek, het andere na Nuyens. Het eerste is van de hand van Gustaaf J.H.H. Verzijl (1825-1898) en verscheen in 1854, het tweede, van Alphons P.H. Brouwers (1844-1894), een kwart eeuw later in 1879.¹⁹ Beide schoolboeken behandelen het verleden van de prehistorie tot de eigen tijd. Welke historische beelden boekstaafden deze twee priesterleraren? Op welke historische analogieën wijzen ze? Was het onderwijsinstituut Rolduc een kweekplaats van een katholiek nationaal bewustzijn? In het beperkte bestek van deze bijdrage komt niet aan de orde hoe de leerlingen het onderwijs beleefden in combinatie met hun verblijf in het historische abdijcomplex, en of er sprake is geweest van een specifiek aan Rolduc gebonden historisch bewustzijn. Om dezelfde reden wordt evenmin ingegaan op de vraag of hun werk representatief is voor de toenmalige 'katholieke' visie op Nederlands verleden.

De aandacht in het hiernavolgende gaat uit naar de beelden die worden gegeven van achtereenvolgens: Oudheid - Middeleeuwen; de Opstand; de trits Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand. Hoe werd naar deze periodes en ingrijpende fenomenen gekeken? Aan de Walram-legende en de afstamming van de Oranjes van Karel de Grote wordt een aparte paragraaf gewijd. De bijdrage opent met een beknopt exposé over het Nederland rond het midden van de negentiende eeuw en de plaats van het katholieke volksdeel en Rolduc daarin. Vervolgens worden de twee auteurs en hun boeken geïntroduceerd.

2. NEDERLAND EN ROLDUC ROND 1850

De maatschappelijke integratie van de emanciperende katholieken is een van de centrale problemen in het proces van natievorming in de negentiende eeuw. Hun positie in het Nederland van rond 1850 was niet comfortabel.²⁰ Zij hadden weliswaar, net als andere minderheden, in 1796 gelijke burgerrechten verworven als de lidmaten van de Nederlandse Hervormde Kerk - de voormalige publieke kerk van de Republiek -, maar de weg van juridische, formele emancipatie naar feitelijke gelijkheid was nog lang. In het Verenigd Koninkrijk (1815-1830) bezaten beide landsdelen 'ieder te veel een historisch gegroeid identiteitsbesef'²¹ om een soepele en succesvolle eenheid te kunnen bewerkstelligen, om over de interne tegenstellingen binnen die landsdelen en de hybride positie van Limburg nog maar te zwijgen. In Noord-Nederland dankten de katholieken hun vrijheid aan de Bataafse Revolutie; in Zuid-Nederland, en ook elders in Europa, tastte het liberalisme van de revolutie de openbare positie van de Kerk aan.²² De Belgische opstand (1830) met als uitkomst de scheiding van Noord en Zuid (1839) blies het latente antipaapse sentiment in het Noorden aan: van meerderheid in het Verenigd Koninkrijk werden de katholieken met een kleine 40% een grote minderheid in het Noord-Nederlands Koninkrijk der Nederlanden.²³ Vanuit protestantse hoek, zowel van de kant van liberale als conservatieve protestanten, deed zich stug verzet gevoelen tegen de door de opkomst der katholieken dreigende aantasting van wat gezien werd als het protestants karakter der natie, die in de zestiende eeuw onder Willem van Oranje was gevestigd. 'Het volk van Nederland zijn ook wij, katholieken', kwam te staan tegenover 'Wij, de Hervormde Nederlanders, zijn het eigenlijke Nederlandse volk.'

Dankzij het voorbereidende werk van de liberale hoogleraar en staatsman J.R. Thorbecke - 'een slaaf van de roomschen'²⁴ - kwam het in 1848 tot een nieuw grondwettelijk bestel met volkomen scheiding van Kerk en Staat. Alle beperkingen op de vrije ontplooiing van het kerkelijk leven werden opgeheven. Formeel was daarmee ook de gedachte losgelaten dat Nederland een protestantse natie was of diende te zijn. De weg naar de instelling van een bisschoppelijk bestuur lag open. Hoe precar de verhou-

ding tussen protestant en katholiek in de natiestaat in wording was, blijkt uit de overigens snel luwende 'Aprilstorm' in 1853, een uitbarsting van groot-protestants antipapisme tengevolge van de instelling van de bisschoppelijke hiërarchie, die het liberale kabinet-Thorbecke ten val bracht. Vanuit nieuwe zelfbewustheid streefden de katholieken naar erkenning als volwaardige Nederlanders. Binnen de formele vrijheden van de liberale democratie zetten ze het proces van emancipatie voort. In de driehoeksverhouding van het katholicisme met de grote antipoden liberalisme en conservatisme, schoof de Kerk in het de tweede eeuwheft naar de kant der conservatieven. In België kwam het spoedig na het ontstaan van de Belgische Staat tot een splitsing tussen liberale en conservatieve katholieken.²⁵ In Nederland kwam die verwijdering in een stroomversnelling tengevolge van de stellingname van het (hoogste) kerkelijk gezag: de pauselijke encycliek *Quanta cura* met de eraan toegevoegde *Syllabus errorum* van 1864 en het *mandement* over het lager onderwijs van de bisschoppen van 1868. Onder de katholieken kregen de conservatieven, ook ultramontanen of klerikalen genoemd, de overhand op de liberalen die hun aanhang drastisch zagen afkalven. In Limburg bleef de liberale invloed nog lang werkzaam en lijkt de positie van de fel antiliberale bisschop Paredis in het politieke krachtenveld niet zo eenduidig als wel gedacht werd.²⁶ De conservatieven ontpopten zich steeds nadrukkelijker als de steunpilaren van het koninklijk gezag en de nationale staat, als de supporters van het verbond van Troon en Altaar.²⁷ De schoolstrijd fungeerde als vliegwiel van het op gang komend verzuilingsproces en dreef katholieken en liberalen definitief uiteen. De derde schoolwet (1878) van de liberale voorman J. Kappeyne van de Copello deed de ervijanden van weleer, Rome en Dordt, zich aaneensluiten in een 'christelijke coalitie'. De orthodoxe reactie tegen liberalisme en vrijzinnigheid in protestantse kring had als wezenlijke trek met het herleefde katholicisme gemeen, dat '1789' als een aberratie van de geschiedenis werd gezien. Na een door toedoen van de christelijke partijen gerealiseerde kiesrechtuitbreiding (1887) wonnen de confessionelen in 1888 de verkiezingen, waarna het eerste confessionele coalitiekabinet optrad onder leiding van de antirevolutionaire baron A. Mackay. Het kabinet-Mackay (1888-1891) is als bezegeling te beschouwen van de gezamenlijke, maar niet onder één banier gevoerde strijd der confessionelen tegen liberalisme en socialisme - als geesteskinderen der Verlichting -, die de ideologische grondslag zou leggen voor de verzuildeheid van de samenleving in de volgende eeuwheft.

Karakteristiek voor het katholieke denken over de monarchie, dat rond gekroonde hoofden nog altijd de *nimbus* van het *droit divin* zag, en de conservatief-monarchistische gezindheid van Willem Everts is de uit een brief aan zijn vriend Jozef A. Alberdingk Thijm afkomstige zinsnede naar aanleiding van een uitval van de bij vlagen onbehouden koning Willem III tegen bouwmeester Pierre Cuypers, zwager van Thijm; zoals Everts zelf schrijft,

typisch katholiek vanwege het feit dat hij het *ex opere operato*-begrip - dat het ambt stelt boven de kwaliteiten van de bedienaar ervan - ook op het koningschap van toepassing acht:

Ik moet het bekennen, als principen geene principen, dat wil zeggen onsterfelijke, onvergankelijke overtuigingen, waren, dan zouden er de monarchale denkbeelden, zoo lief ik ze heb, geweldig bij lijden. Gelukkig echter zijn wij, katholieken, meer dan alle anderen, gewoon den persoon van het ambt of karakter, het gezag van den gezagvoerder, de wet van den persoon des wetgevers te scheiden, en zoo laat ons alweer het koningschap niet beschuldigen van de onkoninklijke handeling des konings.²⁸

Het 'derde' Rolduc (1843-1946) was op 1 mei 1843 van start gegaan als klein-seminarie van het apostolisch vicariaat Limburg. Behalve deze zesklassige opleiding voor het kweken van een eigen Limburgse clergé huisvestte Rolduc een tweejarige cursus filosofie ('cours inférieur' en 'cours supérieur'), een driejarige middelbare school als voorbereiding op een loopbaan in de handel - in 1845 gesplitst in een Nederlandse en Duitse afdeling -, alsook een Normaalschool voor de opleiding van onderwijzers. In 1868, in het eerste jaar van zijn directeurschap, bouwde de ambitieuze Everts de driejarige middelbare school uit tot een vijfjarige, die in korte tijd, na aanstelling van bevoegde leraren, beantwoordde aan de eisen van de Wet op het Middelbaar Onderwijs (1863), waardoor Nederland in 1872 in Rolduc zijn eerste, van rijksweg erkende katholieke 'Hoogere Burgerschool' (HBS) kreeg. In 1877 werd het klein-seminarie aangepast aan de wettelijke vereisten voor het erkend gymnasium (Wet op het Hoger Onderwijs, 1876). De Normaalschool werd in 1892 naar Echt overgeplaatst. Vier jaar later, in 1896, werd als nieuwe afdeling een driejarige Handelsschool ingericht.²⁹

De brede onderwijsinstelling Rolduc groeide uit tot een landelijk en zelfs over de grens bekend, bloeiend instituut dat - en dat is de paradox van 'de scholen te Rolduc' - zowel voor de emancipatie en invoering van de katholieken in het verband van de jonge natiestaat alsook voor de ontwikkeling van een Limburgs zelfbewustzijn van grote betekenis zou zijn.³⁰ Het geestelijk klimaat was van onversneden ultramontaanse snit: volle aanvaarding van en getrouwheid aan het kerkelijk gezag, belichaamd in de paus. Tegelijk was de loyaliteit aan het wereldlijk gezag, waarvan de koning de drager was bij goddelijk recht, er boven elke twijfel verheven.

Hierbij sluit goed aan de redevoering die de prijswinnaar van de afdeling filosofie ('cours supérieur'), Pierre Marres, bij de prijsuitreiking op 28 augustus 1849 te Rolduc mocht uitspreken.³¹ Dit jaarlijkse evenement markeerde het begin van de grote vakantie. Het werd voorgezeten door mgr. J.A. Paredis, apostolisch vicaris van Limburg, die in het krantenverslag wordt omschreven als 'le protecteur éclairé de cette savante maison', en opgeluisterd door het schoolorkest. De plechtigheid werd dat jaar ook bij-

gewoond door een groot aantal wereldlijke notabelen die in de nieuwe aula op het voorplein werden verwelkomd ('toutes les notabilités des environs, de hauts fonctionnaires, des ecclésiastiques de Prusse, etc. etc.'). Hun aanwezigheid verhoogde de uitstraling van Rolduc, dat zich op deze wijze als onderwijsinstelling op de kaart zette. Onder de titel *Het gewicht der Godsdienst met betrekking tot de Maatschappij* verscheen Marres' voordracht, die volgens een begeleidende noot van de uitgever 'een diepen blik werpt in de verdorvenheid onzer dagen', in vertaling in *Catholieke Nederlandsche Stemmen*.³² Het betoog biedt zicht op het denken in Rolduc en hoe op de revolutionaire gebeurtenissen van 1789 en 1848 en de achtergrond ervan werd teruggekeken, een denken dat - verbazen zal het niet - in overeenstemming blijkt met wat bisschop Paredis in zijn vastenbrief in hetzelfde jaar de gelovigen voorhield, namelijk een vierkant afwijzen van alles wat naar nieuwigheid en vrijdenkerij zweemde.³³

De jeugdige spreker trok geharnast ten aanval tegen het Verlichtingsdenken, dat in zijn waanwijsheid het maatschappelijk evenwicht zou verstoren doordat het de mens tot centrum, tot de maat der dingen maakte. Uitgangspunt van Marres' beschouwing vormt Lamennais' befaamde *Essai sur l'indifférence en matière de religion* uit 1818. Aan het eindpunt van zijn metafysisch gerichte zoektocht naar de fundering van moraal en menselijk geluk staat God. De goddelijke openbaring is de oerbron van gezag - niet de menselijke rede - en vormt de sluitsteen van het maatschappelijk bouwwerk. De leer van de volkssoevereiniteit, die de mens oproept op eigen benen te staan, speelt de duivel in de kaart. Dat moderne denken mocht de mensheid dan wel willen bevrijden uit de ketenen van Kerk en vorstenmacht, en pretenderen hiermee de basis te leggen voor het ontstaan van een gelukkige mensheid, maar, stelde de spreker huiverend vast, dwingelandij en willekeur komen ervoor in de plaats. De verlichte staat loopt uit op de jacobijnse staat, op chaos; het werd de hoogste tijd dat de wereld dat ging inzien. De jonge filosoof Marres schilderde in apocalyptische beelden de Franse Revolutie en de revolutiegolf die in 1848 over de Europese hoofdsteden sloeg.³⁴ Ze dwong Pius IX uit Rome naar Gaeta te vluchten. In eigen land werd koning Willem II, van dit alles danig onder de indruk, naar eigen zeggen binnen één etmaal van zeer conservatief zeer liberaal. In het najaar van 1848 ondertekende de vorst de grondwetsherziening van Thorbecke, die een wezenlijke verandering inleidde van de plaats en functie van de monarchie in de politiek en de maatschappij van het Koninkrijk der Nederlanden.³⁵ Twee citaten uit het betoog van Marres.

[1789]

Eene Natie groot en uitstekende onder alle anderen (Frankrijk, K.S.), had het voor eene eeuw beproefd, om zichzelve te verderven. Van God en zijne dienst afkeerig, had zij Hem beschimpt door den mond harer Geleerden, harer Wijsgeeren, harer Dichters. In hare pogingen voortvarende, had de

goddeloosheid alle standen der maatschappij aangetast, en met kwistige hand had zij der naburige volken het doodelijk gift van het Atheïsme meege-deeld. Fier op hun werk, hieven de Ongeloovigen hun triumfzang aan, en uit de diepte hunner trots slingerden zij tegen God beschimping en gruwzamen smaad. Maar in die oogenblikken was ook het uur der wrake geslagen; vreeselijke wraak, die tot les moest dienen van alle toekomstige geslachten! De geest Gods onttrok zich aan de Fransche Maatschappij. Als eene zee die buiten hare oevers treedt, verhief zich het woedende volk en slaakte al de overleveringen van het verledene. De buitensporigste regeringeloosheid en de vreeselijkste dwingelandij betwisten elkander den scepter in Frankrijk, de geest des kwaads waarde rond boven deze gevloekte Maatschappij. Roof, moord, slagting en alle gruwelen die de wereld kent, volgden elkander in schrikwekkende snelheid; men zou gezegd hebben, dat de hel hare eeuwige poorten hadde verbroken, en satan zijn rijk van wanorde op aarde was komen stichten. Frankrijk overdekt met puinen, bood het schouwspel van een wijd uitgestrekt kerkhof, en van het eene einde tot het andere rookende van bloed, was het tot een voorwerp van afkeer geworden in de oogen der beschaafde volken.

[1848]

Plotseling en onvoorziens als de losbarsting van een vulkaan, is de revolte uitgebroken van het eene einde van Europa tot het andere, het gezag der souvereinen werd miskend, de Troonen van Vorsten, Koningen en Keizers geschokt, het eerbiedwaardigste gezag zelfs, het heiligste dat onder de zon is, werd aangerand. De Doorluchte Pius IX werd genoodzaakt eene schuilplaats te gaan zoeken in den vreemde! De zonen van eenzelfde Vaderland onthalsden elkander, en van de Zwarte Zee tot de Oostzee, van de Oostzee tot de Middellandsche doorploegde eene breede voor van bloed den bodem van Europa.

3. DE AUTEURS EN HUN BOEKEN

Gustaaf Verzijl

Gustaaf Jan Hendrik Hubert Verzijl werd op 12 september 1825 te Venlo geboren als derde kind en tweede zoon van Karel Joseph Verzijl (1783-1875), molenaar, en Catharina Margaretha Custers (1800-1873). Hij overleed in zijn geboortestad op 28 augustus 1898. Op dat moment waren van de tien kinderen uit het gezin Verzijl-Custers er nog vijf in leven: Jean, molenaar en koopman, Antoon, brouwer, en de jongste broer Karel, president van de R.K. Godshuizen te Venlo; voorts de zusters Virginie, ongehuwd, en Henrica, gehuwd met Karel de Rijk, burgemeester van Tegelen en Belfeld.³⁶ Gustaaf doorliep de Latijnse school in zijn vaderstad en kwam als achttienjarige in 1843 naar Rolduc. In augustus 1845 behaalde hij de eerste

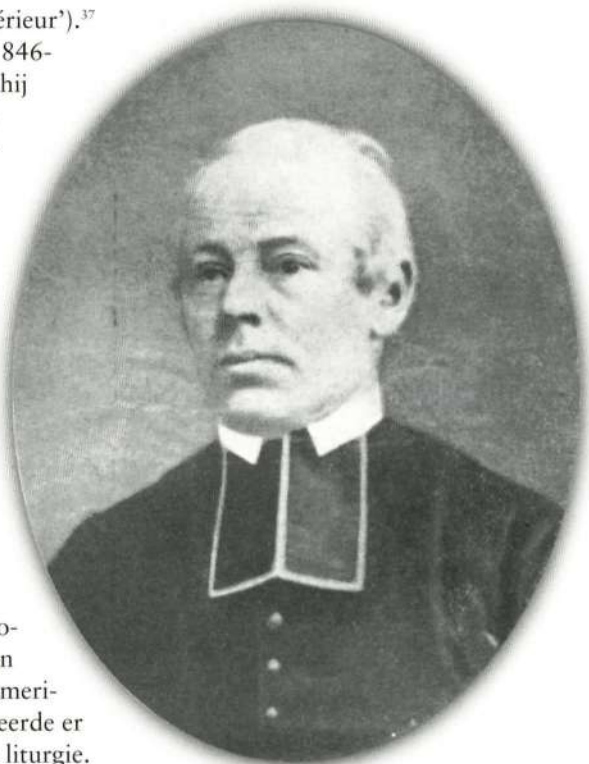
Gustaaf Verzijl
(1825-1898) (foto:
De Nedermaas,
1933-1934).

prijs in de filosofie ('cours supérieur').³⁷

Gedurende de academiejaren 1846-1847 en 1847-1848 studeerde hij aan de Katholieke Universiteit Leuven theologie,³⁸ ter voorbereiding op zijn priesterwijding die hij op 22 september 1849 uit handen van mgr. Paredis ontving. Intussen was hij sinds oktober 1848 leraar aan het klein-seminarie Rolduc; ook na zijn wijding studeerde hij nog te Leuven waar hij zich bij de hoogleraar J. Moeller in de geschiedenis bekwaamde.³⁹ Vanaf 1859 doceerde hij wijsbegeerte aan de Rolducse filosofie-afdeling, totdat hij in 1865 door zijn bisschop als professor naar Roermond geroepen werd.⁴⁰ Daar bleef hij tot zijn emeritaat in 1895 werkzaam en doceerde er de vakken kerkgeschiedenis en liturgie. Tevens was hij provisor. In 1883 werd Verzijl kanunnik van het kathedraal kapittel, waarvan hij ook secretaris werd.

Seminarieprofessor J. Keuller memoreerde Verzijl tijdens de uitvaartplechtigheid in de Venlose St.-Martinuskerk als een man van innige en aantekelijke vroomheid die een brede schare van priesters had gevormd.⁴¹ De symboliek van liturgische handelingen en voorschriften zette hij stichtelijk uiteen, terwijl de gregoriaanse kerkzang - hij was een der krachten achter de in 1878 opgerichte Nederlandse Gregoriusvereniging - hem zeer ter harte ging.⁴² Ten gebruike in de parochie stelde hij het boekje samen *De vesperzangen in parochiekerken, liturgisch toegelicht* (1888).

Verzijl ontplooidde ook publicistische activiteit. In 1855 verscheen van zijn hand in vertaling een bewerking van de tweede uitgave van de *Geschichte der christlichen Kirche für Gymnasien* (Münster 1852) van de Munsterse priester Clemens Siemers (1801-1851), maar pas de titelpagina van de derde druk (1876) gaf de naam van de achter 'R.K. priester' schuilgaande vertaler prijs, namelijk: G. Verzijl.⁴³ In het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* noteert de genealoog Jan Verzijl, dat zijn oudheerom vele bijdragen leverde aan *De Katholiek*, 'het eerste, toen opgerichte katholieke tijdschrift in ons vaderland'.⁴⁴ In de indices van het tijdschrift op de jaargangen 1842-1899 (Leiden 1900) komt de auteursnaam

Verzijl evenwel niet voor.⁴⁵ Als hij onder schuilnaam publiceerde, had Jan Verzijl dit zeker vermeld. Een mogelijkheid is dat Verzijl niet-ondertekende stukjes bijgedragen heeft ('verscheidenheden' en 'sprokkelingen'), of dat uit zijn pen gevloede bijdragen aan anderen zijn toegeschreven. Dit laatste lijkt het geval geweest met een in 1866 gepubliceerde beschouwing over Cornelis Broere, die de registermaker op naam zette van prof. P. van der Ploeg, maar waarvan pater Jan Thijm s.j. jaren later overtuigd was dat het om een geschrift ging, dat Verzijl hem als student in het studiejaar 1864-1865 in handschrift had laten doorlezen: 'Deze is van niemand anders dan van de hand van prof. Verzijl, toenmalig leeraar der filosofie te Rolduc, en groot bewonderaar van Broere.'⁴⁶ Over de jaren 1850-1869 en 1884-1886 ontbreken ook nog eens de redactieverslagen van *De Katholiek*, waardoor de samensteller van de indices niet meer de herkomst van alle bijdragen kon vaststellen. De omstandigheid dat van Verzijls overlijden in het tijdschrift geen melding wordt gemaakt én ook dat zijn naam niet figureert in de tot 1853 opgenomen 'lijst van mede-arbeiders', doen vermoeden dat de genealoog zich vergiste in de naam van de periodiek en het maandschrift *De Katholiek* - door hem aangeduid als het eerste katholiek tijdschrift - heeft verward met het weekblad *Catholieke Nederlandsche Stemmen* (CNS); dat laatste werd sinds 1835 uitgegeven 'ter boekdrukkerij van Josué Witz', gevestigd te Grave en vanaf 1850 te Arnhem. *De Catholieke Nederlandsche Stemmen, over Godsdiens, Staat-, Geschied- en Letterkunde*, zoals de volledige naam van het tijdschrift luidt, werd samen met *De Godsdiensvriend* (sinds 1818) uitgegeven door J.G. Le Sage ten Broek, 'de vader van de katholieke pers', en zijn al genoemde pleegzoon Witz.

Er verschenen van CNS bijna achttien jaargangen. Vanaf 1852 werd het voortgezet onder de titel *Katholieke Nederlandsche Stemmen*.⁴⁷ In jaargang 1851 verscheen een tiental niet-ondertekende, korte *Blikken in de geschiedenis des Vaderlands*.⁴⁸ Niet uit te sluiten valt dat het hier gaat om stukjes van de hand van Verzijl, die hij bewerkte en uitbreidde tot zijn onder de pseudo-initialen A.M.D.G. ('Ad Majorem Dei Gloriam') in 1854 door Witz uitgegeven schoolboek *Nieuwe Handleiding tot de Geschiedenis der Nederlanden ten gebruike bij het middelbaar onderwijs*, waarvan vier drukken verschenen in de periode 1854-1868.⁴⁹ In zijn *Blikken* verwijst Verzijl naar geschiedschrijvers als J.P. Arend en L.G. Visscher.⁵⁰ In het hiernavolgende zal de derde druk van de *Nieuwe Handleiding*, waarin de voorwoorden tot de eerste en tweede druk mede zijn opgenomen, tegen het licht worden gehouden.⁵¹

In het *voorwoord* tot de *eerste* druk verklaart Verzijl dat het zijn streven is 'een beknopt, bondig en naar waarheid voorgesteld overzicht van de Geschiedenis der Nederlanden' te geven. Onder vaderlandse geschiedenis wordt nadrukkelijk die van alle Nederlanden verstaan,

vermits de geschiedenis der Noord- en die der Zuidelijke gewesten van Nederland bijna aanhoudend te zamenlopen (...) en zich derhalve wederkerig ophelderden zoodanig, dat eene zulke alleen een volledig begrip der geschiedenis van onzen gemeenschappelijken geboortegrond aanbiedt.

Die bondigheid ging ten koste van de ruimte voor 'verder afgelegen en minder verschillend beoordeelde tijdperken', wat erop neerkwam dat de ruimte voor de Oudheid en Middeleeuwen erbij inschoot. Verzijl beseftte blijkbaar (nog) niet dat er een samenhang bestond tussen de waardering van de Middeleeuwen en de (verschillende) beoordeling van de Opstand. Zo neemt Groen van Prinsterers bijna negenhonderd bladzijden tellend *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* (1846) - na amper zestig bladzijden Middeleeuwen - een aanvang in de zestiende eeuw: aan de vooravond van de geboorte van de protestantse natie onder de Oranjedynastie. Verzijl zegt voorts geen ander richtsnoer in zijn geschiedverhaal te hanteren dan 'de gegevens der hedendaagsche wetenschap'. Namen van toeleverende historici noemt hij niet in de *Inleiding*. Het schoolboek, de derde druk dus, telt negen tijdvakken, gestructureerd naar de staatkundige geschiedenis. De periode tot 1500 beslaat precies de helft van het boek (100 blz.). De grote cesuur vormt de Unie van Utrecht (1579), aan het einde van vijfde hoofdstuk, die als geboortakte van de Republiek geldt. Het zesde tijdvak bestrijkt de periode 1579-1795 en behandelt Noord en Zuid in twee gescheiden hoofdstukken ('België's monarchaal tijdperk' en het 'Tijdperk van onafhankelijkheid voor de Vereenigde Provinciën'), voorafgegaan door een gemeenschappelijk hoofdstuk voor de periode tot de Vrede van Munster (1648).

Het Romerhuis te Venlo, met links de Italiëmol en rechts daartegenaan het geboortehuis van Gustaaf Verzijl, 1941; molen en woonhuis werden verwoest door het bombardement van 1944 (GA Venlo, fotocollectie).

De ontvangst van het boekje was gemengd. In een met 'Katholiek' ondertekende bespreking in *De Tijd* van 8 augustus 1854 werd deze 'verdienstelijken arbeid' van harte in de belangstelling van onderwijzers en leerlingen aanbevolen. 'Het geheel draagt onmiskenbare blijken van studie en opmerking, van bekendheid daarenboven met de meer onpartijdige beschouwingen, die op het hedendaagsch onderzoek gegrond zijn en reeds velen voor zich gewonnen hebben.' Het schoolboek kon bijdragen 'tot het grootte werk dier algemeene hertoetsing, wat nog lang niet voleindigd is'. Als tekort werd aangemerkt dat het boek wel erg beknopt was en zeker de leerlingen van de hogere klassen van de middelbare school onvoldoende bood om 'hunne belangstelling gaande te houden en hen tot diepere en meer uitgebreide studie op te wekken'. De recensent sprak de hoop dat 'de schrijver - dien wij wenschen te kennen - zich moge aangespoord voelen om zelf tot eene meer uitgebreide behandeling over te gaan, al koos hij bijvoorbeeld voorloopig het belangrijke tijdvak des zoogenaamden tachtigjarigen oorlogs. Veelvuldig en groot ware het nut, door zulk een arbeid te stichten (...)'.⁵² In het maandblad *De Katholiek* verscheen exact dezelfde bespreking, aangevuld met enige opmerkingen over feitelijke onjuistheden c.q. drukfouten of taalkundige slordigheden, welke door de auteur in de tweede druk werden verwerkt.⁵³

Ruim een jaar later, 22 november 1855, verscheen in *De Tijd* een tweede anonieme recensie van hetzelfde schoolboek.⁵⁴ Deze was aanmerkelijk kritischer van toon dan de eerste en spoedig bleek dat zij uit de koker kwam van niemand minder dan J.A. Alberdingk Thijm, de bekende Amsterdamse koopman, literator en katholieke voorman, door Rogier getypeerd als 'een van de ruimste geesten, die ons volk heeft voortgebracht'.⁵⁵ Deze bespreking dreigde de prille vriendschap tussen Thijm en Everts te bekoelelen. Rolduc ervoer ze als een aanval op zijn - nog niet gevestigde - naam als onderwijsinstituut, en Everts misschien wel als een aanval op hemzelf. Verzijl zelf leek er in eerste instantie met een schouderophalen in te willen berusten. Op deze kwestie ga ik uitvoeriger in omdat hierin een wezenlijk verschil in het historische beeld van Willem de Zwijger aan de dag treedt. Thijm vond de toon van het schoolboek te apodictisch. Wie een beknopte geschiedenis van het vaderland wilde schrijven, zou bronnenonderzoek moeten doen

en hij zal verwonderd staan over het veel rijkere tafereel, dat zich voor zijne blikken zal ontrollen. (...) Dan zal men ook wat dieper in de roersels der handelende personen indringen, en over sommigen geen oordeel uitbrengen, dat van ligvaardigheid moeilijk vrij te pleiten schijnt.

Vooraf maakte Thijm er bezwaar tegen dat het erop leek alsof 'de voorstelling der daden van Willem I slechts daardoor gecorrigeerd ware, dat men in het oude vaderlandsche historieboekjen overal waar de "vrome Prins" stond, slechts vrome doorgehaald en er snoode voor in de plaats

gesteld had'. Drie weken later, 16 december 1855, beklaagde Everts zich er bij Thijm over, dat, terwijl nota bene al een tweede druk van de pers was gerold, een bespreking van de eerste editie in *De Tijd* was verschenen waarin harde noten werden gekraakt:

Men beschuldigt er den schrijver van gebrek aan belezenheid, van ligtvaardigheid in oordeelvellingen, twee gebreken waarmede zeer zeker de geleerde en tevens voorzigtige heer Verzijl, niet behebde is. Men liet zelfs tamelijk klaar hooren, dat het geheele werkje eenvoudig eene verbeterde copij is van ik weet niet welke geuze geschiedenis, maar al deze opwerpingen werden door geen enkel bewijs gestaafd. De nederige M. Verzijl, voor wien de schrijverij geene geld- noch roem-affaire is, meende alles maar blaauw blaauw te laten; edoch daar het boekje zijn naam draagt, en het belang van 't seminarium er min of meer mede verwickeld scheen, besloot hij eene zeer gematigde verdediging, te gelijk met een exemplaar van de tweede editie, aan de redactie van De Tijd te zenden, met verzoek van de eerste te plaatsen, en de eene met het ander aan den schrijver van het bewust opstel te doen geworden. Maar het dagblad gewaardigt zich niet der rectificatie eene plaats in te ruimen, geeft niet eens rede van die weigering, met een woord, laat alles als 'nul et non avenu'. Ik wil deze handelwijze geen naam geven, maar kiesch schijnt ze mij in geen gevalle te zijn.⁵⁶

In zijn reactie bekende Thijm dat hij de auteur was van de slecht gevallen boekbespreking. *De Tijd*-hoofdredacteur Judocus Smits had hem intussen de brief van Verzijl toegespeeld, hij zou er snel op reageren. Maar, zo gaf Thijm aan, Verzijl had de kritiek te zwaar opgevat:

Ik zal dat alles terecht brengen in De Tijd. (...) Waarlijk wij katholieken van Nederland kunnen ons niet te zeer wapenen tegen den invloed van onze door allerlei protestantsche werkingen beheerschte opvoeding: vooral bij het beschouwen van de geschiedenis van ons vaderland welks grootheid naar mijn bescheiden meening in geheel iets anders moet gezocht worden, dan waar deze doorgaans door de geschiedschrijvers in gelegd wordt, maar wij moeten ons toch geloof ik onthouden van smaak in de extremen te vinden, vooral wanneer het beoordeeling van personen geldt. Ik hoop dit punt nader toe te lichten in mijn eerstdaags verschijnend antwoord op de heusche en mij waarlijk onverdiende eer gevende letteren van de weleerwaarde heer Verzijl, wien ik UE verzoek mijn vriendelijke groeten aan te bieden.⁵⁷

In *De Tijd* van 8 januari 1856 staat Verzijls stuk, mét een reactie daarop van Thijm.⁵⁸ De geprangde auteur verbaasde zich over de stevige kritiek. In zijn *voorwoord* had hij toch de wens uitgesproken dat zijn proeve 'eene meer bevoegde hand' zou aanzetten met een beter handboek voor de dag te komen. Om die reden mocht hij er niet van worden verdacht

blind te zijn voor de eigen beperkingen, en die verzekering was waarlijk 'geene geveinsde ootmoedigheid maar de taal des gewetens'. De suggestie evenwel dat hij vlot, gemakkelijk werk zou hebben geleverd met een bestaand werkje als uitgangspunt, wees hij resoluut van de hand. Hij daagde Thijm uit man en paard te noemen.

Een vergelijking van de tweede met de eerste druk gaf de Amsterdammer echter geen aanleiding zijn oordeel in essentie te herzien. Natuurlijk had hij niet bedoeld te zeggen dat Verzijls boek een verbeterde versie was van een bestaand boek. 'Het oude vaderlandsche historieboekjen' dienden de Rolducse heren metaforisch op te vatten als de bestaande beeldvorming van de vaderlandse geschiedenis sedert het eind van de zestiende eeuw.

We zouden wenschen, aldus Thijm, - men beschuldigt ons toch van brandstapelvereerders te zijn - een grooten auto-da-fe van al die boeken te kunnen maken, en al die indrukken te kunnen uitroeijen die onze geesten er van gekregen hebben, om eens weder met een frisch, onbevungen gemoed de bronnen te gaan bestudeeren: dat was het denkbeeld, dat ons voor den geest stond. Het wil niet zeggen, dat de werken van Wagenaar, Kluit, Bilderdijk, Arend, de Gerlache en anderen, geene waarde hebben: maar we zouden zelfs die waarde ten offer willen brengen, zoo we maar eens weder het genoeg konden smaken uit de bronnen zelve gelaafd te worden - uit de bronnen vloeiend in de beddingen der eenig houdbare, boven door ons aangeduide, katholieke wijsbegeerte.

Als voornaamste slachtoffer van lichtvaardigheid in oordelen wees Thijm op de figuur van prins Willem van Oranje. De Amsterdammer, 'de meest principiële anti-revolutionair van zijn tijd',⁵⁹ beschouwde Oranje, zo blijkt, meer als kind van zijn tijd, die pas goed begrepen kan worden in de specifieke tijdsomstandigheden. Hij stoorde zich daarbij aan Verzijls stelligheid die aan Oranje's rebelleie genoeg had voor een vernietigend oordeel. In het werk ontbrak de weldadige sceptis die vraagtekens plaatst. Het is onwezen, aldus Thijm, dat Oranje er alleen maar op uit is geweest om 'zichzelve de grafelijke kroon op het hoofd te zetten',⁶⁰ de kern van de staatsgezinde visie op de Zwijger. Wie dat simpelweg beweerde, meende hij, bracht het streven in diskrediet van degenen die bestaande beelden wilden herijken. Dat gold evenzeer voor het beweerde windvaangedrag van de prins *in religiosis*. De volgende zinsnede laat een andere Thijm zien dan die welke gehouden wordt voor een van de bouwers van de roomse Oranjemythe:⁶¹

Dat Willem van Oranje, aan het Hof van Karel katholiek was geworden, behoefde geene geveinsdheid te zijn: de dampkring waarin hij verkeerde bragt er hem toe; bragt er een edeljonker van de eerste helft der zestiende eeuw te lichter toe, daar zich de Hervorming nog minder in een genootschappelijk leven had uitgedrukt.

Zeer aanvechtbaar achtte Thijm ook de voorstelling van zaken die aan de Nederlandse beroerten het karakter gaf van een oorlog tussen Spanje en Nederland. Waarin moest de grootheid van Nederlands historie zijns inziens dan wel gezocht worden? Hoe zag het ideale schoolboek eruit dat Thijm voor ogen had? Het zou moeten zijn

eene wezenlijke volks- en landgeschiedenis van Nederland; in tegenstelling met de vorsten-, staats- en krijgsgeschiedenissen die we reeds bezitten. Die geschiedenis zou ons vooral den gang der beschaving, het geheim der welvaart onzer vaderen doen kennen; ze ons voorstellen, aan de hand der Kerk tot de hoogste ontwikkeling gebragt op ieder gebied; zou ons, met duidelijkheid en eenvoudigheid, verklaren, hoe met het nederlandsche volkscharakter de spoedige verbreiding der revolutionaire en hervormingstheorieën kon te zamen gaan (...). Zoo'n boek zou vooral vruchtbaar op de vorming van het hart onzer nederlandsche jeugd kunnen werken en ze tot een nog dieper inzicht brengen van hunne pligten en regten als staatsburgers.

In zijn antwoord aan Thijm prees Verzijl zich gelukkig dat het gerezen meningsverschil uit de wereld was. Verrassend is dat wel, omdat Thijm zijn oorspronkelijke kritiek hooguit wat had afgezwakt! Verzijl vertelde dat hij zich van hogerhand had laten porren om 'met waardigen ernst' in het geweer te komen tegen de als onheus ervaren kritiek, hijzelf had de zaak echter liever binnenskamers gehouden. Voorts schreef hij dat hij voor zijn geschiedenislessen enige jaren op zoek was geweest naar een geschikt handboek, 'maar overal vond ik het door Ued. zoo kostelijk gekarakteriseerde oude vaderlandsche historieboekje tot walgens toe terug'. Dat had hem de moed gegeven er zelf een te schrijven, 'maar eene geschiedenis te leveren zooals Ued. en ook ik die mij voorstel, is met der daad geen kinderspel'. Voor een dergelijke krachttoer ontbraken de noodzakelijke detailstudies, eerst moest maar eens 'het terrein langs alle hellingen heen voorbereid en bewerkt worden'. Maar de Willem van Oranje van Verzijl bleef een andere dan die van Thijm.

Oordeelt Ued. het inderdaad ongeoorloofd (...) 's Prinsen drijven met de door mij, korthedshalve gebruikte, scherpe trekken af te teekenen? Zou de deugdelijkheid eener zulke beoordeling niet blijken uit 's Prinsen gansche handelwijze, want in klare woorden uitgesproken heeft de Zwijger het wel nergens? En is dat ook niet het gevoelen van de heeren Leo, de Gerlache, David, in zekeren zin van Groen van Prinsterer en Arendt, en van De Katholiek?⁶² Ik heb zelfs in dit maandschrift mijne bewoording, door Ued. gewraakt, bijkans letterlijk teruggevonden.⁶³

Over de wisseling van godsdienstige gezindte door de Zwijger merkte Verzijl op:

Dat het katholiek worden van Willem aan het hof van Karel geene geveinsdheid behoefde te zijne, erken ik graag met Ued.; maar toen hij later opregte verknochtheid aan het Katholicisme bij Philips, Granvelle, Margaretha enz. tentoonspreidde, terzelfder stonde dat hij in Saksen het Lutheranisme als ware godsdienst erkende, wat was dat dan? Was zijne gansche gedraging betreffende het te sluiten huwelijk met Anna van Saksen iets anders dan met de godsdienst een snood huichelspel drijven?

Aan het slot van zijn vriendelijk-onderdanig schrijven formuleerde Verzijl de wens op aanwijzingen en hulp van Thijm te mogen rekenen bij een eventuele omwerking en aanvulling van zijn schoolboek. In de toon komt nu enige wrevel tot uiting van 'de Limburger' tegenover 'de Hollander', weliswaar niet tegen Thijm persoonlijk, maar toch:

Het is immers voor hetzelfde doel, dat wij allen werken, de een in kleineren, de ander in wijderen kring, deze ten Noord-Westen, gene ten Zuid-Oosten van het eertijds zoo echt christelijk vaderland; vereende krachten vermogen veel, maar dan moest ook de hollandsche deftigheid met wat meer katholieke broederlijkheid op het 'domme en onbeschaafde', op het 'toegeworpen' Limburg nederzien. Dit laatste, waarde Heer, is niet à votre adresse, UEd's schriften staan er ons borg voor.⁶⁴

In het voorwoord tot de derde druk verwijst Verzijl expliciet naar de 'van geachte zijde', Thijm dus, geformuleerde behoefte aan 'eene meer eigenlijke volks- en landsgeschiedenis van Nederland'. Deze wens en het feit dat de periode vóór de zestiende eeuw, eerder slechts terloops geschetst omdat het 'een minder verschillend beoordeeld' tijdvak zou zijn, aanzienlijk was uitgebreid, was er de oorzaak van dat het schoolboek flink aan omvang gewonnen had (van 144 naar 204 blz.). De door Thijm gewraakte passage over de 'Vader des Vaderlands' onderging in de derde druk geen substantiële wijziging. In een bespreking van de nieuwe druk van de *Handleiding* in zijn *Dietsche Warande* matigde Thijm zijn kritiek. Hij sprak van 'eene beknopte geschiedenis des vaderlands' die de gebeurtenissen in een onpartijdig licht plaatst. Die beknoptheid had her en der tot beperking gedwongen waar de recensent graag wat meer voorbehoud, nuancering, een nadere motivering of uitweiding had gezien.⁶⁵

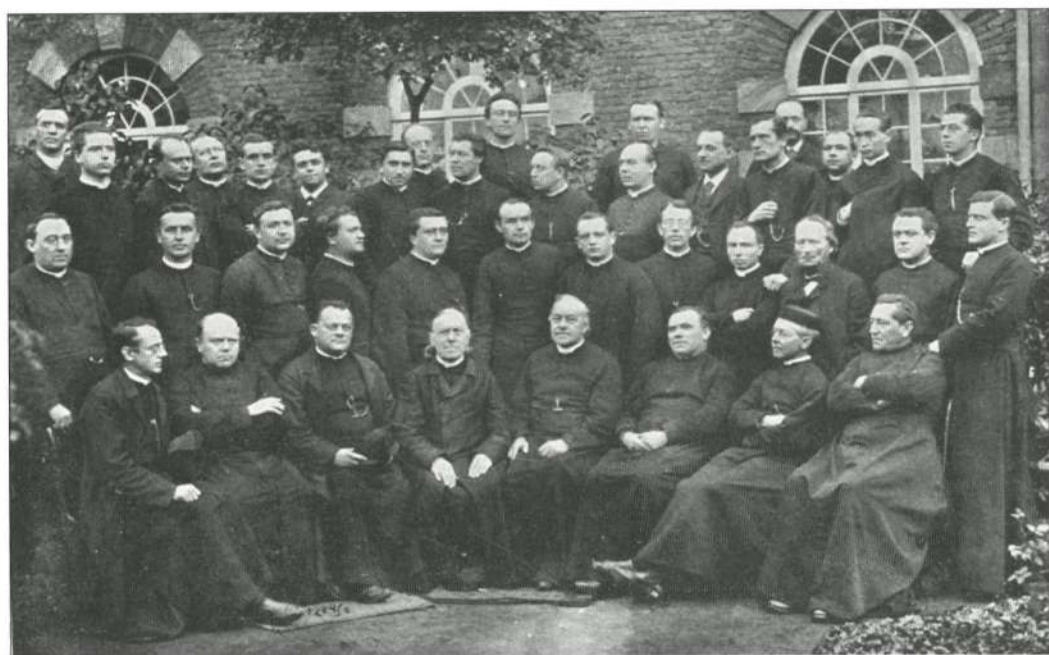
Alphons Brouwers

Alphonsus Petrus Hubertus Brouwers werd op 7 december 1844 te Eijsden geboren als zoon van notaris Franciscus Alphonsus Hubertus Brouwers (1806-1893) en Maria Helena Willems (1804-1847). Hij overleed, amper vijftig jaar oud, op 16 december 1894. Brouwers groeide op als jongste in een gezin van zes jongens. Sinds 1843 was Brouwers senior werk-

Alphons Brouwers. Detail van een foto van het docentencorps, ca. 1880.

zaam als notaris te Eijsden. In 1847 overleed de moeder. Vader Brouwers hertrouwde in 1848 met Catharina Francisca Antonia Lebens (1804-1865). In 1849 wisselde notaris Brouwers van standplaats. Tot 1872 zou hij als notaris in Gronsveld gevestigd zijn, waar hij in het ambt werd opgevolgd door zoon Frans Gerard Hubert Brouwers.⁶⁶ Een tweede zoon, Jozef Servaas Hubert Brouwers, trad ook in vaders spoor en werd notaris te Venlo. De oudste zoon Hubert Joachim Brouwers (1833-1892) promoveerde in 1857 als jurist in Leiden; hij werd achtereenvolgens advocaat (1857) en plaatsvervangend kantonrechter (1860) te Maastricht, burgemeester van Roermond (1875-1884), Tweede-Kamerlid (1877-1889) en lid van de Raad van State (1887-1892).⁶⁷ De jongste broer van Alphons, Jan Jacob Theodoor, was grondeigenaar in Gronsveld.

H. Reighard, P. van den Goor, R. Cotten, B. Pothaast, Dns. W. EVERTS, F. Spijkers, Alph. Brouwers, H. Systemans, J. Keulter, J. Roex, W. Jaspar, H. van Haef, J. van de Laar, H. Everts, L. Tüssen, L. Houben, J. Raven, C. Gillels, F. Smidts, M. Herman, W. Noleus, A. Griepen, P. de Buijn, H. Dercks, F. Daniels, L. Cosnes, A. Schmitz, P. Bollen, A. Ruijten, J. Hantover, P. Marres, F. Madou, L. van Thuijl, G. Schespers, W. Beckers, J. Schram, J. Schoolmeesters, J. Rietra, P. Franck.

Het Rolducse lerarencorps voorjaar 1890. Vooraan, tweede van rechts, Alphons Brouwers, de enige docent die de bonnet draagt (foto: Rolduc in Woord en Beeld, 1902).

Na voorbereidende studies in Weert, Rolduc en Roermond, werd Alphons Brouwers op 2 april 1870 te Roermond door mgr. Paredis tot priester gewijd. Zijn eerste benoeming bracht hem als kapelaan in Cadier en Keer. Hij zou er maar kort blijven. Nog hetzelfde jaar, in december 1870, benoemde de bisschop hem tot leraar in Rolduc.⁶⁸ Tot in 1893 was Brouwers daar als geschiedenisdocent werkzaam, toen een hartkwaal hem dwong een punt achter zijn werk te zetten. Na de paasvakantie van 1893 keerde hij niet meer op Rolduc terug.⁶⁹ Hij overleed in Gronsveld op 16 december 1894, op de derde Adventszondag, en werd aldaar op 20 december 1894 begraven.

Overlijden en uitvaart van Brouwers kregen in de regionale pers ruime aandacht.⁷⁰ Op woensdag 16 januari 1895, na de kerstvakantie, werd in de abdijkerk ter zijner nagedachtenis een plechtige requiemmis opgedragen. Oud-directeur Everts, leraren en studenten, zijn drie nog levende broers en overige familie woonden de plechtige dienst bij. In zijn lijkrede schetste directeur Reinier Corten, vermaard redenaar in het Frans, een fijnzinnig portret van de persoon en activiteiten van zijn overleden jeugdvriend.⁷¹ Hij bracht naar voren hoe het gezin Brouwers kort na Alphons' geboorte naar Gronsveld verhuisde, het dorp dat hij levenslang in zijn hart meedroeg, en hoe hem op zeer jeugdige leeftijd zijn moeder ontviel. Corten hield een lofzang op de warmte van het ouderlijk huis, op de geloofsopvoeding door woord en voorbeeld van diepgelovige ouders. De betreunde Alphons bezat een zacht, open en innemend karakter. Als student legde hij een nauwelijks te verzadigen leeshonger aan de dag. Hij was vlug van begrip, met een ijzersterk geheugen en een dichterlijk gemoed begaafd, en formuleerde even gemakkelijk in het Frans als in het Nederlands: 'faut-il s'étonner qu'il fût pris d'un grand amour pour l'étude de l'histoire et celle des belles-lettres?' Wie mocht denken dat de lijkredenaar wellicht overdreef: op de hoogste klas van het gymnasium behaalde Brouwers drie eerste prijzen, namelijk voor Nederlandse literatuur, geschiedenis en declamatie.⁷²

In fysieke zin was Brouwers met zijn frêle constitutie minder begenadigd. Op het groot-seminarie kampte hij al regelmatig met gezondheidsklachten. Corten bracht de heftigheid naar voren waarmee Alphons met zijn roeping geworsteld had. Was ze wel echt, was het geen gedachtenspinsel? Was hij niet bestemd voor een carrière in de wereld als notaris of advocaat, zoals zijn broers? In mei 1866 stelde Brouwers zijn vriend Corten in een euforische brief op de hoogte van zijn besluit priester te worden: 'Triomphe! Mon ami, je suis décidé! Je serai prêtre comme toi!' Na zijn wijding werd de neomist benoemd tot kapelaan in Cadier en Keer, maar al naar drie maanden, in december 1870, werd hij door de bisschop op verzoek van directeur Everts - 'qui avait le talent de choisir et de trouver ses hommes' - naar Rolduc overgeplaatst om er geschiedenis en letteren te doceren. Of hij zich in deze vakken door een vervolgstudie bekwaamde, laat Corten onvermeld. Als docent was Brouwers een harde werker, een doorzetter met grote plichtsbetrachting. Hij was een getalenteerd gelegenheidsdichter die zijn collega's

Huize Dennenlust
te Gronsvelt, waar
Alphons Brouwers
opgroeide en in
1894 overleed
(foto: Régis de la
Haye).

verblufte met Franse verzen die hij uit de mouw leek te schudden. Deze vrome, nederige, enigszins timide man trad onvervaard in het strijdperk wanneer hij de rechten van de Kerk miskend achtte. Met hooggeplaatsten begon hij zonodig een briefwisseling om ze vrijmoedig van de onjuistheid van hun woorden of daden te overtuigen.⁷³ De herhaalde herdrukken van zijn leerboeken bewijzen, aldus nog steeds Corten, dat hij in het moeilijke genre van het schoolboek is geslaagd. In de pers ontving hij hiervoor alle lof.⁷⁴ Wat hem dreef als auteur was bezorgdheid om het zielenheil van de jeugd. Het was hem een onverdraaglijke gedachte dat de jongelui 'in deze tijd van dwalingen' van de goede weg zouden raken of onkundig blijven van de belangrijkste lessen uit de historie van het mensdom. In Brouwers' geschiedfilosofie leidde God de geschiedenis en was Hij het einddoel van de geschiedenis. De profane geschiedenis was de permanente manifestatie van de triomf van het ware geloof, 'altijd aangevochten en altijd triomferend'. Brouwers' leven, aldus Corten, voltrok zich in de onthechte eenvoud van studeerkamer en klaslokaal. Aardse goederen en geneugten schatte hij niet hoog. Van het hem ten deel gevallen familiefortuin behield hij maar een miniem deel voor zichzelf. Kwistig deelde hij onder de armen, waarbij vooral het missiewerk op zijn gulle hand mocht rekenen.

In de *Limburger Koerier* van 18 december 1894 wordt onder het kopje *Kerknieuws* het overlijden van Brouwers gemeld. Daarin wordt gewezen op zijn betekenis als 'historicus', ook voor katholiek Nederland. Zijn bekendheid in katholieke kring komt mij echter als zeer beperkt voor. In dat opzicht stond hij volledig in de schaduw van zijn naamgenoot, de van Margraten geboortige Jan Willem Brouwers (1831-1893), pastoor te Bovenkerk aan de Amstel.

De met het familie-
wapen versierde
grafsteen-Brouwers
op het kerkhof
te Gronsveld,
geplaatst tegen
de absis van de
parochiekerk.
Daarop de namen
van zeven familie-
leden. Tweede van
boven: Petrus
Alphonsus / R.K. P.
leeraar te Rolduc /
geboren 1844 over-
leden 16 dec. 1894'
(foto: Régis de la
Haye).

Voor slechts weinige maanden had hij de betrekking, die hij reeds zoo lange jaren bekleedde, verlaten om hier onder zijne familieleden in rust en stilte herstel te vinden voor zijn wankelende gezondheid. Herstel heeft hij, helaas, niet mogen vinden, want de korte tijd, dien hij in ons midden doorbracht, was over 't algemeen een tijd van onafgebroken lijden. Hoe groot het verlies is, dat niet alleen Limburg, maar heel het Katholieke Nederland lijdt door het afsterven, beseft ieder, die den beminnelijken en kundigen man van nabij of uit zijne werken kende. Bemind om zijn innemend en zacht karakter, werd hij hooggeacht als een kundig en uitstekend geleerde. Als historicus toch had hij zich reeds zulk een naam verworven, dat het te betreuren is, hem in de volle kracht des levens aan de wetenschap te zien ontvallen.⁷⁵

Het verblijf van Brouwers te Rolduc viel praktisch samen met het directeurschap van Everts (1868-1893), de man die zijn beste krachten wijdde aan de uitbouw van de scholen van Rolduc en ervoor zorgde dat bevoegde docenten voor de klas kwamen te staan. Of en waar Brouwers de onderwijsbevoegdheid geschiedenis behaalde, heb ik niet kunnen vaststellen. Hij ontpopte zich als een vruchtbare schoolboekenauteur. Drie schoolboeken gaf hij in het licht: een vaderlandse geschiedenis, een kerkgeschiedenis en een algemene geschiedenis. *De Geschiedenis des vaderlands voor de hoogere klassen van seminariën en H. Burgerscholen* (III, 214 blz.) kwam in 1879 bij boekdrukker Leiter-Nypels in Maastricht van de pers. Nog bij zijn leven verscheen hiervan twee herdrukken, in 1880 (Maastricht, Leiter-Nypels, III, 210 blz.) en 1889 (Kerkrade, Alberts, 215 blz.). In 1901 en in 1918 verscheen een vierde omgewerkte c.q. vijfde herziene druk van *A. Brouwers' Geschiedenis des Vaderlands voor normaallessen, kweekscholen, hoogere burgerscholen en gymnasiën* bij N. Alberts, drukker-uitgever te Kerkrade-Heerlen. De vierde druk (304 blz.) bestond uit twee delen in één band, met de stichting van de Republiek in 1588 als cesuur. De vijfde druk (414 blz.) telde tien hoofdstukken met een doorlopende indeling in 79 paragrafen. Hiervan is het zesde hoofdstuk, getiteld 'Opkomst van de Republiek der Verenigde Nederlanden 1588-1648', als scharnier te beschouwen.⁷⁶

In deze bijdrage wordt de *eerste* druk van Brouwers' vaderlandse geschiedenis (1879) tegen het licht gehouden. In het *Voorbericht*, waarin de auteur plichtmatig opmerkt naar waarheid te hebben 'gestreefd', rechtvaardigt hij zich als volgt voor wat zou kunnen worden gezien als een al te ruime behandeling van de Middeleeuwen: 'Mij dunkt echter (...) dat de geschiedenis onzer voorouders gedurende de zestien eeuwen, vóór de omwenteling tegen Spanje, wel degelijk verdient behandeld te worden.' Hierin klinkt de echo door van Nuyens' *Voorrede* bij zijn *Vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd*, waarvan in 1879 de zestiende (!) druk verscheen, en van het *Voorbericht* bij zijn *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks* (1871).⁷⁷ Diens beschouwingwijze in het schoolboek dat 'Gods Voorzienigheid de wereldgebeurtenissen leidt, maar den mensch zijne vrijheid laat', nam Brouwers niet in enige variant in zijn *Voorbericht* over. De stof verdeelde hij in zestig paragrafen, waarbij de stichting van de Republiek in 1588 in paragraaf 34 (blz. 110) wordt behandeld. Twee opvallende uiterlijke verschillen met Verzijls handboek zijn, dat Brouwers het vertrek van Robert Dudley, graaf van Leicester (december 1587) als geboortakte van de Republiek beschouwt en vanaf dan het geschiedverhaal consequent verengt tot de lotgevallen van de Republiek, terwijl Verzijl ook voor de periode na de zestiende eeuw aan een Grootnederlandse visie vasthoudt. Een tweede verschil is dat Brouwers achterin zijn boek vier pagina's Limburgse geschiedenis toevoegt. In zowel de keuze van de cesuur als in de inperking van het historisch toneel stemmen de schoolboeken van Nuyens en Brouwers overeen. Op de titelpagina van alle vijf edities drukt Brouwers

zijn overtuiging uit, dat historische kennis de mens oriëntatie en houvast biedt, verwijzend naar Cicero's gevleugeld woord: *Nescire quae ante nos fuerint, id est semper puerum esse* ('Niet te weten wat vóór ons gebeurde, betekent altijd een kind te blijven').⁷⁸

De *Geschiedenis der Katholieke Kerk* werd in 1886 door N. Alberts ('Boekhandelaar', Kerkrade) uitgegeven. Dit handboek kende maar liefst acht drukken en bleef opgeld doen tot in 1927 (achtste herziene druk). In 1883 verscheen van Brouwers' hand een *Schets der algemene geschiedenis* in drie delen: Oude Geschiedenis, Middeleeuwen en Nieuwe Geschiedenis. De eerste twee delen verschenen in 1883 te Kerkrade bij N. Alberts, het derde deel een jaar later te Maastricht bij de St.-Paulusdrukkerij.⁷⁹ Na zijn dood verscheen van dit driedelig handboek nog een aantal herdrukken onder de titel *A. Brouwers' algemeene geschiedenis*, met op het titelblad toegevoegd *bewerkt door P. Bollen leeraar te Rolduc*. Tenslotte verdient zeker ook vermelding zijn *L'Action de la Franc-Maçonnerie dans l'histoire moderne*, vanwege de bijdrage die dit werk geleverd zal hebben aan de anti-maçonnieke beeldvorming in katholieke kring; het werd in 1892 in Luik bij H. Dessain, voorzien van het *imprimatur* van de Luikse bisschoppelijke curie, uitgegeven. In het oeuvre van Brouwers zijn uiteraard dwarsverbanden aan te wijzen.⁸⁰ In het kader van deze bijdrage beperk ik me tot zijn vaderlandse geschiedenis.

Wat waren de bronnen van Brouwers? Anders dan Verzijl, die geen voetnoten opnam, wilde hij zijn verhaal kennelijk wel verantwoorden, maar zijn referenties zijn vaak slordig en onvolledig. Daarin ontbreken plaats en jaar van uitgave alsook de hoeveelste druk, en zelfs de auteursnamen zijn niet altijd correct gespeld.⁸¹ In het historiografisch oordeel over het oeuvre van andere auteurs worden de contouren van de geschiedbeschouwing van de beoordelaar Brouwers zichtbaar. Over de *Vaderlandsche Historie* van Jan Wagenaar (1709-1773), de meest bekende Nederlandse geschiedschrijver van de achttiende eeuw, merkt hij op, dat het van blijvende waarde zal zijn, 'al valt er veel op aan te merken'. In dat oordeel deelt ook het eendelig syntheseswerk *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden* (1774) van Simon Stijl (1731-1804), dat sterk steunde op de historie van Wagenaar en dat in de eerste helft van de negentiende eeuw, na de derde druk in 1824, het meest gebruikte geschiedenisboek in Nederland was. Wagenaar is vaak opgevoerd als een der exponenten van de staatsgezinde traditie in de Nederlandse historiografie. Hij droeg de opvatting uit dat de Gewestelijke Staten de wettige en natuurlijke dragers waren van de soevereiniteit en dat de stadhouder de dienaar van de Staten was. Zijn faam als geschiedschrijver berust in de eerste plaats op de 21-delige, in 1759 voltooide *Vaderlandsche Historie*, de eerste doorlopende vaderlandse geschiedenis, die in het patriottenmilieu opgang maakte. Hij geldt als een representant van de Nederlands-christelijke Verlichting, al zijn hiervan in genoemd werk, anders dan in zijn latere Amsterdamse stadsgeschiedenis, nauwelijks sporen aanwijsbaar.⁸²

De conservatieve, stadhoudersgezinde Adriaan Kluit (1735-1807) valt het epitheton 'geleerd' ten deel en zijn *Historie der Hollandsche Staatsregering tot 1795* wordt door Brouwers als 'diepzinnig' gekenschetst. Kluit verdedigde de opvatting dat in de Middeleeuwen de soevereiniteit niet bij de Staten van Holland maar bij de graven had berust, en was een verklaard tegenstander van de leer der volkssoevereiniteit. Hij huldigde het monarchaal beginsel. Ter rechtvaardiging van de rebellie tegen Spanje - met de *Acte van Verlaetinghe* van 1581 als grondslag - maakte Kluit de principiële kanttekening dat deze krachtens het natuurrecht verdedigbaar was - de vorst gedroeg zich immers als een tiran, als een vijand van het volk -, maar niet omdat de vorst een contract met het volk zou hebben geschonden. Dat laatste zou de gelijkberechtigtheid van de twee partners, vorst en volk, als historische ordening impliceren.⁸³ Van Kluit loopt via Bilderdijk en Groen van Prinsterer de lijn naar de antirevolutionairen die de moderne denkbeelden bestreden, terwijl de liberalen als erfgenamen van de staatsgezinden te beschouwen zijn.⁸⁴ Als geschiedschrijver in Brouwers' eigen tijd verdienden R.J. Fruin, J. van Vloten, W.J.F. Nuyens, R.C. Bakhuizen van den Brink, J.P. Arend, J. de Bosch Kemper en G. Groen van Prinsterer de kwalificatie 'uitmuntend'.⁸⁵ Brouwers was zeker niet eenkennig.

4. GESCHIEDBEELDEN

Oudheid en Middeleeuwen Verzijl

Verzijls schets van de Middeleeuwen is een geïdealiseerd beeld dat beantwoordt aan zijn levensgevoel en gedachtenwereld. Dat geldt overigens evenzeer voor Brouwers, een kwart eeuw later. In hun visie op genoemd tijdvak komt naar voren dat ze eigenlijk grote moeite hadden met de moderniteit.⁸⁶ Het beeld van de Middeleeuwen krijgt een romantische inkleuring als een gelukkige periode van geloof, cultuur en rechtvaardige maatschappelijke ordening. De sociale verhoudingen in het als door en door christelijk geziene tijdperk heten idyllisch. Kortom: een verloren paradijs. Het bijna honderd bladzijde omvattende, aan Oudheid (blz. 3-19) en Middeleeuwen gewijde deel is één triomfzang op de beschavende en vormende kracht van Kerk en soeverein Koningschap. Tot de belangrijkste veranderingen die 'de maatschappij' in de Frankische tijd onderging, rekent Verzijl 'de vestiging van het Christendom en die van het Frankisch gezag onder een monarchalen vorm, en beide strekte tot haar voordeel'.⁸⁷ De zegenrijke werking van de verbintenis van Troon en Altaar, de mikpunten van de verlichte liberale tijdgeest, kan, lijkt het, immers niet vroeg genoeg in de vaderlandse historie gesitueerd worden!

Het Christendom was het voorbehouden en zijne bovennatuurlijke werking was alleen bij magte de zeden dezer barbaarsche stammen te verzachten en te veredelen. Tot in het diepste hunner bosschen spoorden de Christen geloofsboden hunne heidensche stamgenooten op om hun het Evangelie te verkondigen: hunne vreedzame stem vond allengs weerklink in het hart dezer woestelingen. (...) In Noord-Nederland drong met het geloof de beschaving betrekkelijk later door. (...) Onze beschaving was derhalve vóór alles eene Christelijke.⁸⁸

De hoofdrol is weggelegd voor Karel de Grote, de heerser, die aan de titel koning der Franken eigenmachtig de woorden *Dei gratia* toevoegde.⁸⁹ In de ogen van Voltaire was Karel maar 'een hardvochtig despoot', verantwoordelijk voor 'onderdrukking van de vrijheid en de verbintenis van Troon en Altaar'.⁹⁰ Verzijl beschrijft daarentegen geestdriftig diens kroning door paus Leo III tot 'Keizer van het Westen' op kerstdag van het jaar 800. Met geen woord rept hij van de seksuele escapades van de Karolinger. Het beeld dat van de christenkeizer wordt geschetst, sluit aan bij de verering die de keizer in de Romantiek ten deel viel. In 1847 was de kunstenaar Alfred Rethel in het Akense *Rathaus* begonnen met het schilderen van fresco's van episoden uit het leven van Karel met als doel hiermee het Duitse nationaal gevoel aan te wakkeren.⁹¹ In de St.-Servaaskerk te Maastricht werd in 1845 het grote Karelbeeld van beeldhouwer Willem Geefs geplaatst.⁹² En in Luik kreeg Karel in 1868 een ruitersstandbeeld aan de Boulevard d'Avroy. Verzijl, Everts en Brouwers hebben deze kunstuitingen ongetwijfeld gekend. De mythevorming rond keizer Karel - in 1166 was zij uitgelopen op diens heiligverklaring door een tegenpaus⁹³ - inspireerde hen wellicht om het beeld van Nederland als protestantse natie omver te trekken. De aantoonbare afstamming van het Oranjehuis van Charlemagne, langs de lijn van de in de Rolducse abdijkerk begraven Walram III, kon daarbij te pas komen en gold bovendien als eervol voor het vorstenhuis.⁹⁴

Deze doorluchtige vorst onderwierp alle Germaansche volkeren van het vaste land aan zijn gezag; maar niet dan ten voordele der godsdienst en harer trouwe gezellin, de christelijke beschaving, voerde hij het oorlogszwaard in zijne forsche vuist. (...) Niet minder vonden letteren, wetenschappen en kunsten in hem een krachtadigen bevorderaar en beschermer. Zelf beoefende hij deze met ijver, stichtte vele hoogere bisschoppelijke en kloosterscholen, en zorgde er voor, dat op het land door de geestelijken scholen werden geopend om der jeugd onderwijs in de godsdienst, in het lezen, schrijven, rekenen en zingen te geven. (...) Karel de Groote overleed te Aken, ten jare 814, maar zijn gedachtenis leeft voort tot op den huidigen dag in volksverleveringen, zoó diep heeft daarop zijne grootsche figuur, meer dan elk ander vorst, haar beeldtenis ingeprent.⁹⁵

Die 'forsche vuist' lijkt erop te wijzen dat Verzijl beseftte dat de dracónische bekeringsmethodiek die tegen de Saksen gevolgd werd - doodstraf op doopweigering - destijds al de nodige twijfel opriep van kerkelijke zijde. En hoe iemand kunst en wetenschap kan beoefenen zonder zèlf de kunst van lezen en schrijven helemaal machtig te zijn, mag een wonder heten.⁹⁶ De figuur van Karel komt trouwens niet zomaar uit de lucht vallen. De opgang naar de macht is voorbereid door onberispelijke voorvaders, de Pippiniden. Als hofmeiers van de 'onbeduidende' Merovingische koningen - kortweg als een stel 'doenieten' aangeduid - legden ze de basis voor een almaar groeiende macht. Pepijn I van Landen was 'een der grootste en vroomste mannen zijner eeuw'. Pepijn II van Herstal was de beschermheer van de H. Willibrord, en Karel Martel bracht 'gansch het Frankenrijk' onder zijn gezag. Diens zoon Pepijn III de Korte tenslotte schoof met pauselijke goedkeuring de laatste Merovingische kroondrager ter zijde en werd door 'den H. Bonifacius, den roemrijken hersteller van het kerkelijk leven in het Frankenrijk, te Soissons tot koning der Franken gezalfd' (sic).⁹⁷ Verzijl rechtvaardigt deze machts-greep door erop te wijzen dat in het Frankenland de koningskroon niet gedragen werd door degene bij wie de macht van het koningschap berustte. Wat in deze redenering opvalt - die in essentie teruggaat op Karels eerste biograaf Einhard rond het jaar 820 -, is dat het beginsel van legitimiteit van dynastiek gezag wordt verengd tot een machtskwestie. De Rolducien betreurt de erosie van het krachtig koninklijk gezag en de opkomst van de landsheerlijkheden in de nadagen van de Karolingers.

Om de heilzame gevolgen van kerstening en Karels optreden des te beter te doen uitkomen worden volgens bekend procédé de toestanden en zeden in andere periodes in sombere kleuren geschilderd. Over de oude Germanen verstrikt het boek zich in tegenstrijdigheden. Zij schitterden door 'hunne schoone, forsche gestalten, door flonkerende, blaauwe oogen, en goudgeel hoofdhaar'. Ze oefenden geen ambacht uit, maar 'gaven zich hartstogtelijk aan 't jagtvermaak over'. Geroemd wordt 'hunne onbepaalde gastvrijheid en vooral hunne reinheid van zeden'. De Germanen kenden naast voortreffelijke hoedanigheden echter twee in het oog lopende ondeugden, namelijk drank- en speelzucht. Enige bladzijden verderop heet het echter dat 'de zeden onzer voorouders, waar die niet door aanraking met de Romeinsche zinnelijkheid verwijsden, even woest bleven als tevoren'. Na Clovis' dood (511) werd het rijk der Franken een eeuwlang door 'heilloze burgeroorlogen geteisterd, meestal voort-spruitende uit het groote zedebederf hetwelk in deze ongelukkige tijden in alle klassen der maatschappij voortwoekerend was doorgedrongen'.⁹⁸

Vanzelfsprekend blijft de figuur van Walram III 'de kruisvaarder' niet onvermeld. De Limburgse hertog onderscheidde zich op het slagveld en toog tweemaal ter kruisvaart. Het was in deze kruistochten 'voor de bevrijding van Jezus' grafstede en tegen de dreigende overheersching van het Islamisme, dat de diepe godsdienstzin, de krijgsmoed, de opofferingszucht en de ondernemingsgeest van het katholieke Nederland (sic) elkaâr de hand reikten (...)'.⁹⁹

Walram wordt aangeduid als een verre voorzaat, in twee liniën, 'van het ons thans regerend doorluchtig koninklijke Huis'.⁹⁹ Krachtiger kan het katholieke aandeel in de vaderlandse geschiedenis niet worden opgeëist!

Even curieus als veelzeggend is Verzijls bespiegeling over Karel de Stoute's sneuvelen op het slagveld bij Nancy (1477). Met hem, de laatste mannelijke afstammeling van het Bourgondische Huis, ging de als 'nationaal' beschouwde Bourgondische dynastie ten onder en vormde Nederland, 'bestemd om een onzijdigen staat te vormen tusschen de twee ijverzuchtige mogendheden Frankrijk en Duitschland', de basis voor verdere machtsontplooiing van het Huis Habsburg.¹⁰⁰ Als gevolg daarvan, zo meent Verzijl, 'ging België's onafhankelijkheid ten onder tot op onze dagen, die van Noord-Nederland voor eenen geruimen tijd'. Wat is een geruime tijd? Kern van het nationaal besef was kennelijk de door Willem van Oranje en zijn nazaten bewerkte en behoeve vrijheid en onafhankelijkheid. De arme Belgen, aldus Verzijl, moesten het voortaan zonder die vrijheid stellen. Vast staat evenwel, dat de vorsten in de Zuidelijke Nederlanden niet als bezetters werden ervaren.¹⁰¹ Is deze gedachtegang te zien als een historische constructie om elke verdenking van gebrek aan vaderlandsliefde van zich af te schudden, als een obsessie met het op dat moment politiek correcte? Tot slot een romantische evocatie van de Middeleeuwen, 'een echo uit het lange verleden van de metafysisch denkende mens'.¹⁰²

*Het is tevens te verwachten dat in een leeftijd, waarin het geloof zoo levendig alles bezielde, de kunst meestal met het geloof in verband zal staan en daaraan hare heerlijkste voortbrengels zal ontleenen. (...) En die kunstzin zou in zijn verhevensten tak, de poëzij, zoo rijk reeds aan epische gewrochten uit de dichterlijke riddereeuwen, geene hemelsche toonen aan de snaren der Godgewijde harp ontlokt hebben? Inzonderheid ontvlamde de godsvrucht jegens de H. Maagd het hart der middeleeuwsche dichters, en geen wonder. Waar toch zou de minnende ziel een teederer, liefelijker en aandoenlijker voorwerp harer zoetste ontboezemingen kunnen vinden, dan aan de voeten dier wondervolle Moedermaagd, welke den verzuchtenden sterveling alom het minnelijk beeld van haar goddelijk Kindeken ter vertroosting aanbiedt? Ook was die godsdienstige kunstzin niet het aandeel van zekere bevoorregte personen of standen: het bovennatuurlijk leven was immers in de geloovige Middeleeuwen niet binnen kloosters en kerkgebouwen opgesloten en beperkt; de godsdienst leefde, leefde in den boezem van het volk, zoozeer, dat het bij iedere schrede de geheimenissen zijner godsdienst hoopte weer te vinden in aanschouwelijke voorstellingen, waarvan onder anderen de mysteries (mysteriespelen, K.S.), dat gezocht deel der volksfeesten, getuigenis geven. Zóó hield de godsdienst alle standen der maatschappij met eenen harmonischen band omsloten, in dier voege, dat zij niet slechts het rustpunt was, waarop de maatschappij als een eenzelvig geheel steunde, maar dat ook uit haar der volken ingeboren vormkracht zich ontwikkelde.*¹⁰³

Oudheid en Middeleeuwen Brouwers

De schets van de eerste bewoners van ons land is bij Brouwers nagenoeg hetzelfde als bij Verzijl, en dat beeld is er bij generaties schoolkinderen tot ver in de twintigste eeuw ingeslepen: namelijk dat van de vrijheidminnende, breedgeschouderde en in dierenhuiden gehulde Germaan die naar hartelust ging jagen en vissen en ook veel genoeg vond in wapengekletter, drank en dobbelspel. Een kenschets die uitloopt op de retorische vraag: 'Is het te verwonderen, dat hij zich in den strijd en het genot van gerstenbier het hoogste geluk van zijn Walhalla droomde?' Vergeleken met de decadente Romeinen worden de mores der Germanen niettemin als 'rein' getypeerd.¹⁰⁴

In zijn exposé over de Oudheid en het roemruchte Rome vervlecht Brouwers verwijzingen naar de eigen tijd, waarbij de Franse Revolutie een negatief ijkpunt blijkt.¹⁰⁵ Hij tracht namelijk een dwingend causaal verband te construeren tussen volkssoevereiniteit en het ten tonele verschijnen van de sterke man. Julius Caesar wordt gekenschetst als een 'schrandere staatsman', 'groot veldheer', 'groot genie'.¹⁰⁶ En dan komt het: 'Het Cesarismus, waarop het democratisch beginsel noodzakelijk uitloopt, dankt hem zijn naam.'¹⁰⁷ In de ondergang van de Romeinse Republiek ziet Brouwers een analogie van het lot van de Franse Republiek. Deze was ook uitgelopen op een dictatuur, die van Napoleon, zoals de Tweede Republiek de weg opende voor het Tweede Keizerrijk van neefje Napoleon III. Au fond brengt Brouwers dus naar voren, dat de binnen het kader van de republikeinse staatsvorm gepraktiseerde volkssoevereiniteit het pad effent voor de militaire monarchie, de alleenheerschappij.¹⁰⁸ Verderop heet het: 'Keizer Augustus is reeds eene levende wet, welke de ontaarde republikein, als zijn maaksel, en fier op zijne slavernij, aanbidt.'¹⁰⁹ Anders gezegd, de democratie en de republiek leiden onvermijdelijk tot de cultus van het staatsgezag; de ongelovige republikein roept de sterke man over zich af, die hij van de weeromstuit ook nog als een godheid vereert. Dan kan men maar beter christengelovig en koningsgezind zijn, is de impliciete boodschap die Brouwers op zijn historische 'wetmatigheid' baseert.

Het zou, zacht gezegd, niet opportuun zijn als aan de troonsverheffing van de Karolingen het beeld van naakte usurpatie zou bekliven. De rechtvaardiging hiervoor meent Brouwers te vinden in het 'ontaaarde' en 'verwijfde' karakter van de Merovingers, een stelletje non-valeurs, en, ironisch genoeg, in de soevereine volkswil. De Pepijnen maakten geen revolutie maar namen hun verantwoordelijkheid. Die machtsverkrijging van de Karolingen wordt als volgt beschreven: 'Gelijk Lodewijk XVI later, moest Childerik III voor de misdaden zijner vaders boeten. Van hun kiesrecht gebruik makend, gaven de Franken, onder goedkeuring van paus Zacharias, na Karel Martels dood, den koningstitel aan zijn zoon Pepijn de Korte.'¹¹⁰ Het leven mocht dan voor Childerik onrechtvaardig zijn geweest, maar kiesrecht (volkssoevereiniteit!)

en een pauselijke bevestiging zorgden in elk geval voor heldere verhoudingen waarbij het koningschap in stand bleef.

De beroemdste zoon uit het geslacht der Pepijnen, Charlemagne, belichaamde 'de hoogste verpersoonlijking van het koningschap. Hoe klein wie aan die grootheid knaagt!'¹¹¹ Karel regeerde als een absoluut vorst en schraagde het kersteningswerk der Kerk. Geloofspredikers slaagden erin 'den grondeloozen poel der heidensche harstochten te dempen en het dorre veld des geestes te bevruchten'. Aan de Kerk, en 'aan haar alleen heeft Europa eene beschaving te danken, die het heden zo hartstochtelijk tegen zijne weldoenster misbruikt', briest Brouwers, die geen goed woord over heeft voor de liberale tijdgeest die de Kerk hier maar ook elders in het defensief drong, vooral in het nabije Duitsland (*Kulturkampf*).¹¹² Toch beseft hij tegelijk dat enige relativeering op zijn plaats is waar het de invloed en duurzaamheid van de kerstening van de volksmassa betreft. Over de periode na de Noormanneninvallen merkt hij op: 'Doch, hoe ruw waren nog de zeden, hoe ingeworteld het heidensch bijgeloof! Hoe deerniswaardig zag het er uit na eene eeuw van verwoesting, door wraakgierige heidenen aangericht!'¹¹³

De dertiende eeuw was in de ogen van Brouwers het tijdperk van geloof, zedelijkheid en redelijkheid: 'van vurig geloof, (...) van de zegepraal der zedelijkheid, de gouden eeuw van het menselijk verstand, waarin het menselijk hart eene kracht en liefde tentoonspreidde, die men in geene andere aantreft.'¹¹⁴ Hij bestempelde de dertiende eeuw, zich beroepend op Montesquieu, voorts als 'het tijdperk der ware burgerlijke vrijheid'. Deze verwijzing naar de liberale denker is minder vreemd dan het lijkt, omdat in het door Montesquieu voorgestane constitutionalisme zowel liberale als conservatieve elementen samengaan.¹¹⁵

*In de dertiende eeuw zijn de burgers als deel der natie niets en is de gemeente alles, en in de negentiende eeuw is de derde stand alles, en de gemeente niets. Hoe verbaasd zou de poorter der Middeleeuwen staan (...), waar hij vernam dat de derde stand, dat het volk in de kamers het land bestiert, wetten maakt en afschaft, dat noch adel noch geestelijkheid voorrechten bezitten. (...) Zou hij willen ruilen?*¹¹⁶

Voor de karikatuur van het Middeleeuwen-beeld houdt Brouwers 'de schrijvers der Renaissance, protestanten en Voltairianen' verantwoordelijk. Die gingen zich te buiten aan schromelijke overdrijving van misbruiken die natuurlijk ook in de Middeleeuwen bestonden. Maar verandering brengt niet alleen maar vooruitgang, foetert hij. De edelman 'kon in de regel niet de demon zijn welken men van hem heeft willen maken'. En het lot der lijfeigenen 'was beter dan dat der meeste mijnwerkers en industriearbeiders van onzen tijd'.¹¹⁷ Wat het onderwijs betreft, op 'volkscholen, domscholen en kloosterscholen' werd door bisschoppen en abten toezicht uitgeoefend, pausen stichtten universiteiten in heel Europa en de kloosterscholen der

benedictijnen bereikten een zo hoog niveau, dat zelfs 'de grootste geleerden der verlichte negentiende eeuw zich niet zullen schamen bij hen ter schole te gaan'.¹¹⁸ De felle schoolstrijd die in de jaren zeventig woedde en die in 1878 tot de schoolwet-Kappeyne - naar de liberale voorman Kappeyne van de Copello - leidde, klinkt in deze regels door. Dat uitgerekend de eigen tijd, de negentiende eeuw, de middeleeuwer bijgeloof of zedeloosheid wilde aanwrijven, was een staaltje van hoogmoed. Hiertegen kwam de Rolducien heftig in het geweer:

*De eeuw van ongelooft, moeder des bijgeloofs, de eeuw waarin magnetisme, klopgeesterij, sprekende en dansende tafels, enz., zooveel hoofden, niet het minst onder de geleerde klasse, aan het dansen brachten, die eeuw durft den Middeleeuwen bijgeloof verwijten?' (...) Neen! Schamen we ons voor onze voorouders der Middeleeuwen niet; dier eeuwen van 'barbaarschheid' waarin men toch zoo goed den weg des hemels kende, waarin God als zichtbaar en tastbaar overal regeerde.*¹¹⁹

De alles bestierende hand Gods. In de late Middeleeuwen kwijnde de geest die de beschaving eens bezielde en 'een geest van wereldsche gezindheid ontnam aan het zout der aarde, dat de menigte voor bederf moest bewaren, zijn kracht'.¹²⁰

De Opstand Verzijl

Zo glorieus, tot op mythische hoogte verheven, als de verheerlijking van Charlemagne's nagedachtenis is, zo donker is het portret van prins Willem van Oranje, de stamvader van het Oranjehuis. Van de Rolduce kathedier klonk geen woord van lof op de 'Vader des Vaderlands'. Voor Verzijl en Brouwers staat het als een paal boven water dat Oranje en niemand anders de hoofdschuldige was van het drama dat de Nederlanden verscheurde. Hij was het organisatorische brein van de Opstand. En het was het goed recht van de landsheer, de Spaanse koning Filips, om te handelen zoals hij deed, al zien beiden zeker ook tekortkomingen bij de vorst.

De staatkundige situatie zoals die in de negentiende eeuw geworden was, projecteert Verzijl als vanzelfsprekendheid terug op het Bourgondisch-Habsburgse landencomplex in de zestiende eeuw. Alsof de wording van grenzen niet het product is van de geschiedenis en toevalsfactoren. Keizer Karel V verloor, hoezeer ook de problemen van een wereldrijk torsend, 'zijn geliefkoosd vaderland' nimmer uit het oog, en 'als een der merkwaardigste feiten uit zijne regeering mag wel de vereeniging aller zeventien provinciën onder zijn bewind aangezien worden. (...) Omtrent het jaar 1543 raakte hij in het volle bezit der Nederlanden'.¹²¹ Aan de bijzondere positie van het geografisch en mentaal zo nabije Luikerland gaat Verzijl voorbij. Om te

onderstrepen dat de monarchie als staatsvorm uitgaat boven volkssoevereiniteit en democratie noteert hij triomfantelijk: 'Van Karels bestuur dagteekent de zegepraal van het monarchaal beginsel over de volksregeringen.'¹²² Zeker, het overheersende beeld van de Europese moderne geschiedenis is dat van de absolute monarchie. Maar deze uitspraak, let wel in een schoolboek, doet geen recht aan de levenskrachtig gebleken Noord-Nederlandse Republiek en lijkt eerder een bezwering om de liberale geest van opstand en revolutie weer in de fles te krijgen. Of wilde Verzijl met deze anachronistische beeldvorming uitdrukken dat de republikeinse regeringsvorm eigenlijk een anomalie is? Nergens legt de docent de schooljeugd helder uit dat de soevereiniteit in de Republiek berustte bij de Staten der afzonderlijke gewesten.¹²³ De stadhouders uit het Huis van Oranje waren hoge ambtenaren in dienst van de gewestelijke en generale Statencolleges. Ook al had hun levenswijze vorstelijke allure, ze verkregen nooit de monarchale waardigheid. In het Zuiden daarentegen handhaafde zich het monarchaal, landsheerlijk beginsel, zij het niet onder het Oranjehuis.

Onder Karel V bloeiden de Nederlandse gewesten, maar er zat verandering 'in dit zo sterk bewogen overgangstijdperk' aan te komen. Het volk verloor allengs zijn 'ongekunstelden, dichterlijken geest'. De burgerij werd aangevreten door hoogmoed als gevolg van de groeiende welstand, en de rederijkerskamers 'wierpen zich op den weg der nieuwe denkbeelden, dien zij den weg des vooruitgangs waanden'. Op geestelijk vlak zette zich die bedenkelijke strekking van kennisverwerving door 'die alles onder het bereik en het regterschap van 't eigen oordeel wenschte neêr te halen, en die weldra hare noodlottige zegepraal in het uitbrekend Protestantisme vierde'.¹²⁴ Waarschuwde de H. Schrift met de zondeval niet al nadrukkelijk voor de gevaren van kennis en onderzoek? 'Dwaalleeringen' vonden ingang in het Duitse Rijk en drongen ook in de Nederlandse handelssteden door. Het optreden hier tegen van keizer Karel V kon de godsdienst- en burgeroorlog niet voorkomen die weldra de Nederlandse gewesten verscheurde. De Reformatie was in Verzijls visie een breuk met de bestaande orde, zoals de Franse Revolutie dat voor hem een halve eeuw geleden óók was. De maatschappelijke omwenteling ging hand in hand met burgeroorlog en zedelijk verval.¹²⁵ Na de overdracht van de heerschappij aan zijn zoon Filips II, in 1555, vertrok Karel naar Spanje 'om bij het klooster der vallei Yuste zijne laatste levensdagen in rustige godsdienstoefeningen door te brengen. Deze dappere en edelmoedige vorst, die met zijn diep verstand en zijne grenzenlooze werkzaamheid de talrijke groote mannen, die hem omringden, steeds overtrof, stierf den 21 September 1558'.¹²⁶

Filips II stond voor de tweeledige taak de vrede te bewaren tegen binnen- en buitenlandse vijanden en de oude godsdienst ongeschonden te handhaven. Om 'het vrij algemeen zedebederf en het indringen van de nieuwe godsdienstleer krachtadiger te keeren' bewerkstelligde hij de oprichting van nieuwe bisdommen. Aan het hoofd van het nieuwe aartsbisdom Mechelen én van het landsbestuur benoemde de vorst de Bourgondiër

Antoine Perenot de Granvelle, die door de opstandige edelen spoedig als de exponent van het gehate regeringsstelsel werd beschouwd. Verzijl neemt het op voor kardinaal Granvelle, die in zijn ogen helemaal geen vreemdeling was maar wel degelijk Nederlander, hierbij verwijzend naar de in 1548 opgerichte *Bourgondische Kreits*.

*Granvelle was een kundig en voorzigtig staatman, begaafd met rijke talenten, voorbeeldeloos werkzaam, vindingrijk en beraden; een man die, zeer wel ingelicht zijnde over den toestand dezer gewesten en den aard hunner bevolking, bovendien den immer weifelenden koning, doch zonder kruipend gevele, behendig tot handelen wist te brengen. Zijn voornaamste misdrijf in de oogen zijner tegenstanders bestond dan ook in die doorziende standvastigheid, waarmede hij zich steeds en overal tegen de kuiperijen van 's konings tegenpartij verzette.*¹²⁷

Door de aanhoudende agitatie van Oranje's partij sloeg de vlam in de pan. Opgewonden edellieden die zich verbonden hadden, brachten met hun *Smeekschrift* de toestand tot het kookpunt, met de chaos van de Beeldenstorm als gevolg.

*Ook duurde het niet lang of de uitgelatenheid van het graauw, door Calvinistische predikatiën opgehitst, brak eensklaps in de schroomelijkste buitensporigheden los. Teugelloze horden begonnen in Vlaanderen de kerken en kloosters te plunderen en te verwoesten; alles wat heilig en kostbaar was, werd baldadig geschonden en vertreden. Weldra breidden zich deze ontzettende verwoestingen over bijna alle provinciën uit, zoodanig dat op vele plaatsen de goddelijke dienst ganschelijk ophield. Deze schrikwekkende beeldstorm begon den 14 Augustus 1566.*¹²⁸

Wellicht had de schokgolf een wending ten goede kunnen veroorzaken als koning Filips zich in eigen persoon naar deze landstreken had begeven om de gemoederen te kalmeren. Daarvan was helaas geen sprake. Hij koos voor 'een andere weg dan die der goedertierendheid' en zond de ijzeren hertog van Alba naar de Lage Landen. Opstandelingen hebben alleen eerbied voor de harde hand, moet de koning gedacht hebben. Hij was ervan overtuigd dat het protestantisme, giftig onverdraagzaam van aard als het was, met de leus van gewetensvrijheid niets anders voor had dan de ondergang van het katholicisme en de omverwerping van het koninklijk gezag.¹²⁹ Achteraf gezien had de landsheer het gelijk aan zijn kant, aldus Verzijl, maar helaas had de koning die trieste toekomst niet kunnen voorkomen.

Over de Pacificatie van Gent (1576), waartoe allengs alle Nederlandse gewesten toetraden, geeft Verzijl aan, dat dit 'meesterstuk van Oranje's staatkunde' aan het gezag van Filips in de Nederlanden de nekslag had kunnen geven als het overeengekomene stipt was nageleefd:

Het viel echter den zegepralenden nieuwgezinden zwaar hun euvelmoed te bedwingen. (...) En zij, die het zoo hoog op hadden met gewetensvrijheid, begonnen er de Katholieken met alles wat hun dierbaar is zóó onbeschaamd gedurende lange maanden te vervolgen, dat hun euvelmoed en dwEEPzucht aldra de wreedheid der Spanjaarden, reeds vroeger in Holland door de Lumey's en Sonoy's voorbijgestreefd, in vergetelheid bragten.¹³⁰

De breuk die zich aftekende tussen Noord en Zuid, vond een bevestiging in de Unies van Atrecht en Utrecht. De Zuidelijke gewesten keerden terug tot de gehoorzaamheid aan de koning, 'wyl zij het voorvaderlijk geloof niet verzaken wilden. (...) Zo leide het verschil in godsdienst den grond tot eene bijna onherstelbare scheiding tusschen België en Holland'.¹³¹ In een gepolariseerd geschiedbeeld kan het niet anders dan dat in een zwart-wit schildering over de hoofdrolspelers wordt gedacht. Voor relativering, laat staan voor ironie of een knipoog, is geen ruimte. Het historisch gelijk legt Verzijl bij koning Filips. De koele, achterdochtige, scrupuleuze vorst kon in wezen niet of nauwelijks anders handelen dan hij deed, gegeven de veelheid van belangen die hij moest verdedigen. Willem daarentegen krijgt er genadeloos van langs: hij was een trouweloos, sluw en opportunistisch sujet. Filips verklaarde Oranje vogelvrij. Oranje greep naar het wapen van het woord: de 'met lastertaal tegen den koning doorweven' apologie.

Philips had, bij het aanvaarden der grafelijke en hertogelijke waardigheden in de Nederlanden, de zware taak op zich geladen van de allerwege indringende reformatie en de daarmee gepaard gaande opschuddinge te keeren, zonder 's lands tallooze voorregten te verkorten. (...) De middelen, te dien einde ter hand genomen, strookten volkomen met den geest dier tijden. (...) Philips was geen tiran; veeleer mag zijne grootmoedigheid en de toegenegeheid, die hij zijnen onderdanen, ook die der Nederlanden, toedroeg geroemd worden (...). Met wezenlijke talenten begaafd, onderscheidde hij zich toch bijzonderlijk door eene groote regtvaardigheid en eene onafgebrokene, schoon te kleingeestige bedrijvigheid in het bestuur (...). Hij was nogtans koel en achterhoudend van karakter, iets dat den rondborstigen Nederlanders weinig beviel. Maar verderfelijker werd hem zijne vreesachtige besluiteloosheid, daar hij, in gevolge deze, verkoos alles uit zijn kabinet te blijven besturen, in tijden, dat hij met vasten wil en beradenheid in het muiltziek Nederland persoonlijk de onlusten behoorde te komen dempen.¹³²

Daartegenover plaatst Verzijl een grimmig portret van Oranje:

Willem van Oranje had, door zijne heerschzucht misleid, het snoode plan gevormd om zijn vorst, dien hij door eed van getrouwheid verbonden was, de grafelijke kroon te ontwingen en die zichzelf op het hoofd te zetten. Minder groot veldheer dan behendig staatsman zijnde, met vele talenten en

*inzonderheid met een scherp doorzigt begaafd, verkoos hij, ter bereiking van zijn plan, sluwe en bedekte maatregels te bezigen. Onder deze laatsten dient vooral aangeteekend te worden de bevordering der hervormde leer hier te lande; vermits hare invoering, toen overal met opstand gepaard, Oranje het beste middel aan de hand gaf, om zijn ontwerp te volvoeren, en deze gewesten een doodelijken haat in te boezemen tegen het katholieke Spanje en zijn zoo katholieken vorst. Dit voorstaan van het Calvinisme was hem dus enkel een middel; omtrent die leer trouwens schijnt hij vrij onverschillig geweest te zijn, even als hij vroeger afwisselend van zijne gehechtheid aan 't Katholicisme of Lutheranisme had blijk gegeven, naar gelang de eene of andere belijdenis hem beter te pas kwam. Na tal van kuiperijen en misrekeningen stond Willem nu eindelijk op het punt zijne plannen, althans voor een groot gedeelte, verwezenlijkt te zien; hij zoude eerlang als erfelijke graaf van Holland, Zeeland en Utrecht (sic) uitgeroepen worden, toen een Bourgondiër, met name Balthazar Gerards, hem sluiksgewijze te Delft doorschoot den 10 Julij 1584.*¹³³

De onvoorziene dood van prins Willem op het moment dat de worsteling nog in volle gang was, plaatste de Staten-Generaal voor de soevereiniteitskwestie. Het feit dat deze op een presenteerblaadje aan buitenlandse vorsten werd aangeboden, doet Verzijl uitvaren tegen de ideologie van het protestantse vaderland:

*Ook zij hier ter gepaster plaatse aangemerkt hoe diegenen, welke in de omwenteling der zestiende eeuw slechts eene afschudding van het juk der vreemden zien, en nog te dezer stonde de Katholieken buiten de Nederlandsche natie sluiten willen, doorgaans schijnen te vergeten dat het Protestantisme in ons land door vreemdelingen ingevoerd, door den toevloed van vreemdelingen, althans gedeeltelijk, tot stand gebracht en in stand gehouden, en later aanzienlijk vermeerderd werd. Men denke slechts aan de Duitsche benden van prins Willem I; aan de Franschen, die na de herroeping van het edikt van Nantes herwaarts kwamen; aan de menigte Duitschers, die nog onder Willem V hier fortuin maakten etc.*¹³⁴

De Opstand Brouwers

De liaison tussen Troon en Altaar staat borg voor de ontwikkeling van de samenleving in voorspoed en harmonie. Ze zijn op elkaar aangewezen, dat is Brouwers' overtuiging. Luthers opstand tegen het kerkelijk gezag bracht een staatkundige en maatschappelijke revolutie teweeg. Bron van alle ellende was het beginsel van vrijheid van onderzoek. Brouwers ziet het protestantisme als de wegbereider van 'moderne' waarden als individualisme en rationalisme. Er stond Karel V niets anders te doen dan krachtig optreden

tegen de nieuwlichterij die de Nederlanden binnendrong. Per slot van zaken was ketterij majesteitsschennis. 'De last eener kroon is zwaar. Wat dan zoovele kroonen op één zoo jeugdig hoofd in de moeielijkste omstandigheden..!' Het portret dat Brouwers van Karel V schildert, is flatteus: de landsheer lijkt een staatshoofd zoals elk land zich zou wensen. Hij bezat 'een open en toegankelijk karakter', was 'ongemeen begaafd en ijverig' - sprak vijf talen vloeiend - en boezemde door zijn 'statig uiterlijk' - geen woord over de Habsburgse kin! - en 'ridderlijken moed' ontzag in.¹³⁵ Hij was Nederlander met de Nederlanders. Karel de Grote was de eerste door de paus gekroonde keizer, Karel V de laatste. 'Worstelensmoe' deed hij in 1555 afstand ten gunste van zijn zoon.¹³⁶ Hoe anders deze zoon Filips II, een geboren Spanjaard. Hoewel ook hij met de nodige gaven van geest en hart was toegerust, worden hem bepaald minder aantrekkelijke eigenschappen toegeschreven. Hij zou stug zijn, dubbelhartig, achterdochtig, besluiteloos, kleingeestig. Trouw bleef hij aan het beginsel van absoluut vorstengezag.¹³⁷ Als zijn grote tegenspeler en kwelgeest ontpopte zich 'de geniale Zwijger', 'een Duitscher', 'een vreemde indringeling'. Filips II was dan wel geen Nederlander, maar zijn tegenvoeter was dat evenmin, wil hiermee gezegd zijn. Ook van Oranje maakt Brouwers geen aantrekkelijk personage, want hij was

*heerszuchtig, hoogmoedig, sluw, gewetenloos. (...) de helderziende doch gewetenlooze staatsman bediende zich van alle middelen om tot zijn doel, een troon, te geraken, offerde er vaderland en godsdienst aan op, en bleef daarbij koelbloedig alsof hij slechts uit plichtsbef handelde.*¹³⁸

De Opstand kwam niet in de eerste plaats voort uit een zucht naar verandering van godsdienst. Met een beroep op Bilderdijk betoogt Brouwers dat de katholieken aan het begin van de zeventiende eeuw in het gewest Holland nog de ruime meerderheid uitmaakten. 'Te beweren, dat de Nederlandsche natie zou zijn opgestaan tegen Spanje uit haat tegen de godsdienstvervolging, blijkt (...) eene dwaasheid te zijn (...).'¹³⁹ Het verzet kwam van de adel. De heerszuchtige hoge adel keerde zich tegen een hechtere fundering van het absolutisme en wilde niets liever dan het voortbestaan van de oligarchie. De lage adel zou een begerig oog hebben laten vallen op het goederenbezit van de kloosters. Dat de nieuwe bisschopszetels toevielen aan burgerzonen met een doctorstitel in de godgeleerdheid, gaf het verzet een extra lading, want die posten meende de adel voor zijn eigen zonen - die niet aan universiteiten plachten te studeren - te mogen opeisen. Het optreden van Alva én Oranje vervreemde de bevolking van de wettige vorst. Bij Alva's vertrek (1573) was de ontevredenheid, die de koning wellicht nog had kunnen dempen als hij zich in eigen persoon naar de opstandige gewesten had begeven, alleen maar toegenomen. Oranje maakte gebruik van de dweepzucht van een revolutionaire minderheid die de Pacificatie van Gent om zeep hielp en van de satisfacties en religievrede in diverse Hollandse ste-

den een dode letter maakte. Oranje frustreerde het welslagen van de missie van Don Juan, deed de vredehandel van Keulen mislukken (1579) en leidde de opstand tegen Parma. Brouwers' requisitoir tegen prins Willem culmineert in de beschuldiging van landverraad. Niet Rennenberg die terugkeerde tot de gehoorzaamheid aan de wettige vorst, was een verrader, maar de 'Vader des Vaderlands' die Filips' rechten aan Frans van Anjou, 'den laagsten der zonen van Catharina de Medicis', verkwanselde, als hem maar de soevereiniteit over Holland en Zeeland werd gelaten (1580). 'Philips, voor wien die onderhandelingen geen geheim gebleven waren, besloot nu zijn recht van ban en vogelvrijverklaring op den meenedigen vazal toe te passen.' De Zwijger antwoordde met een even meesterlijke als leugenachtige apologie (1581). In de Staten-Generaal zette Oranje door, dat Filips II als heer der Nederlanden werd 'verlaten' en dat alle ambtenaren van hun eed werden ontslagen.¹⁴⁰ Het vertrek als landvoogd van de graaf van Leicester in december 1587 leidde tot de vestiging van de Republiek, waarvan de 'vastberaden' en 'schrandere' landsadvocaat van Holland en leider der staatsgezinde partij, Johan van Oldenbarnevelt, de eigenlijke grondvester was. Meer dan Oranje verdient hij de eretitel van 'stichter der Republiek'.¹⁴¹

Over de historische Willem van Oranje verschillen Verzijl en Brouwers niet van opvatting. De aanduiding van Oranje's onderhandelingen met het Huis Valois als landverraad zal stellig verontwaardiging hebben gewekt bij de protestantse landgenoten voor wie de prins de stichter was van het protestantse vaderland, en ook bij de liberalen voor wie hij de grondvester was van vrijheid en verdraagzaamheid. In vergelijking met de Rolduciens is Nuyens' toonaard meer gematigd en conciliant. Hij schreef dan ook in Noord-Nederland, temidden van liberale en protestantse landgenoten. En zelfs deze betrekkelijke gematigdheid behoedde hem niet voor een terechtwijzing door de liberale historieschrijver Fruin.¹⁴² Ook in Nuyens' schoolboek figureert een heerszuchtige en geslepen prins van Oranje, 'een der schranderste mannen die ons vaderland ooit gehad heeft'. Ook Nuyens' Oranje was 'zeer onverschillig omtrent den godsdienst'. Op de kredietzijde staan echter zijn schrandereheid, zijn voorzichtigheid en gelijkmoedigheid. Maar toch: 'Wij, Katholieken, kunnen hem niet beminnen, want hij heeft onzen voorouders in het geloof veel leeds veroorzaakt; (...) Wat echter Willem van Oranje ook mocht gedaan hebben, de liefde, welke wij ons geëerbiedigd vorstenhuis, dat in de vrouwelijke lijn van prins Willem afstamt, moeten toedragen, mag daarom niet verminderen. Het Huis van Oranje is ons wettig vorstenhuis.'¹⁴³

In Brouwers' beschrijving van de politiek-godsdienstige strijd tijdens het Twaalfjarig Bestand is een voorafschaduwing te zien van het negentiende-eeuwse politiek-kerkelijke landschap. Anders gezegd: negentiende-eeuwse begrippen worden in het verleden teruggeprojecteerd, waarbij ideeënhistorisch een continuïteit wordt gesuggereerd.¹⁴⁴ De staatsgezinde partij had, als aanhanger van een Christendom boven geloofsverdeeldheid,

de vrijheid van onderzoek en oordeel hoog in het vaandel. Inmenging der wereldlijke overheid, dat wil zeggen van de gewestelijke Staten, in kerkelijke zaken wees ze niet principieel af. 'Men noemde hen Libertijnen, later Arminianen of Remonstranten.' Er is weinig verbeelding voor nodig om in deze groep een prefiguratie van de verlichte, vrijzinnige, liberale burgerij van de negentiende eeuw te zien. Tegenover de libertijnen stonden de orthodoxe calvinisten die 'eene nationale synode als hoogste autoriteit der staatskerk (sic) wilden erkend zien, zonder inmenging van stedelijke magistraat of provinciale staten'. Tot deze 'stadhouderlijke partij' behoorden de brede volksmassa en de meerderheid der predikanten.¹⁴⁵ Tegenover het negatief oordeel over prins Maurits ('Hij overwon de vijanden des lands, maar werd overwonnen door zijne driften. Aan zijne nagedachtenis kleeft het bloed van den grijzen stichter der Republiek') staat een gunstiger oordeel over zijn opvolger als stadhouder, prins Frederik Hendrik, die zich boven de staatkundige en kerkelijke partijen zou hebben gesteld.¹⁴⁶

Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand Verzijl

In een vereenvoudigende tweedeling duidt Verzijl de partijen in de crisis van de jaren tachtig van de achttiende eeuw aan als enerzijds 'Patriotten' of 'Franschgezinden' en anderzijds 'Prinsgezinden' of 'Oranjeklanten'. Tot de eersten rekent hij kooplieden en goeode burgers 'die zich door de toenmalige vrijheidszucht lieten meeslepen', alsook aristocratische regenten die 'beperking van de stadhouderlijke waardigheid' voorstonden. Verzijl geeft hier een aanduiding van de twee vleugels van de Patriottenbeweging, de regenten-patriotten als voortzetters van de staatsgezinde traditie en de democraten, die nog opgeld doet in de historiografie.¹⁴⁷ 'Het gros des volks' en allen die het met de stadhouder of de bestaande toestand hielden, vormden de partij der Prinsgezinden.¹⁴⁸ Verzijl schaarde zich met terugwerkende kracht gretig onder het vaandel van erfprins Willem V. Hij en in nog sterkere mate Brouwers zagen de patriottenstrijd als een opmaat van de Bataafse Revolutie. Na de crisis van 1787 met het incident bij Goejanverwellesluis, waar de doortastende Wilhelmina van Pruisen, de gemalin van de stadhouder, op weg naar Den Haag werd tegengehouden, bleef de volksbeweging van 'onvergenoegde vrijheidsgezinden' voortwoelen.¹⁴⁹ Tegemoetkoming aan de wens tot hervorming van de ergerlijkste misbruiken had de groeiende ontevredenheid voor een deel misschien kunnen wegnemen. Onder tusschen was in Frankrijk 'de schrikwekkende omwenteling' uitgebroken die van het land een republiek maakte.¹⁵⁰ De Zuidelijke Nederlanden werden door de Franse revolutionairen veroverd. De winter van 1794-1795 was zo streng, dat de grote rivieren dichtvroren en de Fransen onder generaal Pichegru moeiteloos de noordelijke gewesten binnenmarcheerden. De laatste stadhouder nam met zijn gezin smadelijk de wijk naar Engeland.

'Het stadhouderschap werd door de soevereiniteit des volks vervangen en de afgeleefde Republiek in een Bataafsch Gemenebest herschapen.' De Franse Tijd begon, de rol van de Oranjedynastie leek uitgespeeld. De gereformeerde kerk, ten onrechte als 'staatskerk' aangeduid, verloor haar positie als de publieke, heersende kerk.¹⁵¹ Uit die omwenteling kon blijkbaar toch iets goeds voorkomen. Verzijl gaf aan die levensgrote paradox de draai van Gods voorzienige ingrijpen in het historisch gebeuren.¹⁵²

Het was toch niet alles onheil wat de Franschen ons aanbragten. Opmerking verdient het immers hoe de Alwijze uit het kwade wist goed te trekken; hoe namelijk de talrijke Nederlanders, der heerschende staatskerk (sic) niet toegedaan, en bijzonderlijk de Katholieken, die door eene staatsomwenteling hunne regten verloren hadden, deze door eene soortgelijke gebeurtenis terug bekwamen. Sedert den Munsterschen Vrede duurde de onderdrukking der Katholieken, bij verloop van tijd wel eenigzins gewijzigd, toch voort, niettegenstaande zij na dien vrede wel niet meer van Spaanschgezindheid konden verdacht gehouden worden; toen eindelijk het uur hunner verlossing daar was. Immers, met de instorting van het vermolmde staatsgebouw, dat niet langer zóó bestaan kon, volgens de eigene bekentenis uit den boezem der regerende, hoewel uitsluitend Hervormde personen uitgegaan, werd ook der staatskerk (sic) de heerschappij ontnomen, en de vrijheid der Katholieken, zoowel die der Remonstranten, Lutherschen en Doopsgezinden afgekondigd.¹⁵³

Opvallend positief is Verzijl, die, zacht gezegd, afwijzend staat tegenover zaken als revolutie en volkssoevereiniteit, over de Staatsregeling van 1798. Deze kwam na de staatsgreep van 22 januari 1798 tot stand en legde de gelijkheid van allen voor de wet vast en is als de meest vooruitstrevende van de negentiende eeuw te beschouwen. Deze regeling, die ook aan de katholieken rechtstreekse invloed op staatszaken gaf, was maar van korte duur. Verzijl wijt dit aan krachten in wie moeiteloos conservatieve regenten en vertegenwoordigers van de 'protestantse-natie-partij' van zijn dagen te herkennen zijn.

Ten gevolge van 's lands ingewortelden oligarchischen en protestantschen geest, zocht de vroeger heerschende partij de haar ontrukte teugels weêr vast te grijpen; zij wist dan ook werkelijk (...) het regeringskussen aldra weder te bemagtigen.¹⁵⁴

Bevat de beschrijving van de evolutie van de laat-achttiende eeuwse verhoudingen in het Noorden geen expliciete verwijzing naar de Verlichting, anders is dat waar de ontwikkelingen in het Zuiden aan de orde worden gesteld. De Oostenrijkse Nederlanden genoten na de Vrede van Aken (1748) een lange periode van groeiende welvaart en culturele bloei onder het 'zegen-

rijk' bewind van landsvrouw Maria Theresia, die met haar 'vaderlijk' bestuur de harten van haar onderdanen had gewonnen. Als christenvorstin verdiende zij stellig een plaats 'in de rij der grootste koningen'. Een grotere tegenstelling dan die tussen moeder en zoon Jozef II is nauwelijks denkbaar! Met zijn 'woesten hervormingszin' week Jozef II van de door de keizerin bewandelde weg, hierbij 'de zoogenaamd verlichte begrippen der achttiende eeuw volgend'.¹⁵⁵ Hij, de verpersoonlijking van het verlichte absolutisme, mengde zich, aldus Verzijl, op onduldbare wijze in kerkelijke aangelegenheden waarvan zijn drijven voor een seminarie-generaal te Leuven het bekendste voorbeeld is. De algemene onrust liep uit op de Brabantse Omwenteling die binnen een jaar verliep ten gevolge van enerzijds de verdeeldheid tussen 'Statisten of behoudsmannen' en 'Progressisten, de mannen van vooruitgang, min of meer de beginsels der Fransche Revolutie togedaan'. Anderzijds droeg de dood van keizer Jozef II, 'wiens rijke begaafdheden zoo jammerlijk door slechte beginsels waren bedorven', bij aan het herstel van de rust, hoe kort van duur ook, onder zijn opvolger Leopold II.¹⁵⁶

Hoezeer Verzijl met het begrippenpaar onafhankelijkheid en Oranjeruïne in de knoop raakt, blijkt bij de behandeling van de periode van het Verenigd Koninkrijk (1815-1830). Over België wordt opgemerkt dat het in 1815 'zijne politieke onafhankelijkheid herkreeg waarvan het sinds eeuwen verstoken was gebleven'.¹⁵⁷ Deze zienswijze sluit aan bij wat eerder te berde werd gebracht over de ondergang van de Bourgondische dynastie en de opkomst van de Habsburgers. Deze successie was echter enkel het gevolg van de werking van de toenmalige regels van erfopvolging. Als hiermee de onafhankelijkheid verloren ging, hoe zat het dan met het Noorden? Wilde Verzijl beweren dat daar de onafhankelijkheid werd verkregen of hersteld door middel van de Opstand? Een overtuigende conceptie kan dit moeilijk worden genoemd, zeker wanneer die verbonden wordt met zijn duiding van het vertrek van koning Lodewijk Napoleon: 'Zoo verdween voor een drietal jaren een vrije, beschaafde natie, om het geknelde hoofd onder de al bedwingende hand van een Napoleon te bukken'.¹⁵⁸ Als Noord-Nederland onder Lodewijk Napoleon vrij mag heten, dan geldt dat *a fortiori* voor de Zuidelijke Nederlanden onder de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers.

Het portret dat Verzijl schildert van koning Willem I is een *clair-obscur*: op stoffelijk gebied heeft zijn beleid vruchten afgeworpen, maar de 'ineensmelting van twee volkeren, wier godsdienst, zeden, belangen en taal zoo sterk uiteenloopen', was moeilijk, te meer omdat de koning blootstond aan 'den misleidenden invloed van zekere even baatzuchtige als bekrompen omgeving'. Met zijn politiek ten aanzien van de priesteropleiding en dan met name rond het *collegium philosophicum* te Leuven 'greep hij de katholieke godsdienst in het hart aan en verwekte derhalve groote bekommering (...). Dan de valschaardige wijze waarop men het concordaat [van 1827] poogde terzijde te stellen (...), maakte de vroeger schroomvallige oppositie stout en schrikwekkend'. Dat Verzijl niets van de liberalen moest hebben,

mag wel blijken uit zijn kwalificatie van de roep om ministeriële verantwoordelijkheid, in de jaren 1820, als een opgewonden 'inconstitutioneel eisch'.¹⁵⁹ Met een dergelijk oordeel over een in 1853 actuele politieke kwestie, die binnen het raamwerk van '1848' een praktische oplossing diende te krijgen, schaarde de Roducien zich aan de zijde van de ultraconservatief Willem III, die, zacht gezegd, de grootste moeite had zich aan de nieuwe verhoudingen aan te passen.¹⁶⁰ Voor de mislukking van het Verenigd Koninkrijk behoorde diens grootvader Willem I zeker de hand in eigen boezem te steken, maar Verzijl is opvallend mild over de vorst die slachtoffer was geworden van 'misleiding' door slechte raadgevers. Schrijvend in 1853 neemt hij scherp stelling tegen de stemmingsmakerij der '*onverbeterlijke* partij' die 'de godsdienstige hartstogten bij het protestantsch gedeelte der Noord-Nederlandsche bevolking tegen België had weten op te wekken'.¹⁶¹

Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand Brouwers

Onder het erfstadhouderschap van Willem V (1766-1795), aldus Brouwers, lieten veel staatsgezinden zich in de jaren tachtig, toen partijzucht steeds feller vormen aannam, door nieuwlichterij het hoofd op hol brengen. Verderfelijker nog dan de invloed van de Franse mode en andere culturele uitingen die de oude degelijkheid verdrongen, waren de hier te lande binnendringende beginselen van Rousseau, Voltaire en de encyclopedisten. 'De werken dier vreemde spotters met al wat heilig is' werden hier gedrukt en verkregen aanhang.¹⁶² Brouwers heeft niets op met het begrip volkssoevereiniteit. Hij schaamt zich plaatsvervangend voor het aandeel van geloofsgenoten in '1787'.¹⁶³ Tegenover de 'vrijheidszuchtige partij', ook aangeduid als 'Patriotten' of 'Keezen', stonden de stadhoudersgezinden, ook wel 'Oranjemannen of Oranjeklanten' genoemd. Aan het gezag van de weinig daadkrachtige prins Willem V werd, aldus Brouwers, voortdurend afbreuk gedaan, hij werd mikpunt van spot en zondebok voor alles wat misging. Al die vernederingen meer dan zat, vestigde de prins zich met zijn gezin in Nijmegen (1786-1787). Na Goejanverwellesluis (1787) herstelden Pruisische troepen de prins weliswaar in zijn rechten, maar de patriotten weken in groten getale uit om vanuit het buitenland tegen de bestaande orde te intrigeren. Ze beidden hun kans om hun 'donkere plannen' te verwezenlijken.¹⁶⁴

In de Zuidelijke Nederlanden leidde het optreden van Jozef II, de 'ont-aarde' zoon van de 'grote' Maria Theresia, tot de Brabantse Omwenteling. Jozef was 'door zijn jansenistische leermeester Van Swieten misleid'.¹⁶⁵ Zijn ingrijpen in de priesteropleiding, dat kandidaten verplichtte om te Leuven aan het seminarie-generaal 'de lessen van Febronianen' te volgen, deed de deur dicht. Onderlinge verdeeldheid tussen 'statisten of behoudsmannen' en 'progressisten of patriotten' én gewapenderhand ingrijpen van Jozefs opvolger Leopold II smoorden de opstand, tijdens welke de soevereiniteit berustte bij

een Congres dat uit afgevaardigden uit alle provincies was samengesteld.¹⁶⁶ Wat zich in de oordeelsvorming ten aanzien van Jozef II voordoet, blijkt een vast patroon: vorsten die voor de katholieke zaak onwelgevallige besluiten nemen, zijn steevast het slachtoffer van boze influisteringen van hun entourage. Weldra sloeg het Franse revolutionaire vuur over naar de Nederlanden. Brouwers' oordeel is ambivalent. Hoe groot de rampspoed van die verderfelijke omwenteling ook was, er kwam op termijn ook goeds uit voort.

*De derde stand had den braven maar zwakken Lodewijk XVI onttroond. Al wat bestond op staatkundig of godsdienstig gebied werd weggevaagd. Waanzinnig werd het bedorven volk en zong, al dansende onder de vrijheidsbomen, van vrijheid, gelijkheid en broederliefde, terwijl de dwingelandij haar toppunt bereikte, terwijl medeburgers met honderdduizenden het schavot beklommen, en hun bloed op de beelden der gelijkheid en vrijheid aan den voet der guillotine nederplaste. De wet werd de uitdrukking van den wil der meerderheid, hoe onrechtvaardig die wet ook zijn mocht, de minderheid werd onderdrukt, en de menschenlijke wet erkende Gods wet niet meer.*¹⁶⁷

Het lijkt Brouwers moeite te kosten, maar hij kan toch niet ontkennen dat de komst van de Franse revolutionairen veranderingen in gang zette die voor de katholieken gelukkig uitpakt, zoals de gelijkstelling van alle gezindten voor de wet en de scheiding van Kerk en Staat. Eenzelfde ambivalentie in de balans van de patriottentijd is aanwijsbaar in Nuyens' schoolboek.¹⁶⁸ Over Gods leiding in het wereldgebeuren bestaat voor Brouwers geen enkele twijfel: Hij beheerst de hele geschiedenis en kan in zijn oneindige goedheid het kwade ten goede keren.

*Evenals zij (de katholieken, K.S.) door eene staatsomwenteling hunne rechten verloren, zoo kregen zij deze ook door eene soortgelijke gebeurtenis terug. God wist uit het kwaad goed te trekken, en juist hen, die in hun eigen land den godsdienst verbannen hadden, hier tot bevrijders van dienzelfden godsdienst te gebruiken.(...) Zoowel de dynastieën en volkeren, als het individu straft Gods rechtvaardigheid. Heel Europa kastijde Hij in het begin dezer eeuw. Zwaar woog zijne hand op de Nederlanden.*¹⁶⁹

In de dagen van de Franse heerschappij (1810-1813) bleef, aldus de Rolducse docent, 'de nationale geest' levend en werd niet gewanhoopt aan 'de toekomst des vaderlands'.¹⁷⁰ Met deze vaststelling - een door de behoefte van het moment ingegeven projectie van goed vaderlanderschap - wijst Brouwers vanuit het verleden vooruit naar de vestiging van het Koninkrijk. Want op 30 november 1813, een gure dag, landde de erfprins van 1795, Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau, met een sloep op het strand bij Scheveningen. Hij werd er 'met onbeschrijflijke geestdrift' ontvangen en tot

soeverein vorst der Nederlanden uitgeroepen. Om tegen de Franse expansiedrang een dam op te werpen bepaalden de mogendheden (1814-1815) dat Noord- en Zuid-Nederland een verenigd koninkrijk zouden vormen onder het Huis van Oranje-Nassau. Als compensatie voor het verlies van zijn Duitse bezittingen verkreeg de koning geworden Willem I bovendien het groothertogdom Luxemburg, dat tot 1866 deel bleef uitmaken van de Duitse Bond.¹⁷¹

Op het samengaan van Noord en Zuid rustte volgens Brouwers geen zegen. Het verschil in godsdienst vormde een grote hinderpaal voor een vruchtbare integratie, groter dan het taalverschil of de tegenstelling in economische belangen. De leden van de vroeger heersende kerk gaven hun voorrechten niet zomaar op. Daarbij kwam nog dat koning Willem I fout op fout stapelde, 'of uit vooroordeel, of uit gemis aan politiek inzicht, of verschalkt door de *onverbeterlijken* (Goubau, Van Gobbelschroy, etc.)'.¹⁷² De vrijzinnige liberalen M.J.F.G. baron Goubau d'Hovorst en P.L.J.S. van Gobbelschroy gaven vanaf 1815 tot eind 1829 achtereenvolgens leiding aan het departement van de Katholieke Eredienst.¹⁷³ Breed levend ongenoegen deed de 'afgematte' vorst afstand doen ten gunste van de kroonprins. Zo 'vurig' en 'heldhaftig' als de kroonprins zich op het slagveld (Waterloo!) betoonde, evenzo 'voorzichtig' en 'bezadigd' was Willem II als staatsman. 'Weinig vorsten werden zoo door hun volk bemind, weinigen verdienden die liefde meer dan hij.' De 'edelmoedige', 'ridderlijke' vorst werd bij zijn overlijden (1849) door alle Nederlanders diep betreurd.¹⁷⁴ De verschillen tussen vader en zoon in karakter en optreden worden door Brouwers sterk uitvergroot in het voordeel van de zoon, die een 'andere' koning wilde zijn dan zijn vader¹⁷⁵ en, volgens de katholieke zienswijze, aan de moeizame verhouding tussen Kerk en Staat een wending ten goede zou hebben gegeven.

Brouwers betreurt de scheiding tussen Noord en Zuid. De 'Unie' met de liberalen (1828) sleepte de katholieken mee in een noodlottige opstand. Waren alle wettige middelen van verzet wel uitgeput, vraagt hij zich af. Wat hadden katholieken te verwachten van zulke bondgenoten? 'België heeft er later voor geboet',¹⁷⁶ meent hij, wijzend op de felle strijd tussen katholieken en liberalen in de erop volgende decennia. Hij blijft de Belgen zien als gemankeerde landgenoten.¹⁷⁷ Naïef toch spreekt hij de wens uit dat het volk van Noord en Zuid ooit 'nogmaals blijvend verenigd moge worden onder één szepter (sic), in één geloof'. In Brouwers' felle anti-liberalisme klinkt de omslag van de jaren zestig door. In het Noorden waren tot dan toe de meeste katholieke Kamerleden van liberale signatuur; 'de liberale sirenenzang' had zijn uitwerking niet gemist. Maar de erkenning van het koninkrijk Italië door het tweede kabinet-Thorbecke, de inbezitneming van Rome, en de handhaving van de openbare neutrale school schudden het volk wakker. 'Verenigd met conservatieven en antirevolutionairen onder Thorbecke's scherpijzende tegenstander Groen van Prinsterer deden de katholieken in 1872 het derde ministerie-Thorbecke vallen.'¹⁷⁹ De zegenocht van de liberale

beginselen leidde tot het totstandkomen van het constitutioneel koningschap, dat van de koning de erfelijke staatsdienaar maakte van de soevereine natie. Brouwers verfoeide de liberale staat, de idee van volkssoevereiniteit. 'Het soevereine volk zich zelve regeerend ...? Een droombeeld!' Het ideaal van 'het rijk der humaniteit', van 'de aardse hemel' was een gevaarlijke utopie.¹⁸⁰ In het spoor van liberalisme baanden pantheïsme en materialisme zich een weg naar geest en gemoed. Reeds waarde rond het spook van het 'sociale communisme'. Aan het einde van het schoolboek is bezorgdheid troef, alsof de voorboden van de verschrikkingen van de twintigste eeuw zich aftekenen.

5. KAREL DE GROTE, WALRAM III EN HET ORANJEHUIS

De negentiende eeuw zou van de Rolducse abdijkerk een 'locus sanctus' maken van de Nederlandse natie in wording. De in vergetelheid onder een gebeeldhouwde, uit het begin van de achttiende eeuw daterende, grafzerk rustende hertog Walram III van Limburg (1221-1226)¹⁸¹ werd de schakel die Rolduc met het Oranjenhuis verbindt, en het vorstenhuis op zijn beurt, via Walram, met Karel de Grote. De opwaardering van Walram mag een voorbeeld van geslaagde *invention of tradition* heten. Met terugwerkende kracht werd de middeleeuwer een geïdealiseerde held. Deze 'uitvinding' is te plaatsen in het geestelijk klimaat dat bepaald werd door het restauratie-katholicisme, het romantisch reveil als reactie tegen de Verlichting en de herleeft belangstelling voor de Middeleeuwen. Ze kwam voort uit de boven aangeduide, meer specifieke maatschappelijke context, waarin aan de vaderlandszin van de roomsen twijfel bestond. In protestantse ogen vormde de band tussen Oranjenhuis, protestantisme en vaderland de kern van de Nederlandse identiteit, de driehoek die Nederland eeuwenlang bijeengehouden had. Wat was er dan mooier dan met een met de Oranjes verbonden 'heilige plaats' in het katholieke Zuiden voor de dag te komen?¹⁸² 'Walram' kon als instrument worden ingezet om de Nederlandse samenleving voor de katholieken open te breken. Bovendien kan als motief voor de nieuwe traditie hebben meegespeeld de 'beneden de Moerdijk' bestaande vrees, door het 'Hollands' catholicisme te worden overvleugeld nadat in 1853 op Utrecht de keuze was gevallen als zetel van het aartsbisdom.¹⁸³

Over de historische Walram zelf is weinig bekend. Te weinig om van hem een levend mens te maken, behalve dan dat hij, zoals directeur Corten wist, als kruisridder 'heldendaden verrichtte, zooals er slechts weinige in de geschiedenis der eeuwen geboekt zijn'.¹⁸⁴ Maar alleen al Walrams leven betekende een aanzienlijke verruiming van het historisch perspectief. Door zijn verschijnen op het historisch toneel kwam een uit de verre Middeleeuwen stammende connectie met het vorstenhuis in beeld. Aan de protestanten kon een Oranje-stamboom worden voorgehouden die verder terugreikte dan de zestiende eeuw. Juist nu de 'protestantse-natie'-ideologie - de trits protestan-

tisme, vaderland en Oranje - na het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk nieuwe impulsen had gekregen, kwam de genealogie te hulp voor een afdoend antwoord op de vraag: zijn de katholieken wel Nederlands genoeg?

Ruim een eeuw, van midden negentiende tot midden twintigste eeuw, heeft de faam van Rolduc als 'het Saint-Denis van de Limburgse hertogen', als voorvaders van het regerend vorstenhuis, op uiteenlopende wijze natievormende betekenis gehad.¹⁸⁵ Ze droeg bij aan het ontstaan van een nationaal-katholieke identiteit. Naast het versterken van het katholiek zelfbewustzijn in brede zin wees ze de uit alle windstreken afkomstige en weer uitwaaierende Rolduciens immers op een in Walram en Oranje gemeenschappelijke band tussen Noord en Zuid. Daarnaast droeg de Walramlegende bij aan de integratie van het gewest Limburg, de jongste provincie met de oudste geschiedenis, alsook aan de assimilatie van Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden (een Limburgs gekleurd nationaal besef) - reeds in de periode dat de provincie nog als hertogdom lid was van de Duitse Bond (tot in 1867).¹⁸⁶ In het smeden van de band tussen Karel de Grote, Walram III en het Oranjehuis zijn de jaartallen 1858, 1874, 1898, 1901, 1902, 1904, 1905, 1923, 1938 en 1948 van belang.

Directeur Everts is niet alleen de architect van Rolduc als nationaal onderwijsinstituut, hij is óók de initiator van het uitdragen van de bijzondere band tussen Rolduc en het Oranjehuis. De 'auctor intellectualis' van de Rolducse Oranje-connectie is echter Gustaaf Verzijl. Hij was het die protestants Nederland kennis liet maken met deze middeleeuwse voorvader van de regerende vorst. Al in 1851 was Verzijl met de Oranje-genealogie aan de slag geweest. Een van die aan de vaderlandse historie gewijde stukken in *Catholijke Nederlandsche Stemmen* betrof de genealogie van het Koninklijk Huis. Het ging in feite om niets anders dan om een van kanttekeningen voorziene, elders verschenen genealogie. Dit commentaar hield in 'dat alle voorouders van onze Vorsten de Catholijke Godsdienst beleden hebben: van welke eerst Willem de Rijke, en daarna deszelfs zoon Willem de Zwijger afgefallen zijn'. Voorts dat de regerende vorst geen rechtstreekse afstamming was van de Zwijger, maar van diens oudste broer Jan VI (de Oude), graaf van Nassau-Dillenburg. Tenslotte tekende Verzijl aan, dat de vaak geuite klacht dat koning Filips II zich omgaf met vreemdelingen in plaats van belangrijke ambten aan Nederlanders toe te vertrouwen op niemand meer toepasselijk was dan op dan de Zwijger zelf, want hij was een 'volbloed Duitser'.¹⁸⁷ Dat de relatie tussen het Duitse Rijk en de Nederlanden (1548-1648) een meer complexe zaak was en is,¹⁸⁸ liet Verzijl, in het belang van 'de goede zaak' wellicht, buiten beschouwing.

Het was directeur Everts die in 1858 met de afstamming van koning Willem III van de Limburgse hertog Walram voor de dag kwam in een bijdrage in *De Dietsche Warande*, als reactie en aanvulling op een eerder gepubliceerd artikel over het graf van Walram.¹⁸⁹ Het ging om het derde artikel

in een serie van drie onder de titel *De abdij van Rolduc* van de hand van Arnaud Schaepekens - twee eerdere artikelen betreffen de restauratie van de crypte - dat in 1856 verschenen was in de *Messenger des sciences historiques, des arts et de la bibliographie de Belgique*.¹⁹⁰ Alberdingk Thijm, de uitgever van *De Dietsche Warande* die de bijdrage uit het Frans vertaalde, had er de volgende slotnota aan toegevoegd:

Nu, door een samenloop van omstandigheden, de Koning der Nederlanden den Hertog en Groothertog over Limburg en Luxemburg is, en de beroemde Abdij van Rolduc tevens op zijn gebied staat - zou het nu niet eigenaardig en den opvolger van Graaf Waleram (sic) waardig zijn, dat Z.M. zijne milde hand en zijn voor de historie onzer landen warm kloppend hart opende, om eene koninklijke bijdrage aan de herstelling der kerk en krypt van Rolduc toe te brengen? De Koning heeft, in zijne provinciën, geen tweede bouwwerk van dien aard.

Everts nu liet aan Thijm weten dat zijn collega Verzijl hem een gedocumenteerde genealogie had voorgelegd, strekkende tot bewijs dat koning Willem III langs twee zijden een afstammeling was van hertog Walram. Hij vroeg aan zijn Amsterdamse vriend of het nog mogelijk zou zijn - indien ook hij van mening was dat het een genealogisch correcte voorstelling van zaken betrof -, een slotopmerking aan een al eerder door hem ingezonden bijdrage toe te voegen van de volgende strekking: 'Nog een laatste bemerking, de milde gift, die de heer bestuurder der D.W. van de bekende kunstliefde onzes geëerbiedigden konings durft verwachten, zou des te beter geplaatst zijn, daar Z. Maj. Willem III niet slechts een opvolger maar een ware afstammeling is van den Limburgschen held en dat wel in twee liniën.' Het stuk werd inderdaad, mét de genealogische tabel, in 1858 in *De Dietsche Warande* geplaatst. Thijm voldeed zonder bedenken aan deze wens en omdat Everts zelf had aangegeven op een tweetal punten niet zeker te zijn - namelijk de afstamming van Aleidis van Valkenburg en Philippina van Sittard -, voegde de Amsterdammer aan de licht gewijzigde tekst de slotzin toe: 'Mochten er in onze geslachtslijst onnauwkeurigheden worden gevonden, dan verzoeken wij vriendelijk, dat ons daarvan mededeeling geschiede. W.E.'¹⁹¹

Ruim vijftien jaar later, in januari 1874, kwam in de briefwisseling tussen Everts en Thijm de stamboom van het Koninklijk Huis opnieuw ter sprake, in verband met het naderend zilveren jubileum van Willem III. Jan Willem Brouwers, pastoor van Bovenkerk bij Amsterdam, had voorgesteld de koning 'eene intellectuële hulde' van katholieke zijde aan te bieden. Om onverklaarde reden werd van dit voornemen afgezien. Everts, die dat duidelijk betreurde, legde nu de afstammingslijst van Karel de Grote op tafel. Hij breidde de lijst van Verzijl in opgaande lijn uit tot Charlemagne, waardoor Walram III een schakel werd in de keten van geslachten tussen Karel de Grote en regerend vorst Willem III.

En toch wenschte ik iets te hebben. Zie hier, wat mij passend schijnt, en gaarne verneem ik daarover uw oordeel. Ik heb gevonden, dat onze in Rolduc begraven Limburgsche hertogen niet alleen tot de voorouders van onzen koning, maar ook tot de afstammelingen van Karel den Grooten behooren. Wij hebben zwart op wit, dat het stellig zoo is. Was deze afkomst onzer Nassauen bekend? Zoo niet, dan zou het misschien geen misplaatste hulde zijn, den koning eene gecalligrafeerde en geïllustreerde copie van dien stamboom aan te bieden. In welken vorm zou zoo iets, om eenigszins 'tableau' te zijn, naar uw oordeel moeten voorgesteld worden? Ik heb alleen de geheele op- en afgaande rechte lijn, zonder meer, maar met vader en moeder telkens, bij elkaar gebaald. (...) Natuurlijk moet onze kerk daarbij niet vergeten worden, dat 'S. Denis der Limburgsche vorsten'. Dezen vormen als (sic) de middelschakel der geslachtsketen.¹⁹²

Op advies van Paul Alberdingk Thijm, broer van Jozef en hoogleraar in de geschiedenis te Leuven, aan wie hij de zaak had voorgelegd, corrigeerde Everts de verbinding tussen het Huis Valkenburg en het Huis Nassau-Dillenburg (Aleidis van Valkenburg werd Margaretha van Valkenburg). Dat was een van de twee onzekerheden die Everts zelf al in 1858 had aangegeven. De oplossing van de andere - de plaats van Philippina van Sittard in de reeks - beoordeelde hij als niet zo urgent, omdat een bewezen afstamming van Karel de Grote langs één linie via Walram III voldoende was!¹⁹³

Wat bewoog Everts in 1874 tot zijn initiatief? Een kwart eeuw later, in 1898, toen hij bij gelegenheid van de troonsbestijging van de jonge Wilhelmina de afstamming van de vorstin van Karel de Grote publiceerde in het *Kroningsjaarboekje*,¹⁹⁴ riep de romantische Everts alsnog het volgende in herinnering:

Het was in het jaar 1874. Onze geliefde koning wijlen Willem III zou, onder het gejubel van heel Nederland, den 25sten verjaardag van Hoogstdezelfs troonsbestijging vieren. Wij stonden onder de eeuwenheugende gewelven der prachtige Romaansche abdijkerk te Rolduc, waar thans de uitgebreidste scholen onzes lands voor hooger- en middelbaar onderwijs bloeien. Wij stonden voor het graf der Hertogen van Limburg, van Walram III, die aldaar in 1226 zijne rustplaats vond, naast Jutha van Gelder, de gemalin van Walram II, die in 1139, Hendrik II en zijne gemalin Machteld van Saphenberg, die in 1167 en Hendrik III, die in 1221 aldaar begraven werden. Wij wisten, dat dit edele en in zijn tijd zoo machtige geslacht ons regeerend vorstenhuis onder zijne afstammelingen telde. Wij bevonden ons daar in de nabijheid der aloude kroningsstad Aken, als in de schaduw van Karel de Grooten's graf. Zou het Limburgsche vorstenhuis niet aan het geslacht der Pepijnen en derhalve aan den eenigen Charlemagne 'wien de grootheid in den naam gegroeid is,' verwant zijn? En ja! dat was zoo. Geen lichtzinnige berekeningen, geen hersenschimmige voorspiegelingen, maar een ernstig, nauwgezet onderzoek in onze bezadigdste, geleerdste en vertrouwdste geschiedschrijvers van ouden en nieuweren tijd gaf ons die onwrikbare overtuiging.¹⁹⁵

In 1874 ontving Willem III als huldeblijk van de Rolducse gemeenschap de door tekenleraar Gerard Slits fraai gecalligrafeerde en verluchte stamboom die de jubilaris met keizer Karel verbindt.¹⁹⁶ Voor Rolduc was het een middel om zich als instelling te presenteren, aan de Oranjemonarchie verschaft een dergelijke stamreeks - bewijs van zichtbare dynastieke continuïteit - legitimiteit. Dat de verbintenis tussen katholicisme, vaderland en Oranje aantoonbaar uit de Middeleeuwen dateerde, kon nu heel Nederland weten. Van dan af is Walram niet meer weg te denken in de beeldvorming over de relatie van Rolduc met het vorstenhuis. Het huldeadres van Rolduc aan koningin Wilhelmina bij gelegenheid van haar huwelijk met prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, 7 februari 1901, vangt dan ook aan met een verwijzing naar de abdijkerk als grafplaats der Limburgse hertogen.¹⁹⁷ Een jaar later zou Everts' opvolger Corten in *Rolduc in Woord en Beeld* en vervolgens opnieuw in het *Gedenkschrift* (1904) de afstamming van de vorstin belichten.¹⁹⁸ Weer een jaar later publiceerde dezelfde Corten in het verzamelwerk *Je Maintiendrai*, op basis van het werk van S.P. Ernst, een geïdealiseerde levensschets van de figuur van Walram III, wiens 'heldenbloed stroomt in het hart van onze hooggeëerbiedigde Vorstin'.¹⁹⁹ In 1923, bij het zilveren regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, in 1938 bij de geboorte van Oranjetelg Beatrix en in 1948, bij gelegenheid van het gouden regeringsjubileum en de abdicatie van koningin Wilhelmina en de troonsbestijging van haar dochter Juliana, werd de Rolducse Oranje-connectie telkens over het voetlicht gebracht.²⁰⁰ Op 28 augustus 1948 werd vóór de westbouw van de abdijkerk het toneelstuk *Genaderijke Walram* opgevoerd door de toneelgroep *Limburg*. Het stuk, geschreven in opdracht van Rolduc, was opgedragen aan de twee vorstinnen en aan prinses Beatrix, 'die de naam der Limburgse Stamvrouwe van het Huis van Nassau draagt'.²⁰¹

Rest de vraag naar de wetenschappelijke juistheid van de stamreeks van Verzijl en Everts.²⁰² De bewijsvoering dat het Koningshuis via Walram III in twee linies van het Limburgs Huis afstamt, is weliswaar minder relevant dan de vraag naar de 'werking' van die traditie, maar niettemin is de vraag van belang of en in hoeverre de lijsten van Verzijl en Everts overeenstemmen met de toenmalige en huidige genealogische kennis. Waren de Rolduciens te goeder trouw of is er sprake van een bewuste constructie op basis van selectief bronnengebruik of zelfs van pure verzinsels?²⁰³

Vanaf het huwelijk (1403) van Engelbert I (†1442) uit de Ottoonse linie van het Huis Nassau en Johanna van Polanen (†1445), de 'Bredase' voorouders van Willem van Oranje, loopt de lijst-Verzijl in de pas met de huidige stand van de genealogische kennis, zoals neergelegd in de publicaties van Vorsterman van Oyen, Dek, Van de Venne en in de *Europäische Stammtafeln*. Genoemde Vorsterman van Oyen, Van de Venne en Dek stemmen overeen in de opgaande lijn langs Nassause kant die uitkomt bij Walram I, eerste graaf van Nassau (†1198). Laatstgenoemde is volgens

Vorsterman en Van de Venne een zoon, maar volgens Dek een kleinzoon van Beatrix van Limburg en Rupert I van Laurenburg (†1154), de bouwer van het slot Nassau aan de Lahn. Beatrix was een dochter van Walram II de Heiden ('Paganus'), graaf van Limburg (†1139) en Jutta van Gelre. Deze graaf Walram II is, dat mag als vaststaand gelden, een gemeenschappelijke voorvader van Engelbert van Nassau en Johanna van Polanen. Walram II is de overgrootvader van hertog Walram III. In de opgaande linie-Polanen stemmen Verzijl en Van de Venne in zoverre overeen, dat beiden Walram I de Rosse van Valkenburg (†1302), een voorvader van Johanna van Polanen, als een achterkleinzoon van de Rolducse Walram III beschouwen.²⁰⁴

Recapituleren we. Walram II van Limburg kan op basis van de huidige stand van het onderzoek beschouwd worden als een voorvader van Engelbert I van Nassau-Dillenburg. Walrams dochter Beatrix van Limburg kan gelden als de stammoeder van de Nassaus. De echtgenote van Walram II, Jutta van Gelder, werd begraven in Rolduc. Walram II is óók een voorvader van Johanna van Polanen langs de lijn die loopt via Hendrik II en Walram III. Laatstgenoemde is dus een voorvader van Johanna, maar niet van Engelbert. Verzijl en Everts 'overbrugden' het tijdvak van twee eeuwen dat Walram III scheidt van Engelbert van Nassau met een foutieve afstamming van de Valkenburgers uit het Limburgse Huis, een fout die terug te voeren is op S.P. Ernst, op wie zij zich beriepen. We kunnen aan deze genealogische exercitie met over elkaar struikelende Walrammen de conclusie verbinden, dat de opvatting van Verzijl en Everts dat de Oranjekoning een afstammeling is van Walram III in twee linies, niet houdbaar is. Dit geldt enkel voor Walram II, graaf van Limburg. Nochtans blijft overeind, dat ook volgens huidig inzicht de Nassau's, vanaf Engelbert en Johanna, en de Oranjes in twee linies van het grafelijk c.q. hertogelijk huis van Limburg afstammen; van hertogen en hertoginnen die volgens Ernst in de abdijkerk begraven werden. Bovendien congrueert de stamboom waarmee Everts Karel de Grote met Walram verbindt, met de huidige inzichten. Tenslotte is de gevolgtrekking gefundeerd: Verzijl en Everts stelden feiten boven fictie. Het blijkt allemaal geen knip- en plakwerk 'pour les besoins de la cause'.

6. SLOT

Het Rolducse geschiedenisonderwijs tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw ademt de sfeer van politiek conservatisme. De conservatieve, antiliberaal toon van het restauratie-katholicisme kenmerkt de beeldvorming van de nader beschouwde episodes uit het vaderlands verleden: Oudheid-Middeleeuwen, de Opstand, Verlichting-Franse Tijd en Belgische Opstand. De schatplichtigheid van 'de katholieke zaak' aan het staatkundig liberalisme vindt bij Verzijl en Brouwers maar mondjesmaat erkenning. In hun geschiedenisboeken vindt de hedendaagse lezer nog een katholieke visie weerspiegeld op de vaderlandse geschiedenis aan de vooravond van de ver-

zuiling. Deze luidde een nieuwe fase in in de geschiedenis van de katholieke emancipatie, waarin het herstelconservatisme plaats maakte voor het hervormingsconservatisme. De confessionelen stredden nu ook voor kiesrecht-uitbreiding en aanvaardden de democratie juist om conservatieve waarden in de samenleving veilig te stellen en een verder doordringen van het liberale denken tegen te gaan. In hun geschiedvoorstelling vinden conservatisme (antiliberalisme en ultramontanisme) en enthousiast orangisme (nationalisme) elkaar in een symbiose.

In het zelfbeeld dat welbewust werd geconstrueerd en gecultiveerd, zag Rolduc zich als een brandpunt van gezagsgetrouwheid, van loyaliteit aan het kerkelijk en wereldlijk gezag, van Oranjegezindheid en ultramontanisme tegelijk: 'Waar godsdienstzin zich paart aan burgerdeugd / In 't harte van de Nederlandsche jeugd'.²⁰⁵ Het *Utrique fidelis* was in die beleving geen lege huls. Met de werkelijkheid van het gegeven geschiedenisonderwijs kwam het overeen. Dit onderwijs was gericht op bevordering van de nationale eenheid, al verdient het oordeel van Willem Nolet (1885-1965) bijstelling: 'De voorstelling over Willem van Oranje en de gebeurtenissen van de zestiende eeuw [in het leerboek van Brouwers] was van een moderne gematigdheid, die Nuyens ons reeds leerde (...).'²⁰⁶ In de hechte Rolducse gemeenschap werden uit Limburgse en 'Hollandse' jongens solide Nederlandse staatsburgers gevormd. Met diep respect voor het gezag en gezagsdragers. Tot het zelfbeeld van Rolduc behoorde in elk geval ook de overtuiging dat het mede door zijn eigen historie een voorname rol had gespeeld in de wording van die nationale eenheid, getuige deze regels van de al genoemde Warmondse kerkhistoricus, later Amsterdamse pastoor Nolet, Rolducien in de jaren rond de eeuwwisseling, in 1940:

*De oude Walram, wiens beeld in volle wapenrusting zijn begraafplaats aanwijst op de ereplaats van de oude kerk, was een voortdurende herinnering aan het Huis van Oranje. Het herinnerde voortdurend aan oude banden, die tussen Noord en Zuid bestonden, en de leraren verzuimden niet, daarop te wijzen.*²⁰⁷

Er viel veel te integreren in de tweede helft van de negentiende eeuw: de interne integratie van de katholieken - mentaal en cultureel waren er de verschillen tussen Noord en Zuid, tussen beneden en boven de grote rivieren -, voorts de opname van de katholieke subcultuur in de natiestaat en tenslotte de integratie van de jonge provincie Limburg als zodanig. Lijm voor die meervoudige integratie werd in de geschiedenis gevonden, waarbij de Oranjelegende en 'de Limburgse mythe'²⁰⁸ voortreffelijke bindmiddelen bleken. In 1938, bij de geboorte van prinses Beatrix, werd de trouw aan Oranje opnieuw uitgezongen in een jubellied op het graf van Walram, dat Kleio met mystieke draden verbonden heeft met de processen van integratie en assimilatie van het katholieke volksdeel:

*Gij Roda's volk,
 Dat 't graf bewaart
 Van 'n vader Onzer Koningin,
 Gij Roda's volk,
 Juich trouw van aard
 Om 't blij Oranje's Herbegin:
 Heil!*

*O Heer en God,
 Wij danken blij,
 Voor het kleinood ons gegeven;
 Weest Gij zijn steun,
 Zo bidden wij.
 Zijn steun voor 't hele leven.
 'Stort, O God, Uw zegen uit,
 Over onz' Oranjespruit.²⁰⁹*

Als geschiedenisdocenten en als mannen van de Kerk hebben Verzijl en Brouwers zich in hun romantisch conservatisme afgezet tegen het seculiere humanisme van de Verlichting, het vooruitgangsgeloof en het liberale staatsbestel. Zij verheerlijkten het tijdperk der Middeleeuwen als baken naar de toekomst. Wat hun als model voor ogen stond, was het traditionele, conservatief-hiërarchische gezag van Troon en Altaar. In hun moralistisch gekleurde geschiedbeschouwing, geïnspireerd door een weinig optimistisch beeld van de mens, manifesteerde het kwaad in de geschiedenis zich in Renaissance en Reformatie, en bereikte een hoogtepunt in de Franse Revolutie.²¹⁰ Dat kwaad had als onafscheidelijke metgezellen genotzucht en zedenbederf. In dit geschiedbeeld stonden Verzijl en Brouwers niet alleen.²¹¹ Wezenlijke onderlinge verschillen in conceptie en historische beeldvorming zijn niet aanwijsbaar, hooguit in toonzetting. Dat zal een gevolg zijn van beider worteling in het Limburgse clericale milieu en vergelijkbare sociale herkomst uit de gegoede burgerij. Verzijl is scherper jegens de protestanten, de toon van Brouwers, de betere stilist, is bitser tegen de liberalen. Maar die andere toonaard is een weerspiegeling van de veranderende verhoudingen in de Nederlandse samenleving tussen 1853 en 1879.

- Noten
- 1 J. Romein, 'De vereenzaming van de mens: proeve ener theorie van geestelijke crises', in: *In opdracht van de tijd: tien voordrachten over historische thema's*, Amsterdam 1946, 240.
 - 2 R. de la Haye, *Inventaris van de archieven en de collecties van de onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc (1699) 1843-1946 (1975)*, Maastricht 1999, [onuitgegeven], inv.nrs 675 (1845/1846) en 676 (1846/1847), lijsten van prijswinnaars. De humaniora-abituriënt Everts begon in oktober 1846 in Rolduc aan zijn studie filosofie ('cours inférieure'); genoemde inventaris in het vervolg afgekort als: Archief Derde Rolduc.
 - 3 De audiëntie vond plaats op 11 november 1846, zie: H.W.H. E[verts], 'Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters', in: *RJ* 7 (1928), 11; voor het toen aan de orde zijnde klemmende politieke en financiële probleem, zie: J.M. Gijzen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968, 235-236.
 - 4 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1150, bundel klein drukwerk in *piam memoriam* Willem Everts, 30; het gedicht bestaat uit vier achtregelige strofen.
 - 5 W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II, Assen 1974, 169-186; E. Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet: Limburgse politici in Den Haag 1839-1918*, Amsterdam 2004, 42-60; P. Orbons en L. Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders: een moeizaam integratieproces', in: *PSHAL* 102 (1966), 39-41.
 - 6 J.A. Bornewasser, 'Koning Willem II', in: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, onder red. van C.A. Tamse, Alphen aan den Rijn 1979, 278.
 - 7 De verwarring met betrekking tot de titulatuur is een afgeleide van die over de status van de provincie Limburg die vanaf 1839, met uitzondering van Venlo en Maastricht, als hertogdom deel ging uitmaken van de Duitse Bond; onder de door de Oranjevorsten gevoerde titels parasseert niet die van 'hertog(in) van Limburg', zie: H.R. van Ommeren, 'Over de aanduiding "Hertogdom Limburg"', in: *Msg.* 96 (1977), 11-27.
 - 8 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1077, diarium 1909-1926; verslag van het bezoek dat een half uur duurde, van de hand van geschiedenisleraar R. de Guasco.
 - 9 R.P.J.W.M. van der Heijden, 'Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België', in: *Msg.* 111 (1992), 142 e.v.; C. Fasseur spreekt van een tweedaags bezoek op 28 februari en 1 maart (*Wilhelmina: krijgshaftig in een vormeloze jas*, Amsterdam 2001, 58). In werkelijkheid duurde het bezoek maar één dag. Na te hebben overnacht in de koninklijke trein die in Susteren op een zijspoor stond gerangeerd, begon het bezoek 1 maart om 9 uur 's ochtends aldaar en eindigde 's namiddags in Maastricht; 's avonds na zes uur vertrok vandaar de koninklijke trein; een uitgebreid verslag van het bezoek in: *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, maandag 3 maart 1919.
 - 10 H. W[ismans], 'Hare Majesteit Koningin Wilhelmina te Rolduc', in: *RJ* 35 (1955), 96; het gedicht is gedateerd 4 maart 1919.
 - 11 In de terminologie van het grote Franse *lieux de mémoire*-project onder leiding van Pierre Nora kan Walrams grafstede gelden als een typische 'locus memoriae', waaraan een beschouwing over natievorming en katholieke emancipatie kan worden vastgeknoot.
 - 12 Voor een uiteenzetting over 'inventing traditions', zie: E. Hobsbawm, 'Introduction: Inventing Traditions', in: *The Invention of Tradition*, ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger, Cambridge 1983, 1-14.
 - 13 Zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'Tussen twee herdenkingsjaren (1884-1933). Het beeld van Willem van Oranje in de wetenschappelijke geschiedschrijving rond 1900', in: *Willem*

- van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving, onder red. van E.O.G. Haitsma Mulier en A.E.M. Janssen, Utrecht 1984, 137-160.
- 14 P. Luykx, 'Nederlandse katholieken en de natie, 1900-1960', in: *Andere katholieken: opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*, Nijmegen 2000, 252-253.
- J. Abeling, *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse monarchie 1848-1898*, Amsterdam 1996, 91.
- 15 *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, maandag 3 maart 1919; Wilhelmina twijfelde geen moment dat ze koningin was bij de gratie Gods en niet bij die van het volk, zie: Fasseur, a.w., 75-76.
- 16 M.G. Spiertz, *Uitzicht op het Symposium bij gelegenheid van de viering van het 900-jarig bestaan van Rolduc in 2004*, [typoscript, 1996], 7.
- 17 L.J. Rogier, *Katholieke Herleving: geschiedenis van het katholiek Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage 1956, 252.
- 18 J.A. Bornewasser, 'Geschiedbeoefening en katholieke geloofsovertuiging in verschuivend perspectief', in: *Geschiedschrijving in Nederland, II: Geschiedbeoefening*, onder red. van P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, 's-Gravenhage 1981, 230.
- 19 A.M.D.G., *Nieuwe Handleiding tot de Geschiedenis der Nederlanden ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs*, Arnhem, ter boekdrukkerij van Josuë Witz, 1854; het voorwoord tot de eerste druk is gedateerd 25 mei 1853; Alf. Brouwers, *Geschiedenis des Vaderlands voor de hogere klassen van Seminarïën en H. Burgerscholen*, Maastricht, Leiter-Nypels, 1879.
- 20 J.P. de Valk, 'Nederlandse katholieken in een overgangstijdperk: omslag en terugslag in de jaren 1780-1830', in: *BMGN* 112 (1997), 487-516; A. van de Sande, 'IJKpunt 1850: Vrijheid, gelijkheid en broedertwisten in het jonge vaderland', in: *Vervreemding en verzoening: de relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland 1550-2000*, onder red. van C. Augustijn en E. Honée, Nijmegen 1998, 103-125; P.J. Margry en H. te Velde, 'Kulturkampf in Limburg: de strijd over religieuze rituelen in de publieke ruimte', in: *Msg.* 122 (2003), 119-123.
- 21 Bornewasser, 'De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland', in: *TvG* 95 (1982), 584.
- 22 J.P. de Valk, 'De weg naar de vrijheden', in: *Roomser dan de paus?*, Nijmegen 1998, 75-97; Th. Clemens, 'Het vuur van de revolutie en de Rooms-Katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden', in: *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 75.
- 23 Zie voor het antipapisme en het ermee corresponderend antiprotstantisme in de negentiende eeuw: A. de Bruin, 'Antipapisme bij protestanten in de negentiende eeuw: een proeve', in: *De zachte kant van de politiek: opstellen over politieke cultuur*, onder red. van H. Righart, 's-Gravenhage 1990, 69-87.
- 24 Geciteerd in Van de Sande, 'IJKpunt', 109.
- 25 E. Lamberts, 'Het ultramontanisme in België, 1830-1914', in: E. Lamberts (red.), *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de negentiende eeuw*, Leuven 1984, 38-59.
- 26 R. de Jong en H. Verhage, 'Episcopaat en politiek: ontwikkelingen rondom het bisschoppelijk onderwijsmandament van 1868 in Nederland in het algemeen en in Limburg in het bijzonder', in: *Trajecta* 5 (1996), 56-70.
- 27 H.W. von der Dunk, *Conservatisme*, Bussum 1976, 86.

- 28 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Alberdingk Thijm dd. 14 mei 1861; G. Brom, *Romantiek en katholicisme in Nederland*, I, Groningen 1926, 316.
- 29 Gijsen, a.w., 233-239; 188-190; 329-332; filosofie werd aanvankelijk ook in Roermond gedoceerd waar het groot-seminarie in 1841 was geopend voor een driejarige cursus theologie; ruimtegebrek dwong al na twee jaar tot een verhuizing van deze afdeling naar Rolduc (Gijsen, 229).
- 30 P.J.A. Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839', in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*, Leeuwarden 1989, 188.
- 31 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 678, *Rolduc: Petit Séminaire du Limbourg. Année scolaire 1848-1849, distribution solennelle des prix*, 4; de door Marres uitgesproken rede verscheen onder de titel 'Importance de la religion par rapport à la société' in de *Journal du Limbourg* van 1 september 1849. In deze krant staat verder te lezen: 'Le succès de M. Marres est d'autant plus honorable, que le séminaire de Rolduc est un établissement de premier mérite où la concurrence ne fait pas défaut alors qu'il s'agit de mériter les distinctions. Environ trois cents élèves sont là travaillant avec ardeur, sous la direction d'habiles professeurs, pour acquérir une solide instruction. Il faut donc, pour parvenir à gagner le premier prix de la classe supérieure, être un élève d'un vrai mérite et avoir travaillé avec zèle toujours soutenu. (...) le petit séminaire de Rolduc que nous considérons comme le plus bel et le meilleur établissement d'instruction moyenne de tout le pays.' Petrus Hubertus Marres (1829-1900) werd na zijn priesterwijding in 1852 leraar te Rolduc; in 1868 professor in de moraaltheologie en gewijde welsprekendheid aan het Roermondse groot-seminarie.
- 32 'Het gewigt der Godsdienst met betrekking tot de Maatschappij', in: *Catholieke Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde* 15 (1849), 413-416.
- 33 Gijsen, a.w., 243-244, 413;
- 34 Zie ook: B. van der Hertten, 'De Franse Revolutie: een satanisch complot aan de vooravond van de einde van de wereld', in: *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 7-16; A. van de Sande, 'De achttiende eeuw in de ogen van negentiende-eeuwers', in: *De Achttiende Eeuw* 26 (1994), 156.
- 35 Bornewasser, 'Koning Willem II', 170-171.
- 36 Gemeentearchief Venlo, Familiepapieren, collectie Boermans: *genealogie Verzijl*, samengesteld door Jan Verzijl; met dank aan Martin Bergevoet, Gemeentearchief Venlo.
- 37 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 675, in druk uitgegeven lijst van prijswinnaars van het schooljaar 1845-1846.
- 38 In 1848 hield Verzijl in Leuven een aantal betogen 'voor de noodzakelijkheid van de Openbaring, uitgaande van Bonald en aansturend op traditionalisme', zie: G. Brom, *Cornelis Broere en de katholieke emancipatie*, Utrecht 1955, 547.
- 39 T.J. Lamy, 'Jean Moeller', in: *BN* 14 (1897), 938-942.
- 40 P.A.M. Geurts, 'Enkele minder bekende Limburgse vrienden van Jozef Albert Alberdingk Thijm', in: *PSHAL* 126 (1990), 166.
- 41 Gemeentearchief Venlo, *Venloosch Weekblad* dd. 3 september 1898 en *Venloosche Courant* dd. 3 september 1898, verslagen van de uitvaart op 1 september 1898.
- 42 A. Vernooij, 'De Gregoriusvereniging en "de bevordering van de gewijde en liturgische muziek volgens den geest der kerk en met de stipste inachtneming der kerkelijke wetten"', 1878-2003', in: *Trajecta* 12 (2003), 229; *De Tijd* dd. 30 september 1880. Verzijl was prominent aanwezig op de algemene vergadering van de Gregoriusvereniging 28 september in Utrecht en fungeerde als subdiaken in de pontificale hoogmis in de St.-Catharinakathedraal.

- 43 Reusch, 'Clemens Siemers (1801-1851)', in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 34 (1892), 214-215.
- 44 J. Verzijl, 'G.J.H.B. Verzijl', in: *NNBW* 7 (1927), 1258; Idem, 'Gedenkwaardige Limburgers: Gustaaf Jan Hendrik Hubert Verzijl, professor aan het groot-seminarie te Roermond', in: *De Nedermaas* 11 (1933-1934), 70-72; ook G.W.A. Panhuysen merkte op dat Verzijl 'veel artikelen in het tijdschrift *De Katholiek* publiceerde', zie: *Huldeblijk: bundel opstellen aangeboden aan de genealoog Jan J.M.H. Verzijl bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Roermond 1967, 6.
- 45 *Alphabetische registers op 'De Katholiek', Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift 1842-1899*, Leiden 1900.
- 46 'Hoofdideeën van Mgr. Broere over de Wereldorde', in: *De Katholiek* dl. 49 (1866), 353-396; *De Katholiek* dl. 163 (1923), 422; G. Brom, a.w., 569.
- 47 *Bibliografie van Katholieke Nederlandse Periodieken*, deel I: *Dag- en weekbladpers*, onder eindred. van O.S. Lankhorst, Nijmegen 1999, 61-62; de periodiek voortgezet als *Katholieke Nederlandsche stemmen* (1852-1856).
- 48 'Blikken in de geschiedenis des Vaderlands', in: *CNS* 17 (1851), 156, 163, 194, 244, 250, 298, 331, 356, 380, 395.
- 49 Een exemplaar van de eerste druk heb ik niet kunnen traceren met gebruikmaking van het geautomatiseerde catalogussysteem van Pica (trefwoorden Verzijl en A.M.D.G.); een tweede, vermeerderde druk (144 blz.) is aanwezig in de Bibliotheek Arnhem, exemplaren van de derde (202 blz.) en vierde (204 blz.) druk ook in de Stadsbibliotheek Maastricht; alleen de vierde druk is voorzien van een jaar van uitgave op de titelpagina. *Brinkman's Catalogus van boeken* (1850-1882) vermeldt nog een vijfde druk, zonder jaartal, bij Romen en Zonen, Roermond. De derde druk (Witz, Arnhem, 1859) verscheen zónder, de vierde (J.J. Romen, Roermond, 1868) met een *imprimatur*, en wel van de daartoe gemachtigde professor kerkelijk recht P.J.H. Russel ('in gratiam juventutis maxima cum utilitate reimprimi potest').
- 50 Joannes Pieter Arend (1796-1855) schreef een *Algemeene geschiedenis des vaderlands*, 1840-1857, 8 bdn; Lodewijk Gerard Visscher (1797-1859) publiceerde enige handboeken op het terrein der Nederlandse geschiedenis, o.m. *Leidraad tot de algemeene geschiedenis van het vaderland*, 1850-1855, 3dln.
- 51 Voorwoorden en inleiding, in: *Nieuwe Handleiding*, III-VIII en 1-2.
- 52 *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 8 augustus 1854.
- 53 *De Katholiek* 13 (1854), 26ste deel, 52-58; de opmerkingen werden verwerkt in de tweede druk, onder verwijzing naar 'de vlejende beoordeeling' in *De Katholiek*.
- 54 Geurts, a.a., 166-167; *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 22 november 1855 (Geurts geeft abusievelijk 1854).
- 55 L.J. Rogier, 'Alberdingk Thijm en de katholieke herleving', in: *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, II, Hilverzum 1965, 257.
- 56 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Thijm dd. 16 december 1855.
- 57 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1617, Thijm aan Everts dd. 20 december 1855 (getypte kopie).
- 58 *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 8 januari 1856.
- 59 A.E.M. Janssen, 'Thijm en Nuyens: over een ethisch en moreel beproefde vriendschap', in: *J.A. Alberdingk Thijm 1820-1889. Erflater van de negentiende eeuw*, onder red. van

- P.A.M. Geurts e.a., Baarn 1992, 254; P. Rietbergen, 'J.A. Alberdingk Thijm her-dacht: enige beschouwingen over katholieke inculturatie als proces en probleem in de negentiende eeuw', in: *J.A. Alberdingk Thijm 1820-1889*, 48.
- 60 Verzijl, 126.
- 61 L.J. Rogier, 'Evoluties in het historisch portret van het huis Oranje', in: *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, I, Hilversum 1964, 118-119.
- 62 De conservatieve protestantse geschiedschrijver Heinrich Leo (1799-1878) publiceerde in de jaren 1832-1835 in twee delen *Zwölf Bücher niederländischer Geschichten*; Etienne Constantin baron de Gerlache (1785-1871), katholiek politicus, publiceerde een *Histoire du Royaume des Pays-Bas depuis 1814 jusqu'en 1830*, 1839, en een *Histoire de Liège*, 1843; kanunnik Jan-Baptist David (1801-1866) deed in de periode 1842-1864 tien delen het licht zien van zijn *Vaderlandsche Historie*, postuum gevolgd door het begin van het elfde deel (1866).
- 63 Verzijl doelt hier op: A.J. Pluijm, 'Episoden uit de dagen der hervorming in Nederland', in: *De Katholiek* 10 (1851), dl. 20, 4-5.
- 64 Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen, Archief Alberdingk Thijm, inv.nr 1123, Verzijl aan Thijm dd. 23 januari 1856; zou Thijm gereëgeerd hebben? We weten het niet. Een archief-Verzijl is helaas niet bewaard. Het archief van het groot-seminarie bevat slechts enige collegedictaten van diens hand (R. Reinders, *Plaatsingslijst van het archief van het Groot-Seminarie van het bisdom Roermond 1841-1972*, Maastricht 2002).
- 65 J.A. Alberdingk Thijm, in: *De Dietsche Warande* 5 (1860), 192.
- 66 RAL, *Inventaris van de Notariële Archieven berustende in het Rijksarchief in Limburg te Maastricht, 1842-1895* (typoscript); RAL, Notarieel Archief, inv.nr 8034, akte van deling van vader en kinderen Brouwers gepasseerd voor notaris W.F. van Gorcum, standplaats Beek, dd. 27 september 1875; A.P.L. Paquaij, *Geboren, gehuwd en/of overleden in ...: 1600-1900*, Eijsden 1997, 33, 185, 232, 266. Uit het eerste huwelijk van notaris F.A.H. Brouwers werden acht kinderen geboren, van wie er twee jong overleden (respectievelijk vijf maanden en zeven jaar oud); uit het tweede huwelijk werd één, jonggestorven, dochter geboren (één jaar oud). O. Nilsen, 'Doodslag in Eckelrade: het verhaal achter een veldkruis' [dader was Frans Brouwers], in: *Gruetes* 11 (1991), 11-23; met dank aan mr. Th.J. van Rensch, Rijksarchief in Limburg (Maastricht).
- 67 *Raad van State 450 jaar: Repertorium*, 's-Gravenhage 1983, 250; de website van *Parlement & Politiek* van de Universiteit Leiden geeft over H.J. Brouwers: 'Vrij onopvallend katholiek Tweede-Kamerlid, dat het desondanks tot staatsraad bracht. Burgemeester van Roermond en afgevaardigde voor het district Boxmeer en later van Roermond. Echte regio-vertegenwoordiger, die in zijn jeugd liberaal was, maar later conservatief-katholiek.' Brouwers' dissertatie handelt over *De staatsregtelijke toestand van Limburg in betrekking tot den Duitschen Bond*, Leiden 1857.
- 68 *Limburger Courier*, dd. 14 december 1870, p. 1, k. 4: bericht van Brouwers' vertrek uit Cadier.
- 69 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1075, Diarium 1882-1895, 216; jaar 1893, april: 'R.D. Brouwers aegrotans morbo cordis non iam rediit' [van paasvakantie].
- 70 *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, dd. 18 en 22 december 1894.
- 71 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1150, bundel klein drukwerk. Met o.m.[R. Corten], *Éloge funèbre de monsieur l'abbé Alphonse Brouwers, professeur à Rolduc, prononcé à*

- Rolduc, le 16 janvier 1895.* Rolducien Felix Rutten vertelt dat Corten beter Frans dan Nederlands sprak, zie: *Terugblik 1880-1930*, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door P. Schulpen en L. Spronck, Sittard 2003, 42; gelijkluidend is het oordeel van Gerard Brom, zie: *Gerard Brom: een katholiek leven*. Autobiografische aantekeningen bezorgd door P. Luykx en J. Roes, Baarn 1987, 52.
- 72 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 680, prijsuitreiking studiejaar 1863-1864; Brouwers verbleef als student te Rolduc van 1861 tot in 1866.
- 73 De expliciete vermelding door Corten van Brouwers' epistolaire activiteit doet de vraag rijzen naar diens schriftelijke nalatenschap. Hiervan is tot dusver geen spoor gevonden.
- 74 Een bespreking van zijn in 1879 verschenen vaderlandse geschiedenis bleek niet te traceren met behulp van het *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des vaderlands, in tijdschriften en mengelwerken tot op 1900 verschenen (...)*. Bewerkt door Louis D. Petit, Leiden 1907; in dit *Repertorium* ook geen verwijzing naar een levensbericht van Brouwers. In de jaargangen van de periodieken *De Katholiek*, *De Dietsche Warande*, *Onze Wachter*, *De Godsdienstvriend*, *Studiën* en dagblad *De Tijd* (1879-1880) is geen bespreking aangetroffen.
- 75 In de *Limburger Koerier* van 22 december 1894 staat een uitvoerig verslag van de uitvaart in Gronsveld.
- 76 Deze edities zijn aanwezig in de Stadsbibliotheek Maastricht.
- 77 W.J.F. Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd, inzonderheid ten gebruike bij huisonderwijs en voor de bijzondere R.K. scholen*, Amsterdam [1870], iv; *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen*, I, Amsterdam 1871, vi.
- 78 Het is overigens twijfelachtig of dit een correct citaat is. Cicero, *Orator*, XXXIV, 120 schreef: 'Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum', zie: Cicero, V, The Loeb classical library 1971, 394. De opvatting dat van de geschiedenis kan worden geleerd, wordt nog in een recent syntheseswerk zonder argumentatie aan de lezer voorgehouden, zie: *Rekenschap 1650-2000*, onder red. van D. Fokkema en F. Grijzenhout, Den Haag 2001, 16.
- 79 Van het eerste deel verscheen een tweede en derde druk in 1885 en 1889. Het jaar waarin de tweede druk van het tweede deel verscheen, heb ik niet kunnen achterhalen. Van het derde deel verscheen een tweede druk in 1889 bij N. Alberts te Kerkrade. De Stadsbibliotheek Maastricht bezit een convoluut van de drie delen (signatuur: CB 252 A 27): de derde druk van het eerste deel (1889) samen met de door de Rolducse geschiedenisdocent P.H.J. Bollen (1883-1897) omgewerkte derde druk van het tweede deel (1897) en de tweede druk van het derde deel (1889).
- 80 Zie citaten uit Brouwers' kerkgeschiedenis bij P. Raedts, 'Tussen Rome en Den Haag: de integratie van de Nederlandse katholieken in kerk en staat', in: *De eenheid & de delen*, onder red. van H. te Velde e.a., Amsterdam 1996, 29-30.
- 81 De gegevens zijn gecompleteerd, vaak met in de Stadsbibliotheek Maastricht aanwezige uitgaven in de hand. De buitenlandse auteurs naar wier werk wordt verwezen, zijn P.B. baron de Barante, *Histoire des Ducs de Bourgogne de la maison de Valois 1364-1477*, 1824-1826, 13 dln; J.-M. Chopin, *Révolutions des peuples du Nord*, t. I, 1843; L. Delisle, *Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au moyen âge*, 1851; J. Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 1828, 2 dln; P.G. Guizot,

- Histoire de la civilisation en France depuis la chute de l'Empire Romain*, t. III, 1846; C. Hazart, *Historie van de ghebeele werelt namentlyck vande voorgaende ende teghenuoordighe eeuwe*, III, *Nederlandt ende Enghelandt*, 1669; J. Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, I, 1876; A. de La Borderie, *Mélanges d'histoire et d'archéologie bretonnes*, 1855-1858, 2 dln; H. Leo, *Zwölf Bücher niederländischer Geschichten*, 1832-1835, 2 dln; Ch. De Montesquieu, *Esprit des lois*, 1849; Ch. De Périn, *Les lois de la société chrétienne*, t. II, 1875; A. Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, 1845-1862, 20 dln. De Nederlandse auteurs: W. Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands*, ed. H.W. Tydeman, 1832-1853, 13 dln; G. Brandt, *Historie der Reformatie, en andre kerkelyke geschiedenissen, in en ontrent de Nederlanden. Met eenige Aenteekeningen en Aenmerkingen. Naeder oversien, merkelyk vermeerdert, en vervolgt tot het jaer 1600, 1671-1674, 1704*, 4 dln; W. Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren: een handboek voor Gymnasiën en Hoogere Burgerscholen*, 1868-1869, 2 dln; G. Groen van Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het vaderland*, 1846; A.F. Haakman en H.J. Allard, 'Het beleg en de zoogenaamde verwoesting van Maastricht in 1579', in: PSHAL 13 (1876), 311-549; J. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, I, 1875; J.F. Helmers, *De Hollandsche Natie. In zes zangen*, 1812; W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw*, 1865-1870, 4 dln in 8 bdn; Idem, *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen*, 1871-1882, 20 dln; G. Verzijl, *Nieuwe handleiding tot de geschiedenis der Nederlanden*, 1854; J.A. Wijnne, *Geschiedenis van het vaderland*, 1865-1866, 2 dln.
- 82 Brouwers, 175; L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden: Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*, Den Haag 1996, 6-7, 107-108; 70-71, 236.
- 83 Brouwers, 175; Wessels, a.w., 352-353; de opvattingen over natuurrecht en verdragstheorieën lopen vaak door elkaar heen, zie: Von der Dunk, *Conservatisme*, 53-55.
- 84 G.A. Boutelje, *Bijdrage tot de kennis van A. Kluit's opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis*, Groningen 1920, 40.
- 85 Brouwers, 204.
- 86 Zie in dit verband: J. Tollebeek, 'Omdat de doden in ons leven': Belgische en Nederlandse katholieke historici en de perceptie van maatschappelijke vernieuwing', in: *De ijkmeesters: opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam 1994, 157-178; P. Raedts, 'De christelijke middeleeuwen als mythe', in: *Tijdschrift voor Theologie* 30 (1990), 146-158.
- 87 Verzijl, 39.
- 88 Verzijl, 36-37.
- 89 A.H. Bredero, *De ontkerstening der Middeleeuwen: een terugblik op de geschiedenis van twaalf eeuwen christendom*, Baarn 2000, 157.
- 90 R. van Kesteren, 'Karel de Grote. De vele gedaanten van een middeleeuws heerser', in: *Theoretische geschiedenis* 26 (1999), 266-267.
- 91 A.C. Oellers, *Alfred Rethel: die Karlsfresken im Aachener Rathaus und die Ölstudien im Museum Burg Frankenberg*, Aken 1987, 5: 'Die Entwicklung eines neuen nationalen Geschichtsbewußtsein in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts fand ihren Niederschlag

- auch auf künstlerischem Gebiet: Friedrich Theodor Visschers Programm einer neuen Historienmalerei (1841) (...) scheint in den Fresken von Alfred Rethel geradezu ihr bildliches Äquivalent gefunden zu haben.' M. Kerner, 'Die politische Instrumentalisierung Karls des Großen im 19. und 20. Jahrhundert', in: *ZAGV* 104/105 (2002-2003), 248-260.
- 92 J. Bruijnzeels, 'Oude afbeeldingen', in: *Servaasbulletin* nr. 24 (1985), 194.
- 93 Bredero, *Ontkerstening*, 164; O. Engels, 'Des Reiches heiliger Gründer: die Kanonisation Karls des Großen und ihre Beweggründe', in: *Karl der Große und sein Schrein in Aachen*, H. Mülleijans (Hrsg.), Aken 1988, 40.
- 94 Van Kesteren, a.a., 275-276.
- 95 Verzijl, 25-26.
- 96 Bredero, *Ontkerstening*, 138, 150-155.
- 97 Op 28 juli 754 ontving Pepijn de Korte tezamen met zijn twee zonen Karel en Karloman de koningszalving van paus Stefanus II in de abdijkerk van Saint-Denis bij Parijs, zie: Bredero, *Ontkerstening*, 137.
- 98 Verzijl, 9, 15, 21.
- 99 Verzijl, 56, 82.
- 100 Verzijl, 91; een vroege uiting van de gedachte dat voor 'Nederland' een bemiddelende en verzoenende rol was weggelegd tussen de grote mogendheden, zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'De visie van de Grootnederlandse historiografen: Aanleiding tot een nieuwe historiografie?', in: *Geschiedenis en Nostalgie: de historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen*, Hilversum 2000, 158.
- 101 Zie ook P.B.M. Blaas, 'Het romantische verhaal: over de vormgeving van het vaderland', in: *De Palimpsest: Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, onder red. van J. Tollebeek e.a., Hilversum 2002, 155.
- 102 E.H. Kossmann, *Over conservatisme: Johan Huizinga-lezing*, 1980, Amsterdam 1981, 29.
- 103 Verzijl, 82-83.
- 104 Brouwers, 8-9; zie ook: R. De Schryver, 'Nederlandstalige schoolboekjes over vaderlandse geschiedenis in het jonge België 1834-1880', in: *In de voetsporen van Jacob van Maerlant: liber amicorum Raf de Keyser*, onder red. van R. Bauer e.a., Leuven 2002, 471-473.
- 105 Vgl. Blaas, 'Het romantische verhaal', 145.
- 106 Het oordeel over Caesars kwaliteiten is in een recente studie nauwelijks anders, behalve dat daarin ook op 's mans meedogenloze wreedheid wordt gewezen, zie: F. Meijer, *Vercingetorix: de mythe van Frankrijks oudste held*, Amsterdam 2004, 33, 80.
- 107 Brouwers, 14.
- 108 In dit verband zij opgemerkt dat onlangs nog werd gewezen op het 'innig' verband dat tussen democratie en 'fascisme' zou bestaan, zie: J.L. Heldring, *Heel ons fundament kraakt*, Amsterdam 2003, 99-102.
- 109 Brouwers, 14.
- 110 Brouwers, 19-20; J.G. Toebees, 'De jongelingsleeftijd van het Nederlands aanwezen': de vaderlandse Middeleeuwen in het negentiende-eeuwse geschiedenisonderwijs', in: *Theoretische geschiedenis* 26 (1999), 194-195.
- 111 Brouwers, 26.
- 112 Brouwers, 23.
- 113 Brouwers, 29-30; Bredero, *Ontkerstening*, 171-172.

- 114 Brouwers, 59; nu nog wordt de dertiende eeuw in de beleving van velen geïdealiseerd, zie in dit verband: L. Milis, 'De Heidense Middeleeuwen: een contradictio in terminis?', in: *De Heidense Middeleeuwen*, Kampen 1992, 8; voor een moderne studie naar de denk- en leefwereld van de middeleeuwer, zie: R. Künzel, *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groepsstructuren in de Nederlanden, 7de - 13de eeuw*, Nijmegen 1997.
- 115 Brouwers, 59; voor het rationalistisch conservatisme bij Montesquieu, zie: Von der Dunk, *Conservatisme*, 67-68.
- 116 Brouwers, 56-57.
- 117 Brouwers, 61.
- 118 Brouwers, 23-24.
- 119 Brouwers, 60, 64.
- 120 Brouwers, 81.
- 121 Verzijl, 103-104.
- 122 Verzijl, 105.
- 123 De aan deze belangrijke kwestie gewijde regels op de bladzijden 135 en 142 kunnen moeilijk als zodanig beschouwd worden; zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving', in: *Geschiedenis en Nostalgie*, Hilversum 2000, 20-21.
- 124 Verzijl, 106-107.
- 125 Verzijl, 110.
- 126 Verzijl, 108.
- 127 Verzijl 111.
- 128 Verzijl, 113.
- 129 Verzijl, 114; in de brief aan Alberdingk Thijm dd. 31 mei 1865 als inleiding op de *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de XVIe eeuw* schrijft Nuyens: '(...) maar het kalvinistisch terrorisme van 1578 en de persoonlijke belangen van de groote persoonaadjes hebben de vereeniging van de zeventien gewesten tot een machtigen staat (...) onmogelijk gemaakt.'
- 130 Verzijl, 120.
- 131 Verzijl, 123-124.
- 132 Verzijl, 130-131.
- 133 Verzijl, 126-127; Utrecht (het Sticht) was géén graafschap.
- 134 Verzijl 127; aantekening verdient het dat ook voor de ideoloog van de Grootprotestantse beweging Hofstede de Groot lutheranisme en calvinisme buitenlandse 'binnendringers' waren, zie: P.T. van Rooden, 'Het Nederlands protestantisme en zijn vaderland', in: *Nationale identiteit in Europees perspectief*, Baarn 1993, 101.
- 135 Brouwers, 75; dit portret contrasteert met een recent beeld van Karel V: 'Die ene persoon was tenslotte maar een matig begaafd mens die gebukt ging onder zware lichamelijke kwalen en onder een onwrikbare opvatting van zijn loodzware taak', zie: W. Blockmans, *Keizer Karel V: de utopie van het keizerschap*, Leuven 2000, 249.
- 136 Brouwers, 79.
- 137 Brouwers, 83.
- 138 Brouwers, 85.

- 139 Brouwers, 87; zie in dit verband: L.J. Rogier, 'Over de geschiedschrijver Bilderdijk', in: *Terugblik en uitzicht: verspreide opstellen van L.J. Rogier*, II, Hilversum 1965, 128.
- 140 Brouwers, 105-106.
- 141 Brouwers, 110, 123-127.
- 142 Janssen, 'Thijm en Nuyens: over een ethisch en moreel beproefde vriendschap', 247.
- 143 Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis*, 103-104; Johan Willem Friso van Nassau-Dietz (1687-1711), stadhouder van Friesland, erfgenaam van de in 1702 overleden Willem III, stadhouder van Holland en andere gewesten, was als kleinzoon van Frederik Hendriks dochter Albertina Agnes (1634-1696) afstammeling in de vierde graad van prins Willem I.
- 144 Voor het probleem van het terugprojecteren en finalistisch interpreteren, zie: P. van Rooden, 'Studies naar locale verzuiling als toegang tot de constructie van religieuze verschillen in Nederland', in: *Theoretische geschiedenis* 20 (1993), 439-454.
- 145 Brouwers, 123.
- 146 Brouwers, 130; voor de twee stadhouders, zie de opstellen van A.Th. van Deursen ('Maurits') en J.J. Poelhekke ('Frederik Hendrik en Willem II') in de bundel *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn 1979).
- 147 Von der Dunk, *Conservatisme*, 72; G.J. Schutte, *Oranje in de achttiende eeuw*, Amsterdam 1999, 74.
- 148 Verzijl, 157.
- 149 Verzijl, 158.
- 150 Verzijl, 159.
- 151 Verzijl, 160.
- 152 Zie in dit verband de bladzijden gewijd aan 'Providentiële geschiedschrijving' in: A. van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*, Hilversum 2002, 124-144.
- 153 Verzijl, 160-161.
- 154 Verzijl, 176; Th. Clemens, 'De terugdringing van de rooms-katholieken uit de verlicht-protestantse natie', in: *BMGN* 110 (1995), 38-39.
- 155 Verzijl, 168-169.
- 156 Verzijl, 171-172.
- 157 Verzijl, 183.
- 158 Verzijl, 179.
- 159 Verzijl, 184-185.
- 160 G.J. Hooykaas, 'Willem III en de grondwet in april 1853', in: *BMGN* 109 (1994), 53-56.
- 161 Verzijl, 186; niet helder is op welke groep Verzijl het adjectief 'onverbeterlijk' van toepassing acht; op de conservatieve groot-protestantse beweging? Brouwers reserveert de term een kwart eeuw later voor de vrijzinnige, antiklerikale liberalen.
- 162 Brouwers, 167, 174; voor een recente bloemlezing van teksten van vooral Franse Verlichtingsdenkers, zie: C. Offermans, *De Verlichting in brieven, essays en verhalen*, Amsterdam 2000.
- 163 Th. Clemens, 'De terugdringing van de rooms-katholieken', 29; De Valk, 'Nederlandse katholieken in een overgangstijdperk', 500; A. van de Sande, 'Tussen argwaan en overtuiging. Het katholieke aandeel in de patriottenbeweging', in: *De Nederlandse revolutie?*, onder red. van Th.S.M. van der Zee, Amsterdam 1988, 112-121.

- 164 Brouwers, 171.
- 165 Brouwers, 171. De katholieke Leidse notariszoon Gerard van Swieten (1700-1772) maakte als lijfarts van Maria Theresia een succesvolle carrière aan het Weense hof en speelde als hervormer een belangrijke rol in het universitaire onderwijs van het Habsburgse Rijk.
- 166 Brouwers, 171-172.
- 167 Brouwers, 172.
- 168 Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis*, 197.
- 169 Brouwers, 181, 201.
- 170 Brouwers, 182.
- 171 Brouwers, 183.
- 172 Brouwers, 188; J.A. Bornewasser, 'Het credo ... geen rede van twist'. Ter verklaring van een koninklijk falen (1826-1829)', in: *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context*, Amsterdam 1989, 114-117.
- 173 Toen Goubau in 1826 van zijn ambt van directeur-generaal voor de Zaken van R.K.Eredienst werd ontheven kwamen de zaken daarvan onder de verantwoordelijkheid (tot 1830) van Van Gobbelschroy, minister van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat.
- 174 Brouwers, 194, 198.
- 175 J.A. Bornewasser, 'Koning Willem II', 293-294.
- 176 Brouwers, 190.
- 177 Zie in dit verband: J.P. de Valk, 'Joannes Josephus Habets (1829-1893) als Limburger en als geestelijke', in: *PSHAL* 129 (1993), 278.
- 178 Brouwers, 190, 205; de vraag of het hier vertolkte gevoelen breder leefde in het toenmalige Limburg, verdient nader onderzoek in onder meer de Limburgse pers, zie in dit verband: A.F. Manning, 'Reacties op de scheiding in Nederlands Limburg', in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*, Maastricht 1989, 175-176.
- 179 Brouwers, 200.
- 180 Brouwers, 204; G. Komrij, 'Een zee van letters: het misschien nooit eindigende verhaal van de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 25 (2001), 17: 'Van alle negentiende-eeuwse grootschalige ideeën is misschien de idee van de vooruitgang het meest funest gebleken. (...) Onze illusie van een vooruitgang is voorgoed dood. Les één van de negentiende eeuw.'
- 181 Zie in deze bundel de bijdrage van H. Tummers, 'Grafmonumenten in de kerk van de voor-malige augustijnenabdij Kloosterrade'; over de nummering van de in 1226 overleden Walram bestaat in de genealogische literatuur geen eensluidendheid. Naast elkaar figureren Walram II, III, IV, terwijl het zonder de minste twijfel dezelfde persoon betreft. Om praktische redenen heb ik, evenals in recente overzichtswerken (P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, en J. Offermans, *De abdij Kloosterrade - Rolduc (1104-1830)*, vastgehouden aan het in de Rolduce literatuur gebezigde rangnummer 'III'.
- 182 P.J. Margry wijst op het revitaliseren van vroegere heilige plaatsen in het protestantse Noorden; in hetzelfde licht is wellicht de Rolduce 'uitvinding' te zien, waarbij ook nog het motief van concurrentie een rol kan hebben gespeeld, zie: 'Imago en identiteit: de problematische manifestatie van 'het katholieke' in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw', in: *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie*, onder red. van J. Vis en W. Jansen, Hilversum 2002, 76-77.

- 183 H. de Valk, 'Meer dan een plaats: de keuze van Utrecht als aartsbisdom in 1853', in: *Staf en storm*, 62: 'De voorstanders van Utrecht zagen de Hollandse Zending als middelpunt van het nieuwe Nederlandse katholicisme (...). Zij zagen Brabant en Limburg eerder als aanhangsel van het kerngebied van Nederland. De verovering van het rechtmatige katholieke aandeel (...) moest daar, in dat kerngebied, plaatsvinden.'
- 184 R. Corten, 'Walram III, Hertog van Limburg: een voorzaat der Nassau's. Naar M.S.P. Ernst, in leven kloosterheer van Rolduc', in: *Je Maintiendrai: een boek over Nassau en Oranje*. Geschiedkundige bijdragen bijeengebracht onder leiding van F.J.L. Krämer e.a., II, Leiden 1905, 3; O. Redlich, 'Walram III, Herzog von Limburg', in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 40 (1896), 774-775; [J.J.M.H.] Verzijl, 'Walram III, hertog van Limburg', in: *NNBW* 8 (1930), 1053-1054; M. Yans, 'Waleran III, duc de Limbourg', in: *BN* 27 (1938), 53-59.
- 185 F. S[assen], 'Rolduc! Het Saint-Denis van Limburg', in: *RJ* 13 (1933), 63-65; behalve de al genoemde Wismans werden nog twee andere 'Roermondse' priesters door Walrams graf tot dichten geïnspireerd: Jos. Habets, 'Walram III, Hertog van Limburg', naar aanleiding van de opening van de spoorweg Aken - Herzogenrath - Düsseldorf in 1852 (*RJ* 13 (1933), 66); en Chr. Mertz, 'Van den ouden en den nieuwen Walram' (*RJ* 1 (1921), 99).
- 186 M.G. Spiertz, 'Limburg uit de Duitse Bond', in: *PSHAL* 102 (1966), 27-29; P. Orbons en L. Spronck, a.a., 48-53.
- 187 *Catholieke Nederlandsche Stemmen* 17 (1851), 356-358. De genealogie van het 'Huis van Nassau in Nederland' was genomen uit de *Leiddraad tot de Algemeene Geschiedenis van het Vaderland* van L.G. Visscher, Utrecht, 1850-1855, 3 dln.
- 188 Zie in dit verband: A.Th. van Deursen, 'Het Duitse Rijk en de Nederlanden (1548-1648)', in: *In gemeenschap met de tijd*, Amsterdam 1997, 114-128.
- 189 Arn. Schaepkens, 'De abdij van Rolduc: het graf van hertog Waleram III', in: *De Dietsche Warande* 3 (1857), 275-284; H. Duurkens, 'De afstamming der koningin tot op Karel den Groote', in: *Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren* 56 (1924), 140-149; 208-217.
- 190 Arn. Schaepkens, 'Le tombeau de Waleram III, duc de Limbourg, à l'ancienne abbaye de Rolduc, près d'Aix-la-Chapelle,' 137-146.
- 191 Duurkens, a.a., 142-143; P.A.M. Geurts, 'De Horstenaren Pieter Slits (1822-1883) en Gerard Slits (1829-1888), leraren te Rolduc', in: *Horster Historiën*, II, onder red. van P.A.M. Geurts e.a., 239. De ontstaansgeschiedenis van deze genealogie, zoals geschetst in de anonieme bijdrage 'Rolduc en Oranje' (in: *RJ* 28 (1948)), is niet correct waar het de beweerde betrokkenheid van Alphons Brouwers betreft, en ook waar een verband wordt gelegd met de wenselijkheid van een demonstratie van het niveau van wetenschapsbeoefening op Rolduc. De brieven van Thijm aan Everts over de afstamming ontbreken in het archief van het 'derde' Rolduc; Pieter S. Everts tekende aan, dat Willem Everts deze waarschijnlijk verwijderd had (inv.nr 1617, 45). Deze aantekening is onjuist. H. Duurkens, aan wie Henri Everts het dossier-Everts in 1924 ter inzage zond, heeft ze nog onder ogen gehad.
- 192 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Thijm, dd. 15 januari 1874; Duurkens, a.a., 409-410.
- 193 Duurkens, a.a., 145.
- 194 *Almanak voor de Nederlandsche Katholieken*, onder red. van J.C. Alberdingk Thijm en J.F.M. Sterck. In *het Kroningsjaar 1898*, 3-10

- 195 Duurkens, a.a., 141-142.
- 196 Duurkens, a.a., 210; Geurts, a.a., 239; de 'Afstamming van Z.M. Koning Willem III van Keizer Karel den Groote, langs de Hertogen van Limburg, begraven te Rolduc' bevindt zich in Koninklijk Huisarchief, Den Haag, Verzamelingen, onder inv.nr A45-XG-33d.
- 197 R. Corten en A.H.M. Ruyten, 'Afstamming van H.M. Wilhelmina Koningin der Nederlanden van Karel den Groote door de Hertogen van Limburg', in: *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht 1902, 74-75; bij haar huwelijk kreeg de koningin een 'adres van hulde en gelukwensch' door Rolduc aangeboden (*Limburger Koerier*, 23 februari 1901), een uit twee coupletten van telkens tien regels bestaand gelegenheidsgedicht, dat een jaar later in *RWB* werd gepubliceerd. ' 't Aloud Rolduc, waar 't duurzaam grafgesteente / Uw voorgeslacht vereert in het gebeente / Der loten van ' t Hertogelijke Huis / Der kloeke Walrams, ridders van het Kruis, / 't Aloud Rolduc, dat ook in jonger tijden / Rond een Oranje-prins zich mocht verblijden / Om uit zijn mond te hooren: "Leeft in vree; / Wat over u ook koom, 'Je Maintiendrai' " (...).'
- 198 Het *Gedenkschrift* vestigt de aandacht op de verwantschap van de stichter van Rolduc, Ailbertus van Antoing, met het Koninklijk Huis door de graven van Gelder; zie de bijdrage van M. Schlijper in deze bundel.
- 199 R. Corten, 'Walram III, Hertog van Limburg: een voorzaat der Nassau's. Naar M.S.P. Ernst, in leven kloosterheer van Rolduc', in: *Je Maintiendrai*, II, Leiden 1905, 17.
- 200 Duurkens, a.a.; P.B., 'De Nationale Feestdag', in: *RJ* 18 (1938), 144.; Anonymus, 'Rolduc en Oranje', in: *RJ* 28 (1948), 7-11. J.M. van de Venne, 'Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote', in: *RJ* 28 (1948), 136-141.
- 201 J. Heydendael, *Genaderijke Walram: spel in twee bedrijven*, Eindhoven 1948; aan de tekst van het toneelstuk gaat vooraf 'Historische Verantwoording, afstamming van het regerend vorstenhuis van Karel de Grote door de graven en hertogen van Limburg'.
- 202 Hier past een woord van dank aan drs. Emile Ramakers voor zijn grote hulp bij het beantwoorden van deze vraag.
- 203 H. Duurkens, a.a., 144 (lijst-Verzijl), 147-149 (lijst-Everts, afstamming van Karel de Grote).
- 204 A.A. Vorsterman van Oyen, *Het Vorstenhuis Oranje-Nassau van de vroegste tijden tot beden*, Leiden 1882, 30-31; A.W.E. Dek, *Genealogie van het Vorstenhuis Nassau*, Zaltbommel 1970, 13-14; J.M. van de Venne, 'Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote', in: *RJ* 28 (1948), 140; J.M. van de Venne en A.A.M. Stols, *Geslachtsregister van het vorstenhuis Nassau (Walramsche en Ottosche lijnen), gevolgd door genealogische en heraldische aanteekeningen betreffende de geslachten Nassau, Mecklenburg, Lippe-Biesterfeld en Bourbon-Parma*, Maastricht 1937; *Europäische Stammtafeln*, Neue Folge, Bd. I, *Die Deutschen Staaten*, Marburg 1980, 'Die Grafen von Nassau' (Tafel 108), 'Die Grafen von Nassau-Dillenburg' (Tafel 115); Neue Folge, Bd. I, 2, *Premysliden, Askanier, Herzoge von Lothringen* etc., Frankfurt a. M. 1999, 'Die Grafen und Herzoge von Limburg etc.' (Tafel 229); Neue Folge, Bd. XVIII, *Zwischen Maas und Rhein*, Frankfurt a. M. 1998, 'Die Herren von Heinsberg und Valkenburg' (Tafel 23); H.P.H. Jansen, 'De Bredase Nassaus', in: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, 13-44.
- 205 Twee versregels uit het huldeblijk aan koningin Wilhelmina (1901), in: *Rolduc in Woord en Beeld*, 75.

- 206 W. Nolet, 'Rolduc en de nationale eenheid', in: *RJ* 20 (1940), 144; Idem, 'De betekenis van Rolduc voor het nationale leven', in: *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 129-138.
- 207 W. Nolet, 'Rolduc en de nationale eenheid', 142-143.
- 208 'De Limburgse mythe': het gepropageerde besef van gemeenschappelijke achtergrond en cultuur in de jonge, heterogene provincie, zie: J.P. de Valk, 'Joannes Joseph Habets (1829-1893) als Limburger en als geestelijke', in: *PSHAL* 129 (1993), 277.
- 209 De derde en vierde strofe van het jubellied (tekst: Jos. Geilenkirchen, muziek: P. Zeyen), in: 'Rolduc brengt hulde aan prinses en prinselijk paar', in: *RJ* 18 (1938), 144.
- 210 Voor de verhouding vooruitgangsgeloof en cultuurkritiek sinds de achttiende eeuw, zie: A. Heumakers, *De schaduw van de Vooruitgang*, Amsterdam 2003.
- 211 Zie: W.A.J. Munier ss.cc., 'Jos Habets als kerkhistoricus', in: *PSHAL* 129 (1993), 269; J.P. de Valk, 'Habets', 280-281.

Directeursfeest onder Henri Peters (1843-1855)

Misschien heeft Henri Peters, de eerste directeur van het zgn. Derde Rolduc (1843-1946) wel te lang in de schaduw gestaan van de imponerende Willem Everts, die directeur was van 1868 tot 1893 en Rolduc zijn nationale betekenis gaf.

Henri Peters, die op 6 oktober 1806 in Weert werd geboren en op 7 november 1855 in Rolduc zou sterven, was eerst docent klassieken geweest aan het Luikse klein-seminarie, dat van 1831 tot 1843 in de oude abdij Rolduc gevestigd was (het Tweede Rolduc). Als gevolg van de scheiding van Belgisch- en Nederlands-Limburg werd dat klein-seminarie door de Luikse bisschop mgr. Cornelis van Bommel met ingang van 1 mei 1843 overgeplaatst naar Sint-Truiden. Maar het onderwijsinstituut Rolduc bleef voortbestaan, nu als klein-seminarie van het apostolisch vicariaat Roermond, met Henri Peters als directeur. Hij maakte van Rolduc een katholiek onderwijsinstituut voor geheel Nederland en het aangrenzende Duitse gebied. De gymnasiale opleiding, de 'Humanités', stelde hij niet slechts open voor studenten met roeping voor het priesterschap, maar ook voor jongens die een functie buiten de kerk ambieerden. Ook de tweejarige filosofie-opleiding, die op het gymnasium volgde, kreeg dit 'open' karakter, en naast deze beide klassieke opleidingen werd nog een meerjarige Nederlandstalige en een Duitstalige 'speciale cursus' ingericht, het zogenaamde Nederlands en Duits Instituut. Het Duits Instituut werd een halve eeuw later wegens verminderde belangstelling gesloten, het Nederlandstalige vormde omstreeks 1870 de aanzet voor de HBS. Daarnaast zette directeur Peters de onderwijzersopleiding, de Normaalschool, voort. Ze was onder Luiks regiem ontstaan en zou pas in 1892 van Rolduc naar Echt verplaatst worden. Deze waaier van opleidingen, goed georganiseerd en met degelijk onderwijs, bezorgde het instituut binnen vijf jaar meer dan 300 leerlingen.

Henri Peters was heel geliefd. Hij was een zachtzinnige vaderfiguur, met wie de collega's in hartelijke vriendschap omgingen en naar wie de leer-

De eetzaal bij het
directeursfeest in
1933.

lingen met aanhankelijkheid opzagen, een bindende pater familias met een gouden hart. Vooral tijdens de viering van 'la Saint-Henri', zijn naamfeest op 15 juli, konden leerlingen en leraren aan hun gevoelens van affectie uiting geven. Voor dat directeursfeest werd Rolduc opgetuigd. Vlaggen wapperden aan de torens; zalen en gangen waren versierd met bloemen en groen; aan de muren waren in verschillende talen spreuken bevestigd die de deugden van de meester prezen en de genegenheid van de leerlingen vertolkten. De feestdag begon met een plechtige mis, muzikaal opgeluisterd door koor en instrumentalisten. Rond het middaguur volgde het diner. Bij het binnentreden van de eetzaal werden directeur Peters en zijn bijzondere gasten met applaus begroet. Dan werd het stil en boden enkele jonge leerlingen het 'bouquet' aan: een ruiker bloemen, vergezeld van gelukwensen in hun eigen nog kinderlijke taal. Vervolgens spraken de oudere leerlingen hun wensen uit. En telkens reageerde de directeur met warme welsprekendheid. Dit alles was geen traditioneel ceremonieel vertoon, maar 'de wederzijdse ontboezeming van harten die elkaar oprecht liefhadden' ('l'effusion réciproque de coeurs qui s'aimaient sincèrement'). Men krijgt de indruk dat de anonieme auteur van Peters' levensschets hier geen holle woorden gebruikte. Peters was echt een man om van te houden.

Peters op zijn beurt hield van Rolduc. Wandelend met collega's rond de abdij en genietend van het weidse panorama over het Wormdal, zei hij eens: 'Heren, de Voorzienigheid heeft ons als verblijf een waar aards paradijs geschonken.'¹

Zo'n directeursfeest met de allure van een feestelijke diesviering was iets nieuws in de geschiedenis van het middelbaar onderwijs. In de literatuur over de Latijnse scholen tijdens het Ancien Régime die ik geraadpleegd

heb, wordt met geen woord over een dergelijke festiviteit gesproken. Wel heeft het rectoraat van een Latijnse school steeds hoog in aanzien gestaan en werd de principaal beschouwd als boegbeeld van de instelling. Maar een publieke presentatie van de rector en zijn school bleef veelal beperkt tot de halfjaarlijkse promotie met prijsuitreiking, voorgezeten door de rector en opgeluisterd door plechtige Latijnse aanspraken van abituriënten. Daarnaast presenterden de leerlingen van een Latijnse school zich nog wel eens door de openbare opvoering van een toneelstuk. Vooral de jezuïeten met hun efficiënt georganiseerde colleges zagen het belang in van toneelspelen (én sportbeoefening), niet slechts als opvoedkundige factor, maar ook als propagandamiddel.

De 'distribution des prix' heeft de staatkundige en sociale omwentelingen van Revolutie en Restauratie moeiteloos overleefd. Ook voor het Derde Rolduc was de jaarlijkse prijsuitdeling een graag benutte gelegenheid om zich als gekwalificeerd onderwijsinstituut te presenteren. Maar daar kwam nu, vanaf het eerste begin in 1843, het directeursfeest bij, met een dubbele functie: bevordering en tevens uiting van de gemeenschapsgeschiedenis in de Kleine Republiek, en daarnaast - omdat er meestal hoge gasten genodigd werden - expositie van de kwaliteiten van Rolduc als vormingsinstituut. Voor beide evenementen werd dankbaar gebruik gemaakt van het in huis aanwezige literaire en muzikale talent. Wat het laatste betreft was Rolduc gezegend door de onvermoeibare activiteit van priesterleraar en 'maître de musique' Bernard Pothast, een getalenteerd componist.²

Henri Peters heeft de eerste twee jaar van zijn directoraat in grote onzekerheid verkeerd over het behoud van het 'aards paradijs', waarover hij als wachter was aangesteld. De onderhandelingen tussen Roermond en Luik over de verkoop liepen stroef. Luik vroeg geld en Roermond was arm. Maar op 28 mei 1845 werd overeenstemming bereikt. 'La Saint-Henri' van dinsdag 15 juli 1845 kon dus zonder reserves feestelijk gevierd worden.

Tot de genodigde gasten behoorde toen ook de 45-jarige Alexander baron Michiels van Kessenich uit Roermond. Hij had via een van de leraren een invitatie ontvangen en heeft van zijn tochtje naar Rolduc en van het directeursfeest een verslag gemaakt. Zijn relaas toont aan, dat deze viering twee jaar na aanvang van het Derde Rolduc haar vorm reeds gevonden had.

In de mening dat het de 14de juli was, vertrok Alexander al op zondag 13 juli uit Roermond, - verstrooidheid was hem niet vreemd. Hij had dus de tijd om die zondagmiddag wat door Heinsberg te kuieren en besloot er ook maar te overnachten. De volgende dag reisde hij door tot Herzogenrath. Hij wisselde er zijn reiskleding voor een donker pak en begaf zich op verkenning richting Rolduc. Rustig wandelend langs de steile weg omhoog, met aan beide zijden hoge bomen, voornamelijk beuken, dacht hij aan Vergilius, als die zegt: 'Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi' (Tityrus, jij die daar te rusten ligt onder de beschutting van een breedvertakte beuk', *Eclouge I,1*). In

de verte deden hem de panoramische doorkijkjes denken aan Zürich, waar hij verleden jaar geweest was. Na een half uurtje bereikte hij de abdij, waar hij eerst nog helemaal omheen moest lopen om de grote poort te bereiken. Op het ruime voorplein sloegen enkele Franse bulldogs dreigend aan. Een lid van het dienstpersoneel wees Alexander de deur waar hij moest aanbellen. Vervolgens introduceerde de conciërge hem bij zijn gastheer.

De volgende dag begon 'la Saint-Henri' met een plechtige muziekmis in de abdijkerk. Daarna volgde een rijk diner, waar wel drie- à vierhonderd personen aanzaten, van wie er ongeveer 250 leerling waren. De zaal was versierd met groen en op verschillende plaatsen waren fonteintjes aangelegd. Een ereplaats was gereserveerd voor C.L. baron van Wijckerslooth van Schalkwijk, bisschop van Curium i.p.i., die uit Aken, waar hij verbleef om te baden, was overgekomen. Tot de gasten behoorden verder twee oudkanunniken van Rolduc, kanunnik Orsbach van Aken, die ridder was in de pauselijke Orde van de Gulden Spoor, en de broers J.J.F.M.H. en F.A.J. Corneli van Rimburch, respectievelijk lid van de Tweede Kamer en lid van Provinciale Staten. De toosten werden allemaal uitgebracht op de groei en bloei van het instituut Rolduc. Tijdens het diner, dat enkele uren duurde, onderhielden diverse studenten het gezelschap met ensemble-muziek en met voordrachten in verschillende talen. 's Avonds volgde een aardig toneelstuk in drie aktes, 'La chasse de Henri IV'. Heerlijke muziek voor cello en piano, gespeeld door twee leerlingen, besloot de opmerkelijke viering. Op woensdag 16 juli keerde Alexander van Herzogenrath naar Roermond terug.³

Vier jaar later, bij het directeursfeest van 1849, mocht de bijna negentienjarige Michaël Smiets, leerling van de 'rhétorique', 's avonds in de aula een zelfgeschreven allegorie declameren. Hij beschreef daarin, hoe de leerlingen 'door het bestuur van Monsieur Peters gevormd (worden) om brandende lichten van deugd en wetenschap in Jezus-kerk te worden.' Zoals gebruikelijk, was 'la Saint-Henri' - dat jaar op zondag 15 juli - begonnen met een plechtige mis, in de vroege namiddag gevolgd door het diner. 'De eetzaal was ingerigt als een oude, gothische kerk, wonderfraai,' schreef Michaël aan zijn ouders in Maastricht; 'het tafelservies was van zilver en koninklijk opgedischt. Om 12 uren begon eene fontein met zes openingen te springen in het midden der zaal; en de directeur, van zijne kamer door de harmonie afgehaald, kwam kort daarna met de vreemdelingen naar den diné. Een klein jongetje bood hem het boukétje met eenige verzen aan. Daarna werden verzen, discoursen enz. voorgelezen, afgewisseld door het mysijk der harmonie.' Verder deelde Michaël Smiets nog mee: 'Het feest heeft drie dagen geduurd. S'avonds was mooye illuminatie. Daarenboven zijn er prijzen voor de liefhebbers uitgelooft geworden, voor de liefhebbers in het boogschieten, zaklopen enz., als bij Momus met vasten-avond.' Uit deze laatste informatie blijkt dat het directeursfeest, afgezien van de voorbereidingsdag (voor de versiering van gangen en eetzaal met kransen van eikenloof en de bevestiging van fraaie schilden-met-

opschrift) intussen met een dagje sport en volksspelen verlengd was en dat daarbij een rol was toebedeeld aan speelse carnavalogen. Hadden de filosofiestudenten ook toen al de regie van de 'jour des jeux' en van de geparodieerde 'distribution des prix' in handen? Niet zonder reden sprak Michaël Smiets over het directeursfeest als 'de Rolducsche kermis'.⁴

Directeur Peters zou zes jaar later overlijden, nog geen 50 jaar oud. Zijn sterfbed is ontroerend beschreven door zijn anonieme biograaf. Aangrijpend was ook de manier waarop Bernard Pothast zijn dood verwerkte. De ochtend na Peters' verscheiden trof provisor Godfried Raetsen collega Pothast pianospelend op diens kamer aan:

'Ja maar, wat nu ... in een situatie als deze!'

'Rustig maar, luister,' zei Pothast, 'dit wordt de "marche funèbre".'

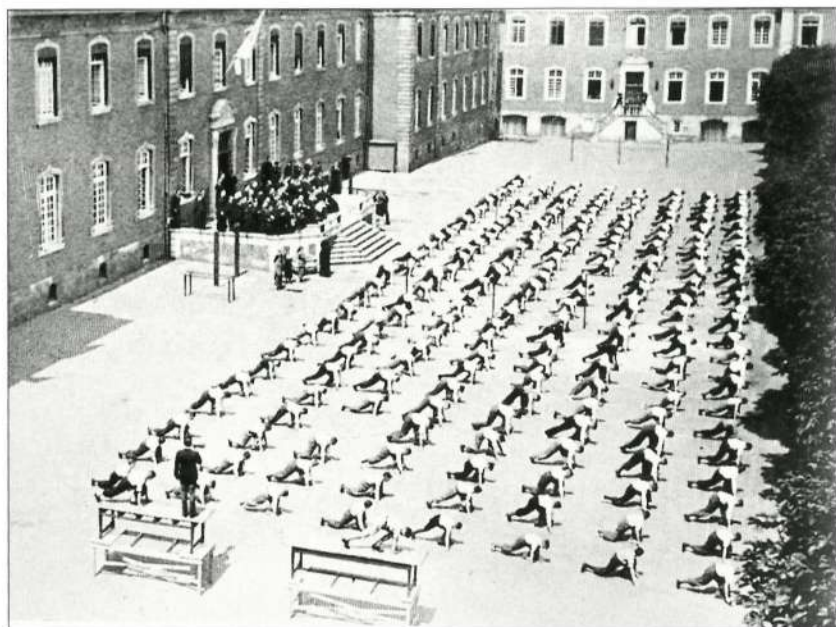
En hij speelde in mineur het 'De profundis' - het laatste lied dat Henri Peters onlangs nog, met Allerzielen gezongen had - en daarna in majeur het 'Adieu Rolduc', waarvan directeur Peters zelf de tekst geschreven had. En Raetsen weende.⁵

*Adieu, séjour de mon enfance
Adieu, Rolduc, aimable lieu!
Rolduc, où règnent l'innocence,
La paix et le bonheur, adieu!
Je pars pour consoler un père;
Adieu, riant séjour des bois!
Je suis au bout de ma carrière,
Salut, pour la dernière fois!*⁶

Een aubade in
1938.

Een gymnastiekdemonstratie bij een directeursfeest in 1939.

De vorm die het directeursfeest onder Peters gekregen had, zou het 125 jaar behouden. De eerste dag: de wierookrijke hoogmis in de oude abdijkerk, het feestdiner met velerlei toespraken, tegen de avond gevolgd door een toneelstuk of concert, dit alles opgeluisterd door de plechtstatige aanwezigheid van kerkelijke en wereldlijke gasten; de tweede dag, 'jour des jeux', 'het eigenlijke feest voor de jongens', met sport en spelen en het schertsvertoon van de prijsuitreiking door de filosofen, - een zekere M. W. (Martin Wismans?) beschreef in 1915 zo'n dag met overlopend enthousiasme.⁷ Dat waren de vaste programmaonderdelen. In later tijd bracht de eigen harmonie na de hoogmis aan de directeur ook vaak een aubade, vond er een défilé plaats of zorgden honderden uniform geklede pupillen op de cour voor een gymnastiekdemonstratie. Naast de volksspelen waren ook atletiek en teamsport jarenlang componenten van de 'jour des jeux' en vulde tegen de avond een regionaal muziekcorps of mannenkoor de lucht met feestelijke klanken.

Het directeursfeest kende overigens niet ieder jaar hetzelfde vertoon; zo nu en dan bleef de viering beperkt tot de 'intieme kring' van de bewoners van het huis en waren er geen bijzondere gasten. Tijdens het Vierde Rolduc (1946-1971, - de school was in 1946 tot een zuiver klein-seminarie gereduceerd) wisselden het directeursfeest - het heette toen presidentsfeest - en de sportdag om organisatorische redenen wel eens van plaats. Maar opzet, karakter en uitstraling van het gebeuren werden tot in de jaren zestig van de vorige eeuw behouden.

Die zomerkermis van Rolduc: 'De jongens hadden hun zondagse pakjes aan, oude vlaggen staken uit de torens, zeilend op den wind, vlottend in de lucht, die zelve bewoog als ééne groote vlagvlakte, wit en blauw,' - zo tekende Lodewijk van Deyssel de sfeer.⁸ Zelf oudleerling van het Bisschoppelijk College in Sittard en oudleraar van het R.K. Lyceum voor Meisjes in Maastricht, ken ik het fenomeen 'directeursfeest' uit eigen ervaring; - de viering van Rolduc had ook op andere middelbare scholen navolging gevonden. Maar de directeurs- of rectorseesten van die 'open' scholen met een zeer gemengde bevolking - ook toen die nog niet aan coëducatie toe waren - konden niet wel vergeleken worden met de 'nationale feestdag' van die kleine republiek in de eeuwenoude abdijgebouwen, een familiefeest van een besloten gemeenschap die enkel internen kende en overwegend priesterleraren.

Op 10 juni 1968 maakte de kroniekschrijver van het Jaarboek Rolduc de volgende aantekening: 'Tijdens de eerste examendag houden wij ons jaarlijks schoolsportfeest, vroeger 'jour des jeux' geheten, toen er voor de interne leerlingen - sinds 1963 waren er ook externen, vanaf 1976 zelfs meisjesleerlingen, LS - nog een speciaal presidentsdiner, compleet met toespraken, gegeven werd, terwijl voorafgaandelijk de jeugdige bewoners van het huis in martiaanse gelederen voor de autoriteiten defileerden. Men vindt in onze anti-militaire tijd zo'n defilé maar niks meer en schaft het derhalve af. Niemand is er rouwig om. Maar dat het diner moest komen te vervallen, vindt iedere intern jammer.'⁹ Tempora mutantur.

In 1970 ging de laatste president van Rolduc met pensioen.

*De abdijkerk van Rolduc in de negentiende eeuw. Gravure uit het album:
Alexander Schaepkens, Rolduc et ses environs (1852).*

- Noten
- 1 H.W.H. E(verts), 'Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters', in: *Rolduc's Jaarboek* 8 (1928) 8-9. Mgr. H.H.J. Peters, *Poésies latines, précédées de sa biographie et de son oraison funèbre* (Maestricht 1856) 17, 19-24, 38-40. Op pag. 5-44: Anoniem, 'Mgr. Henri-Hubert-Jacques Peters. Sa vie et ses travaux'; op pag. 45-68: 'Oraison funèbre (...) prononcée à Rolduc le 27 novembre 1855 (...) par M. A. Jansen, alors Professeur de Rhétorique, aujourd'hui Directeur de Rolduc'; op pag. 69-102: Peters' 'Poésies latines' (voornamelijk gelegenheidspoëzie); op pag. 105-126: 'Liste des souscripteurs' (onder wie 'Baron Michiels van Kessenich, J.A.H., à Ruremonde', voor 2 exemplaren). Ferd. Sassen, 'Rolduc van 1843 tot 1943. Geschiedenis ener eeuw', in: *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade 1948) 46-49, 56, 59.
 - 2 J. Spoelder, *Prijzboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnen prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca. 1585-1876* (Amsterdam Maarssen 2000) 252, 455-458, 463.
Rijksarchief in Limburg, Maastricht, *Archief Onderwijsinstellingen van het Derde Rolduc*, inventarisnummers 260 (aantallen leerlingen 1843-1898) en 1073 ('Annales de Rolduc' 1843-1898). Bernard Pothast (1824-1904), auteur van de *Annales*, verschaft ieder jaar opnieuw informatie over het programma van de prijsuitreiking. Aan het directeursfeest in de periode Peters schenkt hij in de *Annales* alleen aandacht in 1843, 1844, 1852 en 1855.
Een levensschets van Bernard Pothast schreef Lou Spronck in: *Sittardse cultuurdragers 1299-1999* (Sittard 1999) 126-147.
 - 3 Lou Spronck, 'Alexander Michiels van Kessenich 1800-1863', in: *Publications. Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* 136-137 (2000-2001) 5-84.
Rijksarchief in Limburg, Maastricht, *Archief Michiels van Kessenich*, inventarisnummer 193: 'Voyage à Rolduc 1845' door Alexander Michiels van Kessenich (1800-1863). L.J. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* ('s-Gravenhage 1953). Op pag. 249-250 een karakteristiek van mgr. C.L. baron van Wijckerslooth van Schalkwijk (1786-1851). Zie ook: NNBW III, 1498-1500.
A.J.C. Rüter (ed.), *Rapporten van de gouverneurs in de provinciën. Tweede deel. Periodieke rapporten 1843* (Utrecht 1949). Op pag. 49-50 gegevens over de broers Corneli. Over J.J.F.M.H. Corneli, zie ook: NNBW IX, 163.
 - 4 Michaël Smiets: brief aan zijn ouders (Rolduc 18 juli 1849), zie: 'Uit oude brieven', in: *Rolduc's Jaarboek* 9 (1929) 74-75.
Over de 'bouquets', die in de periode 1857-1868 jaarlijks, later alleen bij uitzondering in druk verschenen, zie: J. Alberdingk Thijm s.j., 'Bouquets', in: *Rolduc's Jaarboek* 6 (1926) 86-89 en 7 (1927) 80-82. Nog over hetzelfde onderwerp: H.W.H. Everts, 'Voor zestig jaar', in: *Rolduc's Jaarboek* 7 (1927) 66.
Over Michaël Smiets (1830-1885) en de vruchten van zijn dichterlijk talent, zie: Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw* (Roermond 1986) 44-46, 178-197.
Felix Rutten, die in de jaren 1901-1903 de cursus Filosofie volgde, herinnerde zich: 'Wanneer het huis het naamfeest viert van zijn bestuurder en gasten komen om vrolijk mee te doen, blijft voor de ouderen van ons weggelegd om met kransen van eikenloof, door ons gevlochten, zaal en gangen te sieren, de gasten ten teken dat zij welkom zijn.'

- Zie: Lou Spronck, 'Felix Rutten en Rolduc', in: *Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 22 (2001) 109.
- 5 Lou Spronck, 'Bernard Pothast (1824-1904)', in: *Sittardse cultuurdragers*, 133.
- 6 De tekst van het 'Adieu Rolduc' op p. 23 van H.H.J. Peters, *Poésies latines etc.* wijkt hier en daar af van de tekst zoals hier afgedrukt volgens B.A. Pothast, *Choix de chansons françaises, allemandes et néerlandaises à l'usage des étudiants* (4e druk, Aken 1878): in plaats van 'règnent (r. 3), consoler (r. 5), séjour (r. 6), salut (r. 8)' staat er in de oudere versie 'règne, soulager, exil, adieu'.
Adieu Rolduc', op de wijs van een oud Frans liedje, werd voor het eerst gezongen door Léonard Veltmans uit Stramproy bij de prijsuitreiking op 22 augustus 1844. Zie: *Annales de Rolduc 1843-1898*, p. 17.
- 7 M.W(ismans?), 'Directeursfeest', in: H. van Rode (ed.), *Rolduc. Schetsen en herinneringen, verzameld door H. van Rode, met portretten en afbeeldingen* (Amsterdam-Rotterdam 1916) 127-132. (H. van Rode is het pseudoniem van J. Henri Wismans.)
- 8 L. van Deyssel: *De Kleine Republiek. Met een nawoord door Harry G.M. Prick* (Den Haag 1975; reprint van de tekst naar de uitgave van 1889) 87.
- 9 *Jaarboek Rolduc* 47 (1967/1968 - 1968/1969) 35-36. Defilé en concert ontbraken al in 1967.

Rolduc en Oranje

“ZOO LANG OP MOZAAS BOORD NOG BLOEM EN LOOVER GROEIT,
ZOO LANG VLECHTT'DANKBAARHEID HARE ONVERWELKB'RE KROONEN
U OM DE GROOTSCHE SLAPEN HEEN.
UW BEELD LEVE IN ONS HART, UW NAAM IN ZEGETOONEN,
ZOO LANG VOOR 'T HECHT ROLDUC NOG RUSTE STEEN OP STEEN!”¹

Wie nu in Rolduc zoekt naar een van de geschilderde portretten of naar een van de borstbeelden van de Oranjes die er ooit op Rolduc geweest moeten zijn, zal moeite hebben ze te vinden.² Op de eerste verdieping van Rolduc, in een uitsparing op de gang waaraan vroeger de kamers van de leraren lagen, lag het informeel gedoopte ‘Wilhelminapleintje’. Er hing een portret van de vorstin. Het hangt er niet meer.

En toch was Rolduc ooit trots op de band die de instelling had met de Oranjes. In feestredes, Rolduc's Jaarboeken en andere gelegenheden, wordt veelvuldig verwezen naar Rolduc en Oranje. Rolduc leek voor eeuwig aan Oranje verbonden doordat het enkele voorouderlijke graven van de Oranjes, hertogen van Limburg, herbergde of geherbergd had. Rolduc onderhield bovendien warme contacten met de regerende vorsten en hun familie. Deze bijdrage wil de band van het Derde Rolduc (1843-1946) en zijn vorstenhuis beschrijven. Wat hield die band tussen Rolduc en Oranje nu werkelijk in?

In kort bestek vindt men in dit artikel een beschrijving van de bezoeken die Oranjes gebracht hebben aan Rolduc. Aanvullend wordt enig inzicht gegeven in het eerbetoon en huldeblijken van Rolduc aan de Oranjes buiten die bezoeken. Ten slotte wordt gepoogd een en ander in een bredere context te plaatsen.

BEZOEKEN VAN ORANJES

Ondanks pogingen hen tot meer bezoeken te verleiden, bezochten regerend vorsten slechts tweemaal het Derde Rolduc. Koning Willem II (1840-1849) deed het in 1845 aan op doorreis naar Luxemburg.³ In het kader van een werkbezoek aan Limburg bezocht Wilhelmina (1898-1948) Rolduc in 1919.

Opvallend is dat beide bezoeken plaatsvonden in een rumoerige tijd of in de nasleep daarvan. De losmaking van België uit Nederlands staatsverband in 1830 was niet zonder discussie over Limburg gegaan. Lang was de toekomst van Limburg zelfs onzeker. De Limburgers leken zelf voorkeur te hebben voor België, maar voelden zich pion in het territoriale onderhandelingspel. Aanvankelijk had met name de bestuurselite zich proberen te verzetten tegen elke vorm van soevereiniteitsoverdracht.⁴ Na de definitieve regeling in het Verdrag van Londen (1839) legden bestuur en bevolking zich maar met moeite neer bij dat besluit. Van harte was het niet. Maar met de officiële territoriale regeling werden Limburgers nog geen Nederlanders. De eerste bezoeken van koning Willem II aan Limburg waren dan ook geen groot succes volgens historicus R. van der Heijden. Hij stelt in zijn onderzoek naar het Limburgs separatisme in het bijzonder in Maastricht, dat de gouverneur van Limburg verwacht had dat van deze bezoeken een positieve invloed zou uitgaan op de 'gemoedstoestand' van de bevolking. Met uitzondering van Maastricht, stemde het resultaat voor heel Limburg volgens niet overeen met die verwachtingen. Volgens anderen was dit wel het geval.⁵

Behalve separatistische gevoelens waarde in de jaren veertig bovendien in heel Europa het spook van de revolutie.

Merkwaardig genoeg bezocht koningin Wilhelmina Limburg in 1919 onder vergelijkbare omstandigheden. Ook toen hing rumoer in de lucht. De revolutie in Rusland lag vers in het geheugen. In het naoorlogse Nederland probeerde P.J. Troelstra revolutionaire sentimenten te kanaliseren en op te stuwen. Bovendien was Nederlands-Limburg wederom twistpunt geworden in territoriaal dispuut tussen België en Nederland. Met de wonden van de Eerste Wereldoorlog nog niet geheeld, streefde België naar beter verdedigbare grenzen. Vanuit dit militair strategisch oogpunt werd annexatie van Zeeuws-Vlaanderen en Limburg geclaimd.⁶ Onvrede over de verdeling van 1839 speelde hierbij een rol. Hoewel een beperkte groep van vooral Maastrichtse industriële Belgischgezind was, leek de Limburgse bevolking ditmaal de voorkeur te geven aan Nederland. Dat het Limburgse bisdom zich bij monde van mgr. L.J.A.H. Schrijnen, oud-directeur van Rolduc (1909-1914), openlijk voor behoud van Limburg voor Nederland had uitgesproken, zal daartoe zeker bijgedragen hebben.⁷ De Eerste Wereldoorlog had Limburg het voordeel van de neutraliteit opgeleverd. De offensieve werkwijze van de Belgische annexatiebeweging, met name het Comité de Politique Nationale, riep bovendien meer weerstand op dan sympathie. Met medewerking van veel Limburgers, onder meer van het Maastrichtse koor

Koning Willem II (1840-1849), naar een schilderij (Stichting Historische Verzamelingen van het huis Oranje-Nassau, Den Haag, inv.nr. SC/0214).

de 'Mastreechter Staar', werden in Den Haag grote manifestaties gehouden voor de eenheid van Nederland. Het door het 'provinciaal anti-annexatie comité Limburg bij Nederland' georganiseerde volkspetitionement werd een sterke stem tegen aansluiting bij België. De enige Limburgse pro-Belgische kandidaat voor de Tweede Kamer, mr. H.A.G. van Groenendael, leraar staatsinrichting op Rolduc (1918-1919), kreeg bij zijn herverkiezing in 1922 in zijn eigen provincie weinig steun.

Waar Willem II bij zijn bezoeken aan Limburg in 1841 en daarna niet op overtuigend enthousiasme van de Limburgse bevolking kon rekenen, viel Wilhelmina in 1919 een warm en zelfs bijna overdreven eerbetoon ten deel. Steun aan Oranje was een blijk van oppositie tegen het Belgisch annexionisme en verzet tegen het 'socialistisch gevaar'.

Behalve deze twee vorstelijke visites kreeg Rolduc ook bezoek van andere leden van het Koninklijk Huis. Prins Willem van Oranje, oudste zoon van koning Willem III (1849-1890), werd in 1853 door zijn gouverneur getraakteerd op een pedagogisch bezoekje aan Rolduc, terwijl Rolduc zich in hetzelfde decennium mocht verheugen in de warme belangstelling van Henriëtte d'Oultremont, weduwe van koning Willem I (1814-1840). Begin twintigste eeuw was prins Hendrik, echtgenoot van koningin Wilhelmina een graag geziene gast (1902, 1903 en 1915). Natuurlijk vonden deze bezoeken niet plaats in een politiek vacuüm. Zo viel prins Willems bezoek samen met de hoogtijdagen van de aprilbeweging en het verzet tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. En ook het bezoek van prins Hendrik in 1902 vond plaats in een periode van maatschappelijke onrust. Op dat laatste bezoek na, waren de bezoeken van deze koninklijke persoonlijkheden waarschijnlijk niet zo politiek beladen. De reizen door Limburg van koning Willem II in 1841 en die van Wilhelmina in 1919 waren dat duidelijk wel.

Koning Willem II

Hoewel nauwelijks een bezoek te noemen, liet de hernieuwde maar kortstondige ontmoeting van koning Willem II in 1845 met Rolduc een grote indruk achter. Op 17 juni 1841 had Willem II reeds een uitgebreide ontvangst gehad op het toen nog Luikse Rolduc. Willem II bracht na zijn kroning in 1840 een bezoek aan Limburg zoals hij in het hele land 'blijde intochten' hield. Door P.J. Schrijen (inofficieel directeur tot 1843) was hij op Rolduc rondgeleid, had vanaf een versierde troon diverse feestgezangen aanhoord en was bij het déjeuner aanwezig geweest. In de ontvangstzaal, versierd met draperieën in de nationale kleuren, aanschouwde hij de op vier kolommen rustende tempel waaronder op een 'fraaijen piëdestal' het borstbeeld van de koning was neergezet.⁸ In een periode waarin de scheiding tussen Nederland en België nog zo vers in het geheugen lag, was het bijzonder

dat de Nederlandse vorst zo uitgebreid werd ontvangen op het Rolduc dat nog steeds onder het bisdom Luik viel. Het zou pas in 1845 in eigendom overgedragen worden aan het apostolisch Vicariaat Roermond. De scheiding van België en Nederland riep aan beide kanten van de grens nog sentimenten op. Natuurlijk werden op dat Rolduc ook priesters opgeleid voor (Nederlands) Limburg en was voor hen de koning de rechtmatige vorst. En natuurlijk stond Rolduc op dat moment op Nederlands grondgebied, maar Rolduc zelf was op dat moment als instituut Belgisch en over de toekomst van het instituut en de locatie was nog niet veel zekerheid.⁹ Hoe moet het bezoek gezien worden vanuit Willem II? Was het een politiek statement - Rolduc hoort bij Nederland - of was het meer een spontaan bezoek tijdens zijn toer door Limburg en aanwezigheid in Kerkrade?

Het bezoek van 1845 was eigenlijk nauwelijks een bezoek te noemen. Gezeten in een open rijtuig, werd Willem II het 'Wien Neêrlandsch bloed door d'aderen vloeit' toegezongen, voor welk vaderlandslievend gebaar hij de studenten in gebrekkig Nederlands bedankte.¹⁰

Van meer belang was zijn reactie op de toespraak van directeur H.H.J. Peters (1843-1855). Volgens overlevering sprak de vorst volmondig zijn koninklijke steun uit voor het nieuwe Rolduc met de woorden: 'Je vous maintiendrai'.¹¹ Rolduc was nog maar net los gemaakt van het bisdom Luik. IJverend voor erkenning zagen de heren van Rolduc in de woorden van Willem II een belangrijke steunbetuiging aan hun adres. Al tijdens onderhandelde mgr. J.A. Paredis, apostolisch vicaris en later bisschop van Roermond (1840-1886), over het definitieve overdrachtscontract met het bisdom Luik. Paredis werd daarbij gesouffleerd door Peters. De Luikse bisschop mgr. C.R.A. van Bommel (1829-1852) was welwillend, de Belgische overheid minder. Voor de definitieve bezegeling was ook de goedkeuring van het ministerie van RK Eredienst nodig. Er gold nog geen volledige staatsrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid. Ook de koning zelf diende akkoord te gaan. De woorden van Willem II klonken Peters daarom als muziek in de oren. Men liet niet na deze in 1846 tijdens een audiëntie met Willem II op kasteel Vaeshartelt nog eens bevestigde uitspraak, in woord en geschrift aan te halen, niet in de laatste plaats in de richting van het ministerie van RK Eredienst.¹² De 'kwestie Rolduc' kreeg pas in 1846 definitief haar beslag. 'Je vous maintiendrai' is een gevleugelde uitspraak geworden waaraan de latere directeur W. Everts (1868-1893) zelfs een gedicht wijdde.¹³

"Afstamming van Zijn Majesteit Koning Willem de Derde van keizer Karel de Grote langs de herten van Limburg die begraven liggen te Rolduc", getekend door docent G. Slits, p. 1 en 4 (Koninklijke Verzamelingen, Den Haag). Zie p. 360-365.

Afstamming
van **Zijne** **Majesteit**
Koning
Willem den **D**erde,
van **K**eizer
Karel den **G**roote,
langs de **H**ertogen van **L**imburg,
die begraven liggen te
Rolduc.

Koningin Wilhelmina

Ook Wilhelmina deed in 1919 Rolduc alleen aan op doortocht. Ze bracht op 1 maart een tien uur durend bezoek aan Limburg om haar dankbaarheid te tonen voor de bovengenoemde Limburgse uitingen van aanhankelijkheid. Zoals beschreven maakte België in de naoorlogse beroeringen aanspraak op Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg. Onder andere het volkspetitionement maakte duidelijk dat het overgrote deel van de Limburgse bevolking bij Nederland wenste te blijven. Daarnaast stelde de Limburgse bevolking, daartoe aangemoedigd door katholieke standsorganisaties en clerus, zich door de volmondige steun aan Oranje op tegen revolutionaire elementen als Troelstra.

Toen het voorgenomen bezoek van Wilhelmina bekend werd, zocht Rolduc zelf contact via minister-president Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936), oud-commissaris van de koningin in Limburg: 'Zou Rolduc zaterdag op de hoge eer van het koninklijke bezoek mogen horen?'. Waarschijnlijk dankzij deze bemiddeling werd besloten kort halt te houden bij Rolduc. Een officieel bezoek zat er niet in.¹⁴ Tien minuten kreeg Rolduc om de vorstin met haar gevolg welkom te heten en aanhankelijkheid te betuigen. En dat deed het. Torens en poort waren behangen met oranje dundoek. Het Wilhelmus en Leve de Koningin klonk haar tegemoet. Student A. Janssen uit Roermond dichtte:

*"...Voor geen stormen wijken wij,
Want wij zullen Limburg bouwen
U en 't Vaderland getrouwe."*

Directeur A.H. Geurts (1914-1920) had meer woorden nodig voor zijn steunbetuiging aan vorstin en vaderland; daaruit:

"...onze trouw vindt haar diepsten grond en hechtsten stem in ons onwrikbaar Christelijk geloof " waardoor wij moeten erkennen "dat de Vorsten regeren bij de gratie Gods en dat wij in Uw gezag het Zijne te erkennen hebben..."¹⁵

Geurts erkende de leiding van god in de geschiedenis en daarmee het gezag van Wilhelmina. Toch klinkt uit deze woorden geen overtuigd enthousiasme. Lijkt dit niet meer een uit geloofsovertuiging voortkomende steunbetuiging voor een vorstin die niet bekend stond om haar voorliefde voor het katholieke volksdeel?¹⁶ Aan Geurts' anti-annexionistische en anti-socialistische overtuigingen hoeven we echter zeker niet te twijfelen en in die zin zal het eerbetoon aan Oranje zeker overtuigend zijn geweest.

Geheel tot verrassing van haar gastheren nam Wilhelmina zelf het initiatief om toch nog even de kerk en de crypte met het graf van haar voorva-

der te bezoeken, voordat zij onder luid gejuich en het gelui van klokken de poort uit werd gereden.

Het bezoek aan Limburg is, evenals het bezoek aan Zeeuws-Vlaanderen, gefilmd door de bekende cineast Willy Mullens. De filmbeelden zijn verwerkt in verschillende films van Haghe Film, waaronder 'Met H. M. de Koningin naar Maastricht en Haar Zegetocht door Limburg'. De film zou vanuit propagandistisch motief aangeboden zijn aan buitenlandse bioscopen om de vaderlandsliefde van de betwiste landsdelen te tonen en daadwerkelijk hebben gedraaid in bioscopen in Amerika, Engeland, Frankrijk en zelfs België.¹⁷ Of in een van deze films ook beelden van het bezoek aan Rolduc zijn opgenomen is onduidelijk, maar zeker niet uitgesloten. Het is moeilijk na te gaan. De films liggen vanwege geldgebrek waarschijnlijk te vergaan in de bulk niet gecatalogiseerde nitraatfilms in de bunkers van de stichting Beeld en Geluid in Scheveningen.¹⁸

*Koningin
Wilhelmina in
1919 op bezoek op
Rolduc (foto uit:
RAL, Archief
Derde Rolduc,
inv.nr. 1077).*

Puberprins Willem

Op uitnodiging van directeur Peters bezocht de jonge troonopvolger prins Willem van Oranje op 29 juli 1853 Rolduc onder begeleiding van zijn gouverneur Jhr. E.A.O de Casembroot.¹⁹ Prins Willem maakte onder diens leiding een studiereis door onder andere Gelderland en Limburg. Peters zag hierin een goede gelegenheid voor de prins om kennis te maken met een brede vertegenwoordiging van de Limburgse jeugd. En voor die Limburgse jeugd was het een unieke gelegenheid om kennis te maken met de troonopvolger. Peters verheugde zich bovendien op de kennismaking met een collega-pedagoog.

Uit verslagen van gouverneur De Casembroot aan vader koning Willem III blijkt de prins onhandelbaar en tegendraads geweest te zijn.²⁰ Ook bij het bezoek aan Rolduc was dat het geval. Rolducs kroniekschrijver Bernhard A. Pothast maakt er in zijn annalen melding van dat de prins bij vertrek de koets in dook zonder zijn jas aan te doen. Pas na drie vermaningen gehoorzaamde hij. De Casembroot zou bij die gelegenheid hebben geroepen: 'Willem, de jás aan!'. In het intensieve briefcontact met zijn moeder koningin Sophie beschrijft Willem zijn bezoek aan Limburg, maar rept met geen woord over Rolduc. Wel lijkt hij onder de indruk van zijn bezoek aan de mijnen.²¹

Gouverneur De Casembroot was daarentegen zeer gecharmeerd van het bezoek aan Rolduc. In een uitgebreide briefwisseling met Peters komt hij diverse malen terug op het succesvolle bezoek en de dilemma's waarvoor hij in de opvoeding van prins Willem staat. Hij bedankt Peters vooral voor zijn indrukwekkende woorden aan de prins:

'...mais l'amour et l'attachement, mais l'estime et la confiance ne se commandent pas: il faut les mériter <...> qu'on soit fils de Roi ou de roturier.'

(maar de liefde en aanhankelijkheid, maar de achting en het vertrouwen laten zich niet afdwingen : men moet ze verdienen <...> of men nu de zoon van de koning of van een burgerman is.)

Volgens De Casembroot hadden de woorden een grote en duurzame indruk achtergelaten in de geest van de prins:

*'Puisse-t-il toujours mettre en pratique cette grande vérité que vous lui faisiez entendre.'*²² (Moge hij deze grote waarheid die u hem heeft leren begrijpen, altijd in praktijk brengen)

Afgezien van de wellicht ijdele hoop die De Casembroot hier uitspreekt over het blijvende effect dat de woorden van Peters op de troonopvolger gehad zouden hebben, heeft de prins ze in ieder geval nooit als koning waar kunnen maken. Hij overleed al in 1879, voordat hij de troon had kunnen bestijgen.

Gravin van Nassau

In de periferie van koninklijke personen met wie Rolduc een band onderhield stond Henriëtte d'Oultremont de Wégimont, tweede echtgenote en weduwe van koning Willem I. Haar katholiek-Belgische afkomst waren in 1839 een belemmering geweest voor koning Willem I om direct te trouwen met deze voormalig hofdame van zijn eerste echtgenote, koningin Wilhelmina. Een groot deel van de bevolking, evenals zijn eigen kinderen, was fel gekant tegen het voorgenomen huwelijk. Nadat Willem I afstand had gedaan van de troon in 1840 trouwden Henriëtte en Willem I, of 'Jetje Dondermond' en 'koning kaaskop', zoals zij in opruiende pamfletten waren

gedoopt, in 1841 alsnog in Berlijn ten paleize van dochter Marianne en schoonzoon Albert van Pruisen. Henriëtte d'Oultremont kreeg hiervoor de vereiste dispensatie van de paus. Doordat Willem I zich sinds zijn troonsafstand koning Willem Frederik graaf van Nassau was gaan noemen, werd Henriëtte d'Oultremont gravin van Nassau.²³

Voor Rolduc schiep de katholiciteit van de gravin van Nassau natuurlijk juist een band. Het contact met de gravin kwam ook nu weer tot stand op initiatief van Rolduc. Bij zijn zoektocht naar fondsen om het nieuwe Nederlandse Rolduc in 1843 te kunnen bekostigen, schreef directeur Peters bedelbrieven naar voornamelijk katholieke families. Een daarvan was gericht aan de adellijke buurvrouw, de gravin van Nassau, die net over de Duitse grens bij Aken woonde.²⁴ Hieruit volgde vermoedelijk de langdurige relatie die ertoe leidde dat studenten van Rolduc vanaf 1856 tot aan de dood van de gravin in 1864 met regelmaat door haar ontvangen werden op het kasteel Rahe. Het slot Rahe stamde uit de vijftiende eeuw en was in de achttiende eeuw door de familie Heusch geheel uitgebouwd. In 1818 diende het als onderkomen voor de Russische tsaar Alexander tijdens het monarchencongres in Aken. De gravin van Nassau verwierf Rahe in 1843 na de dood van haar echtgenoot.²⁵ Zelf bezocht de gravin minstens tweemaal Rolduc, onder meer op 13 juni 1856, ter ere van het naamfeest van directeur A.L. Jansen (1856-1868). Bij die gelegenheid nodigde zij leerlingen en leraren van Rolduc voor het eerst uit naar Rahe.²⁶ Sedertdien bezochten leerlingen en leraren van Rolduc de gravin bijna jaarlijks op haar slot. In de tuin werden dan spelen georganiseerd, terwijl de leraren binnen genoten van een maaltijd.²⁷ G. Raetsen, provisor van Rolduc, vergezelde haar in 1859 als aalmoezenier op een reis naar Spanje.²⁸ Dat de relatie met de gravin ronduit hartelijk was, mag ook blijken uit het feit dat de gravin na terugkeer van deze reis directeur Jansen op zijn naamdag als souvenir een schilderijtje op koper stuurde, voorstellende de Moeder der Smarten. Ook was zij bereid aanbevelingsbrieven te leveren voor een reis die toekomstig directeur W. Everts met zijn vrienden Th. Ariëns en P.J.H. Cuypers voornemens was te maken naar Rome. Zij verontschuldigde zich echter voor het feit dat haar contacten er niet meer up to date waren.²⁹ In oktober 1864 stierf zij. Daarmee eindigen ook de regelmatige bezoeken van Rolduciëns aan kasteel Rahe.

De sympathieke prins Hendrik

Een tweede vertegenwoordiger van de 'koude kant' van de familie Oranje-Nassau met wie Rolduc een warme band onderhield, was prins Hendrik, echtgenoot van Wilhelmina. Eind september 1902 verbleef de prins in Hotel Kaiserbad Büchel in Aken. Hij volgde er een badkuur in verband met reumatische klachten. Kwade tongen beweerden dat hij eerder leed aan Achener-krankheit (syfilis).³⁰ Directeur R.H. Corten (1893-1909) reisde af naar Aken om de prins uit te nodigen en werd er ontvangen door diens adjudant en persoonlijk secretaris Jhr. C. van Suchtelen van de Haare.

Prins Hendrik ging in op de uitnodiging en werd op 6 oktober ontvangen op Rolduc. De prins, die wars was van protocol, had gevraagd zijn bezoek stil te houden, de ontvangst eenvoudig te laten en officiële toespraken tot het hoogst noodzakelijke te beperken.³¹ Met een gele jachtwagen, getrokken door een vierspan appelgrauwe 'trotsche trappelende Russische volbloed' schimmels, arriveerde hij op Rolduc. Het bezoek was ongedwongen. Geïnteresseerd liet hij zich rondleiden door het gebouw en liet hij zich een selectie van het kostbare bibliotheekbezit van Rolduc tonen. Hendrik moet meer genoten hebben van de informele lunch achteraf op de kamer van de directeur, in gezelschap van onder andere kamerlid en oud-leraar van Rolduc Dr. W.H. Nolens. Daarbij werden oesters met champagne, koude poularden en ganzenleverpaté gebruikt. Wilhelminabiograaf C. Fasseur schrijft over prins Hendrik dat het hem niet aan bonhomie en gevoel voor humor ontbrak en dat hij met zijn grapjes en gemoedelijke optreden mensen voor zich wist te winnen.³² Ook bij het bezoek aan Rolduc moet dat het geval zijn geweest. *Utile Dulci*, een tijdschrift geredigeerd door Rolducse leraren en vooral bedoeld ter bevordering van de kennis van vreemde talen, meldt dat prins Hendrik 'door zijn innemend en zoo echt sympathiek optreden [...] aller harten gewonnen' had.³³

Noemenswaardig is nog dat op verzoek van de prins namens leerlingen en leraren van Rolduc een huldetelegram aan koningin Wilhelmina werd gestuurd. In die tijd was de relatie tussen Hendrik en Wilhelmina nog goed. De koningin had eerder dat jaar een aanval van tyfus overleefd. Een miskraam volgde. Zij kon wel wat steun gebruiken.³⁴ Bovendien was een steunbetuiging uit het diepe zuiden een mooi vaderlands gebaar in politiek onrustige tijden. Men stond aan het begin van een 'hete winter' die uitmondde in de spoorwegstakingen van januari 1903. Het lijkt dan ook niet vreemd dat Hendrik, in tegenstelling tot de geheimhouding rond zijn komst, een beschrijving van het bezoek zelf achteraf graag verspreid wilde zien onder de pers. Hij vroeg Rolduc een verslag te schrijven en dit te verzenden naar een correspondentiebureau in 's-Gravenhage. Het resultaat was dat niet alleen katholieke bladen verslag deden. *Het Volk*, dagblad voor de Arbeiderspartij, deed kort verslag onder de kop 'Geuzenprins en paapsch gebroed'. Een titel die aanleiding gaf voor de katholieke krant *Het Centrum* om daar op haar beurt nog eens melding van te maken.³⁵

Dat het bezoek voor de betrokkenen een succes was, blijkt uit het feit dat prins Hendrik als dank een portret van zich zelf liet nazenden, een overigens niet ongewoon gebaar van erkentelijkheid in die tijd. Directeur en provisor van Rolduc zochten hem enkele dagen later nog eens op om hun dankbaarheid daarvoor uit te spreken. Nog geen jaar later stond prins Hendrik opnieuw voor de poort. Ditmaal verscheen de prins incognito en mende hij zelf het vierspan dat zijn wagen trok.³⁶ In de jaren die volgden bleven Rolduc en prins Hendrik een vriendschappelijke (beleefdheids)corre-

spondentie voeren. Zo werd behalve koningin Wilhelmina ook prins Hendrik persoonlijk gefeliciteerd met de geboorte van Juliana en werd de prins in 1907 een huldebrief gezonden voor zijn 'moedige optreden' bij de redding van schipbreukelingen bij de ondergang van de 'Berlin' bij Hoek van Holland.³⁷ Vanaf het loodsvaartuig 'De Hellevoetssluis' aanschouwde hij van nabij de reddingswerkzaamheden tijdens de storm.³⁸ Prins Hendrik stuurde op zijn beurt een felicitatietelegram bij het achtste eeuwfeest van Rolduc en een telegram van leedwezen bij het overlijden van directeur Corten in 1909.³⁹

Nog tweemaal bezocht Hendrik Rolduc. In 1915 kwam hij als voorzitter van het Rode Kruis de opvangfaciliteiten inspecteren die Rolduc ter beschikking had gesteld voor vluchtelingen. Na de oorlog reisde hij in 1919 mee in het gevolg van de koningin bij haar bezoek aan Limburg.

Opmerkelijke afwezigheid

Bij de beschrijving van bezoeken der Oranjes aan Rolduc valt op dat zij bij tenminste één voor Rolduc belangrijke gelegenheid in persoon ontbraken: het achtste eeuwfeest van Rolduc op 12 juli 1904. Een uitgebreide beschrijving van deze feestelijke herdenking van de hand van M. Schlijper is in deze bundel opgenomen. De Oranjes waren zeker persoonlijk uitgenodigd.⁴⁰ Prins Hendrik meldde zich af, hij verbleef in Schwerin-Mecklenburg, maar hij liet per telegram weten nog steeds zeer aangename herinneringen te koesteren aan zijn eerdere bezoeken aan Rolduc.⁴¹ Koningin Wilhelmina liet zich vertegenwoordigen door haar kamerheer Graaf A.O.J.E.M de Marchant d'Ansembourg, die zich in groot ornaat vanuit kasteel Amstenrade naar Rolduc begaf. Dat de vorstin zich officieel liet vertegenwoordigen, onderschrijft wel het belang dat het vorstenhuis blijkbaar ook zelf zag in de relatie met Rolduc, of liever gezegd met het prominente katholieke opleidingsinstituut. Ondanks de fysieke afwezigheid van de koningin, prijkte de koninklijke standaard daarom toch op de toren tijdens de festiviteiten.⁴²

EERBEToon EN HULDEBLIJKEN

Wie de diaria en andere informele annalen van Rolduc leest, moet het opvallen dat eerbetoon aan koning en vaderland niet beperkt bleef tot de directe bezoeken van vorstelijke lieden aan Rolduc zelf. Oranje's lief en leed werd ook op Rolduc herdacht en gevierd. De wijze waarop dat gebeurde varieerde naar tijd en gelegenheid: van een sigaar na het diner bij een gewone verjaardag van Juliana tot een waar oranje-feest met alle franje erop en eraan bij de heuglijke geboorte van Beatrix. Gebruikelijk was het in ieder geval dat bij een verjaardag van een telg van het Koninklijk Huis het diner werd onderbroken voor het staand zingen van het Wilhelmus. Dat aansluitend aan het diner in deze gevallen verlof tot roken gegeven werd tijdens de

recreatie, zal zeker bijgedragen hebben aan het enthousiasme waarmee het volkslied ten gehore werd gebracht. Behalve het Wilhelmus behoorde ‘Wien Neêrlandsch bloed’ tot het vaste repertoire, terwijl het zingen van het Limburgs volkslied ook al geen uitzondering was.⁴³ Gebruikelijk was het zenden van telegrammen naar leden van het Koninklijk Huis ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen: “Leraren en leerlingen van Rolduc feliciteren u met...” Vrijwel altijd volgde een beleefd bedankje namens. Het archief van Rolduc maakt er regelmatig melding van. In dat van het Koninklijk Huis is er nauwelijks meer een te vinden.

Eerbetoon aan het bruidspaar Wilhelmina en Hendrik

Om een voorbeeld te geven hoe het er op Rolduc aan toe ging bij een Oranje-hoogtijdag, volgt hier een korte beschrijving van de huwelijksdag van koningin Wilhelmina en prins Hendrik, 7 februari 1901 zoals weergegeven is in onder andere *Utile Dulci*.⁴⁴ ‘Het uurtje lectuur in vier moderne talen voor onze ontwikkelde jongelui’ opende zijn verslag met een dichtwerk van leraar Nederlands, A.H.M. Ruyten:⁴⁵

*“Wilhelmina! Hertog Hendrik!
Heil zij Hem, en heil zij Haar!
Heil U, Spruit van ’t fiere Oranje!
Heil U, Telg van ’t oud Germanje!
Heil het Koninklijke Paar!”*

Viering van het
huwelijk van
koningin
Wilhelmina en
prins Hendrik in
1901 (foto uit:
RAL, Archief
Derde Rolduc,
inv.nr. 1076).

Oorkonde opge-
maakt bij gelegen-
heid van koningin
Wilhelmina en
prins Hendrik in
1901 (RAL,
archieff Derde
Rolduc, inv.nr.
1076).

't Aloud Rolduc, waar 't duursaam grafsteente
Uw voorgelachte bereeft in het gebeente
Der loten van 't Hertogelyke Huis
Der sloethe Walsams, ribbers van het kruis, —
't Aloud Rolduc, het oek in touwe ruden

Waar godsbienstzin zich paart aan buergerbetog
An 't harte van de Nederlandsche jeugd. —
't Aloud Rolduc betuigt Uw hulpe en trouwe,
Oranje-Maagd, thans koninklyke Drouwe!
Der nicht U toe met feiliche jonkingsstraecht;

Het verslag maakte opgetogen melding van de landelijke vieringen en van de viering op Rolduc. De Nederlandse en Mecklenburgse vlag (voor prins Hendrik) wapperden aan 'tinne en torentrans'. Feestmuziek schalde en vreugdeschoten klonken. Onder een oranjezonnetje werd om 9 uur met de 'matinée' begonnen. De harmonie bracht luid het Wilhelmus en andere liederen ten gehore. Na een tweede ontbijt om tien uur begonnen spelen en wedstrijden die in de middag werden voortgezet. Om half twaalf werd in aanwezigheid van alle studenten en onder gezang van oud-leerlingen een herinneringseik geplant. Directeur Corten vergeleek de zojuist geplante eik met de Oranjestam die op die dag nieuw leven ging zien, waarna deze onder Gods zegen nieuwe wortels en takken zou kunnen krijgen. Op het tijdstip van de huwelijksvoltrekking in Den Haag, klonk uit de kelen van veertig priesters in 'plechtgewaad' en vierhonderd 'biddende en dankende jonge

harten' het Te Deum bij een galmend orgel en daverend geschut, terwijl geurige wierook ten hemel steeg. Een waar feestdiner volgde. De toespraak van de directeur, waarin hij onwankelbare trouw en gehechtheid uitte aan 'Koningin en Vaderland', werd beantwoord met 'stormachtig applaus en luidschetterend hoera'. Daarna trok een merkwaardige optocht voorbij met een wagen getrokken door twaalf 'kaboutermannetjes'. Uitgebeeld werd koningin Wilhelmina die gehuldigd werd door de Nederlandse maagd en Insulinde. De feestdag werd afgesloten met 'eene fantastische soirée' met een ingehuurde voorstelling van S. van Kinsbergen en Zoon en het zoveelste Wilhelmus en 'Wien Neêrlandsch bloed'.

Andere huldeblijken

Bij verschillende Oranje-gelegenheden liet Rolduc meer van zich blijken dan het sturen van een telegram. In het Koninklijk Huisarchief zijn nog verscheidene exemplaren te vinden van zogenaamde hulde-adressen en huldeblijken. Natuurlijk stond Rolduc daar niet alleen in. Zo ontving koning Willem III ter gelegenheid van zijn 25-jarig regeringsjubileum in 1874 zeker tachtig plechtige huldeblijken in de vorm van lofdichten en feestliederen uit binnen- en buitenland. Van de Rederijkerskamer W.J. van Zeggelen te Diepenheim tot de Vrijmetselaarsloge te Semarang, getuigden onderdanen op creatieve wijze van hun dankbaarheid. Maar geen daarvan kon concurreren met het hulde-adres van Rolduc: een folio boekwerk in rood fluweel, met koperbeslag en gouden opdruk.⁴⁶

Directeur H.H.J. Peters dichtte ter ere van de inhuldiging van koning Willem III (1849):

*Ook Rolducs-kroost verheft zijn teedre hand :
Ja, Vorst! Ons harte klopt en zal voor U steeds gloeijen;
En eer zal 't jeugdig bloed deez' dierbren grond besproeijen ,
Eer ontrouw zich in onzen boezem plant'.*

Bij gelegenheid van de eerstvolgende verjaardag van de nieuwe vorst stuurde Peters een huldedicht. Uit correspondentie met het kabinet van de koning blijkt dat Peters het de koning deed toekomen via de katholieke ministers J.A. Mutsaers en H. van Sonsbeek . Hij wilde er blijkbaar zeker van zijn dat de dichtregels onder 's konings aandacht kwamen.⁴⁷ Ze werden vergezeld van een brief waarin hij de vorst uitgebreid op de hoogte bracht van Rolducs omstandigheden. De rol die Willem II had gespeeld bij het voortbestaan van het Nederlandse Rolduc werd daarbij breed uitgemeten.⁴⁸

Maar eerder al, bij gelegenheid van het overlijden van Willem II (1849), werd een gedicht gekalligrafeerd, dat, hoe kan het ook anders, begon met de uitspraak waarvoor Rolduc hem zo dankbaar was: 'Je vous

maintiendrai'.⁴⁹ Kan het toeval zijn dat precies in die tijd Rolduc streed en ijverde om het voortbestaan en landelijke erkenning van zijn Normaal-school?⁵⁰ Of hadden deze blijken van trouw meer te maken met de opmaat naar herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853? Strijd daarvoor werd door de katholieken op alle fronten gevoerd.⁵¹

Gedichten van de hand van Willem Everts - in die periode student aan het grootseminarie in Roermond - ter meerdere eer en glorie van koning en vaderland, zijn waarschijnlijk niet verstuurd naar het Koninklijk Huis. Daaronder 'De Engel des tijds', opgedragen aan Willem II ter gelegenheid van het nieuwe jaar 1848:

*"Waak, Engel, o waak op dien stam van eed'le vorsten
Die sedert eeuw aan eeuwen Neêrlands scepter torschten."*⁵²

Niet alle creatieve hulde-uitingen van Rolduc zijn meer terug te vinden in het Koninklijk Huisarchief. Wellicht waren sommige in het Rolduce archief aanwezige exemplaren eigenlijk alleen bedoeld voor intern gebruik of om de dichtkunst te oefenen. In zoverre ging het bij het vervaardigen van de huldeblijken waarschijnlijk niet alleen om het brengen van hulde zelf, maar ook om voortzetting van Rolducs eigen culturele traditie, waarvan dichtkunst en het vervaardigen van fraaie huldeblijken een onderdeel vormde.

Het door Corten en Ruyten in 1902 samengestelde boek 'Rolduc in Woord en Beeld' werd verschillende malen aan koninklijke personen verstuurd of overhandigd als souvenir of als geïllustreerd visitekaartje. Zo ontving prins Hendrik een exemplaar met opdracht van het fraai uitgegeven boek bij zijn bezoek aan Rolduc in 1902.

Bijzonder waren ook het hulde-adres ter gelegenheid van het huwelijk van Wilhelmina en Hendrik in 1901 en het speciaal vervaardigde prentenboek van Rolduc ter gelegenheid van de geboorte van Juliana in 1909.⁵³ Het prentenboek bevatte foto's van buiten- en binnenzijde van Rolduc en had een prachtig gekalligrafeerd titelblad met de titel in miniaturen uitgewerkt. Het was met gouddoek bekleed en had een aanhangend groot lakzegel van Rolduc.

Het hulde-adres van 1901, samengesteld en ontworpen door ene R.A. van de Pavert, was uitgevoerd in het atelier van Dr. P. Cuypers. Het was voorzien van de handtekeningen van alle leraren en leerlingen van Rolduc. De kaft van het folioboekwerk is met goudkleurige zijde bekleed en bestaat verder uit perkamenten bladen. De eerste pagina bevat een prachtig uitgewerkte opdracht met mooie initialen, waaronder een tekening van Rolduc, alles omgeven door de wapens van onder andere de achtereenvolgende bisschoppen van Roermond, de directeuren en de stichter van Rolduc en een aantal heiligen die een rol speelden in de geschiedenis van Rolduc zoals Norbertus en Daphne. Op het tweede blad staat een gedicht waarin de band tussen Rolduc en Oranje nog eens benadrukt wordt:

“ ’t Aloud Rolduc, waar ’t duurzaam grafgesteente Uw Voorgeslacht vereert in het gebeente Der loten van ’t Hertogelijke Huis Der kloeke Walrams, Ridders van het Kruis, [...]”

’t Aloud Rolduc betuigt U hulde en trouwe, Oranje maagd, thans Koninklijke Vrouwe! Het juicht U toe U beiden in Wier macht De hope rijst voor ’t Vorstelijk nageslacht....”

Directeur Corten zat een beetje in zijn maag met het kunstwerk. Hij vond eigenlijk dat hij het persoonlijk moest gaan overhandigen aan de vorstin, maar hij had niet zoveel trek in een lange reis naar Amsterdam. Na overleg met de commissaris van de koningin, Gustave L.M.H. Ruijs de Beerenbrouck (1842-1926), besloot hij het maar rechtstreeks op te sturen naar ’t Loo.⁵⁴ Ruijs de Beerenbrouck had hem bij de particulier secretaris van de koningin al verontschuldigd voor deze onpersoonlijke overhandiging.⁵⁵

Stamboom Karel de Grote - Willem III

Veruit het meest bijzondere en spraakmakende huldeblijk was oorspronkelijk gericht aan Willem III ter gelegenheid van zijn 25-jarig regeringsjubileum in 1874. Wie nu precies met het idee gekomen was om de stamboom van de Oranjes op te stellen is niet helemaal duidelijk. Het Rolduc jaarboek 1948 vermeldt dat het de geschiedenisleraar A. Brouwers was die met het voorstel kwam een huldeblijk ter gelegenheid van het regeringsjubileum op te stellen waaruit het wetenschappelijke niveau van Rolduc zou blijken. Niet alleen wordt hier waarschijnlijk J.W. Brouwers bedoeld, leraar te Roermond en hoofdredacteur van *De Tijd*, en niet Alphons Brouwers, leraar te Rolduc. De betrokkenheid van Brouwers vindt in andere bronnen ook geen bevestiging.⁵⁶

Directeur Everts beschrijft op verschillende plaatsen hoe zijn vriend J.A. Alberdingk Thijm (1820-1889) en hij, staande bij het graf van de Limburgse hertog Walram III onder het gewelf van de Romaanse abdijkerk, wetende dat de Nederlandse Oranjes tot de afstammelingen behoorden van deze hertog, het idee kregen om de regerend vorst genealogisch terug te brengen tot Karel de Grote wiens graf een paar kilometer verder, in Aken, was gelegen.⁵⁷ Die voorstelling is iets te romantisch. Uit de briefwisseling tussen Everts en zijn vriend Thijm blijkt dat Everts het idee bij brief van 15 januari 1874 voorlegde aan Thijm met de vraag of zo’n stamboom al wel eens opgesteld was. Thijm schreef hem per kerende post dat Mr Q. de Flines een dergelijke stamboom al in 1815 had uitgegeven.⁵⁸ Dat antwoord weerhield Rolduc er niet van de stamboom verder uit te werken.

Aan de basis van het initiatief van 1874 lag eigenlijk al een eerdere afstammingsdiscussie.

Blijkens correspondentie tussen Everts en Thijm, was het G. Verzijl, leraar op Rolduc en professor aan het groot-seminarie in Roermond, die in 1858 Everts wees op de afstamming van Willem III die terugging op Walram

III, hertog van Limburg, begraven te Rolduc.⁵⁹ Opmerkelijk is dat Everts voorganger directeur Peters naar aanleiding van het verwachte bezoek van de jonge kroonprins Willem aan Rolduc in 1853 de gouverneur van Limburg een programma voorstelde waarin al melding gemaakt werd van 'de voorouderlijke graven' die prins Willem te zien zou gaan krijgen.⁶⁰ Voor Everts was het feit van afstamming in 1858 blijkbaar nieuw. In 1857 was in de *Dietsche Warande*, het culturele tijdschrift van J. Alberdingk Thijm, een artikel verschenen van de hand van Arn. Schaepkens over de hertogen van Limburg en de abdij Rolduc. Daarin stelde Schaepkens, zich daarbij baserend op het historisch werk van S.P. Ernst, dat behalve Walram III (†1226) ook andere hertogen en hertoginnen van Limburg te Rolduc begraven waren. Hij noemt de hertoginnen Judith (Jutta van Gelder, echtgenote van Walram II), en Mathilde (Machteld van Saphenberg, echtgenote van Hendrik II) alsook Hendrik II (†1167) en Hendrik III (†1212). Alleen het graf van Walram III is nu nog bekend. De overige graven waren volgens Schaepkens verloren gegaan bij aanpassingen van de kerk in de zeventiende eeuw.⁶¹ In dit artikel werd overigens geen genealogische lijn getrokken naar de Oranjes. Wel werd er in een voetnoot een beroep op de koning gedaan, om in diens hoedanigheid van hertog van Limburg en 'opvolger van zijn middeleeuwse voorgangers', een financiële bijdrage te verlenen voor de restauratie van Rolducs kerk en crypte.

H. Duurkens ondernam in 1924 een poging de oorsprong van de stamboom van Willem III te reconstrueren. Duurkens stelde dat Thijm, door zijn vriend Willem Everts inmiddels op de hoogte gebracht van de afstamming, een jaar na het verschijnen van het artikel van Schaepkens in de *Dietsche Warande* een aanvulling daarop publiceerde:

"daar Z. Maj. Willem III niet slechts een opvolger, maar een ware afstammeling is van den Limburgschen held [Walram III red.]".

Om niet met de eer te strijken, vermeldde Thijm de naam van Everts als auteur van de aanvulling. Daarbij werd een overzicht afgedrukt van de genealogie. Lezers werd gevraagd eventuele onnauwkeurigheden te melden. Vooral over de afkomst van Aleydis van Vianden in de afstammingslijst zou discussie bestaan. Daarna werden met de afstammingslijst geen verdere initiatieven genomen.⁶²

Volgt men de reconstructie van Duurkens, dan volgde Everts bij het initiatief om de stamboom op te stellen voor het regeringsjubileum van Willem III in 1874, twee lijnen. Allereerst legde Everts de afstammingslijn nog eens voor aan de broer van J. Alberdingk Thijm, prof. Paul P.M. Alberdingk Thijm (1827-1904) van de universiteit te Leuven. Daarnaast werd ten behoeve van de artistieke verzorging van het genealogische overzicht aan Thijm zelf raad gevraagd. Voor aanvullende heraldische gegevens werd tevens het advies gevraagd van de Limburgse historicus J. Habets.

De beide Thijms waren enthousiast over het 'nieuwe' initiatief van Everts. Uit Leuven schrijft Paul Alberdingk Thijm:

*"Ik vind het een zeer gelukkig denkbeeld van U [...] onzen geërbiedigen Willem te vertoonen, dat hij meer "Ahnen" heeft als hij denkt."*⁶³

In de daarop volgende correspondentie beslechtte Paul Alberdingk Thijm de eerdere discussies over de afstamming. De aanwijzingen werden volgens Duurkens overgenomen door Everts.

Joseph Alberdingk Thijm sprak in zijn reactie eveneens steun uit:

*"Welk een benijdenswaardig denkbeeld [...] den Koning dat genealogisch monumentjen aan te bieden!"*⁶⁴

In zijn brieven aan Everts volgden nauwkeurige voorstellen voor de opzet en kunstzinnige uitvoering van het 'monumentjen'. Daarbij werd ook de hulp van zwager Pierre Cuypers voorgesteld ten aanzien van de vraag hoe een aantal historische gebouwen een plaats zouden kunnen krijgen in de uitbeelding van symbolen en ornamenten.

Hoe enthousiast Joseph Alberdingk Thijm was, mag blijken uit het feit dat hij de afstamming nog eens apart publiceerde in hetzelfde jaar dat het kunstwerk van Rolduc het licht zag, maar dan in een variant waarbij hij ook de koningin in afstamming volgde tot aan Karel de Grote.⁶⁵

Kunststukje (zie afbeeldingen p. 348-349)

De uitvoering van de Rolducse stamboom tenslotte kwam op naam te staan van G. Slits, tekenleraar van Rolduc.⁶⁶ Het was niet ongebruikelijk dat Slits de decoratieve verzorging op zich nam van geschenken die de gemeenschap van Rolduc aanbood bij verschillende gelegenheden.⁶⁷ Duurkens constateert in zijn artikel dat Slits in grote lijnen het voorstel van Thijm had gevolgd en beschrijft het werk als volgt:

Over de band in kwarto formaat:

"Het geheel is gebonden in een zwaren band van rood pluche, aan de vier hoeken belegd met groote donkerpaarse steenen in glanzend metaal gevat, terwijl op de voorzijde in letters van hetzelfde metaal de hoofdtitel van den inhoud is aangebracht."

Over het eerste blad:

"...in den zijrand zijn de voornaamste voorzaten van Willem III in beeld gebracht, op de vertakkingen van een sierlijk oprijzenden boom zich verheffend boven de op marmeren zetel rustende eerbiedwaardige gestalte van den keizergekroonden Charlemagne."

Over het vierde blad:

“... waar de graven en hertogen van Limburg worden vermeld, vindt men in een medaillon, dat als middenstuk dienst doet, de crypte der Rolducse abdijkerk afgebeeld.”⁶⁸

Andere historische gebouwen werden in het album niet meer opgenomen.

Volgens de samenstellers van de ‘filiatie’ was de juistheid van de beschreven afstamming met ‘legale zekerheid’ te volgen. De schakel der geslachten waardoor de afstamming bestond, werd als volgt samengevat:

Karel de Grote - Lodewijk d’Oultremer - Karel van Frankrijk
Lotharingen - Gerberga van Lotharingen - Machteld van Leuven - Ceberga van Boulogne - Jutta van Luxemburg - Walram van Limburg Luxemburg - Walram van Valkenburg Limburg, Aleida van Vianden die gehuwd was met de gemeenschappelijke stamvader van de Oranjes, Graaf Otto van Nassau Dillenburg.

Via deze lijn zou koning Willem III afstamming van Karel de Grote zijn in de 36e graad en zou hij dus ook verwant zijn met de hertogen van Limburg.⁶⁹

Ontvangst en verzending

Hoewel men volgens Duurkens nog even twijfelde óf men, maar vooral hóe men de stamboom aan moest bieden aan Willem III, viel het stamboomalbum bij de geadresseerde in ieder geval in goede aarde. Uit een ‘horenzeggen’- verklaring van baron Æ. Mackay van Ophemert, oud vice-president van de Raad van State en tot zijn dood in 1876 geheim kamerheer van koning Willem III, was de vorst uiterst content met de stamboom. Willem III zou aan zijn zuster, prinses Sophie van Oranje-Nassau groot-hertogin van Saksen-Weimar-Eisenach, hebben gezegd de stamboom het fraaiste geschenk te vinden dat hij bij gelegenheid van zijn jubileum had ontvangen. Zo had zij aan Mackay laten weten.⁷⁰

Het succes van het cadeau, maar vooral ook de stamboom zelf, is door Rolduc nog zeer vaak aangehaald. Men liet geen gelegenheid voorbijgaan de Oranjes te herinneren aan hun gedenkwaardige afkomst en hun bijzondere band met Rolduc. Het was haast een soort lokmiddel om de Oranjes naar Rolduc te halen. De band werd ook steeds breed uitgemeten in gelegenheidspublicaties en (oranje)festiviteiten van Rolduc.

Interessant is dat de samenstellers van de stamboom er zo de nadruk op legden dat het echt ging om een betrouwbare genealogische lijn. Dat terwijl Everts zelf enkele jaren later in de ‘Almanak voor Nederlandsche katholieken’ (1898) stelde hoe voorzichtig men moest zijn met dergelijke

stambomen, omdat adellijke heren altijd graag 'officieel' gelieerd wilden zijn aan roemvolle geslachten en dus de bronnen niet altijd even betrouwbaar waren.⁷¹

Dat er ondanks de wetenschappelijke advisering toch ook op deze stamboom iets aan te merken viel, bleek wel uit het artikel van J.M. van de Venne, als archivaris verbonden aan het Rijksarchief Limburg, in Rolduc's Jaarboek 1948. Weliswaar bevestigde hij de afstamming van de Oranjes van Karel de Grote, zelfs via twee lijnen, maar hij bracht enige correcties aan op de stamboom die Corten in 'Rolduc in Woord en Beeld' had overgenomen van Everts.⁷²

Het waarom van de stamboom

Binnen het kader van dit artikel is het niet zo interessant vast te stellen of de stamboom van Everts en Thijm nu helemaal klopte. De afstamming zelf is bovendien niet heel bijzonder. Genealogisch mathematici van de Universiteit van Amsterdam hebben kort geleden zelfs uitgerekend dat de kans dat een autochtone Europeaan Karel de Grote tot zijn voorvaderen mag rekenen nagenoeg één op één is.⁷³

Veel interessanter is het gegeven dat Everts c.s. de stamboom op dat moment opstelden en aan Willem III stuurden. Waarom deden ze dat en wat bereikten ze ermee?

Allereerst moet het werk voor Willem III zeker bedoeld zijn als serieus en welgemeend eerbetoon. Het was een manier om via Willem III oprecht dankbaarheid te tonen aan de Oranjes en dan met name aan Willem II, voor zijn steun aan het derde Rolduc in de onzekere aanvangsperiode.

Ten tweede paste de stamboom in het streven van vertegenwoordigers van de katholieke elite als Thijm en bijvoorbeeld de historicus W.J.F. Nuyens om voor het katholieke volksdeel een serieus aandeel op te eisen in de vaderlandse geschiedenis. Een aandeel dat door het protestantse volksdeel nogal eens ontkend werd, omdat voor hen, in de ogen van veel katholieken, de nationale geschiedenis pas bij de Reformatie begon. Thijm was bij uitstek degene die de aandacht voor de middeleeuwen bevorderde en zo het katholieke aandeel in het culturele erfgoed mede opeiste.⁷⁴ Hij stond, aldus historicus J.A. Bornewasser, aan de wieg van de in de negentiende eeuw zo populaire neogothiek waarvan architect Pierre Cuypers de grote bouwmeester was.⁷⁵ Met de stamboom werd nog eens benadrukt dat de katholieken diepe wortels en oude papieren hadden in relatie tot de geschiedenis van Nederland en met het regerend vorstenhuis in het bijzonder. Het opstellen van de stamboom sloot aan bij een bewust gecreëerde oranjemythe, zoals K. Schutgens stelt in zijn bijdrage voor deze bundel. Primair ging het om een emancipatiestreven waarin trouw aan Oranje een middel vormde om goed vaderlandschap te bewijzen.

Maar het is niet ongerijmd aan te nemen dat ook een ander motief een rol heeft gespeeld bij het opstellen van de stamboom. In het jubileumboek *Rolduc 1843-1943* schrijft Sassen dat behalve het hulde-adres ter gelegen-

heid van het regeringsjubileum van koning Willem III ook een cantate geschreven werd door directeur Everts. De feestcantate was op muziek gezet door muzikleraar B. Pothast. De compositie had positieve reacties in verschillende bladen opgeleverd. Verheugd werd geconstateerd dat 'men ook buiten Limburg' notitie begon te nemen van 'Rolduc als cultuurcentrum'.⁷⁶ Die constatering past heel goed bij de hier boven vermelde, maar onbevestigde opmerking van Brouwers, dat hij ter gelegenheid van het regeringsjubileum een hulde-adres wenste dat het wetenschappelijk niveau van Rolduc zou tonen. Overigens blijkt uit een door Duurkens aangehaalde brief van Everts dat deze, vanwege de onzekerheid of het hulde-adres de vorst welgevallig zou zijn, zijn cantate had opgedragen aan koningin Sophie.⁷⁷ In een streven om van Rolduc een gerenommeerd instituut te maken, misschien wel hét katholieke onderwijs instituut van Nederland, vormde het eerbetoon aan de jubilerend vorst, waarin Rolduc via de hertogen van Limburg en de Oranjes rechtstreeks in verband werd gebracht met Karel de Grote, in ieder geval een visitekaartje van klasse. Met de stamboom moest iets van de keizerlijke status afstralen op Rolduc, terwijl de verbondenheid met de regerende vorsten bijna werd gecanoniseerd. Karel de Grote - Rolduc - Oranje: men kon de trits bij wijze van spreken voortaan in een adem uitspreken. Welke katholieke van stand wilde zijn zonen niet laten opvoeden door dit instituut? En wat zei dit over de oud-leerlingen die door dit Rolduc gevormd waren?

Het idee dat de stamboom zodoende wellicht ook vanuit promotioneel oogpunt werd opgesteld, wordt nog eens bevestigd als men bedenkt dat fotografische reproducties volgens Pothast naar zogenaamde 'personnes primaires du royaume' verstuurd werden.⁷⁸ Koningin Sophie ontving een eigen exemplaar in roodleren band met goudopdruk.⁷⁹ Waarschijnlijk kreeg zij het exemplaar op 21 augustus 1874 tijdens een audiëntie op Huis Ten Bosch persoonlijk aangeboden uit handen van Everts.⁸⁰

CONTEXT

Katholieken, Rolduc en Oranje

Geschiedschrijvers als L.J. Rogier en J.A. Bornewasser hebben ons geleerd dat katholieken en Oranje geen antipoden waren. Dat gold om te beginnen al voor Willem van Oranje als exponent van de zogeheten Tachtigjarige Oorlog. Zoals Rogier schrijft, '...wie deze prins van Oranje voorstelt als paladijn van het calvinisme, pleegt geweld aan de waarheid.'. Naar zijn mening was het een religievrede die Willem van Oranje als ideaal voor ogen had.⁸¹ Maar ook in de negentiende-eeuwse verhoudingen is geen sprake van een werkelijk of consequent anti-katholiek beleid van Oranjevorsten. Na de formele gelijkstelling van protestanten en katholieken in de Bataafse Republiek in 1796, trof de kerkpolitiek van koning Willem I na invoering van de monarchie in 1813 de protestantse kerken zeker zo hard

als de katholieke kerk. Willem II brak met de anti-kloosterpolitiek en verwierp het recht van placet, het gewraakte politieke goedkeuringsrecht voor benoemingen in kerkelijke ambten. Onder Willem III vond het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie plaats, terwijl zijn houding in de anti-papistische aprilbeweging niet wezenlijk anti-katholiek te noemen is. Koningin Wilhelmina tenslotte stond wel bekend als uitgesproken anti-katholiek.⁸² Zo was zij in 1918 met zeer veel tegenzin akkoord gegaan met de vorming van het eerste kabinet met een katholieke minister-president, Charles J.M. Ruijs de Beerenbrouck.⁸³ Maar ook zij beseftte dat de katholieken een niet te verwaarlozen deel van de samenleving vormde. De steun die zij in de Tweede Wereldoorlog ervoer van katholieke Engelandvaarders en het duidelijke standpunt van aartsbisschop J. de Jong tegen de Duitse bezetting, deden haar persoonlijke standpunt bovendien wijzigen. Ze realiseerde zich dat zij het katholieke volksdeel niet voldoende aandacht had geschonken en wilde dat veranderen.⁸⁴

Omgekeerd was er zoals gezegd onder katholieken in de negentiende eeuw een neiging het koningshuis te omarmen. Het paste in een trend van groeiend bewustzijn en emancipatie, zoals die door een katholieke culturele en politieke elite doelgericht werd ingezet. Of de protestanten het wilden of niet, katholieken vormden nu eenmaal althans in numeriek opzicht, een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking en de Oranjes waren ook hun wettige vorsten.⁸⁵ Hoe kon men beter die claim als medevaderlanders benadrukken dan door de liefde voor het koningshuis te uiten? Dat neemt niet weg dat daar tegen onder katholieken soms ook weerstand bestond.

Ten slotte moet niet vergeten worden dat anti-liberale sentimenten in de tweede helft van de negentiende eeuw, met name na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, een rol speelden bij de omarming van Oranje. Voor velen stond liberalisme gelijk aan opstand. Trouw aan Oranje betekende trouw aan het vaderland en was daarmee een anti-liberale houding. De anti-liberale houding werd versterkt door paus Pius IX (1846-1878). De aanvankelijk als liberaal gekenschetste paus maakte na de internationale onrust van 1848 en directe dreigingen aan zijn adres een ommezwai. Het liberalisme werd door Pius IX als 'eigentijdse dwaling' opgenomen in de *Syllabus Errorum* bij de encycliek *Quanta Cura* van 1864. Nederlandse katholieken reisden af naar Rome om hem te verdedigen als Zouaven. Een daad die door sommige Nederlandse protestanten als anti-vaderlands werd beschouwd. Immers, men nam dienst in een vreemd leger. Katholieken zagen het juist als bewijs van goed burgerschap. Bornewasser haalt het katholieke dagblad *De Tijd* aan, dat stelt: " 'de Nederlander die voor Pius IX sneuvelt, sneuvelt voor Willem III'. Beide legitieme 'Koningen' moesten immers verdedigd worden tegen revolutionair gevaar..."⁸⁶ In de twintigste eeuw werd trouw aan Oranje als uiting van goed vaderlandschap alleen nog maar sterker door wereldoorlogen en hernieuwde politieke onrust.

Band Rolduc en Oranje?

Was trouw aan Oranje voor Nederlandse katholieken in het algemeen niet vreemd, in het bijzonder gold dit zoals we gezien hebben voor Rolduc. Hier was de band met Oranje een bijzondere. De verhouding met Oranje was er allereerst een tussen burger en vorst. Om met de woorden van directeur Everts te spreken was de vorst 'Le représentant de l'autorité divine, dans l'ordre temporel' (de vertegenwoordiger van het goddelijk gezag op aarde).⁸⁷ Zelfs Wilhelmina zag zichzelf nog vrij letterlijk als goddelijk vertegenwoordiger op aarde. Die formele uitleg van de band tussen katholieke burgers en hun vorst, doet echter geen recht aan de band tussen Rolduc en Oranje die door de tijd vanuit verschillende motieven werd onderhouden.

Op de contacten met Henriëtte d'Oultremont gravin van Nassau en misschien prins Hendrik na, mag duidelijk zijn dat het niet ging om een werkelijk persoonlijke band die Rolduc had met het koningshuis. De contacten gingen vrijwel altijd uit van Rolduc, waren meestal indirect en bleven op een enkele uitzondering na formeel. Wie in het Koninklijk Huisarchief op zoek is naar bewijzen voor een persoonlijke band tussen leden van het Koninklijk Huis en directeuren of leraren van Rolduc, zal lang zoeken. Directe correspondentie is er niet of nauwelijks te vinden. Slechts de juweeltjes van eerbetoon die bij de verschillende gelegenheden werden aangeboden, zijn terug te vinden. Wie in hetzelfde archief op zoek is naar huldeblijken van andere (katholieke) onderwijsinstellingen in het land, is zoals we gezien hebben succesvoller.

In het archief van Rolduc zijn getuigenissen over de relatie tot Oranje ook niet makkelijk te vinden. Afgezien van de normale vermeldingen met betrekking tot Oranjegebeurtenissen in correspondentie en diaria, zijn persoonlijke opmerkingen over Oranje schaars. Kritiek van Everts op de koning naar aanleiding van onenigheid tussen de koning en architect P. Cuypers (zwager van Everts' vriend Thijm) is daarop een zeldzame uitzondering.⁸⁸

Maar daarmee is nog niet gezegd dat de band van Rolduc met Oranje niet bijzonder was.

Hij zou kunnen worden beschouwd als een uit de gelegenheid gegroeide (vanaf 1843), tot strategie gekozen en verheven (vanaf 1858) en vervolgens geïnstitutionaliseerde band (twintigste eeuw).

In het teken van de afscheiding van België stond Rolduc voor de opbouw van een nieuw en zelfstandig Nederlands Rolduc. Los van het motief om zo duidelijk voor Nederland en niet voor België te kiezen was het de ambitie van Rolduc, zoals Peters en zijn vriend Paredis, bisschop van Roermond, het hebben verwoord, om van het 'heerlijke' Rolduc een katholiek instituut voor geheel Nederland en aangrenzende landen te maken.⁸⁹ Zeker in het eerste decennium vanaf 1843 was de instemming van de koning daarvoor onontbeerlijk. Een goede band met het Nederlandse

koningshuis was zeer welkom en kon van doorslaggevende betekenis zijn. Het is daarom aannemelijk dat zo veel aandacht werd besteed en belang werd gehecht aan de uitspraak van Willem II in 1845 en 1846: 'Je vous Maintiendrai'. Deze uitspraak werd opgevat als bewijs dat Willem II achter Rolduc stond en ze werd gebruikt in de contacten met het ministerie van RK Eredienst, dat eigenlijk direct partij was in de onderhandelingen over bijvoorbeeld de aankoop van Rolduc door het vicariaat Limburg van het bisdom Luik en de erkenning van de Normaalschool. Bisschop Paredis en directeur Peters schroomden niet zich voor deze aangelegenheden rechtstreeks tot de vorst te wenden. De contacten werden in die zin vooral vanuit pragmatische motieven gevoed. Het directe (voort)bestaan van Rolduc als onderwijsinstelling was de inzet.

De band met Oranje was na de beginjaren van Rolduc in Nederlands staatsverband waardevol om Rolduc de gewenste status te verschaffen. Het paste in het actieve beleid van Rolduc om op goede voet te staan met lieden van hoge afkomst. Het was ook nu steeds Rolduc dat het initiatief nam voor de contacten en het waren niet alleen de Oranjes waarmee men een band onderhield. Behalve met de Oranjes droegen contacten met andere adellijke en vorstelijke lieden, zoals koning Maximiliaan II van Beieren, bij aan de naam en faam van Rolduc.⁹⁰ Dat er al eeuwenlang hertogen van Limburg in Rolduc lagen begraven, kwam daarbij uitstekend te pas en ging een steeds grotere rol spelen.

Wat opvalt is dat Rolduc in zijn contacten met de Oranjes goed gebruik maakte van zijn relaties. Zond men een huldeblijk naar de koning, wilde men een Oranje uitnodigen of benaderen, altijd werd vooraf contact opgenomen met katholieke hoogwaardigheidsbekleders in de omgeving van die betreffende Oranjes. Ze behoorden tot een katholieke elite waarmee Rolduc in verschillende perioden contact had. Ze hadden bijvoorbeeld gedoceerd op Rolduc, waren bekenden van leraren of hun kinderen zaten op Rolduc of hadden erop gezeten. Mensen als J.A. Alberdingk Thijm, W. Everts, W.H. Nolens, Ch.M.J. Ruijs de Beerenbrouck, en veel later ook R.J.E.M. van Zinnick Bergman: zij hadden allemaal een band met Rolduc en bekleedden zelf een hoge functie of behoorden tot het relatief kleine maatschappelijke en culturele netwerk van katholieke elite.⁹¹ Via hen en via hun contacten werden niet alleen de Oranjes gewonnen voor Rolduc. Ook J.R. Thorbecke en A. Kuyper, bezochten Rolduc bijvoorbeeld na bemiddeling van een bekende.⁹²

Andersom behoorde Rolduc natuurlijk zelf tot het katholieke netwerk dat zich inzette voor de katholieke zaak, voor de katholieke emancipatie en de strijd om een serieuzer aandeel in de samenleving. Dat deed Rolduc niet alleen door te zorgen voor de opleiding van jonge mensen, maar ook door zichzelf te ontwikkelen en op de kaart te zetten. De achtereenvolgende directeuren en sommige leraren behoorden tot het invloedrijke netwerk van

katholieke prominenten. Zo werd Everts zelf met goedkeuring van de pauselijk nuntius, naar voren geschoven als kandidaat voor de Tweede Kamer. Uit de briefwisselingen rond zijn kandidatuur blijkt overigens dat hiervoor enige overredingskracht nodig was.⁹³

Het lijkt allemaal een voortzetting van de eerder door Peters geformuleerde missie van Rolduc. Niet alleen wilde men leerlingen aantrekken uit heel Nederland. Het was ook Everts die in de lijn van dit streven leraren voor hun opleiding naar de universiteit in Leiden stuurde in plaats van naar de katholieke universiteiten te Leuven of Munster. Rolduc zocht voor zijn leerlingen aansluiting bij Nederlandse instituten voor hoger onderwijs en daarvoor waren docenten nodig die hen daar konden voorbereiden.⁹⁴

Eerbetoen en andere blijken van Oranjetroew lijken steeds meer onderdeel te zijn gaan uitmaken van het leven op Rolduc. Ze werden geïnstitutionaliseerd. In een tijd van katholieke emancipatie, maar ook van nationaal besef in tijden van politieke onrust en wereldoorlogen, was het Oranjehuis een bindend element en waren uitingen van aanhankelijkheid een bewijs van 'erbij horen'. Het was een middel om stelling te nemen tegen opstand, tegen liberalisme en socialisme en tegen afscheiding van Limburg. Rolduc deed daar ruimschoots aan mee. De koninklijke bezoeken vormden in die uitingen van aanhankelijkheid uitzonderlijke hoogtepunten. Daarbij moet wel bedacht worden dat die pro-Oranjehouding niet absoluut was binnen de muren van Rolduc. Het feit dat de al genoemde Tweede-Kamerkandidaat en leraar staatsinrichting H.A.G. Groenendaal verklaard voorstander was van de aansluiting van Limburg bij België, bewijst dat de politieke context niet direct vertaald mag worden naar stellingen en uitingen pro of contra Oranje.

Prinses Juliana op bezoek op Rolduc (foto uit Jaarboek Rolduc 1948).

Men kan zich afvragen of de korte duur van het docentschap van Groenendael (1918-1919) niet ook iets te maken moet hebben gehad met zijn afwijkende houding.

Rolduc maakte als zelfstandige gemeenschap daarnaast ook gewoon deel uit van Nederland en leefde in die hoedanigheid mee met vaderlandse hoogte- en dieptepunten. Dat gold zeker niet alleen voor feestelijke gelegenheden. Met koninklijk leed werd natuurlijk eveneens meegeleefd. Er werd gedicht en gebeden bij het overlijden van leden van het Koninklijk Huis en op speciaal verzoek van de bisschop voor het herstel van Wilhelmina toen zij tyfus had.⁹⁵ Prins Bernhard werd op Rolduc niet vergeten, toen hij in 1937 een zwaar auto-ongeluk overleefde, vlak voor de geboorte van zijn eerste dochter.⁹⁶ In feite sloot Rolduc aan bij initiatieven die in het land, niet alleen in de katholieke gemeenschap, genomen werden.

Opvallend is dat dit soort blijken van afhankelijkheid en oranjeactiviteiten in getal groter lijken te zijn in de eerste helft van de twintigste eeuw dan in de negentiende eeuw. Voor wat het versturen van telegrammen betreft speelt daarbij natuurlijk de verbetering van de telegrafiemogelijkheden een rol. Wellicht had ook de opkomst van de 'moderne' oranjevieringen en oranjeverenigingen, waarvan er veel nu hun 75- of honderdjarig bestaan vieren, invloed op de wijze waarop op Rolduc feest gevierd werd.

De vieringen in de gehele periode hadden op den duur wellicht ook het karakter van wat de historicus Eric Hobsbawm 'invented tradition' noemt.⁹⁷ Ze bevatten schijnbaar authentieke elementen die het nationaal- of groepsbewustzijn bevorderde, die echter in werkelijkheid niet al te ver terug gingen. Zulke tradities trachten een continuïteit tot stand te brengen tussen heden en verleden. In die zin hoefden de 'vieringstradities' van Rolduc niet oud te zijn om toch als deel van het eigen culturele erfgoed geclaimd te worden. Los van de vraag naar de authenticiteit van de tradities van Rolduc, valt te constateren dat een aantal facetten en uitingen van de vieringen, zoals de zelfgeschreven gedichten in alle talen, toneelstukken of uitbeeldingen, liederen en feestrede, in ieder geval paste in de traditie van de humaniora. De leraren van Rolduc gingen de leerlingen hierin voor.⁹⁸ Oranje was daarin slechts één thema. Naar huidige maatstaven zijn de in dit artikel aangehaalde gedichten, rede, en andere teksten nogal plechtstatig en rijk aan pathos. Maar ze waren ook bedoeld om groots en meeslepend voorgedragen te worden in een omgeving van grootse gebaren.

Nog in 1948 werd in opdracht van Rolduc een toneelstuk geschreven door J. Hey(d)endael te Amsterdam over het roemvolle geslacht van de 'Genaderijke Walram', hertog van Limburg, begraven te Rolduc en verre voorvader van de Oranjes. Het stuk werd in 1949 opgevoerd.⁹⁹ Inmiddels was toen het tijdperk van het vierde Rolduc (1946-1976) aangebroken en was een bezoek van een volgende Oranjetelg, prinses Juliana, alweer achter de rug. Het graf van haar verre voorvader Walram III werd ook bij dat bezoek uiteraard niet vergeten.

- Noten
- 1 RAL, Archief en collecties van de onderwijsinstellingen van het "derde" Rolduc (1699) 1843-1946 (1975), (voortaan: RAL, Archief Derde Rolduc), inv.nr. 1152, In Piam Memoriam Mgr. Dr. W. Everts;
 - 2 Behalve van koning Willem II moet er ook een borstbeeld van koningin Wilhelmina geweest zijn op Rolduc. Het werd herplaatst direct na de bevrijding, maar is enkele weken later om onverklaarbare redenen stukgevalen: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1081, diarium 1945, 10 februari.
 - 3 Zie bijvoorbeeld RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1079, diarium 1927, brief Commissaris der Koningin aan J.M. van de Venne, 10 juli 1927.
 - 4 R.P.W.J.M. van der Heijden, *Maastricht en de separatistische dreiging: de reacties van de inwoners van Maastricht op het Nederlands gezag en het Limburgs separatisme in de jaren 1839-1848*, doctoraalscriptie Utrecht, 1988, 58.
 - 5 Vergelijk J.H.M. Wieland, 's *Konings verschijning in het hertogdom Limburg*, in: G.W.G. van Bree red. , Van der Nyersen Upwaert Limburgse Geschied- en Oudheidkundig genootschap, Maastricht 1981, 303-312.
 - 6 R.P.W.J.M. van der Heijden, *Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België. De reactie in Nederlands-Limburg op het Belgische annexionisme van 1918-1919*, in: De Maasgouw tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde, jaargang 111, 1992 aflevering 2, 101-167, daarin 107.
 - 7 Van der Heijden, *Tijden veranderen*, 121.
 - 8 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1079, volgens een artikel uit de *Zuid-Limburger* opgenomen in het diarium 1927.
 - 9 EM. Janssen C.ss.R., *Mgr. J.A. Paredis Tweede Stichter van Rolduc 1840-1886*, in: J. Damen (red.), Rolduc 1843-1943, Kerkrade 1948, 10-42.
 - 10 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1073, B.A. Pothast, *Annales de Rolduc 1843-1898*, 20; Pothast beschrijft het bezoek uit overlevering, de annalen over 1843-1877 zijn geschreven in 1878.
 - 11 Brief Peters aan Mgr. Paredis, aangehaald in: *Jaarboek Rolduc* 1928, 11.
 - 12 Brief Peters aan min. R.K. Eredienst, 14 augustus 1855, in: *Jaarboek Rolduc* 1928, 11.
 - 13 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1152, W. Everts, *Je Maintiendrai*.
 - 14 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1077, diarium 1919.
 - 15 Verslag en citaten afkomstig uit de *Zuid-Limburger* en *De Maasbode* van 4 maart 1919.
 - 16 Vergelijk de woorden van de bisschop van Den Bosch bij bezoek Wilhelmina aan Sint Jan in 1904, C. Fasseur, *Wilhelmina De Jonge Koningin*, Meppel 1998, 486; Fasseur, *De Jonge Koningin*, 482 e.v.
 - 17 Van der Heijden, *Tijden veranderen*, 144.
 - 18 Er zijn verschillende titels van films bekend uit toenmalige recensies. In de Nederlandse Filmdatabase zijn de volgende titels opgenomen: Willy Mullens, 'Met H.M. de Koningin naar Maastricht en Haar Zegetocht door Limburg', 35 mm, 1919; Willy Mullens, 'De Zegetocht van H.M. de Koningin door Zuid-Limburg', 35 mm, 1919. Het is niet duidelijk om hoeveel films het werkelijk gaat. Het Filmmuseum zegt geen van de films in beheer te hebben. In de bunker in Scheveningen waarin RVD-materiaal beheerd wordt door de Stichting Beeld en Geluid, kan op het moment van publicatie niet nagegaan worden of een van de films zich onder haar voorraad niet geïnventariseerde nitraatfilms bevindt. In het

- Gemeente Archief Maastricht bestaat nog wel een 16mm: 60 kopie van de film 'Koningin Wilhelmina en prins Hendrik bezoeken Maastricht'.
- 19 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, brief Peters aan De Casembroot 27 juli 1853.
- 20 Den Haag, Koninklijk Huisarchief, inventaris nummer A48-III A2; voortaan KHA.
- 21 KHA, inv. nr. A46-IV A 248 en 249.
- 22 Citaten uit: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, 'Compliment de bienvenue'; RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 2, brief 31 Augustus 1853 Casembroot aan Peters.
- 23 L. Roppe, *Een omstreden huwelijk Koning Willem Frederik Graaf van Nassau en de Gravin van Nassau geboren Henriëtte d'Oultremont de Wégimont*, 4e druk, Den Haag, 1974; P.Em. Janssen C.ss.R., *Strijd rondom een Koningsvrouw. Een vorstelijk bekende van Rolduc*, in: Jaarboek Rolduc 1949, 129-133.
- 24 H.W.H. Everts, *Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters*, in: Jaarboek Rolduc 1928, 3-17 daarin 7.
- 25 Gegevens afkomstig van het kasteel Rahe, dat nu functioneert als congrescentrum.
- 26 Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943*, 51.
- 27 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1073, Pothast, Annales de Rolduc 1843-1898, 77.
- 28 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1074, Pothast, Annales de Rolduc 1843-1898, 65, 75, 77 en 98.
- 29 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1328, Gravin van Nassau aan W. Everts, 5 februari 1863.
- 30 Fasseur, *De jonge koningin*, 268.
- 31 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1076, brief Van Suchtelen aan Corten, 20 oktober 1902.
- 32 C. Fasseur, *Wilhelmina Krijgshaftig in een vormeloze jas*, 3e gewijzigde druk Amersfoort 2001, 93.
- 33 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1126, *Utile Dulci*, jaargang 9, 12 oktober 1902.
- 34 Fasseur, *De jonge koningin*, 263.
- 35 Het Volk: dagblad voor de Arbeiderspartij, 8 oktober 1902; Het Centrum, 9 oktober 1902, te vinden in: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1076, diarium 1902,.
- 36 Melding in: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1076, Limburgse Koerier 4 juli 1903, in: diarium 1903.
- 37 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 5.
- 38 J.L. Pisuisse, *De schipbreuk van de Berlin*, Amsterdam 1907.
- 39 H. van Rode, *Rolduc Schetsen en herinneringen*, Amsterdam 1916, 95; RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 7 telegram in naam van prins Hendrik bij het overlijden van directeur Corten.
- 40 Bij navraag in het KHA blijkt de brief zelf niet bewaard gebleven te zijn, de vermelding van de uitnodiging voor het achtste eeuwfeest wel.
- 41 Van Rode, *Rolduc Schetsen en herinneringen*, 95.
- 42 Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943*, 63.
- 43 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1080, diarium 1937.
- 44 Zie ook: RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 163, Programma van de feestelijkheden 7 februari 1901.
- 45 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1124, *Utile Dulci*, jaargang 7, 9 febr. 1901.
- 46 KHA, inv. nr. A45 Xg, Stukken i.v.m. het 25 jarig regeringsjubileum.
- 47 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1068 dankbrieven 20 oktober 1849, 21 mei 1850.

- 48 EM. Janssen C.ss.R., *Mgr. J.A. Paredis*, 32.
- 49 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1068, H.R. Peters, 'Inbuldiging van Willem III'.
 50 's-Hertogenbosch, Bisschoppelijk Archief, ingekomen stukken 1850, inv. nr. 318.
- 51 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, zie brief Van Vree aan Peters 27-3-1842, Peters aan Hooydonk 8-7-1850, Peters aan Zwijsen 7-7-1850, brieven Belgrado aan Paredis 24 maart 1854.
- 52 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1372, bundel mengelmoes 1843-1855.
- 53 KHA, inv. nr. A50-IIc-83, Hulde-adres huwelijk Wilhelmina-Hendrik; KHA, inv. nr. A50-VIIIe-6a, hulde-adres geboorte Juliana; RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 5, brieven Corten.
- 54 Het hulde-adres is nog te vinden in: KHA, inv. nr. A50-IIc-83, 23 juli 1901.
- 55 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 5, brieven van Ruijs de Beerenbrouck aan Corten, 19, 22 februari 1901.
- 56 *Rolduc en Oranje*, in: Jaarboek Rolduc 1948, 7-11, daarin 9. vergelijk; H.D., *De afstamming der koningin tot op Karel den Grooten*, in: Studiën Tijdschrift voor godsdienst wetenschap en letteren, 100 (1923) 409-410.
- 57 Zie W. Everts, *Hare Majesteit Koningin Wilhelmina eene achterkleindochter in den 37sten graad van Keizer Karel de Grooten*, in: Almanak voor de Nederlandse Katholieken, Amsterdam 1898, 3-10, daarin 6.
- 58 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1616, Everts aan Alberdingk Thijm 15 juni 1874;
 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1617, Alberdingk Thijm aan Everts, 16 juni 1874;
 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1283 correspondentie Thijm aan Everts.
- 59 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1616, Everts aan Thijm, 5 maart 1858.
- 60 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, brief Peters aan gouverneur Limburg, 27 juli 1853.
- 61 Arn. Schaepkens, *De abdij van Rolduc*, in: Dietsche Warande. revue Néerlandaise de l'archéologie de l'art et de littérature, Amsterdam 1857, 275-284; zie ook J.M. van de Venne, *Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote*, in: Jaarboek Rolduc 1948, 136-141.
- 62 H. Durkens, *De afstamming der koningin tot op Karel den Grooten*, in: Studiën Tijdschrift voor godsdienst wetenschap en letteren, 101 (1924) 140-149 en 208-218
- 63 Durkens, *De afstamming der koningin*, 145
- 64 Durkens, *De afstamming der koningin*, 208
- 65 J.A. Alberdingk Thijm, *Afstamming van Z.M. Willem den Derde en van H.M. Koningin Sophia uit Keizer Karel den Grooten*, Amsterdam 1874.
- 66 Het origineel van de kalligrafisch geïllustreerde genealogie is te vinden in: KHA, inv. nr. A45 Xg, 33d, 'Nota betreffende de afstamming van Z.M. Koning Willem III der Nederlanden van Keizer Karel den Grooten'
- 67 P.A.M. Geurts, *De Horstenaar Pieter Slits (1822-1883) en Gerard Slits (1829-1888), leraren te Rolduc*, in: P.A.M. Geurts e.a., *Horster Historiën II*, Horst, 1988, 227-246, 239.
- 68 Durkens, *De afstamming der koningin*, 211 e.v.
- 69 KHA, inv. nr. A45 Xg, 33d, Nota betreffende de afstamming van Z.M. Koning Willem III, 1
- 70 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1376, Nederlandse briefwisseling Mackay-Everts.
- 71 Everts, *Hare Majesteit Koningin*, 5.
- 72 Van de Venne, *Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote*.

- 73 J. Moree e.a., *Nieuw Archief voor Wiskunde*, jaargang 5 nummer 2, 2 juni 2001.
- 74 L.J. Rogier, *Alberdingk Thijm en de katholieke herleving*, in: *Terugblik en uitzicht*, Hilversum 1965, 250-274.
- 75 J.A. Bornewasser, *De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jaargang 95, 1982, 577-604, 588.
- 76 F. Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943*, 57.
- 77 Duurkens, *De afstamming der koningin*, 212
- 78 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1074, Pothast, *Annales de Rolduc 1843-1898*, 110.
- 79 Nog aanwezig in de bibliotheek van het KHA.
- 80 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 4, brief grootmeester H.M. de koningin aan W. Everts 20 augustus 1874.
- 81 L.J. Rogier, *Oranje en de katholieken*, in: *Herdenken en Herzien*, Bilthoven 1974, 182-193, 185.
- 82 Fasseur, *De Jonge Koningin*, 482 e.v.
- 83 Fasseur, *De Jonge Koningin*, 530 e.v.
- 84 L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, Leiden, 1988, 244.
- 85 Zie Michel van der Plas, *Vader Thijm, biografie van een koopman-schrijver*, Nijmegen 1995, 155 e.v.
- 86 J.A. Bornewasser, *De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland*, 594.
- 87 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1269, mapje koninklijk bezoek.
- 88 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1616, brief Everts aan Alberdingk Thijm, 14 mei 1861.
- 89 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, brief Peters aan L. v. Rosmalen, 16 september 184*; zie ook H.W.H. Everts, Peters, 10.
- 90 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, Correspondentie bezoek Maximiliaan II van Beieren.
- 91 Van Zinnick Bergman is de enige die nog niet genoemd is in dit artikel. Hij was oud-Rolducien en na de Tweede Wereldoorlog kamerheer van koningin Wilhelmina; Fasseur, *Wilhelmina krijghaftig in een vormeloze jas*, 496.
- 92 Zie bijvoorbeeld RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1, Brief P. Streng aan Peters, 5 juli 1855.
- 93 o.a. RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1264, telegram Prinzen aan Mutsaers 5 oktober 1893; AOR 1264, brief Benoît Lorenzelli aan Everts 22 oktober 1893.
- 94 Vergelijk Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943*, 50 en 55.
- 95 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1076, Schrijven Mgr. Drehmanns, 23 april 1902.
- 96 RAL, Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1080, 1937, 30 november.
- 97 E.J. Hobsbawm ,T.O. Ranger, *The invention of tradition*, Cambridge, 1983
- 98 Zie artikel Marcel van der Heijden in deze bundel.
- 99 *Jaarboek Rolduc* 1948, 28; *Jaarboek Rolduc* 1949, 63-66.

Daphne, een heilige in de maak

Het begon in oktober 1846, toen Rolduc, op een zekere dag na het Lof, bezoek kreeg van een uiterst verfijnd personage, met een zeer opmerkelijke “nez aquilin” (haviksneus), zo verwondert Pothast zich in zijn “Annales de Rolduc”.¹ De bezoeker werd begeleid door een jonger persoon, maar hulde zich in volkomen incognito. Pas toen de geheimzinnige bezoekers een week later terugkwamen, gaven ze hun identiteit prijs. Het bleken Giulio Cesare prins van Rospigliosi² en zijn zoon Francesco te zijn.³ Het toeval wilde dat prof. Bogaers, van het Seminarie van Roermond, in Rolduc aanwezig was, toen deze prins de Rospigliosi er op bezoek was. Sinds zijn studietijd in Rome sprak hij vloeiend Italiaans, en zo heeft hij waarschijnlijk de sympathie van de bezoekers kunnen winnen. Dat blijkt althans uit het vervolg van het verhaal.

Peters ab nihilo

Het gebouwencomplex van Rolduc was pas kort, namelijk op 2 mei 1843, door het bisdom Luik overgedragen aan het apostolisch vicariaat Roermond, opgericht in 1840. Maar de Luikenaren hadden Rolduc verlaten met medeneming van alle mobilia, zoals paramenten, meubels en zelfs het orgel. Bernard Pothast constateert in zijn dagboek, wanneer hij de situatie per 1 mei 1843 beschrijft, dat uit de abdijkerk ongeveer alles verdwenen is.⁴ Directeur Peters moest dus feitelijk *ab nihilo* beginnen, in een leeg gebouw, waarvan bovendien de financiering en de hoogte van de koopsom nog enkele jaren een twistpunt vormden.

Maar ondanks de onzekere tijden, vormen juist de jaren 1840 een periode waarin Rolduc een aantal tradities vestigde (bijvoorbeeld het “open internaat”, het Directeursfeest), die duurzaam zouden blijken, en de eigen

Prof. Juliaan Bogaers (foto naar een schilderij, uit: *Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 25, 1960/1961).

identiteit van het huis hebben “gemaakt”. Want men kan, naar analogie van het bekende *invention of tradition*, spreken van *making of identity*. Eén van die identiteits-bepalende gegevens moest natuurlijk een “Rolducse” heilige zijn, want de voormalige abdijkerk van Rolduc bezat geen bijzondere relikven.

Alle wegen leiden naar Rome

Julianus Egidius (Juliaan) Bogaers werd geboren te Helmond in 1807 als zoon van een linnenfabrikant.⁵ Hij wilde priester worden, echter niet via het Collegium Philosophicum van Leuven dat Willem I in 1825 verplicht had gesteld in heel zijn koninkrijk. Zoals verscheidene priesterstudenten uit zijn tijd week hij uit naar Rome: in 1827, op 20-jarige leeftijd, vertrok hij naar de Heilige Stad. De reis legde hij voor het grootste gedeelte te voet af. Hij studeerde aan het Collegium Romanum, behaalde er in 1830 het licentiaat in de filosofie en in 1831 het baccalaureaat in de theologie. In datzelfde jaar werd hij in de Sint-Jan van Lateranen tot priester gewijd, waarna hij in 1832 de terugreis naar Nederland aanvaardde. Daarna studeerde hij nog een jaar theologie aan het Bossche seminarie te Herlaar onder Sint-Michielsgestel. Na een kapelaanspost te Berlicum, benoemde de administrator van het apostolisch vicariaat van Den Bosch hem op 28 april 1834 tot kapelaan van de Sint-Servaaskerk te Maastricht, te samen met Henricus Zwijssen, de broer van de latere aartsbisschop van Utrecht. Juliaan Bogaers was dus een man die, reeds als jong kapelaan, beschikte over belangrijke netwerken. Die zouden hem in zijn latere leven, als "Romijn van studie en halve Roermondenaar",⁶ nog goed van pas komen.

Maastricht bij Den Bosch

De benoeming van de Bossche kapelaans in Maastricht heeft alles te maken met de uitzonderlijke kerkhistorische positie van de stad Maastricht tijdens de Belgische Opstand. Terwijl heel Limburg naar België overging, slaagde vestingcommandant Dibbets erin Maastricht voor Willem I te behouden. Kerkrechtelijk werd Maastricht dus een enclave van het als "Belgisch" beschouwde bisdom Luik binnen "Nederlands-getrouw" grondgebied, hetgeen aanleiding gaf tot spanningen tussen de doorgaans pro-Belgische Maastrichtse geestelijken en de Nederlandse overheid. Daarom deelde paus Gregorius XVI op 11 december 1833 de stad Maastricht in bij het vicariaat-generaal van Den Bosch, onder mgr. H. den Dubbelden. Zo werd het klimaat rustiger, en in 1836 werd een priester uit het Bossche, de 47-jarige Paulus Antonius van Baer, pastoor van Waalwijk, benoemd tot deken van de Sint-Servaas, ter vervanging van de oude versleten deken en pastoor-commissaris H.L. Partouns,⁷ toen deze per 1 januari 1836 eindelijk ontslag nam. Als gebaar van verzoening kon toen bijvoorbeeld ook de overdracht van de Onze Lieve Vrouwekerk, waarvan al eerder sprake was geweest, weer op de agenda komen. De Onze Lieve Vrouw was namelijk sinds de Franse tijd nog altijd paardestal en militaire smederij, en werd inderdaad in 1837 verkocht aan de parochie. Het bestaan van Maastricht als Bossche enclave liep ten einde in 1840, toen paus Gregorius XVI, bij breve van 2 juni 1840, een apostolisch vicariaat oprichtte op het grondge-

bied van het hertogdom Limburg, waarvan J. Paredis, pastoor-deken van Roermond, tot *vicarius apostolicus* benoemd werd.

In 1841 richtte Paredis in Roermond een seminarie op, waar hij Bogaers benoemde tot professor voor dogmatiek.⁸ Deze bleef daar tien jaar werkzaam. Even was hij "episcopabilis", toen hij in 1847 gepolst werd om apostolisch vicaris van Nederlands Oost-Indië (Indonesië) te worden, maar hij slaagde erin voor deze functie P.M. Vrancken, deken van Sittard, naar voren te schuiven. Vrancken werd het. In 1848 bedankte Bogaers voor de functie van deken van Sittard die hem werd aangeboden. In het voorjaar van 1852 verliet hij het vicariaat Roermond, toen hij werd "ingeroepen door mgr. Zwijsen, vicaris apostolicus van het vicariaat 's-Hertogenbosch, en benoemd als pastoor te Groot-Linden, Noord Brabant". Als professor werd hij per 27 maart 1852 opgevolgd door Petrus Franciscus Hubert Canoy.⁹ Later werd Bogaers nog deken van Cuijk, waar hij in 1882 overleed.

Een kistje met beenderen en bloed

Begin augustus 1847 was prof. Bogaers naar Rome gegaan, volgens de "*Annales*" van Pothast voor een pelgrimage, maar in werkelijkheid om de doctorstitel in de theologie in ontvangst te nemen. Dat gebeurde in september aan het Collegium Theologicum. In Rome ging hij ook op audiëntie bij paus Pius IX, en werd hij ontvangen door graaf A. van Liedekerke de Beaufort, Nederlands ambassadeur.¹⁰ Daarnaast ging hij in Rome op bezoek bij de prins de Rospigliosi, en toen Rolduc ter sprake kwam, vroeg de prins hem waar hij Rolduc een plezier mee kon doen. Bogaers antwoordde dat een belangrijke relik de mooiste herinnering zou zijn aan Rospigliosi's bezoek. De prins beloofde eraan te denken. Enkele dagen later kwam hij op bezoek bij Bogaers, en bood hem een houten kistje aan met de beenderen en een flesje met bloed van de Heilige Daphne. De prins had deze relieken verkregen op speciale aanbeveling van paus Pius IX. Volgens het reliekattest waren ze op 5 januari van datzelfde jaar opgegraven in de catacomben van Pretextatus en op verzoek van de paus geschonken aan de prins de Rospigliosi, "om door hem gezonden te worden naar Limburg, en aldaar in een kerk van vrome priesters geplaatst te worden", aldus het reliekattest van 20 september 1847.¹¹ Nog dezelfde dag schrijft Bogaers enthousiast aan zijn collega's van Rolduc dat hij het volledige corpus sanctum van de H. Daphne had ontvangen. "Ik zal zeker veel last hebben", zo schrijft hij, "om dat afzonderlyk koffertje met myne andere bagage 400 uren ver meê te sleuren: dan ik zal dit doen voor Rolduc".¹²

Overigens is het de vraag of deze voorstelling van zaken wel juist is. Want reeds bij de prijsuitreiking op 17 augustus 1847, zo vernemen we van de insider Pothast, werd "La Fête de Daphné" opgevoerd, met tekst van Lom, en muziek van B.A.P. (daarmee bedoelt B.A. Pothast zichzelf), met medewerking van Charles Beltjens, sopraan, dhr. Ariëns, tenor, en dhr. Beunen, bas. Dhr. Hennen, uit Heerlen, speelde een briljante vioolsolo, en

dhr. Hanöver, klarinet.¹³ Dit betekent dat men in Rolduc toen al wist dat men de relieken van de H. Daphne zou krijgen.

De adventus van de H. Daphne

Op zijn terugreis uit Rome bracht professor Bogaers de heilige resten van Daphne over naar Rolduc, waar hij aankwam op 23 oktober. Mgr. Paredis reisde voor de gelegenheid hoogstpersoonlijk naar Rolduc en nam de relieken in ontvangst. De volgende dag, op zondag 24 oktober 1847, verzamelden zich de gelovigen uit alle parochies in de omgeving om, onder het zingen van de hymne *Veni sponsa Christi*,¹⁴ de relieken te begeleiden van de parochiekerk van Kerkrade naar de abdijkerk van Rolduc. De relieken werden gedragen door vier professoren, in dalmatiek gekleed. Op een vaandel was de tekst geplaatst uit Ecclesiasticus 50,8, waarvan kapelaan Joors, van Susteren,¹⁵ had opgemerkt dat het, gelezen als chronogram, precies het jaartal 1847 vormde, hetgeen hij Pothast, bij diens retraite in Roermond voor het subdiaconaat, had ingefluisterd:

QVASI ARCVS REFVLGENS INTER NEBVLAS GLORIÆ,
ET QVASI FLOS ROSARVM IN DIEBVS VERNIS (= 1847).

‘Zoals de regenboog schittert tussen de glanzende wolken,
en zoals bloeiende rozen in de dagen van de lente’.

De toeloop in de kerk was zodanig dat de geestelijken nauwelijks het priesterkoor konden bereiken. De bisschop las hardop de authentieke stukken, verbrak het zegel, maakte de kist open, en toonde één van de beenderen en het flesje met bloed. Het volk herhaalde tot drie keer toe: “Heilige Daphne, bid voor ons”. Professor A. Jansen hield daarna een preek op het thema “*Custodit Dominus ossa justorum, et unum ex his non conteretur*” (De Heer bewaart de beenderen van de rechtvaardigen, en geen ervan zal worden gebroken).¹⁶ Maar het volk in de kerk was zo rumoerig, dat er van de toespraak vrijwel niets te verstaan was. Aldus de insider Pothast, die deze plechtigheid in zijn *Annales* in geuren en kleuren beschrijft. De dag werd afgesloten met een Te Deum.¹⁷ De beschrijving van de plechtigheid verscheen in het Frans in het in Luik uitgegeven *Journal historique et littéraire*, dat niet alleen in België, maar ook daarbuiten grote invloed uitoefende en waarin Bogaers af en toe artikelen publiceerde.

De relieken werden daarna van 24 tot 31 oktober ter verering door de gelovigen uitgesteld en gedeponeed op het altaar van de H. Anna in de kleine sacristie.

Het heeft overigens niet veel gescheeld of het corpus van Daphne was niet naar Rolduc, maar naar Tilburg gegaan. De Liefdezusters van Tilburg,

een congregatie gesticht door mgr. Zwijsen, de latere bisschop van Den Bosch, waren namelijk ook in deze relieken geïnteresseerd. Bogaers schrijft er op 30 oktober 1847 aan mgr. Zwijsen, toen nog coadjutor van Den Bosch, het volgende over:

*“Wat het H. Ligchaem aangaat van de H. Daphne, hetwelk ik heb mee-gebracht, er is geene mogelijkheid geweest om het aan Tilburg te doen afstaan; bij Mgr. Paredis zoude het nog wel gelukt hebben, doch de heeren van Rolduc wilden er niet naar luisteren. Op het authentique instrument bevond zich ook, dat het den Prins Rospigliosi was gegeven om hetzelfde aan de kerk van Rolduc in Limburg ter openbare veneratie te schenken. Vorige zaterdag heb ik het ligchaam met Mgr. er naar toe gebracht en ik heb de volste voldoening voor de moeite, die ik er mede gehad heb. Zij hadden niet meer geestdrift en belangstelling kunnen aan den dag leggen; niet alleen geheel het seminarie, maar meer dan 5000 menschen van Kerkrade en omliggende dorpen zijn in processie een half uur ver de H. overblijfselen komen halen; Mgr. sloot den stoet in bisschoppelijk gewaad, geheel het dorp was versierd etc. etc. Overigens kan het moederhuis te Tilburg verzekerd zijn, dat zij een H. ligchaam zullen hebben van een maagd en martelaresse en het staat nu reeds gedeponeerd; de vraag zal maar zijn, hoe men het kan overbrengen. Dezer dagen zal ik nog naar Rome schrijven; ik denk dat Roelofs het best in staat is om eene gelegenheid te vinden. Het ware mij ook onmogelijk geweest twee lichamen mee te voeren en dat voor Rolduc kon of durfde ik niet weigeren”.*¹⁸

Op dezelfde dag, 30 oktober 1847, verscheen in het *Journal du Limbourg* een artikel, waarin vermeld werd dat prof. Bogaers terug was uit Rome, op audiëntie geweest was bij de Paus, ontvangen was door de kardinalen Franzoni en Mezzofanti en bij de prins De Rospigliosi, en zijn dissertatie voor doctor in de theologie verdedigd had, waarbij als opponens pater Perrone aanwezig zou zijn geweest.¹⁹ Bogaers was niet zo tevreden met het bericht. Er stonden namelijk een aantal onjuistheden in, en, zo schrijft hij aan Zwijsen: “Ik ben met zulke berichten niet gediend, vooral wanneer zij onjuist zijn, ik geloof het komt van Peeters uit Rolduc...”²⁰ Opmerkelijk is - als het vermoeden van Bogaers waar is - dat directeur Peeters dus wel de PR van Rolduc verzorgde, maar dat er in het bericht met geen woord gerept wordt over de relieken van de H. Daphne.

Vondst in de catacomben

Maar wie was en is nu eigenlijk de heilige Daphne, wier corpus sanctum naar Rolduc was overgebracht? In ieder geval een heilige waarover tot in de negentiende eeuw in het geheel niets bekend was. Ze kwam niet voor in enig Martyrologium, ze was onbekend in de *Acta Sanctorum* of in andere naslagwerken. Maar ook in onze dagen is er niets over haar bekend. Eén van de rondleiders van Rolduc, Erich Erwin Peters, die er een brief over

schreef naar het Historisch Archief van het Vaticaan Museum, kreeg als enig antwoord te horen dat er over de H. Daphne niets bekend is.²¹ Een brief naar de Bollandisten in Brussel leverde eveneens een negatief antwoord op. Hoogstens zou zij één van de vele “martyres catacombaires” (catacomben-martelaressen) zijn, waarvan Rome de relieken rijkelijk over geheel Europa heeft verspreid.²²

Daphne is immers pas sinds 1847 bekend. In de jaren 1840 vonden in Rome namelijk de eerste meer systematische en wetenschappelijke opgravingen in de catacomben plaats, onder leiding van J.B. de Rossi²³ en de jezuïetenpater Joseph Marchi.²⁴ Zij werkten zo innig samen, dat ze in Rome “I due inseparabili” (de twee onafscheidlijken) werden genoemd.²⁵ In de jaren 1840 vonden opgravingen plaats in de catacomben van Pretextatus aan de Via Appia in Rome, en volgens het reliekatteest van 20 september 1847 werd het corpus van de H. Daphne daar op 5 januari 1847 opgegraven. De naam van de heilige was in het Grieks geschreven op een marmeren grafsteen, en bij het lichaam bevond zich een vaasje met haar bloed. Bij die opgravingen werden veel Griekse inscripties op stenen aangetroffen, naar een typologie van vóór het midden van de derde eeuw, zodat de relieken van de H. Daphne, gezien de archeologische context van de vondst, gedateerd zouden kunnen worden in de eerste helft van de derde eeuw.²⁶ Over de betreffende steen is nooit iets gepubliceerd, zodat ook de inscriptie niet geverifieerd kon worden. De naam Daphne (Δαφνη) is Grieks en betekent “laurier”. De naam vormt dus een equivalent van de Latijnse naam Laura. Inmiddels is aangetoond dat de kleine flessen, zoals bij Daphne aangetroffen, geen bloed van heiligen bevatten, maar reukproducten tegen de zware lucht in de catacomben. Zo is ook Daphne aangezien als martelares, omdat men in de buurt van haar graf een parfumsflesje vond. Er bestaan veel van dergelijke gevallen.²⁷ Men moet dan ook betreuren dat de vondst van 5 januari 1847 wetenschappelijk onvoldoende gedocumenteerd is.

Erkenning van een heilige

Uiteraard gaf mgr. Paredis toestemming het gebeente van Daphne officieel te vereren. Op 7 februari 1848 werd de reliekenkist, met speciale toestemming van de bisschop, geopend door directeur Peters van Rolduc, deken Quodbach van Kerkrade en dhr. Dupont, pastoor van Herzogenrath. Dezelfde dag werden de relieken weer opgeborgen, gewikkeld in een groene strik, en verzegeld met het zegel van de oude abdij Kloosterrade.

Toch begon in Rolduc de twijfel over de authenticiteit van de relieken te knagen, en kreeg men behoefte aan meer wetenschappelijke zekerheid. In 1854 vroeg Lambert van de Winkel, oud-leerling van Rolduc en student in Rome,²⁸ audiëntie aan bij prins de Rospigliosi. Na de gebruikelijke dankbetuigingen, vertelde hij hem hoe hij tijdens zijn zes jaren studie in Rolduc veel gebeden heeft, en gezien had dat vele van zijn medeleerlingen hadden gebeden bij de heilige relieken. Maar hij sprak ook over de twijfels die in Rolduc

gerezen waren over de H. Daphne en vroeg De Rospigliosi naar de authentieke stukken die bij de relieken hoorden. De Rospigliosi zou een en ander natrekken. En inderdaad, de dagen daarna kreeg Van de Winkel enkele malen bezoek van de *maestro di casa* van Rospigliosi, met vragen om nadere preciseringen. Of er ooit nadere informatie is gekomen, blijkt niet uit de stukken. Maar ging het niet veeleer om de toestemming tot openbare vereering? Van de Winkel dacht snel van de Ritencongregatie toestemming te verkrijgen tot openbare vereering van de relieken. Om het officie te mogen bidden en de mis te mogen celebreren ter ere van een heilige was namelijk, op aanvraag van de plaatselijke bisschop, toestemming van de H. Vader nodig.

Eveneens in 1854 vroeg directeur Peters aan pater Valerius Ballay OSB, uit Straatsburg, een hymne te componeren ter ere van de H. Daphne. Deze antwoordde op 16 september 1854 dat zijn probleem, naast (het toen al spreekwoordelijke!...) gebrek aan tijd, vooral gelegen was in het weinige dat over de deugden van Daphne bekend was. De twee hymnes die hij Peters toestuurde, *Arduis functam*²⁹ en *Non indecoris*,³⁰ waren dan ook, zo schrijft hij eerlijk en oprecht in zijn brief, samengesteld uit algemeenheden (*ex locis, ut aiunt, communibus*).

1.

Arduis functam, pia Virgo, pœnis,
Te decet festo celebrare cantu,
Et tuis dudum meritis triumphis
Pendere laudes.

U, vrome maagd, die hevige pijnen doorstaan heeft,
u moet men met een feestelijk lied eren,
en nu, na zo lange tijd, de door uw overwinning verdiende
lof toezingen.

Prima cœlestem tua vota Sponsum
Arserant, ignes alios perosa;
Nec iuvat posthac initos amoris
Rumpere nexus.

Uw eerste vurige verlangens waren voor de Hemelse Bruidegom
opgelaaid, want andere vuren haatte gij;
en het behaagde u niet om naderhand de eenmaal aangegane
liefdesband te verbreken.

Imminet ferro, crucibusque tortor;
It dolor sævus teneros per artus:
Tu cruces, enses animæ virilis
Prodiga temnis.

De folteraar dreigt met ijzer en met kwellingen;
een wrede pijn gaat door uw tengere ledematen:
gij minacht de kwellingen, de zwaarden,
door een overloed aan mannelijke moed.

Nempe te Christus pugilem supernis
Sedibus spectans recreat, novasque
Suppetens vires animo, doloris
Temperat æstum.

Want Christus die u vanaf Zijn hoge troon
ziet strijden, verkwikt u en, nieuwe krachten
gevend aan uw ziel, matigt hij
het vuur van de pijn.

Patriæ iam nunc melioris hospes,
Fulgidam lauro redimita frontem,
Virgo mensuram pariterque Martyr
Nominis implēs.

Want nu zijt gij te gast in een beter vaderland,
het schitterend voorhoofd getooid met een lauwerkrans,
als Maagd en tegelijk Martelares vervult gij
de waardigheid van uw naam.³¹

Qua vales in nos pietate, posce,
Sin minus fuso liceat cruore,
Te fide saltem, scelerisque pura
Mente sequamur.

Vraag door uw vroomheid, waarmee gij voor ons uw invloed doet gelden,
dat wij u, zo al niet door het vergieten van bloed,
dan toch tenminste door het geloof, met een van zonden reine
geest, mogen navolgen.

Summas æterno sit honos Parenti,
Nec minor Nato, pariterque Sancto
Flamine, imbelles duce quo puellæ
Funera vincunt.

De hoogste eer zij de Eeuwige Vader,
en niet minder aan de Zoon, en evenzeer aan de Heilige
Geest, onder Wiens leiding weerloze meisjes
de dood overwinnen.

2.
Non indecoris, Virgo, quieveras
Diu latebris condita Martyrum,
Atrocibus diri tyranni
Supplicii melius superstes.

Niet zonder waardigheid, Maagd, had gij
lange tijd gerust, verscholen in de bergplaats van de martelaren,
de vreselijke pijnigingen van een wrede tyran
tot meerdere eer overlevend.

Tu post agones angelicis choris
Clarisque Divûm cœtibus inseri
Felix fuisti, sempiternum
Lætitiæ bibitura fontem.

Na uw doodstrijd kende gij het geluk bij de engelenkoren
en de roemruchte scharen der Heiligen
ingelijfd te worden, om uit de eeuwige
bron van de vreugde te drinken.

Ast hic relictum corpus, hiantibus
Plagis decorum, Roma piâ manû
Ovansque sanctorum verendis
Composuit tumulis suorum.

Maar het hier achtergelaten lichaam, door gapende
wonden gesierd, heeft Rome met vrome hand
en met gejubel in de eerbiedwaardige graven
van zijn heiligen bijgezet.

Nunc Roremundi Te populus tenet
[Rollduciensis Te modo plebs tenet]
Tuasque multis thuris odoribus,
Gemmis et auro cariores
Exuvias colit, osculisque.

Nu bewaart u het volk van Roermond,
[Nu bewaart u het volk van Rolduc],
en met veel geuren van wierook,
met edelstenen en goud vereert het uw dierbare overschot
en overlaadt het met kussen.

Si te labores, quos patimur, movent,
Durique tristes exilii moræ:
Fac nos Deus Te deprecante
Participes faciat salutis.

Als de noden die wij doorstaan, u roeren,
en de droeve duur van onze harde ballingschap:
maak dat God ons op uw voorspraak
tot deelgenoten maakt van het heil.

Te Summe rerum Conditor omnium;
Te Nate, prolem Virginis inclytæ,
Sanctumque Flamen, totus orbis
Tempore pronus adoret omni.

Moge U, Hoogste Schepper van alles,
U, Zoon, Kind van de edele Maagd,
en U, Heilige Geest, heel de wereld
te allen tijde in nederigheid aanbidden.

De lecties voor het getijdengebed schreef directeur Peters zelf. Ze zijn geheel samengesteld uit algemene beschouwingen over de vervolgingen in de eerste drie eeuwen van de kerkgeschiedenis.

Op 4 maart 1858 werd door directeur A. Janssen bij de Ritencongregatie aangevraagd het feest van Daphne ieder jaar te mogen vieren op 23 oktober. Bij indult van 21 april 1858 werd zulks toegestaan met gebruikmaking van het officie en, voor de plechtige gezongen mis, van het gemeenschappelijke van een martelaar.

Daarmee was, ruim tien jaar na de adventus van de H. Daphne, voor Rolduc het eerste doel bereikt: de officiële erkenning van de cultus van Daphne.

Een grote heilige, maar intra muros

De devotie nam echter geen grote vlucht. Op zondag 15 november 1891 opende directeur Everts, met toestemming van bisschop Boermans, de "kartonnen doos",³² waarin de relieken van de H. Daphne berustten, en herplaatste ze in een nieuwe reliekhouders, van binnen van hout, het buitenwerk van verguld koper. De reliekhouders, op 6 november te Rolduc aangekomen, ontworpen door Pierre Cuypers, en vervaardigd in het atelier van Schreyer in Aken, kostte naar opgave van Pothast 1.400 mark, plus 20 mark invoerrechten. Het was het geschenk van de professoren en de leerlingen van Rolduc aan de jubilerende directeur en aan de robijnen, in 1851 gewijde priester, Everts.³³ Op de reliekhouders werd een tekst met chronogram aangebracht:

CHRISTO CUI DAPHNE PLACUISTI FUNERE VICTO
CLARA, TUA PLACENT RODA PRECE USQUE PIA

'Aan Christus, aan wie gij, roemrijke Daphne, hebt behaagd door het overwinnen van de dood,
moge Rolduc door uw vrome gebed welgevallig zijn'.

Het chronogram geeft het jaartal 1891.

Bij gelegenheid van de plaatsing in de nieuwe reliekhouders werden vier partikels afgebroken van het gebeente van Daphne. Het feit dat de reliekatteften dienaangaande, gedateerd 19 februari 1892, nog immer in het archief van het Derde Rolduc berusten, toont aan dat er klaarblijkelijk geen vraag naar geweest is.³⁴ Ze vormen het in de archivistiek klassieke voorbeeld van door een archiefvormende instantie opgemaakte stukken, die echter nooit geëxpedieerd zijn en dan in het archief van de ontvangende instantie zouden moeten blijven berusten, maar in het archief van de eerstgenoemde zijn gebleven.

Toen kanunnik Matthias Goebbels van 1895 tot 1902 de muur- en gewelfschilderingen van de abdijkerk vervaardigde,³⁵ schilderde hij op de absis-calotte van de noordelijke concha van het priesterkoor de Boodschap aan Maria door de engel Gabriël, het historisch patrocinium van de abdijkerk, en links (gezien vanuit de toeschouwer) de heiligen Lucia en Daphne,

Schildering van de H. Daphne in de linker absis van het koor van de abdijkerk van Rolduc (foto 1984 uit een album in de fotocollectie van Rolduc).

Lucia vanwege de oude tot in de dertiende eeuw teruggaande bedevaart,³⁶ en Daphne vanwege de aanwezigheid van haar corpus sanctum in de abdijkerk. Rechts schilderde hij de heiligen Bernardus van Clairvaux, die in de abdij Kloosterrade de Tweede Kruistocht gepreekt zou hebben, en Servatius, de oudste geloofsverkondiger in de regio. Daphne kreeg dus de iconografische ereplaats, aan de rechterhand van Maria.

In het gebedenboekje *L'élève chrétien*, uitgegeven door directeur Corten, werd bij de gebeden tot de heiligen die Rolduc hebben opgeluisterd, een Franstalig gebed opgenomen tot de H. Daphne.³⁷ De Nederlandstalige versie staat in het tweetalige *Recueil de Prières journalières à l'usage du Séminaire de Rolduc*.³⁸

O noble et courageuse sainte Daphné, dont le sang et les ossements précieux, par une disposition miséricordieuse de la divine Providence, ont été commis à la garde de notre église, priez pour nous, afin que, à votre exemple, nous professions toujours, de bouche et de cœur, cette foi sainte, pour laquelle vous n'avez pas craint de subir les tourments du martyre.

O H. Daphne, edele en moedige martelares, wier bloed en kostbaar gebeente, door eene genadige beschikking der Goddelijke voorzienigheid aan de hoede van ons heiligdom zijn toevertrouwd, bid voor ons, opdat wij, naar uw voorbeeld, altoos met hart en mond het heilig geloof belijden, waarvoor gij kloekmoedig de foltering van der martelie hebt willen verduren.

In 1897 werd de cultus van de H. Daphne zo mogelijk nog meer luister bijgezet. In dat jaar vierde Rolduc namelijk, tegelijk met het 25-jarig bestaan van de HBS, de 50e verjaardag van de overbrenging van het corpus van de H. Daphne.³⁹ De pontificale hoogmis op die dag werd gecelebreerd door mgr. Henricus van de Wetering, aartsbisschop van Utrecht. Paus Leo XIII gaf toestemming om op 12 juli 1897, dag van de prijsuitreiking en van deze feestelijke herdenking, een plechtige mis van de H. Daphne te celebreren, met Gloria en Credo, en verleende een jaarlijkse volle aflaat op 23 oktober en een dagelijkse aflaat van 300 dagen, te verdienen door allen die met een berouwvol en godvruchtig hart bij de relik van de H. Daphne zouden bidden.⁴⁰

Volgens het Kustersboek van Rolduc van 1937 werd daags vóór 23 oktober, feest van de H. Daphne, het hoofdaltaar klaargemaakt. Het schrijn van de H. Daphne werd met bloemen versierd. Onmiddellijk na het ochtendgebed vond de gezongen Hoogmis plaats, met acht acolieten, rode paramenten en zilveren wierooksvaten. Men las de mis *Me expectaverunt*, met Gloria en Credo. Bij het Lof droeg de celebrant een witte koorkap en werd hij geassisteerd door zes acolieten. Gedurende het octaaf bleef de versiering staan, terwijl alle kaarsen brandden op zondag en onder het Lof.⁴¹

In 1938 werd bij het avondgebed ter ere van de H. Daphne een Onze Vader en een Weesgegroot gebeden, gevolgd door de aanroeping: "Heilige Daphne, bid voor ons".⁴²

Op grond van dit alles kan men concluderen dat het instituut Rolduc er in de negentiende eeuw en in het begin van de twintigste eeuw al het nodige aan heeft gedaan om de bekendheid van en de devotie tot de H. Daphne te doen erkennen en te bevorderen.

Graadmeters van devotie

Toch is de devotie nauwelijks populair geworden. Graadmeters bij historisch onderzoek naar religieuze devoties zijn onder andere vermeldingen in gebedenboeken, liturgische tradities, bedevaarten, devoties, devotieprentjes, realisaties van kerkelijke kunst, patrocina van kerken en kapellen, of voornaamgeving aan dopelingen. Onze conclusie zal zijn dat, ondanks de duidelijke stimulering vanuit Rolduc, de devotie tot de H. Daphne nooit echt populair is geworden, en feitelijk beperkt is gebleven binnen de muren van Rolduc.

Zo is, ondanks de hartekreet van de schrijver van het verslag van de overbrenging van de relieken in de *Journal littéraire et historique* van 1847, die Daphne als doopnaam al gegeven zag worden aan menige dopelinge,⁴³ de voornaam Daphne nooit echt populair geworden. Voornaamgeving aan dopelingen is een uitstekende graadmeter voor de populariteit van de cultus van een heilige. De enige ons bekende persoon in Zuid-Limburg die de naam Daphne heeft gedragen - en dan nog als tweede naam -, was Maria Daphne Victoria Keuller, die op 19 april 1921 op 35-jarige leeftijd trouwde met Paul Robert Otten. Zij was de dochter van Lodewijk Augustinus Julius Keuller, civiel ingenieur. Deze had goede banden met Rolduc; hij was onder

andere betrokken bij de restauratie van de abdijkerk.⁴⁴ *Ceci explique cela...* Het karige succes van de voornaam Daphne staat bijvoorbeeld in schril contrast met het verpletterende succes van de voornaam Alfons, die vóór de jaren 1840 in Limburg totaal onbekend was, maar “gepropageerd” werd door de Redemptoristen sinds hun vestiging in 1836 in Wittem.⁴⁵ Sindsdien kent de voornaam Alfons (Alphons, Fons, Funs) ontegenzeggelijk succes. Het is zeer opmerkelijk dat een parallel geval van “promotie van een heilige” in dezelfde regio door een andere religieuze instelling wél een groot succes kende, maar dat Rolduc, met de “promotie” van Daphne, dat niet gelukt is.

Devotie heeft Daphne dus slechts mogen kennen binnen de muren van Rolduc, en dan nog voornamelijk in de negentiende-eeuwse bloeiperiode. Lyrisch (té lyrisch?) is directeur Corten dan ook in 1903 in *Rolduc in woord en beeld* over de H. Daphne:

*“Wie der talrijke leerlingen, die te Rolduc hunne opvoeding genoten hebben, herinnert zich niet met levendige belangstelling den naam der heilige Martelares, wier heilig gebeente in zijn geheel, zooals dit in de catacomben van Praetextatus gevonden werd, door Gods liefdevolle voorzienigheid naar Rolduc werd overgebracht? Wie hunner heeft de heilige Daphne, in zijn nood naar ziel of lichaam, niet met onbegrensd vertrouwen aangeroepen en denkt niet met dankbaarheid terug aan de persoonlijke, door hare machtige voorspraak verkregen gunsten en genaden? En de Inrichting zelve, hoe vaak verheugde zij zich niet in de zichtbare bescherming der Heilige bij dreigende gevaren en mocht zij het danklied aanheffen Haar ter eere, wier machtige hand alle onheil afwendde, alle zegeningen over het Haar toevertrouwde gesticht deed nederdalen?”*⁴⁶

Zo zal ook de devotie tot de H. Marcoen nauwelijks buiten de muren van het achttiende-eeuwse Dominicanenklooster van Maastricht bekend raken,⁴⁷ en raken de voornamen van de traditionele Susterse heiligen, Amelberga, Cæcilia, Benedicta, Gregorius, Albricus en Willibrordus, krachtig “aanbevolen” en gepromoot door Louis Tijssen, pastoor van Susteren van 1911 tot 1916, na diens vertrek onmiddellijk weer in vergetelheid.⁴⁸ Daarentegen hebben we, verder terug in de tijd, een schitterend voorbeeld van een sterk aangeslagen devotie, namelijk die tot de H. Jozef. Tot in het begin van de Nieuwe Tijd was de voornaam Jozef in onze streek volkomen onbekend, maar beleefde zij na de officiële invoering door Rome (in Maastricht in 1626),⁴⁹ als doopnaam een zodanig succes, dat iedere Limburger in zijn familie- en kennissenkring tegenwoordig wel een Jos, Zef, Joep, Sje of Jos telt.⁵⁰

Over de andere graadmeters van religieuze devoties kunnen we met betrekking tot de H. Daphne kort zijn. In gebedenboeken buiten Rolduc komt zij niet voor, liturgische tradities zijn zelfs op Rolduc al verdwenen, op bedevaart naar haar gaat men niet,⁵¹ devotieprentjes of kunstobjecten zijn niet aan haar gewijd, en in het bisdom Roermond staat zelfs niet een klein kapelletje op haar naam.

Daphne en de sigaar

Zoals gezegd raakte zelfs binnen de muren van Rolduc de devotie tot de H. Daphne in vergetelheid. In 1959 vermeldde de Jaarkroniek van Rolduc:

*“23 oktober. Met een plechtige hoogmis vieren we zoals gebruikelijk het feest van de H. Daphne. Ter informatie van leerlingen en oud-studenten, welke laatsten zich deze gewoonte misschien nog vagelijk uit hun Rolducse tijd herinneren, het volgende: Het is dit jaar juist honderd jaar geleden dat een gunstbrief uit Rome aan de toenmalige bewoners toestond, een solenne H. Mis op te dragen ter ere van de maagd en martelares, waarvan de relikwieën reeds in 1847 naar Rolduc waren overgebracht. Later werd aan de vereerders nog verleend een volle aflat op de feestdag en een aflat van 300 dagen dagelijks bij godvruchtige aanroeping van de heilige”.*⁵²

Dit laatste verklaart waarom de aanroeping van de H. Daphne ten tijde van het Klein-Seminarie nog altijd in het dagelijkse avondgebed voorkwam: het leverde 300 dagen aflat op. De vermelding in het jaarboek van 1959 is overigens de laatste mij bekende vermelding van de verering van de H. Daphne in Rolduc.

Alle oud-Rolduciens vertellen dat de verering van de H. Daphne niet echt leefde. Wél herinnert men zich de prettige bijzaak:

*“Zo'n hoogmis op haar feestdag was voor ons prettig; dan werden immers doorgaans de ochtendlessen ingekort. Ook de 'sigaar' die we van [president] Van der Mühlen na het diner te harer ere mochten roken sprak ons meer aan dan de heilige zelf en haar ongetwijfeld stichtende levenswandel. Ik heb ook geen enkele herinnering aan verering van de relieken: ze stonden op haar feest in een schrijn uitgesteld en dat was dat. Ik geloof dat ze nooit vermeld is in een van de Rolducse revues en bonte avonden, waarin toch nogal eens figuren uit het verleden figureerden. Dat betekent overigens niet dat Daphne echt een te verwaarlozen figuur was: iedere oud-Rolducien herinnert zich de verering van haar, al was het maar vanwege de dagelijkse aanroeping tijdens het avondgebed, de hoogmis en de 'sigaar' op 23 oktober - ook al rookte iedereen toen al fanatiek sigaretten!”.*⁵³

Het verhaal van de H. Daphne is dus het relaas van één van de aspecten van Rolduc, die door directeur Peters in de jaren 1840 waren bedoeld als identiteit-bepalend. Rolduc heeft kosten noch moeiten gespaard om de devotie tot de H. Daphne erkend te krijgen en te stimuleren, maar is er niet in geslaagd. In tegenstelling tot andere regionale devoties, die wél een breed succes kenden (Alphonsus in Wittem), is de devotie van de H. Daphne nooit buiten de muren van Rolduc gekomen, en heeft ze bovendien de twintigste eeuw niet overleefd. Hoewel? De naam schijnt momenteel weer in de

belangstelling te staan. Onlangs heb ik zelf een meisje met de voornaam Daphne mogen dopen, een gebeurtenis die overigens de onmiddellijke aanleiding tot dit onderzoek is geweest.⁵⁴ Zal Daphne dan toch de zo lang verbeide bekendheid krijgen?

De crypte van de abdijkerk van Rolduc in de negentiende eeuw. Gravure uit het album: Alexander Schaepkens, Rolduc et ses environs (1852).

- Noten
- 1 Bernard A. Pothast, geboren te Sittard in 1824, in 1845 benoemd tot "monsieur" te Rolduc, priester gewijd te Roermond in 1848, later benoemd tot "régent" en tot "professeur", was inwonend docent te Rolduc van 1845 tot 1890. Hij verwierf bekendheid als musicus. Voor de geschiedenis van het instituut Rolduc in de 19e eeuw is hij van primair belang voor zijn inside informatie, die hij onder andere vastlegde in zijn *Annales de Rolduc*. Overleden te Sittard in 1904.
 - 2 Giulio Cesare (de) Rospigliosi (1781-1859): *Enciclopedia Cattolica*, X, col. 1373-1374, s.v. Rospigliosi.
 - 3 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, p. 27.
 - 4 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, p. 5: "Dans l'église tout, pour ainsi dire, est disparu".
 - 5 De gegevens over Bogaers zijn ontleend aan: A.M. Frenken, *Brieven van dr. Juliaan Bogaers*, in: Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch 25 (1960/1961), p. 157-271.
 - 6 Frenken, *Brieven*, p. 203.
 - 7 Over Partouns (1752-1840), zie: *Nationaal Biografisch Woordenboek* (Brussel 1968), col. 650-653 (S. Tagage). Een portret van Partouns bevindt zich in de pastorie van de Sint-Servaas van Maastricht.
 - 8 Frenken, *Brieven*, p. 157-271.
 - 9 RAL, archief Seminarie Roermond, doos 46.
 - 10 Frenken, *Brieven*, p. 191-193.
 - 11 Het dossier over de relieken van de H. Daphne is te vinden in: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 137.
 - 12 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 137.
 - 13 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, p. 28.
 - 14 Deze vesperantifoon luidt: *Veni sponsa Christi, accipe coronam, quam tibi Dominus præparavit in æternum* ("Kom, bruid van Christus, en ontvang de kroon die de Heer u voor de eeuwigheid heeft bereid").
 - 15 Justinus Emmanuel Josephus Joors was in 1813 te Susteren geboren. In 1847 was hij kapelaan in Hulsberg. In 1857 werd hij pastoor van Schinveld, waar hij in 1877 overleed.
 - 16 Psalm 33,21.
 - 17 Verslagen van de overbrenging van de relieken van de H. Daphne zijn te vinden in: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, p. 29-30; *Journal historique et littéraire*, 14, p. 411; *Het Corpus sanctum der H. Daphne*, in: Rolduc in woord en beeld, p. 66-67.
 - 18 Frenken, *Brieven*, p. 193-194.
 - 19 Stadsbibliotheek Maastricht, *Journal du Limbourg*, 30 oktober 1847.
 - 20 Frenken, *Brieven*, p. 194-195.
 - 21 Brief dd. 18 januari 2003 van Dott. Maria Antonietta De Angelis, assistente per l'Archivio Storico dei Musei Vaticani, aan dhr. Erich Edwin Peters, te Herzogenrath.
 - 22 E-mail dd. 19 maart 2003 van Robert Godding aan de auteur van deze bijdrage.
 - 23 *Rossi (J.B. de)*, in: DACL XV-1, col. 18-100.
 - 24 *Marchi (le P. Joseph)*, in: DACL X-2, col. 1821-1825.
 - 25 DACL XV-1, col. 31.

- 26 *Prétextat (Catacombe de)*, in: DACL XIV-2, col. 1734-1765. Over de opgravingen van 1847 tot 1854, zie § VIII, col. 1744-1746.
- 27 Brief dd. 15 januari 2003 van prof. dr. Jos Janssen SJ, van de Pontificia Università Gregoriana te Rome, aan schrijver dezes.
- 28 Lambertus van de Winkel, geboren te Roermond in 1832, priester gewijd te Roermond in 1857, leraar en provisor te Rolduc, was van 1884 tot zijn dood in 1892 pastoor-deken van Venlo. Over hem: NNBW VII, col. 1328-1329 (J. Verzijl). Over zijn graf: M.J.J. Bergevoet, *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo*, in: LTG 24 (1996), p. 32.
- 29 De hymne *Arduis functam* is een sapphische strofe, die gezongen kan worden op één van de melodieën van één van de volgende hymnes: *Iste confessor, Ad sacros virgo, Ut queant laxis, O nimis felix, Antra deserti, Gemma caelestis, Solis o virgo, Christe sanctorum decus*.
- 30 De hymne *Non indecoris* is een alcaïsche strofe.
- 31 Toespeling op de naam Δάφνη, die "laurier" betekent, en toespeling op de lauwerkrans die de martelaren ontvingen.
- 32 De uitdrukking is van Pothast: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, p. 223.
- 33 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1079, p. 223.
- 34 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 172.
- 35 Matthias Joseph Hubert Goebbels (1836-1911) vervaardigde in verscheidene kerken de muurschilderingen. Over zijn werkzaamheden in Rolduc: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 41. Over de werkzaamheden van deze kunstenaar en het iconografisch programma van de schilderijen in de abdijkerk van Rolduc, zie recentelijk: Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Kloosterrath. Baugeschichte und Bedeutung* (Utrecht 1998), hoofdstuk IV.
- 36 L. Augustus, *De abdiij Kloosterrade als bedevaartsoord van de heilige Lucia*, in: Munire Ecclesiam. Opstellen over "gewone gelovigen" aangeboden aan prof.dr. W.A.J. Munier ss.cc. bij zijn zeventigste verjaardag (Maastricht 1990), p. 212-221.
- 37 *L'élève chrétien sanctifié dans sa vie et dans ses études. Recueil de prières et d'exhortations pieuses, dédié aux élèves de Rolduc, par Dr. R. Corten pr.* (Kerkrade [1904]3), p. 416. Exemplaar aanwezig in: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1118.
- 38 *Recueil de Prières journalières à l'usage du Séminaire de Rolduc*, p. 212-215. Exemplaar aanwezig in: RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1118.
- 39 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 172.
- 40 *Het Corpus sanctum der H. Daphne*, in: Rolduc in woord en beeld, p. 68.
- 41 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 161: *Laudetur Jezus Christus. Gids der Kusters van Rolduc*, 1937.
- 42 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1118: *Morgen- en avondgebeden*, p. 30.
- 43 Kersten, *Journal historique et littéraire*, tome XIV, 164e livraison, 1er décembre 1847, p. 411-413.
- 44 RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1595-1596.
- 45 De tot nu toe oudste door mij aangetroffen voornaam Alphons in Nederlands Limburg is die van Alphonsus Godefridus Hubertus Stielen, geboren Maastricht 28 februari 1842.
- 46 *Het Corpus sanctum der H. Daphne*, in: Rolduc in woord en beeld, p. 66.
- 47 Kees Schutgens, *Elke tijd heeft zijn heiligen: het verloop van de Marcoenverering*, in: Netwerken. Opstellen aangeboden aan drs J.M.A. Kreukels ter gelegenheid van zijn afscheid als gemeentearchivaris van Sittard (Sittard 1999), p. 138-145.

-
- 48 Antoine Jacobs, *De naamgeving van dopelingen in Susteren tussen 1911 en 1919*, in: LTG 26 (1998), p. 15-19.
- 49 J.M.B. Tagage, *De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht* (Assen 1984), p. 170.
- 50 Ook Pierre Ubachs, *Voornamen in de beide Limburgen 1500-1795, een eerste verkenning*, in: *Munire Ecclesiam*. Opstellen over 'gewone gelovigen' aangeboden aan prof.dr. W.A.J. Munier ss.cc. bij zijn zeventigste verjaardag (Maastricht 1990), p. 56-79, signaleert de opkomst van de Jozef-verering in de zeventiende eeuw.
- 51 In P.J. Margry, C.M.A. Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland, 3, Limburg* (Amsterdam-Hilversum 2000), p. 1197, wordt Daphne van Rolduc geplaatst bij de "gediskwalificeerde bedevaartplaatsen".
- 52 *Rolducs Jaarboek* 39 (1959), p. 12.
- 53 Brief dd. 16 november 2002 van drs. Joep Offermans, te Sittard, leerling te Rolduc van 1945 tot 1953, aan de schrijver van deze bijdrage.
- 54 Daphne Bastiaens, geboren te Maastricht op 15 oktober 2001, op 27 oktober 2002 door mij gedoopt in de Basiliek van Onze Lieve Vrouw "Sterre der Zee" te Maastricht.

Rolduc als bakermat van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'

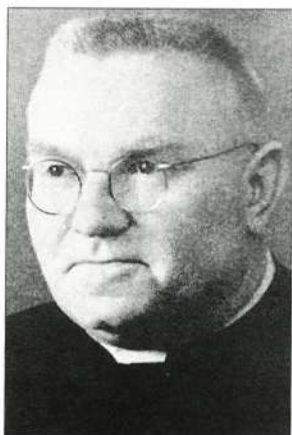
Op 8 december 1904, feestdag van de Onbevleete Ontvangenis van Maria, toen ook het gelijknamige, dan precies vijftig jaar eerder afgekondigde dogma feestelijk werd herdacht, liet directeur Reinier Corten in de abdijkerk van Rolduc een huldeblijk jegens de Reine Moedermaagd brengen: de leerlingen van deze kostschool verbonden zich elk afzonderlijk om voortaan het ideaal van de deugd der reinheid te gaan uitdragen. Met dat doel voor ogen en met medeweten en instemming van de Roermondse bisschop J.H. Drehmanns richtte Corten op die datum de vereniging 'Voor Eer en Deugd' op.

Deze vereniging was een Rolducs initiatief, maar al spoedig zou zij een grotere, zelfs landelijke actieradius kennen. Al vanaf 1906 werden in den lande tal van afdelingen opgericht waarvan ook volwassen mannen lid werden. Ook kon in 1906 onder het devies 'De reinheid der jeugd/ Strooit rozen van vreugd/ Wekt mannen van kracht/ Die d'eerekroon wacht' het gelijknamige tijdschrift *Voor Eer en Deugd* verschijnen. Het hoofdbureau van de vereniging zou in 1922 van Rolduc naar Roermond worden verplaatst. Deze bisschopsstad leek toen een geschiktere uitvalsbasis en kon meer armslag bieden dan de excentrisch gelegen kostschool bij Kerkrade. Maar ondanks die verplaatsing van het hoofdbureau naar Roermond komt Rolduc wel degelijk de eer toe de geboorteplaats of bakermat te zijn van de dan inmiddels op landelijk niveau actieve vereniging 'Voor Eer en Deugd', die tot haar officiële opheffing in juni 1938 met wisselend succes heeft getracht de Nederlandse katholieken te blijven inspireren tot een deugdzzaam leven.¹

In deze bijdrage wordt aandacht geschonken aan enkele belangwekkende aspecten van Rolduc als bakermat van 'Voor Eer en Deugd'. Eerst worden doelstelling, opzet en organisatievorm beschreven, zoals die voortkwamen uit het initiatief van directeur Corten. Dan volgt er een beschrijving van de nog altijd in de oude abdijkerk van Rolduc waarneembare gedenktekens en relicten van deze vereniging; als zodanig houden zij de herinnering levend aan deze vereniging die in 1904, precies honderd jaar geleden, werd opgericht. Voorts zal ook enige aandacht worden geschonken aan enkele lotgevallen (activiteiten en teloorgang) van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' op landelijk niveau. Na haar officiële opheffing in 1938 zou de geest van deze vereniging in het 'Derde Rolduc' nog geruime tijd doorwerken. Enkele persoonlijke herinneringen van de auteur vormen het sluitstuk van deze bijdrage.

HET INITIATIEF VAN DIRECTEUR CORTEN

J.S.H. Bemelmans,
leraar te Rolduc
van 1907 tot 1921
(foto uit: Rolduc's
Jaarboek 22, 1942).

De Rolducse leraar J.S.H. Bemelmans (1883-1941), die tussen 1910 en 1938 als algemeen secretaris en vervolgens hoofd van het bureau als geen ander de belangen van deze vereniging heeft gediend, is door directeur Reinier M.H. Corten (1844-1909) in het licht van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' aldus getypeerd: enerzijds als man, 'wiens geest en gemoed waren vervuld met middeleeuwse idealen van ridderlijkheid en schoone deugd', anderzijds als ziener, wiens 'nuchter verstand' de aan zijn zorgen toegewezen jongens wilde sterken 'voor den strijd tegen de zedeloosheid'. In 1904, het jaar waarin Rolduc als instelling

800 jaar bestond, vormde de viering van het gouden jubileum van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van Maria de eigenlijke aanleiding om zodanige voorzieningen te treffen, dat de leerlingen 'in den burcht Rolduc' zich zouden oefenen voor 'het tournooi des levens': daartoe zouden zij 'een keurkorps vormen, dat zou optreden tot bescherming en verdediging van de zoo belaagde en aangevochten jonkvrouwe kuisheid'.² Dit doel waarin 'middeleeuwse idealen van ridderlijkheid en schoone deugd' doorklinken, kon in de ogen van Corten ten behoeve van de Rolducse jongelingen worden bereikt en als eigentijds ideaal worden uitgedragen, wanneer zij plechtig en moedig zouden besluiten:

... zich te scharen onder de lieblanke banier der eeuwig reine Maagd als trouwe ridders der engelachtige Deugd, om in hun bijzonder en openbaar leven, tot het uur van hunnen dood, met ridderlijken moed alles te vermijden en te bestrijden wat andruischt tegen deze Heilige Deugd.³

Met deze bewoordingen riep directeur Corten bewust op tot de strijd om de grote kwaal van die tijd, de zedeloosheid, te overwinnen. In de tweede aflevering van het tijdschrift *Voor Eer en Deugd* (december 1906) heeft hij zijn initiatief zelf nader toegelicht. Hij zag deze vereniging toen vooral vanuit het standpunt van de individuele leden, en dan in groepsverband in hun vriendschap. Een vriend is immers vaak invloedrijker dan ouders en leraren. De eigenlijke opzet der vereniging heet dan ook: 'den *individueelen* wil des jongelings te sterken door onderlingen zedelijken steun en wederzijdsch goed voorbeeld'. Ook kerk en genade beginnen immers bij de individuele persoon. Natuurlijk heeft het ook zin in kleinere plaatsen en dorpen groepen op te richten, al is daar, naar men zegt, geen 'vuilhandel'. De strijd om de zuiverheid heette toen nog belangrijker dan die tegen de alcohol. Te behoren tot een groep van zedelijk reine, goede vrienden, zonder menselijk opzicht, "met het insigne op zijne borst", kon al voldoende zijn.

In feite deed directeur Corten in 1904 niets anders dan hetgeen zijn voorganger Henri H.J. Peters (1806-1855), tijdens de jaren 1843-1855 de eerste directeur van het internaat Rolduc, zo'n halve eeuw eerder naar aanleiding van de afkondiging van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis had geëntameerd: op 19 mei 1855 had hij het beeld (dat P. Cuypers in 1853 had laten vervaardigen) van O.L. Vrouw Onbevleete Ontvangen uit de kerk tijdelijk bij de grote toegangspoort laten plaatsen.⁴ Aldus kon en moest iedereen bij het betreden van het territorium van Rolduc weten: Rolduciens zullen Mariaveereiders zijn. Al in 1857 kon dit Mariabeeld weer terug in de kerk worden geplaatst. Een nieuw, door de familie Deutz als naaste buur geschonken beeld van Maria Immaculata werd toen in de nis naast de grote toegangspoort geplaatst.⁵ Vanaf haar oprichting in 1904 gold 'Voor Eer en Deugd' als een 'verum propriumque sodalitiū' (een ware en echte vereniging). Met de officiële erkenning door paus Pius X was zij 'eene kerkelijke vereeniging, met goedkeuring van den bisschop opgericht, in staat om geestelijke gunsten en vooral aflaten te verkrijgen.'⁶

Nu was katholiek Nederland aan het begin van de twintigste eeuw, zo'n halve eeuw na het herstel van de kerkelijke hiërarchie (1853), uitgesproken ultramontaansgezind; kerkelijke trouw en gehoorzaamheid aan de paus reikten toen nog ver over de Alpen, tot in Rome, waar in 1870 bij het Eerste Vaticaanse Concilie het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid was afgekondigd. Op de kostschool Rolduc, met talrijke leerlingen van boven de grote rivieren, heerste aan het begin van de twintigste eeuw een levendige, bijna vanzelfsprekende ultramontaanse mentaliteit. Hier, in de periferie van het dierbare vaderland, werd weliswaar ook nationale saamhorigheid gekoesterd, maar binnen de hechte beslotenheid van de instelling, de Rolducse samenleving zoals zij reilde en zeilde, werden elders en anders geënte nationale pretenties van het vaderlands besef, zoals bijvoorbeeld het protestantisme, op veilige afstand gehouden. In Rolduc heerste boven elk

nationaal, maar verzuild besef altijd nog de vanzelfsprekendheid dat in godsdienstig opzicht alle wegen alleen maar naar Rome konden leiden.

Maar de praktijk van dit ideaal leerde al snel dat het niet bij kostschooljongens kon blijven. 'Voor Eer en Deugd' moest ook mannenwerk worden; er werd al in 1906 een mannenafdeling opgericht.

*Het Mariabeeld,
nog immer een
plek van devotie in
de abdijkerk.*

Motieven van het vloermozaïek.

GEDENKTEKENS EN ORNAMENTEN UIT 1904-1908

Nog altijd kan een bezoeker van de eeuwenoude abdijkerk van Rolduc daarin zichtbare ornamenten en gedenktekens als evenzovele relictten van de daar in 1904 opgerichte vereniging 'Voor Eer en Deugd' aantreffen.

Mariabeeld

In het centrum van de middengang van de kerk, nog voor het grafmonument van hertog Walram, staat aan de linkerkant het beeld van de reine en ingetogen Maria, als behoedster van de deugd. Over de totstandkoming ervan zijn geen exacte gegevens voorhanden. Waarschijnlijk heeft Pierre J.H. Cuypers in 1853 de opdracht tot vervaardiging gegeven aan een Keulse kunstenaar (wiens naam tot dusver niet kon worden achterhaald). Het beeld is gemodelleerd naar verschillende Akense Mariabeelden. Een Rolducse overlevering wil dat de onbekende, niet-katholieke beeldhouwer uit Keulen moeite had met deze opdracht, totdat hij op raad van zijn katholieke vrouw tot Maria bad om hulp. Toen lukte het werk en de Keulenaar zou toen zelf ook katholiek zijn geworden.⁷ Het was rondom dit beeld dat de leerlingen van Rolduc vanaf 1904 elk jaar op het feest der Onbevleete Ontvangenis de akte van toewijding aan Maria hernieuwden. Datzelfde Mariabeeld noodde ook steeds uit tot een persoonlijk gebed: 'het liefste knielden wij voor het Rolducse Mariabeeld, bij het middenpad der kerk... Was er ooit een Mariabeeld, waarop de woorden van den H. Ephrem meer toepasselijk waren: 'Maria is de lelie der reinheid; daarom is zij schoon en edel, stil en ingetogen; daardoor boezemt zij bewondering in en eerbied'.⁸ Een leerling der Rhetorica dichtte in 1907 bij dit Mariabeeld:

*En wij, uw ridders, komen tot u, ... stil ...
Vol vroom vertrouwen knielen wij terneder,
En wij vernieuwen de belofte weder.
En smeeken weer om kracht en vasten wil...⁹*

Vloermozaïek

Op gelijke hoogte van dit Mariabeeld is aan de rechterkant op de tweede pijler een merkwaardig gevormde, koperen gedenkplaat met uitvoerige inscriptie aangebracht. Op de vloer, tussen Mariabeeld en gedenkplaat, is er nog een opvallend mozaïek. Bij gelegenheid van zijn veertigjarig priesterfeest in 1908 zag directeur Corten kans een deel van de opbrengst van de verworven fondsen ter vervaardiging van een nieuwe vloer (met liefst negen verschillende mozaïeken) in het kerkgebouw te besteden aan een soort toegift: het mozaïek in het midden van het middenpad.¹⁰ In de gewelven erboven en een juk naar voren ontwaart de bezoeker twee fresco's: Maria als beschermster van de Schone Kunsten en als de Moeder Gods die met haar

mantel de studerende jeugd beschut. Maar het mozaïek op de vloer van het middenpad verdient hier zeker expliciete opmerksaamheid.

Dit aan de vereniging 'Voor Eer en Deugd' gewijde mozaïek, dat in 1908 naar een ontwerp van P. Cuypers werd vervaardigd door de in Maastricht woonachtige Venetiaanse kunstenaar Lizier,¹¹ toont het wapen van de vereniging. Waarschijnlijk heeft Corten, die op 25 augustus 1909 te Maastricht plotseling kwam te overlijden, dat wapen mee ontworpen; hetzelfde wapen is ook, zij het wat vereenvoudigd, aangebracht op de (bijna abbatiale) rechtopstaande grafsteen van Corten, op het kerkhof van Rolduc (rechts in de zijmuur). Het mozaïek in de abdijkerk is voorzien van een spreuk uit de Bijbel, zij het zonder expliciete verwijzing naar de betreffende vindplaats (namelijk: Sapientia 4,1). Het schild in het wapen in het vloer-mozaïek vertoont een meer spits, bijna gothisch toelopend schild. Het is ook overdwars in tweeën gedeeld, met boven een witte lelie op lichtblauwe achtergrond en beneden een wit vlak met voor elk kwartier een zwarte letter: de E en de D weerspiegelen elkaar en haken ernaar zich te verenigen. Eer en Deugd vatten elkaar ook als het ware samen in een M waar de twee letters E en D elk half rond zijn. Het wapen steekt af tegen een rood-okeren achtergrond, met in elke onderhoek buiten het schild nog een witte lelie. De vier zijden van het vierkante mozaïek dragen in witte letters (op grijs fond) opzij en boven de bijbeltekst, maar beneden, waar we de verwijzing naar het boek 'Sapientia' zouden verwachten, gaat het Latijn over in het Nederlands, zodat ook nu nog iedere lezer begrijpt: 'Voor Eer en Deugd'.

De tekst luidt:

O QM [= QUAM] PULCHRA EST

CASTA GENERATIO

CUM CLARITATE

[letterlijk vertaald: o hoe mooi is een kuis geslacht met roem].

Opvallend, maar niet onverwacht is de vermelding van de kuisheid als dé (heilige) deugd. Dat gold niet alleen voor Rolduc. Dan wordt het het motto van het wapen: Deugd met Eer is schoon. In dit verband mag nog worden aangetekend dat tot het in 1965 geëindigde Tweede Vaticaanse Concilie de officiële bijbeltekst, die als maatgevend gold in de Katholieke Kerk, de Latijnse Vulgaatvertaling was, teruggaand op St. Hiëronymus (al heeft die zelf niet alles vertaald) en door het Concilie van Trente vier eeuwen geleden als zodanig voorgeschreven. De ontwerpers van het versieringsprogramma van de abdijkerk van Rolduc en haar vloer hebben dus de juiste tekst gebruikt, zoals die te vinden is aan het begin van hoofdstuk 4 van het uit het Grieks vertaalde Boek der Wijsheid. Het is althans een van de meest gedrukte vertalingen van Sap. 4,1; een variant, ook aanvaard, zegt zelfs (in plaats van: O quam pulchra): Melior est: Beter is een kuis geslacht met roem. Trente was voorzichtig in een tijd die met hervormers en humanisten terugging naar de grondtekst, in casu het Grieks, dat Wijsheid 4

begint met: *Kreissoon ateknia meta aretés*; letterlijk: het is van de beteren kinderloos te zijn met deugd. De Nieuwe Vulgaatvertaling, gereedgekomen in 1979 bij de Editrice Vaticana, en trouw aan Vaticanum II terugkerend naar de nu maatgevende grondtekst, geeft dan ook:

Melius est absque liberis esse cum virtute;
immortalitas est enim in memoria illius,
quoniam et apud Deum nota est
et apud homines.

De Willibrordvertaling luidt:

Dan is kinderloosheid nog beter,
als zij met deugd gepaard gaat,
want die blijft in onsterfelijke herinnering,
omdat zij zowel bij God als bij de mensen in aanzien staat.

Nu was kinderloosheid voor het Hebreeuwse Testament allesbehalve eervol, en géén deugd. Het Boek Wijsheid, geschreven in hellenistische tijd, kan wel met Platoons gedachtegoed vertrouwd geweest zijn, maar het is toch een echt Joods (diaspora-)boek. De vierkante meter vloer van de abdijkerk van Rolduc houdt zeker rekening met roepingen tot celibaat en religieus leven. Maar de vereniging 'Voor Eer en Deugd' was er óók voor leken en zij wilde zeker geen kinderloosheid door anticonceptie. Kinderloosheid met deugd staat echter bij God en mensen in ere. - In zijn commentaar *Wijsheid van Salomo* schrijft Panc Beentjes, op dit gebied terecht 'clarus': 'Met name het begrip deugd dat de tweede ronde van de beschouwing inleidt (4,1) spreekt boekdelen. Elders in de Griekse vertaling van het Oude Testament komt het woord *aretè* ook wel voor, maar altijd in een heel andere betekenis: majesteit, wondervolle daden. Nergens heeft het woord de specifieke betekenis van 'deugd', zoals in het boek Wijsheid (4,1; 5,13; 8,7). Hier wijkt de auteur dus opvallend af van het spraakgebruik dat in de Septuaginta gangbaar is. Hij heeft met het woord *aretè* (deugd) een heel andere invalshoek gekozen. De deugd gold namelijk in het denken van de Stoa, een zeer belangrijke filosofische school, als het hoogste goed dat men diende na te streven. Wie de deugd beoefent, staat als het ware overall boven. Dat gegeven vinden we in 4,2 nader uitgewerkt in een beeld dat voor een hellenistisch publiek zeer herkenbaar is. Triomftocht, zegepraal en lauwerkrans verwijzen namelijk naar de bijzonder populaire wedstrijden die in het stadion werden gehouden. Het is niet voor niets dat Paulus er nadrukkelijk over spreekt in zijn brieven aan de eerste generatie Christenen (1 Kor. 9,24-25; 2 Tim. 4,7).'¹²

Over de exegese van deze tekst in dat vierkante mozaïek midden op de kerkvloer van Rolduc zal nog wel heel wat geopperd zijn, maar opperen is hier niet onze taak. Wij hebben dit mozaïek als gedenkteken uit de tijd van de oprichting van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' willen laten spreken.¹³

Gedenkplaat

Ook de hierboven al gesitueerde gedenkplaat verdient nadere aandacht. Zij bestaat uit drie delen, als ware zij de dwarsdoorsnede van een kerkgebouw: een middenschip met twee zijschepen; de drie delen zijn gescheiden door pilaren en worden bekroond door een boog. Het hoge middenstuk is ook het breedst uitgevoerd. Deze koperen gedenkplaat biedt in hooggestemde Latijnse bewoordingen de tekst van de geboorteakte van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'.¹⁴

In de ronding van de middenboog staat in kapitalen: VEREENIGING VOOR EER EN DEUGD.

Van het smalle linkergedeelte luidt de letterlijke tekst:

FORMULA CONSECRATIONIS DIE IUBILAEI 8. DEC. 1904 AB ALUMNIS RODANIS PIE SUBSCRIPTA, FAVENTE ILL^{mo} ET REV^{mo} EPISCOPO DOM^{mo} IOSEPHO HUBERTO DREHMANN'S, EPISCOPO RURAEMUNDENSI, A REV. DOM^{mo} RAINERO CORTEN, RECTORE SEM. RODENSIS, MENSE APRILI 1905 SS^o D^{mo} PP PIO X APPROBANDA INDULGENTIISQUE DITANDA MITTITUR. QUIBUS PRECIBUS SATISFACTUM ET VERUM PROPRIUMQUE ERECTUM SODALITIUM.

In vertaling:

Het formulier van de toewijding dat op 8 december 1904, de dag van het jubileum [in casu: de vijftigste jaardag van de dogmaverklaring der Onbevleete Ontvangenis], door de leerlingen van Rolduc eerbiedig ondertekend, is met welwillende instemming van Mgr. Jozef Hubert Drehmanns, bisschop van Roermond, door de Eerwaarde Heer Reinier Corten, directeur van het klein-seminarie Rolduc, in april 1905 aan Zijne Heiligheid paus Pius X gestuurd om goedgekeurd en met aflaten verrijkt te worden. Aan deze verzoeken is voldaan en de Vereniging [Voor Eer en Deugd] is als een waar en echt 'sodalitium' [vereniging of genootschap] opgericht.

De tekst op het middendeel luidt:

EX AUDIENTIA SS^{mi} HABITA DIE 3. MAII 1905.

SS^{mos} D^{us} N^r PIUS X PP REFERENTE ME INFRASCRIPTO S. CONGREGATIONIS DE PROP. FIDE SECRETARIO CATHOLICIS QUIBUSCUMQUE ADOLESCENTIBUS, QUI PIO SODALITIO, SUB TITULO MILITIAE CONTRA DIRISSIMUM ADOLESCENTIS AEVI HOSTEM APUD SCHOLAS SEMINARII ROLDUCENSIS IN DIOCESI RURAEMUNDENSI ERECTO SUUM NOMEN DEDERINT VEL IN POSTERUM DATUR [sic, correcter: daturi] SINT, QUOTANNIS IN PERPETUUM D.F. [= die festi] IMM. CONC. B.M.V. NECNON ALIIS EIUSDEM DEIPARAE FESTIS PRINCIPALIBUS, CUM PIO ANIMO PROPOSITUM IN ADSRIPTIONIS FORMULA EXPRESSUM RENOVENT, PLENARIAM INDULGENTIAM BENIGNE CONCEDIT * DAT. ROMAE, EX AED. S.C. DE PROP. FIDE, DIE ET ANNO PRAED. PRO SECRT. (SIGN.) J. BRUNI.

In vertaling:

Uit de audiëntie van Zijne Heiligheid, gehouden op 3 mei 1905.

Op voordracht van mij ondergetekende, secretaris van de Congregatie 'de Propaganda Fide', verleent Zijne Heiligheid paus Pius X aan alle katholieke jonge mannen, die zich hebben ingeschreven of zich later zullen inschrijven bij de vrome Vereniging, genaamd Militie tegen de verschrikkelijkste vijand van de opgroeiende jeugd, die is opgericht in de scholen van het seminarie Rolduc in het bisdom Roermond, welwillend een volle aflaat jaarlijks - voor altijd - op het feest van Maria Onbevleete Ontvangenis en op alle andere voornaamste feesten van de Moeder Gods, wanneer zij godvruchtig het voornemen hernieuwen dat in het formulier van inschrijving is uitgedrukt.

Gegeven te Rome, in het gebouw van de Congregatie 'de Propaganda Fide', dag en jaar als boven.

Voor de secretaris (getekend) J. Bruni.

De tekst op het smalle rechter gedeelte luidt:

EX LITTERIS EMIN^{mi} DOMⁿⁱ FR.H.M. CARD. GOTTI, S. CONGREG. DE PROP. FIDE PRAEFECTI, AD ILL^{um} ET REV^{um} EPISCOPUM RURAEMUND^{em}: SANE VALDE LAUDANDA RES HAEC EST ET AD SPIRITUALEM FERVOREM VITAMQUE PURAM SERVANDA APPRIME EFFICAX. QUAPROPTER LIBENTER PETIONI [sic, men zou hier 'petitioni' verwachten] RECTORIS RODENSIS SATISFACIO + S. CONGREGAZIONE DE PROP. FIDE

ROMA 10 MAGGIO 1905

PROT. P. 66316.

In vertaling:

Uit de brief van Zijne Eminentie Frater H.M. kardinaal Gotti, prefect van de Congregatie 'de Propaganda Fide', aan de doorluchtige en eerwaarde bisschop van Roermond:

Zeer zeker prijzenswaardig is deze zaak en bijzonder geschikt om de geestelijke kracht en een rein leven te bewaren. Daarom voldoe ik gaarne aan het verzoek van de directeur van Rolduc. + Congregatie 'de Prop. Fide'.

Rome, 10 mei 1905.¹⁵

ENKELE LOTGEVALLEN VAN DE VERENIGING 'VOOR EER EN DEUGD'¹⁶

Directeur Corten, wiens devies was 'Cort en goet',¹⁷ zal zelf verwonderd geweest zijn dat zijn stichting zich in korte tijd zo voortvarend ontwikkelde, vooreerst in colleges en met Rolduc verwante milieus. Zijn aanstekelijk werkend enthousiasme en de vele goede relaties van zijn voorganger, directeur Willem Everts, en van hemzelf met veel invloedrijke Nederlandse katholieken zullen er wel toe bijgedragen hebben. Die relaties waren ook heel edelmoedig en vrijgevig gebleken als weldoeners voor het grote werk van Corten: de restauratie van de abdijkerk, tot aan de voorgevel.

Statutair werd de directeur van Rolduc qualitate qua altijd ook directeur van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'. Tot 1910 was de priesterleraar-classicus J.F. Hilgers (1873-1923) de secretaris. Andere bestuursleden van het eerste uur waren de Rolducse leraren L.P.H.G. Tijssen (1865-1929) en W.J. Raven (1852-1929). L.J.A.H. Schrijnen (1861-1932), dan nog directeur van het Bisschoppelijk College te Roermond, was binnen datzelfde bestuur de officiële vertegenwoordiger van het bisdom Roermond; hij zou in 1909 Corten komen opvolgen als directeur van Rolduc en daarmee ook als voorzitter van 'Voor Eer en Deugd'.

Kort na de oprichting van de vereniging traden ook de rector van de bisschoppelijke Kweekschool te 's-Hertogenbosch, de latere Bossche bisschop A.F. Diepen (zelf overigens een oud-Rolducien) namens het bisdom 's-Hertogenbosch, en Rudolf van Oppenraay (1856-1936), de latere assistent van de generaal van de Jezuïetenorde in Rome, op dat moment nog als rector gymnasii in Amsterdam werkzaam, tot het hoofdbestuur toe. Mgr. Diepen, zeer gemotiveerd vanuit het hem dierbare Rolduc, kon in 1908 tijdens een Rome-reis kort met paus Pius X over 'Voor Eer en Deugd' spreken.

In 1910 werden de insignes ingevoerd; later kwamen er ook hangers bij. Inmiddels was in 1907 de uit Oirsbeek afkomstige priester Jean Bemelmans als leraar voor staatsinrichting en staathuishoudkunde aan Rolduc verbonden; als zodanig was hij de opvolger van Willem Nolens die als katholiek politicus steeds meer en langer in het westen des lands moest verblijven. Bemelmans werd met ingang van 1 september 1910 algemeen secretaris van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'. Zijn 'hoofdbureau', met multipliceeracomodatie, was een bescheiden kamertje, gelegen schuin tegenover de (nu oud-)Treize. Jean Bemelmans, die zich tot 'trouwste dienaar en taaiste voorvechter' van de vereniging zou ontpoppen,¹⁸ streefde naar een grotere actieradius en toonde zich strijdbaarder en actiever dan de meer op het individu gerichte directeur. Het tijdschrift *Volksadel*, bestemd voor de jongere leden, kreeg al spoedig een tweemaal zo vaak verschijnend pendant voor volwassenden: het tweemaandelijks verschijnende *Mannenadel en Vrouweneer*.¹⁹ Beide tijdschriften werden geredigeerd door redemptoristen (die ook immers trouw de retraites op Rolduc verzorgden). Als eerste namen vinden we: J.A.F. Kronenberg, M. Mol, en M. Stoks (allen C.S.R.). Het aantal leden in Limburg bedroeg in 1922 liefst 2.365 mannen en 3.915 jongelingen. In 1915 kwam er (tot 1922) het weekblad *Tooneel en Bioscoop* bij, met alle mogelijke verwijten van puritanisme die het oproept, maar óók als hulp of baken voor velen. Bemelmans was zeer actief bij het controleren van de stationskiosken, ook denkend aan de er passerende militairen.

In de *Limburger Koerier* van 6 juni 1917 kon Bemelmans onder de noemer 'Bij een koperen Jubilé' over de vereniging (door hem vaak in afgekorte vorm opgevoerd als V.E.D.)²⁰ meedelen dat de Roermondse bisschop nu ook een vrouwenafdeling aan de vereniging had toegevoegd en dat een afdeling voor meisjes spoedig zou volgen. Bij die gelegenheid riep Bemelmans op tot

oprichting van een fonds, want er was geen geld. Hij zou tot 1922 geduld moeten betrachten: toen werd in alle katholieke kerken van het land gecollecteerd. De opbrengst van deze collecte leverde het grondkapitaal voor de vereniging.²¹ Op 8 april 1918 werd de vereniging koninklijk goedgekeurd. Zij telde op dat moment 30.000 leden. In diezelfde maand had paus Benedictus XV op verzoek van bisschop Schrijnen de aflaten van het 'sodalium' ook uitgebreid tot de nieuwe afdelingen voor vrouwen.

In 1922 verhuisde het hoofdbureau met Bemelmans naar Roermond, waar deze secretaris zijn taak moest gaan combineren met andere functies, onder meer als leraar en vervolgens als directeur (sinds 1923) van de RK HBS Sint Ursula. Zijn overtuiging en energie ten faveure van zijn vereniging 'Voor Eer en Deugd' bleven onverminderd.²²

Geleidelijk kwam er nogal wat concurrentie van verwante actiegroepen, sommige heel specialistisch. Het wegwijnen van de vereniging op nationaal vlak begon rond 1925. Bisschop A.J. Callier van Haarlem hief als eerste 'Voor Eer en Deugd' in zijn diocees op, als zijnde uit de tijd. In Heemstede ging de Katholieke Actie, als 'Actie voor God' van start. Desondanks en niettegenstaande spot en tegenwerking wist Bemelmans niet van opgeven. Maar in zijn rapport uit 1936 tekent hij de situatie van de vereniging in mineur en noemt hij het door hem geleide Centrale Bureau een 'schijninstelling'; als directeur mocht hij alleen handelen in opdracht. En die kwam nooit. In 1937 achtte hij het niet meer verantwoord voor de tanende vereniging nog rijkssubsidie aan te vragen. Op 14 juni 1938 werd de nationale vereniging officieel, met medeweten en instemming van het episcopaat, opgeheven en daarmee hield ook het tijdschrift *Mannenadel en Vrouwenweer* dat jarenlang door enige paters redemptoristen was geredigeerd, op te verschijnen. Het batig saldo van de vereniging kwam ten goede aan de Katholieke Filmactie. In de laatste aflevering van dit tijdschrift heeft Bemelmans een weemoedig klinkend 'Ten afscheid' laten opnemen.²³

ROLDUC GAAT DOOR

De ironie wil dat met de opheffing op landelijk niveau in 1938, het op instigatie van directeur Corten in 1904 ten uitvoer gebrachte besluit voor een vereniging toch bleef doorwerken, zij het op bescheiden schaal: de Rolducse afdeling bleef "voorlopig" bestaan.²⁴ Al bevatten de daar sinds 1921 verschijnende jaarboeken inzake 'Voor Eer en Deugd' geen vaste, jaarlijks terugkerende rubriek, bij raadpleging van de in elk *Rolduc's Jaarboek* figurerende 'Kroniek', blijkt er op de dagen 6, 7 en 8 december jaarlijks een *triduum* (een driedaagse van bezinnings- en verdiepingsdagen) te zijn gehouden. Hierbij kwamen bekende, met zorg gekozen regulieren van verschillende geestelijke signatuur en snit telkenmale preken: minderbroeders en jezuïeten, maar ook redemptoristen, lazaristen, dominicanen en norbertijnen wisselden elkaar daarbij af. Hoogtepunt van elk *triduum* vormde het

op 8 december, feest van Maria's Onbevleete Ontvangenis, gehouden Lof, tijdens hetwelk de toewijding werd hernieuwd. Aan deze jaarlijkse traditie kwam pas na het midden van de jaren vijftig van de twintigste eeuw een bijna geruisloos einde.²⁵ Vrijwel stilzwijgend leek daarmee het 'voorlopig' doorgaan op Rolduc van 'Voor Eer en Deugd' beëindigd. De vereniging bleek nu ook 'thuis', in haar geboorteplaats, ter ziele te zijn.

Wat heeft deze vereniging betekend voor het zichzelf verstaan van het zogeheten 'Derde Rolduc'? Nog steeds laat zich de devotie tot Maria Onbevleete Ontvangenis, patrones van het bisdom Roermond én van het internaat Rolduc, in en rond de abdijkerk aflezen. Weliswaar was de abdijkerk vanouds toegewijd aan Maria Boodschap, maar zij werd, zonder dat deze titel hoefde te worden opgegeven, op initiatief van directeur Corten door de Akense kanunnik Matthias Goebbels (als ontwerper en uitvoerder van de daarin aangebrachte schilderijen) als het ware verrijkt met het nieuwe dogma van 8 december 1854: vooral door het centrale fresco in het zuider-kruisschip. Hierop staat paus Pius IX afgebeeld, terwijl hij aan bisschop Paredis de bulle van het dogma der Onbevleete Ontvangenis overhandigt. Ook de twee Mariabeelden getuigen hiervan: het beeld midden in de kerk, Pierre Cuypers' eersteling uit 1853, alsook het vier jaar later gereed gekomen beeld van Maria Onbevleete Ontvangen aan de grote poort bij de oprijlaan. Voorts zijn er nog alle centrale fresco's in de gewelven van de abdijkerk, ook dat waarop paus Leo XIII aan de Roermondse bisschop Boermans de encycliciek ter verering van Maria als Koningin van de Rozenkrans overreikt.²⁶ De processies in de kruisgangen op elke eerste zondag van de maand ten tijde van het Derde Rolduc gaan daarop terug.

Het opvoedingsideaal aan het begin van de twintigste eeuw in het Rolduc van directeur Corten, was niet zozeer gekenmerkt door een strenge tucht (die zou na Corten vooral door diens opvolger Laurentius Schrijnen worden bijgestuurd²⁷). Corten kon geen kwaad veronderstellen in zijn jongelingen; een goede instelling en goede vriendschappen zouden godsdienst en cultuur wel doen gedijen. De leerlingen beantwoordden zijn vertrouwen met hun sympathie en volgden hem ook door zich 'Voor Eer en Deugd' te verenigen. De tijd was nog vol van de romantische voorkeur voor de Middeleeuwen. Ridderlijke idealen spraken aan, zeker uit de welsprekende mond van Corten, de vroegere *professeur* van de *Rhétorique*. Niet vergeten mag worden dat de directeur in die jaren tegelijk ook directeur van de Mariacongregatie voor de niet-priesterstudenten was. De religieuze vorming, ook in persoonlijke leiding, werd vooral door deze directeuren (er was ook een Mariacongregatie voor de filosofen en een voor de jongere priesterstudenten op het gymnasium) behartigd. Het middel was: zichzelf heiligen door samen te komen ('congregatie', elke veertien dagen) en binnen de mogelijkheden ook samen wat goeds bewerken, onder bescherming van Maria en met een drang naar het Ignatiaanse "magis", tot meerdere Eer (!) van God. Het is niet meer te achterhalen of Corten wist dat een congregatie een soort Gideonsbende, een

elite hoorde te zijn volgens de statuten; de Rolducse congregaties waren namelijk geaffilieerd aan de congregatie 'prima primaria' bij de Romeinse jezuïetenkerk bij het Quirinaal.²⁸

Het is mogelijk dat Corten bij de oprichting van 'Voor Eer en Deugd' een verruiming van de Rolducse Mariacongregatie voor ogen had. Anderzijds werd in het schooljaar de Mariacongregatie van de niet naar het priesterschap strevende leerlingen voorzien van een sectie 'voor Eer en Deugd' tegen 'de vuilbekkerij': de leden verplichtten zich 'niet te dulden dat in hun bijzijn minder passende of zedeloze taal gesproken wordt'.²⁹ Het *insignis*: kenbaar er uit stekend willen zijn, tonen beide verenigingen: de leden van 'Voor Eer en Deugd' door de insignes, de congregationisten door het dragen van hun medaille, bijvoorbeeld bij het communiceren op hun feestdag. Er is duidelijk een nauw verband tussen 'Voor Eer en Deugd' en Mariacongregatie. Dat tijdens het Vierde Rolduc in elke seminarist een strijdgenoot van Gideon (Rechters 6) werd gezien en zo in het schooljaar 1946-1947 werd voorgeschreven dat alle leerlingen lid van de Mariacongregatie dienden te zijn,³⁰ zal niet in de geest zijn geweest van Mr. Louis Paulussen S.J. (1909-1989), een oud-Rolducien die eerst nationaal en vervolgens ook, van Rome uit, internationaal secretaris van de Mariacongregaties werd. Pater Paulussen preekte tijdens het triduum rond 8 december 1948; die kerkelijke feestdag was overigens ook het feest van de Mariacongregatie.

KATHOLIEKE ACTIE VOOR GOD

Als hoofdreden voor het opheffen in 1937/1938 van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' werd officieel aangegeven dat anderen de taak overnamen. Dat argument sloeg vooral op de 'Katholieke Actie', met als programatisch werk *Lekenapostolaat. Handboek voor de Katholieke Actie* van Mgr. Luigi Civardi, in 1936 door uitgevers in Den Bosch en Antwerpen samen uitgegeven. Paus Pius XI had door het Concordaat met Mussolini (1929) de vrijheid van de kerk en de politieke onaantastbaarheid van de bisschoppen in Italië veilig gesteld. Toen de Duce daarna alle organisaties, vooral die van de jeugd, ging nationaliseren en gelijkschakelen door zijn partij, bleef de 'Azione Cattolica', direct werkend onder het episcopaat, buiten schot. In de jaren dertig, met ook in Nederland een dreigend Nationaal-Socialisme, wensten de Nederlandse bisschoppen ook voor Nederland dit model, overigens ook op pauselijke uitnodiging en bezield door het in 1925 door paus Pius XI ingestelde feest van Christus Koning.³¹ Ook in Rolduc kwam de Katholieke Actie.³² Vooral in het verslag van veertig jaar Missievereniging te Rolduc,³³ als zodanig een vrucht uit 1919 van de Mariacongregatie, die ook het 'Apostolaat des Gebeds' propageerde, is sprake van de samenwerking die de 'Actie voor God' als 'Katholieke Actie' op Rolduc bracht. Op 26 mei 1936 sprak de grote man van de landelijke actie, Mr. A. Diepenbrock, te Rolduc. 'Katholieke Actie' was geen nieuwe vereniging,

maar een punt van actie in de al bestaande verenigingen. Er was een 'Pro-Deo'-tentoonstelling. Begin 1944 sprak pater Frans de Graaff S.J. over film en bioscoop (het batig saldo van de slotafrekening van 'Voor Eer en Deugd' was naar de Katholieke Filmactie gegaan). De leiding van Rolduc benadrukte tijdens de bezettingstijd dat de Katholieke Actie onder leiding van de kerkelijke hiërarchie stond. Na de bevrijding zijn er sociale voordrachten in het kader van de Katholieke Actie.³⁴

Voor ons is vooral de vraag van belang of de Mariacongregatie ook als Katholieke Actie kan worden gezien. Op wereldniveau heeft paus Pius XII op 27 september 1948 deze vraag bevestigend beantwoord. Als door jezuïeten geleide actie is zij hiërarchisch gebonden door de bijzondere gehoorzaamheid aan de paus.³⁵ Ook in Rolduc zal die vraag naar de verbanden tussen Mariacongregatie en Katholieke Actie wel eens gesteld zijn. De lagere afdelingen van de Mariacongregaties (zoals de 'Mariagarde') gingen vanaf 1948 steeds meer actief, en minder "zuiver religieus" worden.

FILOSOFIE VAN EER EN DEUGD

Na deze uitweidingen keren wij terug naar de ideële achtergrond van de (misschien uit de Mariacongregaties voortgekomen en daarheen teruggekeerde) vereniging 'Voor Eer en Deugd'. Opvallend is dat de Rolducse filosofieprofessoren terzijde zijn gebleven, ofschoon de begrippen eer en deugd toch sinds Aristoteles (al vóór de Stoa) en zo tot bij Thomas van Aquino filosofisch belangrijk zijn. Corten, eredoctor in de theologie, benaderde deze begrippen als rhetoricus. Een huis dat Frans sprak, het Rolduc in die jaren, zou Montesquieu's beroemde werk over de geest der wetten kunnen kennen. Maar de notie 'eer' schijnt er toch eerder aristotelisch te zijn begrepen, als *timè* die gevolg is van deugd. In onze tijd is, in de jongste decennia, de ethiek die van de deugden uitgaat, weer terug in de belangstelling. Corten leefde zeker ook, zij het vaak impliciet, met de eer als inhoud van de deugd van grootmoedigheid en fierheid. Zo enthousiasmeerde hij de aan zijn zorgen toevertrouwde jongemannen. Deugd is ook kuisheid, maar die was bij Corten als stichter van de vereniging niet een kleinzielig iets. De deugd lag voor hem in het redelijk midden, dus ook tussen puriteins-preuts en libertijns-losbandig. St. Thomas, wiens gedachtegoed juist in die jaren door paus Leo XIII werd aanbevolen, werkte zeker op de achtergrond mee in de richting van zijn 'bonum honestum', het niet alleen prettige of nuttige, maar vooral het eer-zame goed, dat *honor*: eer geeft door deugd, *virtus*, met 'vir', man, in de wortel van het woord. De jonge Rolduciens moeten zich erin hebben herkend, en gaven de directeur hun sympathie.

ENKELE HERINNERINGEN

Van 1940 tot 1948 (in de bevrijdingswinter voorzover mogelijk) en wel vanaf 1946 als filosofiestudent op het 'Vierde' Rolduc was schrijver dezes intern op Rolduc. Van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' herinnert hij zich alleen het Romeins lof op 8 december, met alle priesterleraren in toog en superplie op het priesterkoor tijdens de hernieuwing van de toewijding aan de Onbevleete. Van de jaarlijkse tridua zijn er vage resten in het geheugen, vooral ook dank zij de jaarboeken. Het lied van de vereniging in de *Kerkelijke gezangen ten gebruike der studenten van Rolduc* (Kerkrade z.j.), nr. 24: 'krachtig, plechtig, niet te snel', neuriet niet meer mee in het hoofd, zo het al ooit gezongen werd tussen 1940 en 1948. Trouwens het uit 1919, uit de tijd van directeur A.H. Geurts stammende en door deze van het *Imprimatur* voorziene boekje *Dagelijksche gebeden voor de leerlingen van Rolduc* bevat wel voor elke dag van de week een gebed tot Maria, maar rept, al ruim tien jaar na de oprichting, met geen woord over 'Voor Eer en Deugd'. Een benepen houding tegenover de sexualiteit heeft schrijver dezes niet vastgesteld, het tegendeel weliswaar nog minder. Een waardeoordeel meet hij zich niet aan tussen die van toen en die van nu; aan hun vruchten zal men ze kennen.

N° 24. VOOR EER EN DEUGD.

Krachtig, plechtig, niet te snel. W. P. H. JANSSEN.

1. Wij hebben thans, Moeder, onz' deugd U ge-wijd, Onz'
 2. De wereld moog' spot-ten met 't hei-lijg be-sluit, Dat
 3. Der hel-le tra - wan-ten, met beeld en geschrift, Ver-
 4. Het schutten der rein-heid de kroon van de jeugd, Haar

1. eer aan Uw ee - re ver - bon - den, Uw
 2. God in den he - mel be - krach - tig', Wij
 3. brei - den de zond' en de schan - de, Maar
 4. d'ee - re - plaats we - der te ge - ven, Het

1. vaan-del is 't on - ze in den hei - li - gen stijd, Den
 2. vree-zen haar niet, neen, wij zin - gen het luid : Uw
 3. in U - wen naam, op onz' schil - den ge - grift, En
 4. we - ren van al wat be - laagt eer en deugd', Dat

1. strijd te - gen on - eer en zon - den. Wan-
 2. schut - se, Uw kracht maakt ons mach - tig, Wij
 3. met U - we wa - pens in han - de, Rijst
 4. blijft steeds ons doel en ons stre - ven. « Voor

1. neer in ge - vaar Gij, o Moe - der, ons ziet, Ver-
 2. we - ten het, als G' in de stor - men ons ziet, O
 3. ons de tri - umf in het blij - de verschieft, Want
 4. eer en voor deugd » klinkt onz' strijd-leus, ons lied, Be-

- 17 -

1. laat, o ver - laat U - we zo - nen dan niet. Wan-
 2. Ster - re der Zee, dan ver - laat Gij ons niet. Wij
 3. U, Ko - nin - gin, o - ver - win - nen zij niet. Rijst
 4. waar, Moe - der, die Gij U toe - ge - wijd ziet. « Voor

1. neer in ge - vaar Gij, o Moe - der, ons ziet, Ver-
 2. we - ten het, als G' in de stor - men ons ziet, O
 3. ons de tri - umf in het blij - de verschieft, Want
 4. eer en voor deugd » klinkt onz' strijd-leus, ons lied, Be-

1. laat, o ver - laat U - we zo - nen dan niet.
 2. Ster - re der Zee, dan ver - laat Gij ons niet.
 3. U, Ko - nin - gin, o - ver - win - nen zij niet.
 4. waar, Moe - der, die Gij U toe - ge - wijd ziet.

Het lied Voor Eer en Deugd.

TEN SLOTTE

De deugd in het midden onteert het Derde Rolduc zeker niet. Wie de kerk van 'Voor Eer en Deugd' verlaat, in het midden vooral, loopt over mozaïeken met lelies, tussen leeuwen die de fierheid en moed, door David bezongen in Saul en Jonathan, verzinnebeelden, tussen slimme slangen en eenvoudige duiven, en langs palmen van overwinnaars. 'Beati immaculati in via': gelukkig degenen die onbevlekt hun weg gaan. Dit was geen moralistische excentriciteit van een directeur; de vele wapens van weldoeners, personen en plaatsen, die hem hielpen bij zijn ander groot werk, de restauratie van de oude abdijkerk, en die door kanunnik Matthias Goebbels in de bogen zijn afgebeeld, vormen een wolk van getuigen voor eer en deugd.

- Noten
1. Het archief van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' berust thans in het Archief van het Bisdom Roermond.
 2. J. Bemelmans, Rolduc en 'Voor Eer en Deugd', in: Rolduc's Jaarboek 1 (1921), 33.
 3. Hier geciteerd uit de anonieme brochure *Voor Eer en Deugd* (z.p., z.j.), 5.
 4. Een uitvoerige beschrijving van de plaatsing van dit beeld op 19 mei 1855 en van de viering te Rolduc, een dag later, van "de dogmatieke uitspraak ... omtrent de Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd" in: *Katholieke Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied-, Letterkunde en Schoone Kunsten* 21 (1855), 178-179.
 5. F. Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943 - Geschiedenis ener eeuw*, in: Rolduc 1843-1943 (Kerkrade 1949), 51-52.
 6. J. Bemelmans, Rolduc en 'Voor Eer en Deugd', 33.
 7. Een 'oud-leerling' [= H. Wismans], Onze Mariabeelden, in: Rolduc's Jaarboek 8 (1928), 68-70, speciaal 70.
 8. Rolduc's Jaarboek 8 (1928), 69-70.
 9. Rolduc's Jaarboek 8 (1928), 70.
 10. In de nalatenschap van directeur R. Corten bevindt zich een ansichtkaart met daarop de afbeelding van een in de aardewerkfabriek van Peter Beyer & Söhne te Keulen vervaardigd mozaïek van de Immaculata, dat veel gelijkenis vertoont met het hierboven genoemde beeld van de patrones van 'Voor Eer en Deugd'; zie: RAL, archief Onderwijsinstellingen van het Derde Rolduc, inv. nr. 49. Het betreffende mapje bevat ook, in klad, de door Dr. W. Goossens afgeronde tekst van een artikel van Corten voor *De Katholieke Illustratie* over de vloermozaïeken van de kerk van Rolduc. Een tien jaar ouder artikel van dezelfde auteur voor hetzelfde blad over de plannen voor de fresco's in dezelfde kerk, is opgenomen in: R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in Woord en Beeld* (Kerkrade 1902), 41-54.
 11. Aldus vermeld bij Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung* (Utrecht 1998), 193, noot 96.
 12. Panc Beentjes, *Wijsheid van Salomo* [= Belichting van het bijbelboek], (Boxtel/ Brugge, 1987) 32-33.
 13. Zie in dit verband ook de concept-versie van een artikel van directeur Corten (afgerond door W. Goossens), waarvan het handschrift berust in: RAL, archief Onderwijsinstellingen van het Derde Rolduc, inv. nr. 49 (vgl. hierboven noot 9).
 14. De auteur betuigt hier graag oprechte dank aan Drs. F.L. Augustus en Drs. J.A.C. Lenders voor de door hen belangeloos beschikbaar gestelde transcriptie en vertaling van de teksten op deze gedenkplaat.
 15. De in het smalle rechter gedeelte van de gedenkplaat geciteerde brief van kardinaal Gotti berust thans nog in het Archief van het Bisdom Roermond. Hieronymus Maria Gotti (†1916), behorend tot de orde der Ongeschoeide Carmelieten, was sinds 1895 kardinaal en stond in 1905 aan het hoofd van de Propaganda Fide (het pauselijk dicasterie of ministerie voor de missielanden, waartoe de Nederlandse kerkprovincie óók nog na het herstel van de hiërarchie, tot 1908, werd gerekend); zie *Hierarchia Catholica* vol. 8 (1846, 1903).
 16. Hier kan slechts een korte schets van de landelijke activiteiten van de vereniging 'Voor Eer en Deugd' worden geboden, waarbij de nadruk valt op de activiteiten van de vereniging uit en vooral op Rolduc. Een breed overzicht over de landelijke opgang, bloei en neergang van de vereniging over de jaren 1904-1938 biedt de ongepubliceerde, in het Katholiek

- Documentatie Centrum (KDC) te Nijmegen berustende scriptie van Peter Schroër, 'In gevecht met schijn en werkelijkheid: een onderzoek naar katholieke ideeën over en - acties tegen het moderne toneel in Nederland ca. 1880 - ca. 1940, toegespitst op de zedelijkheidsvereniging "Voor Eer en Deugd"' (Nijmegen 1982; 218 blz.).
17. Zie R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in Woord en Beeld*, 196.
 18. Zie Martin Stoks C.s.s.R., J.S.H. Bemelmans en de Vereniging 'Voor Eer en Deugd', in: *Rolduc's Jaarboek 22 (1942)*, 130-132.
 19. De Amsterdamse pastoor (tevens oud-Rolducien) Van Rooy had eerder als naam voorgesteld: 'De Lelievaan'.
 20. De Limbuge rijksarchivaris W. Goossens blijkt het knipsel te hebben bewaard. Het is thans nog raadpleegbaar in: RAL, archief van het Derde Rolduc, inv. nr. 49.
 21. De vereniging 'Voor Eer en Deugd' ontving ook wel subsidies en donaties, zoals een bijdrage ad fl. 2.500,- van de Katholieke Land- en Tuinbouworganisaties.
 22. Zie: Bij het vertrek van prof. Bemelmans, in: *Rolduc's Jaarboek 1 (1921)*, 50; voorts *Ursula. Een omzien naar... Gedenkboek bij het 75-jarig bestaan* (Roermond 1994), 12-13 en 23.
 23. J. Bemelmans, Ten afscheid, in: *Mannenadel en Vrouweneer 26 (1937)*, 353.
 24. Aldus *Rolduc's Jaarboek 18 (1938)*, 13.
 25. Zo noteerde de Rolducse leraar A.B.J. Timmermans onder de titel 'Het godsdienstig leven op Rolduc', in: *Rolduc's Jaarboek 38 (1958)*, 29-30: 'Het vroegere jaarlijkse triduum 'Voor Eer en Deugd' omstreeks 8 december werd vervangen door een recollectiemorgen op de eerste zondag van elk trimester. Deze recollecties werd[en] aan vijf groepen gegeven door priesters van het bisdom. Deze nieuwe vorm lijkt zeer geslaagd.'
 26. Afbeeldingen in: K. Hardering, *Die Abteikirche von Klostersath*, 54.
 27. Zie F. Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943. Geschiedenis ener eeuw*, 65.
 28. Een en ander blijkt uit de lijst in het archief van de Mariacongregaties in Nederland, nu geïntegreerd als afdeling in het Archief van de Nederlandse Jezuïeten te Nijmegen. Er is verder geen commentaar bij.
 29. Zie Jaarverslagen Maria-Congregaties, in : *Rolduc's Jaarboek 4 (1924)*, 24.
 30. *Rolduc's Jaarboek 27 (1947)*, 52.
 31. P. de Haan, *Van volgzame elitestrijder tot kritisch gelovige: geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland (1924-1966)*, Nijmegen 1994.
 32. Zie dienaangaande *Rolduc's Jaarboek 18 (1938)*, 37 vv., 41 en 46; 231-235; *Rolduc's Jaarboek 24 (1924)* 100 (30 april) en 125.
 33. *Rolduc's Jaarboek 39 (1959)*, 41.
 34. *Rolduc's Jaarboek 26 (1946)*.
 35. Vgl. 'Constitutio apostolica de Congregationibus Marianis. Bis saeculari', 27 sept. 1948, in: *Acta Apostolicae Sedis 40 (1948)*, 393-402, bijv. 398: geen enkel kenmerk van de Katholieke Actie mag aan de Mariacongregaties ontzegd worden. Pius XI bevestigde dit al in 1930. Vgl. ook 'Allocutio radiophonica' van 7 dec. 1947 aan het Congres van de Mariacongregaties in Barcelona, in: *Acta Apostolicae Sedis 39 (1947)*, 632-634.

‘Werken aan een werkelijk vitale katholieke cultuur’¹

Cultuuraanbod in Rolduc tijdens het Interbellum

I. INLEIDING

Op 14 april 1929 werd in Rolduc *Het heldendicht van den Roomschen daad* vertoond, een drie uur durende verkiezingsfilm van de Rooms Katholieke Staatspartij onder regie van pater Hyacinth Hermans O.P. In de film passeren tientallen kerkgebouwen, kloosters, verenigingen, scholen, ziekenhuizen, liefdadigheidsinstellingen en belangrijke katholieke voormannen de revu. Ook het internaat Rolduc, door Hermans *ons oudste en meest eerbiedwaardige onderwijsinstituut* genoemd, is prominent aanwezig.² In november 1928 had een filmploeg onder leiding van Hermans er opnames gemaakt. De film toont Rolduc zoals de kerkelijke leiding dat graag zag: lachende jeugd, een populaire portier, een harmonie die op het bordes speelt, prachtige oude gebouwen en strenge, maar bezorgde priesters.

Het heldendicht van den Roomschen daad markeert het hoogtepunt van de Nederlandse verzuiling. Het georganiseerde katholicisme bloeide in de jaren 1920 als nooit tevoren. Katholieken hadden hun schroom afgelegd, wilden ‘roomsch in alles’ zijn en daarvan openlijk getuigen. Het was evenwel een katholicisme dat zich had afgekeerd van de wereld. Tegen de maatschappelijke modernisering in hield de kerk aan katholieken het premoderne *sensus catholicus*-ideaal ten voorbeeld. Na de middeleeuwen was een crisis begonnen die zijn negatieve climax had bereikt in de ‘goddeloze’ negentiende eeuw. ‘Modern’ werd geassocieerd met individualisme, materialisme en rationalisme en die vervreemdden de mens van God. In conservatief-katholieke kringen werd het woord zelfs geassocieerd met de dwalingen van het theologisch modernisme. Om die reden werden de vrije pers, maar ook theater en film kritisch bejegend en konden katholieken beter wegblijven uit schouwburgen en bioscopen. De ook in Nederland gerucht makende verwijdering van de moderne kruisweg van A. Servaes uit het kerkje van Luythage in 1921 en de kritische opmerkingen van de paus over moderne kunst in 1932, maken duidelijk dat de kerkelijke leiding evenmin sympathie

koesterde voor de avant-garde kunst van de *profani*. Kerkelijke kunst was gebonden aan hogere doelen, bezat een onveranderlijke inhoud en vervulde de functie van *ancilla Domini*. Ware kerkelijke kunst kon simpelweg niet modern zijn, omdat die aansluiting zocht bij de eeuwige traditie van de kerk.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw, door Rogier gekarakteriseerd als 'de kwarteeuw der ontluiking', groeide weerzin tegen het gesloten katholicisme.³ Het waren jaren waarin de modernisering in Nederland in een stroomversnelling geraakte. Vooral jonge katholieke schrijvers, journalisten en kunstenaars, zoals Pieter van der Meer de Walcheren, Jan Engelman en Anton van Duinkerken, begonnen vanaf 1920 roet in het eten van het katholieke establishment te gooien. De gevestigde katholieke cultuur werd door hen gekoppeld aan geestelijke oppervlakkigheid, machtspolitiek en culturele zelfgenoegzaamheid. Naar het voorbeeld van de Franse katholieke filosoof Jacques Maritain (*Art et scolastique*, 1919) pleitten ze voor een bezield katholicisme dat de eenheid van mens, God en wereld zou kunnen herstellen. Uitingen van deze vernieuwingsdrang waren vooral te vinden in de katholieke periodieken *De Beiaard*, *Roeping* en *De Gemeenschap* en in de religieuze kunst van Matthieu Wiegman en de Limburgse artisans Joep Nicolas, Charles Eyck en Charles Vos.

Rolduc was tijdens het Interbellum een plek waar beide richtingen in het katholicisme elkaar ontmoetten. De vele foto's, berichten en beschouwingen in *Rolduc's Jaarboek* bewijzen dat de moderniteit ook in de abdijgebouwen was doorgedrongen. Regelmatig stond het voorplein in Rolduc vol met auto's; in april 1933 reisden vier docenten met dit wonder van techniek zelfs naar Rome. Moderne sporten zoals tennis en hockey werden er beoefend, de radio werd er sinds zijn introductie in 1923 volop beluisterd en Amerikaanse films met Charley Chaplin en Gary Cooper in de hoofdrollen vonden er een warm onthaal bij de leerlingen. In de jaren 1920 werden de oude abdijmuren doorbroken en alle vertrekken aangesloten op het elektriciteitsnet en de centrale verwarming. Velen ervoeren dat als een schending van het 'goddelijke' Rolduc. De auteur van *Rolduc's Jaarboek* verwoordde die omslag in 1926 treffend: *Zal ons huis zich tot zooveel vernieuwing leenen? Als protest tegen de schending van hun eeuwenlange onberoerdheid geven de muren een stof af, dat in dichte wolken het huis doordringt ... Overal losse stenen en kalk, grove gaten de muren, afgescheurd behang, gebarsten pleisterwerk, bevuilde vloeren.*⁴

Van de 33 priesterleraren van Rolduc (situatie 1926) poogden met name Jean Adams en Leo Linssen tijdens het Interbellum een brug te slaan naar de moderne cultuur. Beiden waren van mening dat de kloof tussen kerk en wereld moest worden gedicht. In kunstzinnig opzicht had Rolduc tot dan toe tezeer een retrospectieve houding geëtaled. Het hoofdaltaar in de abdijkerk uit 1893 (atelier Cuypers), de schilderijen en mozaïeken in de

abdijkerk uit 1895-1909 (Matthias Goebbels) en de zandstenen kruisweg uit 1924-1930 (Karl Lücker) getuigden van een eenzijdig romantiserende benadering. De artistieke modernisering dreigde op jammerlijke wijze aan de onderwijsinstelling voorbij te gaan. De essentie van de kerkelijke traditie was in de ogen van Linssen en Adams de eeuwige vernieuwing, niet het star vasthouden aan het verleden. Rolduc moest een open en modern instituut zijn waar jonge mensen degelijk werden voorbereid op belangrijke functies in de samenleving. Rolduciens behoorden midden in de wereld te staan, overigens wel op basis van de werkelijke, katholieke levenswaarden. Over het laatste kon geen twijfel bestaan. Katholiek en modern, dat was het streven.

In dit artikel wordt het cultuuraanbod van Rolduc tijdens het Interbellum geïnventariseerd en geanalyseerd. Centraal staan daarbij de pogingen van een aantal docenten om de traditioneel-katholieke cultuur te doorbreken en een brug te slaan naar de actualiteit.

2. VOORTREKKERS VAN DE CULTURELE Vernieuwing.

In deze paragraaf worden vier personen geïntroduceerd die beschouwd kunnen worden als aanjagers van de culturele vernieuwing in Rolduc tijdens het Interbellum. Onder hen twee 'internen', de priesterdocenten Jean Adams en Leo Linssen, en twee 'externen', de beeldend kunstenaar uit Bergen (N.H.) Matthieu Wiegman en de Haagse acteur Eduard Verkade.

Jean Adams

Boerenzoon Jean (in het Limburgse dialect *Sjang*) Adams (1899-1970) volgde na het Bisschoppelijke College in Weert de filosofieopleiding in Rolduc en de theologie-opleiding in Roermond.⁵ Zijn thuisbasis was het boerendorp Beegden. Via twee tantes raakte Adams goed bevriend met de neogotische beeldhouwer Prof. Joseph Thissen in Roermond, bij wie hij tijdens zijn seminarietijd logeerde. Bij Thissen werd zijn interesse in de religieuze, beeldende kunst gestimuleerd. In 1923 werd hij priester gewijd en vervolgens benoemd

tot leraar in Rolduc. Omdat er op korte termijn behoefte zou ontstaan aan een tekenleraar, ging hij studeren in Tilburg en Amsterdam. Hij sloot in deze jaren langdurige vriendschappen met de priesterschrijver Jacques Schreurs MSC, de glazenier en Rolducien René Smeets, de acteur Eduard Verkade en de schilder Matthieu Wiegman. Laatste genoemde bracht hem in contact met het werk van Paul Cézanne, die met Wiegman gedurende zijn verdere leven zijn grote artistieke voorbeeld zou vormen.

Eén van de vier aanjagers van de culturele vernieuwing in Rolduc: Jean Adams.

Jean Adams,
Heilige Familie
(ca. 1937).

In 1927 keerde Adams vanuit Amsterdam terug naar Rolduc om er tekenles te gaan geven. De leerlingen bracht hij in contact met recente ontwikkelingen in de Franse kunst. Ook begon de ambitieuze Adams nu met exposities naar buiten te treden. Al in 1927 exposeerde hij zijn schilderijen in de *Kunsthalle* van Düsseldorf.

Adams en Linssen organiseerden tussen 1927 en 1936 diverse culturele activiteiten op Rolduc (zie paragraaf 3 en 4). Adams trad er op als regisseur van toneelstukken, decorontwerper, schilder en glazenier. Ook maakte hij een nieuwe omslag en illustraties voor *Rolduc's Jaarboek*.

In 1936 werd Adams benoemd tot kapelaan van het Peeldorpje Ospel en verliet hij Rolduc. In Ospel tekende en schilderde hij portretten van boeren en andere dorpelingen en ook bleef hij zich bezighouden met het vraagstuk van de religieuze kunst. Ook schreef hij er enkele toneelstukken. Inmiddels werd werk van hem geëxposeerd op tentoonstellingen in Heerlen, Maastricht, Utrecht en Amsterdam.

In 1939 volgde zijn benoeming tot pastoor van Nunhem, waar hij zijn mooiste levensjaren beleefde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ving hij in zijn pastorie onderduikers op, onder wie de acteur Albert van Dalsum. In dit landelijk gelegen bedevaartplaatsje in het Leudal bouwde hij begin 1940 het Servaashuis (inmiddels gesloopt) en richtte hij in 1941 een cultureel genootschap op (*De Servaaskring*) met maximaal zo'n 60 leden.⁶ Hij schreef er toneelstukken en het boek *De oude appelboom*, vol lyrische en weemoedige beschouwingen over het verdwijnende Limburgse boerenland, waar Gods hand nog alom voelbaar was. Hij ontving er gasten uit het hele land, organiseerde er vanaf 1941 exposities van eigen werk en van bevriende kunstenaars zoals Henri Jonas, Matthieu Wiegman en Hendrik Wiegiersma, compleet met door hemzelf geschreven catalogi. Eveneens in Nunhem richtte hij in het verlengde van de Servaaskring in november 1950 een cultureel blad op met als titel *Onze Dorpen*.

Adams werd op eigen verzoek per 1 december 1952 door de bisschop vrijgesteld van priesterlijke taken om zich helemaal aan zijn kunstenaarschap te kunnen wijden. De bediening van 'het volk' was hem moeilijk gevallen en ook speelde een hartkwaal hem parten. Het besluit leverde hem veel kritiek op. Adams leek teleurgesteld in zijn niet te realiseren ideaal van culturele volksverheffing en leefde in het eenzaam gelegen Ell meer teruggetrokken dan in Nunhem. Hij vestigde zich in een voormalige melkfabriek *De Fuus*, door notabele vrienden voor hem gekocht en ingericht. Artistiek kwam hij in Ell tot volle ontplooiing.⁷ Na enkele jaren begon hij er met de permanente expositie van eigen werk en opnieuw ontving hij er gasten uit de katholiek-culturele wereld. Elk jaar bracht hij een aantal weken door in wat voor hem hét land van de kunst was: Frankrijk (met name Bretagne en de Provence). Met zijn faam als schilder ging het vanaf einde jaren vijftig snel achteruit. In Limburg bleef hij wel steeds een aantal adepten en kopers houden, maar de aversie van modern ingestelde kunstcritici als Ko Sarneel

tegen de schilderende pastoor werd almaar groter.⁸ Jean Adams overleed op 27 november 1970 en werd begraven op het kerkhof in Ell.

Moderne visie op de kunst tijdens het Interbellum

Al tijdens zijn theologiestudie wilde Sjang Adams af van de roomse 'prentjeskunst', die de interieurs van de katholieke kerken en huizen nog grotendeels bepaalde. Tijdens een gedurfde lezing voor zijn medestudenten en professoren in Roermond in november 1920, liet hij zich lovend uit over de moderne religieuze kunst van Jan Toorop.⁹ Adams betreurde dat Toorops kunst zo matig werd gewaardeerd. Hij vond hem vanwege zijn gestileerde kruisweg in Oosterbeek, zijn portretten en kerkrampen een artistieke 'reus'. Tijdens de lezing ontstond er een scherp debat tussen de jonge Adams en de aanwezige professoren, waarbij de eerste zich beriep op de in die tijd moderne opvattingen van pater B. Molkenboer o.p. en Gerard Brom.¹⁰ Professor P. Geurts (ex-hoofdredacteur van *De Tijd*) pareerde met de opmerking dat dit slechts uitspraken waren van vrienden van Toorop en daarom niet maatgevend. Geurts zag Toorop als de leider van de bedenkelijke, moderne richting in de kerkelijke kunst.

Naar aanleiding van een expositie van Adams in november 1930 in hotel Neerlandia in Heerlen, nam *Van Bouwen en Sieren*, orgaan van de katholieke kunstenaarsvereniging, zowel een negatieve als een positieve recensie op.¹¹ De positieve beoordeling sprak van een ernstige, stijlvolle en direct begrijpelijke *volkskunst in den goeden zin, die niet afstoot maar aantrekt en de harten omhoog heft*. De negatieve (afkomstig van een niet met naam bekende Heerlenaar H.T.) benadrukte het onkatholieke karakter van zijn werk: *Dit soort kunst is niet op Katholieken grond geboren*. De auteur verweet Adams achter de modes aan te hollen. Zijn werk was oneerlijk en vanwege de ernst onlimburgs. Adams had de heiligen als mismaakten uitgebeeld en een vergelijking met Toorop viel helemaal in het nadeel van de Limburger uit. Eigenlijk was zijn kunst *een verkrachting van 't mooiste wat God heeft geschapen*.

Begin 1930 legde Adams contact met de kunstcriticus en schrijver Jan Engelman, leider van de katholieke jongeren van *De Gemeenschap*.¹² Hij roemde Engelman om de kwaliteit van diens kunstbeschouwingen in *De Nieuwe Eeuw*. De visie van Engelman op het werk van Adams (*weinig deskundig en onharmonieus*)¹³ poogde Adams te ontzenuwen door uitvoerig in te gaan op zijn antecedenten. Adams had in Rolduc - naar eigen zeggen - voor een ommekeer gezorgd in de richting van een meer moderne kunstvisie. Esthetiek en ethiek moesten in zijn ogen niet worden verward. Hij kon het niet helpen dat hij het odium van zijn vriendschap met Matthieu Wiegman en van de *oncultureele praktijken van mijn confraters in 't Priesterschap* droeg. Kortom, de ambitieuze Adams achtte het hoog tijd voor een warme ontmoeting met Engelman in Rolduc.¹⁴

In de ogen van Adams moest de ware katholieke kunstenaar het leven doorploegen, op zoek naar de zuivere levenswaarden en die transformeren in mooie kleuren en vormen; kunst was geen kwestie van smaak of esthetiek, maar van levensinzicht en wijsheid. In een communicatieve verhouding met het publiek fungeerde de kunstenaar als 'zender' en het publiek als 'ontvanger'. Via het volgen van lessen kunstbeschouwing kon de ontvanger op het vereiste artistieke en geestelijke niveau worden gebracht en kon hij de kunst leren bevatten. Omgaan met kunst was dan ook vooral 'leren zien'. Onder directe invloed van Maritain en in tweede instantie van de romantisch-platoonse kunstenaarsvisie, zag Adams de kunstenaar (en dus zichzelf) als een ziener en profeet die in staat was om de essentie van het bestaan - God - op een beeldende manier tot uiting te brengen. Die opdracht leidde vaak tot onbegrip van de buitenwereld en dus tot eenzaamheid. Volgens Adams behoorde het echter tot de roeping van een kunstenaar om eenzaam en onbegrepen te zijn. Hoe hoger hij kwam, hoe eenzamer hij werd. *Kunst is in diepste wezen het geheim, waarin wij getuigen dat wij geschapen zijn naar het beeld en gelijkenis van dien God, Die uit het goddelijk spel der liefde scheidt.*¹⁵ Omdat hij ook nog priester was, voelde Jean Adams zich feitelijk een dubbel geroepene.

Van de avant-garde mentaliteit van het moderne expressionisme en tachisme stond Adams ver af. Zijn schilderstijl bevat elementen van Cézanne en vooral Matthieu Wiegman, van wie Adams een navolger was. De Limburgse kunstcriticus Jules Kockelkoren noemde hem een schilder van de nostalgie van het platteland, een schilder vol weemoed aan de in zijn tijd langzaam verdwijnende wereld van het oudlimburgse boerendorp.

Leo Linssen

Leo Linssen (1888-1975) werd geboren op 2 januari 1888 in Grubbenvorst als zoon van het plaatselijke schoolhoofd.¹⁶ Zijn vader had in Rolduc gestudeerd en hem de eerste culturele interesse bijgebracht. Leo Linssen was eerst leerling van het Pro-Gymnasium te Venlo, ging vervolgens naar Rolduc

en studeerde tenslotte af aan het grootseminarie in Roermond. Hij werd op 8 maart 1913 tot priester gewijd.

Meteen daarna werd hij benoemd tot leraar in Rolduc. Vanwege de behoefte aan een docent in dat vak, ging hij MO-Nederlands studeren aan de Katholieke Leergangen in Tilburg. Een van zijn leraren was Hendrik Moller, gedreven pleitbezorger voor de culturele emancipatie van de Nederlandse katholieken en oprichter van *Roeping*. In 1917 behaalde Linssen de onderwijsakte en ging

*Eén van de vier
aanjagers van de
culturele vernieu-
wing in Rolduc:
Leo Linssen.*

hij lesgeven in Rolduc. In 1921 startte hij samen met dr. F. Sassen *Rolduc's Jaarboek*. Tot aan zijn vertrek zou hij het periodiek op enthousiaste wijze redigeren en voorzien van bijdragen. De in het jaarboek van 1935 opgenomen fotomontages à la Paul Citroen kwamen ook uit zijn brein. In 1925 werd Linssen onderprefect en per september 1928 prefect hetgeen betekende dat hij hoofd was van het internaat en belast was met het toezicht op de leerlingen buiten de lesuren.

Linssen organiseerde - al snel samen met Jean Adams - diverse culturele activiteiten op Rolduc. Het contact met Adams had tot gevolg dat Linssen een grote interesse ontwikkelde voor moderne beeldende kunst en Alfons Boosten, Henri Jonas, Matthieu Wiegman en Hendrik Wiegiersma leerde kennen. De kamer van Linssen was een ontmoetingsplek voor landelijke coryfeeën, waar levendig werd gedebatteerd over de moderne, katholieke cultuur. De progressieve opvattingen van *De Gemeenschap* werden in Rolduc door Linssen en Adams geïntroduceerd. Linssen haalde bekende acteurs, schrijvers en beeldend kunstenaars naar Zuid-Limburg en versterkte daardoor de nationale uitstraling van het instituut.¹⁷ Ook in zijn eigen lessen liet hij met regelmaat beroemde gastdocenten optreden zoals Eduard Verkade en Wiegman. Mede door toedoen van Linssen kreeg Rolduc in 1935 een aula met geluidsfilmvoorziening.

De oud-Rolducien Anthony Mertens roemde diens brede culturele oriëntatie en deskundigheid: *Heel de cultuurgeschiedenis, de dramaturgie, de beeldende kunst, de nieuwe film, openluchtspelen, krantendebatten, oratoria, reizen en tentoonstellingen werden door deze enthousiaste leermeester ter sprake gebracht. ... Menigmaal bracht hij op maandagochtend in de klas een vermaarde gast mee die het weekend bij hem had doorgebracht: regisseurs, acteurs, dichters, schilders hadden bij hem immer entrée ...*¹⁸

Wegens een conflict met de leiding moest Linssen in 1935 zijn geliefde Rolduc verlaten om pastoor te worden in het boerendorp Heugem bij Maastricht. Achteraf heeft hij zijn vertrek omschreven als de grootste teleurstelling in zijn leven.¹⁹ In Heugem zette hij zich in voor de geestelijke verheffing van de plaatselijke bevolking, onder meer via het geven van ontwikkelingscursussen, het organiseren van avonden over kunst en het stimuleren van het verenigingsleven.

In 1938 werd hij vervolgens pastoor van de Sint-Lambertusparochie in Maastricht. Hij zou deze stad nooit meer verlaten. Linssen richtte er in 1939 de Broederschap van de Heilige Familie op, die tijdens de oorlog dekmantel was voor allerlei culturele activiteiten. Rolducse gasten liet hij nu in Maastricht optreden en de broederschap kreeg vanwege de culturele activiteiten een aanhang van vele honderden leden. Evenals eerder in Heugem hield Linssen zich ook in Maastricht bezig met de artistieke aankleding van de kerk. Het ingangsportaal werd versierd met beelden van Wim van Hoorn en hij schafte een fraaie Lambertusbuste aan bij Jan en Eloy Brom in Utrecht; Jan Grégoire voltooide er zijn kruisweg en ook bestelde hij drie

grote ramen bij Henri Jonas. De ramen van Joep Nicolas, die in 1924 uit de kerk verwijderd waren vanwege hun moderne karakter, werden door Linssen weer teruggeplaatst.

Van 1946 tot aan zijn pensionering in 1953 was Linssen rector van het Maastrichtse Henric van Veldeke-College, R.K. HBS en Gymnasium. Tijdens zijn emeritaat bleef Linssen erg actief binnen het Maastrichtse en Limburgse katholieke kunstcircuit. Hij bezocht exposities, ontving vele kunstvrienden bij hem thuis en trad vooral op als bemiddelaar van en voor jonge kunstenaars. Hij was vice-voorzitter van de Culturele Raad Limburg en redacteur van *De Bronk*. Linssen was en bleef voor alles een organisator en 'regelaar'. Als een man van 'joie de vivre' hield hij er een rijk sociaal leven op na.

Leo Linssen wordt in de diverse over hem geschreven artikelen vaak als promotor van de moderne, katholieke kunst beschreven. Als men zijn leven overziet, lijkt hij deze omschrijving vooral te danken te hebben aan zijn grote rol als bestuurder en organisator en als pleitbezorger van de katholieke, culturele emancipatie. Overal waar hij werkte en waar hij kwam, blonk de 'kunstpaus' Linssen uit door de organisatie van de ene na de andere culturele activiteit, cursus of cultuurweek, door het verstrekken van opdrachten aan beeldend kunstenaars en meestal ook door het achter de schermen optreden als kunstbemiddelaar en mecenas. Zijn woning aan het Maastrichtse Bosquetplein hing vol met werk van moderne katholieke kunstenaars. Tijdens zijn Rolducse periode verkocht hij schilderijen voor Henri Jonas en Matthieu Wiegman en ook nadien had hij een schare van bevriende kunstenaars, wier werk hij mee hielp verkopen. Als prefect was het vooral Linssen die van Rolduc een modern filmpodium maakte. Mede door zijn onrustige, altijd actieve geest heeft hij geen boeken, artikelen of theoretische kunstbeschouwingen op zijn naam staan. Linssen was niet een man van de studeerkamer zoals Jean Adams; hij was een man van het gesprek.

Zijn belangrijkste culturele daad, verricht op het hoogtepunt van zijn leven, was waarschijnlijk de oprichting van de Jan van Eyck-Academie in 1948, het eerste hoger kunstinstituut in Nederland voor katholieke kunstenaars. Bij de oprichting kon hij terugvallen op zijn uitgebreide, landelijke netwerk van prominente katholieken. Medeoprichter Alfons Boosten en hijzelf hadden al in 1928 in Rolduc uitvoerig gesproken over de noodzaak van een dergelijke academie en in de jaren dertig en veertig was het idee altijd blijven spelen in Linssens hoofd. De relatie met Adams bekoelde na 1945 enigszins, waarschijnlijk door hun meningsverschil over de vestigingsplaats van het Bisschoppelijk Museum.²⁰

Leo Linssen overleed op 17 februari 1975 in Maastricht.

Matthieu Wiegman

Matthieu Wiegman
op oudere leeftijd.

Matthieu Wiegman werd in 1886 in Zwolle geboren als zoon van het hoofd van een katholieke school.²¹ Hij werd opgeleid als huisschilder en was tijdens zijn jeugd enkele jaren werkzaam als decoratieschilder in de keramische industrie. Van 1905 tot 1909 ging hij alsnog naar de Rijksacademie in Amsterdam, waar hij in de leer kwam bij de monumentalist Antoon Derkinderen (1859-1925). Die onderkende het talent van Wiegman en zou een grote artistieke invloed op hem hebben, met name op diens wandschilderingen.

In 1911 vestigde Wiegman zich in Bergen (N.H.), waar hij een van de stichters werd van de Bergense School. Zijn belangrijkste voorbeelden waren de (katholieke) Franse schilder Paul Cézanne en de Nederlandse expressionist Vincent van Gogh. Via de (latere) monnik-schilder Jaap van der Mey OSB en zijn studiegenoot frère François Mes OSB, kwam Wiegman in contact met de katholieke kunstopvatting. Zij waren van mening dat de kunstenaar op bescheiden, ambachtelijke wijze in dienst van de geloofsgemeenschap moest staan. Voor Wiegman impliceerde dat evenwel niet een eenzijdig dienstbare instelling. Dat bleek onder meer in 1916 toen een schildering in opdracht van het kerkbestuur van Heilo voor de plaatselijke Willibrorduskapel, werd geweigerd, omdat die te modern zou zijn.

Door de aankoop in 1920 van een groot aantal schilderijen en tekeningen door verzamelaar en mecenas Piet Boendermaker (1877-1947) werden Wiegmans financiële zorgen opgelost en kon hij een lange reis naar Frankrijk maken. Vanaf 1922 woonde en werkte hij afwisselend in Nederland en Frankrijk (Parijs, Fleury, Pont Aven, de Provence). Frankrijk werd zijn tweede vaderland, wat ongetwijfeld ook samenhangt met zijn huwelijk met een Française. In 1922 maakte hij religieuze schilderijen in Fleury (vlakbij Barbizon). In het kielzog van het succes van zijn expositie in het Stedelijk Museum in Amsterdam in 1926, kreeg hij de opdracht om koepelschilderingen te maken in de Rozenkranskerk te Amsterdam (1926-1927). De Maastrichtenaar en oud-Rolducien René Smeets was hem daarbij behulpzaam. Opnieuw kreeg Wiegman problemen met een kerkelijke instantie. De Bisschoppelijke Kunstcommissie van Haarlem keurde de schilderijen af vanwege hun te moderne karakter.²² Pieter van der Meer de Walcheren was er daarentegen bijzonder positief over en achtte *een nieuwe verfrissende fase voor de kerkelijke kunst* aangebroken.²³ Nadien zouden Wiegman en Smeets voor dezelfde kerk nog diverse andere ramen maken.

Wiegman was een van de jonge katholieke kunstenaars die steun kreeg van de kunstcriticus Pieter van der Meer de Walcheren. Tijdens het Interbellum was Van der Meer - met Jan Engelman - de grote stimulator van de *Renouveau Catholique* in Nederland. Vanaf maart 1921 verschenen in *De Nieuwe Eeuw* Van der Meers beschouwingen en kritieken over beeldende kunsten, waarmee hij een nieuwe generatie katholieke kunstenaars, schrijvers en dichters tot creatief werk aanzette. Daartoe behoorden Jan Engelman, Anton van Duinkerken, Charles Eyck, Joep Nicolas en zeker ook Matthieu Wiegman.

Matthieu Wiegman,
Laatste Avondmaal
(ca. 1925).

Aan de basis van Wiegmans relatie met Limburg stond Jan Engelman.²⁴ Engelman had veel contacten met kunstenaars uit Maastricht en omgeving. De relatie tussen Wiegman en 'Limburg' werd versterkt door het verblijf van zijn oudste twee dochters op het internaat van de Ursulinen in Maastricht (1928-1932).²⁵ Waarschijnlijk voelde Wiegman zich thuis in het katholieke Limburgse cultuurklimaat. Ook zal het mooie landschap en de 'ongecomplieerde' en 'warmbloedige' Limburgse mentaliteit hem aangetrokken hebben. Hij ontmoette er kunstenaars als Adams, Jonas, Vos, Eyck en Nicolas en architecten als Boosten die tijdens het Interbellum poogden om de kerkelijke kunst aansluiting te verschaffen bij de moderne cultuur en kunst.

Matthieu Wiegman was het grote, artistieke voorbeeld voor Adams. Ze hebben elkaar waarschijnlijk voor het eerst in 1926 ontmoet tijdens de studie van Adams in Amsterdam. Wiegman bracht hem waardering voor Cézanne bij. Hij was later diverse keren de gast van Adams en Linssen in Rolduc. Wiegman exposeerde er in 1929, was er in 1930 bezig met een ontwerp voor een muurschildering in de kerk, zwengelde er tijdens een lezing in februari 1933 de discussie aan over de modernisering van de religieuze kunst en schilderde in 1934 een kleurrijk en modern portret van directeur A. van de Venne.

De reactie op het ontwerp uit 1930 van Matthieu Wiegman voor een schildering in de Sint-Catharina-concha in Rolduc sluit aan bij de reeds genoemde kritiek op zijn werk van kerkelijke zijde.²⁶ De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond had weinig aanmerkingen op de totale compositie, maar des te meer op de details.²⁷ Nadrukkelijk werd Wiegman verzocht om alle figuren anatomisch correct af te beelden, met name de gezichten, handen en voeten. Men wilde geen karikaturen. De drapering van de figuren moest veel *rijker* worden. Dat Maria een *modern-sluitende japon* droeg, kon niet, evenmin als haar blote voeten.²⁸ Het kindje Jezus was *veel te naakt*. Voorzitter Henri Everts wilde het graag *geheel gekleed zien en met een kroontje en kruis-nimbus*. De zwevende engelen waren in het ontwerp *veel te acrobatisch* afgebeeld en moesten echte vleugels krijgen (nu waren het volgens hem net vlinders).

Of het niet doorgaan van de opdracht voortkomt uit deze kritiek, is onbekend. Dat de zaak op Rolduc gevoelig lag, maakt een brief van Adams aan Jan Engelman d.d. 26 mei 1930 duidelijk. Adams vroeg Engelman om er in *De Nieuwe Eeuw* geen melding van te maken.²⁹ In Rolduc waren tegenstanders van Wiegman, want Adams sprak van *de tegenpartij hier in huis; ... 'n bericht in de Nieuwe Eeuw zal aldus tegenactie uitlokken*. Op wie Adams hier doelt is niet duidelijk; mogelijk op dr. Pieter Everts, docent klassieke talen en christelijke archeologie en duidelijk niet gediend van de 'nieuwlichterij' in de kerkelijke kunst.

In de ogen van Venema is de religieuze kunst van Wiegman vergeleken met zijn moderne, profane werk 'decoratief' en tijdgebonden.³⁰ Wiegman zou die scheiding zelf gewild hebben, omdat hij als kerkelijk kunstenaar ambachtelijkheid en dienstbaarheid aan de geloofsgemeenschap centraal

stelde en niet de persoonlijke beleving. Gezien zijn problematische verhouding met de kerkelijke overheden is evenwel de vraag gewettigd of deze interpretatie terecht is.

Wiegman verwierf een belangrijke positie in de moderne, Nederlandse kunst getuige zijn exposities in Eindhoven (Stedelijk Van Abbe-Museum, 1936), Amsterdam (Stedelijk Museum, 1952) en Den Haag (Gemeentemuseum, 1956). In Limburg exposeerde hij in 1929 in Rolduc (zie hieronder), in Maastricht (De Gulden Roos, 1937) en in Heerlen (1948). In 1950 was hij de artistieke gast van Jean Adams in het Servaashuis in Nunhem.³¹ Matthieu Wiegman overleed in 1971.

Eduard Verkade

De Haagse toneelspeler Eduard Verkade (1878-1961), tweelingbroer van de schilder van Pont Aven en Beuroner monnik Jan (Willibrord) Verkade OSB (1878-1946), was met zijn *Hagespelers* al sinds 1909 actief in Limburg.³² Onder meer in Roermond werden onder bezorgde en wantrouwende ogen van bisschop en clerici, door Verkade's gezelschap moderne, socialistische en 'zedeloze' stukken opgevoerd als Wilde's *Een ideaal echtgenoot* (in 1909), Heijermans' *Op hoop van zegen* (in 1910), Shaw's *Candida* (in 1910) en Ibsen's *Nora* (in 1912).³³

Verkade groeide uit tot de belangrijkste vernieuwer van het Nederlandse toneel van het Interbellum. Ook was hij de belangrijkste Nederlandse acteur van de jaren 1920 en 1930. Hij wilde weg van de nauwkeurige weergave der realiteit. Het toneel moest worden gezuiverd van de gladde routine en technische perfectie van de beroepsacteur (*theatre pure*), onder meer door met amateurs te werken en de karakters uit te diepen. Amateurs waren nog 'spontaan' en daardoor in staat om tot een ware 'vergeestelijking' van het toneel te komen. Naar voorbeeld van de Engelse theatervernieuwer Gordon Craig moesten de decors eenvoudig en puur zijn. Toeschouwers moesten innerlijk mee kunnen leven met de gebeurtenissen op het toneel. Het ging hem om dat wat voor ieder mens te allen tijde geldig was en bleef, het algemeen-menselijke. Van enige politieke - toentertijd vooral socialistische - strekking op het toneel wilde hij niets weten; tegen de bestaande maatschappelijke orde kwam hij niet in opstand. Juist de kunst moest het verbrokken wereld- en mensbeeld helpen helen, een geestelijke eenheid creëren in een tijd van verscheurdheid en tegenstelling. Vandaar de neiging van Verkade tot het magische, mystieke en religieuze. Om al deze redenen kon hij bij met name Linssen en Adams op grote waardering rekenen.

*De toneelspeler
Verkade
(uit: Rolduc's
Jaarboek XI,
1931).*

Eduard Verkade is tussen 1931 en 1941 minstens vijf keer op Rolduc geweest om daar zijn vernieuwende ideeën over theater en cultuur uit te dragen, meestal solo. Omdat hij toen al twee keer gescheiden was, is zijn aanwezigheid op zichzelf al opvallend. Zijn eerste optreden vond plaats op 17 mei 1931 toen *Journey's end* (*De groote reis*) voor de tweede keer werd opgevoerd. Dit stuk was in 1929 geschreven door de jonge Engelsman R.C. Sherriff. Plaats van handeling is een ondergronds officiersverblijf in de buurt van Saint-Quentin (Fr.). Het moeilijke - anno 2004 nog erg actuele - stuk biedt inzicht in de mentale verschrikkingen van soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Verkade nam op verzoek van de regisseur de hoofdrol van luitenant Osborne over. Na de elf amateurs van Rolduc uitvoerig te hebben geïnstrueerd, zette hij een geweldige prestatie neer, zo bijzonder dat de opvoering 's avonds werd herhaald. De kroniekschrijver van *Rolduc's Jaarboek*, Leo Linssen, was diep geraakt: *Deze dag van hoog aesthetisch genot zal de jongens nog lang heugen. Dat zijn evenementen in het leven, niet te vergelijken bij de amusements van den profanen dag.*³⁴

Op 11 februari - Vastenavond - 1934 was Verkade voor de tweede keer in Rolduc om de mooiste passages voor te dragen uit Hamlet van Shakespeare. Hamlet was de hoofdpersoon uit zijn rijke repertoire. Hij werd zelfs vereenzelvigd met deze complexe figuur, personificatie van de strijd tussen lichaam en ziel. Hoewel wat moeilijk voor de jongere leerlingen, was het volgens de kroniekschrijver in *Rolduc's Jaarboek* opnieuw een aangrijpende avond. Een jaar later droeg hij op Rolduc voor uit Macbeth. Opnieuw hingen de toehoorders aan zijn lippen.

Na enkele jaren afwezigheid was Verkade in het oorlogsjaar 1941 weer gast van de instelling, opnieuw met een imponerende voordracht uit Hamlet.

Eduard Verkade heeft, op afstand gevolgd door de jongere Albert van Dalsum, een leerling van hem, en de Haagse groep rond Pierre Balledux, in sterke mate bijgedragen aan de verhoging van het niveau van het Rolducse studententoneel. Dit geldt voor zowel de speelopvatting als de artistieke aankleding van het toneel. Bovendien getuigden zijn voordrachten van een diepe geestelijke beleving. Waarschijnlijk is dat Verkade heeft geadviseerd bij het ontwerpen en inrichten van de nieuwe aula van Rolduc in 1935. Deze kon worden beschouwd als een echt professioneel theater en was in dat opzicht uniek voor Limburg. Jean Adams, in de jaren dertig regisseur van toneelspe-len en decorontwerper, was van hem gecharmeerd evenals prefect Leo Linssen en directeur Van de Venne. Onder invloed van Verkade ging Adams in de jaren dertig sobere decors ontwerpen. Verkade was voor het duo Adams-Linssen een man van het 'grote theater'. Hij had de wereld bereisd en onderhield contacten met beroemdheden als Gordon Craig uit Engeland. Verder had hij gezelschappen opgericht en geleid, schreef hij recensies en gaf hij zelf op imponerende wijze gestalte aan zijn moderne visie.

Eduard Verkade stierf in 1961.

3. MODERNE KUNST TE ROLDUC

De expositie van moderne kunst van 1929

Van 1 tot 8 augustus 1929 organiseerden Jean Adams en Leo Linssen in de gangen van Rolduc een omvangrijke expositie van moderne kunst. De tentoonstelling vond plaats op verzoek van de vier exposanten, Henri Jonas, Charles Vos, Matthieu Wiegman en Adams zelf. De publieke belangstelling was groot.

Directeur Van de Venne verrichtte de openingshandeling.³⁵ Hij beschouwde de expositie als een kleurrijke en zinvolle opluistering van de Sociale Week. Aanvankelijk had hij getwijfeld over het verzoek. Zou die moderne kunst wel samengaan met het oude Rolduc? Inmiddels was hij ervan overtuigd dat dat mogelijk, zelfs wenselijk was. Rolduc moest meegaan met de tijd en de waarde van de moderne kunst erkennen. Ook de katholieke kunst zou zich moeten blijven ontwikkelen.³⁶

De expositie telde 108 nummers, waarvan 98 schilderijen en 10 beeldhouwwerken. Matthieu Wiegman was met 42 kunstwerken van het viertal het best vertegenwoordigd, Henri Jonas exposeerde 22 schilderijen en Adams zelf 33 schilderijen en tekeningen.³⁷ De onderwerpen waren landschappen, bijbelscènes, portretten en stillevens. Ook de gebouwen en omgeving van Rolduc waren onderwerpen van enkele schilderijen; aangenomen mag worden dat ze speciaal voor de expositie werden geschilderd. Sommige van die kunstwerken bevinden zich nog steeds in Rolduc en werden waarschijnlijk na afloop van de expositie geschonken door de kunstenaars.³⁸

In de inleiding van de - overigens bescheiden - catalogus refereerde Adams aan de *eenheid in de oriëntatie* onder de exposanten.³⁹ Ondanks de onderlinge verschillen zorgde die voor samenhang. Adams hoopte dat de bezoekers nu edelzinnig eens de diepe, religieuze waarde van de kunst zouden gaan inzien. Helaas was dat besef nog maar nauwelijks in Limburg doorgedrongen. In Zuid-Nederland heersten veel misverstanden omdat er slechts zelden kunst van betekenis werd geëxposeerd. Limburg kende immers geen

De expo van 1929. V.l.n.r. Charles Vos, Henri Jonas, directeur Van de Venne, Matthieu Wiegman en Jean Adams (uit: Rolduc's Jaarboek 1930).

enkel kunstmuseum. Slechts zelden was er iets te zien *dat werkelijk iets openbaart van den fellen ernst en van de diepe levenswaarden, waaruit de kunst opstaat*. En passant haalde Adams flink uit naar de provinciale pers, die gekenmerkt werd door *ondeskundigheid en 't meest ergerlijke provincialisme*. Voor Adams was kunst *de reflex in schoonheid ... van het mysterie*. De kunstenaar openbaarde de echte levenswaarden, die de mensen omringden maar die helaas niet door hen werden opgemerkt. De mensheid had zich technisch ver ontwikkeld, maar was door onvoldoende aandacht voor de schoonheid tijdens de opvoeding de kennis van Adam en Eva kwijtgeraakt. De geestelijke verheffing van het leven werd daardoor tegengehouden. Met de tentoonstelling hoopten de exposanten een bijdrage te leveren aan de culturele - en daarmee religieuze - verheffing van Limburg.

Een opvallende recensie stond op 15 augustus 1929 in *De Nieuwe Eeuw*.⁴⁰ Criticus was Jan Engelman. Voordat hij aan de expositie toekwam, leverde hij forse kritiek op de restauratie van de abdijkerk door Pierre Cuijpers. Ook kwalificeerde hij en passant de schilderijen van Goebbels als *rijklijk overbodig* en de recente kruisweg en het Heilig-Hartbeeld van Lücker als *zeer slecht*. Rolduc werd door hem desondanks *een burcht vol geestkracht* genoemd. De combinatie van Sociale Week en moderne kunst was uitermate geslaagd. Over de tentoonstelling toonde hij zich gematigd-kritisch. Door de nadruk die was gelegd op de religieuze thematiek, was de kunst in het gedrang gekomen. Engelman had een bepaalde visie op de (Limburgse) kunst, waaraan in Rolduc slechts ten dele werd beantwoord.⁴¹ Het meeste werk kwalificeerde hij als 'gewild primitief' en te geremd. Hij had slechts één werkelijk geslaagd religieus kunstwerk gezien: een Sint Franciscus van Charles Vos, door hem een beeld vol genade genoemd vanwege het ongekunstelde karakter en de zuivere, *zingend artistieke* overgave. In het werk van Adams zag hij de sterke invloed van Wiegman. De priester-kunstenaar werd door Engelman gemaand om zijn kleur- en vormweergave niet te sterk te schematiseren.

H. Poels, aanwezig in Rolduc vanwege de Sociale Studieweek, zag al die moderne schilderijen in eerste instantie niet zitten en vond het een nogal lachwekkende vertoning. Het leek wel alsof de kunstenaars dronken waren geweest. Wiegman, die dat opving, voelde zich aangesproken. Hij gaf vervolgens een les kunstbeschouwing aan Poels, die niet begreep waarom Wiegman bloemen niet precies naar de waarneming schilderde. De kunstenaar stelde hem daarop de volgende vraag: *Waarom zegt u in Uw gebeden van Maria: Geestelijke Roos, Toren van David, Deur des Hemels en Morgenster? Bent U dan niet even dronken als ik? Ook U stijgt met die woorden boven Uzelf uit, U wordt een dichter die met de beeldspraak zijn gevoelens onder woorden brengt!* Poels antwoordde daarop: *Wiegman, je hebt een tien*.⁴²

In Rolduc's *Jaarboek* van 1930 kwam Adams uitgebreid terug op de tentoonstelling. Adams zag de expositie - wat overdreven - als een bewijs

voor de kentering die op kunstgebied had ingezet in Zuid-Nederland. Er was daar sprake van een overtuiging dat er een eigentijdse en tijd-reflecterende kunst diende te komen. Er waren bezoekers uit de gehele provincie en zelfs van daarbuiten naar Rolduc gereisd, speciaal voor de expositie. Volgens hem waren ze gekomen voor *een collectie modern werk ... zooals in de provincie nog nooit vertoond werd*. In zijn visie was het een openbaring van reële waarden geweest. Adams legde zelfs een directe, geestelijke relatie tussen de geëxposeerde kunst en de eeuwenoude zuilen en kapitelen uit de crypte van de abdijkerk. *En wie weet, misschien is er meer uitgestrooid dan men vermoeden kan van het moderne ideaal*. Rolduc had hiermee aangetoond niet te willen verstarren in het verleden. In Rolduc was plaats voor de eeuwenoude traditie maar ook voor de moderne wereld, de moderne visie was zelfs aanvaard tot op de kamer van de directeur. In Rolduc bleef men als opvoeder niet in provincialisme steken, maar stond men midden in het leven: meewerken aan *een werkelijk vitale katholieke cultuur!* Hij betreurde dat de scholieren van Rolduc er niet bij hadden kunnen zijn vanwege de grote vakantie. Die waren in zijn ogen nog vrij gaaf en onbevooroordeeld. Het hart van een jongen stond nog open voor *het werkelijk schoon*, aldus Adams.⁴³

Ramen van Adams (1928-1930)

MODERNE GLASRAMEN IN DE ROLDUCSCHE KERK

Twee evangelisten-ramen door J. Adams.

In de periode 1928-1930 ontwierp Jean Adams vier ramen (elk 200 x 90 cm) voor de abdijkerk. Reeds op afstand vallen ze door hun afwijkende stijl op in de hoofdzakelijk neoromaanse en neogotische aankleding van het godshuis. De vensters tonen de vier evangelisten, elk voorzien van symbool en attributen. Adams plaatste de figuren tegen de achtergrond van een landschap en voorzag ze van de gebruikelijke teksten.⁴⁴ Hoewel de ramen niet detonen in het kerkinterieur, zijn ze vanwege de gestileerde figuuruitbeelding, het ontbreken van gotiserende details (zoals kruisbloemen) en de felle kleurstelling onmiskenbaar modern van karakter. De invloed van Wiegman is nadrukkelijk aanwezig. De vensters werden uitgevoerd door de hier al vaker genoemde ex-Rolducien René Smeets (1905-1979), evenals Adams leerling en assistent van Wiegman.

De opdracht voor de vier ramen was afkomstig van directeur Van de Venne.⁴⁵ De schenkers waren dr. W. Nolens, mgr. L. Schrijnen, jhr. E. van Afferden en een weldoener die anoniem wenste te blijven. Merkwaaardig zijn de zinnen die Van de Venne schreef aan de voorzitter van de Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond, H. Everts: het raamontwerp van

Adams met als hoofdpersoon Johannes de Evangelist, viel in Rolduc met name in de smaak omdat het niet *in de moderne richting* ging.⁴⁶ Mogelijk werd deze opmerking gemaakt om de conservatief ingestelde Bouwcommissie te vleien; Adams stond immers bekend als een adept van Wiegman en aanhanger van de moderne richting in de kerkelijke kunst. Van de Venne noemde aan Everts zijn persoonlijke kritiekpunten: hij vond het gezicht te jong, de nek te kort en de het raam mogelijk te donker. Het ontwerp met toelichting van Adams was door hem bijgevoegd.

Typierend voor het denken over kerkelijke kunst in clericale kringen is de reactie die Henri Everts (niet te verwarren met diens neef, de Rolduc-docent Pieter Everts) op 30 november 1926 stuurde naar de directeur van Rolduc. Na wat ostentatief zijn gebrek aan deskundigheid op dit terrein te hebben benadrukt, presenteerde hij toch diverse kritiekpunten. Met de kritiek van Van de Venne op hoofd en hals was hij het eens. Ook had hij moeite met onderdelen van de achtergrond, die hij te miniem vond (het boompje), te modern (de vorm van de kelk en de nimbus) of die hij niet helemaal begreep. Everts benadrukte dat erop moest worden gelet dat de ramen wat betreft kleurstelling en ornamentiek moesten aansluiten bij de overige glasvensters van de kerk. Hij sloot zijn brief af met de volgende zin: *De beschouwingen der moderne kunstenaars over allerhande abstracte dingen gaan mijn begrip te boven. Ze zijn misschien heel mooi in geest maar ik kan er niet bij.*⁴⁷

Portret directeur A. van de Venne uit 1934

Een derde, belangrijke uiting van moderne, katholieke kunst te Rolduc is het hierbij afgedrukte portret van Antoon van de Venne (1874-1941), directeur van Rolduc van 1920 tot 1940 na er vanaf 1887 respectievelijk leerling, leraar en prefect te zijn geweest. Slechts drie jaar, van 1895 tot 1898, was hij er afwezig vanwege zijn studie aan het grootseminarie in Roermond. Omdat onder zijn directoraat aan Rolduc meer zou zijn verbouwd en veranderd dan in de acht eeuwen daarvoor, is hij vooral de geschiedenis ingegaan als bouwheer van Rolduc.⁴⁸ Van de Venne realiseerde onder meer de uitbreiding van de noord- en zuidvleugel, de boerderij, een nieuw gymnastieklokaal, het zusterklooster en de nieuwe aula; hij restaureerde grote delen van de kerk, zorgde voor een nieuwe keuken en was verantwoordelijk voor de aanleg van centrale verwarming en electriciteit in het gehele complex. Bij al deze aanpassingen stond behoud van 'het oude Rolduc' voorop; de ingrepen naar ontwerp van de architecten J. Stuyt en J. Cuypers mochten de historische sfeer en beleving niet wezenlijk aantasten.

Portret van directeur Van de Venne door Wiegman (1934).

Conform de Rolducse traditie om van de abten, directeuren en Roermondse bisschoppen een portret te laten vervaardigen, schilderde Matthieu Wiegman in 1934 een portret van Van de Venne. Het is zonder meer opvallend dat de opdracht aan deze moderne en in kerkelijke kringen 'verdachte' kunstenaar werd verstrekt. Van de Venne, inmiddels zestig jaar en behoorlijk kalend, werd door Wiegman frontaal en in zittende pose afgebeeld. De directeur kijkt de toeschouwer recht aan. Hij draagt een soutane met knopen en een zwarte bef. Op zijn neus prijkt een opvallende, zwarte bril. Verder draagt hij een horlogeketting boven de paarse ceintuur en een koninklijke onderscheiding op de linkerborst. Met zijn rechterhand houdt hij een opgerolde tekening vast, een verwijzing naar de door hem gerealiseerde bouwaanpassingen. De signatuur van Wiegman is rechts onder duidelijk zichtbaar. Rechts boven bevindt zich het jaartal (A.D. 1934) en daaronder een medaillon met het oude zegel van Rolduc (met de Annunciatie). De doorkijk links naar de kerk vanuit het zuidoosten is ook een verwijzing naar zijn bouwkundige activiteiten en restauraties. Van de Venne was niet bang om oude muren te doorbreken.

Vanwege zijn moderne karakter neemt het portret van Wiegman nog steeds een opmerkelijke plaats in in de portretgalerij van de instelling. De schrijver van de bespreking in *Rolduc's Jaarboek* van 1934, zeer waarschijnlijk Leo Linssen, was een en al lof voor Wiegmans artistieke prestatie. Veel van de oude directeursportretten waren in zijn ogen bepaald niet bijzonder (waarschijnlijk doet hij onder meer op portretten zoals dat van directeur L. Schrijnen, in 1914 geschilderd door H. Windhausen uit Roermond). Het portret van Wiegman was tenminste niet steriel en met hart en ziel geschilderd. Het schilderij was in de ogen van Linssen zowel representatief als artistiek verantwoord. Het was een echte Wiegman: ritmisch geschilderd, deformerend, met spontane, sonore kleuren en voorzien van een moderne ruimtewerking. Een schilderij met veel vaart en harts-tocht. Kortom een ideaal compromis tussen traditie en moderne wereld.

Van den anderen kant kennen we ook in de moderne kunst portretten van goede kunstenaars, die uitblinken door schilderijtechnische kwaliteiten, die echter de uiterlijke gelijkenis dermate op den achtergrond schuiven, dat deze in zich zeer waardevolle stukken moeilijk kunnen dienen om een bepaalde persoon te representeeren in een officieele galerij (...) M. Wiegman ziet den waren warmen Rolduc'schen geest van den echten Rolducien, die Rolduc bestuurt in de persoon samengestroomd, liefde belijgend voor de schoonheid van dit aloude huis, getuigend van een ernstigen zin en een moeitevol streven en een bezorgdheid om de moderne waarden te verstaan en conflicten op te lossen tot de glorie van Rolduc en tot onvergetelijke wel-daad voor de katholieke jeugd.⁴⁹

De Tekavok-expositie van 1937

In augustus 1937 kreeg de grote expositie van 1929 een vervolg. Tijdens de 13de Sociale Week exposeerde een aantal leden van de stichting *Tekavok* (Tegelsche Keramiek en Volkskunst) wederom in de kruisgangen.⁵⁰ Tekavok was in 1936 opgericht door directeur G. Goossens van Russel-Tiglia Kleiwarenfabrieken in Tegelen en had een tweeledig doel: de Nederlandse katholieken voorzien van goede en goedkope religieuze kunst en de Tegelse volkskunst stimuleren.⁵¹ In het bestuur zaten aalmoezenier H. Poels en diens adept J. Maenen terwijl mgr. G. Lemmens beschermheer was. Daarmee was Tekavok eng gelieerd aan het bisdom. Mogelijk was het idee voor de expositie afkomstig van Poels. In 1936 won Tekavok de gouden medaille op de Wereldtentoonstelling in Brussel.

Opvallend is dat van het viertal van 1929 niemand deelnam aan deze expositie. Deelnemers waren onder meer Wim Harzing, Jacques Maris, Joep Nicolas, Otto van Rees en L. Schelfhout, allen exponenten van de toenmalige, moderne richting in de kerkelijke kunst. Zij exposeerden religieuze reliëfs, beelden, tegels, schilderijen en tekeningen. Profane thema's, zoals in 1929, ontbraken geheel. Vergeleken met 1929 was de schok minder groot. De tentoonstelling kreeg vrijwel geen aandacht in de pers. Tekavok was in veel opzichten een - als conservatief te kwalificeren - poging om de traditioneel-katholieke, Limburgse volkskunst tot leven te wekken.

Een uitvloeisel van de tentoonstelling was de aanschaf van een kruisbeeld voor de kruisgang, gemaakt door Jacques Maris uit Heumen. De leden van Tekavok exposeerden later in 1937 ook in het Haags Gemeentemuseum, waar ze deelnamen aan de bekende expositie *Hedendaagsche Limburgsche kunst*.⁵²

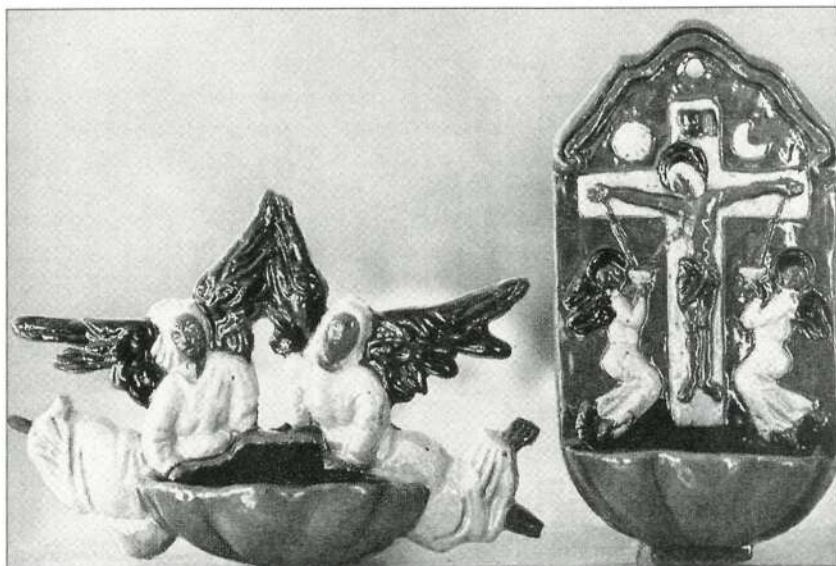
Het beeld van kapelaan Ariëns door Charles Vos uit 1938

Na maandenlang uitstel wegens exposities in Maastricht en Nijmegen (universiteit), werd op zondag 30 oktober 1938 een eikenhouten beeld van kapelaan Alfons Ariëns onthuld; maker was de beeldhouwer Charles Vos (1888-1954) uit Maastricht.⁵³ Het beeld (zie afb.) is 101 centimeter groot.

Vergeleken met het portret van Van de Venne door Wiegman, is de uitbeelding betrekkelijk traditioneel. Vanwege de voorbeeldfunctie die het beeld moest krijgen, heeft Vos waarschijnlijk gekozen voor een herkenbaar en voor een brede doelgroep vooral 'leesbaar' beeld.

Alfons Ariëns (1860-1928) was de beroemde voorman van de katholieke arbeiders in Twente. Hij volgde tussen 1870 tot 1878 in Rolduc het gymnasium en filosoficum (zie de tekst op de sokkel) en was in veel opzichten het grote voorbeeld voor dr. H. Poels, hoofdaalmoezenier van de mijnstreek. Ariëns kan worden beschouwd als een van de meest prominente Rolduciëns, navolgenswaardig voor alle jonge Rolduciëns. Hij was een

*Wijwaterbakjes
van Tekavok, door
S. Nicolas-Nys.*

*Beeld van Ariëns
door Vos (uit
Rolduc's Jaarboek
1938, p. 131).*

excellente leerling en trad in Rolduc op als toneelspeler. Vanwege de intense, fysieke band met Rolduc had Vos voor het beeld eikenhout van de oude abdij gebruikt.

Ariëns wordt uitgebeeld met een forse gestalte en in een strijdbare houding. Hij draagt de toog met schoudermantel en gordel wat hem een gedistingeerd uiterlijk geeft. Rechts bevindt zich een arbeider (te herkennen aan de kleding) met opgestroopte mouwen. Diens rechterhand wordt vastgehouden door de kapelaan als uiting van steun en kameraadschap.

Ook de kunstenaar Charles Vos heeft korte tijd in Rolduc gestudeerd en rondde er in 1906 het gymnasium af. Hij werkte als jongeling kort bij Cuypers en studeerde in Antwerpen (Tekenenacademie) en Amsterdam (Rijksacademie). Vos geldt als de belangrijkste Limburgse beeldhouwer uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Kenmerkend voor hem is een barokke, enigszins stoer-volkse stijl met de nadruk op het anekdotische element. Vos werkte invloeden van Rodin en voerde veel opdrachten uit voor kerkelijke instanties.

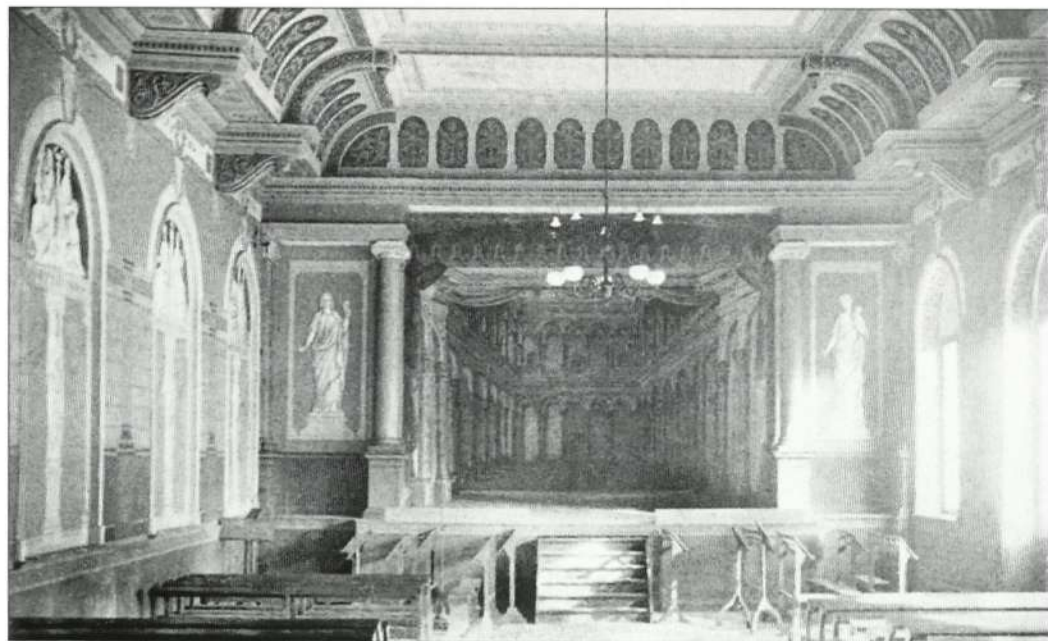
Hij maakte - o.a. in samenwerking met de architecten Peutz en Boosten - tientallen heiligenbeelden en keramische kruiswegen. Behalve het Ariëns-beeld vervaardigde hij ook de gedenksteen voor de gevallen in Rolduc. Zoals reeds beschreven was hij in 1929 één van de vier deelnemers aan de expositie van moderne kunst in Rolduc.

Op de dag van de onthulling hield prof. Gerard Brom uit Nijmegen een rede onder de titel 'Van leerling tot meester'; het thema was het grote historische belang van Ariëns en diens verleden als Rolducien. Brom benadrukte verder de grote geestelijke betekenis van Rolduc voor Nederland. In Rolduc was volgens Brom de basis gelegd voor Ariëns' latere optreden. Hij had er *staal in zijn bloed en een vonk in zijn hart* gekregen. Het beeld zou een lichtend voorbeeld voor zittende en toekomstige generaties moeten worden. De avond werd afgesloten door een massaal gezongen 'Lève Rolduc' en 'Aan U o Koning der eeuwen'.

4. OVERIG CULTUURANBOD OP ROLDUC TIJDENS HET INTERBELLUM

Naast de incidenteel georganiseerde kunstmanifestaties en verstrekte kunstopdrachten, werd jaarlijks in Rolduc een scala aan culturele of cultureel-getinte activiteiten georganiseerd. De meeste daarvan stonden in directe relatie tot de katholieke identiteit en educatieve functie van het instituut, zoals de plechtig gezongen vieringen, de missiefilms, de orgelconcerten en het zingen op Palmzondag van de Passie van de vroegere leraar Bernard Pothast. Met enige regelmaat vonden er lezingen plaats over 'katholieke

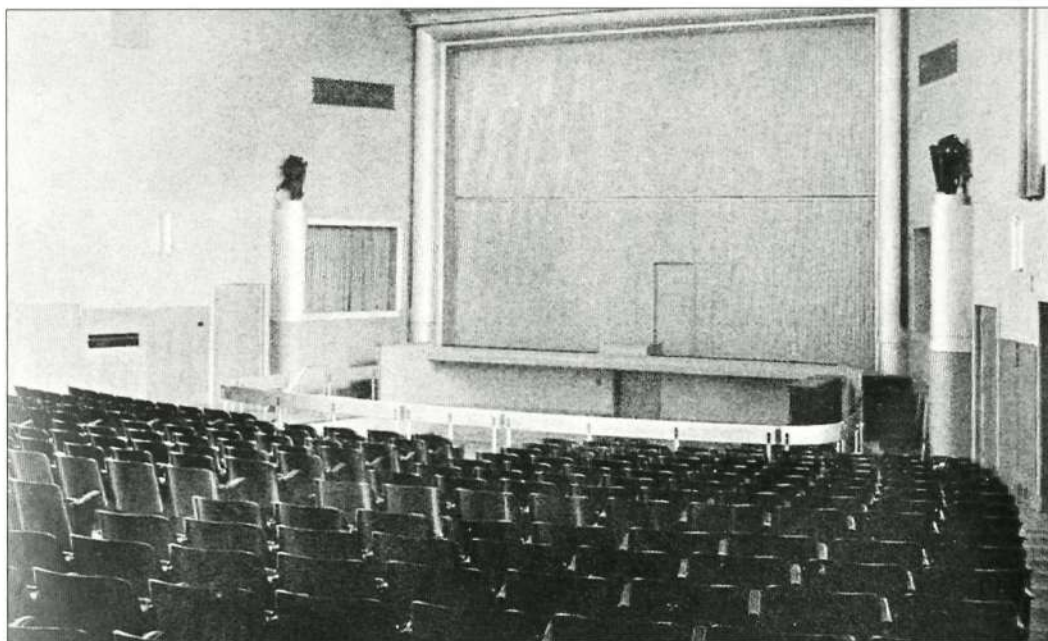
Links, de oude aula; rechts, de nieuwe aula (uit: Rolduc's Jaarboek 1935).

onderwerpen' (o.a. door missionarissen) en werden er excursies gemaakt naar katholieke 'sites' in de omgeving. Daarnaast kwamen belangrijke binnenlandse en buitenlandse kopstukken op sociaal en wetenschappelijk terrein (Friedrich Muckermann s.j., Hendrik Moller, Theller de Poncheville, Paul Doncoeur s.j.) naar Rolduc om te spreken over actuele vraagstukken.

Regelmatige bezoeken van prelaten en hoge politici hebben deze ontwikkeling ongetwijfeld bevorderd. Hetzelfde geldt voor het gegeven dat de helft van de leerlingen afkomstig was uit de gegoede Nederlandse, katholieke bourgeoisie. Verder heeft ook de omstandigheid dat de Rolducse onderwijsinstelling een 'open instelling' was, bijgedragen aan het cultuurleven. Dat alle seminaristen, gymnasiasten, HBS-ers en filosofen er intern verbleven en in gezamenlijkheid studeerden, was tenslotte ook een factor van gewicht; de populatie moest namelijk buiten de reguliere lessen ook haar vertier hebben, hetgeen de organisatie van (culturele) activiteiten zal hebben gestimuleerd.

De aandacht voor cultuur in Rolduc tijdens het Interbellum kwam niet uit de lucht vallen. Al vanaf de stichting van de onderwijsinstelling annex internaat in 1843, werden muziek, zang en toneel er op niveau beoefend.⁵⁴ De instelling trok in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw leerlingen aan uit geheel Nederland en was - mede door het gebruik van het Frans als voertaal - een centrum van Franse cultuur. Franse (Molière, Racine), Nederlandse (Vondel) en Engelse (Shakespeare) toneelklassiekers werden er met regelmaat opgevoerd en het niveau van de koorzang (oratoria) was er dankzij Pothast, ruim een halve eeuw docent in Rolduc, hoog. In 1860 en

Groepsfoto van de
'cast' van *Lucifer*
(uit: Rolduc's
Jaarboek 1935).

1861 waren er onder zijn leiding zelfs opera's opgevoerd. Bekende acteurs en gezelschappen van buiten werden met enige regelmaat ingehuurd om het niveau van de eigen jeugdige spelers te verhogen.

Na 1900 werd de 'culturele traditie' voortgezet onder leiding van de priesterleraren E.J.H. Ribbergh (1873-1940) en J.H. Wismans (1874-1954); de eerste werd befaamd om zijn *Lucifer*-vertolkingen, de tweede om zijn Shakespeare-stukken. Samen met Maastricht en Roermond behoorde Rolduc in het begin van de twintigste eeuw daarmee tot de weinige plaatsen in Limburg waar sprake was van een zekere 'theatertraditie'.⁵⁵

Met de bouw van een nieuwe aula in 1935 kreeg het cultuurleven op Rolduc een belangrijke impuls. Deze zaal was het eerste modern geutilleerde theater van Limburg.⁵⁶ Op vrijdag 21 juni 1935 vond de inzegening plaats door bisschop G. Lemmens, waarna Vondels *Lucifer* werd opgevoerd. Bij de opening waren prelaten uit Roermond, hoge politici en veel persmensen aanwezig zoals dr. Poels, dr. J. van Gils, de commissaris van de koningin en leden van Gedeputeerde Staten, dekens uit de regio en de burgemeester van Kerkrade. Directeur Van de Venne noemde de voorziening van groot belang voor de godsdienstige en culturele vorming van de leerlingen en stu-

denten, waaronder veel aanstaande priesters. Uitwendig was het gebouw door architect Jos Cuypers (zelf Rolducien) duidelijk aangepast aan de historische omgeving, maar inwendig kenmerkte het zich door een opmerkelijk modern en zakelijk karakter. Dit was mogelijk dankzij de toepassing van ijzeren dakspanten. De brede, wigvormige zaal van 20 bij 9 meter telde liefst 540 stoelen. De ruimte werd overvloedig verlicht. Moderne strakheid bepaalde de sfeer. Het theater beschikte over een toneellift, filminstallatie, orkestbak, loges en balkon. Het verschil met de 'barokke' oude aula, die qua inrichting nog het best omschreven kan worden als een veredeld patronaat, kon haast niet groter zijn. De leerlingen genoten in de nieuwe aula niet alleen van theater op niveau, maar werden er ook in contact gebracht met de jongste der schone kunsten: de film, een medium waarvan men op Rolduc beseftte dat het voortaan niet meer viel weg te denken.

Over het grote scala aan sportieve en recreatieve activiteiten (zoals circus) wordt hieronder niet uitgewijd. Aan de orde komen activiteiten die nadrukkelijk te maken hadden met (moderne) 'Cultuur': lezingen door schrijvers en kunstenaars, toneelvoorstellingen en films.

Voordrachten over literatuur en kunst

Wies Moens in
de jaren dertig.

Van de belangrijkste gastsprekers in Rolduc in de jaren 1920 en 1930 volgt hieronder een overzicht.⁵⁷ De gastdocenten werden vooral uitgenodigd door docent Nederlands Leo Linssen, die een duidelijke voorkeur had voor mensen uit de literaire wereld. Linssen leidde hen voor de leerlingen in tijdens de reguliere lessen en ook was hij meestal degene die hen introduceerde bij het opgekomen publiek.

Een prominente gast in Rolduc was de Vlaming Wies Moens (1898-1982). Tussen 1927 en 1933 trad hij minstens vijf keer op voor de leerlingen en studenten. In Nederland genoot Moens een zekere bekendheid als redacteur van het katholieke maandblad voor schoonheid *Roeping* en als kortstondig medewerker aan *De Gemeenschap*. Ook was hij redacteur van het *R.K. Bouwblad*. Moens was een van de leidende dichters van het Vlaamse expressionisme en sterk betrokken bij de Vlaamse beweging. Hij streefde de eenwording van Nederland en Vlaanderen in een 'volks-Dietse' staat na op basis van een hiërarchisch-corporatief samenlevingsmodel. Tijdens een van zijn verblijven in Kerkrade verwierf hij een schilderij van Adams (een Christushoofd). Op 18 november 1927 hield Moens onder grote belangstelling een voordracht over en uit zijn bekendste dichtbundel, de in detentie geschreven Celbrieven. Tevens nam hij de gelegenheid te baat om te vertellen over de idealen van de Vlaamse beweging. Op 14 maart 1928 gaf hij een voordracht over Sint Franciscus en Umbrië en twee jaar later, op 22 juni 1930, verzorgde de Vlaming een literaire avond in het kader van de Guido Gezelle-herdenking. Hij droeg daarbij voor uit diens

werk. In 1933 verhaalde hij over de jong gestorven dichter en flamingant A. Rodenbach (1856-1880), voorman van de Vlaamse studentenbeweging. Daarna kwam Moens niet meer op Rolduc. Hij was toen waarschijnlijk al te omstreden vanwege zijn politieke opvattingen.

Ook Moens' Vlaamse collega-schrijver Felix Timmermans (1886-1947) trad op in Rolduc. Ook Timmermans sympathiseerde met de Vlaamse beweging, maar was minder radicaal dan Moens. Dankzij zijn roman *Pallieter* (1916) - lang verboden voor katholieken! - genoot Timmermans grote bekendheid in Zuid-Nederland. Hij hield met vastenavond 1925 in Rolduc een voordracht voor leraren en studenten over Vlaamse humor. Timmermans verhaalde over zijn geboortestreek en de stad Lier, over zijn jeugd, gezin en vader en over zijn begin als schrijver. Verder vertelde hij over Vlaamse humor. De avond ging gepaard met veel gelach onder het publiek. Timmermans beëindigde zijn voordracht met een voordracht uit zijn *Versken*. Zijn toneelstuk *En waar de sterre stil bleef staan* uit 1924 werd in december 1936 in Rolduc opgevoerd.

Ernest Claes (1885-1968), nòg een flamingant, trad op in Rolduc op 27 februari 1927. Hij genoot vermaardheid vanwege zijn streekromans 'De Witte' (1920) en 'Wannes Raps' (1926).

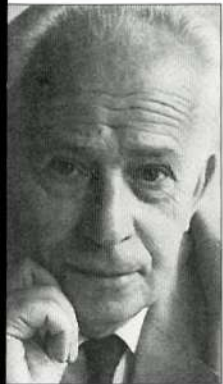
In 1929 ontving Rolduc een van de belangrijkste katholieke schrijfsters van dat moment, Sigrid Undset (1882-1949) uit Noorwegen.⁵⁸ Undset had het jaar daarvoor de Nobelprijs voor de Literatuur gewonnen en onderhield in 1929 een langdurig contact met Anton van Duinkerken, redacteur van *De Gemeenschap*.

Op 5 december 1930 hield Paul Haesaerts, Vlaams kunstcriticus en cineast, een voordracht met projecties over Jan Toorop, katholieke bekeerling en omstreden kunstenaar. Vooral onder conservatieve katholieken leefden er grote bezwaren tegen zijn mystieke, streng gestileerde heiligen. Jean Adams was, zoals we hebben gezien, een verdediger van Toorop's kunstopvatting. Mogelijk is Haesaerts, expert op het terrein van het Vlaamse expressionisme, (waarover geen achtergronden bekend zijn) door hem gevraagd.

Naast door Vlaamse cultuurdragers, werd Rolduc ook regelmatig bezocht door Nederlandse schrijvers en kunstenaars. Op 19 mei 1931 gaf de Amsterdamse letterkundige Willem Nieuwenhuis (1886-1935) in Rolduc een lezing voor de oudere studenten over 'katholicisme en cultuur'. Nieuwenhuis was vanaf 1907 als redacteur verbonden aan *De Maasbode* en stond bekend om zijn prikkelende beschouwingen over beeldende kunst, toneel en politiek. Ook was hij betrokken bij de oprichting van *Roeping* en *De Gemeenschap*. In 1929 had hij bij *De Gemeenschap* een boekje uitgegeven over moderne religieuze beeldhouwkunst onder de titel *Het steenen gebed*. In zijn rede ging Nieuwenhuis in op de nieuwe wind die in Rolduc waaide: *Want nauwelijks zijn we binnen in dien zilveren tooverburcht of we zijn druk aan het redeneeren over de allernieuwste schilderkunst en alle hoog-actueele problemen van het katholieke leven ... dit is wat de wereld*

Sigrid Undset
(1882-1949).

Janus van Domburg
op latere leeftijd.

noodig heeft. De traditie van eeuwen vasthoudend, niets verwerpende en niets latende vallen, dan wat zichzelf verwerpt en zich zelf vallen laat als het levenloze en voorbije, en tevens wakker staan in het eigentijdsche, de nieuwe cultuur evenzeer willende kerstenen als de traditie van zooveel eeuwen her deed.⁵⁹ De strekking van zijn lezing was duidelijk: indien Rolduc wilde bijdragen aan de toekomst van het katholicisme, moest het zich openstellen voor de moderniteit.

Matthieu Wiegman hield op 28 februari 1933 een lezing over moderne kerkelijke kunst. Op dezelfde dag werd onder leiding van filmcriticus Janus van Domburg, alias *Close-Up*, een discussie georganiseerd over de (kunst-)film. Ook Mannus Franken, een belangrijke jonge Nederlandse cineast en lid van de Nederlandse Filmliga, hield in 1933 in Rolduc een lezing over de moderne film.

Op 7 mei 1939 gaf de bekende publicist Anton van Duinkerken onder de titel 'Missie en Cultuur' een - overigens weinig spraakmakende en nogal formele - spreekbeurt.⁶⁰

Tenslotte keerde tijdens het Interbellum een groot aantal oud-Rolduciens terug naar de plek waar hun intellectuele basis was gelegd. Het betrof vaak mannen die het inmiddels tot belangrijke culturele en wetenschappelijke functies hadden gebracht. Tegenover de jonge Rolduciens verhaalden ze over hun periode in Rolduc en prestaties in maatschappij en kerk.

Toneelaanbod

Vanwege de angst voor zedenbederf stootte het moderne theater in Limburg tot ver na de Tweede Wereldoorlog op weerstand in behoudende, kerkelijke kringen. Er bestond grote vrees voor de negatieve invloed van toneelstukken op de jeugd.⁶¹ In steden als Maastricht en Roermond werden met enige regelmaat stukken voorgedragen door beroepsspelers, die bij clericij op weerstand stuitten, zoals werd geconstateerd in de paragraaf over Verkade. Echt 'veilig' in kerkelijke ogen was daarentegen slechts het door kapelaans gecontroleerde dorstoneel in de patronaten en op de middelbare scholen. Het amateurtoneel bloeide daar als nooit tevoren.

Opgemerkt moet worden dat tegenover de groep behoudende katholieken, na 1918 een groeiende schare van meer liberale geloofsgenoten kwam te staan. Deze groep achtte het isolationisme schadelijk voor de katholieke zaak. Alphons Laudy, hoofdredacteur van *De Tijd* en zelf toneelschrijver (*De Paradijsvloek*, 1916), was een van hen. Volgens Laudy was het doodzwijgen van het moderne toneel de slechtste optie, omdat daarmee de regie uit handen werd gegeven. Toneel hoorde simpelweg bij de samenleving en om die reden moest de katholieke pers er - overigens wel kritisch - aandacht aan besteden. Laudy gaf zelf het voorbeeld met zijn bijdragen over het moderne toneel in *De Tijd*.

Waaruit bestond het toneelaanbod in Rolduc? De belangrijkste toneelvoorstellingen vonden jaarlijks plaats op 25 november, met Maria Lichtmis

en op halfvasten. 25 november was de feestdag van de patroonheilige van de filosofen, Sint Catharina ('Sint Kathrien'). De filosofen voerden dan meestal een blijspel op, waarbij elk jaar een ander stuk op het programma stond. Incidenteel werd dit heropgevoerd. Op 2 februari, de feestdag van Maria Lichtmis, werd ook meestal een blijspel of klucht gespeeld, vaak door amateur-gezelschappen van buiten, zoals het *Zuid-Limburgs Toneel* onder leiding van Jef Schillings of *de Opbouwers* uit Den Haag.

De belangrijkste dag van het jaar op toneelgebied was evenwel halfvasten (zondag *Laetare*). Gewoonlijk werd die dag een tragedie gespeeld die enkele weken later werd herhaald voor ouders en mensen uit de regio ten bate van een goed doel (bijvoorbeeld de bouw van een kerk). De tragedies vergden veel voorbereiding. Hun inhoud werd in diverse vakken besproken waardoor ze 'bezit' werden van de gehele Rolducse gemeenschap. De treurspelen duurden vaak uren en vereisten een omvangrijke 'cast' (in 1935 ca. 100 spelers) en dure kostuums. Vanwege de karakters, de opbouw, het taalgebruik en hun morele strekking, vormden ze de moeilijkste en meest verheven uiting van het toenmalige, katholieke theater. Vooral *Jozef in Dothan* en *Lucifer*, beide van Vondel, waren populair in Rolduc. Deze treurspelen werden tussen 1921 en 1940 elk zes keer opgevoerd. *Macbeth* van Shakespeare werd drie keer vertoond en twee keer werden opgevoerd: *Saul en David*, *Oedipus Rex* (Sofocles), *Elckerlijc*, *Elias weet het beter*, *De koopman van Venetië* (Shakespeare) en *Journey's end* (R. Sherriff). Toneelavonden werden meestal opgeluisterd met muziek van het Rolduc's Orkest.

Op het gebied van het theater valt het op hoeveel connecties er waren tussen Rolduc en Den Haag. De reden hiervoor is niet exact bekend. Mogelijke argumenten zijn de traditioneel grote rol van Den Haag voor de Nederlandse theatercultuur en de functie van Verkade in deze als 'make-laar'. Het begon al op 21 februari 1923 toen de leraar Ribbergh de befaamde en inmiddels bejaarde Louis - Shylock - Bouwmeester (1842-1925) wist te strikken om samen met de leerlingen de heropvoering van Shakespeare's *De koopman van Venetië* te verzorgen. Over de rol van de met Den Haag verbonden Eduard Verkade is hiervoor al uitgeweid. Hij trad te Rolduc op als acteur en declamator. Verder trad vanaf 1930 het Haagse toneelgezelschap *De Vereenigde Haagse Spelers* onder leiding van Pierre Balledux minstens zeven keer in Rolduc op.

Een Amsterdams element werd te Rolduc ingebracht door de Amsterdamse acteur en declamator Paul Huf (1891-1961). Drie keer werd er een voordrachtavond verzorgd door Huf, die goed bevriend was met Verkade en langdurig lid was van diens gezelschappen. Huf droeg onder meer voor uit Vondel, Guido Gezelle en Paul van Ostayen. Ook Albert Vogel uit Rotterdam en de Vlaamse Gezelle-specialist Hendrik Bulterys declameerden in Rolduc. In de jaren dertig traden Albert van Dalsum (vennoot van Verkade), Sara Heijblom, Frits Bouwmeester en Charlotte Köhler op in de aula van Rolduc. Van

Louis Bouwmeester
als Shylock.

Dalsum zou ook na 1945 nog diverse keren in Rolduc acte de présence geven.

Daarnaast werden met enige regelmaat declamatie-avonden gehouden, waarbij meestal mensen van buiten optraden. Incidenteel werden op Rolduc goochelavonden, liederenavonden en voordrachten met marionettenspel georganiseerd, meestal zonder hoge culturele aspiraties.

Buiten de toneelavonden deden koren en harmonieën en fanfares uit de omgeving (inclusief Aken) met grote regelmaat hun opwachting in de aula van Rolduc (één tot twee keer per jaar). Soms waren dat de muziekverenigingen van de omliggende mijnen. Het Maastrichts Stedelijk Orkest vond ook enkele keren de weg naar Kerkrade.

In juni vond gewoonlijk het directeursfeest plaats. Bij die gelegenheid werden sketches gespeeld en werd in de openlucht geconcentreerd door een orkest uit de regio. Vanaf het einde van de jaren twintig vormden films hiervan een belangrijk onderdeel.

Wat betreft de programmering van het toneel kan worden vastgesteld dat in Rolduc tijdens het Interbellum werd voortgeborduurd op de negentiende eeuw, toen stukken van Shakespeare en Vondel ook al favoriet waren. De rijke, katholieke toneeltraditie van het instituut lijkt de modernisering te hebben afgeremd. Anders dan met het filmaanbod (zie hieronder) en de aandacht voor moderne kunst (zie hierboven), was er in Rolduc op toneelgebied geen sprake van een breuk met het verleden. Daarnaast moeten nog andere factoren van belang zijn geweest voor de bescheiden aandacht die het moderne drama in Rolduc ten deel viel. Zo betrof het veelal amateurtoneel, gespeeld door eigen leerlingen en studenten, met alle beperkingen die daarbij horen. Verder speelde mee dat de data waarop toneel werd gespeeld en de functie die men aan het toneel toebedeelde, in relatie tot het kerkelijk jaar en de liturgie stonden, waardoor een traditionele programmering voor de hand lag. Ook zal het gegeven dat vrouwenrollen door jongens moesten worden gespeeld, een factor van belang zijn geweest. Bij traditionele stukken was dat minder bezwaarlijk dan bij moderne. Tenslotte zal er een zekere huiver hebben bestaan om de jeugd te confronteren met de in moderne stukken aanwezige moraalopvattingen en vaak expliciete, erotische momenten.

Maar op Rolduc leefde zeker ook sympathie voor de genoemde opvattingen van Laudy. Eduard Verkade, Paul Huf en Pierre Balledux hebben ongetwijfeld bijgedragen aan het moderniseren van het studententoneel en het anti-oorlogsdrama van *Journey's End* (R.C. Sherriff) en *Et demain la lumière* (van René Berton) moet voor de jonge Rolduciens een ongewone, zelfs schokkende ervaring hebben betekend. Ook heeft de moderne, profane inhoud van sommige blijspelen (*Het pension*, *De spooktrein*, *Lord Demon*) en de aandacht van docenten als Adams, Boosten en Metzmakers voor het moderne toneel, de theatertraditie van Rolduc zeker meer bij de tijd gebracht. Door de toenemende concurrentie van de film, een modern en

snel medium dat ervoor zorgde dat de jeugd van Rolduc kennis kreeg van de moderne wereld, kreeg het toneel er in de jaren 1930 in Rolduc evenwel een concurrent van formaat bij. Tegen steracteurs als Gary Cooper, Deanna Durbin en Heinz Rühmann viel door de amateurspelers moeilijk te concurreren. De uitvoerige filmcommentaren in *Rolduc's Jaarboek* uit de jaren 1930 wijzen in die richting.

Rolduc als filmpodium

De actrice
Deanna Durbin.

Aan de basis van de toenemende aandacht voor het medium film stond opnieuw Leo Linssen. Linssen was als prefect niet alleen belast met orde en tucht, maar ook met welzijn en ontspanning van de leerlingenpopulatie. In die hoedanigheid was hij verantwoordelijk voor een groot scala aan 'buitenschoolse', culturele activiteiten. Linssen bezat een open oog voor de moderne cultuur en beseft dat de film zich wel eens tot hét culturele medium van de toekomst zou kunnen ontwikkelen. De ontwikkeling van de film op Rolduc werd ongetwijfeld ook veroorzaakt door de grote interesse voor dit moderne en dynamische medium bij de leerlingen en studenten zelf. Zeker na de komst van de geluids- en kleurenfilm ging er voor hen een wereld open, die 'spannender' was dan die van het traditionele toneel.

Overigens zag de katholieke kerk de opkomst en het succes van de film in katholiek Nederland met lede ogen aan. Evenals op het gebied van het toneel, bestond er voor de kerk een 'bioscoopvraagstuk'.⁶² Hoewel de positieve mogelijkheden van de film werden onderkend, met name voor het onderwijs en als vorm van recreatie voor de arbeiders, leefde er een grote angst voor de negatieve morele effecten op de gelovigen. Behoudende katholieken beschouwden de film als een typische uiting van de moderne, oppervlakkige en goddeloze maatschappij. Elders in deze bundel kan men lezen hoe de in Rolduc opgerichte vereniging *Voor Eer en Deugd* landelijk voorop ging in de strijd tegen dit 'kwaad'. Vooral de jeugdigen moesten worden beschermd door het filmaanbod streng te censureren en het bioscoopwezen te organiseren op katholieke grondslag.

Paus Pius XI beschouwde de film als *allergewichtigst en krachtadigst middel*, nog invloedrijker dan de pers (*Vigilanta cura*, 1936). De morele gevaren waren in zijn ogen echter bijzonder groot, omdat de film direct en oncontroleerbaar aan de (seksuele) gevoelens van de kijkers appeleerde. Pius XI was vooral bezorgd over jonge mensen. Omdat in films geen onderscheid werd gemaakt naar leeftijdsgroepen, werd een zuivere, kuis levenswandel erdoor bedreigd. Evenals de andere kunsten, zou de film daarentegen moeten bijdragen aan de morele vervolmaking van de mens.

Met name in de jaren twintig groeide in Nederland in progressief-katholieke kringen een serieuze en meer positieve interesse in film en filmkritiek. De belangrijkste katholieke filmcriticus was Janus van Domburg (1895-1983), die in 1933 een tweedaagse discussie over film in Rolduc

leidde. Hij drukte zijn stempel op de filmkritieken van *De Gemeenschap*, *Roeping*, *De Tijd*, *De Nieuwe Eeuw* en *Filmfront*.⁶³ Van Domburg was ook betrokken bij het Amsterdamse tijdschrift *Nederlandsche Filmliga* (1927-1933), dat de nadruk legde op de film als kunstvorm en dat op bevlogen wijze opkwam voor de avant-garde film. Tegelijkertijd streefde hij het ideaal van de katholieke gemeenschapskunst na. Van Domburg was de mening toegedaan dat het medium uit de handen van de bioscopeigenaren moest worden gehaald. Amerikaanse producties werden door Van Domburg afgewezen, omdat 'kapitalisten' de film hadden gedevalueerd.⁶⁴ Gestreefd moest worden naar een synthese van (katholieke) morele zuiverheid en (filmische) esthetiek. Terug nu naar het filmpodium Rolduc.

Het filmaanbod in Rolduc

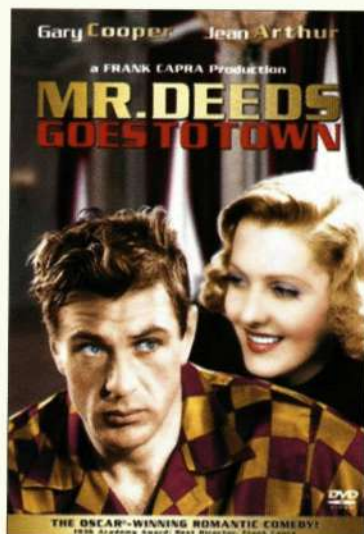
Al in 1897 maakten de Rolduciens kennis met het toen nog gloed-nieuwe medium film. De Oostenrijkse 'illusionist' prof. Ch. Kalb gaf toen met behulp van een 'kinematograaf' een voorstelling met 'levende foto's' op ware grootte.⁶⁵ Het procédé was pas één jaar oud en kan worden beschouwd als het begin van de film. De leerlingen van Rolduc zagen zo onder meer Parijse straatbeelden en het strand van Scheveningen.

In oktober 1928 werd voorzover bekend de eerste echte film gedraaid in Rolduc: een documentaire (zonder geluid) van het Internationaal Eucharistisch Congres in Amsterdam (*Adoro te*). Na de aanschaf van een nieuwe projector begin 1929, vond er een uitbreiding plaats van het filmaanbod en werden jaarlijks ca. vier tot zes filmavonden georganiseerd. Vanaf de opening van de nieuwe aula in 1935, voorzien van een professionele Philips geluidsfilminstallatie, steeg dat aantal tot gemiddeld 8 tot 10 per jaar. Deze gingen nu meestal gepaard met uitvoerige besprekingen en evaluaties in de 'kunstrubriek' van *Rolduc's Jaarboek*. Het opvoeden van de jeugd in het medium film genoot bij de leiding van Rolduc en de redactie van *Rolduc's Jaarboek* blijkbaar bijzondere aandacht.

Normaal was dat er per voorstelling één hoofdfilm werd gedraaid, gecombineerd met een journaal en enkele korte (teken-)films. Omdat het ondoenlijk is om alle films hier te bespreken, volgt een selectie van de artistiek en cultuurhistorisch belangrijkste producties.

In globale zin omvatte het filmaanbod te Rolduc documentaires, stichtende films, 'kunstfilms', natuurfilms, detectives, avonturenfilms, reclamefilmpjes (o.a. van Philips) en korte tekenfilms. De hoofdfilms waren meestal afkomstig uit de twee grote filmnaties van het Interbellum: Duitsland en de Verenigde Staten.

In de 'kunstfilms' werden de beeldende mogelijkheden van het nieuwe medium verkend. Er was in Rolduc opvallend veel aandacht voor experimentele films, die vanwege hun abstracte, filmische benadering moeilijk waren te begrijpen voor de docenten en leerlingen van Rolduc. Rolduciens

Boven: Filmfragment uit *La passion de Jeanne d'Arc*, met Maria Falconetti als de middeleeuwse heilige (regie Carl Dreyer).

Rechts: Affiche voor *The lives of a Bengal lancer*, waarmee de nieuwe filminstallatie in 1935 werd ingewijd.

Links: Affiche voor de Amerikaanse komedie *Mr. Deeds goes to town* (regie F. Capra).

moesten evenwel leren waarom ook die uitingen waardering verdienden. Namen van belangrijke exponenten van dit genre die in Rolduc aan bod kwamen, zijn Walter Ruttmann uit Duitsland, de Rus Sergei Eisenstein en de Nederlanders Janus van Domburg, Mannus Franken, Joris Ivens, Jan Hin, Max de Haas en de uit Heerlen afkomstige Hub Leufkens.

Verder draaiden in Rolduc incidenteel producties waarin het socialistische experiment dat in de Sovjet-Unie gaande was, positief werd belicht (de documentaire *Turksib* en *The end of St Petersburg*). Door Linssen c.s. werden ook nogal wat Duitse 'Bergfilms' naar Rolduc gehaald, waarin grootse, mystieke Alpenlandschappen het publiek bedwelmde (o.a. *Die weisse Hölle van Piz Palu* en *Stürme über dem Mont Blanc*).

Dan was er in Rolduc aandacht voor de categorie 'modern-katholieke films', vertegenwoordigd met onder meer *La passion de Jeanne d'Arc* en *Golgotha*, de eerste geluidsfilm over het lijden en sterven van Jezus Christus.

Een fors aandeel was er in Rolduc ook voor de Hollywood-producties, die in de nieuwe aula volledig tot hun recht kwamen. Het lijkt er sterk op dat de in de ogen van Van Domburg verwerpelijke Amerikaanse films, favoriet waren bij het jonge publiek in Rolduc. Op 27 juni 1935 werd de filminstallatie in de nieuwe aula ingewijd met het kersverse Hollywood-spektakel *The lives of a Bengal lancer*. Andere bekende Amerikaanse films die in de aula werden gedraaid, waren *Mr. Deeds goes to town*, de kleurenfilm *Tom Sawyer* en *Ruggles of red gap*. Hier moet ook gewezen worden op de vertoonde tekenfilms van Walt Disney. Zelfs de 'deskundigen' van *Rolduc's Jaarboek* zagen in deze 'sterrenloze', gestileerde en in morele zin onschuldige producties, de hoogste vorm van filmkunst. Walt Disney had met Sneeuwwitje het ideaal van het medium film bereikt.⁶⁶

Wat bij een terugblik op de betekenis van Rolduc als filmpodium vooral opvalt, is de ruimte die er was voor bijna alle genres. Op het door clerici gedomineerde en eng aan het bisdom Roermond gelieerde instituut was geen sprake van een eenzijdig 'verzuild' filmaanbod, integendeel. De belangrijkste nationale en internationale films van de jaren twintig en dertig werden er gedraaid.

Wat verder opvalt is de wijze waarop de films werden ingeleid en betrekkelijk genuanceerd werden besproken in *Rolduc's Jaarboek*. De vaak uitgebreide recensies in de jaarboeken hadden regelmatig het karakter van exposé's over moderne filmkunst. In navolging van de progressieve filmcriticus en discussieleider op Rolduc Janus van Domburg, waren Linssen c.s. de mening toegedaan dat de leerlingen en studenten ook met 'moeilijke films' moesten worden geconfronteerd.

J. Bemelmans, voortrekker van *Voor Eer en Deugd*, zal ongetwijfeld met teleurstelling hebben gereageerd op de ontwikkelingen in zijn 'heilig Rolduc'. Hij had immers tientallen jaren lang met hart en ziel gevochten tegen de filmcultuur. Zijn tijd was in de jaren dertig evenwel voorbij.

EPILOOG: ROLDUC EN DE PARADOX VAN DE KATHOLIEKE MODERNITEIT

Rolduc was tijdens het Interbellum een podium van het vooroorlogse katholicisme. De gesloten, zuilversterkende variant manifesteerde zich vooral in *Voor Eer en Deugd*. Deze zedelijkheidsvereniging werd niet alleen gesticht in de Limburgse onderwijsinstelling maar vond er ook 15 jaar onderdak. De naam Rolduc was daarmee verbonden met deze vereniging en met het katholieke zedelijkheidsoffensief. Verder bloeide in Rolduc - zoals overal in de katholieke wereld - de Heilig-Hartverering rond het in 1920 opgerichte monument en de Mariadevotie rond de in 1935 gebouwde Lourdesgrot. Regelmatig vonden er retraites, bedevaarten en processies plaats om de jonge zielen op het 'reine pad' te houden, c.q. te krijgen. De traditionele missen van Refice, *Die Schöpfung* van Haydn en de 'eigen' passie van Pothast werden er frequent opgevoerd. In 1938 werd door de conservatieve beweging *Actie 'Voor God'* een tentoonstelling georganiseerd tegen de gevaren van het moderne atheïsme en bedoeld om de katholieke eenheid te versterken.

Maar in de jaren twintig groeide er in het Derde Rolduc ook een opmerkelijke culturele openheid. *Voor eer en deugd* was inmiddels verhuisd naar Roermond en verkeerde in een grote crisis. Landelijk roerden zich steeds meer katholieken die met luide stem aanpassing aan de moderne leefwereld bepleitten. Op Rolduc vonden vanaf 1925 de Sociale Studieweken plaats onder leiding van aalmoezenier Poels, waaraan politici en clerici vanuit alle delen van het land en het aangrenzende buitenland deelnamen en die voor een verruiming van het blikveld zorgden. Verder had Rolduc sinds de jaren twintig enkele jonge, cultureel bevoegen docenten, die aansluiting wilden bij de moderne cultuur. Ze waren van mening dat de Rolduciërs, die tot de katholieke elite van de toekomst zouden gaan behoren, enkel een bijdrage zouden kunnen leveren aan de opbouw van de samenleving als ze tijdens hun studie onbevooroordeeld geconfronteerd werden met uitingen van de moderne cultuur. Tenslotte stond in Rolduc een directeur aan het hoofd die dergelijke initiatieven niet blokkeerde. Door deze factoren konden er binnen de muren van het eeuwenoude instituut ook progressieve geluiden opklinken en ontloek er in de loop van de jaren twintig zelfs een 'culturele lente'. Ook dat was Rolduc tussen 1925 en 1940.

De moderne kunst, het moderne theater en vooral de filmcultuur kregen in Rolduc niet alleen aandacht maar regelmatig zelfs een warm onthaal. Tegenover de passiemuziek van Pothast stond de *Missa in Festa Assumptionis* van de vernieuwer van de kerkmuziek Hendrik Andriessen (1892-1981), uitgevoerd in 1934. Door toedoen van Linssen en Adams werden contacten gelegd met moderne Vlaamse schrijvers en met de jongeren van *De Gemeenschap*, die binnen het katholieke establishment berucht waren om de luidruchtige wijze waarop zij de gevestigde katholieke cultuur aanvielen. Exponenten van dit periodiek kregen in Rolduc ruimschoots de aandacht en

waren soms fysiek aanwezig om hun opvattingen te ventileren tegenover de studentenpopulatie. De expressionistische literatuur van Van Ostayen en Moens werd er behandeld. Eduard Verkade etaleerde er zijn toneelopvatting en de modern-religieuze kunst van Matthieu Wiegman was er niet alleen te bewonderen in de kruisgang maar zelfs op de kamer van de directeur.

En dan was er nog het filmaanbod, dat de Rolduciens in de jaren 1930 op dynamische wijze liet kennis maken met zowel de atheïstische Sovjet-Unie als het Amerikaanse sterrendom. Maar ook werden er avant-garde-films van Ivens, Ruttman, Dreyer, Hin en Eisenstein vertoond. Een aantal van deze culturele producten vormde een lofzang op de moderniteit en stond op zijn minst op gespannen voet met de traditionele, katholieke kunst-opvatting. Die veroordeelde immers het socialistische gedachtegoed en de *l'art-pour-l'art*-opvatting en stelde slechts één criterium aan kunst en cultuur: de verheffing van de ziel.

Waarschijnlijk stond Linssen en Adams het katholieke cultuurideaal van Jacques Maritain voor ogen, die tijdens het Interbellum in Nederland een sleutelrol vervulde in de discussie over de katholieke, culturele modernisering. Zijn *Art et scolastique* werd in 1924 in het Nederlands vertaald. De Fransman probeerde de cultuur weer zijn religieuze fundament terug te geven, maar tegelijkertijd was hij van mening dat kunst en cultuur zich in een betrekkelijke autonomie en in een open relatie tot de wereld moesten kunnen ontwikkelen. Maritain's pleitte ook voor het doorbreken van de katholieke matheid. Zijn opvattingen vonden niet alleen in de kringen rond *Roeping* en *De Gemeenschap* gehoor, maar dus ook te Rolduc. Jean Adams en Leo Linssen waren van de opvattingen van Maritain zeker op de hoogte en gaven ze door aan hun leerlingen.

Om het culturele beleid van Rolduc in juiste proporties te zien, dient een vergelijking te worden gemaakt met het cultuuraanbod van de bishoppelijke colleges van Sittard en Roermond.⁶⁷ Beide instellingen waren wat betreft het onderwijsaanbod grotendeels vergelijkbaar met Rolduc. Ook stonden beide colleges onder leiding van priesters en beschikten ze over een internaat. Er waren echter ook verschillen. Sittard had een internaat dat enkel bestemd was voor seminaristen.⁶⁸ Het aandeel 'internen' was zowel in Sittard als Roermond aanmerkelijk kleiner dan in Rolduc, wat invloed zal hebben gehad op de behoefte en aard van het culturele aanbod.⁶⁹ Hetzelfde geldt voor het gegeven dat de beide instituten vooral leerlingen trokken uit de regio, terwijl veertig procent van de leerlingen van Rolduc van buiten Limburg kwam, met een relatief hoog percentage uit de katholieke, sociale bovenlaag.⁷⁰

In het schooljaar 1938-1939 bestond het aanbod in Sittard uit zes film- en twee toneelavonden en het aanbod in Roermond uit vier film- en drie toneelavonden, twee concerten en één revu. In Roermond traden onder meer Albert van Dalsum en de *Verenigde Haagse Spelers* onder leiding van

Pierre Balledux op, die we kennen van Rolduc. Ter vergelijking: in Rolduc bestond het cultuuraanbod in hetzelfde schooljaar uit acht filmavonden, vier toneelavonden, drie muziekavonden, één declamatie-avond en één revu. Bovendien was het culturele niveau van het aanbod er hoger, zowel van de films als van het toneel, en was de betrokkenheid van de Rolduciens er aanmerkelijk groter.

In het schooljaar 1939-1940 bestond het culturele aanbod in Sittard uit vier filmavonden waarvan twee in de eigen aula en één in de Forum-bioscoop (hoofdfilms: *Robin Hood* (kleurenfilm), *Goud*, *Sneeuwwitje* (Walt Disney) en *De geheimzinnige ruiter* (western); telkens in combinatie met journaals en korte reclame- en tekenfilms).⁷¹ Verder werden er enige concerten gegeven (vooral Hafa-muziek) en vond er één declamatie-avond plaats. Toneelactiviteiten werden in dat jaar niet georganiseerd noch bezocht. Typerend is dat met ingang van het schooljaar 1936-1937 de toneelrubriek in het Roermondse jaarboek werd geschrapt.

In Roermond werden in hetzelfde schooljaar zes filmavonden georganiseerd waarvan drie buitenshuis (in het Royal Theater).⁷² Gedraaid werden o.a. *Robin Hood*, de UFA-film *Rijnland*, een missiefilm en *Robert Koch, der Bekämpfer des Todes*; verder journaals en korte (teken)films. Er werden drie toneelavonden bezocht (o.a. *Stralende Dageraad* in het Royal Theater en *Schinderhannes* in het Christoffelhuis) en één concert van het Stedelijk Orkest van Maastricht.

Deze, overigens zeer summiere vergelijking lijkt erop te wijzen dat Rolduc met afstand het Limburgse bisschoppelijk college was, waar zowel kwantitatief als kwalitatief het meest werd gedaan aan (moderne) cultuur. In Rolduc was - op zijn minst impliciet - sprake van een cultuurbeleid, erop gericht om jonge katholieken in openheid voor te bereiden op functies in de moderne Nederlandse samenleving. Dat beleid was geïnitieerd en werd vooral gedragen door enkele bevlogen leraren. Toch vormde 'cultuur' een integraal onderdeel van het onderwijsprogramma. Immers, niet alleen buiten maar ook binnen de reguliere lessen kregen moderne kunst en cultuur aandacht. Dan is het zo dat de culturele activiteiten niet alleen werden goedgekeurd door de directie, maar ook door haar werden gefinancierd (filmhuur en gages voor sprekers en acteurs). Verder getuigen de bijdragen in *Rolduc's Jaarboek*, spreekbuis van het instituut, van een frisse culturele wind. Toen Adams en Linssen vertrokken uit Rolduc, werd de lantaarn door anderen overgenomen. Tenslotte was de bouw van de dure, nieuwe aula in 1935 een direct gevolg van het ingezette cultuurbeleid. Dat er docenten waren op Rolduc die deze openheid afkeurden, staat buiten kijf, maar voor iedereen was het duidelijk dat het hier om méér ging dan om een hobby van een paar cultuurdocenten. In Rolduc probeerden - om de woorden van de Nijmeegse historicus Paul Luykx te gebruiken - 'andere katholieken' een brug te slaan naar de snel seculariserende wereld, overigens met

behoud van de katholieke waarden.⁷³ Ook het laatste moet hier nadrukkelijk worden vermeld.

Anders dan op sociaal-economisch terrein, is te Rolduc nooit een diepgaand cultuurfilosofisch discours gevoerd. Het instituut was vooral een podium waar culturele opvattingen in betrekkelijke rust en openheid naast elkaar bestonden en werden uitgedragen. De vraag dringt zich op wat de in Rolduc ontvangen culturele vorming heeft betekend voor de latere houding, culturele interesse en het maatschappelijk functioneren van de Rolduciens. Veel leerlingen en studenten van toen leven nog, waardoor een onderzoek hiernaar nog mogelijk is.

Ik sluit af met enkele zinnen van de al eerder geciteerde Willem Nieuwenhuis, in 1931 uitgesproken in Rolduc. De zinnen ademen de geest van Maritain en verwoorden op treffende wijze de paradox van Rolduc tijdens het Interbellum, namenlijk katholiek en modern zijn.

En des middags, toen ik gesproken had, werden enkele vragen gesteld: over de nieuwe muziek en over de film. Om 't nu maar kort te zeggen, zonder een zweem van overdrijving, bij het constateeren der dingen nuchter wikkend en wegend: dit is wat de wereld noodig heeft. De traditie van eeuwen vasthoudend, niets verwerpende en niets latende vallen, dan wat zich zelf verwerpt en zich zelf vallen laat als het levenlooze en voorbije, en tevens wakker staan in het eigentijdsche, de nieuwe cultuur evenzeer wilstende kerstenen als de traditie van zooveel eeuwen her deed. Rolduc, dit kleinood, omvat het universum der Kerk.⁷⁴

- Noten
- 1 Het citaat in de titel van deze studie is afkomstig van de priester-kunstenaar Jean Adams, tekendocent in Rolduc tussen 1921 en 1936. Adams gebruikte deze woorden in een bespreking van een expositie van moderne kerkelijke kunst die hij en collega Leo Linssen in Rolduc organiseerden tijdens de Sociale Week van 1929. Zie paragraaf 3.
 - 2 *Het heldendicht van de Roomsche Daad. Een film van geestdrift en liefde* (uitg. Dr. Schaepmanfonds, Den Haag, z.j.) bevat het draaiboek voor deze film met toelichting van Hermans.
 - 3 L. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* (Den Haag, 1956), p. 349.
 - 4 *Rolduc's Jaarboek VI* (1926), p. 20.
 - 5 Onderstaande gegevens werden gedeeltelijk ontleend aan het 'hagiografische' boekje *Jean Adams priester-schilder 1899-1970* (uitg. Jean Adams Stichting Ell, 1976), geschreven door Paul Haimon, een van zijn leerlingen op Rolduc.
 - 6 De auteur van dit artikel bereidt een artikel voor over de Servaaskring.
 - 7 Marius van Beek, "Jean Adams en de religieuze kunst", in *De Tijd* (29 augustus 1959).
 - 8 Ko Sarneel was vanaf 1957 lector aan de Jan van Eyck-Academie en kunstcriticus voor de *Regionale Omroep Zuid*. Hij uitte sindsdien bij herhaling forse kritiek op het Limburgse 'gedweep' met de kunst van de 'oude katholieke garde' (Eyck, Jonas, Nicolas, Adams). Sarneel beweerde o.a. dat Adams nooit iets had begrepen van diens grote voorbeeld Cézanne.
 - 9 Zie de brief van Jean Adams van november 1920 aan Gerard Brom (in KDC: Archief G. Brom, inv. nr. 44).
 - 10 Adams kende die opvattingen uit artikelen in *De Beiaard*; over de spraakmakende kruisweg van Toorop in Oosterbeek (1918) had pater Molkenboer inderdaad een uitvoerig en zeer lovend artikel geschreven ("De kruisweg van Toorop", jaargang 3, deel 2, 273-301).
 - 11 "Twee oordeelen", in *Van Bouwen en Sieren* (jg. 2, 1930), p. 348-349.
 - 12 Adams schreef een aantal brieven aan Engelman vanuit Rolduc, gedateerd 3 april 1930, 26 mei 1930 en (de langste brief) ongedateerd (eind 1929 / begin 1930?), in Letterkundig Museum, Den Haag: Collectie Jan Engelman, inv. nr. E. 3171 B2.
 - 13 Zie ook de paragraaf over de expositie van 1929 in Rolduc, waarover Engelman zich nogal kritisch uitliet over het werk van Adams.
 - 14 Waarschijnlijk is Engelman niet op dit verzoek ingegaan. Engelman had het niet zo op clerici en wilde zijn werk als redacteur van *De Gemeenschap* en kunstcriticus onafhankelijk kunnen verrichten. Een warme vriendschap, zoals met Charles Eyck, Joep Nicolas en Henri Jonas, is tussen beiden nooit gegroeid.
 - 15 Jean Adams, "De kunstenaar Boosten", in *Het Gildeboek* (jg. 33, 1951), p. 34-35.
 - 16 Voor deze korte biografische schets werd vooral geput uit het in 1953 verschenen 'hagiografische' jubileumnummer van *Stroom op*, maandblad van de R.K. HBS en Gymnasium te Maastricht. Het nummer verscheen bij gelegenheid van het veertigjarig priesterschap van de toenmalige schooldirecteur Linssen.
 - 17 In het door hem vanaf 1930 bijgehouden en door Jean Adams van veel tekeningen voorzien *Gastenboek Rolduc* (in bezit van J. Verstraelen, Weert) staan de namen van zijn 'Rolducse coryfeeën' opgetekend: o.a. J. Adams, Ch. Eyck, R. Smeets, M. Wiegman, W. Moens, E. Verkade, W. Nieuwenhuis, J. van Gils, M. Koenen, A. van Dalsum, aartsbisschop J. Jansen, H. Poels, bisschop G. Lemmens, D. Castell, acteurs van het Nationaal Vlaams Toneel, E. van Gestel, *Rambler* P. Lustenhouwer, J. van Turinhout en B. Brugman,

- A. Roelofsen, H. Jonas, A. Sassen, P. Kromjong, H. Schoonbrood, H. Koolen, H. Pessers en H. Levigne. Het 'boek' werd ook bijgehouden na Linssens vertrek uit Rolduc.
- 18 Aangehaald in C. Reul e.a., *Het vierde Rolduc 1946-1971* (Kerkrade, 1983), p. 125.
- 19 Gesprek met J. Verstraelen (neef van Leo Linssen) te Weert op 15 augustus 1998. Vgl. *Stroom op* (1953), p. 89. De achtergrond van dat conflict is niet bekend.
- 20 Adams pleitte in de Bisschoppelijke Bouwcommissie voor Roermond, Linssen voor Maastricht. De zienswijze van de laatstgenoemde gaf de doorslag.
- 21 A. Venema, *De Bergense School* (Baarn, 1976), p. 94
- 22 *Matthieu. Leven en werk van de kunstsschilder Matthieu Wiegman* (z.p., ca. 1986).
- 23 Geciteerd in *Matthieu. Leven en werk van de kunstschilder Matthieu Wiegman* (z.p., ca. 1986), p. 95.
- 24 A. Venema, *De Bergense School* (Baarn, 1976), p. 94.
- 25 M. Dickhaut, *Hedendaagsche Limburgsche kunst. Retrospectie en reconstructie 1937-1999* (Maastricht, 1999), p. 34-35.
- 26 Een kladafschrift van de brief - waarschijnlijk gericht aan de directeur van Rolduc - bevindt zich in ABR: Archief van de Bisschoppelijke Bouwcommissie: Foliomap ca. 1925-1933. Achter deze opdracht zat Jean Adams. Zie brief J. Adams aan Jan Engelman d.d. 26 mei 1930, in Letterkundig Museum: Collectie Engelman, inv. nr. E 3171 B2.
- 27 Over de kunstopvattingen van de Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond zie J. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal. De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw* (Maastricht, 2002).
- 28 Aangehaald in J. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal*, p. 120
- 29 Brief van J. Adams aan J. Engelman d.d. 26 mei 1930, in Letterkundig Museum: Collectie Jan Engelman, inv. nr. E. 3171 B2.
- 30 A. Venema, *De Bergense School*, p. 111
- 31 Bij deze gelegenheid verscheen de 16 pagina's tellende brochure *Rond een katholiek schilder* (Heythuysen, z.j.) met een inleiding door Jean Adams zelf.
- 32 H. Schillings, *Toneel en theater in Limburg* (Assen-Amsterdam, 1976), p. 105-107.
- 33 In het laatste stuk werd opgekomen voor gelijkberechtiging van de vrouw.
- 34 *Rolduc's Jaarboek XI* (1931), p. 43.
- 35 'Schilderijtentoonstelling Rolduc. Officiële opening', in *Limburger Koerier* (2 augustus 1929). Jan Engelman was uitgenodigd door Henri Jonas.
- 36 Ibidem.
- 37 *Tentoonstelling van werken door Matthieu Wiegman, Charles Vos, Henrik Jonas en Jean Adams. Rolduc van 1 tot en met 8 augustus* (Rolduc/Maastricht, 1929).
- 38 In de collectie van Rolduc bevinden zich anno 2003: een portret van L. Schrijnen door M. Wiegman (jaartal onbekend), een portret van L. Linssen, een gezicht op de tuintoren van Rolduc en een Annunciatie, alle van Adams (ca. 1930). Uit omstreeks 1931 dateert Adams' *Landschap met mijnwerker*. Tenslotte bevindt er zich een gezicht op de kerk van Rolduc van H. Jonas uit ca. 1930.
- 39 De catalogus (32 pag.) bevat, behalve de inleiding van Adams, de titels van de geëxposeerde werken en 15 zwart-wit afbeeldingen.
- 40 Jan Engelman, "Tentoonstelling te Rolduc", in *De Nieuwe Eeuw* (15 augustus 1929).
- 41 Engelman associeerde Limburgse kunst, die hij zeer bewonderde, met spontaniteit, zwier en blijmoedigheid.

- 42 Geciteerd in *Matthieu. Leven en werk van de kunstsschilder Matthieu Wiegman* (z.p., ca. 1986), p. 105. Vgl. D. Klomp, *In en om de Bergense School* (Schoorl, 1995), p. 84.
- 43 J. Adams, "Naar aanleiding van de Tentoonstelling van Moderne Kunst te Rolduc 1-8 augustus 1929", in *Rolduc's jaarboek X* (1930), p. 103-104.
- 44 Vgl. "Moderne glasramen in de Rolduc'sche kerk", in *Rolduc's Jaarboek 9* (1929), p. 70-71.
- 45 Brief van directeur A. van de Venne aan H. Everts, voorzitter BBC, d.d. 18 november 1926, in ABR: Archief van de BBC: Folio-map ca. 1925-1933.
- 46 Idem.
- 47 Waarschijnlijk slaat deze opmerking op de uitleg van Jean Adams bij zijn ontwerpen. Omdat het ontwerp verdwenen is, kan niet worden vastgesteld in hoeverre Adams zijn ontwerp heeft aangepast.
- 48 "Directeur van de Venne", in *Rolduc's Jaarboek XIV* (1934), p. 77-78.
- 49 Idem.
- 50 Catalogus "Tentoonstelling Stichting Tegelse Keramiek en Volkskunst Tekavok", in RAL: Archief Derde Rolduc, inv. nr. 1080.
- 51 M. Dickhaut en M. Beks, *Hedendaagsche Limburgsche kunst. Retrospectie en reconstructie 1937-1999*, (Maastricht, 1999), p. 215.
- 52 Idem.
- 53 "Inwijding van het beeld van Mgr. A. Ariëns", in *Rolduc's Jaarboek XIX* (1939), p. 56-58.
- 54 F. Sassen, 'Rolduc, Klein-Seminarie van Roermond 1843-1946', in *Roda Sacra 1104-1954*, (Roermond/Rolduc 1954), p. 83.
- 55 Schillings, *Toneel en theater in Limburg*, p.121.
- 56 Schillings, *Toneel en theater in Limburg*, p. 66
- 57 Dit overzicht is gebaseerd op de kronieken en besprekingen in *Rolduc's Jaarboek*. Het is daarom waarschijnlijk niet compleet.
- 58 C. Struyker-Boudier, *Een man van de geest: hoofdstukken over leven en werk van Ferdinand Sassen* (Nijmegen, 1997), p. 24; de datum waarop Undset in Rolduc was, is niet bekend.
- 59 W. Nieuwenhuis, 'Een Amsterdammer op Rolduc', in *Rolduc's Jaarboek XII* (1932), p. 125.
- 60 A. van Duinkerken, 'Missie en Cultuur', in *Rolduc's Jaarboek XIX* (1939), p. 182-185.
- 61 Van deze angst getuigt o.a. de Vastenbrief van 1925 van bisschop Schrijnen op indringende wijze.
- 62 K. Dibbets en F. van der Maden (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940* (Weesp, 1986), p. 234.
- 63 A. van Beusekom, *Film als kunst. Reacties op een nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (diss. VU Amsterdam, 1998), p. 159-161.
- 64 Ibidem, p. 252. Voor Amerikanen telde in zijn ogen niet de kunst noch de moraal, maar enkel geldelijk gewin; scheiding en overspel waren in hun producties schering en inslag.
- 65 Een kinematograaf is een combinatie van een toverlantaarn en filmprojector.
- 66 *Rolduc's Jaarboek XX* (1940), p. 60.
- 67 Over het Bisschoppelijke College van Weert ontbreken helaas (snel toegankelijke) bronnen waardoor dat hier buiten beschouwing moet blijven.
- 68 *Het vierde Rolduc*, p. 19.

- 69 Op het Bisschoppelijk College van Roermond volgden in september 1940 130 internen en 415 externen onderwijs. In Sittard was de verdeling ongeveer hetzelfde.
- 70 *Het vierde Rolduc*, p. 28.
- 71 De gegevens zijn afkomstig uit het 'College Dagboek', in *Jaarboek Bisschoppelijk College St. Jozef Sittard 1938*, p. 7-38.
- 72 De gegevens zijn afkomstig uit 'Wat de klok luidt over het schooljaar 1939-1940', in *Collegelok. Jaarboek van het Bisschoppelijk College Roermond 5 (1939-1940)*.
- 73 P. Luykx, 'Andere katholieken, 1920-1960', in *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 16 (1986)*, p. 52-84.
- 74 *Rolduc's Jaarboek XII (1932)*, p. 125.

Literatuur over Kloosterrade-Rolduc

Onderstaande bibliografie is opgezet als een systematisch en beredeneerd overzicht van de belangrijkste literatuur voor de bestudering van de geschiedenis van Kloosterrade/Rolduc. Het is derhalve geen uitputtende bibliografie. In de literatuuropgaven van de expliciet genoemde werken vindt de onderzoeker verwijzingen naar niet in dit overzicht genoemde literatuur. Verwijzingen naar artikelen in deze bundel zijn eveneens opgenomen. Wat de vorm van deze bibliografie betreft is omwille van de duidelijkheid gekozen voor een lopende tekst met de titels van de publicaties in voetnoten.

De geschiedenis van Rolduc wordt gewoonlijk ingedeeld in vijf periodes. Het *eerste Rolduc* is de periode tot de opheffing van de abdij in de Franse tijd (1796). Het *tweede Rolduc* omvat de 'Luikse' periode tot de overgang naar het bisdom Roermond als seminarie (1831-1843). Het *derde Rolduc* beslaat de periode als kleinseminarie van het apostolisch vicariaat Limburg c.q. bisdom Roermond én middelbare school met internaat, tot 1946. Daarna begon het *vierde Rolduc*, het tijdvak als exclusief kleinseminarie tot 1971. De oprichting van het Bisschoppelijk Centrum Rolduc markeert de start van het *vijfde Rolduc*.

De grote hoeveelheid literatuur over het eerste Rolduc is zo veel mogelijk thematisch geordend, maar het is duidelijk dat veel publicaties in aanmerking komen voor plaatsing in verschillende rubrieken. Van de mogelijkheid tot dubbelplaatsing is echter slechts incidenteel gebruik gemaakt. De bewaarplaats van de archieven wordt per periode aangegeven, zo mogelijk met bijbehorende literatuur. De bibliografie is afgesloten in april 2004.

ALGEMENE HISTORISCHE OVERZICHTEN

De geschiedschrijving van de abdij Kloosterrade begint met de *Annales Rodenses*, de twaalfde-eeuwse kloosterkroniek. Deze kroniek kan men beschouwen als een eerste reflectie op het eigen, zij het dan nog korte verleden van de gemeenschap.¹

Sedert het midden van de negentiende eeuw zijn er studies verschenen, waarin de gehele geschiedenis van Kloosterrade behandeld wordt, vanaf de stichting in 1104 tot aan de 'huidige' dag. De meest recente synthese dateert uit 2003 en loopt tot 1830.² Het landschap, de natuurlijke omgeving waarin Kloosterrade gesticht werd, is onder meer onderzocht door Schrijnemakers.³ Sagen en legenden die met het klooster samenhangen, werden in 1990 verzameld.⁴

- 1 Zie over de *Annales Rodenses* verderop.
- 2 - J. Offermans, *De abdij Kloosterrade-Rolduc (1104-1830)*, Rotterdam 2003.
 - Rolduc; *beknopte historie*, Kerkrade c.1986.
 - W.M. Lemmen, *Rolduc; een kleine gids*, Kerkrade 1985.
 - L. Augustus, *Uit de geschiedenis van Rolduc*, in: Land van Herle 14 (1964), 109-112.
 - *Roda sacra 1104-1954*, Roermond 1954 (tevens: RJ 34 (1954)).
 - R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der abdij en der onderwijsinrichting*, Utrecht 1902.
 - R. Corten, *Rolduc, voorheen en thans. Gedenkschrift opgesteld bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van 't opvoedingsgesticht Rolduc*, Kerkrade 1893.
 - F. Büttgenbach, *Klosterrath. Rolduc. Die alte Abtei des Roder Ländchen*, Geilenkirchen (1893).
 - F.P. Neujean, *Notice historique sur l'abbaye de Rolduc depuis son origine jusqu'à nos jours*, Aken 1868.
- 3 - M.J.H.A. Schrijnemakers, *Rode. De oudste nederzettingsgeschiedenis van het Land van Rode*, Maastricht 1984.
 - J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*, Maastricht 1988 (Maaslandse monografieën, groot formaat, deel 6).
 - E.M. Kruytzer, *Rolduc en de Feldbiss*, in: *Natuurhistorisch maandblad Limburg* 55 (1966), 70-72.
 - E. Ramakers, *Van Secundius van Voerendaal tot Ailbertus van Kloosterrade. Bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de regio Heerlen Kerkrade, eerste tot twaalfde eeuw*, in: Land van Herle 45 (1995), 107-126.

- H.G.M. Plettenberg, *De eerste bewoners van Rolduc*, in: Kerkrade onderweg 6 (2002), 53-57.
- 4 - H. Kaiser en S. Schneider (ed.), *Sagenhaftes Herzogenrath, wunderbares Rolduc. Sagen, Legenden und Schwänke*, Herzogenrath 1990 (Burg Rode Herzogenrath e.V., 5).

GEBOUWEN

Aan de geschiedenis van het gebouwencomplex Kloosterrade/Rolduc zijn vele studies gewijd. Gedeeltelijk betreft het studies, waarin de hele bouwgeschiedenis als hoofdonderwerp aan de orde komt;⁵ daarnaast zijn er studies over de geschiedenis van de bouwkunst in Zuid-Limburg en omgeving, waarin voor de kerk een prominente rol weggelegd is.⁶

- 5 - (Al. Schaepekens), *Rolduc et ses environs, (= Rolduc et son église et sa crypte. Extraits du Courrier de la Meuse)*, Maastricht 1852. Hierover: W. Nolet, *Een prentenboek over Rolduc*, in: RJ 7(1927), 83-87.
- J.A. Alberdingk Thijm, *De abdij van Rolduc II. De kerk*, in: Dietsche Warande 2 (1856), 173-178 [ook over het orgel].
- W. Marres en J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Geïllustreerde beschrijving uitgegeven vanwege de rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving. Deel V: De provincie Limburg. Derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht. Eerste aflevering*, 's-Gravenhage 1962, 316-353.
- H. Deutz, *Gestalt- und Funktionswandel der Abteikirche in Klostrath in nachmittelalterlicher Zeit*, in: PSHAL 127 (1991), 49-68.
- K. Hardering, *Die Abteikirche von Klostrath. Baugeschichte und Bedeutung. De abdijkerk te Rolduc. Bouwgeschiedenis en betekenis*, Utrecht 1998 (Clavis kunsthistorische monografieën, 18).
- *Een wandeling door Rolduc*, Kerkrade 2000.
- 6 - J.J.M. Timmers, *De kunst van het Maasland*, Assen 1971 (Maaslandse monografieën, groot formaat 1).
- E. den Hartog, *Romanesque architecture and sculpture in the Meuse Valley*, Leeuwarden / Mechelen 1992 (Maaslandse monografieën, groot formaat 8).

W. Marres heeft, vooral ten behoeve van de beschrijving in de *Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, een aantal detailstudies gewijd aan de datering van de vroegste bouwfase en de crypte, een thema dat al veel eerder de aandacht getrokken had.⁷ Een apart thema in deze discussie rond de bouwgeschiedenis vormde de term 'scemate longobardino', die in de *Annales Rodenses* voorkomt.⁸ Ook aan de kapitelen zijn enige afzonderlijke studies gewijd.⁹ De grafstenen zijn uitvoerig beschreven door Belonje; die van hertog Walram III is herhaaldelijk onder de aandacht gebracht, ook vanwege zijn betekenis als een van de voorouders van koningin Wilhelmina.¹⁰ De verschillende orgels van Rolduc verdienen nog een grondige beschrijving.¹¹

Een contract voor de bouw van de oostvleugel van de abdij uit het midden van de achttiende eeuw is apart uitgegeven.¹² De latere verbouwingen van Rolduc zijn voor deel beschreven in *Rolduc's Jaarboek*.¹³ De bemoeienis van P. Cuypers met Rolduc is apart uit de doeken gedaan.¹⁴

- 7 - Al. Schaepkens, *La crypte de l'église de Rolduc, ancienne abbaye près d'Aix-la-Chapelle*, in: *Messenger des sciences historiques de Belgique* 1852, 329-331.
- J.A. Alberdingk Thijm, *De abdij van Rolduc I. Herstel der krochtkapelle*, in: *Dietsche Warande* 1 (1855), 575-584.
- Arn. Schaepkens, *Art et archéologie: [La crypte de Rolduc]*, in: *Annales de l'académie d'archéologie de Belgique* 14 (1857), 377-379.
- P.S. Everts, *De Annales Rodenses en de bouw der abdijkerk van Rolduc*, in: *PSHAL* 85 (1949), 91-120.
- W. Marres, *De 'Annales Rodenses' en de krypte te Rolduc*, in: *RJ* 42 (1961/62), 118-129.
- W. Marres, *De 'Annales Rodenses', het schip der kerk te Rolduc en aanverwante kerken*, in: *RJ* 43 (1962/63), 101-111.
- W. Marres, *Beobachtungen an der Abteikirche zu Klostersath und weitere Vergleiche*, in: *Vom Bauen, Bilden und Bewahren. Festschrift für Willy Weyres*, (ed. J. Hoster en A. Mann), Keulen 1964, 185-197.
- G. Berends, *De fundering van de kerk van Rolduc*, in: *RJ* 45 (1964/65), 115-134.
- W. Marres, *Nog eens over de fundering van de kerk te Rolduc*, in: *RJ* 47 (1967/69), 104-115.
- NN., *Oude chronica te Rolduc*, in: *RJ* 6 (1926), 85-86; 7 (1927), 106-107.
- B. Grothues, *Het jaartalvers: de abt van Rolduc vervloekte het pensioen van zijn kloosterlingen*, in: *Limburg aktueel* 2 (1980), nr.5, 16-17.
- Th. Sniekers, *Heiligenbeelden waken over Rolduc*, in: *Land van Herle* 39 (1989), 88-90 [over de beelden in de voorgevel van de kerk].
- L. Augustus, *Ouderdome van dakconstructies*, in: *Maasgouw* 107 (1988), 49-50 [o.a. over de kap van de abdijkerk].
- J.J.M. Timmers, *Rolduc in Zweden*, in: *Bronk/Maasland* 16 (1968/69), 106-113 [vergelijking westbouw en crypte met kerk te Dalby in Zweden; invloed van Heriman].
- J. Stassen, *Rolduc. Een schets der bouwgeschiedenis van kerk en crypte bij het 850-jarig bestaan*, in: *Katholiek bouwblad* 22 (1954/55), 36-41, 129-132.
- 8 - B.H.D. Hermesdorf, *'Scemate Longobardino' in de Annales Rodenses*, in: *Maasgouw* 56 (1939), 25-27.
- J.J.M. Timmers, *'Scemate Longobardino'*, in: *Maasgouw* 67 (1953), 161-166.
- P. Rolland, *Scemate Longobardino, Basse-Meuse-Bas-Rhin*, in: *Les cahiers techniques d'art*, 3 (1954), fasc. 1, 21-42.
- J.J.M. Timmers, *Lombardische elementen in de bouwsculptuur van Rolduc*, in: *Miscellanea Jozef Duverger*, Gent 1968, 541-554.
- J.J.M. Timmers, *Influssi lombardi sulle chiese di Maastricht e di Rolduc*, in: *Il romanico. Atti del seminario di studi diretto da Piero Sanpaulesi*, 1975, 249-254, 457-462.
- 9 - H.A. Diepen, *Die romanische Bauplastik in Klostersath und die Bauornamentik an Maas und Niederrhein im letzten Drittel des 12. Jahrhunderts*, Den Haag / Würzburg 1931 (dissertatie Würzburg 1926).

- P.S. Everts, *Oudste steenhouwerskunst in de kerk van Rolduc*, in: RJ 12 (1932), 129-144; 13 (1933), 89-97; 22 (1942), 161-177.
- L. Maeterlinck, *Le genre satirique dans la sculpture flamande et wallone*, in: Annales Académie d'archéologie de Belgique 55 (1903), 149-214 [o.a. Rolduc].
- V. Haesaert, *Vroeg-Nederlandsche bouwplastic te Rolduc*, in: Katholiek bouwblad 3 (1931/32), 393-397.
- J.J.M. Timmers, *Leeuwen in het land van Maas en Waal*, in: Bronk/Maasland 16 (1968/69), 16-22.
- 10 - H. Tummers, *Grafmonumenten in de kerk van de voormalige augustijner koorheren-abdij Kloosterrade*, in deze bundel.
- J. Belonje, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit kerken der provincie Limburg, met een supplement betreffende de Belgische en Duitse grensgebieden*, in: PSHAL 96-97 (1960/61): Rolduc: p.129-132; Afden: p.347-348.
- W. Everts, *De abdij van Rolduc. Eenige harer oudheden*, Amsterdam 1858.
- Arn. Schaepkens, *De abdij van Rolduc. Het graf van hertog Waleram III*, in: Dietsche Warande, 1e reeks, 3 (1857), 275-284.
- Arn. Schaepkens, *Le tombeau de Waleram III, duc de Limbourg, à l'ancienne abbaye de Rolduc, près d'Aix-la-Chapelle*, in: Messenger des sciences historiques de la Belgique 1856, 137-146.
- F.S[assen], *Rolduc! Het Saint-Denis van Limburg*, in: RJ 13 (1933), 63-65.
- 11 - NN, *Jubé et buffet d'orgue de l'église de Rolduc*, in: Dietsche Warande, 1e reeks, 2 (1856), 2e deel, 31-33.
- H.E., *Rolduc's orgel*, in: RJ 11 (1931), 64-66.
- B.V., *Het nieuwe orgel*, in: RJ 12 (1932), 125-128.
- K. Dreimüller, *Bijdrage tot de geschiedenis van het vroegere barokorgel in de abdij Kloosterrade*, in: RJ 40 (1960), 112-115; 41 (1961), 98-101.
- 12 - W. Gierlichs, *Uit de Düsseldorfsche fragmenten van de bouwcontracten van de Rolducsche oostvleugel onder abt Johannes Goswinus Fabritius*, in: RJ 20 (1940), 181-186.
- 13 - Annalist, *De nieuwe Rolducsche gebouwen*, in: RJ 7 (1927), 69-71.
- H.J.A.M. Engeler, *De moderne technische installaties op Rolduc*, in: RJ 7 (1927), 71-75.
- *De restauratie van kerk en toren van Rolduc*, in: RJ 12 (1932), 154-156.
- *De oude en nieuwe aula van Rolduc*, in: RJ 15 (1935), 77-83.
- 14 - Dr. P.J.H. Cuypers en Rolduc. *Bij de herdenking van zijn honderdste geboortedag 1827-1927*, in: RJ 7 (1927), 86-104.

GESCHIEDENIS VAN DE ABDIJ KLOOSTERRADE ALGEMEEN

De literatuur over de geschiedenis van de abdij is overvloedig. Een kort en krachtig overzicht, goed leesbaar en met goede literatuurverwijzingen, is van J.A.K. Haas.¹⁵ Dit overzicht verscheen als inleiding op de inventaris van het kloosterarchief, maar werd ook apart uitgegeven. In 2003 verscheen de omvangrijke synthese van J. Offermans.¹⁶ Aan Duitse zijde verscheen in 1984 de studie van Helmut Deutz.¹⁷

S.P. Ernst en P.C. Boeren zijn nog steeds te beschouwen als grondleggers voor de huidige historiografie, hoewel niet meer al hun opvattingen gedeeld worden.¹⁸ B.H.D. Hermesdorf heeft zich in een aantal artikelen bezig gehouden met juridische aspecten van de geschiedenis van de abdij.¹⁹

In de achttiende eeuw verschenen verschillende polemische geschriften, waarin koorheren de rechten van Kloosterrade verdedigden die door anderen waren betwist.²⁰

De studie van abt Nicolaas Heyndal over de geschiedenis van de abdij tot ongeveer 1700 is gebaseerd op archivalia, waarvan daarna een deel verdwenen is.²¹

Een studie over twee eeuwen Rolduc, beginnend in 1680, is van C. de Clercq.²² Hij behandelt ook een groot deel van de negentiende eeuw, tot en met de oprichting van het Luikse seminarie.

- 15 - J.A.K. Haas, *Schets van de geschiedenis der abdij Kloosterrade*, Maastricht 1986.
- 16 - J. Offermans, *De abdij Kloosterrade-Rolduc (1104-1830)*, Rotterdam 2003.
- 17 - H. Deutz, *Studien zur Geschichte der Abtei Klosterrath* / [Studies betreffende de geschiedenis van de abdij Kloosterrade], Herzogenrath 1984 (Burg Rode Herzogenrath e.V. 2).
- 18 - M. Schoengen, *Monasticon Batavum. Deel II: De Augustijnsche orden, benevens de broeders en zusters van het Gemeene Leven*, Amsterdam 1941 (= Verhandelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde, nieuwe reeks, deel 45), 161-163 (s.v. Rolduc), met literatuur.
- P.C. Boeren, *Beschouwingen over het oudste Rolduc (1104-1300)*, in: *Maasgouw* 65 (1946), 40-44, 63-71.
- S.P. Ernst, *L'abbaye de Rolduc*, in: S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, dl.II, Liège 1838, 282-365.
- Fr. Bock, *Kurze Notizen zur Beschreibung der ehemaligen Augustinerabtei Klosterrath (Rode-Rolduc)*, Keulen 1859.
- P.J.H. Cuypers, *Historique de la fondation de l'abbaye de Rolduc*, in: *Revue de l'art chrétien* 3 (1893) (overdruk).
- J. Lennartz, *Die Augustiner-Abtei Klosterrath*, Aken 1891 (2e druk: Aken 1901).
- L. Augustus, *Het eerste Rolduc*, in: *RJ* 40 (1960), 67-71.
- E.M. Kruytzer, *Rolduc, voormalige abdij der reguliere Koorheren van Sint Augustinus, 1104-1797*, in: *Natuurhistorisch maandblad Limburg* 55 (1966), 65-68.
- Details komen aan de orde in een aantal andere bijdragen:
- W. Gierlichs, *Allerlei gasten op Rolduc*, in: *RJ* 14 (1934), 87-101.
- M. Koenen, *De krijgslust van den abt [Johan Wormbs van Rolduc], 1570*, in: *RJ* 11 (1931), 70-74 [over een poging van de jezuïeten zich te Rolduc te vestigen].
- J.H.W. Goossens (ed.), *Attestatie van schout en schepenen van Kerkrade, betreffende de plundering en de brand der abdij Kloosterrade op 13 sept. 1580*, in: *Maasgouw* 23 (1901), 33-34.
- P.J.A.M. Keysers, *Rolduc in de 16e en 17e eeuw*, in: *Land van Herle* 16 (1966), 54-55, 94-96, 143-147.

- 19 - B.H.D. Hermesdorf, *Enkele beschouwingen over de oudste rechtsgeschiedenis der abdij Kloosterrade*, in: Historisch tijdschrift 13 (1934), 5-43.
- B.H.D. Hermesdorf, *Een merkwaardige procedure voor het laathof der abdij Kloosterrade in het begin van de 18e eeuw*, in: PSHAL 67 (1931), 151-173.
- B.H.D. Hermesdorf, *Licop en Godshaller*, in: Maasgouw 59 (1939), 25-27 [over rechtstermen].
- B.H.D. Hermesdorf, *Licht- en schaduwzijden van een abbatiaal recht*, in: RJ 11 (1931), 67-70 [jacht- en visrecht].
- B.H.D. Hermesdorf, *Een merkwaardige procedure voor het voogdgeding der abdij Kloosterrade in het begin der 17e eeuw*, in: Maasgouw 55 (1935), 1-3, 13-17.
- B.H.D. Hermesdorf, *Enkele functionarissen bij het leen- en laathof van Kloosterrade*, in: Maasgouw 51 (1931), 29-30.
- B.H.D. Hermesdorf, *Leen- en laatrechten der abdij Kloosterrade*, in: PSHAL 76 (1940), 25-77.
- 20 - N. Heyendal, *Apologia pro abbate et priore monasterii Rodensis contra eximium patrem Bernardum Desirant*, Antwerpen 1710.
- Hiertegen: B. Desirant, *Quaestio factorum in apologia pro abbate et priore monasterii Rodensis*, Koblenz 1713.
- [P.J. Chaineux], *Avis au peuple Limbourgeois de la part de l'abbé de Rolduc pour le desabuser des calomnies répandues contre cet abbé au sujet de la traite des grains*, z.p. 1790. Gedrukt in: C. de Clercq, Rolduc, 162-163.
- J.J. Jongen, *Een verweerschrift van de abt van Rolduc*, in: Land van Herle 15 (1965), 89-93.
- *Deduction d'un cas concernant l'abbaye de Rolduc en matière des pensions*, z.p. (1735).
- 21 - B.H.D. Hermesdorf, *De Index der Notitia Status [rerum ... ac jurium monasterii Rodensis] van abt Nicolaas Heyendal*, in PSHAL 69 (1933), 51-61.
- 22 - C. de Clercq, *Rolduc. Son abbaye - ses religieux - son séminaire (1661-1860). Deux siècles d'histoire du temps*, Kerkrade 1975.

Archief

Het archief van de abdij bevindt zich in het Rijksarchief Limburg. In 1986 verscheen een inventaris, die de oude inventaris van G.D. Franquinet vervangt. Dit nieuwe overzicht bevat tal van verwijzingen naar de relevante oudere literatuur.²³

Een van de meest omstreden punten in de archiefgeschiedenis was het vermoeden van de Utrechtse hoogleraar O. Oppermann, dat een groot aantal oorkonden vals zou zijn. Hierover werd rond de jaren twintig van de twintigste eeuw een verwoede discussie gevoerd, die inmiddels ten gunste van de echtheid van de oorkonden beslist is.²⁴ Een groot deel van de oorkonden is voor het eerst uitgegeven door S.P. Ernst; een oorkondeboek van de abdij staat sedert een aantal jaren op de rol.²⁵ De zegels die in het archief van Kloosterrade aanwezig zijn, zijn nauwkeurig beschreven door G. Venner.²⁶

- 23 - J.A.K. Haas, *Inventaris van de archieven en de handschriften der abdij Kloosterrade*, Maastricht 1986 (Inventarisreeks van het Rijksarchief in Limburg 36).
 - G.D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade en van de adellijke vrouwenkloosters Marienthal en Simnich, berustend op 't provinciaal archief van Limburg*, Maastricht 1868.
- 24 - J. Paquay, *Codex documentorum: oorkonden en bescheiden der voormalige abdij Kloosterrade*, in: PSHAL 40 (1904), 213-302.
 - W. Goossens, *Aanhangsel. Oorkonden waarvan de originelen in het Klein Seminarie te Rolduc bewaard worden*, in: PSHAL 40 (1904), 303-320.
 - O. Oppermann, *De oudste oorkonden uit Kloosterrade en de Annales Rodenses*, in: PSHAL 56 (1920), 19-70.
 - O. Oppermann, *Die älteren Urkunden aus Klosterrath und die Annales Rodenses*, in: Rheinische Urkundenstudien I, Bonn 1922, 295-331.
 - P.C. Boeren, *De oudste oorkonden der abdij Rolduc en de Annales Rodenses*, 's-Gravenhage 1949.
 - J.A.K. Haas, *Chronologische lijst van de charters gedateerd voor 1301*, Maastricht 1972 (Inventarisreeks van het Rijksarchief in Limburg 6).
- 25 - S.P. Ernst, *Codex diplomaticus Limburgensis*, in: S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, VI, Luik 1847, 75-494. Een nieuwe uitgave (*Oorkonden van de abdij Kloosterrade, 1108-1381*), bezorgd door M. Polak, zal door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in samenwerking met de stichting Lève Rolduc worden uitgegeven in een van de series van de *Rijks geschiedkundige publicatiën (RGP)*.
- 26 - G.H.A. Venner, *Zegels in het archief van de abdij Kloosterrade*, in: J.P.L.G. Offermans e.a. (red.), *Ontgonnen verleden. Opstellen over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg aangeboden aan Louis Augustus bij gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag*, Maastricht 1996 (= *Werken*, uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 15), 43-75.
 - E. Slanghen, *Verscheidenheden betreffende ... Kloosterrade*, in: PSHAL 9 (1872), 271-273 [het zegel van de abdij].

Annales Rodenses

De *Annales Rodenses* vormen de oudste kloosterkroniek in de Nederlanden. In 1968 verscheen een facsimile-editie met transcriptie, in 1990 een vertaling in het Duits en tenslotte in 1995 een vertaling in het Nederlands. Oudere tekstuitgaven en deelvertalingen zijn daarmee achterhaald.²⁷

Het handschrift, dat deel uitmaakt van het archief van de abdij, is herhaaldelijk bestudeerd. De datering ervan was daarbij een belangrijke vraag.²⁸

Na afsluiting van de 'officiële' kroniek werd ze voortgezet, onder andere door Nicolaas Heyendal (over de jaren 1157-1700) en een anoniem (over de jaren 1700-1701). Ook uit de achttiende eeuw zijn er verschillende 'dagboeken' bewaard.²⁹

- 27 - P.C. Boeren en G.W.A. Panhuysen, *Annales Rodenses, facsimile-uitgave, van transcriptie, tekstkritische noten en een inleiding voorzien*, Assen 1968.
- Commentaar hierop: L. Augustus, *Bij de nieuwe uitgave van de Annales Rodenses*, in: PSHAL 105-106 (1969/70), 205-219.
- L. Augustus, *Vragen omtrent de tekst van de Annales Rodenses*, in: PSHAL 124 (1988), 73-87.
- *Annales Rodenses = Kroniek van Kloosterrade*, tekst en vertaling door L. Augustus en J.T.J. Jamar, Maastricht 1995 (Publikaties Rijksarchief Limburg 3). Augustus en Jamar geven (p. 48-49) een overzicht van de oudere edities en vertalingen, zoals in de serie *Scriptores van de Monumenta Germaniae Historica* (deel 16, Hannover 1859, reprint Stuttgart 1963, 688-723) en de editie door E. Lavalleye in deel VII van S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, Luik 1852, 1-68. Ook geven beide bezorgers een uitvoerige opgave van relevante literatuur bij de bestudering van het handschrift (p. 51-65).
- 28 - P.C. Boeren, *Rodensia I. Wanneer werden de Annales Rodenses geschreven*, Maastricht / Vroenhoven 1941.
- J. van Gils, *Eenige opmerkingen over de oudste Annales Rodenses*, in: PSHAL 48 (1912), 325-341.
- P.S. Everts, *Bij de terugkeer van het handschrift der Annales Rodenses*, in: RJ 30 (1950), 2-4.
- G. Panhuysen, *Het handschrift der 'Annales Rodenses' terug in Limburg*, in: Maasgouw 68 (1949), 69-72.
- P.C. Boeren, *Het handschrift van de oudste Annales Rodenses*, in: RJ 33 (1953), 91-103.
- W. Gierlichs, *De Akensche geschiedschrijver Christiaan Quix en de oudste Annales Rodenses*, in: RJ 16 (1936), 103-110.
- 29 - N. Heyendal, *Annales Rodenses, continuatio*, ed. E. Lavalleye in: S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, VII, Luik 1852, 69-264.
- W. Gierlichs, *Nicolaas Heyendal, pastoor van Eupen en abt van Kloosterrade, voortzetter van de Annales Rodenses*, in: RJ 13 (1933), 67-76.
- NN, *Een voortzetting der Annales Rodenses [1701-1702]. Ingeleid en medegeedeeld door J.W.H. Goossens*, in: PSHAL 44 (1908), 193-199.
- W. Hermanns (ed.), *Bockreiternot-Bockreiterod. Aus den Tagebüchern der Abtei Klosterath*, in: Heimatblätter Aachen 12 (1956), 25-31, 114-199 [over de jaren 1741-1745, 1770-1772].
- B. Rudnick en S. Schnieders, "... als wenn sie auf Böcken ritten...". *Texte aus der Bockreiterzeit im Land von Herzogenrath*, Herzogenrath 1989, geeft onder meer: B. Rudnick (vertaling), *Tagebuch von Klosterath (1740-1752, 1770-1772)*, 211-239.
- Het dagboek van Kloosterrade is ook uitgegeven door W. Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders in het voormalige Land van 's Hertogenrode*, in: RJ 18 (1938), 145-225; 19 (1939), 188-285; zelfstandig uitgegeven Roermond 1949 (reprint Maastricht 1972).

Kloosterregel en observantie

Kloosterregel en observantie van de Augustijnse koorheren van Kloosterrade,³⁰ vastgelegd in de *Consuetudines*, staan de laatste decennia volop in de aandacht. Een tekstuitgave en vertalingen in het Nederlands en Duits maken deze regel algemeen toegankelijk.³¹

De inpassing van de regel in het brede monastieke landschap van de twaalfde en dertiende eeuw heeft geleid tot verschillende publicaties, die ook van belang zijn voor de relatie van Kloosterrade met de abdijen Rottenbuch in Opper-Beieren en Springiersbach aan de Moezel.³²

In 1680 werd een nieuwe regel ingevoerd na een belangrijke en lang omstreden kloosterhervorming.³³

- 30 - W. Nolet, *De vroegere bewoners van Rolduc*, in: RJ 2 (1922), 75-78.
- 31 - St. Weinfurter (ed.), *Consuetudines canonicorum regularium Springirsbacenses-Rodenses*, Turnhout 1978 (Corpus christianorum, continuatio mediaevalis, 4).
 - A.H.Chr. Meertens, *De kloostergebruiken van de Augustijner koorheren van Rolduc, vertaald en ingeleid*, Rolduc 1988.
 - *Consuetudines canonicorum regularium Rodenses [lateinisch/deutsch]. Die Lebensordnung des Regularkanonikerstiftes Klostersath, übersetzt und eingeleitet von H. Deutz*, 2 dln., Freiburg in Breisgau 1993 (Fontes christiani 11).
- 32 - L. Augustus, *De vroege religieuze gemeenschap van Kloosterrade (Rolduc) en haar Consuetudines*, in: PSHAL 123 (1987), 5-22.
 - P.C. Boeren, *De congregatie van Rolduc*, in: RJ 31 (1951), 78-83.
 - P.C. Boeren, *Rottenbuch en Rolduc*, in: RJ 37 (1957), 58-62.
 - C. Coebergh, *Een merkwaardige hervorming van het koorgebed in de abdij van Rolduc*, in: RJ 21 (1941), 188-195.
 - Ch. Dereine, *Les chanoines réguliers au diocèse de Liège avant Saint Norbert*, Brussel 1952 (Verhandelingen van de koninklijke Belgische academie, klasse der letteren en der morele en staatkundige wetenschappen, boek XLVII, afl. 1).
 - H. Deutz, *Die kanonikale 'religio' in den Consuetudines 'Nocturnis itaque horis' des Abtes Richer von Klostersath*, in: Aus Archiven und Bibliotheken. Festschrift für Raymund Kottje zum 65. Geburtstag, Frankfurt a.M./Bern 1992, 271-289 (Freiburger Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte 3).
 - A. van Ette, *Oorsprong en vroegste geschiedenis van de Augustijner Koorheren*, in: Roda sacra = RJ 34 (1954), 4-14.
 - W. Gärtner, *Das Chorherrenstift Klostersath in der Kanonikerreform des 12. Jahrhunderts*, in: ZAGV 97 (1991), 33-220.
 - J. Mois, *Das Stift Rottenbuch in der Kirchenreform des XI.-XII. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Ordens-Geschichte des Augustiner-Chorherren*, München 1953 (Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 19).
 - H. Pörnbacher, (ed.), *900 Jahre Rottenbuch*, Weissenhorn 1974.
 - F. Pauly, *Die Consuetudines von Springiersbach*, in: Trierer Theologische Zeitschrift 67 (1958), 106-111.
 - K. Bosl, *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen 12. Jahrhunderts*, München 1979.
 - Ch. Dereine, *Vie commune, règle de Saint Augustin et chanoines réguliers au XIe siècle*, in: Revue d'histoire ecclésiastique 41 (1946), 365-406.

- 33 - C. de Clercq, *De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc*, in: RJ 38 (1958), 69-95. [hierin p.89-95: *Roda ex originis suae aevo rediviva*. Gedicht van S.P. Ernst bij gelegenheid van het jubileum van 1780, met parallel geplaatste Nederlandse vertaling van dit gedicht door J. Rouwet en L. Engels].
- C. de Clercq, *Onuitgegeven dokumenten betreffende de kloosterlijke hervorming te Rolduc in 1680-1683*, in: Ons Geestelijk Erf 42 (1968), 262-297.
- K. Schutgens, *De hervorming van Kloosterrade (1680-1684) en bisschop Cools*, in: Ontgonnen verleden, Maastricht 1996, 77-122.
- R. Bragard, *Le séjour et l'influence d'Antoine Arnauld à Liège*, in: Bulletin de l'institut archéologique liégeois 67 (1949/50), 241-254 [over de periode 1686/87].

Relatie met andere kloosters

Buiten de relaties met kloostergemeenschappen die dezelfde of een sterk verwante regel hanteerden, had de abdij ook banden met andere kloosters, zoals in gebedsbroederschappen.³⁴ Augustus besteedt aandacht aan de relaties met de Windesheimer koorheren,³⁵ terwijl over de betrekkingen met St. Norbertus en de norbertijnen meer studies beschikbaar zijn.³⁶

Los daarvan staat de relatie van Sint Gerlachus van Houthem met de abdij.³⁷

- 34 - P.C. Boeren, *De congregatie van Rolduc*, in: RJ 31 (1951), 78-83.
- 35 - L. Augustus, *De abdij Rolduc en de Windesheimers*, in: Munsters in de Maasgouw, Maastricht 1986, 184-196.
- 36 - P.C. Boeren, *Sint Norbertus en Rolduc. Het spinwonder*, in: RJ 35 (1955), 81-88.
- H. Deutz, *Norbert von Xanten bei Propst Richer im Regularkanonikerstift Klostersath*, in: *Analecta Praemonstratensia* 68 (1992), 5-16.
- H. Deutz, *Norbert von Xanten*, in: *Geschichte im Bistum Aachen* 1 (1993), 27-55.
- W.M. Grauwen, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel 1978.
- A.H. Thomas, *Springiersbach-Kloosterrade en Prémontré; verwantschap in kanonikale gebruiken*, in: *Analecta Praemonstratensia* 56 (1980), 177-193.
- 37 - A.B. Mulder-Bakker, *De kluisenaar in de eik. Gerlach van Houthem en zijn verering*, Hilversum 1995 (= *Middeleeuwse studies en bronnen*, 45).
- C. Damen, *Sint Gerlach van Houthem en Rolduc*, in: RJ 39 (1959), 64-67.

Dochterkloosters

Kloosterrade had verschillende dochterkloosters. Hun oorsprong dateert uit de tijd, dat de abdij als dubbelklooster (voor mannen en vrouwen) fungeerde,³⁸ maar al spoedig werden voor de vrouwen eigen, afhanke-lijke kloosters gesticht. Dit werden de kloosters te Sinnich³⁹ en Marienthal.⁴⁰ In het Brabantse Hooidonk (gemeente Nuenen) was een vrouwenklooster gesticht, dat in 1650 werd opgeheven.⁴¹

In Friesland had Kloosterrade het toezicht op enkele abdijen en priorijen.⁴² Dit betrof eerst het mannenklooster te Ludingakerke (Achlum).⁴³ Vandaar uit werden een klooster te Anjum⁴⁴ en de dubbelkloosters Bergum⁴⁵ en Haske⁴⁶ gesticht. Deze gingen in de vijftiende eeuw over naar het Kapittel van Windesheim, waardoor Kloosterrade zijn invloed hierop verloor.

- 38 - P. Hagemeyer, *Samen maar wel apart. Vrouwen en dubbelkloosters in de Noordelijke Nederlanden, 1100-1400*, in: Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 5 (1984) (Schrift 232), 111-130.
- K. Elm en M. Parisse ed., *Doppelklöster und andere Formen der Symbiose männlicher und weiblicher Religiösen im Mittelalter*, Berlijn 1992 (Berliner Historische Studien 22).
- 39 - D. Brouwers, *Histoire du chapitre noble de Simnich de l'ordre de Saint-Augustin*, in: Bulletin de la société Verviétoise d'archéologie et d'histoire 5 (1904), 1-212.
- M. Yans, *Abbaye de Simnich*, in: Monasticon Belge II, Maredsous 1928, 463-488.
- 40 - F. Pauly, *Das Augustiner-Frauenkloster Marienthal*, in: F. Pauly, *Aus der Geschichte des Bistums Trier*, I, Trier 1968, 166-167.
- 41 - J.W. Peyenburg, *Het klooster Hooionk te Nederwetten*, in: J. van Opheusden e.a. red., *Ziel en zaligheid in Noord-Brabant*, Delft 1993 (= Verzameling bijdragen van de Vereniging voor de Nederlandse kerkgeschiedenis, 5), 112-118.
- A.M. Frenken, *De voormalige priorij van Hooionk*, in: Bossche bijdragen 19 (1948/49), 1-93.
- *Monasticon Batavum*, II, 101-102, met literatuur.
- 42 - J. van Gils, *Friese kloosterstichtingen van de oude abdij Rolduc*, in: RJ 14 (1934), 106-107.
- J. van Gils, *Rolduc en Friesland*, in: RJ 19 (1939), 145-154. Ook afzonderlijk uitgegeven als:
- P.J.M. van Gils, *Moeder en dochter. Rolduc en de Friesche kloosters. Anghum, Achlum, Bergum, Haske en Ludingakerke*, Roermond 1939 (Rede gehouden voor het Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde).
- A. van den Hurk, *De betekenis van de reguliere canonie voor Friesland in de Middeleeuwen*, in: *Analecta Praemonstratensia* 31 (1955), 36-62.
- *Vitae abbatum Orti Sancte Marie. Vijf abtenlevens van het klooster Mariëngaarde in Friesland, inleiding, editie en vertaling* H.Th.M. Lambooy en J.A. Mol, m.m.v. M. Gumbert-Hepp en P.N. Noomen, Hilversum-Leeuwarden 2001 (Betreft het Cisterciënserklooster Mariëngaarde bij Leeuwarden; relaties met de Augustijnerklooster Ludingakerke en met Kloosterrade komen regelmatig aan de orde).
- 43 - W. Kohl e.a., *Monasticon Windeshemense, III: Niederlande*, Brussel 1980 (Archief- en bibliotheekwezen in België, extranummer, 16), 299-312, met uitvoerige bronnen- en literatuuropgave.
- J.A. Mol en P.N. Noomen, *De stichting van de Augustijnerkoorherenabdij Ludingakerke en haar relatie met Rolduc*, in: S. Zijlstra e.a. red., *Vroomheid tussen Vlie en Lauwers*. Aspecten van de Friese kerkgeschiedenis, Delft 1996, 11-46.
- *Monasticon Batavum*, II, 116-118, met literatuur.
- 44 - *Monasticon Windeshemense*, III, 121-126, met uitvoerige bronnen- en literatuuropgave.
- *Monasticon Batavum*, II, 20, met literatuur.

- 45 - *Monasticon Windeshemense*, III, 145-158, met uitvoerige bronnen- en literatuuropgave.
 - A. Baart en M.P. van Buytenen, *Bergums kerk, klooster en omgeving*, in: *Vrije Fries* 43 (1957), 130-173.
 - *Monasticon Batavum*, II, 30-31, met literatuur.
- 46 - *Monasticon Windeshemense*, III, 255-263, met uitvoerige bronnen- en literatuuropgave.
 - J.A. Mol, *Het succes van een late windesheimse reformatie. Haskerconvent 1464-1521*, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis* 2 (1999), 162-207.
 - *Monasticon Batavum*, II, 86-87, met literatuur.

Kloosterleven

Het leven in Kloosterrade is vanuit verschillende invalshoeken bestudeerd. Het geestelijk leven, Rolduc als cultureel en literair centrum,⁴⁷ als opleidingsinstituut,⁴⁸ de schilderijencollectie,⁴⁹ de luik klokken⁵⁰ zijn de meest in het oog vallende aspecten.⁵¹ De bibliotheek is een apart thema van studie geworden.⁵²

Aan jansenistische elementen en invloeden te Rolduc is de dissertatie van J.M. Gijsen over Nicolaas Heyendal gewijd. Daarnaast zijn er nog andere bijdragen hierover.⁵³

- 47 - P.C. Boeren, *Rodensia III. Leven en denken in 't oudste Rolduc*, Maastricht / Vroenhoven 1944.
 - P.C. Boeren, *De abdij Rolduc, godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)*, Maastricht 1945.
 - P.C. Boeren, *Het oudste Rolduc als letterkundig centrum*, in: *RJ* 28 (1948), 142-152.
 - H. Deutz, *Geistliches und geistiges Leben im Regularkanonikerstift Klostrath im 12. und 13. Jahrhundert*, Siegburg 1990 (=Bonner historische Forschungen 54).
- 48 - F. Sassen, *L'enseignement scolastique à l'abbaye de Rolduc au XIIIe siècle*, in: *Revue néoscholastique de philosophie* 36 (1934), 78-100.
 - W. Nolet, *Iets uit de middeleeuwse school te Rolduc*, in: *RJ* 1 (1921), 74-77.
 - G. ten Doesschate, met inleiding van F. Sassen, *Rolduc als middeleeuwse voorpost der wis-, natuur- en geneeskunde in de Nederlanden*, Lochem 1948 (Nederlandsche monografieën 8).
 - [J. Schulte], *Natuurlijke historie en geneeskunde in de middeleeuwse abdij van Rolduc*, in: *Natuurhistorisch maandblad Limburg* 48 (1959), 106-107.
 - M.M.W. Lemmen, *Het onderwijs in de filosofie te Rolduc*, in: *RJ* 42 (1961/62), 88-92.
 - C. de Clercq, *Theologisch onderwijs en vorming te Rolduc van 1680 tot 1796*, in: *RJ* 34 (1954), 15-70.
- 49 - J.J. Stassen, *De schilderijencollectie van de abdij Kloosterrade en de invloed van de grafiek*, in: *Ontgonnen verleden*, Maastricht 1996, 147-165.
- 50 - L. Augustus, *De luik klokken van Rolduc*, in: *Land van Herle* 35 (1985), 137-150.
 - Chr. Ebach, *Ein Glockenschicksal zwischen Wurm- und Siegtal. Zur Geschichte und Brauchtum des Geläuts der katholischen Pfarrkirche Wissen/Siegtal*, in: *Rheinische Heimatpflege* 9 (1972), 264-268 [betreft vier oude klokken van Rolduc].
 - H.D., *Klokkenwijding*, in: *RJ* 32 (1952), 7-8.

- 51 - P.C. Boeren, *Rolduc en de investituurstrijd*, in: RJ 27 (1947), 110-116.
 - B.H.D. Hermesdorf, *Abbatiale zorgen en de victualitas-gedachte in de Annales Rodenses*, in: PSHAL 90-91 (1954/55), 143-159.
 - W. Gierlichs, *Het abtsbrood of abtspensioen van Kloosterrade. Bijdrage tot de geschiedenis van de abdij*, in: RJ 15 (1935), 91-102.
- 52 - G.D. Franquinet (ed.), *Analectes limbourgeois, 3. La bibliothèque de l'abbaye de Rolduc au commencement du 13e siècle*, in: Annales de la société historique et archéologique à Maestricht 1 (1854/55), 261-266.
 - P.J.M. van Gils, *Eenige opmerkingen over de middeleeuwse boekenlijst der abdij Rolduc*, in: *Handelingen van het 5e Nederlandsche philologencongres*, Amsterdam 1907 (heruitgave 1933).
 - J. Kleyntjens, *Onderwijs in de middeleeuwse kloosters, de boekenlijst van Rolduc*, in: RJ 14 (1934), 79-84.
 - F. Sassen, *De middeleeuwse bibliotheek der abdij Kloosterrade*, in: Nederlands archief voor kerkgeschiedenis, nieuwe serie 29 (1937), 19-76.
 - P.J.M. van Gils, *Middeleeuwse boekenlijsten als peilschaal der cultuur*, in: RJ 18 (1938), 247-248.
 - F. Sassen, *Het onderwijs in de vrije kunsten in de abdijschool te Rolduc in de 12e eeuw*, in: *Verslagen Utrechts provinciaal genootschap*, 1936, 51-56.
 - F.X. Schobben, *150 jaren parochie Waubach (1803-1953). 18 jaren pastoraat H. Peters (1952-1969)*, in: *Land van Herle 19 (1969)*, 134-138 [in de pastorie van Waubach bevindt zich een deel van de bibliotheek van Kloosterrade].
- 53 - J.M. Gijzen, *Nikolaus Heyendal, 1658-1733, Abt von Rolduc und seine Stellung zum Jansenismus*, 2 delen, Assen 1964 (Maastrandse monografieën 3).
 - C. de Clercq, *Rolduc. Son abbaye - ses religieux - son séminaire (1661-1860). Deux siècles d'histoire du temps*, Kerkrade 1975.
 - R.H.A. Huysmans, *De plechtige onderwerping aan de bulle 'Unigenitus' te Rolduc in 1740*, in: *Historisch Tijdschrift 14 (1935)*, 114-127; ook in: RJ 16 (1936), 92-97.

Bedevoortsoord

De abdij is ook bekend als een, zij het bescheiden, bedevaartscentrum. Met name de H. Lucia werd er vereerd.⁵⁴

- 54 - L. Augustus, *Rolduc [H. Lucia]*, in: P.J. Margry en Ch. Caspers, *Bedevoortplaatsen in Nederland. Deel 3: provincie Limburg*, Amsterdam/Hilversum 2000, 783-788, met vermelding van bronnen en literatuur.
 - L. van Gils, *St. Lucia te Rolduc*, in: RJ 19 (1939), 155.
 - L. Augustus, *De abdij Kloosterrade als bedevaortsoord van de heilige Lucia*, in: *Munire ecclesiam*, Maastricht 1990, 212-221.

Als pastoors

Kanunniken van Kloosterrade waren in een dertiental parochies werkzaam als pastoor. Bij de opheffing van de abdij betrof het de parochies:

- Kerkrade, Afden, 's-Hertogenrade, Eupen, Baelen, Limbourg, Henri-Chapelle, Welckenraedt, Membach, Goé, Doveren, Hersel en Lommersum.⁵⁵ In de verschillende parochiegeschiedenissen figureren de koorheren natuurlijk eveneens.⁵⁶ Al vroeg was een koorheer pastoor te Kerkrade.⁵⁷ De pastoriebibliotheek en de nalatenschap van pastoor Fabritius (†1609) hebben eveneens aandacht van onderzoekers gekregen.⁵⁸
- 55 - W. Gierlichs, *Aus der Geschichte der Pfarreien im ehemaligen Herzogtum Limburg, soweit sie der Abtei Klosterrath unterstanden*, in: RJ 12 (1932), 101-123.
 - A. Buchet, *Monographie historique de Goé-lez-Limbourg*, I, Verviers 194, 102 voor een pastoorslijst.
 - J. van Gils, *Rolduc: Goé (Goleche) en Limburg*, in: RJ 20 (1940), 179-180.
 - J. Thisquen, *Histoire de la ville de Limbourg*, I, Verviers 1907, 252-259.
 - A.M.P.P. Janssen, *Het bisschoppelijk archief van Luik. Bron voor de geschiedenis van de parochies Kerkrade en 's-Hertogenrade tot in de Franse tijd*, in: Ontgonnen verleden, Maastricht 1996, 201-214.
 - J. Steinbusch, *Aus alten Akten und Urkunden, 1104-1794, von St. Lambertus Kerkrade bis St. Mariä-Himmelfahrt Herzogenrath, 's-Hertogenrade* 1974, 31-35, 40-41, 61-63.
 - J. Jamar en L. Augustus, *Castrum Rodense in de Annales Rodenses; Kerkrade of 's-Hertogenrade*, in: Land van Herle 34 (1984), 81-86.
 - J. Levaux, *Notes historiques sur Baelen*, in: Publications de la société et d'archéologie du plateau de Herve, bulletin jubilaire 1960-1965, 88-90.
 - H. Maassen, *Geschichte der Pfarreien des Dekanates Hersel*, Keulen 1885, p. 135-138.
 - *Das Lommersumer Heimatbuch*, Lommersum 1959, 183-189.
 - L. Pauchenne, *Histoire de la franchise et de la paroisse de Henri-Chapelle*, Dison 1955, 109-119, 161-162.
 - *Membach. Paroisse St. Jean Baptiste 1722-1972*, Membach 1972.
- 56 - J.G. Heinen, *Pfarrgeschichte Eupens, mit besonderer Berücksichtigung der Ortsgeschichte verfasst*, Eupen 1896 (reprint Brussel 1979), betreft niet alleen Eupen, maar ook de moederkerk te Baelen.
 - J.J. Michel, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Eupen*, in: ZAGV 7 (1885), 105-124.
 - A. Minke, *Rolduc und die Pfarrseelsorge: das kirchliche Leben in Eupen im 18. Jh.*, in: *Munire ecclesiam*, Maastricht 1990, 197-211.
 - A. Minke, *Rolduc-Eupen. 600 Jahre Querverbindungen*, in: *Geschichtliches Eupen* 16 (1982), 67-87.
 - J. Steinbusch, *Chronica Rodensis. Herzogenrather Geschichte in Daten 1090-1975, 's-Hertogenrade* 1975 (over 's-Hertogenrade en moederkerk Afden).
 - B. Rudnick en S. Schnieders, "... als wenn sie auf Böcken ritten...". *Texte aus der Bockreiterzeit im Land von Herzogenrath*, Herzogenrath 1989, geeft onder meer: B. Rudnick (vertaling), *Tagebuch von Afden (1735-1756)*, 202-210; B. Rudnick (vertaling), *Tagebuch von Klosterrade (1740-1752, 1770-1772)*, 211-239. Het dagboek van Kloosterrade is ook uitgegeven door W. Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders in het voormalige Land van 's Hertogenrode*, in: RJ 18 (1938), 145-225; 19 (1939), 188-285; zelfstandig uitgegeven Roermond 1949 (reprint Maastricht 1972).

- L. Pauchenne, *Histoire de la franchise et de la paroisse de Henri-Chapelle*, Dison 1955.
- A. Buchet, *Origines et histoire de la paroisse de Goë*, in: Bulletin de la société Vervétoise d'archéologie et d'histoire, 31 (1937-1938), 93-94, vertaald verschenen als: A. Buchet, *Rolduc, Goë (Goleche) en Limburg*, in: RJ 20 (1940), 179-180.
- 57 - H. Frusch, *De pastoors der St. Lambertus parochie te Kerkrade*, in: Maasgouw 80 (1961), 23-48.
- 58 - P.J.A. Nissen, *De bibliotheek als pastoraal arsenaal. De pastoriebibliotheek van de Sint-Lambertusparochie te Kerkrade in de zeventiende en de achttiende eeuw*, in: Ontgonnen verleden, Maastricht 1996, 177-200.
- W. Goossens, *Boedelbeschrijving ten sterfhuize van pastoor Jacobus Fabritius te Kerkrade in maart 1609*, in: Maasgouw 38 (1918), 20-23.

Afzonderlijke leden van de kloostergemeenschap

Aan verscheidene leden van de kloostergemeenschap zijn min of meer uitvoerige studies gewijd.⁵⁹ De stichter, Ailbertus van Antoing, krijgt daarbij natuurlijk bijzondere aandacht,⁶⁰ evenals abt Nicolaas Heyendal (1658-1733)⁶¹ en de geschiedbeoefenaar Simon Pieter Ernst (1744-1817).⁶² Verder betreffen de publicaties een aantal abten⁶³ en kanunniken.⁶⁴

- 59 - P.C. Boeren, *Een doodenkalender van Rolduc van omstreeks 1400*, in: PSHAL 78-82 (1942/46), 217-230.
- H.J.M. Franssen, *De abtsverkiezingen en -benoemingen te Kloosterrade in 1664 en 1666/1667*, in: PSHAL 116-117 (1980/81), 254-284.
- W. Gierlichs, *Wat oude bidprentjes verhalen*, in: RJ 14 (1934), 67-73 [over abten en koorheren].
- J. H[abets], *De voormalige abdij Kloosterraedt (Rolduc)*, in: Almanak van het arrondissement Roermond, 1863 (ongepagineerd); ook in: De godsdienstvriend 91 (1863), 267-285 [gegevens over de abten en de in 1816 nog levende leden van de communautiteit].
- 60 - P.C. Boeren, *Rodensia II. Het leven van Ailbertus van Antoing, stichter van Rolduc*, Maastricht / Vroenhoven 1942.
- P.C. Boeren, *Ailbertus van Antoing of Ailbertus van Keulen?*, in: RJ 30 (1950), 100-110.
- P.C. Boeren, *Ailbertus van Antoing in Clairefontaine*, in: RJ 45 (1964/65), 85-92.
- J. Dumoulin en J. Pycke, *Topographie chrétienne de Tournai des origines au début du XIIIe siècle. Problématique nouvelle*, in: Sacris erudiri. Jaarboek voor godsdienstwetenschappen 26 (1983), 1-50.
- J. van Gils, *De domschool van Doornik en Ailbertus, de stichter van Rolduc*, in: RJ 14 (1934), 109-110.
- J. Pycke, *Le chapitre cathédral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe siècle à la fin du XIIIe siècle. Son organisation, sa vie, ses membres*, Louvain-la-Neuve / Bruxelles 1986 (Université de Louvain, Recueil des travaux d'histoire et de philologie, 6e série, fasc.30).
- *Le vénérable prêtre Ailbert, fondateur de Rolduc; scènes historiques (1107-1108), composées et représentées à l'occasion de huitième centenaire de la consécration de la crypte de Rolduc, célébré le 13 juillet 1908*, Kerkrade 1908.

- R. Corten, *De eerbiedwaardige priester Ailbertus, stichter van Rolduc. Gedenkschrift uitgegeven bij gelegenheid van het achtste eeuwfeest der stichting van Rolduc*, Maastricht 1904.
- F. van Rode, *Ailbertus, stichter van Rolduc, 1122 - 19 september - 1922*, in: RJ 3 (1923), 99-101.
- L. Augustus, *Het vermeende gebeente van Ailbertus*, in deze bundel.
- 61 - H. Franssen, *De omstreden benoeming van Nicolaas Heyendal tot abt van Kloosterrade (1712)*, in deze bundel.
- J.M. Gijssen, *Nikolaus Heyendal, 1658-1733, Abt von Rolduc und seine Stellung zum Jansenismus*, 2 delen, Assen 1964 (Maaslandse monografieën 3).
- J.M. Gijssen, *Nicolaas Heyendal, abt*, in: NBWB 4 (1970), 415-426.
- J.M. Gijssen, *Nicolaas Heyendal (1658-1733), abt van Rolduc. Een biografische schets*, in: RJ 44 (1963/64), 58-70.
- W. Gierlichs, *Nicolaas Heyendal, pastoor van Eupen en abt van Kloosterrade, voortzetter van de Annales Rodenses*, in: RJ 13 (1933), 67-76.
- 62 - A.E.M. Janssen, *De betrokkenheid van Simon Pieter Ernst (1744-1817) bij de abdij Rolduc. Drijfveren en activiteiten van een gewetensvol handelend kanunnik*, in deze bundel.
- *Simon Pieter Ernst*, in: Heil en broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800, Kerkrade 2001, 97-100.
- C. de Clercq, *Simon-Pierre Ernst (1744-1817) et ses correspondants*, in: Annales du XXXIVe Congrès de la fédération archéologique et historique de Belgique (Verviers 22-25 juillet 1951), z.p. 1954, 67-153.
- C. de Clercq, *Lettres de Pierre Ignace de la Saulx de Knoppenburg à Simon Pierre Ernst*, in: Bulletin de la société eupenoise d'histoire, 6 (1956), 1-17.
- C. de Clercq, *Lettres de mgr. Jean Évangéliste Zaepffel, évêque de Liège, à Simon Pierre Ernst, curé d'Aefden (1802-1807)*, in: Archives de l'Église d'Alsace, 2e série, 10 (1953/54), 215-269.
- C. de Clercq, *Simon Pierre Ernst, et 'L'art de vérifier les dates'*, in: De Gulden Passer 31 (1953), 149-190.
- C. de Clercq, *Cinq lettres de Corneille François Nelis à Simon Pierre Ernst*, in: Bulletin de l'institut historique belge de Rome, 14 (1934), 175-190.
- C. de Clercq, *Ernst (Simon Pierre)*, in: BN 31 (1961), 297-328.
- J. Habets, *Het graf van Simon Pierre Ernst te Aeffden (...)*, in: Maasgouw 8 (1886), 17-18.
- W.G[oossens], *De grafsteen van den Rolducschen kanunnik en geschiedschrijver Simon Petrus Ernst te Afden*, in: Maasgouw 35 (1913), 40.
- M. Hendriks, *Bericht van het bestuur der gemeente Kerkrade in 1827 over de abdij Kloosterrade en over de geschiedschrijver Simon Petrus Ernst*, in: Maasgouw 35 (1913), 39-40.
- 63 **Mathias de Amezaga, abt 1664-1666**
- F. Lieck, *Die Vorfahren des aus Aachen stammenden Kloosterrather Abtes Mathias de Amezaga*, in: ZAGV 72 (1960), 171-176.
- Johannes Bock, abt 1683-1712**
- J. Hermans, *Joannes Bock, abt van Rolduc 1683-1712. Bijdrage tot zijn biografie en tot de studie van zijn spiritualiteit* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven 1983).
- J.M. Gijssen, *Bock, Joannes, abt*, in: NBWB 3 (1968), 93-99.
- C. de Clercq, *Abt Bock in de branding*, in: RJ 40 (1960), 84-97.

Peter Jozef Chaineux, abt 1781-1796

- L. Augustus, *De inhuldiging van de laatste abt van Rolduc*, in: Kerkrade onderweg 4 (2000), 62-66.

Jan-Jozef Haghen, 1712-1733

- J.M. Gijssen, *Haghen, Joannes Joseph, abt*, in: NBWB 3 (1968), 369-374.

- L. Augustus, *Een hartelijk gedicht bij een gouden feest*, in: RJ 47 (1967/69), 90-95 [bij gelegenheid van het vijftigjarig priesterfeest van abt Haghen in 1773].

Winand Lamberti, abt 1650-1664

- H.M.M. Schwanen, *De rol van Winandus Lamberti, abt van Rolduc, in de partage van de Landen van Overmaas, 1648-1662*, Heerlen 1975 (scriptie).

- J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas, 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied*, Assen 1978 (Maaslandse monografieën 27).

Frans Wilhelm Rauschauw, abt 1733-1745

- H. Deutz, *Franz Wilhelm Rauschauw. Lebensweg eines Kanonikers und Abtes in der 'jansenistischen' Reformabtei der Regularkanoniker in Klostersath*, in: Ontgonnen verleden, Maastricht 1996, 123-146.

- J.M. Gijssen, *Rauschauw, Franciscus Guilielmus, abt*, in: NBWB 3 (1968), 694-696.

Peter Melchioris van der Stegge, abt 1667-1682

- J.M. Gijssen, *Stegge (Steeg), Petrus Melchioris van (von) der, abt*, in: NBWB 3(1968), 829-832.

- F. Lieck, *Peter Melchioris van der Stegge, ein Uebacher Abt von Rolduc*, in: Heimatkalender des Selfkantkreises Geilenkirchen-Heinsberg 1957, 45-49.

Johannes Wormbs, abt 1557-1600

- J. Kleyntjens S.J. (ed.), *De verkiezing van den laatsten abt van Rolduc vóór de hervorming [Job. Wormbs]*, 1557, in: PSHAL 68 (1932), 61-69.

- J. Kleyntjens, *De keuze van den laatsten abt van Rolduc vóór de hervorming*, in: RJ 12 (1932), 77-78.

- M. Koenen, *De krijgslist van den abt, 1570*, in: RJ 11 (1931), 70-74.

64 **Jan Maximiliaan de La Hamayde**

- C. de Clercq, *De Rolduciaan De la Hamayde, aalmoezenier in de Oostenrijkse legers (1796-1798)*, in: Het oude land van Loon 8 (1953), 101-107.

Heriman

- J.J.M. Timmers, *Op het voetspoor van Heriman van Rolduc*, in: RJ 47 (1967/69), 96-193.

Thomas Kreusch

- L. Augustus, *Een koorheer [Thomas Kreusch] sprong over de muur [1742]*, in: RJ 46 (1965/67), 66-75 [ook over kloostertucht].

J.J. Kruyder

- J. Boosten, *Kanunnik J.J. Kruyder (1763-1846)*, in: RJ 25-26 (1945/46), 223-225.

Lambert van de Wardt d'Onsel

- C. de Clercq, *L.J.M. van de Wardt d'Onsel, pastoor en exegeet (†1832)*, in: Het oude land van Loon 8 (1953), 142-152.

Grondbezit

Als basis voor het levensonderhoud van de kloostergemeenschap diende onder meer het grondbezit. Deze ontwikkeling is dankzij de *Annales Rodenses* en de vele bewaarde oorkonden, te volgen.⁶⁵ Ook over het grondgebruik en de wijnbouw der abdij is gepubliceerd.⁶⁶ In Aken had de abdij een refugiehuis.⁶⁷ Op verschillende bezittingen liet de abdij in de achttiende eeuw wegen aanleggen.⁶⁸

- 65 - P.C. Boeren, *Het grondbezit der abdij Rolduc in de jaren 1104-1300*, in: PSHAL 49 (1948), 141-196.
 - W. Gierlichs, *Der heydensche Anteil am Abteigutshofe Crombach unter Kirchrath*, in: Heimatblätter des Landkreises Aachen 10 (1940-1941), Heft 1-3, 46-52.
 - J. van Gils, *Topographica van Rolduc in België*, in: RJ 13 (1933), 88.
 - B.H.D. Hermesdorf, *Leen- en laatreechten der abdij Kloosterrade*, in: PSHAL 76 (1940), 25-77.
 Algemeen: M.J.H. A. Schrijnemakers, Rode. *De oudste nederzettingsgeschiedenis van het Land van Rode: Kerkrade, 's-Hertogenrade, Kloosterrade, Rolduc*, Maastricht 1984.
 - D. Brouwers, *Documents relatifs à la matricule du duché de Limbourg en 1705*, in: Bulletin de l'institut archéologique Liégeois 33 (1903), 69-88 [ook over goederen van Kloosterrade].
- 66 - P.C. Boeren, *Zuivel in het oude Rolduc*, in: RJ 35 (1955), 89-92.
 - W. Gierlichs, *Over de wijnbouw der abdij Kloosterrade*, in: RJ 15 (1935), 114-127.
- 67 - W. Gierlichs, *Das Klostrerthaus in der Eilfschornsteinstrasse zu Aachen*, in: ZAGV 55 (1933/34), 100-119.
- 68 - L. Augustus, J. Driessen en L. Schaeps (red.), *200 Jaar steenwegen in Kerkrade en Herzogenrath = 200 Jahre "Steinwege" in Kerkrade & Herzogenrath*, Kerkrade 1986.
 - P. Jansen, *Der "Steinweg" von Boschelen bis Waurichen. Der Klostrerthaus Abt Peter Joseph Chainaux als Erbauer*, in: Selfkantheimat 5/6 (1959/60), Lief. 4-5, 12-14.
 - T., *Langs oude wegen in Zuid-Limburg*, in: Ons Heem 6 (1957), 13-14 [tol van de abdij te Onderspekholz, 1784].
 - B. Meyerhoff (ed.), *Aufzeichnungen eines Uebachers [Peter Joseph Brüls] aus der Zeit der französischen Revolution*, in: Heimatkalender Geilenkirchen-Heinsberg 10 (1960), 56-60 [Brüls was betrokken bij de wegeaanleg].

Mijnbouw voor 1795

Veel stof heeft de mijnbouw der abdij doen opwaaien.⁶⁹ Hardnekkige misvattingen omtrent de ouderdom van de ontginningen bepalen voor een belangrijk deel de discussie. Juridische aspecten komen apart aan de orde.⁷⁰ Wiesemann gaf enkele reglementen en notities van Heyendal uit de periode 1694-1732 uit.⁷¹ De mijnontginning van Kloosterrade leefde na de confiscatie in de Franse tijd door als de Domaniale Mijn.⁷² Het zeer omvangrijke archief van deze mijn vanaf 1794 bevindt zich in het Rijksarchief Limburg.

- 69 - L. Augustus, *Het raadselachtige toponiem 'Kalculen'*, in: *Uvver plat jekald 3* (1992), 55-61.
- L. Augustus, *Oude steenkoolwinning bij Kerkrade in de Annales Rodenses*, in: *Westerheem 33* (1984), 317-318.
- W. Gierlichs, *Over de mijnbouw der abdij Kloosterrade*, in: *RJ 17* (1937), 104-157.
- M.J.M. Bless e.a., *Oorsprong en winning van steenkool langs Henne, Samber, Maas en Worm*, Tervuren 1984.
- B. von Schwartzberg, 'Kalculen', in: *Maasgouw 66* (1947), 2-5.
- B.H.D. Hermesdorf, *De 'Kalculen' van Rode*, in: *Maasgouw 66* (1947), 18-19.
- A.J. Toussaint, 'Kalculen', in: *Maasgouw 66* (1947), 20-21.
- B.H.D. Hermesdorf, *De ouderdom der mijnontginningen [in het land van Rode]*, in: *Maasgouw 66* (1947), 55-56.
- B. von Schwartzberg, *Nog eens 'Kalculen'*, in: *Maasgouw 66* (1947), 50-55.
- A.J. Toussaint, *Voor het laatst 'Kalculen'*, in: *Maasgouw 68* (1949), 14-15.
- B. von Schwartzberg, *De oudste kolendelvingen in het land van Rode*, in: *Maasgouw 68* (1949), 26-29.
- B. von Schwartzberg, *Over de ouderdom der steenkoolontginningen te Rode*, in: *RJ 29* (1949), 121-128.
- A.J. Toussaint, *Uit het kolenland Rode*, in: *Maasgouw 66* (1947), 13-15, 86-89; 47 (1948), 7-11, 17-23, 42-46, 74-77.
- N. Moonen m.m.v. J. Finders en W. Ritterfeld, *Kalculen. De plaatsbepaling van mijnbouw in de twaalfde eeuw rond Kerkrade*, in: *Archeologie in Limburg afl. 24* (juni 1985), 73-77.
- A. Toussaint, *Iets over de geschiedenis van het kolenland Rode*, in: *Veldeke 36* (1961), 93-97.
- W. Gierlichs, *Von alten Bergbau im Ländchen Zur Heyden*, in: *Heimatblätter des Landkreises Aachen 10* (1941).
- C.E.P.M. Raedts, *De inzichten op Rolduc ten aanzien van de carboongeologie in de 18e eeuw*, in: *Natuurhistorisch Maandblad Limburg 55* (1966), 68-70.
- Avl., "Oude koolwercken" in de heerlijkheid Kerkrade [1537-1601], in: *Ons heem 6* (1957), 38-39.
- J. Wiesemann, *Steinkohlenbergbau in den Territorien um Aachen 1334-1794*, Aken 1995, 2 delen, vooral: deel 1, 37-44 (over het Kalculen-probleem), en deel 2, 3-55 (bron-nenuitgave).
- Algemeen: L. Kreukels, *Kolen en koempels. De geschiedenis van de Nederlandse mijnwerkers*, Amsterdam 1986, vooral 15-26.
- 70 - J. Paquay, *Koolmijnvergunningen der abdij Kloosterrade (Rolduc) vanaf 1584*, in: *Bulletin de la société schientifique et littéraire du Limbourg 46* (1932), 100-101.
- B.H.D. Hermesdorf, *Mijnontginning en rechtshistorie*, in: *Maasgouw 50* (1930), 57-58.
- B.H.D. Hermesdorf, *Heyendabl's notitia over de mijnontginningen van Kloosterrade*, in: *Maasgouw 50* (1930), 66-68.
- H.J.M.W. de Quartel, *De geschiedenis van de steenkolenconcessies in Zuid-Limburg en het daar geldende mijnrecht*, in: *Verhandelingen van het Nederlandsch Geologisch-Mijnbouwkundige Genootschap, Mijnbouwkundige serie IV* (1948), 1-65.
- H.-W. Herrmann, *Bergrecht und Unternehmensstrukturen durch die Jahrhunderte*, in: *H.-W. Herrmann en P. Wynants ed., Acht Jahrhunderte Steinkohlenbergbau / Huit siècles de charbonnage*, Namen 2002, 63-106, m.n. 67-68, 80.

- 71 - J. Wiesemann, *Steinkohlenbergbau in den Territorien um Aachen 1334-1794*, Aken 1995, II, 3-55. Een deel van deze teksten ook bij De Quartel, De geschiedenis van de steenkolenconcessies in Zuid-Limburg en het daar geldende mijnrecht, 34-43.
- 72 - C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974 (Maaslandse monografieën 18), 4-41.
- H. Bauduin, *De Kerkradse steenkolenmijnen in de Franse tijd (1794-1814)*, in: Land van Herle 15 (1965), 1-7, 63-70.
- C. R[aedts], *Een merkwaardig geschrift over de steenkolenvoorkomen aan de Worm*, uit de eerste helft van de 19e eeuw, in: Boortoren 10 (1965), 35-38.
- C. R[aedts], *De mijnbouw rond het gebied van Kerkrade in de Franse tijd*, in: Boortoren 9 (1964), 78-79.
- Veel algemener zijn:
- B.P.A. Gales, *Ondergronds bovengronds. Techniek en markt van de Limburgse steenkolenmijnbouw gedurende de achttiende en negentiende eeuw*, Capelle aan de IJssel 2002 (dissertatie RU Groningen)
- B. Hijma en G.J.M. Jägers, *Mijnbouw-historische gids. Bronnenoverzicht voor de bestudering van de steenkolenmijnbouw in Nederlands-Limburg*, Amsterdam 1995.

Abt als lid van de Staten en als heer van Kerkrade

In 1630 had de abt van Kloosterrade een aandeel gepand in de heerlijke rechten van Kerkrade. Als zodanig speelde hij in het bestuurlijke leven van Kerkrade een bijzondere rol.⁷³ Tevens was de abt heer van Merkstein.⁷⁴ De abdij was zowel in de Staten van Limburg als die van 's-Hertogenrade vertegenwoordiger namens de eerste (geestelijke) stand.⁷⁵

- 73 - L. Augustus, *De familie Spies zu Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade, 1564-1689*, in: Uit Kerkrade's verleden, Kerkrade 1967, 43-65.
- 74 - L. Kahlen, *Beiträge zur Geschichte von Merkstein*, Merkstein 1950.
- W. Gierlichs, *Geschichte Merksteins bis zum Wiener Kongreß*, in: Heimatblätter des Landkreises Aachen 1937, Heft 1, 9-36.
- W. Gierlichs, *Bij het 300-jarig bestaan der schutterij 'St. Sebastianus' te Merkstein*, in: RJ 13 (1933), 99-102.
- 75 - G. Goossens, *Étude sur les Etats de Limbourg et des pays d'Outremeuse pendant le premier tiers du XVIIIe siècle, suivie du texte de la Notitia de rebus Statuum Provinciae Limburgensis de l'abbé Nicolas Heyendal*, Kerkrade-Leuven 1910. Hierin een uitgave van:
- N. Heyendal, *Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis servitura pro instructione futurorum abbatum Rodensium, 1*-177**.

Opheffing Kloosterrade en het tweede Rolduc

De Franse invasie in 1794 leidde uiteindelijk tot de opheffing van de abdij. De gecompliceerde geschiedenis daarvan en de lotgevallen van kanunniken, archief alsook bibliotheek en gebouwen, zijn in verschillende

publicaties uitvoerig belicht.⁷⁶ In de zogeheten eedskwestie, de vraag of priesters de eed van haat aan het koningschap en de eed van trouw aan de Franse republiek konden afleggen, speelde S.P. Ernst een belangrijke rol.⁷⁷

- 76 - F.J.M. Wiertz, *Het einde van de abdij Rolduc*, in: Land van Herle 22 (1972), 35-43, 67-76, 97-100; 23 (1973), 14-26, 87-99; 25 (1975), 7-19; 26 (1976), 26-35, 68-74, 98-102.
- F.J.M. Wiertz, *Het land van Rode en de invallen der Franssen, 1792-1795*, in: Uit Kerkrade's Verleden, Kerkrade 1967, 73-109.
- C. de Clercq, *De abdij Rolduc in 1796*, in: Het oude land van Loon 8 (1953), 80-88.
- C. de Clercq, *Une réunion de Rolduciens à Eupen en 1801*, in: Bulletin de la société Eupenoise d'histoire, 5 (1955), 7-14.
- A.J. Flament (ed.), *Protest van de kloosterlingen van de abdij van Rolduc tegen de inbezitting van de abdij door de Franschen [1797]*, in: Maasgouw 6 (1884), 1011-1012, 1014, 1022, 1026.
- C. de Clercq, *Simon Pieter Ernst, redder der gebouwen van Rolduc*, in: RJ 33 (1953), 86-90.
- S.D. de Boer, *De familie Deutz en het heilig huisje in het veld*, in: Kerkrade onderweg 1 (1993), 22-30. [De familie Deutz bezat de kloosterhoeve].
- L. Augustus e.a. (red.), *Heil en broederschap in het kanton 's-Hertogenrade 1794-1800*, Kerkrade 2001 (=Reeks Fontes Rodenses, Nr.4).
- 77 - C. de Clercq, *Over de beëdigde priesters in het departement der Nedermaas*, in: Het oude land van Loon 8 (1953), 190-199.
- C. de Clercq, *Prêtres assermentés et insermentés dans les cantons d'Eupen, de Limbourg, de Walborn et d'Aubel*, in: Bulletin de la société eupenoise d'histoire, 4 (1954), 1-7, 27-33.
- C. de Clercq, *La rétraction du serment de haine à la Royauté dans le diocèse de Liège*, in: Bulletin de la société d'art et d'histoire du diocèse de Liège, 38 (1953), 71-107.
- M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke politieke en sociale verhoudingen 1775-1801*, Assen 1964 (= Maaslandse monografieën, 1).

De periode na de opheffing van de abdij en de jaren van het kleinseminarie van het bisdom Luik in 1831 vormen het zogenaamde *tweede Rolduc*.⁷⁸ In 1836 werd er ook een onderwijzersopleiding gevestigd, de normaalschool.⁷⁹ Tot in 1843 bleef het kleinseminarie er gevestigd. Het archief over deze seminarieperiode, waarin onder meer de studieprogramma's, ligt in het kleinseminarie te Sint-Truiden. Een aantal docenten, dat korte tijd in het *tweede Rolduc* actief was, heeft later verder carrière gemaakt. Over hen zijn biografieën of korte levensbeschrijvingen verschenen.⁸⁰ Daarnaast waren verscheidene studenten, die enige tijd op Rolduc verbleven, later in het bisdom Luik werkzaam. Deze uittocht is in zijn algemeenheid nog niet in kaart gebracht. Enkele aanzetten zijn van de hand van A.P.J. Jacobs.⁸¹

In 1843 werd het complex overgenomen door het apostolisch vicariaat Limburg en begon het *derde Rolduc*.

- 78 - J. Kleynjens S.J., *Abdij Kloosterrade van 1797 tot 1831. Précis historique de la sécularisation de l'abbaye de Rolduc, ingeleid en medegedeeld* door, in: Bulletin de la société scientifique et littéraire de Limbourg 45 (1931), 165-174.
- P. Kubben, *Lotgevallen der abdij van Sint-Truiden van de Fransche omwenteling af tot aan de inrichting van het Klein-Seminarie*, in: Het oude land van Loon 1 (1946), 27-35, 53-62.
- C. de Clercq, *Het Luikse Rolduc en zijn leraren*, in: RJ 37 (1957), 63-87.
- M. Hanson, *Het kleinseminarie van het bisdom Luik; bakermat van de Vlaamse beweging in Limburg (1831-1850)*, in: Historische bijdragen over Sint-Truiden ter nagedachtenis van G. Heynen, z.p. 1984, 193-212.
- J. Paquay, *Een voorvechter van het vrije katholieke onderwijs. Z.D.H. mgr. Van Bommel, stichter van het Luiksche klein-seminarie te Rolduc*, 17 oktober 1831, in: RJ 11 (1931), 3-11.
- J. Kleynjens, *Van der Vrecken en het apostolisch vicariaat van Limburg in 1839*, in: RJ 11 (1931), 61-64 [over de positie van Rolduc in 1839].
- A.F. Manning, *De betekenis van C.R.A. van Bommel voor de noordelijke Nederlanden*, Utrecht 1956.
- F.S[assen], *Rolduc een eeuw seminarie*, in: RJ 12 (1932), 73-76.
- *Oprichting van het Klein Seminarie Rolduc*, in: RJ 14 (1934), 87-90; 21 (1941), 196-199.
- C. de Clercq, *De mislukte poging tot oprichting van een seminarie te Rolduc in 1817-1818*, in: RJ 42 (1961/62), 109-117.
- 79 - H. Kesters, *Het normaalonderwijs in (Belgisch) Limburg voor 1842*, in: Liber amicorum Gruyters, Hasselt 1957, 347-360.
- L. Minten, *De inschrijvingsregisters van de bisschoppelijke normaalschool te Rolduc/Sint Truiden (1836-1920)*, Hasselt 1994 (Limburgse documenten 1.7).
- M. Hanson, *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914*, Leeuwarden / Maastricht 1990 (Maaslandse monografieën 49), 200-203.
- *Ouverture de l'École normale à Rolduc*, in: Journal historique et littéraire 3 (1836-1837), 40 en 573.
- P.J.M. van Gils, *Het eeuwfeest van Rolduc als opleidingsschool voor onderwijzers*, in: RJ 17 (1937), 167-173.
- 80 - Veel bij De Clercq, *Rolduc*, passim. Een belangrijk deel van zijn boek gaat hierover.
- H.A.C.M. van Grunsven, *Gerard Casimir Ubaghs*, Heerlen 1933 [1800-1875; 1834 hoogleraar Mechelen, dan Leuven].
- F. Sassen, *Van Kant tot Bergson. Geschiedenis van de wijsbegeerte der negentiende eeuw*, Antwerpen 1952 (oorspronkelijke uitgave: Geschiedenis van de wijsbegeerte der negentiende eeuw, Nijmegen 1934.)
- G. Lonay, *Dirise*, in: BN 6 (1878), 82-83. [A.J.L. Dirise, 1808-1843, 1835 OFM].
- N.J. Laforêt, *La vie et les travaux d'Arnold Tits*, Brussel 1853 [A.P. Tits, 1807-1851; Rolduc 1833; Leuven 1840].
- 81 - A.P.J. Jacobs, *Mgr. J. Chr. Warblings, weldoener en prelaat*, in: P.L. Nève e.a. (red.), Sittard, uit bronnen geput, Sittard 1993, 541-561.
- A.P.J. Jacobs, *Limburgse priesters in het bisdom Luik*, in: Religie aan de grens. Aspecten van de Limburgse kerkgeschiedenis, Delft 1997 (= Verzameling bijdragen van de Vereniging voor Nederlandse kerkgeschiedenis, 9), 125-141 [met name over J. Vreuls, 1860-1923]

Het derde Rolduc

In 1843 ontstond, mede door toedoen van mgr. J.A. Paredis, het *derde Rolduc*.⁸² Het was een combinatie van kleinseminarie voor het apostolisch vicariaat Limburg, een middelbare school met internaat⁸³ en een onderwijzersopleiding, de normaalschool, die in 1893 naar Echt verplaatst werd.⁸⁴ Bij gelegenheid van verschillende gelegenheden, zoals prijsuitreikingen aan het einde van het schooljaar werd er eigen drukwerk uitgegeven.⁸⁵ Over het onderwijs zijn inmiddels verschillende bijdragen verschenen.⁸⁶

- 82 - J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948.
 - J. Kleyntjens, *De onderhandelingen over Rolduc 1842-1857*, in: Bulletin de la société scientifique et littéraire du Limbourg 46 (1932), 87-99.
 - F. Sassen, *Rolduc, klein-seminarie van Roermond, 1843-1946*, in: Roda sacra = RJ 34 (1954), 71-86.
 - E. Janssen, *Mgr. J.A. Paredis. Tweede stichter van Rolduc, 1840-1886*, in: Rolduc 1843-1943, Kerkrade 1948, 10-44.
 - J.M. Gijzen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968 (Maaslandse monografieën, 8).
 - J. Kleyntjens, *Rolduc van 1839-1857*, in: RJ 10 (1930), 74-93.
 - L.A.J. Keuller, *De stichting der Hoogere Burgerschool te Rolduc, gezien met het oog van den eersten leerling*, in: RJ 2 (1922), 67-74.
 - W. Lemmen (red.), *Rolduc in de 19e en 20e eeuw* (video), Kerkrade 1998.
- 83 - R.C[orten], *Confession et communion; exhortations et prières, à l'usage de la jeunesse; souvenir séminaire de Rolduc*, Kerkrade 1889.
 - R. Corten, *L'élève chrétien sanctifié dans sa vie et dans ses études. Recueil de prières et d'exhortations pieuses, dédié aux élèves de Rolduc*, Venlo 1880 (1e druk); Kerkrade 1889 (2e druk); Kerkrade 1904 (3e druk).
 - NN, *Dagelijkse gebeden voor de leerlingen van Rolduc*, [Kerkrade 1931].
- 84 - *Gedenkboek Bisschoppelijke kweekschool Roermond 1836-1961*, Roermond 1961 [van 1836 tot 1892 te Rolduc].
- 85 - *Distribution solennelle des prix. Rolduc, petit séminaire de Limbourg*, Luik 1846-1918/19.
 - *Distribution solennelle des prix. Pièces de poésie. Rolduc*, Aken 1857/58-1861/62.
 - *Rolduc; élèves de l'année scolaire ...*, Kerkrade/Heerlen 1904/05-1912/13.
- 86 - M. van der Heijden, *Van langue flamande tot Nederlands. Over het vak Nederlands en de Nederlandstalige cultuur op het Tweede en Derde Rolduc (1831-1920)*, in deze bundel.
 - K. Schutgens, *Geschiedenis en geschiedenisonderwijs op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw*, in deze bundel.
 Het onderwijs in de filosofie is in zijn context geplaatst in: C.E.M. Struyker Boudier, *Wijzgerig leven in Nederland, België en Luxemburg 1880-1980. VII. Op zoek naar zijn en zin*, Nijmegen-Baarn 1992, 19-23.

Vanaf 1925 tot 1973 werden te Rolduc regelmatig *Sociale Studieweken* gehouden, waarop uiteenlopende sociale kwesties behandeld werden.⁸⁷ De archieven van de onderwijsinstellingen van het *derde Rolduc* (over de periode 1843-1946) bevinden zich thans in Rijksarchief Limburg. Hierin treft men ook gedeponeerde archieven van verschillende directeuren en docenten aan. R. de La Haye heeft deze archieven geïnventariseerd.⁸⁸ De archieven van het *vierde Rolduc* zijn gedeeltelijk overgebracht naar het Rijksarchief Limburg.

Een groot aantal priesters was in deze periode werkzaam op Rolduc. Belangrijke overzichten geven de verschillende gedenkboeken en de lijst van zielzorgers in het bisdom.⁸⁹ Van P. Geurts is een bundeling van losse opstellen en artikelen verschenen.⁹⁰ Over vele directeuren en leraren verschenen afzonderlijke artikelen.⁹¹

87 - *Verlagboek van de Limburgse sociale studieweek [georganiseerd door] Limburgse R.K. Werkliedenbond, Rolduc, 1 (1925)-33 (1964).*

- *Inleidingen, gehouden tijdens de Limburgse Sociale Studiedagen te Rolduc, 34 (1966)-41 (1973).*

88 - R. de La Haye, *Inventaris van de archieven en de collecties van de onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc (1699) 1843-1946 (1975)*, Maastricht 1999.

89 - J.G.C. Simonis, m.m.v. A.P.J. Jacobs en A.M.P.P. Janssen, *Zielzorgers in het bisdom Roermond, 1840-2000*, Sittard 2001.

90 - P. Geurts, *Gestalten en gedachten*, 6 delen, Amsterdam 1923-1928.

91 - W. Everts, *In piam memoriam; éloges funèbres 1. de M. l'abbé P.H. Jaspar; 2. de M. l'abbé E.H. Ramakers; 3. de M. l'abbé P.J. Slits; 4. de M. l'abbé G. Slits, professeurs à Rolduc*, Kerkrade 1888.

- P.A.M. Geurts, *Enkele minder bekende Limburgse vrienden van Jozef Albert Alberdingk Thijm*, in: PSHAL 126 (1990), 154-171 [W. Everts; G.J.H.H. Verzijl; A.L. Jansen; J.L.H. Vrancken].

Jean Adams

- M. Kellens, *Johann Hubert (Jean) Adams, priester, schilder*, in: Limburgs biografisch repertorium II, in: SSEGL 34 (1989), 164-165.

- P. Haimon, *Jean Adams, priester-schilder, 1899-1970*, Ell bij Weert 1976.

A. Brouwers

- R. Corten, *Éloge funèbre de monsieur l'abbé Alphonse Brouwers, professeur à Rolduc, prononcé à Rolduc, le 16 janvier 1895*, Kerkrade 1895.

M.J.H. Cobbenhagen

- A.C.A.M. Bots, *M.J.H. Cobbenhagen*, in: Biografisch woordenboek van Nederland, 2(1985), 95-97.

- E.S., *In memoriam mgr prof. Dr M.J.H. Cobbenhagen*, in: RJ 34 (1954), 91-94.

M.R.H. Corten

- J.E.H. Menten, *Lijkrede gehouden bij de plechtige begrafenis van de hoogerw. hooggel. heer dr. M.R.H. Corten, directeur der scholen te Rolduc*, Roermond 1909.

- P.J.M. van Gils, *Mgr. dr. M.R.H. Corten, directeur van Rolduc*, in: RJ 3 (1923), 3-6.

H.W.H. Everts

- *Ter herinnering aan mgr. H.W.H. Everts*, in: RJ 19(1939), 5-10.
- J. Cuypers, *Wijlen mgr. kanunnik H.W.H. Everts en de overleden bouwmeester dr. P. Cuypers*, in: RJ 19(1939), 11-13.

W. Everts

- A.J. [= K.J.A. Alberdingk Thijm, alias Lodewijk van Deyssel], *J.A. Alberdingk Thijm*, Amsterdam 1893, 202-208.
- R. Corten en W. Everts, *In memoriam mgr. dr. W. Everts, oud-directeur der scholen te Rolduc, kanunnik der kathedrale kerk te Roermond, [met geestesgaven van mgr. Everts]*, Kerkrade 1900.
- P. Geurts, *Mgr. Dr. W. Everts*, in: *Gestalten en gedachten*, I, Amsterdam 1923, 191-198.
- H.G.M. Prick, *De beeldvorming van mgr.dr. W. Everts bij J.A. Alberdingk Thijm, Lodewijk van Deyssel en François Erens*, in: *Ontgonnen verleden*, Maastricht 1996, 215-233.
- De correspondentie tussen J.A. Alberdingk Thijm en W. Everts komt aan de orde in:
 - W. Everts, *A travers une correspondance*, in: *Katholieke Illustratie* 22 91888-1889), 384-387.
 - J. Alberdingk Thijm, *Herdenking prof. Willem Everts*, in: RJ 1 (1921), 70-73.
 - F. Sassen, *Thijm en Everts*, in: *De Beiaard* 5 (1920), band 2, 186-206.
 - P.A.M. Geurts, *Willem Everts, directeur van Rolduc, in enkele romans van Catharina Alberdingk Thijm*, in: *Maasgouw* 105(1986), 34-41.

A.H. Geurts

- P.A.M. Geurts, *De eerste Limburgse priesters naar een Nederlandse universiteit: het voorbeeld van A.H. Geurts, 1889-1893*, in: *Maasgouw* 103 (1984), 183-190.
- H. R[eijnen], *Directeur Geurts +*, in: RJ 13 (1933), 3-7.

P.J.M. van Gils

- H. van Nispen tot Pannerden, *P.J.M. van Gils*, in: *Biografisch woordenboek van Nederland*, 2(1985), 179-180.

P. van den Goor

- P. Geurts, *In memoriam P. van den Goor*, in: *Gestalten en gedachten III*, Amsterdam 1924, 249-254.

J.M.L. Keuller

- P. Geurts, *Prof. Keuller +*, in: *Gestalten en gedachten*, deel 1 (Amsterdam 1923), 244-248.
- P. Geurts, *Mgr. prof. J. Keuller +*, in: RJ 5 (1925), 3-8.

J. Knittel

- W. Everts, *In piam memoriam; éloge funèbre de Monsier Jean Knittel, professeur à Rolduc*, Kerkrade 1893.

W.H. Nolens

- J.P.Gribling, *Willem Hubert Nolens 1880-1931. Uit het leven van een Priester-Staatsman*, Assen 1978 (Maaslandse monografieën 26), vooral 6-27.
- J.P. Gribling, *Willem Hubert Nolens, priester-staatsman*, in: *Biografisch woordenboek van Nederland*, I, 's-Gravenhage 1979, 425-428.
- J. Starmans, *Nolens, Willem Hubert, priester, staatsman*, in: *Limburgs biografisch repertorium I*, in: *SSEGL* 33 (1988), 185-187.
- M.J.H. Cobbenhagen, *In memoriam Zijne Excellentie mgr. Prof. Mr. Dr. W.H. Nolens*, in: RJ 12 (1932), 69-72.

- Mgr. prof. dr. Willem Hubert Nolens, in: *De Limburgse leeuw* 8 (1959/60), 113-164.
- P. Geurts, *Dr. Nolens*, in: *Gestalten en gedachten I*, Amsterdam 1923, 249-259.

H.H.J. Peters

- A. Jansen, *Oraison funèbre de mgr. Henri Peters ... prononcé le 27 novembre 1855*, Maastricht 1855.
- H.W.H. Everts, *Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters*, in: *RJ* 8 (1928), 3-17.
- G. Schmook, 'Goeden Nacht, Mijnheer President'. *Veertien brieven van Hendrik Hubert Jacques Peters, regent te Rolduc, gericht tot Jan Baptist David te Leuven; samengevat en van commentaar voorzien*, in: *Miscellanea J. Gessler*, 1948, 1099-1123.
- L. Wils, *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven 1957.
- P.A.M. Geurts, *H.H.J. Peters, leraar te Rolduc, en het tijdschrift De Middelaer (1840-1843)*, in: *Maaslands Melange*. Opstellen over Limburgs verleden, Maastricht 1990 (= *Werken*, uitgegeven door LGOG, 14), 245-261.
- L. Spronck, *Directeursfeest onder Henri Peters, (1843-1855)*, in deze bundel.

B.A. Pothast

- *Annalist, Bernard Antoine Pothast*, in: *RJ* 6 (1926), 3-19.
- H. van Dijk, 'Autobiographie musicale' van *Bernard Antoine Pothast*, in: *Ontgonnen verleden*, Maastricht 1996, 166-176.
- L. Spronck, *Bernard Pothast (1824-1904)*, in: G. Janssen e.a. (red.), *Sittardse cultuurdragers 1299-1999*, Sittard 1999, 127-147.

J.A. de Rijk

- A.J. [= K.J.A. Alberdingk Thijm, alias Lodewijk van Deysse], *J.A. Alberdingk Thijm*, Amsterdam 1893, 201-202.

F.L.R. Sassen

- C.E.M. Struyker Boudier, *Een man van de geest. Hoofdstukken over leven en werken van Ferdinand Sassen*, Nijmegen 1997.
- P.H. van Laer, *F.L.R. Sassen*, in: *Biografisch woordenboek van Nederland*, 1(1979), 521-522.

P. Schrijen

- NN, *Pierre Schrijen, ci-devant directeur du séminaire de Rolduc*, in: *PSHAL* 24 (1887), 491-492.

Vaste onderwerpen in het *Rolduc's Jaarboek*,⁹² dat tussen 1921 en 1969 verscheen, waren de kroniek en de verslagen van de Maria-congregatie, de Derde orde van St. Franciscus, de Missievereniging Rolduc, de Academie St. Augustinus en de Academie Alberdingk Thijm. Verder werd er verslag gedaan van 'Toneel, muziek en zang' en van 'Sport en spel'. Een overzicht van het lerarencorps, de lijst van leerlingen (met prijsuitreikingen), personalia en een rubriek 'In Memoriam' geven een blik op de gang van zaken. Ook kwam men soms nog eens op een eerdere periode terug.⁹³ De viering van het achtste eeuwfeest was een van de memorabele momenten van het *derde Rolduc*.⁹⁴

- 92 - *Rolduc's Jaarboek*, 1 (1921)-41(1961), voortgezet als:
- *Jaarboek Rolduc*, 42 (1961/62)-47(1967/69).
- 93 - J.H. Pouls, 'Werken aan een werkelijk vitale katholieke cultuur'. *Cultuuraanbod in Rolduc tijdens het interbellum*, in deze bundel.
- N. Sprokel SJ, *Rolduc als bakermat van de vereniging "Voor Eer en Deugd"*, in deze bundel.
- F. S[assen], *Het dagelijks leven op Rolduc omstreeks 1920*, in: RJ 45 (1964/65), 100-111.
- 94 M. Schlijper, *Het achtste eeuwfeest van Rolduc (1904)*, in deze bundel.

Een belangrijke kijk op het leven op het *derde Rolduc* vormen de vele herinneringen van internaatsleerlingen. Een bundeling hiervan biedt Rolduc, *schetsen en herinneringen* en de vele korte impressies in *Rolduc's Jaarboek*.⁹⁵ Daarnaast zijn vooral de evocaties van Lodewijk van Deyssel in *De Kleine Republiek*⁹⁶ en in zijn *Gedenkschriften*⁹⁷ en van Frans Erens⁹⁸ een afzonderlijke vermelding waard. Een Franse sneldichter Besse leverde tijdens zijn bezoeken in 1872 en 1875 gedichten, waarin hij naar bekende Rolducse personen verwees.⁹⁹

De Mariaverering was een vast bestanddeel van het leven op Rolduc.¹⁰⁰ In verschillende artikelen komen aspecten daarvan terug, zoals de jaarlijkse bedevaart naar de Mariakapel te Schaesberg.¹⁰¹ In het kader van de vorming van een eigen identiteit kan men de pogingen plaatsen een lokale heilige voor het voetlicht te brengen.¹⁰²

De relatie met Nederland wordt regelmatig sterk benadrukt.¹⁰³ Vooral de band met het koningshuis is een dankbaar onderwerp.¹⁰⁴

(Oud-)Rolduciens, die tijdens de Tweede Wereldoorlog omkwamen, werden meteen daarna apart herdacht.¹⁰⁵

- 95 - H. van Rode (ps. van H. Wismans; verz.), *Rolduc Schetsen en herinneringen, met portretten en afbeeldingen*, Amsterdam / Rotterdam 1916 [deels historische schetsen; deels herinneringen door verschillende auteurs].
- P.A.M. Geurts, *De samensteller van: Rolduc. Schetsen en herinneringen*, in: Maasgouw 102 (1983), 148-153.
- E. Coenders, *Herinneringen*, Utrecht 1900.
- J. Heydendael, *Genadenrijke Walram. Spel in twee bedrijven*, [Kerkrade 1948].
- *Annalist, Oorlogsberinneringen*, in: RJ 5 (1925), 63-74 [betreft oud-leerlingen tijdens de Eerste Wereldoorlog].
- 96 - L. van Deyssel, *De kleine republiek*, Deventer 1889 (=1888).
- L. van Deyssel, *De kleine republiek*, in: Verzamelde opstellen, 1898, 1900, 1901.
- L. van Deyssel, *De kleine republiek, met een nawoord van H.G.M. Prick*, Den Haag 1975 (facsimile van de uitgave Deventer 1889).
- L. van Deyssel, *De kleine republiek, bezorgd en van een nawoord voorzien door H.G.M. Prick*, Nijmegen 1989.
- Over de verschillende edities: Prick, Nawoord (1989), 24.

- Hierover ook: F. Erens, in: *Litteraire meeningen*, Maastricht z.j. (1928), 185-191.
- H.G.M. Prick, *Jongenslief en jongensleed. Karel Alberdingk Thijm als leerling van de kostschool Rolduc, Lodewijk van Deyssel als auteur van De kleine republiek*, Nijmegen 1989.
- H.G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890*, Amsterdam 1998, 145-189.
- F. Sassen, *Lodewijk van Deyssel en Rolduc*, in: RJ 32 (1952), 107-123.
- L.W. Wijnen, *Karel Alberdingk Thijm in de kleine republiek*, in: RJ 38 (1958), 46-68.
- 97 - L. van Deyssel, *Gedenkschriften, voor de eerste maal volledig naar het handschrift uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door H.G.M. Prick*, I, Zwolle 1962, 196-222.
- 98 - F. Erens, *Vervlogen jaren, met een voorwoord van A. van Duinkerken*, Den Haag 1938.
- F. Erens, *Vervlogen jaren, vervolledigd uitgegeven en van aantekeningen voorzien door H.G.M. Prick, met een inleiding van A. van Duinkerken*, Zwolle 1958 (ongewijzigde herdruk in de reeks Nijhoffs Nederlandse klassieken, 's-Gravenhage 1982), 81-87.
- F. Erens, *Vervlogen jaren, met een woord vooraf door Sophie Erens-Bouvy, bezorgd en van aantekeningen voorzien door H.G.M. Prick*, Amsterdam 1989 (Arbeiderspers, Privédomein 154), 82-94.
- 99 - F.J.M. Sterck, *Voor vijftig jaar*, in: RJ 2 (1922), 62-66.
- 100 - N. Sprokel s.j., *Rolduc als bakermat van de Vereniging "Voor Eer en Deugd"*, in deze bundel.
- 101 - F. Raats, *Naar Schaesberg*, in: RJ 1 (1921), 105-106, en vele andere impressies.
- Oud-leerling [H. Wismans], *Onze Mariabeelden*, in: RJ 8 (1928), 68-70.
- 102 - R. de La Haye, *Daphne, een heilige in de maak*, in deze bundel.
- 103 - F. S[assen], *Pater J.C. Alberdingk Thijm s.j. en Rolduc*, in: RJ 7 (1927), 3-20.
- W. Nolet, *Rolduc en de nationale eenheid*, in: RJ 20 (1940), 142-145.
- 104 - J. van der Heijden, *Rolduc en Oranje*, in deze bundel.
- *Vóór honderd jaar*, in: RJ 21 (1941), 176-187 [over het bezoek van koning Willem II in 1842].
- J.P. Boyens, *Ontmoeting met Walram III*, in: RJ 27 (1947), 104-107.
- Ch. J., *Rolduc en Oranje*, in: RJ 28 (1948), 7-11 [over het bezoek van prinses Juliana in 1948].
- J.M. van de Venne, *Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote*, in: RJ 28 (1948), 136-141.
- 105 - J.H.J. Bohnen, *Eregalerij van oud-Rolducse helden*, in: RJ 25-26 (1945/46), 93-113; 27 (1947), 96-99; 28 (1948), 102-104.

Het vierde Rolduc

Met ingang van het schooljaar 1946-1947 was Rolduc uitsluitend kleinseminarie,¹⁰⁶ vanaf 1963 in toenemende mate opgesteld voor 'gewone' leerlingen uit Kerkrade en omgeving. Een gedenkboek en de jaargangen van *Rolduc's Jaarboek*, dat tot 1969 verscheen, bieden in dit opzicht veel informatie over het reilen en zeilen van dit instituut.¹⁰⁷ In 1971 werd het internaat opgeheven. Wel bleef een school voor voortgezet onderwijs voortbestaan, het College Rolduc.¹⁰⁸ Na een aantal fusies omvat het 'College Rolduc

Kerkrade' een groot aantal middelbare scholen in de regio Kerkrade. De directie hiervan is nog steeds gevestigd in het oude complex; de school heeft een nieuwbouw betrokken.

- 106 - *Brief, waarin Z.H. Exc. Mgr. Dr. G. Lemmens, bisschop van Roermond, bekend maakt, dat Rolduc vanaf september 1946 officieel en uitsluitend klein seminarie zal zijn*, in: RJ 25-26 (1945/46), 218-222.
- 107 - C.Th.H. Reul e.a. (red.), *Het vierde Rolduc 1946-1971. Geschiedenis van een klein-seminarie*, Kerkrade 1983.
 - W. Engels e.a. (red.), *Rolduc. Reünie 11 en 12 april 1997*, Kerkrade 1997.
 - *Reünie Rolduc 23 en 24 april 2004*, z.p. 2004.
- 108 - *Rolduc katholiek gymnasium 1976-1986*, Kerkrade 1986.
 - De schoolgids van het college is te vinden op de internetsite: www.collegerolduc.nl.

Het vijfde Rolduc

Na de opheffing van het internaat begon een nieuwe fase in het bestaan van Rolduc. Onder leiding van directeur J.J. Stassen¹⁰⁹ werd naarstig gezocht naar nieuwe bestemmingen. Het gebouw is daarvoor ondergebracht in het 'Bisschoppelijk Centrum Rolduc'. De naam dient als koepel voor het hele gebouwencomplex en de daarin ondergebrachte functies. Hiertoe behoren onder meer een conferentieoord met hotel.

Bisschop J.M. Gijsen richtte in 1973 in een deel van de gebouwen van Rolduc een grootseminarie op voor het bisdom Roermond.¹¹⁰ Als zodanig heeft het binnen het bisdom weer een centrale functie gekregen. In 1976 vond ook een diakenopleiding er haar onderkomen. Ook het MEDO (Mater Ecclesiae Domesticae), het Internationaal academisch instituut voor studies over huwelijk en gezin was er van 1990 tot in 1996 gevestigd.

Elders in het complex vond vele jaren het Mijnmuseum zijn thuis, tot het in 1998 in het provinciaal museum Industrion (Kerkrade) werd opgenomen. Tot slot is de Stichting Restauratieatelier Limburg (SRAL) er ondergebracht. Het restauratieatelier houdt zich niet alleen bezig met restauratie van kunstvoorwerpen, maar ook met opleiding van restauratoren.

Het programma van de activiteiten en feestelijkheden bij gelegenheid van het negenhonderd-jarig bestaan van de abdij is in twee talen uitgegeven om het grensoverschrijdend karakter van Rolduc te accentueren.¹¹¹

- 109 - J. Offermans, *In memoriam mgr. Sjef Stassen*, in: *Reünie Rolduc 2004*, 46-47.
- 110 - J.M. Gijsen, *Voor het seminarie Rolduc was 1981/82 een jaar van hoogtepunten. Het seminarie is gesticht, maar nu verder ... De permanente diaken: een figuur 'in opkomst'*, Roermond 1982.
 - *Rolduc, een roeping*, Roermond 1976 (1e druk); 1979 (2e druk); 1989 (3e, gewijzigde druk).

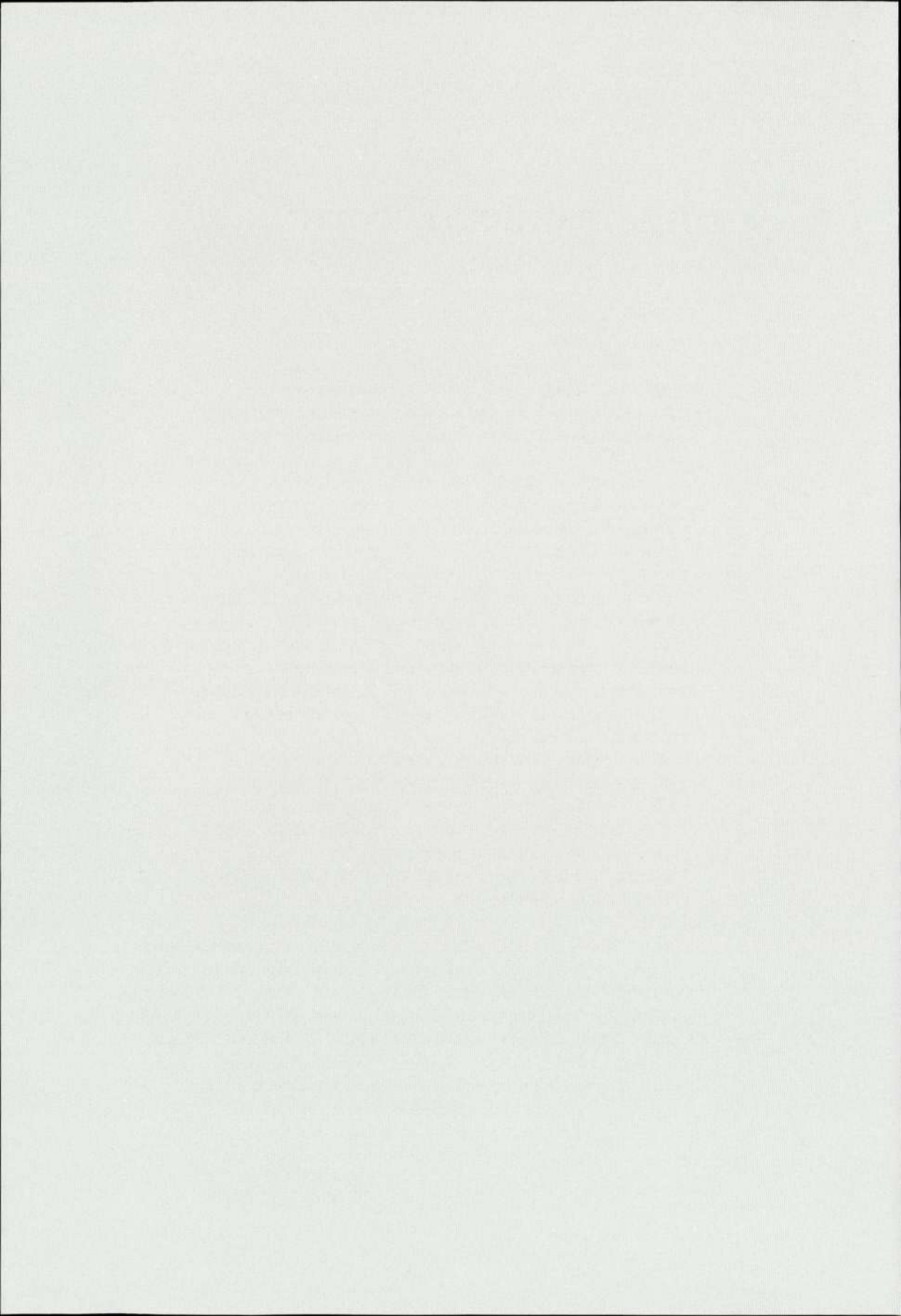
- J.M. Gijzen, *Priester worden is Christus volgen; waarom gaat een jonge man naar een seminarie?*, Roermond 1979.
- *Studia Rodensia. Een reeks filosofische en theologische studies van het groot-seminarie Rolduc*, Brugge/Nijmegen 1979-1987, 4 delen.
- 111 - *Programma / Programm 900 Jaar / Jahre Rolduc*, Kerkrade 2004.

Lijst van gebruikte afkortingen

AAK	Archief der Abdij Kloosterrade
AGN	<i>Algemene Geschiedenis der Nederlanden</i>
AKÖGQ	<i>Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen</i>
AÖG	<i>Archiv für Österreichische Geschichte</i>
ARB	Algemeen Rijksarchief te Brussel
ASAB	<i>Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles</i>
BIAL	<i>Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois</i>
BMGN	<i>Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden</i>
BN	<i>Biographie Nationale</i>
BSM	Bayerische Staatsbibliothek München
DACL	<i>Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie</i>
GAM	Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht
HB	<i>Historische Blätter</i>
IÖG	<i>Institut für Österreichische Geschichtsforschung</i>
LTG	<i>Limburgs Tijdschrift voor Genealogie</i>
MIÖG	<i>Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung</i>
MÖSTA	<i>Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs</i>
Msg	<i>De Maasgouw</i>
NBWB	<i>Nationaal Biografisch Woordenboek (België)</i>
NNBW	<i>Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek</i>
OKN	Departement voor de Nederlanden van de hof- en staatskancelarij te Wenen, ook Oostenrijkse kancelarij der Nederlanden genoemd
PSHAL	<i>Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg</i>
RAL	Rijksarchief in Limburg (Maastricht)
RGP	<i>Rijks Geschiedkundige Publicatiën, uitgegeven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis</i>
RJ	<i>Rolduc Jaarboek</i>
RWB	<i>Rolduc in Woord en Beeld (Utrecht 1902)</i>
TvG	<i>Tijdschrift voor Geschiedenis</i>
VKGÖ	<i>Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs</i>
ZAGV	<i>Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins</i>
ZHF	<i>Zeitschrift für Historische Forschung</i>

PUBLICATIONS

Personalia van de auteurs

DRS. LITT. GERM. LOUIS AUGUSTUS (1921) studeerde aan de Universiteit van Nijmegen. Van 1952 tot 1981 werkzaam als docent Duits.
Adres: Dokter van Berckellaan 16, 6416 GZ Heerlen.

DRS. HUB FRANSSSEN (1950), studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Sinds 1975 werkzaam als docent en decaan aan het College Rolduc te Kerkrade.
Adres: Oude Baan 43 A, 6286 BD Wahlwiller; e-mail: fravan@hetnet.nl

DR. RÉGIS DE LA HAYE (1945) studeerde theologie in Frankrijk en aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Van 1970 tot 1979 werkzaam als journalist bij *La Dépêche du Midi*, sinds 1979 in het archiefwezen. Promoveerde in 1995 op het proefschrift *Apogée de Moissac*. Sinds 1998 diaken aan de Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming "Sterre der Zee" te Maastricht. Docent kerkgeschiedenis aan de opleidingen van het bisdom Roermond.

Adres: Louis Loyensstraat 22, 6221 AK Maastricht.
E-mail: r.delahaye@planet.nl

DRS. JAN VAN DER HEIJDEN (1965), studeerde maatschappij-geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Thans werkzaam als publicist.
Adres: Juliana van Stolberglaan 5-E, 2595 CA Den Haag.
E-mail: vdrhaha@planet.nl

DR. M.C.A. (MARCEL) VAN DER HEIJDEN (1931) studeerde Nederlands aan de Universiteit van Nijmegen, na op Rolduc het gymnasium alpha-diploma behaald te hebben. Promoveerde in 1960 op het proefschrift getiteld: *Joannes Stalpart van der Wielen. Madrigalia*. Van 1959 tot 1991 werkzaam als leraar, directeur en inspecteur in het VHMO en algemeen voortgezet onderwijs. Sedert 1991 in ruste.

Adres: Van Doernestraat 2, 5263 BD Vught. E-mail: nelmarc@wxs.nl

A.E.M. JANSSEN (1940) is sinds jaar en dag historicus.
Adres: Kwekerijweg 79, 6525 RZ Nijmegen.

DR. JOS H. POULS (1955) studeerde kunstgeschiedenis en geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Promoveerde in 2002 op het proefschrift *Ware schoonheid of louter praal. De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw*. Sinds 1984 werkzaam als hogeschooldocent kunst-cultuurgeschiedenis bij de Katholieke Leergangen, Fontys Hogescholen en per 2004 de Hogeschool Zuyd (Academie Beeldende Kunsten) te Maastricht.
Adres: Asbroek 3, 6088 PE Roggel. E-mail: jos.pouls@wxs.nl.

DRS. EMILE RAMAKERS (1954) studeerde geschiedenis (nieuwe geschiedenis 1870) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Daarna studie Hoger Archiefambtenaar aan de Rijksarchiefschool te 's-Gravenhage. Sedert 1981 werkzaam als vakreferent Limburg bij de Stadsbibliotheek Maastricht.
Adres: Lakenweversstraat 19, 6211 BK Maastricht.
E-mail: e.ramakers@sbm.nl

M.J.G. SCHLIJPER (1933) studeerde te Rolduc en Roermond (theologie). Was van 1967 tot 1988 journalist bij de Regionale Omroep Zuid (ROZ). Publiceerde o.a. in: *Limburg Management, Heemschut en Limburgs Milieu*.
Adres: Aan de Gapert 21, 6231 BX Meerssen.

DRS. C.H.G. SCHUTGENS (1949) doorliep het gymnasium van het klein seminarie Rolduc, studeerde geschiedenis en wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Katholieke Universiteit Leuven, en is thans als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Maastricht. Publiceerde enige studies op regionaal-historisch terrein.
Adres: Schaloenstraat 26, 6136 CM Sittard.

PROF.EM. DR. PHILOS., LIC.THEOLOG. NIC.M.J.D. SPROKEL SJ (1928) studeerde filosofie aan de faculteit SJ "Berchmanianum" te Nijmegen, theologie aan de faculteit "Canisianum" te Maastricht en filosofie ad doct. aan de Pauselijke Gregoriana-Universiteit van Rome. Promoveerde in 1972 op het proefschrift getiteld *Das Nichts und die Negativität nach Martin Heidegger*. Van 1966 tot 1999 werkzaam als docent filosofie, uiteindelijk prof. ordinarius aan de filosofische faculteit der Pontificia Universitas Gregoriana, Rome. Sedert 1999 werkzaam als docent wijsgerige antropologie en ethiek aan het Groot-Seminarie Rolduc.
Adres: Heijendallaan 82, 6464 EP Kerkrade.

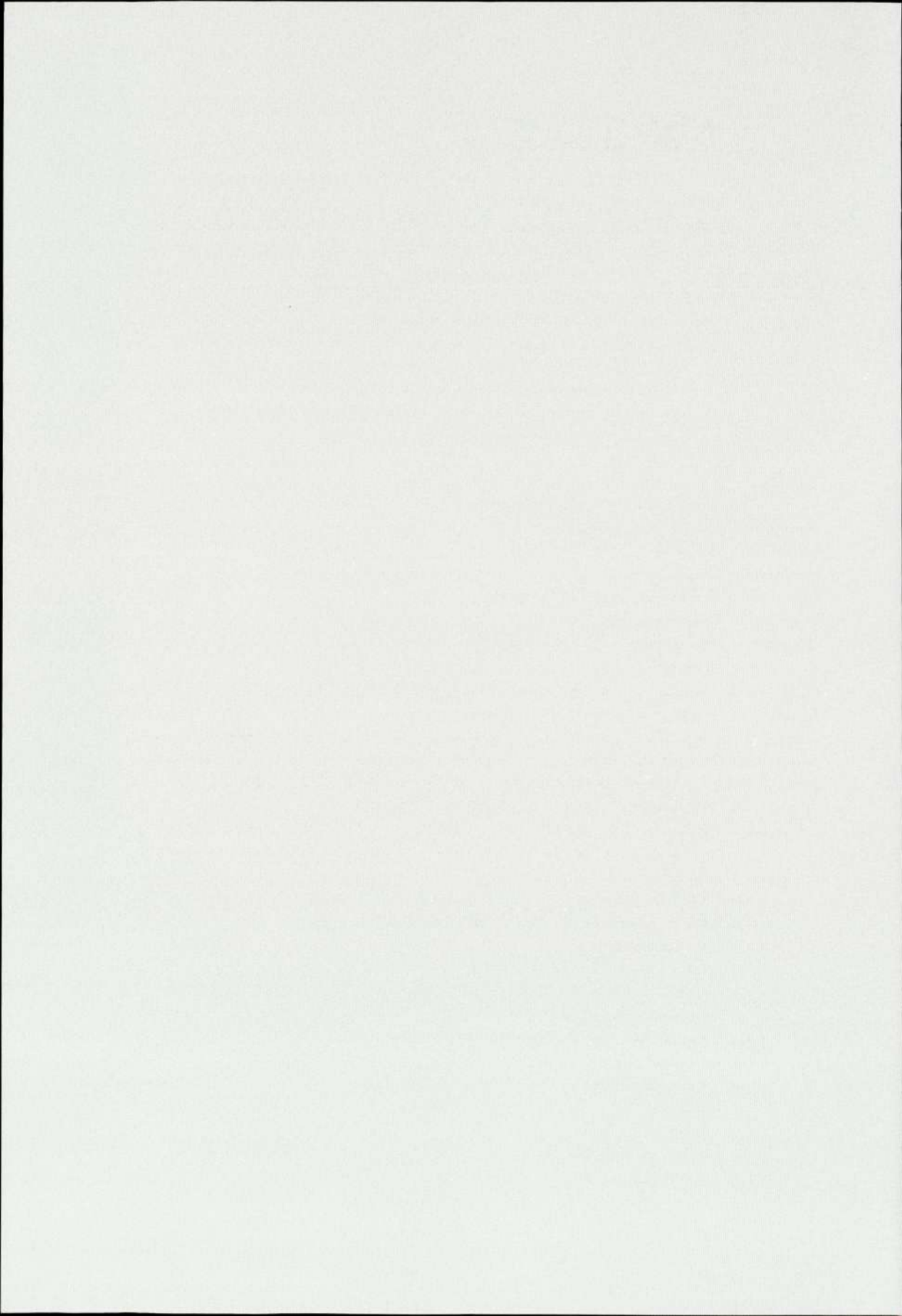
DRS. L.S.J.M. (LOU) SPRONCK (1936) studeerde Nederlands en geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Van 1978 tot 1997 werkzaam als rector van het Jeanne d'Arc College te Maastricht.

Adres: Europalaan 49, 6226 CN Maastricht. E-mail: l.spronck@hetnet.nl

DR. HARRY TUMMERS (1937), studeerde engels en kunstgeschiedenis aan de Radboud Universiteit van Nijmegen. Promoveerde in 1980 op het proefschrift getiteld *Early secular effigies. The thirteenth century*. Tot september 2002 werkzaam als universitair hoofddocent afdeling kunstgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Adres: Florence Nightingalestraat 9, 6543 KT Nijmegen.

E-mail: H.Tummers@let.rub.nl.

Register van plaatsen, eigennamen en zaken

Geïndiceerd werden de teksten van de bijdragen, met uitsluiting van noten, bijlagen en bijschriften bij de illustraties.

A

- Achlum 464
 Adams, Jean (Sjang), docent van Rolduc 414-420, 422-428, 435-436, 439, 444-446
 Afden 153-157, 162, 164, 175-181, 183, 186, 193-195, 197, 199, 201-203, 105
 Afden, parochie 467; pastorie 163, 176-179, 182, 185, 191, 193, 198, 202;
 St. Gertrudiskerk 153-154, 157, 159, 178
 Afferden, van, jhr E. 427
 Ahrdal 48, 113
 Ahrweiler 48
 Ailbertus van Antoing, stichter van Kloosterrade 7, 11-15, 17-18, 22-28, 30, 32-34, 37, 43, 48-61,
 63, 468
 Aken 13, 20, 60, 61, 76, 114, 120, 123, 143, 168, 169, 313, 336, 353, 360, 384, 439; bisdom 181,
 194; Dom 80; Hotel Kaiserbad Büchel 353; kapittel 140; klooster Wittevrouwen 120;
 refugiehuis van Kloosterrade 124, 471; Stadsarchief 17, 60; Vrede 305
 Aken, van, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 123
 Alberdingk Thijm, familie 56; Jan 242; Joseph A. 61, 241-244, 246, 252, 257, 273, 280-284, 312,
 360-362, 364, 367-368; Karel (= Lodewijk van Deyssel) 253, 339, 480; Paul, hoogleraar
 te Leuven 313, 361-362
 Albert van Pruisen 353
 Alberts, drukkerij-uitgeverij te Kerkrade 246-247, 251, 289-290
 Albricus, heilige 387
 Alden, J.J., onderprior van Marienthal 199
 Aleida (Aleydis) van Vianen 361, 363
 Aleidis van Valkenburg 312-313
 Alexander VII, paus 122, 124-125, 134
 Alexander, Russische tsaar 353
 Alezius, pastoor 49
 Alpen 395
 Alphonsus, heilige 387-388
 Althan, kardinaal 128
 Alva, hertog 299, 302

- Ambrosius, kerkvader 185
 Amelberga, heilige 387
 Amerika 30, 351
 Amezaga, de, Mathias, abt van Kloosterrade 73, 77, 121
 Amoricus 14
 Amsterrade, kasteel 355
 Amsterdam 252, 312, 316, 360, 370, 415-416, 422;
 Concertgebouw 32; Eucharistisch Congres 441;
 Rijksacademie 421, 431; Rozenkranskerk 421;
 Stedelijk Museum 421, 423
 Amyot 234
 Andriessen, Hendrik, componist 444
 Anjum 464
 Anna van Saksen 284
Annales Rodenses, kroniek van Kloosterrade 14-17, 22,
 37, 47, 53-54, 63, 156, 164, 174, 454-455, 460, 471
 Antoine, P.G., auteur 173
 Antoining, kasteel 13, 17-18, 23, 27
 Antwerpen 406; bisschop 174, 178; Tekenacademie 431
 Archinto, Hieronymus, nuntius in Keulen 142
 Arend, J.P., auteur 278, 282, 291; Alfons 430-432; Th. 353;
 zanger 378
 Aristoteles 407
 Arnould, Antoine, jansenist 124-125
 Arnhem 278
 Arnoldy, Joannes Josephus, kanunnik van Kloosterrade
 118-119
 Asselbergs, W.J.M.A., literatuurhistoricus 242
 Assenberg, kasteel 17
 Aubée, Jean-Émile, priester 182
 Augustinus, kerkvader 185; regel 69
 Augustus, F.L., auteur, docent van Rolduc 7-8, 14, 161, 463
 Augustus, keizer 295
- B**
- Baalsbruggen, molen 199
 Baden 142
 Baelen 118; parochie 467
 Baer, van, Paulus Antonius, deken van Maastricht 377
 Baert, Cl., docent van Rolduc 32
 Bakhuizen van den Brink 244
 Bakhuizen van den Brink, R.C., auteur 291
 Ballay OSB, Valerius 382
 Balledux, Pierre, toneelspeler 424, 438-439, 446
 Barcelona 130-131
 Bartels, H., leraar te Roermond 247
 Bartolf van Belven, familiewapen 91
 Bataafse Republiek 231, 365
 Bauch, Kurt, auteur 71
 Bauduin, Dominique, priester 182
 Bauduin, G.A.H., professor van het Groot Seminarie van
 Roermond 21
 Beatrix van Limburg 315
 Beatrix, prinses 314, 316, 355
 Beckers, Gerard, kanunnik van Kloosterrade 199
 Beckers, J.H.J., lid van de Tweede Kamer 21
 Bedburg, premonstratenserklooster 69
 Bedmar, van, markies 116
 Beegden 415
 Beentjes, Panc, auteur 400
 Beequer (Beckers), Joannes, kanunnik van Kloosterrade
 118-119
 Beerenbusch 204
 Beethoven, componist 29
 Beieren, Opper- 462
 Bellamy, Jacobus, auteur 229, 232, 239
 Bellefroid, Jacques Louis, priester 182, 189
 Belonje, auteur 455
 Beltjens, Charles, zanger 378
 Bemelmans, J. 443
 Bemelmans, J.S.H. (Jean), docent van Rolduc 394, 403-404
 Benedicta, heilige 387
 Benedictus XV, paus 404
 Berdolet, Marc Antoine, bisschop van Aken 181, 193-194
 Bergansius, J.W., minister van Oorlog 21, 26, 29
 Bergen (Noord-Holland) 415, 421
 Bergense School 421
 Bergum 464
 Berkvens, A.M.J.A., auteur 5
 Berlicum 377
 Berlijn, Koninklijke Bibliotheek 17
 Bernardt, Sarah, actrice 32
 Bernardus van Clairvaux 385
 Bernhard, prins 370
 Berton, René, toneelschrijver 439
 Besse, sneldichter 480
 Beukenbusch 204

- Beunen, zanger 378
 Beuron 423
 Bilderdijk, auteur 229, 232, 234, 236, 238, 242, 244, 247, 282, 291, 302
 Billuart, Charles-René, auteur 173-174
 Blicke, Francis, auteur 232
 Bock, F., kunsthistoricus 61
 Bock, Joannes, abt van Kloosterrade 73, 75, 77-80, 101, 116-117, 120-125, 128, 134, 138, 140, 142
 Boendermaker, Piet, kunstverzamelaar 421
 Boeren, P.C., historicus 19, 37, 458
 Boermans, bisschop van Roermond 57-58, 405
 Bogaers, Julianus Egidius (Juliaan), professor 375, 377-380
 Bolland, Jean 169
 Bollandisten 47, 53
 Bollen, P., docent van Rolduc 290
 Bolsius, F.J., lid van de Tweede Kamer 21
 Bombay, Winandus, notaris 121, 134
 Bommel, van, C.R.A., bisschop van Luik 26, 221, 223, 225-226, 333, 347
 Boni, Octave, lid van de Romeinse Curie 188
 Bonifatius, heilige 293
 Bonn 16, 43, 49
 Bonvin, Pierre, schrijver 253
 Boosten, Alfons, architect 419-420, 422, 432, 439
 Booten, Herman, kanunnik van Kloosterrade 198-199
 Borgia, Alexander, nuntius in Keulen 142
 Bornewasser, J.A., historicus 364-366
 Bornheim 48, 59
 Bosch Kemper, de, J., auteur 291
 Bosch, Ten, huis 365
 Bossuet 35, 236
 Bourbon, familie 115, 142
 Bourgondië 294
 Bouwmeester, Frits 438
 Bouwmeester, Louis, acteur 32, 438
 Bovenkerk aan de Amstel 287
 Brabant 116-117, 125, 140; Staten 174, 180
 Brabantse Omwenteling 177, 179
 Brach, Paulus, medicus te Keulen 50
 Brauman, kanunnik van Kloosterrade 123
 Brech, Pierre, prior 195-199
 Breda, Klein Seminarie 256
 Breslau, prins-bisschop 128
 Bretagne 416
 Briel, Den 243
 Broer, Cornelis 278
 Broere, priester, auteur 244, 247, 252
 Brohl 59
 Brohltal 54, 57
 Brom, Eduard, auteur 252; Gerard 417, 432; Jan en Eloy 419
 Brouchoven, van, Jan, graaf van Bergeyck 116
 Brouwers, Alphonsus Petrus Hubertus, auteur 271, 284-291, 292, 295-297, 301-304, 307-310, 316-317; docent 360; Franciscus Alphonsus Hubertus, notaris te Eijsden 284; Frans Gerard Hubert, notaris te Gronsveld 285; Hubert Joachim, jurist 285; J.W., docent te Roermond en hoofdredacteur van De Tijd 360; Jan Jacob Theodoor, grondeigenaar te Gronsveld 285; Jan Willem, pastoor te Bovenkerk aan de Amstel 287, 312; Jozef Servaas Hubert, notaris te Venlo 285
 Brühl 56
 Bruni, J. 402
 Brussel 116, 120, 123, 140, 143, 269; Akademie van Wetenschappen 174; Algemeen Rijksarchief 113, 131; Bollandisten 380; Bollandisten 47, 53; wereldtentoonstelling 430
 Bulterys, Hendrik 438
 Burchard, bisschop van Utrecht 37
 Burtscheid 13, 118; abdij 120
 Busken Huet, auteur 242-244
 Bussi, Giovanni-Francesco, nuntius in Keulen 114, 120, 123-124, 139
 Butkens, Cr., auteur 72
 Byns (Bijns), Anna, auteur 228
- C
- Cadier en Keer 286
 Caecilia, heilige 387
 Caenen, Candide, norbertijn 202-203
 Callier, A.J., bisschop van Haarlem 404
 Campo, à, Abrahamus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Canoy, Petrus Franciscus Hubert, professor aan het seminarie van Roermond 378
 Caprara, Jean Baptiste, kardinaal 192, 194, 202-203

- Cardona, de, don Fray, aartsbisschop van Valencia 130, 133-134, 139
- Casembroot, de, gouverneur 352
- Castelij, de, Matthijs, rederijker 228
- Cats, auteur 228, 239
- Ceberga van Boulogne 363
- Centrum Rolduc 164, 482
- Cerceau SJ, du, Jean Antoine 248
- Cézanne, Paul, schilder 415, 418, 421-422
- Chaix, Pierre Joseph, abt van Kloosterrade 53, 59, 121, 156, 173-176, 179, 195, 200
- Chaplin, Charley 414
- Childerik III, koning 295
- Cicero, klassiek auteur 224, 226, 236, 239, 241, 246
- Citroen, Paul 419
- Civardi, Luigi 406
- Claes, Ernest, auteur 436
- Clairefontaine 18
- Clemens XI, paus 142-143, 166
- Clément, François, auteur 170
- Clerck, de, N., auteur 228
- Clercq, de, auteur 228
- Clercq, de, Charles (Carlo) 160-161, 163-164, 193, 206, 458
- Cloeps 140
- Clovis, koning 293
- College Rolduc 482
- Collet, Pierre, auteur 173
- Cooper, Gary, filmacteur 414, 440
- Coornhert, schrijver 225, 228
- Corneille, auteur 252
- Corneli, F.A.J. 336
- Corneli, J.J.F.M.H. 336
- Corneli, Petrus Joseph, kanunnik van Kloosterrade 173-175, 204-205
- Corsten, J., kanunnik van Kloosterrade 199
- Corswarem, van, graaf 141-142
- Corten, Reinier, directeur van Rolduc 11, 13, 15-22, 24, 26-28, 30, 32-35, 56-58, 60-61, 63, 81, 159-160, 247, 286-287, 310, 314, 353, 355, 357, 359-360, 364, 385, 387, 393-395, 398-400, 403-407
- Costa, da, auteur 244, 247
- Cox, H., gezant van het kapittel van Aken 140
- Craig, Gordon, toneelvernieuwer 423
- Craicher, Servais, hulppastoor van Lommersum 199
- Crombach, pachthoeve 199
- Crousens, J.M.C., auteur 7
- Cuijk 378
- Cuperus, Wilhelmus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Curium 336
- Custers, Catharina Margaretha 276
- Cuyppers, atelier te Roermond 58, 414, 431
- Cuyppers, Jos, architect 428, 435
- Cuyppers, P.J.H. (Pierre), architect 19-20, 22, 29, 43, 54, 61, 74, 81, 273, 353, 359, 362, 364, 367, 384, 395, 398-399, 405, 426, 456
- ## D
- Dael, Marie-Jeanne 166
- Dalhem 113; Staten 166
- Dalsum, van, Albert, acteur 416, 424, 438-439, 445
- Dammerscheidt, Leonardus, abt van Kloosterrade 73, 75-76, 80-81, 85
- Dammerscheidt, van, familiewapen 91
- Damseaux, hulppastoor van Doveren 199
- Daniels, Daniel, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 122
- Daphne, heilige 359, 375-392
- Dathenus, Petrus, auteur 228
- David, Jan Baptist, hoogleraar in Leuven, auteur 228, 231, 238, 257
- David, koning 409
- Dedoyar (de Doyar), Pierre, priester 185
- Dek, genealoog 314-315
- Dekens, J., auteur 228
- Delcheur, Petrus Josephus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Delft 244, 301
- Demosthenes, klassiek auteur 224, 246
- Den Bosch, apostolisch vicariaat 377
- Derkinderen, Antoon, kunstenaar 421
- Désirant, Bernard, augustijn 114, 121, 123-126, 134, 139, 142-143
- Dessain, H. uitgever te Luik 290
- Deutz, A.J., kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond 21; familie 395; Helmut, auteur 162, 457
- Deysel, van 56
- Deysel, van, Lodewijk, zie: Alberdingk Thijm
- Dibbets, commandant 377

Diepen, A.F., bisschop van Den Bosch 403
 Diepenbrock, A., 406
 Diepenheim, rederijkerskamer W.J. van Zeggelen 358
 Disney, Walt 443, 446
 Domaniale Mijn 46, 471
 Domburg, van, Janus, filmcriticus 437, 440-441, 443
 Doncoeur SJ, Paul 433
 Doornik 174; stiftschool 18, 23-24, 27
 Doveren 118, 199; parochie 467
 Drehmanns, Josephus Hubertus, bisschop van Roermond
 20-21, 25-26, 29, 32-33, 393, 400
 Dreyer, cineast 445
 Driessen, zie: Drussen
 Droeten, van, familiewapen 91
 Drussen (Driessen), Andreas, kanunnik van Kloosterrade
 118-119, 122
 Dubbelden, den, H., vicaris van Den Bosch 377
 Dubois, Jean, abt van Val-Dieu 118
 Duckweiler, Casparus, abt van Kloosterrade 73, 76-77, 79,
 81, 85, 93, 121
 Dudley, Robert, graaf van Leicester 289, 303
 Duinkerken, van, Anton, literator 414, 421, 436-437
 Dumolard, Joseph-Vincent, auteur 184
 Dupont, pastoor van Herzogenrath 381
 Durbin, Deanna, filmactrice 440
 Düsseldorf 117; Kunsthalle 416
 Duurkens, J., genealoog 361-363, 365
 Duysse, van, Prudens, auteur 232

E

Echt 21, 274, 333, 476
 Eer en Deugd, zie: Voor Eer en Deugd
 Eicks, kasteel 59
 Eijdsen 284-285
 Eindhoven, Van Abbe-museum 423
 Einhard, biograaf van Karel de Grote 293
 Eisenstein, Sergei, cineast 443, 445
 Eleonora van Neuburg 115, 136
 Ell 417; melkfabriek De Fuus 416
 Elsloo 73
 Embrico van Mayschoss 37, 54, 61
 Emma, koningin 247
 Emonts, Jean Thomas 166

Engelbert I van Nassau 314-315
 Engelman, Jan 414, 417, 421-422, 426
 Erendazu, de, markies 130, 133
 Erens, Frans, schrijver 480
 Erfurt 189
 Ernst, Simon Pieter, kanunnik van Kloosterrade 8, 54, 60,
 72, 124, 153-220, 314-315, 361, 458-459, 468, 474;
 Willem (Guillaume) 166, 199
 Etalleur, Florent, augustijn 136
 Eugenius van Savoye, prins 127-128, 130, 136
 Eupen 118, 123, 200-202; parochie 467; pastorie 201
 Everts, H.W.H. (Henri), classicus, professor van het Groot
 Seminarie van Roermond 20-21, 245, 422, 427-428
 Everts, Pieter, docent van Rolduc 422, 428
 Everts, Willem, directeur van Rolduc 54-56, 63, 70,
 81, 234-235, 237-239, 241-246, 249-250, 252-255, 257,
 267-268, 273-274, 280-281, 286, 289, 292, 311,
 313-315, 333, 347, 353, 359-365, 367-369, 384, 402
 Eyck, Charles 414, 421-422
 Eynatten, van, Frederik, heer van Reimersdaal 140-141

F

Fabritius abt 121; Frans Willem, pastoor te Merkstein
 121; Joannes Goswinus, kanunnik van Kloosterrade
 118-119; pastoor 467; Paulus, kanunnik van
 Kloosterrade 118-119
 Fasbender, L.F., hulppastoor van Kerkrade 199
 Fasseur, C., auteur 354
 Feith, zie: Rhijnvis Feith
 Fénélon, schrijver 227
 Filips II, koning 284, 297-300, 302-303, 311
 Filips V, koning van Spanje 116
 Filips van Anjou 115-116
 Fischer, A.H. (Antonius), wijbisschop, later kardinaal-
 aartsbisschop van Keulen 21, 26, 29, 32, 54-56;
 pastoor van Sechtem 54-55, 57-58
 Fleury (bij Barbizon) 421
 Flines, de, Q., auteur 360
 Fonck, Martin G., vicaris-generaal van Aken 181
 Franciscus, heilige 435
 Franckenberg, von, J.H. kardinaal 186-188
 Franken, Mannus, cineast 437, 443
 Frankfort/Main 168

- Frankfurt 140
 Franquinet ,G.D., archivaris 459
 Frans van Anjou 303
 Franssen, H., auteur 8
 Franzoni, kardinaal 380
 Frederik Hendrik, prins 304
 Frencken, J., priester, auteur 256
 Froon, Arnoldus, postdirecteur in Wenen 136
 Fruin, R.J., auteur 291, 303
 Fruytiers, Johan, auteur 228
- G**
- Gaeta 275
 Garelli, jansenist 127
 Geefs, Willem, beeldhouwer 292
 Geich, Werner A., pastoor van Kerkrade 199, 202, 204-206
 Gelre, Gerard, graaf 69-70; graven 17, 28, 33; Otto II, graaf 70
 Genga, della, Annibal, nuntius in Keulen 192
 Gent, Bijloke Museum 70; Sint-Baagfsabdij 74
 Gent, van, Hugo 70
 Gerards, Balthazar 301
 Gerberga van Lotharingen 363
 Gerlache, de, auteur 282
 Gerlachus, heilige 463
 Gertrudis van Nijvel, heilige 178
 Geul, rivier 113
 Geurts, A.H., docent, later directeur van Rolduc 270, 245, 350, 408; P., auteur 477; P., ex-hoofdredacteur van De Tijd 417
 Geyer Schweppenbourg, von, Jozef 59
 Geyer von Schweppenbourg, baron 57; Gisbert 59; familie 54; Josef 55
 Geyer, von, baron 57-58; Clementine, geboren von Strauch, barones 54-57
 Gezelle, Guido priester, auteur 244, 253, 435, 438
 Ghistele, van, Cornelis, rederijker 228
 Gijsen, J.M., auteur, bisschop van Roermond 113, 143, 162, 465, 482
 Gilles, Peter, provisor van Kloosterrade 48
 Gils, van, J. 434; P.J.M., docent van Rolduc 20-22, 25, 27, 29, 35
 Giovanninu, Rodolfo, zaakgelastigde van de paus 21, 26, 29, 32-33
 Girard, abbé, auteur 230
 Gobbelschroy, van, P.L.J.S. 309
 Goë 205; parochie 467
 Goebbels, Matthias, kanunnik en kerkschilder 21, 29, 59, 63, 384, 405, 409, 414, 426
 Goejanverwellesluis 304, 307
 Gogh, van, Vincent, schilder 71
 Goor, van den, P.J., dichter 252
 Goossens, G., directeur van de kleifabriek in Tegelen 430; Willem, docent van Rolduc 16, 154, 160
 Gotti, kardinaal 402
 Goubau d'Hovorst, M.J.F.G. baron 309
 Graaff SJ, de, Frans 407
 Grafenthal, klooster 71
 grafmonumenten 67-112
 Granvelle, zie: Perenot de Granvelle
 Grau, Franz 122
 Grave 278
 Gravenhage, 's-, zie: Haag, Den
 Grégoire, Jan, kunstenaar 419
 Gregorius de Grote, kerkvader 185
 Gregorius XVI, paus 377
 Gregorius, heilige 387
 Gregoriusvereniging, Nederlandse 277
 Groen van Prinsterer, G., auteur 279, 291, 309
 Groenendael, van, H.A.G., leraar van Rolduc 346, 369-370
 Groll OP, Bertram 59
 Groningen, Centrum voor Isotopen Onderzoek 47
 Gronsveld 285-286
 Groot OP, de, J.V., professor Groot Seminarie 21
 Groot-Linden 378
 Grubbenvorst 418
 Gulik 118-119; hertog 124
 Gulpen, heer 122
 Gulpen, van, Domenicus, kanunnik van Kloosterrade 118-119; Philippus 70
 Gutenberg, Johan 166
- H**
- Haag, Den 121, 128, 346, 354, 357, 438; Gemeentemuseum 423, 430; Kurhaus 32

- Haarlem 404; bisdom 34; Bisschoppelijke Kunst-commissie 421
- Haas, de, Max, cineast 443
- Haas, J.A.K., archivaris, auteur 114, 163, 457
- Habets, Jos., rijksarchivaris in Limburg 153-154, 159, 361
- Habsburg, huis 294
- Habsburgers 117
- Haes, Wilhelmus, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 122
- Haesaerts, Paul, auteur 436
- Hageveld, seminarie bij Velzen 226, 245
- Haghe Film 351
- Haghen, Joannes Joseph, kanunnik, later abt van Kloosterrade 47-49, 51-53, 60, 72, 121, 162, 165, 167-168, 170, 173
- Hamayde, de la (Delahamayde), Jean-François, kanunnik van Kloosterrade 195-196
- Hamlet 424
- Händel, componist 29
- Hannot, Nicolaus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Hanöver, musicus 378
- Hardering, Klaus, auteur 61, 63
- Harte van Tecklenburg, minister van Financiën 21, 29
- Harzing, Wim, kunstenaar 430
- Haske 464
- Haydn, componist 444
- Haye, de la, Henricus, kanunnik van Kloosterrade 118-119; R.M., auteur 5, 7-9, 477
- Heelu, van, Jan, kroniekschrijver 228
- Heemstede 404
- Heerlen 378, 416, 423; hotel Neerlandia 417
- Heijblom, Sara 438
- Heijden, van der, J., auteur 8; M.C.A., auteur 7-8; R., historicus 344
- Heijermans, toneelschrijver 423
- Heilo, Willibrorduskapel 421
- Heinsberg 335
- Helmers, auteur 232
- Helmond 377
- Hendrik II, hertog van Limburg 63, 68, 313, 361
- Hendrik III, hertog van Limburg 69, 313, 361
- Hendrik IV, keizer 23
- Hendrik, prins der Nederlanden 27, 268, 346, 353-356, 367
- Hennebel, J.L., professor in Leuven 124
- Hennen, Joannes, kanunnik van Kloosterrade 118-119; violist 378
- Henreco, Casparus, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 124-125
- Henri-Chapelle 199, parochie 467
- Henriëtte d'Oultremont de Wégimont (gravin van Nassau), weduwe van Willem I 346, 352-353, 367
- Herlaar, Seminarie 377
- Hermans OP, Hyacinth 413
- Hermesdorf, B.H.D., auteur 458
- Hersche, P., historicus 127
- Hersel 48-49, 199; dekenaat 55; parochie 59, 467
- Hertogenbosch, 's- 235, 406; bisschoppelijke kweek-school 403; Klein Seminarie 243
- Hertogenrade, 's- (Herzogenrath) 113, 118, 164; Land 116; parochie 467; stad en land 134; Staten 473
- Herve 140
- Herzogenrath 13, 30, 153-155, 162, 199, 335-336, 381
- Heugem 419
- Heumen 430
- Heusch, familie 353
- Heyendaël, J., toneelschrijver 370
- Heyendal, Nicolaas, abt van Kloosterrade 8, 63, 70, 72-75, 78-81, 103, 113-152, 162, 166-167, 171, 174, 458, 460, 465, 468, 471
- Heylen, Adriaan, archivaris van de abdij Tongerlo 174
- Hieronymus, heilige 185, 399
- Hilgers, J.F., docent van Rolduc 403
- Hin, Jan, cineast 443, 445
- Hobsbawn, Eric, historicus 370
- Hochsteden de Blanckart d'Alsdorf, de, barones 74
- Hoek van Holland 355
- Hoën, Bartholomeus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Hofdijk, J.W., auteur 229
- Hofdijk, W.J., auteur 241
- Honée, E.M.V.M., auteur 7
- Hooft, schrijver 225, 239, 244
- Hoodonk, klooster 463
- Hoorn, van, Wim, kunstenaar 419
- Horatius, klassiek auteur 159, 186, 226, 241, 246, 251
- Horen, van, Pierre Theodore, priester 185
- Horpusch 121

Horpusch, van, Balduinus, abt van Kloosterrade 73,
76-77, 91
Houben, J., kanunnik van Kloosterrade 202
Houthem 463
Houwaert, Jan Baptist, rederijker 228
Huf, Paul, acteur 438-439
Huleu, Joannes F.G., aartspriester van Mechelen 185, 190

I
Ibsen, toneelschrijver 423
Ida van Brabant 69
Immerzeel, J., auteur 229, 232
Innocentius XIII, paus 123
Insulinde 358
Ivens, Joris, cineast 443, 445

J
Jacobs, A.P.J., auteur 7, 474
Jamar, J.T.J., auteur 14
Jan VI (de Oude), graaf van Nassau-Dillenburg 311
Jansen, A., docent van Rolduc 379
Jansen, A.L., directeur van Rolduc 239, 353, 384
Jansen, Petrus (Peter), kanunnik van Kloosterrade
118-119, 122-125, 134, 138-139
Jansenius 138
Janssen, A., student van Rolduc 350
Janssen, A.E.M., auteur 5, 7-9
Janssen, F.I.J., lid van de Tweede Kamer 21
Jardon, Nicolaas, priester 121
Jeruzalem 239
Joan, Don 303
Johanna van Polanen 314-315
Johannes Chrysostomus, heilige, schrijver 227
Johannes de Doper 28
Johannes, evangelist 85, 428
Jonas, Henri 416, 419-420, 422, 425
Jonathan 409
Jonckbloet, J.W.A., auteur 241-243
Jong, de, J., aartsbisschop 366
Joors, kapelaan 379
Joseph Clemens van Wittelsbach, aartsbisschop van
Keulen en prins-bisschop van Luik 116, 122-123, 126,
133, 143

Jozef Ferdinand, prins 115
Jozef I, keizer van Oostenrijk 117, 121, 142
Jozef II, keizer 175, 306-308
Jozef, heilige 387
Judas, apostel 172
Juliana, koningin 314
Juliana, prinses 355, 370
Julius Caesar 295
Jutta (Judith) van Gelder (Gelre, Geldern) 68-69, 313,
315, 361
Jutta van Luxemburg 363

K
Kalb, Ch., illusionist 441
Kaldenbach, van, familiewapen 91
Kalff, Gerrit, auteur 243
Kapelle (Zeeland) 74
Kappeyne van de Copello, J., staatsman 273, 297
Karel de Grote 16, 229, 272, 292-293, 296-297, 302,
310-315, 360, 362-365
Karel de Stoute 294
Karel II, koning van Spanje 115, 128
Karel III, koning van Spanje (= keizer Karel VI) 114, 117,
120, 127-130, 134, 141-142
Karel V, keizer 282, 297-298, 302
Karel VI, keizer 127, 138
Karel Martel 293, 295
Karel van Frankrijk-Lotharingen 363; aartshertog van
Oostenrijk 115; hertog van Berry 115
Kate, ten, dominee, auteur 232, 246
Katholieke Actie 406-407
Kellers, de, baron 141
Kemling, J. Adam, prior van Marienthal 199; J. Caspar,
kanunnik van Kloosterrade, pastoor van Lommersum
199, 202
Kemmerling, J.P., pastoor van Henri-Chapelle 199
Kerenbrock, raadsheer 123
Kerkrade 13, 16-17, 30, 54, 57, 118-119, 199, 205,
246-247, 289-290, 379-381, 393, 435, 481-482;
heerlijkheid 473; Heyendallaan 164; Hoofdstraat 17;
Industrion 482; Kanunnik-Ernstpad 164;
Kloosterraderstraat 17; Mijnmuseum 482; parochie
467; pastoor 467; Stichting Restauratieatelier
Limburg 482

- Kern, auteur 235
- Keulen 22, 28-30, 49, 51, 53, 55, 118, 120, 142, 303;
aartsbisdom 48-49, 176, 186; aartsbisschop 143;
bisdom 143, 182; bisschop 128; kardinaal-aarts-
bisschop 57; kerk van de HH. Apostelen 178;
keurvorst 135; nuntius 126; St. Gereon 49; univer-
siteit 49, 143; vicaris-generaal 55
- Keuller, J., professor Seminarie Roermond 277; J.M.L.,
docent van Rolduc, professor van het Groot
Seminarie van Roermond 21, 241; Lodewijk
Augustinus Julius, civiel ingenier 386; Maria Daphne
Victoria 386
- Kiliaen, woordenboeksamsteller 228
- Kinsbergen en Zoon, van, S. 358
- Kleef, graaf 52; graven 170; graven en hertogen 69;
kasteel 17
- Kleijman, J.G., kanunnik van Kloosterrade 199
- Klerk, de, C.R., auteur 245
- Kleve-Mark, Adolf van 69
- Kleyman, Godefroi, kanunnik van Kloosterrade 198
- Kloos, dichter 253
- Kluit, Andriaan, auteur, hoogleraar in Leiden 169-170,
282, 291
- Kochs, Franciscus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Kockelkoren, Jules, kunstcriticus 418
- Koenen, Marie, auteur 252
- Köhler, Charlotte 438
- Kommern 59
- Königsegg, suffragaan-bisschop van Keulen 49
- Kooyker, auteur 233
- Kornelimünster 76
- Kremetz, kardinaal-aartsbisschop van Keulen 54-56
- Kreu(s)ch, Bartholomeus, kanunnik van Kloosterrade
118-119
- Kronenberg Csr, J.A.F., auteur 403
- Kronenburch, van, Johan 76
- Krummel, familiewapen 91
- Kruyder, Jan Joseph, kanunnik van Kloosterrade 23, 155,
162, 199, 205
- Kulturkampf 54, 296
- Kurz, Andreas, secretaris 131, 138-139, 141
- Kurzbold, graaf 70
- Kuyper, A. 368
- Kuyper, Abraham, minister van Binnenlandse Zaken 27
- L**
- Labiche, Eugène, toneelschrijver 255
- Lafontaine, schrijver 253
- Lamberti, Winandus, abt van Kloosterrade 23, 73-75,
77-78, 81, 97, 121
- Lambrechts, Charles-Joseph, senator in Parijs 189
- Lamennais 275
- Lantsheere, de, J.H., vicaris-generaal van Mechelen 190
- Lastdrager, auteur 232
- Laudy, Alfons, hoofdredacteur van De Tijd 437, 439
- Laurent, Matheus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Laurentius, heilige 52
- Lavalleye, Eduard, historicus 54, 164
- Lebens, Catharina Francisca Antonia 285
- Leclercq, jezûiet 124
- Ledeganck, Karel, auteur 232
- Leesberg, J.F.A., auteur 229
- Lefebvre, Joseph Emmanuel, notaris te Maastricht 200
- Leicester, zie: Dudley
- Leiden 169, 224, 244-245, 257, 285; universiteit 369
- Leiter-Nypels, drukkerij te Maastricht 289
- Lejeune, Albert, priester 190
- Lemmens, J.H.G., bisschop van Roermond 36, 430, 434;
- Lenep, van, auteur 242
- Leo III, paus 292
- Leo X, paus 117
- Leo XII, paus 386
- Leo XIII, paus 405, 407
- Leopold I, keizer 115, 117, 127, 136
- Leopold II, keizer 306-307
- Leudal 416
- Leufkens, Hub, cineast 443
- Leuven 35, 125, 138, 185, 228, 257, 268, 313; algemeen
seminarie 175; Collegium Philosophicum 377;
Katholieke Universiteit 277; seminarie generaal
306-307; Sint Gertrudis 118; universiteit 142, 361, 369
- Lève Rolduc, Stichting 5, 7, 43
- Leyer, Franz 169
- Liedekerke de Beaufort, van, A. ambassadeur in Rome
378
- Limbourg, parochie 467; stad 116-118
- Limburg 118-119, 200-201
- Limburg an der Lahn 70

- Limburg Overmaas 116, 120, 128, 140
- Limburg, apostolisch vicariaat 26, 274, 368, 474
- Limburg, familie 67; graven en hertogen 69; hertog 268; hertogdom 113-114, 116, 130, 169-170, 179-180; hertogen 16, 63, 363, 365, 368; Staten 114, 117, 132, 139, 141-142, 473
- Linssen, Leo, docent van Rolduc 414-416, 418-420, 422-425, 429, 435, 440, 443-446
- Lipsius, Justus, auteur 185
- Lizier, kunstenaar 399
- Lodewijk d'Oultremer 363
- Lodewijk Napoleon, koning 306
- Lodewijk XIV, koning van Frankrijk 115-116, 295, 308
- Loeff, J.A., minister van Justitie 21, 26, 29, 33
- Lombok, eiland 247
- Lommersum 118, 199; parochie 467
- Loo, 't, paleis 360
- Loop, L.J., kanunnik van Kloosterrade 204-205
- Lootmans, priester 125
- Loots, auteur 232
- Lotharingen, hertogen 63
- Lucas, evangelist 85
- Lucas, uit Luik, 21
- Lucia, heilige 384-385, 466
- Lucini, P., assessor van het H. Officie 143
- Lücker, Karl, kunstenaar 414, 426
- Ludingakerke 464
- Luik 27-29, 117, 120-121, 126, 134, 166, 171, 190, 200, 269, 290; abdij Saint-Laurent 120; bisdom 121, 127, 143, 186-187, 347, 368, 375; bisschop 178, 191, 194; Boulevard d'Avroy 292; Groot Seminarie 237; kapittel 124, 133; prins-bisdom 183; prins-bisschop 138; prinsdom 114, 116
- Lumey 300
- Lumm, J.W., notaris 49-50, 52-53
- Luther 301
- Lutzerath, Balthasar Jacques, pastoor van Hersel 199
- Luxemburg 344; groothertogdom 309
- Luykx, Paul, historicus 446
- Luythage 413
- Lyon 173
- Maastricht 120, 183, 187, 200, 285, 289, 351, 416, 419-420, 430, 434, 437; Academisch Ziekenhuis 43; arrondissement 195; Augustijnen 169; Bosquetplein 420; de Gulden Roos 423; Dominicanen 387; Henric van Veldeke-college 420; Jan van Eyck-academie 420; kapittelkerken 80; koor Mastreechter Staar 346; Lyceum voor meisjes 339; Onze Lieve Vrouwekerk 377; Sint-Lambertuskerk 419; Sint-Paulusdrukkerij 290; Sint-Servaaskerk 292, 377; Stedelijk Gymnasium 21; Stedelijk Orkest 439, 446; Ursulinen 422
- Machteld (Mathilde) van Saphenberg, echtgenote van Hendrik II, hertog van Limburg 313, 361
- Machteld van Leuven 363
- Mackay van Ophemert, A., vice-president van de Raad van State 363
- Mackay, A., staatsman 273
- Madrid 130-131
- Maenen, J. 430
- Maerlant, van, Jacob, schrijver 228, 236
- Maes, Petrus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Mainz 166
- Malherbe 234
- Malleret, de, vicaris-generaal te Parijs 188
- Mander, van, Karel, auteur 228
- Mannens, P., kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond 21
- Marbaise, J.H., prior van Rolduc 175
- Marchant et d'Ansembourg, A.O.J.E.M. graaf 21, 26, 29-30, 32, 355
- Marchi SJ, Joseph, archeoloog 381
- Marcoen, heilige 387
- Marcus, evangelist 85
- Margaretha van Brabant 69
- Margaretha van Spanje 115
- Margaretha van Valkenburg 313
- Maria Theresia 115, 174, 306
- Mariacongregatie 405-407
- Marianne, prinses 353
- Maria van Gelder 32
- Marienthal, klooster 48-49, 113, 118, 199, 463
- Maris, Jacques, kunstenaar 430
- Maritain, Jacques, filosoof 414, 417, 445, 447

- Marlborough, hertog 116
- Marnix van St. Aldegonde, van, Philips, auteur 228, 242-243
- Marres en Van Agt, auteurs 78
- Marres, Pierre, leerling van Rolduc 274-275; W., auteur 455
- Marx, Johan Werner, vicaris-generaal van Keulen 193
- Mattheus, evangelist 85
- Mauleon y Valara, Lupercio graaf 139
- Maurik, van, Justus, toneelschrijver 256
- Maurits, prins 304
- Max II Emanuel van Beieren, gouverneur-generaal 128
- Maximiliaan II van Beieren, koning 116, 368
- Méan, de, François, prins-bisschop van Luik 187, 189-192
- Mechelen 123, 185, 190; aartsbisdom 298; bisdom 182, 187; bisschop 128, 178, 186
- Mecklenburg 357
- Medicis, de, Catharina 303
- MEDO 482
- Meer de Walcheren, van der, Pieter 414, 421
- Mehsen (Meesen), Joannes, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Méhul, componist 29
- Melchers, zie: Steghe, van der
- Membach, parochie 467
- Mendelssohn-Bartholdy, componist 29
- Menn, Johann Georg, medicus 49-52
- Menten, J.E.H. 21
- Merckelbach, J.M.M.H., lid van de Tweede Kamer 21
- Merkstein 121, 473
- Merquelbach (Merckelbach), Alexander, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 122
- Merry del Val, kardinaal-staatssecretaris 26
- Mertens, Antony 419
- Mes OSB, François, schilder 421
- Metzemakers, docent van Rolduc 439
- Meurs SJ, van, Bernard 253
- Mey OSB, van der, Jaap, schilder 421
- Mezzofanti, kardinaal 380
- Michelhem, familiewapen 86
- Michels, L.C., docent van Rolduc 256; Alexander baron 335-336
- Milaan 130
- Miraeus, A. 70
- Modignani, Giovanni Battista, graaf 139
- Moeller, J.; hoogleraar te Leuven 277
- Moens, Wies, auteur 435, 445
- Mol Csr, M., auteur 403
- Molière, toneelschrijver 255, 433
- Molkenboer OP, B. 417
- Moller, auteur 245; Hendrik 418, 433
- Monschaw, von, Heinrich, heer van Sechtem 48-50, 52-54, 59; J.H.J., pastoor van Sechtem 48
- Montesquieu 296, 407
- Moreau, Matheus, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 122
- Muckermann SJ, Friedrich 433
- Mühlen, van der, president van Rolduc 388
- Mulder, auteur 241, 243
- Mullens, Willy, cineast 351
- Müller, Gerard, vicarius van Sechtem 50, 52
- Multatuli, auteur 246, 252
- Munster 200; universiteit 369
- Mussolini 406
- Mutsaers, A.N., auteur 252; J.A., minister 358

N

- Namen 190
- Nancy 294
- Napels 130-131; koninkrijk 142
- Napoleon 189, 268, 295, 306
- Napoleon III 295
- Nassau aan de Lahn, slot 315
- Nassau, huis 314
- Nassau-Dillenburg 311, 313
- Nederlands Oost-Indië 378
- Neer-Aubel, hoeve Bruynen Morgen 166
- Nelis, C.F., lid van de Akademie van Wetenschappen van Brussel 174
- Nicolas, Joep 414, 420-422, 430
- Nieuwenhuis, Willem, letterkundige 436, 447
- Nijmegen 241, 307, 432; universiteit 430
- Nijssen, provisor 134
- Nillesen, muzikleraar 29-30
- Nissen, Joannes Henricus, kanunnik van Kloosterrade 118-119; P.J.A., auteur 7

Nolens, Willem Hubert (Willem), docent van Rolduc 20,
26, 35, 354, 368, 403, 427

Nolet de Brouwere van Steenlant, auteur 232

Nolet, Willem, auteur 316

Noorwegen 436

Noppius, J. 70

Norbertus, heilige 359, 463

Normandië 180

Notermans, W.A., kanunnik van het kathedraal kapittel
van Roermond 21

Nuene 463

Nunhem 416; Servaashuis 416, 423

Nuyens, Willem J.F., auteur 271, 289, 291, 303, 308, 316,
364

Nypels, Th., uitgever te Maastricht 191

Offermans, J.P.L.G., auteur 5, 7, 9-10, 52, 457

Oirsbeek 403

Oldenbarnevelt, van, Johan 303

Olivazzi, graaf 130, 133

Oostenrijkse Kanselarij van de Nederlanden 113

Oosterbeek 417

Oppen, van, A., 21

Oppenraay, van, Rudolf 403

Oppermann, O, hoogleraar 459

Oranje 8, 268-270, 292, 297, 299, 305-306, 310-311,
343-374; Prins 268

Oranje-Nassau, huis 19, 33, 309

Orsbach, kanunnik van Aken 336

Osborne, luitenant 424

Ospel 416

Ostayen, van, Paul, auteur 438, 445

Otbertus, bisschop van Luik 23

Otte, J.B., kanunnik van Kloosterrade, pastoor te Goë
204-206

Otten, Paul Robert 386

Otto van Nassau-Dillenburg 363

Oud-Bisschoppelijke Clerezij 159

Ourthe, departement 187

Ouwersloot, auteur 232

Overmaas, Landen van 113-114, 116, 138

Ovidius, klassiek auteur 244

Paffen, Winandus, kanunnik van Kloosterrade 118-119,
122

Paland, van, familiewapen 91

Palm, van der, J.H., auteur 232, 236, 241

Palts, keurvorst 124

Pangels, jezuïet 124

Panhuysen, R., fysisch antropoloog 43, 46, 51-52

Paolucci, kardinaal 143

Paredis, J.A., bisschop van Roermond 233, 273-275, 277,
286, 347, 367-368, 378-381, 405, 476

Parijs 163, 184, 189, 421, 441

Parma 303

Partouns, H.L., deken van Maastricht 377

Paulus, apostel 400

Paulussen SJ, Louis 406

Pauquot, N.J., kanunnik van Kloosterrade 202

Pavert, van de, R.A. 359

Pepijn de Korte 295

Pepijn I van Landen 293

Pepijn II van Herstal 293

Pepijn III de Korte 293

Perenot de Granvelle, Antoine 284, 299

Perrone, pater 380

Pertz, historische uitgever 54

Peters, Erich Edwin, rondleider van Rolduc 380

Peters, Henricus H.J. (Henri), directeur van Rolduc 34-35,
221, 228-229, 232-234, 237-239, 248-249, 257, 267,
333-338, 347, 351, 358, 361, 367-369, 375, 380-382,
384, 388, 395

Peutz, architect 432

Philippina van Sittard 312

Piazza, Giulio, nuntius in Wenen 135

Pichegru, generaal 304

Piemont 127

Pietro, di, Michel 189

Pius VI, paus 178, 183, 188, 192, 197

Pius VII, paus 191, 192

Pius IX, paus 175, 366, 378, 405

Pius X, paus 26, 34, 395, 400-403

Pius XI, paus 406, 440

Pius XII, paus 407

Plantijn, drukker 228

- Ploeg, van der, P., auteur 278
 Poels, H., aalmoezenier 426, 430, 434, 444; H.A. 21
 Polling, abdij bij München 162, 167-168, 176-177
 Pont Aven 421, 423
 Poot, auteur 232
 Poppel, van, George, docent van Rolduc 250, 252
 Portalis, Jean Etienne, minister te Parijs 193
 Potgieter, auteur 244
 Pothast, Bernard, musicus 29, 54, 56, 250, 254-256, 335, 337, 352, 365, 375, 378-379, 384, 432-433, 444
 Pouls, J., auteur 8
 Poyck, Henricus, notaris 121; notaris 134; Willem Hendrik, schepenen van 's-Hertogenrade 121
 Precipiano, de, Humbert, aartsbisschop van Mechelen 123
 Prinzen, Theodorus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Proumen, J. 181; Jean, kanunnik van Kloosterrade 201-202
 Provence 416, 421
 Putters, J.P., kanunnik van Kloosterrade 199
 Puyters, Renerus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Q**
 Quesnel, Pasquier, jansenist 125
 Quintilianus, klassiek auteur 224, 246
 Quintus Curtius Rufus, klassiek auteur 226
 Quodbach, deken van Kerkrade 381
 Quoitbach, Dominicus, kanunnik van Kloosterrade 118-119, 122
- R**
 Raab, Johan, pastoor te Trier 187
 Racine, toneelschrijver 252, 255, 433
 Raetsen, Godfried, provisor van Rolduc 337, 353
 Raeven 254
 Rahe, kasteel 353
 Ramakers, E., auteur 8
 Rastatt 142
 Rauschauw, F. W., kanunnik van Kloosterrade 118-119, 121, 124-125
 Ravaschiero, Giovanni, graaf van Carmiano 130, 133-134
 Raven, W.J., docent van Rolduc 56, 403
 Rees, van, Otto, kunstenaar 430
 Refice, componist 444
 Reimersdaal 140
 Rembrandt 22
 Renneberg 303
 Rethel, Alfred, kunstenaar 292
 Reul, C.Th.J., auteur 7
 Rhijnvis Feith, auteur 229, 232, 255-256
 Rialp, de, markies 131
 Ribbergh, docent van Rolduc 257; E.J.H., docent van Rolduc 434, 438
 Riccardi, advocaat-fiscaal 127
 Rijnsburg, abdisen 80
 Rijswijk, Vrede 115
 Rimburch 336
 Rode, H. van, auteur 17
 Rode, land 27-28
 Rodenbach, A., dichter 436
 Rodin, beeldhouwer 431
 Roegiers, historicus 127
 Roelofs 380
 Roemers, Arnold, priester 182; Charles Clément 193
 Roermond 28, 239, 247, 285-286, 336, 350, 378, 393, 415, 417, 423, 434, 437, 444; apostolisch vicariaat 230, 333, 347, 375, 377-378; bisdom 34, 230, 387, 402, 405; bisschop 138; bisschoppelijk college 246, 403, 445-446; Bisschoppelijke Bouwcommissie 422, 427; Munsterkerk 69-70; seminarie 378, 418, 428
 Rofrano, de, markies 130
 Rogier, L.J., hoogleraar 162, 280, 365, 414
 Rome 115, 124-125, 133, 138, 142, 192, 203, 275, 295, 309, 353, 366, 377-378, 387, 395; catacomben van Pretextatus 378, 381, 387; jezuiten 403; Quirinaal 406; Sint-Jan van Lateranen 377; Via Appia 381
 Romer (Römer), Waltherus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Rompelberg, T. 73
 Rospigliosi, de, Francesco 375; Giulio Cesare 375, 378, 380-382
 Rossi, de, J.B., archeoloog 381
 Rossius de Liboy, Lodewijk Franciscus, hulpbisschop van Luik 121-122, 124, 126
 Rottenbuch, abdij 462

- Rougrave, de, Marie-Hyacinth, vicaris-generaal van Luik 187, 190
- Rousseau, filosoof 307
- Rühmann, Heinz, filmacteur 440
- Ruijs de Beerenbrouck, Charles J.M., minister-president 268, 350, 366, 368; Gustave L.M.H., commissaris van de koningin 21, 27, 29, 360
- Rupert I van Laurensberg 315
- Rutten, Martinus Hubertus, bisschop van Luik 21, 26, 29
- Ruttman, Walter, cineast 443, 445
- Ruyten (Ruijten), A.H.M. (Alfons), docent van Rolduc 11, 16, 30, 159, 245-247, 250, 252, 257, 356, 359
- S**
- Saffenberg, familie 67; Adalbert 69; Mathilde 68
- Sage ten Broek, Le, J.G. 278
- Saint-Quentin 424
- Saksen-Weimar-Eisenach, groot-hertogin 363
- Sallustius, klassiek auteur 226
- Salm, J.N., kanunnik van Kloosterrade 49; Karl Theodor Otto Fürst 122; vorst 127
- Sardinië 130-131
- Sarneel, Ko 416
- Sassel, pastoor van Afden 153
- Sassen, auteur 364; F. 419
- Saul 409
- Saulx, de la, gezant 135-136, 141-142
- Schaepkens, Arnaud 70, 312, 361
- Schaepman, auteur 242, 244-247, 252
- Schaesberg, Mariakapel 480
- Schall van Bell, familiewapen 86
- Scheffhout, L., kunstenaar 430
- Schellart van Merode, graaf 117
- Scheveningen 441; Stichting Beeld en Geluid 351
- Schiedam 35
- Schiffelaerts, J.P., hulppastoor van Afden 199
- Schiller, toneelschrijver 255
- Schillings, auteur 257; Jef 438
- Schirbach, J.M., kanunnik van Kloosterrade 199
- Schlenderhan, familiewapen 86
- Schlijper, M.J.C., auteur 7-8, 355
- Schoenmaekers, Matthieu 252
- Schols, Victor, drukkerij te Maastricht 17
- Schreurs MSC, Jacques, schrijver 415
- Schreyer, atelier in Aken 384
- Schrijen, P.J. 346
- Schrijnemakers, auteur 454
- Schrijnen, L.J.A.H. (Laurentius), docent, later directeur van Rolduc, later bisschop van Roermond 344, 403-405, 427, 429
- Schröder, franciscaan 124
- Schroeder, N., pastoor van Sechtem 49-50, 52-53
- Schulten, J.F., vicarius van St. Gereon te Keulen 49, 49, 52-53
- Schutgens, C.H.G. (K.), auteur 5, 7-9, 364
- Schweppenburg 55-57
- Schwerin-Mecklenburg 27, 355
- Sechtem 16, 18, 43, 47-48, 50, 54-60, 63; Graue Burg 48-49, 52-55, 57; Nicolaaskapel 48, 52-54, 57-58; parochie 57; parochie-archief 52-53; Weiße Burg 48
- Seilern, von, Johan Friedrich baron 117
- Semarang, Vrijmetselaarsloge 358
- Servaes, A., kunstenaar 413
- Servatius, geloofsverkondiger 385
- Sevenum 239
- Sevriens, H.L.A., kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond 21
- Shakespeare, toneelschrijver 424, 433-434, 438-439
- Shaw, toneelschrijver 423
- Sheriff, R.C., toneelschrijver 424, 438-439
- Siegen, von, familie 49
- Siegenbeek, Matthijs, dominee, hoogleraar in Leiden, auteur 224-225, 228, 231-232, 234
- Siemers, Clemens, auteur 277
- Sinnich 118; klooster 463
- Sint-Michiëlsgestel 377
- Sint-Truiden 221, 230, 333, 474
- Sinzendorff, von, Philip Ludwig, graaf 114-117, 120-121, 126-131, 133-137, 140-143
- Sittard 378; bisschoppelijk college 339, 445-446
- Slits, G., tekenleraar van Rolduc 314, 362
- Smeets, René, glazenier 415, 421, 427
- Smiets, Michaël, leerling van Rolduc, later docent 233-234, 246-247, 336-337
- Smits, Judocus, hoofdredacteur van De Tijd 281
- Smulder (Steenhof-Smulders), Albertine, auteur 252
- Snellaert, auteur 241-242

- Sofocles 438
 Soissons 293
 Sonoy 300
 Sonsbeek, van, H., minister 358
 Sophie van Oranje-Nassau 363, 365
 Sophie, koningin 352
 Spaanse Successieoorlog 114-115, 120, 127-128
 Spaen la Lecq, van, historicus 53
 Spaen, van, Willem Anne, historicus 170
 Spanje 117, 242-243, 269, 289, 291, 301-302, 353; koning 73, 123
 Spiegel, Hendrik Laurensz., auteur 228
 Spiertz, M.G., auteur 7, 161-162, 271
 Spinola, Giorgio, nuntius in Wenen 142-143
 Springiersbach aan de Moezel 462
 Spokel sj, N., auteur 8
 Spronck, L., auteur 8
 Stalpaert van der Wiele, dicter 244
 Stassen, J.J., leraar, later diecteur van Rolduc 59, 162, 482
 Steffens, domproost van Keulen 21
 Steghe, van der, Petrus Melchioris (Melchers), abt van Kloosterrade 73-75, 77-78, 99, 121-123, 171
 Stella, de, graaf 130, 132-133, 135-136, 139
 Sterck, J.F.M., auteur 242, 248-249, 253
 Stevens, Cornelis, vicaris-generaal van Namen 190-191
 Stijl, Simon, auteur 290
 Stoke, Melis, kroniekschrijver 228
 Stoks Csr, M., auteur 403
 Straatsburg 382
 Straelen, Mathias, abt van Kloosterrade 73, 75-76, 88, 121
 Straelen, van, A., auteur 228
 Stuers, de, Victor 30
 Stuyt, J., architect 428
 Suchtelen van de Haare, jhr C. 353
 Susteren 379, 387; abdissen 80
 Swieten, van, auteur 307
- Tertullianus, oud-christelijk auteur 185
 Theller de Poncheville 433
 Thenen, H., jezuïet en historicus 60
 Theunissen, Ph.D., advocaat te Maastricht 198-199
 Thiennes, de, graaf 120, 129
 Thijm SJ, Jan, auteur 278
 Thimister, Henricus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Thissen, Joseph, beeldhouwer 415
 Thomas van Aquino 407
 Thorbecke, J.R., hoogleraar en staatsman 272-273, 275, 309, 368
 Thurn-Valsassina, Franz Sigismund graaf 128, 138-139
 Tiège, de, J.F., procureur-generaal van Limburg 118, 138-139; Matheus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Tijssen, L.P.H.G., docent van Rolduc 403; Louis, pastoor van Susteren 387
 Tilburg 415; Katholieke Leergangen 418; Liefdezusters 379-380
 Timmermans, Felix, schrijver 436
 Tollens, Hendrik, auteur 27, 227, 229, 232
 Tomburg genaamd Wormbs, van, zie: Wormbs
 Tongerlo 174
 Tonneman, priester 136
 Toorop, Jan, kunstenaar 417, 436
 Töpsl, Franziskus, augustijn 162, 167-168, 176
 Trente, Concilie 399
 Trier 28-29
 Troelstra, P.J. 268, 344
 Tuileries, Jardin des 32
 Tummers, H., auteur 8
 Tunderfeld, van, Georges baron 118, 132, 135-136, 138, 141
 Turck, J.T.L., kanunnik van Kloosterrade, pastoor van Herzogenrath 199, 202, 204-205
 Twente 430

T

- Tachtigjarige Oorlog 60
 tafeltombe 70
 Tegelen, Russel-Tiglia Kleinwarenfabrieken 430
 Tekavok, Stichting 430
 Terbruggen, J.A., auteur 227-228

U

- Ubach 134
 Umbrië 435
 Undset, Sigrid, schrijfster 436
 Utrecht 117, 131, 133-135, 137, 142, 310, 377, 416, 419; bisdom 80
 Uzeda, de, hertog 139

V

Vaeshartelt, kasteel 267, 347
 Val Saint-Lambert, abdij 120
 Val-Dieu, abdij 120; abt 114, 118, 138, 140-141
 Valencia 131
 Valenciennes 126
 Valkenburg 113; huis 313; Staats 118-119
 Valla, Joseph 173
 Valois, huis 303
 Vedenfelt, (Vinde(l)felt, Weidenfelt), Mathias
 Christianus, kanunnik van Kloosterrade 118-119
 Velde, van de, J.F., hoogleraar te Leuven 185
 Velthem, van, Lodewijk, kroniekschrijver 228
 Venema 422
 Venlo 21, 200, 285; Godshuizen 276; Limburgs Museum
 73; Pro-gymnasium 418; Sint-Martinuskerk 277
 Venne, van de, Antoon, directeur van Rolduc 422,
 424-425, 427-430, 434; J.M., genealoog 314-315, 364
 Venner, G., archivaris 459
 Venray, Latijnse School 239
 Vergilius, klassiek auteur 335
 Verhoeven, boekhandel te 's-Hertogenbosch 235
 Verhulst, Pauslied 33
 Verkade OSB, Jan, schilder 423
 Verkade, Eduard, acteur 415, 419, 423-424, 437-439, 445
 Vermeulen, P.J.F., lid van de Tweede Kamer 21
 Verwey, dichter 253
 Verzijl, Antoon, brouwer 276; docent 360; Gustaaf Jan
 Hendrik Hubert, auteur 271, 276-284, 289, 291-295,
 297-301, 303-307, 311-315, 317; Henrica 276; Jan,
 genealoog 277-278; Jean, molenaar 276; Karel
 Joseph 276; Karel, president van de Godshuizen te
 Venlo 276; Virginie 276
 Vesdre, rivier 113
 Villasor, de, markies 139
 Villers, de, J.B. baron 138-141
 Vincken, Joannes, kanunnik van Kloosterrade 118-119,
 122
 Viola, Maria, auteur 252
 Violieren, De, rederijkerskamer 228
 Visscher, L.G., auteur 278; Roemer, auteur 228
 Vlaanderen 299
 Vloten, van, J., auteur 242, 244, 291

Vogel, Albert 438
 Vogt, secretaris van de bisschop van Keulen 57
 Voltaire, filosoof 292
 Vondel, schrijver 32, 225, 228-229, 232, 236, 238, 242-244,
 252, 255-256, 433-434, 438-439
 Voor Eer en Deugd, Vereniging 393-412, 443-444
 Voort, van der, Jeronimus, auteur 228
 Voos (Voss), Cornelius, kanunnik van Kloosterrade
 118-119, 122
 Vorsterman van Oyen, genealoog 314-315
 Vos, Charles 414, 422, 425-426, 430-431
 Vrancken, P.M., deken van Sittard 378
 Vries, de, Matthias, hoogleraar in Leiden 244

W

Waalwijk 377
 Wagenaar, Jan, geschiedschrijver 282, 290
 Walberberg 59
 Walhorn, van, Alexander, kanunnik in Aken 140
 Wallum genaamd Horpusch, zie: Horpusch
 Walram († 1226) 455
 Walram I de Rosse van Valkenburg 315
 Walram I van Nassau 314
 Walram II de Heiden, graaf van Limburg 315
 Walram II, graaf van Limburg 315
 Walram II/III († 1226), hertog van Limburg 68-69, 71-73,
 79, 83, 268-269, 272, 292-293, 310-314, 316, 360-361,
 370, 398
 Walram van Limburg-Luxemburg 363
 Walram van Valkenburg-Limburg 363
 Warmond 35, 316
 Warnsinck, W.H., auteur 229, 232
 Waterloo 268, 309
 Wattenbach, historische uitgever 54
 Weert 286; bisschoppelijk college 415; Latijnse School
 237
 Weiland, Petrus, auteur 231, 234
 Welkenraedt 201; parochie 467
 Welter, Tilman Laurens, kanunnik van Kloosterrade 199,
 202, 204-205
 Wenen 51, 113-114, 125-127, 131, 137, 141, 175; Hofburg
 114, 125
 Westfalen 118

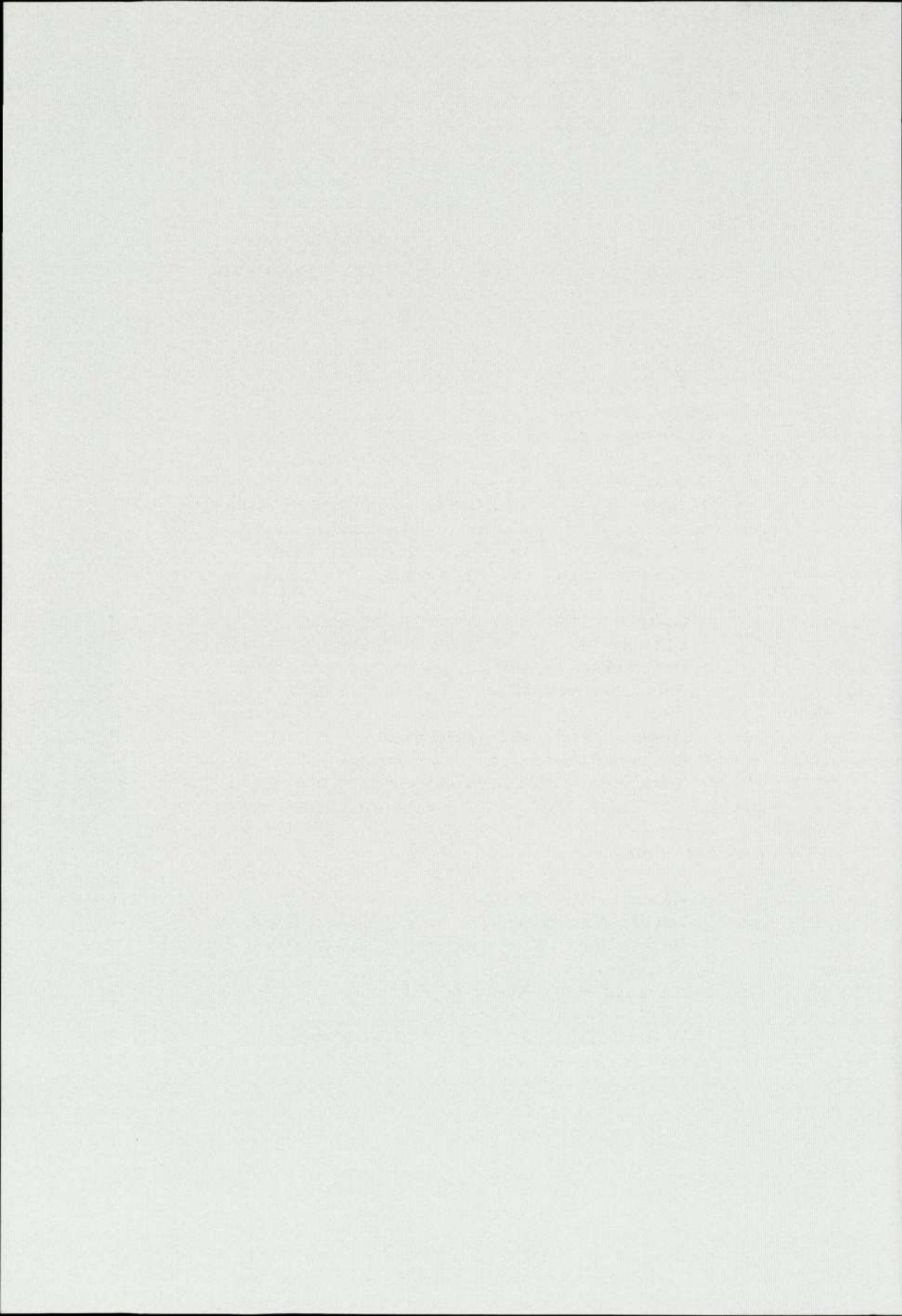
- Wetering, van de, Henricus, aartsbisschop van Utrecht 21, 26, 29, 58, 386
- Weutingh, auteur 230
- Wiegiersma, Hendrik, kunstenaar 416, 419
- Wiegman, Matthieu, kunstenaar 414-417, 418-423, 425-430, 437, 445
- Wiertz, F.J.M., auteur 162
- Wiesemann, auteur 471
- Wijckerslooth van Schalkwijk, C.L. baron, bisschop van Curium 336
- Wijn, van, Hendrik, historicus 170
- Wijnbeek, H., rijksinspecteur voor gymnasia 224
- Wilde, toneelschrijver 423
- Wildt, Wilhelmus, lector van Kloosterrade 124
- Wilhelmina van Pruisen 304
- Wilhelmina, koningin 16, 268-269, 313-314, 343-344, 346, 350, 354-356, 358, 366-367, 370, 455
- Wilhelmina, koningin, echtgenote van Willem I 352
- Wilhelmina, prinses 247
- Willem (de Zwijger) van Oranje 282-284, 294, 297, 300, 302-303, 311, 365
- Willem de Rijke 311
- Willem Frederik, graaf van Nassau (ex-koning Willem I) 353
- Willem Frederik, prins van Oranje 308
- Willem I, koning 36, 205, 223, 226, 280, 301, 306-307, 309, 352-353, 365, 377
- Willem II, koning 238, 267, 275, 309, 344, 346-347, 358-359, 364-366, 368
- Willem III, koning 273, 307, 311-314, 358, 360-366
- Willem III, stadhouder-koning 115
- Willem V, stadhouder 301, 304, 307
- Willem van Oranje, zoon van Willem III 346, 351-352, 361
- Willems, Cl., auteur 228
- Willems, Maria Helena 284
- Willibrord, heilige 293, 387
- Wilp, van der, S.M., auteur 229
- Windesheim 463-464
- Windhausen, H., schilder 36, 429
- Winkel, te, Jan, hoogleraar in Amsterdam 252
- Winkel, van de, Lambert 381-382
- Wismans, H.J. (Henri), docent van Rolduc 33, 251, 257, 268, 434
- Wismans, Martin 338
- Witsen Geysbeek, auteur 242
- Wittem 200; kapucijnen 197, 204; Redemptoristen 387-388
- Witz, Josué, boekdrukker te Grave 278
- Wolfenbüttel, hertog 125, 134
- Worm, rivier 13, 113
- Wormbs, Joannes, abt van Kloosterrade 73, 75-76, 80, 86, 121

Y

Yuste, vallei 298

Z

- Zacharias, paus 295
- Zaepffel, Jean-Evangéliste, bisschop van Luik 193-194
- Zeeuws-Vlaanderen 344, 350-351
- Zievel, van, familiewapen 91
- Zinnick Bergman, van, R.J.E.M. 368
- Zoetmulder, Frans, leerling van Rolduc 255
- Zuid-Afrika 247
- Zuid-Limburgs Toneel 438
- Zulcher, Joannes, kanunnik van Kloosterrade 118-119
- Zürich 336
- Zutphen, graven 170
- Zwijsen, apostolisch vicaris van Den Bosch 378, 380; Henricus, priester 377
- Zwitserland 167
- Zwolle 421

Inhoud

PUBLICATIONS

<i>A.M.J.A. Berkvens</i>	
Ten geleide	5
<i>J.P.L.G. Offermans</i>	
Verantwoording	7
<i>Mathieu Schlijper</i>	
De viering van het achtste eeuwfeest van Rolduc op 12 juli 1904	11
Wat wilde Rolduc met dit feest?	13
Amorricus en Ailbertus	14
Rolduc in Woord en Beeld	15
Gedenkschrift	17
De Grote Dag	19
De kerkelijke viering	20
Ailbertus in steen onthuld	22
Diner	25
Feestgedicht met zang en levende beelden	27
Het jubileumfeest in de pers bezien	29
Reinier Corten, Rolduc en Nederland	34
<i>L. Augustus</i>	
Het vermeende gebeente van Ailbertus	43
Het onderzoek in 1995	45
Wat gebeurde er te Sechtem?	47
De zogenaamde wedervinding in 1771	49
Het gebeente	50
Overbrenging naar Rolduc mogelijk?	53
Gebeente overgebracht naar Rolduc	56
De resten te Sechtem	58
Een oude overlevering	59
Een 'confessio' in de crypte?	61

Harry Tummers

Grafmonumenten in de kerk van de voormalige augustinier koorherenabdij Kloosterrade	67
Het grafmonument van Walram II (†1226)	68
Negen zerken van abten	73
Beschrijvingen	81
1. Hertog Walram, 1226	83
2. Leonardus Dammerscheidt, 1557	85
3. Joannes van Tomburg genaamd Wormbs, 1600	86
4. Mathias Straelen, 1614	88
5. Balduin van Wallum genaamd van Horpusch, 1635	91
6. Casparus Duckweiler, 1650	93
7. Winandus Lamberti, 1664	97
8. Petrus Melchioris (sive Melchers) genaamd Van der Steghe, 1682	99
9. Joannes Bock, 1712	101
10. Nicolaus Heyendal, 1733	103

Hub Franssen

De omstreden benoeming van Nicolaas Heyendal tot abt van Kloosterrade (1712)	113
De staatkundige context in 1712	115
De abtsverkiezing van 1712	117
Locale steun voor Heyendal	120
Verzet tegen de benoeming van Heyendal	122
Onenigheid onder de kloosterlingen	122
De brief van Jansen c.s.	124
De inschakeling van Bernard Désirant	125
De casus van de prins-bisschop van Luik	126
De behandeling in Wenen	127
Hoe stonden de belangrijkste Weense bewindslieden tegenover het jansenisme?	127
De brief van Sinzendorff aan Karel VI	128
Wie adviseerden de keizer in Wenen over Limburgse aangelegenheden?	130
Sinzendorffs politieke opstelling in Wenen	131
De behandeling in de Junta de Italia	131
De tegenacties van Heyendal	134
De acties van Sinzendorff	135
De behandeling in de Spaanse Raad	138

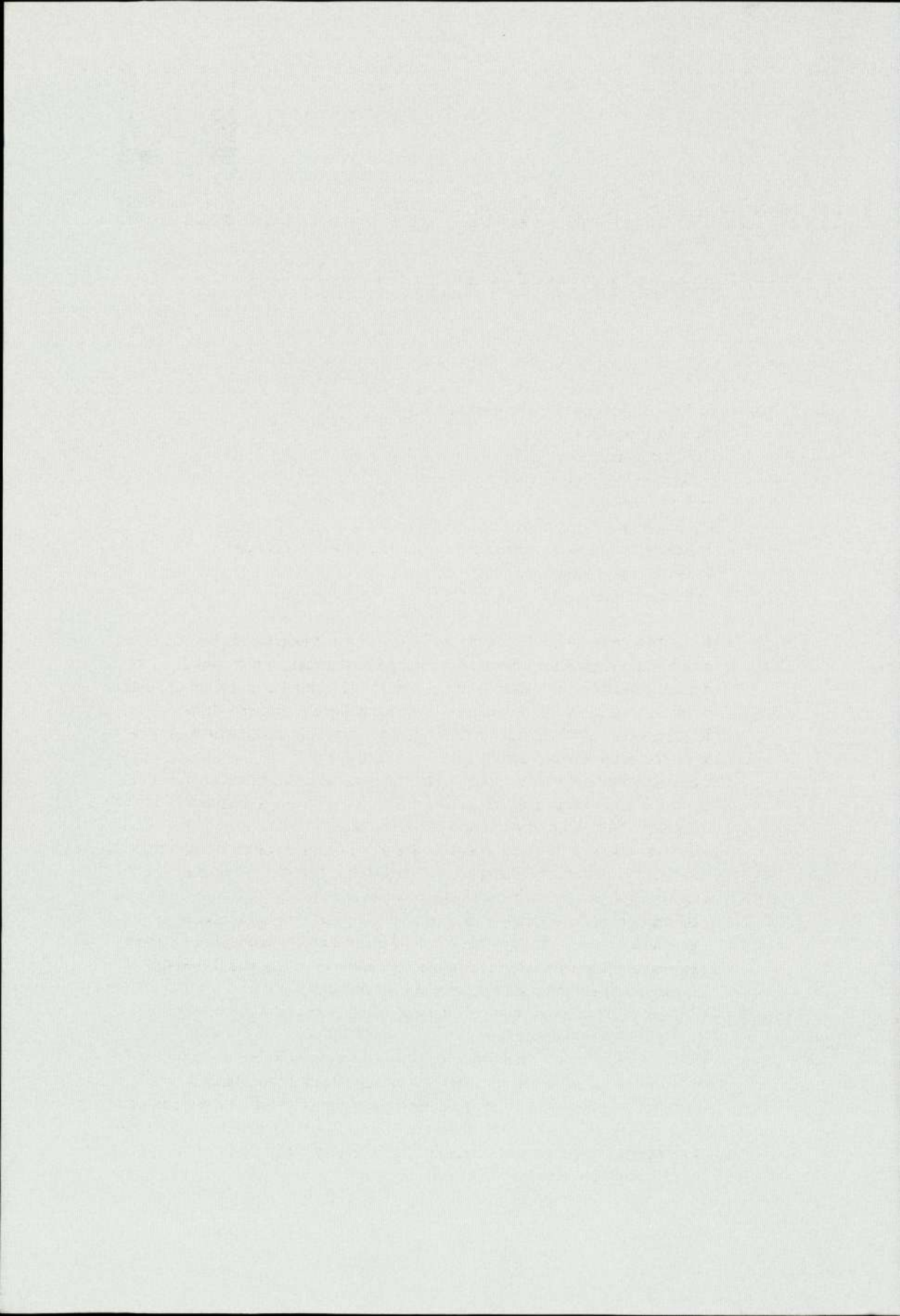
Het verzet in de provinciale staten	139
Onenigheid over de belastingverdeling	139
Onenigheid over Sinzendorffs politiek in Limburg	140
Het onderzoek door Rome	142
<i>A.E.M. Janssen</i>	
De betrokkenheid van Simon Pieter Ernst (1744-1817)	
bij de abdij Rolduc.	
Drijfveren en activiteiten van een gewetensvol handelend kanunnik	153
Opmaat	153
Opmerkelijk 'Nachleben' van S.P. Ernst	156
Een vroom-rigorigistisch, studieus-erudiet koorheer	165
Bibliothecaris-archivaris	167
Geschiedbeoefenaar	169
Lector in de theologie	170
Eigenzinnig optreden	173
Opgelegd vertrek uit de gemeenschap van Rolduc	175
Pastoraat in Afdelen 1787-1817	176
Publicist en polemist	181
Motieven voor het schrijven van brochures en vlugschriften	181
Pennestrijd rond de 'Verklaring' (1797)	183
Verdeeldheid rond de 'Eed van haat' (1797-1800)	186
Pennestrijd over de herroeping van 'de eed van haat'	189
Beschermmer en redder van de gebouwen van de abdij Rolduc	194
Onder Franse bezetting: inbeslagneming van de abdij (najaar 1796)	194
De 'bons de retraite'	196
Terugkoop van de abdijsgebouwen (maart 1797)	197
Complicaties	200
Secularisatie van de teruggekochte abdijsgoederen	203
Een nieuwe geestelijke bestemming voor Rolduc	205
Korte slotbeschouwing	206

<i>Marcel van der Heijden</i>	
Van langue flamande tot Nederlands	
Over het vak Nederlands en de Nederlandstalige cultuur op het Tweede en Derde Rolduc (1831-1920)	221
Het veld van onderzoek	221
Het onderwijsbestel	223
De neerlandistiek op de universiteit	224
De onderwijsprogramma's op Rolduc	225
Het Tweede Rolduc, 1831-1843	225
De eerste jaren van het Derde Rolduc, 1843-1847	231
De afsluiting van het schooljaar 1848-1849	233
Het schooljaar 1874-1875	235
Enkele leraren	237
H.H.J. Peters, 1831-1855	237
W. Everts, 1851-1893	239
A.H.M. Ruyten, 1880-1902	246
Nederlandse letteren in het culturele leven	248
Prijsuitreikingen	248
Lève, Rolduc, ton front radieux!	249
Utile Dulci	251
Voordracht en toneel	253
Tot besluit	256
<i>Kees Schutgens</i>	
Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw	267
1. Inleiding	267
2. Nederland en Rolduc rond 1850	272
3. De auteurs en hun boeken	276
Gustaaf Verzijl	276
Alphons Brouwers	284
4. Geschiedbeelden	291
Oudheid en Middeleeuwen - Verzijl	291
Oudheid en Middeleeuwen - Brouwers	295
De Opstand - Verzijl	297

De Opstand - Brouwers	301
Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand - Verzijl	304
Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand - Brouwers	307
5. Karel de Grote, Walram III en het Oranjehuis	310
6. Slot	315
<i>Lou Spronck</i>	
Directeursfeest onder Henri Peters (1843-1855)	333
<i>J.O. van der Heijden</i>	
Rolduc en Oranje	343
Bezoeken van Oranjes	344
Koning Willem II	346
Koningin Wilhelmina	350
Puberprins Willem	351
Gravin van Nassau	352
De sympathieke prins Hendrik	353
Opmerkelijke afwezigheid	355
Eerbetoen en huldeblijken	355
Eerbetoen aan het bruidspaar Wilhelmina en Hendrik	356
Andere huldeblijken	358
Stamboom Karel de Grote - Willem III	360
<i>Kunststukje</i>	362
<i>Ontvangst en verzending</i>	363
<i>Het waarom van de stamboom</i>	364
Context	365
Katholieken, Rolduc en Oranje	365
Band Rolduc en Oranje?	367
<i>Régis de la Haye</i>	
Daphne, een heilige in de maak	375
Peters ab nihilo	375
Alle wegen leiden naar Rome	377
Maastricht bij Den Bosch	377
Een kistje met beenderen en bloed	378
De adventus van de H. Daphne	379
Vondst in de catacomben	380
Erkenning van een heilige	381

Een grote heilige, maar intra muros	384
Graadmeters van devotie	386
Daphne en de sigaar	388
<i>N. Sprokel S.J.</i>	
Rolduc als bakermat van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'	393
Het initiatief van directeur Corten	394
Gedenktekens en ornamenten uit 1904-1908	398
Mariabeeld	398
Vloermozaïek	398
Gedenkplaat	401
Enkele lotgevallen van de vereniging 'Voor Eer en Deugd'	402
Rolduc gaat door	404
Katholieke Actie voor God	406
Filosofie van eer en deugd	407
Enkele herinneringen	408
Ten slotte	409
<i>Jos. H. Pouls</i>	
'Werken aan een werkelijk vitale katholieke cultuur' Cultuuraanbod in Rolduc tijdens het Interbellum	413
1. Inleiding	413
2. Voortrekkers van de culturele vernieuwing	415
Jean Adams	415
<i>Moderne visie op de kunst tijdens het Interbellum</i>	417
Leo Linssen	418
Matthieu Wiegman	421
Eduard Verkade	423
3. Moderne kunst te Rolduc	425
De expositie van moderne kunst van 1929	425
Ramen van Adams (1928-1930)	427
Portret directeur A. van de Venne uit 1934	428
De Tekavok-expositie van 1937	430
Het beeld van kapelaan Ariëns door Charles Vos uit 1938	430

4. Overig cultuuraanbod op Rolduc tijdens het Interbellum	432
Voordrachten over literatuur en kunst	435
Toneelaanbod	437
Rolduc als filmpodium	438
<i>Het filmaanbod in Rolduc</i>	441
Epiloog: Rolduc en de paradox van de katholieke moderniteit	441
<i>Emile Ramakers</i>	
Literatuur over Kloosterrade-Rolduc	453
Algemene historische overzichten	454
Gebouwen	455
Geschiedenis van de abdij Kloosterrade algemeen	457
Archief	459
Annales Rodenses	460
Kloosterregel en observantie	461
Relatie met andere kloosters	462
Dochterkloosters	463
Kloosterleven	465
Bedevaartsoord	466
Als pastoors	466
Afzonderlijke leden van de kloostergemeenschap	468
Grondbezit	471
Mijnbouw voor 1795	471
Abt als lid van de Staten en als heer van Kerkrade	473
Opheffing Kloosterrade en het tweede Rolduc	473
Het derde Rolduc	476
Het vierde Rolduc	481
Het vijfde Rolduc	482
Lijst van gebruikte afkortingen	485
Personalia van de auteurs	487
<i>Régis de la Haye</i>	
Register van plaatsen, eigennamen en zaken	491

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

BUREAU VAN HET LGOG:

Postadres: postbus 83

6200 AB Maastricht

tel. 043 - 321 25 86

fax 043 - 321 85 72

Bezoekadres: Brusselsestraat 10 D Maastricht

Openingstijden bureau: maandag t/m vrijdag 8.30 - 16.00 uur

Web-site: www.lgog.nl

E-mail: info@lgog.nl

Het in 1863 opgerichte Genootschap beoogt het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de gewestelijke geschiedenis en oudheidkunde. Middelen daartoe zijn onder meer het houden van lezingen en excursies, maar vooral het publiceren van onderzoek naar de provinciale geschiedenis. Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap beschikt daartoe over verschillende kanalen:

1. het viermaal per jaar verschijnende tijdschrift *De Maasgouw*, waarin de rubriek Limburgs Historisch Actueel, met actuele informatie uit de wereld van de Limburgse historie-beoefening;
2. het wetenschappelijk jaarboek van het Genootschap, de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* (zie hieronder);
3. de onregelmatig verschijnende serie Werken;
4. de onregelmatig verschijnende serie *Maastrandse Monografieën*, uitgegeven in samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg;
5. educatieve uitgaven voor het onderwijs, zoals de delen 1 en 2 van de *Geschiedenis van Limburg*, door dr. Jos Venner.

De onder 1. en 2. genoemde periodieken worden aan de leden van het Genootschap gratis toegezonden.

Het Genootschap bezit een bibliotheek ondergebracht bij de Stadsbibliotheek van Maastricht, een eigen museumcollectie geplaatst in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum en bij het Limburgs Museum in Venlo, en een prentencollectie in beheer bij de Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht (voor toegankelijkheid en gebruik van deze collecties, zie hierna).

Lidmaatschap

Lid van het Genootschap wordt men door aanmelding bij het Bureau van het Genootschap (adresgegevens zie boven), waar men ook terecht kan voor alle inlichtingen, adreswijzigingen en contributie zaken. Aanmelden kan ook via e-mail: info@lgog.nl.

Naast de periodieken ontvangen de leden convocaten voor lezingen en excursies, hebben zij vrije toegang tot het Bonnefantenmuseum, en hebben zij een gratis lidmaatschap voor alle onderdelen van de Stadsbibliotheek Maastricht.

Bibliotheek

De genootschapsbibliotheek, bestaande voornamelijk uit Limburgensia, omvat meer dan 20.000 delen boeken, tijdschriften en kaartboeken. Zij is van groot belang voor de studie van de regionale Limburgse geschiedenis. Op vertoon van het lidmaatschapsbewijs kunnen leden gratis lenen uit alle collecties van de Stadsbibliotheek van Maastricht.

De bibliotheek van het Genootschap wordt beheerd door de Stadsbibliotheek van Maastricht. Bezoekadres: Centre Céramique, Avenue Céramique 50, 6221 KV Maastricht, tel. 043 - 350 56 00. Postadres: postbus 882, 6200 AW Maastricht. Openingstijden: dinsdag en donderdag 10.30 - 20.30 uur, woensdag en vrijdag: 10.30 - 17 uur, zaterdag 10 - 15 uur, zondag 13 - 17 uur.

N.B. Aanvulling van de bibliotheekcollectie (boeken, tijdschriften) door de leden wordt zeer op prijs gesteld. Een zo volledig mogelijke verzameling publicaties over Limburg is een machtige stimulans voor de beoefening van de regionale geschiedenis.

Museum

De verzameling oudheden van het Genootschap berust in het Bonnefantenmuseum in Maastricht en bij het Limburgs Museum in Venlo. Leden van het Genootschap hebben op vertoon van het lidmaatschapsbewijs gratis toegang in het Bonnefantenmuseum, Avenue Céramique 250, Maastricht, tel. 043 - 329 01 90. Postadres: postbus 1735, 6201 BS Maastricht. Openingstijden: dinsdag t/m zondag 11 - 17 uur, tevens op feestdagen die op een maandag vallen en op de maandag van de TEFAF.

Prenten-en kaartencollectie

De verzameling Limburgse prenten en kaarten berust bij de Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht.

Adres: Centre Céramique, zie boven: Stadsbibliotheek Maastricht.

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

Redactie

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens (voorzitter), dr. R.M. de la Haye (secretaris), leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G.

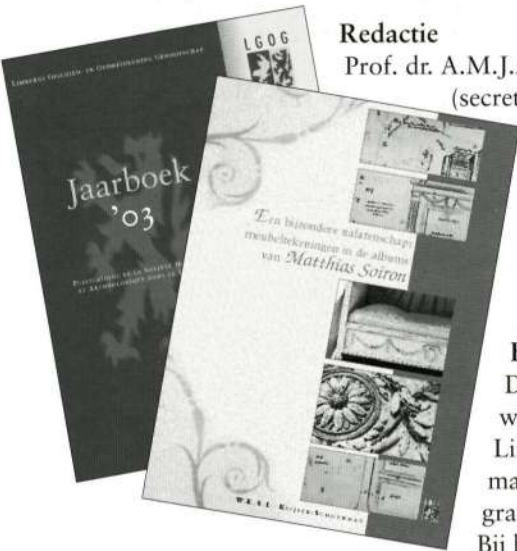
Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel.

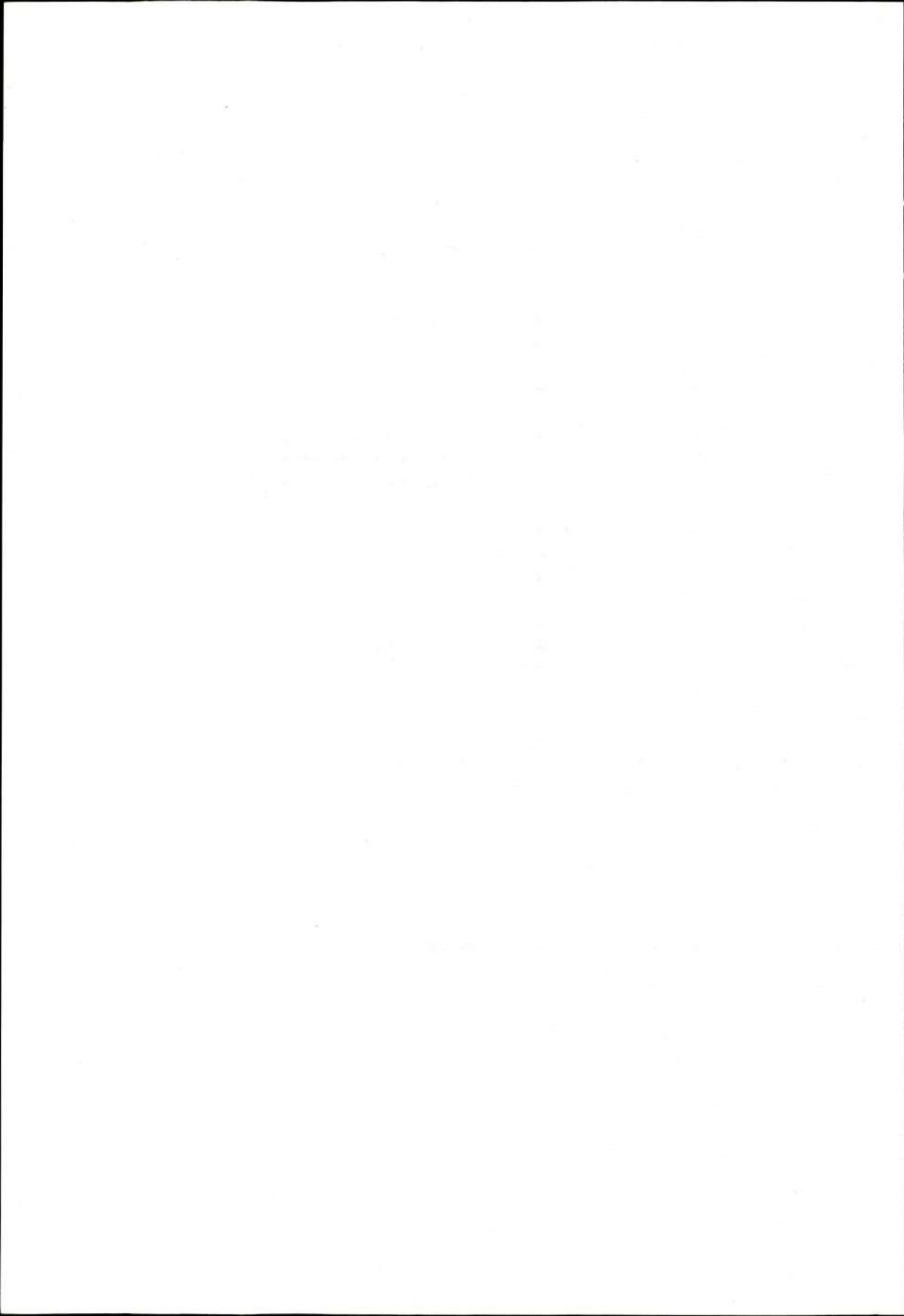
Redactieadres: dr. R. de La Haye, p/a Rijksarchief in Limburg, Sint-Pieterstraat 7, 6221 JM Maastricht, tel. 043 - 321 70 51, e-mail: delahaye@rijksarchieflimburg.nl.

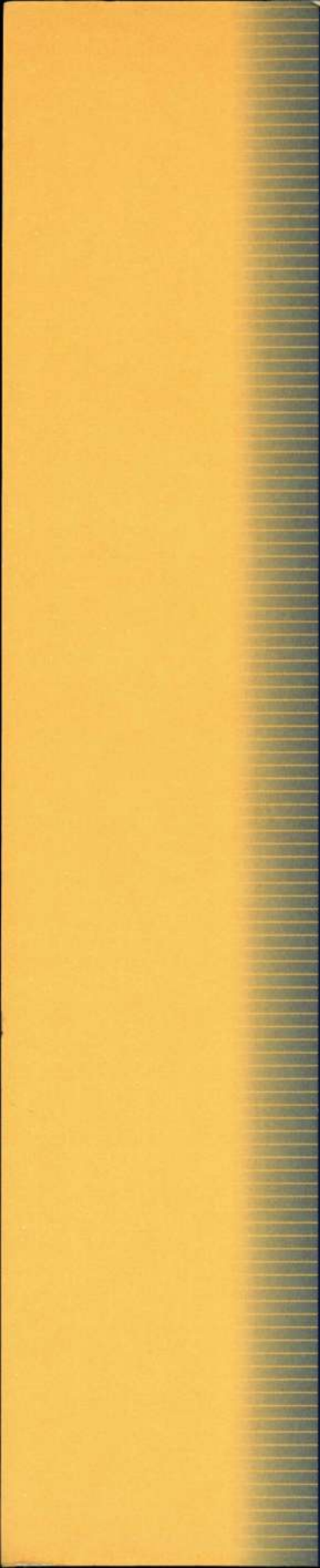
Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking staan tot de geschiedenis van Limburg. Inzending van kopij liefst op diskette, opge maakt met een gebruikelijk tekstverwerkingsprogramma, bijvoorbeeld Word onder Windows.

Bij het gereed maken van in te zenden tekst dient men de huisregels voor kopijverzorging te volgen. Deze Richtlijnen voor medewerkers aan de Publications zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de redactie-secretaris.

Jaarboek
'04

Als de stichter van Rolduc, Ailbertus van Antoing, in het jaar 1104 op 'deze plek' gaat wonen, wijdt hij die toe aan de dienst van God. Ze is dat, ondanks wijzigingen in haar bestemming, 900 jaar lang gebleven.

900 jaar *Kloosterrade-Rolduc*

Er zijn in Nederland weinig of geen nog volop functionerende instituten te vinden, die op een dergelijke leeftijd en op zo'n rijk verleden kunnen bogen. Een geschiedenis van negen eeuwen toewijding aan spiritualiteit, onderwijs en cultuur in de dienst van God.

Deze bundel bevat een aantal artikelen die, elk op hun terrein, nieuw licht doen schijnen over enkele tot dusver mistige plekken uit de lange historie van Kloosterrade-Rolduc, de abdij, de kostschool en het kleinseminarie.

